

80

JOURNAL OF THE

BLACK SEA STUDIES

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

ЖУРНАЛ ЧЕРНОМОРСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

-KaraM- KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

XX/80

KIŞ - WINTER - ЗИМА

2023

20. Yıl

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of the Black Sea Studies

KaraM

Kış / Winter 2023 • Sayı / Number 80

Karadeniz Araştırmaları / Journal of the Black Sea Studies

published by

The Society for the Black Sea Studies

Karadeniz Araştırmaları Derneği

yayınlanmaktadır.

Cilt/Volume XX Sayı/Number 80

Winter/Kış 2023

e-ISSN 2536-5126

Onursal ve Kurucu Başkan / Honorary and Founding Chairman

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Owner and Managing Editor

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Editör / Managing Editor

Prof. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN (Oslo University)

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Istvan ZIMONYI (University of Szeged)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (ANKASAM)

Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Peter GOLDEN (Rutgers University (Emekli))

Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (L. N. Gumilëv Eurasian Nat. University)

Prof. Dr. Vügar SULTANZADE (Doğu Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK (Hoca Ahmet Yesevi U.T.K. Üniversitesi)

Doç. Dr. Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes Üniversitesi)

Doç. Dr. Aygöl UÇAR (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferhat BERBER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Irina DRIGA (NASU)

Doç. Dr. Umut ÜREN (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Ogr. Uyesi Kemal HAYKIRAN (Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Ogr. Uyesi Muhammet ŞEN (Ege Üniversitesi)

Dr. Ogr. Grv. Veysel HASAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Toplumbilim / Sociology)
Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Sciences
and International Relations)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ortaçağ Tarihi / Medieval History)
Doç.Dr. Ferhat BERBER (Yakın Tarih / Modern History)
Doç. Dr. Aygül UÇAR (Sanat Tarihi / History of Arts)
Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK (Dilbilim / Linguistics)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN (Osmanlı Tarihi / Ottoman History)

Yazı İşleri - Dizgi/ Editorial Secretary - Proof-Reading
Ali GÜLER

Yabancı Dil Sorumluları / Foreign Language Editors

Arş. Gör. Özkan KÜÇÜKBAŞ (English/İngilizce)
Arş. Gör. Yavuz Selim BARHAN (Russian/Rusça)
Arş. Gör. Hüseyin YILMAZ (French/Fransızca)

Yayın Türü / Type of the Periodical

Quarterly, international refereed journal
Üç aylık, uluslararası hakemli dergi

Yayın Dili / Accepted Languages

Türkçe – İngilizce – Rusça / Turkish – English - Russian

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Bu dergi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Dergimizi Tarayan Veritabanları ve Dizinler / Scanned by the Databases and Indexes

ULAKBIM TR DIZIN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, ISAM Turk Tarih, Edebiyat, Kultur ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, MIAR, Ideal Online, SOBIAD

Adress / İletişim

Karadeniz Araştırmaları Dernegi (Karam)
Kazım Dirik Mah. Gediz Cad. No. 15/1 D.
120 35100 Bornova/İZMİR/TURKIYE
0542 620 99 40 / 0536 760 55 42
www.karam.org.tr /
www.karamdergisi.com
karamdergi@gmail.com

The Advisory Board / Danışma Kurulu

- Prof. Dr. A. Nezihi TURAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ASKER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (Gostivar Vizyon University)
Prof. Dr. Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Dan D. Y. SHAPIRA (Bar-Ilan University)
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Didem EKİNCİ (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu)
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskow State University)
Prof. Dr. İlker ALP (Trakya Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. László MÁRACZ (Universiteit van Amsterdam)
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÇOLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Neziha MUSAOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Qızılgül ABDULLAYEVA (Bakı Dövlət Universiteti)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ŞEN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk Tavkul (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Dr. Araz ASLANLI (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

DERGİ HAKKINDA

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 2004 yılında “KaraM Araştırma ve Yayıncılık” çatısı altında yayın hayatına başlamış, uluslararası, hakemli, akademik bir süreli yayındır.

Her yıl, Bahar/Mart, Yaz/Haziran, Güz/Eylül ve Kış/Aralık olmak üzere dört sayı yayımlanır. Bu sayılar haricinde “özel sayı” yayımlanmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, bir e-Dergi’dir, e-ISSN’si 2536-5126 şeklindedir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Türkiye’nin ilk bölge odaklı akademik dergisidir. Alt isimde gösterildiği üzere Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu sahası öncelikli olmak üzere, ilgili sosyal bilim (tarih, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler, iktisat, etnoğrafya, etnoloji, antropoloji vd.) yazıları yayımlanır. Halen 20. yılını idrak eden Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 1000’e yakın akademik makale ile yayımlandığı ilk günden itibaren önemli bir literatür oluşturmuş, tarih, sosyoloji, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler gibi pek çok alana katkı sağlamıştır.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin editörlüğünü kuruluşundan itibaren Prof. Dr. Osman Karatay (Ege Üniversitesi) yürütmüş, daha sonra Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Çelebi Üniversitesi) ve Doç. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun Üniversitesi) editörlüğü devralarak dergiyi bugünlere taşımışlardır. Daha önceki sayılarda Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi) ve Dr. İbrahim Doğukan Dokur da editörlük desteği vermiştir. Kuruluşundan itibaren derginin sahibi olan Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale Üniversitesi) halen derneğimizin onursal ve kurucu başkanıdır. Bu görevi, Karadeniz Araştırmaları Derneği’nin başkanlığıyla birlikte 2022 yılında Prof. Dr. Osman Karatay’a devretmiştir. Dergi, halen dernek bünyesinde Prof. Dr. Zafer Atar ve Dr. Öğretim Üyesi Ferdi Çiftçioğlu editörlüğünde yayınlanmaktadır.

Amaç ve Kapsam

Dünyada değişen dengeler ve gelişmeler ile bunların sonuçlarının Türk Dünyasına etkileri, Türkiye-Türk Dünyası ilişkileri, bölgenin tarihi, sosyal, jeopolitik önemi, Türk tarihi, tarihî ve çağdaş Türk dili üzerine yapılan çalışmalar, Karadeniz havzasında konuşulan diller ve Türkçe ile etkileşimleri, alfabe-dil-kültür vb. konularda yapılan akademik çalışmaları yayımlamak yoluyla teşvik etmek ve bu şekilde ilgili bilim camiasının bir yayın havuzunda buluşmasını sağlamak Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin ana amacıdır. Yayınlarını Karadeniz dünyası üzerinde yoğunlaştıran Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak ülkemizin stratejilerine, öncelikli olarak da bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmak yayın felsefesimizdir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak stratejik bilgi birikiminin en sığ seviyesi olan sadece günceli takip vartasına saplanmayıp çok geniş açılardan bölgeyi ilgilendiren çalışmalar yayımlamaya devam edeceğiz.

Yayın Dili

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.

Derginin Bölümleri

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nde bir sayının en az ¾’ü özgün araştırma makalelerine ayrılır. Alana katkı sağlayan derleme makalelere, kaynak özelliği taşıyan çevirilere ve kitap tanıtma-değerlendirme yazılarına da yer verilebilir.

Sınırlılık

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde ilgili sayıda yayımlanacak makalelerin sayısı hususunda belli bir sınır bulunmaktadır. Her sayıda kitap değerlendirme ve tanıtma yazıları dâhil olmak üzere "en fazla" 20 makaleye yer verilmektedir. Yayına uygun görülen makale sayısının fazla olması durumunda makaleler hakem süreçlerinin bitmesinin ardından sıraya konmaktadır. Yüksek nitelikli ve alana doğrudan katkı yapacak makaleler, yayın kurulunun görüşü alınarak editör kurulu tarafından ön sıraya çekilebilir.

Açık Erişim Sistemi

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Sorumluluk

Yayımlanan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlara aittir, dergimizin görüş ve düşüncelerini yansıtmaz.

Veritabanları ve Dizinler

Karadeniz Araştırmaları Dergisi; ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmax, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, SOBİAD gibi pek çok ulusal ve uluslararası veritabanı ve dizin tarafından taranmaktadır.

Arşivleme ve Gizlilik Beyanı

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen tüm makaleler ve bu makalelerin hakem raporları, karamdergisi.com adlı internet sitesinin makale takip sisteminde süresiz arşivlenmiştir. Arşivimizde bulunan makaleler, hakem raporları ve kişisel bilgilerin 3. şahıslar ile paylaşılmayacağı editör kurulu tarafından garanti edilir.

YAYIN ETİĞİ

Karadeniz Araştırmaları Dergisi Yayın Etiği *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara istinaden hazırlanmıştır.

Yazı(lar) ve Yazar(lar)

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir. Yayımlanan ve daha sonra "gözden geçirilerek genişletilen" bildiriler için yazar bildiri metninin ilk hâlini de yazı ile birlikte dergiye e-posta yolu ile göndermek zorundadır. Lisansüstü tezlerden veya projelerden üretilmiş yazılar, bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılarda, içeriğin özgün olması ve ilgili alanda etki yapması beklenir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar "Amaç ve Kapsam" bölümünde belirtildiği üzere ilgili alanlarda yazılmış olmalıdır. Belirtilen alanların dışında yazı kabul edilmez. Derginin amacı ve kapsamına uymayan yazıların sisteme yüklenmesi durumunda, editör kurulu durumu yazara e-posta yolu ile bildirir ve yazı sürece dâhil edilmez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, editör kurulu tarafından Yazım Kuralları'na uygunluğu açısından kontrol edilir. Yazım Kuralları'na göre yazılmamış yazılar için süreç başlatılmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için yazarlar çalışmanın özgün olduğunu; çalışmalarında alıntıladıkları bilgi, resim, Şekil, tablo için alıntılanan kaynağa atıfta bulduklarını, çalışmalarının daha önce yayımlanmadığını ve başka bir derginin sürecine dhil olmadığını garanti ederler.

Başka bir derginin yayım sürecinde olduğu veya daha önce yayımlandığı (isim değişikliği ile gönderilen yazıları da kapsayacak Şekilde) anlaşılan yazılar için süreç durdurulur ve yazarın dergi ile bağlantısı koparılır. Böyle bir durumun tespitinde yazar, bir daha yazı gönderemez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar Crosscheck programı ile kontrol edilmektedir. Herhangi bir intihal durumunda, yazılar yayına alınmamaktadır. 62. sayıdan başlamak üzere Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için iThenticate programından (veya muadil bir intihal programından) alınan intihal raporunun da yazı ile birlikte gönderilmesi Şartı aranır.

Etik Beyan Gerektiren Yazılar

Etik kurul izni gerektiren çalışmalar için makalenin sonunda ilgili Etik Kurul Onayı ile ilgili bilgilerin (kurul-tarih-sayı) yer verilmesi zorunludur.

Süreç (Kr Hakemlik Sistemi)

Yazıların tüm süreci www.karamdergisi.com uzantılı internet sitesi üzerinden yürütülür. Yazarlar, dergimize yazı gönderebilmek için makale takip sistemine ye olmak zorundadır. E-posta yolu ile gönderilen yazılar, dikkate alınmaz. Makale takip sistemine ye olan yazarlar, yazılarını kendi belirledikleri kullanıcı adı ve Şifre ile sisteme giriş yaparak yükleyebilirler. Gelen yazılar, derginin yayım ilkelerine uygunluk açısından kontrol edilir. Uygun görülen yazılar için hakemlik süreci başlatılır.

Yazılar, alanında uzman **en az** iki hakeme gönderilir. Yazılar için "kr hakemlik" (peer review) sistemi uygulanır. Yazarlara hakem adı belirtilmez. Yazılarda, yazarın bilgileri yer almaz. Hakem raporları yayımlanmaz, sistem üzerinde süresiz gizli tutulur.

Yazılar hakemlere gönderilmeden önce ilgili yazı hakkında hakemlik yapıp yapamayacakları yazının zeti gönderilerek hakemden sorulur. Yazının tamamı, ancak cevabın olumlu olması durumunda sistem üzerinden gönderilir. Hakemlerden ilgili yazıyı 20 gün içinde raporlandırması beklenir.

Yazar, hakem raporlarına sistem üzerinden kendi üyelik sayfası ve Őifresi ile erişir. Hakem raporlarının biri olumlu, diğeri olumsuz olması durumunda yayım kurulu nihai kararı verebilir veya yazıyı üçüncü bir hakeme gönderir. Hakemler, ilgili makale için raporlarını 20 gün içinde kendi üyelik sayfaları aracılığı ile iletirler. Hakem raporlarının gecikmesi durumunda, editör kurulu, yazı için yeni hakem ataması yapabilir. Yazarlar, hakem raporlarını dikkate alırlar. Katılmadıkları görüşler olması durumunda, gerekçeleri ile belirtmekle mükelleftirler. Yazıların iki hakemden de onay alması, doğrudan yayımlanacağı anlamına gelmez. Editör kurulu hakem raporlarını yeterli görmemesi hlinde yeni hakem ataması yapabilir veya yazının yayımlanıp yayımlanmaması hususunda nihai kararı verebilir. Hakem raporları doğrultusunda "düzeltme" alan yazılar için yazarın gerekli düzeltmeleri yapıp yapmadığı hakem veya editör kurulu tarafından kontrol edilir. İngilizce zet bölümleri, Yabancı Dil Sorumlusu tarafından ayrıca kontrol edilir. Yapılması gerekli olan düzeltmeler varsa, sistem üzerinden yazara iletir. Yayım Kurulu, esasa yönelik olmayan değişiklikler yapabilir.

Hakemler

- Hakemler, uzmanlık alanı dışında yayınları değerlendirmek üzere kabul etmemelidir.
- Hakemlerin hakemlik davetini kabul ettikten sonra Hakemlik uluslararası standartlarına uyması gerekmektedir.
- Hakemler, yazılara makale takip sistemi üzerinden kendi belirledikleri kullanıcı adı ve şifre ile erişebilir.
- Hakemler, gizlilik ve tarafsızlık içinde değerlendirme yapmalıdır.
- Hakemler, raporlarını 20 gün içerisinde iletmeli, gecikme yaşanacaksa editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler, değerlendirmek üzere kabul ettikleri çalışmalarını başka şahıslarla veya sanal ortamda paylaşmamalıdır.
- Hakemler, intihal tespit etmeleri durumunda editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler raporlarında kullandıkları dile dikkat etmeli; yazarı aşağılayıcı, onur kırıcı cümleler kurmaktan imtina etmelidir.

Editör Kurulu

Derginin Editör Kurulu, *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara uymakla yükümlüdür.

- Editör Kurulu, derginin geliştirilmesi ve çağa ayak uydurmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, okuyucu, yazar ve hakemlerin bilgi ihtiyacını karşılamakla sorumludur.
- Editör Kurulu, akademik hassasiyetlerle bütünlüğü sağlamaktan sorumludur.
- Editör Kurulu, hakemlik sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için hakemleri çalışmanın konusuna göre belirlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, yazarlar ve hakemler arasında olası çıkar çakışmasını önlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, gizlilik beyanı esaslarına göre kişisel bilgilerin paylaşılmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, hakem havuzunun güncellenmesinden sorumludur.
- Editör Kurulu, yayın ve danışma kurulu ile iletişim hâlinde olmalıdır.

Yayın İçin Alınan Ücret Hakkında

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde hakem süreci başlatılabilmesi için 1000 (bin) TL "Yayın Ücreti" alınır. Karadeniz Araştırmaları Dergisi 58. sayısına kadar basılı ve elektronik olarak yayımlanmıştır. Alınan ücretler internet sitesinin ayakta tutulması, derginin basım-dağıtım başta olmak üzere DOI ve dizgi masrafları için kullanılmıştır. 58. sayıya kadar derginin basılı hâli yazar, hakem ve Türkiye'nin önde gelen kütüphanelerine gönderilmekte idi. Ancak basım-dağıtım hususunda artan masraflar karşılanamaz duruma geldiği için derginin basılı hâli artık çıkmamaktadır. "Yayın Ücreti" bugün için internet sitesi, DOI ve dizgi masrafları için kullanılmaktadır.

YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Her yazının Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtabilecek nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, Cambria yazı tipiyle 14 punto olmalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Gönderilen yazılarda yazarı belirten hiçbir ifade yer almamalıdır. *Hakem süreci bittikten sonra*;

Makale yazarının adı ve soyadı (soyadın tamamı büyük harfle) yazı başlığının sağ altında olmalı, yazarın görev yaptığı kurum, elektronik posta adresi, akademik unvanı, ORCID numarası ile birlikte dipnotta Cambria yazı tipinde 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtabilecek özet, en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özeti hemen altına en az üç, en fazla beş kelimedenden oluşan anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özeti, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, Cambria yazı tipi ile, 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. 77. sayıdan itibaren makalelerin sonunda 700-1000 kelimedenden oluşan **geniş İngilizce özet** yer alacaktır. Geniş İngilizce özet bölümüne kaynaklar kısmından sonra yer verilmelidir. Bu özet makalenin temel fikirlerinin tümünü kapsayacak biçimde, paragraflar hâlinde olmalıdır.

4. Ana Metin

Çalışmada, sayfa yapısı A4 ebatında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, paragraf aralığı önce ve sonra 6 nk aralığıyla ve tek satır aralıklarla yazılmalıdır. 11 punto Cambria yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında 1 cm girinti yer almalı, noktalama işaretleri kendilerinden önceki sözcüklere bitişik olmalıdır. Çalışma dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, noktalama işaretlerinin kullanımı ve diğer yazım kuralları için TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır. Ana metin içinde hiçbir şekilde otomatik numaralandırma kullanılmamalıdır. Makalenin konusu, amacı, kapsamı, gerekçesi, sonucu vb. bilgiler bilimsel yeterliliği sağlayacak ölçüde ve bir düzen içinde verilmelidir.

- **Başlıklar:** Tamamı koyu olmalı, her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır.
- **Şekil, tablo ve fotoğraflar:** Şekil ve tablolar numaralandırılmalı, Tablo 1, Grafik 3 ve Şekil 7 vb. biçiminde adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin ve tabloların altına yazılmalıdır. Tablolar için paragraf aralığı önce ve sonra 0 nk, satır aralığı tek olacak şekilde düzenlenmelidir.
- **Diğer ekler** (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda tablo, şekil ve grafikler; EKLER bölümünde KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflarda APA yöntemi esas alınır ve aşağıdaki yöntem kullanılır.

- Atıflar, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir: (Ercilasun, 2015, s. 157).

- Birden fazla kaynağa başvurulduğu durumlarda yazar isimleri aynı parantez içinde, eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır: (Arat, 1979, s. 54; Ercilasun, 2015, s. 157).
- İki ve daha fazla yazarlı kaynaklarda sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' kısaltması yazılmalıdır: (Yalçın vd. 2002, s. 56).
- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır: Taştan (2011, s. 42), bu konuda...
- Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış çalışmalarına atıf yapılacak ise eserin yayın yılına bir harf eklenmelidir: (Gökdağ, 2012a, s. 69), (Gökdağ, 2012b, s. 163).
- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayımlanmış olan eserleri, ad ve soyadları açık yazılması yoluyla belirtilir: (Yılmaz Çetin, 2014, s. 325), (Yılmaz Yağmur, 2014, s. 127).
- Atıf yapılan kaynak görülmeden başka bir kaynak üzerinden atıf yapılması gerektiğinde bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: (Köprülü, 1911, s. 75'ten aktaran; Kartal, 2008, s. 60).
- Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15, s. 25).
- İnternet kaynaklarına atıf yapıldığında haber siteleri için; haber sitesinin adına ve haber tarihine yer verilmeli; kaynakçada URL kodu ile belirtilmelidir (Habertürk 2018). Yazarı belli internet kaynaklarına atıf yaparken yazar soyadı ve haber yayın tarihi esas alınmalı, kaynakçada URL kodu belirtilmelidir (Kireççi, 2018). Aynı site/gazetenin aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla kaynağı kullanılmışsa harflendirilerek gösterilmelidir.
- **Dipnotlar:** Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnızca açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- **Alıntılar:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 2 cm içeride, blok halinde ve tek satır aralığıyla 10 punto yazı boyutunda yazılmalıdır. Birebir olmayan alıntılarda APA yöntemi tercih edilmelidir.
- **Otomatik Numaralandırma:** Makalede dipnotlar hâricinde otomatik numaralandırma yoluna gidilmemelidir.

5. Kaynakça

Makalede kullanılan tüm kaynaklar "Kaynakça"ya dâhil edilmeli, çalışmanın konusu ile alakalı olsa da faydalanılmayan eserler kaynakçaya alınmamalıdır. Kaynaklar, "KAYNAKÇA" başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Kitap ve dergi adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve Kitap Niteliğindeki Eserler

SOYAD, A. (basım yılı). *Kitabın Adı*. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: SOYAD, A. (basım yılı). *Eserin Adı*. [hazırlayanın (hzl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) Adı Soyadı]. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.

İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. Ancak ikinci yazarın adı ve soyadı normal sırada olmalıdır.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İkiden fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır.

- YALÇIN, D. vd. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bir yazarın aynı yıl yayınlanan eserlerini ayırt etmek için yayın tarihinden sonra harfler kullanılır.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Yazarı belli olmayan eserlerde eser adı, yazar adı yerine yazılır ve eser alfabetik sıralamaya dâhil edilir.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kitap bölümleri için şu yöntem tercih edilmelidir: SOYAD, A. (Basım Yılı). "Bölüm Adı". *Kitap Adı*. (ed. Adı Soyadı). Basıldığı Şehir: Yayınevi. Sayfa Aralığı.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydingün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Süreli Yayınlardaki Yazılar

• **Dergiler:** SOYAD, A. (yıl). "Makalenin Başlığı". *Derginin Adı*. Cilt No (Roma rakamlarıyla)/Sayı: Sayfa Aralığı.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

• **Basılı gazeteler:** SOYAD, A. (yıl. ay. gün). "Yazının Başlığı". *Gazetenin Adı*: (varsa) sayfa numarası.

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid". *Son Posta*: 1-7.

c) Tezler

SOYAD, A. (tarih). *Tezin Başlığı*. Şehir: Üniversite ve Enstitü adı. (Yayımlanmamış Lisans/Yüksek Lisans/Doktora tezi).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

d) Bildiriler

SOYAD, A. (yıl). "Bildirinin Başlığı". *Sempozyum, Panel veya Kongrenin Adı* (tarihi). Şehir: Yayın Evi: sayfa no.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (26-27 Ekim 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) İnternet Kaynakları

Sitenin/Gazetenin Adı (haber tarihi). "Haber Başlığı". Erişim Tarihi: haberin bağlantısı

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Erişim Tarihi: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Yazarı belli olan internet kaynakları: SOYAD, A. (yazım tarihi). "Metin Başlığı". Erişim Tarihi: yazının bağlantısı

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Erişim Tarihi: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik->

f) Yazma Eserler

Eserin Müellifi. *Eserin Adı*. Yazma Eserin Muhafaza Edildiği Kütüphanenin Adı. Arşiv/Katalog Numarası.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

Eserin müellifi bilinmiyorsa yazma eserin adı başa alınır ve italik yazılır.

g) Arşiv Belgeleri

Makalelerde kullanılan arşiv belgeleri, KAYNAKÇA bölümünün en sonunda "Arşiv Belgeleri" başlığı altında kullanılan kısaltmaların açıklamaları ile birlikte verilir.

• Arşiv Belgeleri

- Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Klasör (K), Dosya (D), Fihrist (F).
- K: 145, D: 103, F: 26-1.
- K: 587, D: 43, F: 1-42.

h) Kısaltmalar

Metin içinde kullanılan kısaltmalar, KAYNAKÇA bölümünden hemen önce alfabetik bir şekilde yan yana sıralanır ve "Kısaltmalar" başlığı ile verilir.

• Kısaltmalar

- Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânu Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES

About Journal of Black Sea Studies

The Journal of Black Sea Studies an international peer-reviewed journal. It was established in 2004 and is published by KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

The Journal of Black Sea Studies publishes four issues per year in March (Spring), June (Summer), September (Fall) and December (Winter) and does not publish so-called 'special issues'.

Journal of Black Sea Studies is an e-Journal (E-ISSN: 2536-5126).

The Journal of Black Sea Studies is Turkey's first region-oriented academic journal. As shown in the sub-title, studies in social sciences (history, language, literature, international relations, economics, ethnography, ethnology, anthropology, etc.) are published, primarily in the fields of Eastern Europe, the Balkans, the Caucasus and Anatolia. The Journal of Black Sea Studies, which is still in its 20th year, has created an important literature since the first day of its publication with nearly 1000 academic articles, and has contributed to many fields such as history, sociology, language, literature and international relations.

Since its establishment, Prof. Dr. Osman Karatay (Ege University), then Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Celebi University) and Assoc. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun University) took over the editorship and carried the magazine to today. In previous issues, Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Hacı Bayram Veli University) also provided editorial support. Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale University), owner of the journal since its establishment, is still the honorary and founding president of our association. Prof. Dr. Osman Karatay assumed the presidency of the Black Sea Studies Association, and thus the ownership of the journal in 2022. The journal is still published under the editorship of Assoc. Dr. Umut Üren and Dr. İbrahim Doğukan Dokur.

Purpose & Scope

The Journal of Black Sea Studies sets out to foster academic research focusing on the Turkic World and the surrounding region through the lens of topics such as inter-country relations, regional history, socio-political issues, linguistics, and Turkology. At the same time, it also sets out to bring those within this specific academic community together through published scholarly literature. In placing particular emphasis on nations surrounding the Black Sea, Journal of Black Sea Studies's publishing philosophy is to ultimately contribute to the web of knowledge in this field, as well as to contribute to Turkey's strategies towards this region.

Journal of Black Sea Studies will continue to publish articles that represent its region of focus in the broadest and most up-to-date sense possible.

Language Of Publication

The language of publication is normally Turkish, however, high-quality manuscripts in other Turkic languages alongside English and Russian that meet submission guidelines are considered for each issue. Translated articles as well as book reviews that are in line with journal's scope can be published.

Subsections

In the Journal of Black Sea Studies, at least of an issue is reserved for original research articles. Review articles that contribute to the field, translations with reference to the field, and book review and review articles can also be included.

Limitations

Journal of Black Sea Studies maintains a quota on the number of articles it publishes in each issue. This entails a maximum of 20 articles per issue, including book reviews and descriptions. If the number of articles deemed fit for publishing exceeds this quota, the articles are then placed onto a waiting list upon being reviewed. The editorial board may give priority to those articles that are deemed as being of particularly high quality as well as of carrying the potential to be influential in their particular field.

Open Access System

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Responsibility

The views and opinions in the published articles belong to the authors and do not reflect the views and opinions of our journal.

Scanned by the Databases and Indexes

Journal of Black Sea Studies is listed in numerous national and international bibliographic databases and indexes including ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, and SOBİAD.

Archiving System

All articles submitted to be published in the Journal of Black Sea Studies and the referee reports of these articles have been archived indefinitely in the article tracking system of the website named karamdergisi.com. The editorial board guarantees that the articles, referee reports and personal information in our archive will not be shared with third parties.

PUBLISHING ETHICS

The ethics statement for the Journal of Black Sea Studies is based on those by the Committee on Publication Ethics (COPE)'s Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Manuscript(s) and the Responsibilities of Author(s)

Manuscripts submitted to the Journal of Black Sea Studies should not have been previously published elsewhere. Papers that have been presented at scientific conferences may be accepted on the condition that they have not been published elsewhere. If your manuscript has already been published and has been modified/expanded upon, you are required submit your manuscript both in its original state alongside the modified version to the journal by e-mail. This particular situation applies to manuscripts that have generated from graduate/doctoral theses and projects. All work reported in the manuscript must be original and should contribute to its respective discipline. All manuscripts to be submitted must conform with the fields outlined in "Purpose & Scope" section above. Manuscripts that do not conform with that will not be accepted. Should a manuscript that does not conform with those rules be submitted, the author will be alerted by the editorial board by e-mail, whereupon their manuscript will be rejected.

All submissions are controlled by the editing board to ensure that they conform with the spelling and punctuation standards outlined by the Turkish Language Association (TDK). Submissions that are deemed as having do not met these standards are unable to move on to the review phase.

The author must guarantee that work reported in the manuscript, including information, images, figures, tables, and quotes, must be original, properly cited, and free from any kind of plagiarism. They also must guarantee that their work has not been published elsewhere or submitted to any other journal(s) simultaneously.

In case it becomes apparent the submission has been previously published elsewhere (e.g. published under a different heading) or is currently being reviewed by another journal, Journal of Black Sea Studies will immediately terminate the review process and cut all ties with author. After that point, the author will be prohibited from submitting any further manuscript(s).

All submissions are checked for plagiarism using CrossCheck. In case of plagiarism, the publication shall be cancelled.

As of the 62th issue, all submissions are now required to be delivered with an accompanying iThenticate plagiarism report as well.

All sources listed in the References section of those submissions deemed suitable for publishing will be thoroughly controlled. Should references either be missing or deemed irrelevant, the author will be notified as to respond accordingly.

Ethics Committee Approval

For studies requiring ethics committee approval, it is mandatory to include the relevant Ethics Committee Approval (committee-date-number) at the end of the article.

Review Process (Blind Peer-Review)

You can follow the entire review process of your submission via the Journal of Black Sea Studies website: www.karamdergisi.com Each manuscript is reviewed by **at least** two field experts. All manuscripts pass through a double-blind peer-review process. Neither the authors know the identity of the reviewer, and vice versa. Reviewer reports are not published, but are rather kept confidential within the system. The abstract(s) of the article(s) is/are first checked by the reviewers prior to them receiving the manuscript(s). This is done to determine whether they will be willing to review the text(s) or not. If the reviewer's answer is affirmative, they will receive the manuscript(s) in full. The reviewers are expected to deliver their report(s) within 20 days of the review process.

The author can access the results of the report(s) via their Journal of Black Sea Studies website account. In the event that one of the reviewer's reports is positive and the other is negative, the editorial board may choose either to terminate the review process or to forward the manuscript to a third reviewer. Reviewers release their reports on the Journal of Black Sea Studies website via their own personal accounts within 20 days of conducting their reviews. In case the reviewers are delayed in releasing their reports, the editorial board may appoint a new reviewer to the manuscript. The author is to take all of the items listed each report very seriously. If the author disagrees with the report in way, she/he must justify why. The approval of both reviewers does not mean that the manuscript will be published immediately. In case the editorial board feels that the reviewer's report is insufficient, it may wish to appoint an additional reviewer, or it may wish to make a final decision regarding the publishability of the manuscript. Either the reviewer(s) or editorial board controls each manuscript to ensure that the author has adhered to and therefore made the necessary corrections outlined in the report(s).

Referees

- Referees should not accept publications outside of their field of expertise for evaluation.
- After the referees accept the invitation to arbitrate, they must comply with the international standards of refereeing.
- Referees can access articles via the article tracking system with the user name and password they define.
- Referees should evaluate with confidentiality and impartiality.
- Referees should submit their reports within 20 days and inform the editorial board if there is a delay.
- Referees should not share work that they accept for evaluation with other persons or in virtual environment.
- Referees should pay attention to the language used in their reports; the author should refrain from making derogatory and humiliating sentences.
- Referees should inform the editorial board if they detect plagiarism.

Editorial Board

- Editorial Board is responsible for the development of the journal and keeping it up to date.
- Editorial Board is responsible for meeting the information needs of readers, authors and referees.
- Editorial Board is responsible for ensuring integrity with academic sensibilities.
- The Editorial Board is responsible for determining the referees according to the subject of the study in order for the refereeing process to proceed in a healthy way.
- Editorial Board is responsible for preventing possible conflict of interest between authors and referees.
- Editorial Board is responsible for not sharing personal information in accordance with the principles of confidentiality statement.
- Editorial Board is responsible for updating the referee pool.

Publication Fee

The Journal of Black Sea Studies charges authors a 'publishing fee' of 1000 (onethousand) Turkish Liras is upon successful acceptance of their manuscript. The Journal of Black Sea Studies used to be published in both print and electronically until its 58th issue. The collected fees are used to keep the Journal of Black Sea Studies website (www.karamdergisi.com) running, as well as are used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. Until the Journal of Black Sea Studies's 58th issue, a printed version of the journal used to be sent to the author, to the journal's staff members, and to leading libraries across Turkey.

Unfortunately, due to ever increasing publishing and distribution fees, the journal is now no longer issued in its physical form. Agin, the 'publication fee' is used to keep the Journal of Black Sea Studies website running, as well as is used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. No fee is collected for book descriptions and reviews.

WRITING RULES

1. Title

The title of the manuscript is to be written in both Turkish and English. Its content should be concise, clear, and of reasonably high quality, and should be written in Cambria 14, bold, using capital letters.

2. The Name(s) and Address(es) of the Author(s)

The author's first and last name should be written beneath the title, aligned right. The author's last name should be written entirely in capital letters. The author's affiliations, e-mail address, title, and ORCID iD number should be indicated as a footnote written in Cambria 9. Note: The latter should only be added once their manuscript has been approved for publication.

3. Abstract and Keywords

An abstract of 150 to 200 words that reflects the aim, scope, and results/conclusions of the study should be included. It should not contain references, figures, or charts. A minimum of 3 and maximum of 5 different keywords must be included directly beneath the abstract. An English version of both the abstract and the keywords must also be included. Manuscripts written in a language other than Turkish should also include a Turkish version of its title, abstract, and keywords. Both the abstract and keywords are to be written in Cambria 9.

4. Main Text

A4, Portrait. Margins: 3 cm (left/right) and 3 cm (top/bottom). Spacing: Single-spaced. Paragraphs spacing: 6 points. Font: Cambria 11. Hyphens normally used to divide words at the end of a line should not be used. Paragraph indentation: 1 cm. There should be no spacing between punctuation and the word preceding them. Authors must pay attention to following the conventions of proper spelling, grammar, and punctuation as outlined by the Turkish Language Association (TDK). Components such as the topic, aim, scope, findings, and conclusions should be presented in such a way that it ensures scientific competence.

- *Main headings*: Must be written in the first letter of each word must be capitalized.
- *Figures, tables, photographs*: Figures and tables should be labelled and numbered: Eg. Table 1, Graphic 3, Figure 7, etc. Numbers and headings should be written beneath figures and tables. Spacing of tables before and after paragraphs: 0 points, single spacing.
- *Additional inserts*: (Table, Figure and Graph) Additional inserts beyond tables, figures, and graphics also should be numbered and labelled (e.g. Additional Table 1, Additional Graphic 3, Additional Figure 7, etc.). Moreover, these should be included after the References section.

References & In-text Citations: Must be presented in APA 7 format.

- In-text citations must be enclosed in parentheses, and must include the author's last name, the year of publication, and the page number(s): i.e. (Sanders, 2015, p. 157).
- When more than one source is being cited, then same information for the additional sources (i.e. the author's last name, the year of publication, and the page number(s)) are listed from the earliest to the latest year. Each additional citation is separated by a semi-colon: i.e. (Blumenthal, 1979, p. 54; Sanders, 2015, p. 157).

- When once source as multiple authors, only the last name of the first author, followed by the abbreviation 'et al.' is to be written: i.e. (MacCrimmon et al. 2002, p. 56).
- When the author's name is included in the text of the sentence where the citation takes place, then just the date of publishing and page number(s) should be included in parentheses: i.e. "Smith (2011, p. 42) discovered that..."
- When more than one study by the same author and published in the same year is cited, a lower case letter should be included next to the publishing year: i.e. (Bloomberg, 2012, p. 69), (Bloomberg, 2012b, p. 163).
- When the names of more than one author sharing the same last name are cited, then the author's first name should also be included: i.e. (Wilmot, Bella 2014, p. 325), (Wilmot, Stella 2014, p. 127).
- When citing a source within a source, both sources are to be cited: i.e. (Briggs, 1911: Taken from p 75 of...; Benassi, 2008, p. 60).
- When showing archival documents, their source should abbreviated in-text, and given in full in the Resources section: i.e. (BCA, Mühimme 15: 25).
- Quotes taken from online newspapers should include the name of the news agency, alongside the year the article was published: i.e. (Daily Sabah 2018). Quotes taken from the authors from other internet websites (non-newspaper) should include the name of the author and the year of publication of the article: i.e. (Amanpour, 2018).
- **Footnotes:** The use of footnotes should be avoided whenever possible. They should only be used for explanations, and should be organized using automatic numbering.
- **Quotations:** Quotations must be indicated using quotation marks (" "). They should be no larger than 5 lines long. Quotations longer than 5 lines should be included beneath the preceding line. They should presented in block form with 1 cm spacing on either side, be single-spaced, and written in 10 point font. Paraphrased quotes should be presented according to the conventions of APA style.

5. References

All sources cited in the manuscript must be included in the References Section. The author should refrain from including supplemental sources that she/he has not benefited from in the writing of her/his article. All references should be listed in alphabetical order according to the author's last name. Book and journal/magazine titles should be written in italics.

a) Books

LAST NAME, F. (Year of Publication). *Title of Book*. Place of Publication: Publishing House.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

If the book has an preparer, editor, and/or translator, then they are listed in parenthesis following the title of the book: i.e. Author's Last Name, Author's First Name (Year of Publication). *Title of Book*, [preparer (prep/hzl.), editor (ed.), translator (tra/çev.) First and Last Name]. Place of Publication: Publishing House.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (tra/çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Bookstore.

When books have two authors, the names of both authors is provided. However, when writing the second author's names, first their first, followed by their last name should be written.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

For more than two authors, only the name of the first author is mentioned, followed by the abbreviation 'et al'.

- YALÇIN, D. et al. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Multiple works written by same author are to be listed in chronological order.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

When those works are published within the same year, then a letter is placed next to the publication year.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

When the author of the book is unknown, the title of the work is written in place of the author, and is categorized in alphabetical order.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

For individual book chapters: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year of Publication). "Title of Chapter". *Title of Book*. (ed. First and Last Name). Place of Publication: Publishing House. Page Range.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydingün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Scholarly Articles

Journals: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of the Article". *Name of the Journal*. Volume No. (Roman Numerals) / Issue: Page Range.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

Printed Newspapers: JOURNALIST'S LAST NAME, F. (Year. Month. Day). "Title of Article". *Name of the newspaper*: Page Number (If Available).

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid", *Son Posta*: 1-7.

c) Theses

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date). *Title of Thesis*. Location (City): Name of University/Institute. (Unpublished Undergraduate/Graduate/Doctoral Thesis).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Unpublished Doctoral Thesis).

d) Academic Papers

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of Paper". *Name of Symposium/Panel/Congress* (Date). Location (City): Publishing House: Page No.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (October 26 - 27 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) Internet Resources

Name of Website/Newspaper (Date). "Title of Article". Access Date: Link

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Accessed On: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Internet sources of whom the author is known: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date of Article). "Title of Article". Access Date: Link

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Accessed On: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik-etkileri-h425454.html>

f) (Handwritten) Manuscripts

Author of the Manuscript. *Title of the Manuscript*. Name/Tile of the Library/Collection Where the Manuscript Is Kept. Archive/Catalog Number.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

When the author of the manuscript is anonymous, the title of the manuscript is written in its place in italics.

g) Archival Documents

Archival documents used/featured within articles are to be listed in a separate 'Archival Documents' directly below the Resources section. These are to be presented in abbreviations:

Archival Documents

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Folder (F), File (Fi), Index (I).

F: 145, Fi: 103, I: 26-1.

F: 587, Fi: 43, I: 1-42.

h) Abbreviations and Acronyms

Abbreviations and acronyms within the manuscript are to be listed and expanded in the 'Abbreviations/Acronyms' section directly above the Resources section. They are to be listed alphabetically.

Abbreviations/Acronyms

Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânü Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

i) Sources Written in Non-Latin Scripts

Sources written in non-Latin scripts (e.g. Cyrillic, Persio-Arabic, Greek *etc.*) are to be transcribed into Latin script and listed in the Resources section.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- 851-870 **Nikita Yakovleviç Biçurin (1777-1853) / Nikita Yakovlevich Bichurin (1777-1853)**
Tilla Deniz BAYKUZU - Rabia Tolunay YAVAN
- 871-893 **İşlevsel Bağlamıyla Rize Ağzındaki Ünlemler / Exclamations in the Dialect of Rize with Their Functional Context**
Serap EKŞİOĞLU
- 894-916 **On the Ethnic Affiliations and Connections of the Twin Tribes Utigurs and Kutrigurs / İkiz Boylar Utigur ve Kutrigurların Etnik Aidiyet ve Bağlantıları Üzerine**
Osman KARATAY
- 917-942 **Kastamonulu Kadınların Cemiyet Faaliyetleri / Association Activities of Kastamonu Women (1876-1914)**
Melek TOPARLAK ŞAHİN
- 943-978 **Kaşkay Türkçesinin Latin Harfli Yazı Dili Olma Süreci-Yazım ve Söyleyiş Özellikleri / The Process of Qashqai Turkish Becoming A Latin Alphabet Written Language -Spelling and Pronunciation Features-**
Emine TEMEL ALEMDAR
- 979-1003 **“Kadın Erkeğin Şeytanıdır”: Türk Dünyası Atasözlerinde Kadına Yönelik Olumsuz Tutum / “Women are the Devil of Men”: Negative Attitudes Towards Women in the Proverbs of the Turkic World**
Fatma TEKİN
- 1004-1027 **Trabzon Maarif Eminliği Vilayetlerinde İlköğretim (1926) /Primary Education in the Trabzon Region of Educational Administration (1926)**
M. Serhan YÜCEL
- 1028-1043 **Sykeonlu Theodoros’un Hayat Hikayesi Işığında Bizans’ın Anadolu Kırsalında Dinî Hayat (VI – VII. Yüzyıl) / Religious Life in the Anatolian Ruralness of Byzantine in the Light of the Life Story of Theodoros of Sykeon (6th – 7th Century)**
Hasan AKYOL
- 1044-1078 **Osmanlı Dönemi Örselli (Ödemiş/Gölcük Yaylası) Mezar Taşları / Ottoman Period Orselli (Ödemiş / Gölcük Plateau) Tombstones**
Eylem GÜZEL - Necla ARSLAN SEVİN - Kadir PURDE
- 1079-1093 **Nato Standartlarında Bir Deniz Kuvvetleri İnşası: Ukrayna 2035 Deniz Stratejisi Örneği / The Build-up of Naval Forces with NATO Standards: The Case of Ukraine’s 2035 Strategy of the Naval Forces**
Eda TUTAK
- 1094-1128 **Bucak (Burdur) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar / Contributions to the Compilation Dictionary From Bucak (Burdur) Dialect**
Celal ERYİĞİT

- 1129-1147** **Anadolu'da Bozkır Kavimlerinin Kültürel İzleri / *Traces of the Eurasian Steppe Peoples in Anatolia***
Eda DURMUŞ
- 1148-1170** **The Effects of the Common History Between Turks-Georgians in Pre-Second World War Period on the Future Relations / *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Dönemde Türk-Gürcü Ortak Tarihinin Gelecek Dönem İlişkilerine Etkileri***
Burak Şakir ŞEKER
- 1171-1190** **İmzasız Bir Rapor: II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Sorunları ve Çözüm Önerileri / *An Unsigned Report: The Internal Problems of the Ottoman Empire in the First Years of the Second Constitutional Monarchy and Suggestions For Solutions***
Kurtuluş DEMİRKOL
- 1191-1207** **XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Altın Orda / *The Golden Horde: According to Ottoman Historiographers in XV. and XVI. Centuries***
Elif UZUN
- 1208-1229** **Bir İngiliz Askeri Yetkilinin 1814 Senesi İlkbaharında İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolculuğuna Dair Notları / *Notes of A British Military Official About His Journey on the Route From Istanbul to Samsun in the Spring Of 1814***
Nazlı MURZİOĞLU - Ali Emre İŞLEK
- 1230-1258** **Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma / *The Role of Nostalgia on the Relationship Between Ethnic Culture and Consumption: A Study on Russian Immigrants in Turkey***
Tahire HÜSEYİNLİ - Betül ÇAL
- 1259-1273** **Plevne Muharebesi'nin Allgemeine Gazetesi'ndeki Yansıması / *Reflection of the Battle of Plevne in the Allgemeine Newspaper***
Zeynep TEMİZSOY - Gülbadi ALAN

REFEREES OF THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KARABULUT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem SAĞIR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nejdet DURAK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sait TOPRAK (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Valeri MODEBADZE (Georgian Technical University)
Prof. Dr. Ertan GÖKMEN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa GENÇOĞLU (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut ÜREN (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümral DEVECİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilara USLU (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
- Doç. Dr. Metin DEMİRCİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferdi GÜZEL (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat BERBER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Emin KIRKIL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. V. Özlem AKGÜN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SOLAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek ERENOĞLU ATAİZİ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer DUYGU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Duygu ALPTEKİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Refik ARIKAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan AKYOL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus İNCE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra ELMACIOĞLU (Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ramazan HAYKIRAN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Beyza ERCAN (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Gökçe BALCI (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI (Erciyes Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi İlker Mümin ÇAĞLAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN (Ege Üniversitesi)
Dr. Serkan KEÇECİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Erhan ATEŞ (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Uğur İNAN (Milli Eğitim Bakanlığı-Yalova)

NIKİTA YAKOVLEVIÇ BIÇURİN (1777-1853)

Tilla Deniz BAYKUZU*
Rabia Tolunay YAVAN**

ÖZ

Çin yıllıklarının Batı dünyasına tanıtılması ve Batı dillerine çevrilmesi Türk tarihi açısından çok önemlidir. Bu çevirileri 19. yüzyıl başları gibi çok erken bir dönemde fark eden ve çevirenlerden birisi de Rus çevirmen Rahip Biçurin'dir. Aslen Çuvaş kökenli olan Biçurin Çin'de misyonerlik faaliyeti için kaldığı yıllarda Çince ve Mançucayı öğrenmiş, önceleri dini metinleri Çinceye çevirirken daha sonraları Çince-Rusça sözlükler yazmıştır. Nihayetinde ünlü Kangxi Sözlüğü'nü Rusçaya çevirdi. Sözlüklerden sonra İmparator Kangxi'nin Cungarya Hanlığını ele geçirmesiyle genişleyen topraklarındaki farklı etnik gruplar hakkında başlattığı bir dizi çalışma Biçurin'in ilgisini çekti ve kendi hükümetine ve insanlarına bu etnik grupları tanıtmaya başladı. Üstelik bu çeviriler Çarlık Rusyası'nın Doğu Asya politikasının da işine yarayacaktı. Bir din adamı olmasına rağmen kalbi çoğu zaman edebiyat için atan Biçurin Rusya'nın ilk sinologlarından biri olmuş ve Rusya'da sinoloji bilimini kurmuş, öğrenciler yetiştirmiştir. Eserleri arasında Tibetçeden çeviriler de olması yazarın Tibetçeyle de alakası olduğunu en azından bu dil hakkında genel geçer bir bilgisi olduğunu göstermektedir. Sibiry'a da ve Çin'de görevli olduğu yıllarda birçok bölgeye seyahat etmiş, ülkesine döndüğünde de yine birkaç geziye çıkarak bu bölgeler hakkında notlar tutmuştur. Eserlerinde Mançu hükümetinin yeni koyduğu "Xinjiang" yani "Yeni Sınırlar" adını kullanmamış, "Doğu Türkistan" terimini ortaya atıp bu ismin tarihe geçmesini sağlamıştır. Türk tarihine bunca önemli veriler sağlayan yazar hakkında Türkçe yayın çok azdır. Bu yayınlarda ise yazarın çevirilerinin hangi Çince eserler olduğu hakkında net bilgi verilmemiştir. Oysaki Mançu dönemi Çin kaynakları hem dönemin siyasetini hem de Çinli olmayan milletlerin dil, kültür ve coğrafyasını aktardığı için biz sinolog tarihçiler için oldukça önemlidir. Ancak, Rusça eserlerde de bu bilgilere sinolog gözüyle bakılmamıştır. Bu yüzden çalışmamızda hem yazarın hayatı hem de çevirdiği Çince eserler hakkında da bilgi vermeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: İakinf, Biçurin, Doğu Türkistan, sinoloji, Kangxi.

NIKITA YAKOVLEVICH BICHURIN (1777-1853)

ABSTRACT

Introducing the Chinese annals to the Western world and translating them into Western languages is very important for Turkish history. One of those who noticed these translations as early as the beginning of the 19th century and translated them is the Russian translator Priest Bichurin., who is of Chuvash origin, learned Chinese and Manchu during his missionary activity in China, at first he translated religious texts into Chinese and later wrote Chinese-Russian dictionaries. He ultimately translated the famous Kangxi Dictionary into Russian. After the dictionaries, a series of studies that Emperor Kangxi initiated on the different ethnic groups in his expanding lands after he conquered the Dzungarian Khanate attracted his attention and he began to translate these studies in order to introduce these ethnic groups to his own government and people. Moreover, these translations would be useful for the East Asian policy of Tsarist Russia. Despite being a cleric, Bichurin, who was a lover of literature, became one of the first sinologists in Russia, established the science of sinology in Russia, and trained students. The fact that there are translations from Tibetan among his works shows that the author has at least a general knowledge of Tibetan. During his

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 09.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2023

*Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: realhuns@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3457-8607

**Doktora öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, e-mail: rtolunavy@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-2501-8274

years in Siberia and China, he traveled to many regions, and when he returned to his country, he took a few trips and took notes about these places. In his works, he did not use the name "Xinjiang" (New Borders), which was newly introduced by the Manchu government, but came up with the term "East Turkistan" and made this name go down in history. There are very few publications in Turkish about the author, who provided such important data to Turkish history. Within these articles, there is no clear information about which Chinese works the author's translations are. Chinese sources of the Manchu period are very important for us, the Sinologist historians, as they convey the politics of the period, the language, culture, and geography of non-Chinese nations. However, in Russian works, this information was not considered as a Sinologist. Therefore, in our study, we tried to give information about both the author's life and the Chinese works he translated.

Keywords: Iakinf, Bichurin, Eastern Turkestan, sinology, Kangxi.

Çin dış politikasının "yalnızlık" dönemlerinde (XV. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ikinci yarısı) Pekin'deki Rus Ruhani Misyonu dışında ülke topraklarında herhangi bir temsilcilik bulunmamaktaydı. Bu temsilcilik ise tam anlamıyla bir konsolosluk sıfatı taşımamaktaydı. Fakat Çin hükümeti bu temsilcilik için bazı diplomatik ayrıcalıklar tanımaktaydı. Bu ayrıcalık XVII. yüzyılda Çin'de Rus Ortodoks Kilisesi'nin ortaya çıkışına dayanmaktadır. Amur bölgesinde askeri çatışmaların yaşandığı sırada İmparator Kangxi'nin 康熙帝 (1661-1722) emriyle, Pekin'in kuzeydoğusunda Dongzhimen yakınlarında, nüfusunun çoğunluğunu Albazin¹ çarpışmasında tutsak edilen Rus Kazak askerleri ile iltica edenlerin oluşturduğu bir yerleşim yeri kurulmuştur. Bu kişiler İmparator Kangxi'nin koruma ordusunda görevlendirilmişlerdir. Aralarında Ortodoks rahibi Maksim Leontiev'in (?-1711/1712) de bulunduğu Rusya'dan gelenler için Çin ordusunun sarı ve kenar işlemeli Sekiz Sancak üzerindeki sekiz işlemeyen birisi atfedilerek devletin hazinesinden faydalanabilme ve kendi inançlarını yaşatabilme hakkı tanınmıştır (Kudryavtseva, 2018, s. 60). Maksim Leontiev'in ölümünden sonra Rus hükümeti bölgedeki Albazinlerin dini görevlerini yerine getirebilmeleri için Çin hükümetiyle Çin'e düzenli olarak Ortodoks misyonerler gönderme anlaşması yapmak istemiştir (Maiatckii, 2018, s. 89). Rus misyonerler Katoliklerden farklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hristiyanlığı Mançu ve Çinliler arasında yaymamışlardır. Misyona, Albazinlerin dini vecibelerini yerine getirme, Rus hükümetinin diplomatik aracılığını yapma, Rus kervanları için barınma ve lojistik desteği sağlama, Çince ve Mançuca öğrenme (Maiatckii, 2018, s. 89) işleri ile iştigal olması sebebiyle Çin hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylelikle Ruhani Misyona'nın açılmasına yönelik karar I. Petro'nun 18 Haziran 1700 yılındaki emriyle yürürlüğe girmiştir. Misyona 1715 yılından 1914 yılına kadar Kutsal Sinod'a (Konsil) bünyesinde kalmıştır. 1745 yılından itibaren yönetimi kısa bir süreliğine Dışişleri Collegiumuna², daha sonra ise Asya Masası'na³ devredilmiştir. Misyona'nın başında bulunan kişi genellikle bir yüksek dini görevli yani "arşimandrit" idi. Yarısı din adamı olmak

¹ Amur Nehri'nin sol yakasında, Rus-Çin sınırında bulunan Amur'daki ilk Rus yerleşimidir. 1651 yılında Yerofeyev Habarov tarafından Daur (Moğol kökenli etnik grup) bölgesi işgal edilerek Amur'da askeri üs olarak kurulmuştur. 1685 yılında Çinliler tarafından ele geçirilen Albazin, çarpışmalar sonucunda tekrar Rusların eline geçmiştir. 1687 yılında Çinliler, bölgeyi yeniden ele geçirmek istese de başarılı olamamışlardır. Nerçinsk Antlaşması'ndan sonra bu bölge Çin'e dâhil olmuştur. Yerleşim yerinin bir Rus Kazak köyü olan Stanitsa olarak anılması ise XIX. yüzyılın 60'lı yıllarında, Amur'un Rusya'ya dâhil olmasından sonra başlamıştır. (Brokgauz vd, 1905, s. 68)

² Dışişleri Collegiumu, 1718 yılında kurulmuş Rus İmparatorluğu'nun dış ilişkilerden sorumlu birimidir. 1823 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesine dâhil edilmiştir. KURAT, Akdes Nimet. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK.

³ Dışişleri Bakanlığı Asya Masası, 1819 yılında Rus dış politikası için belirleyici unsurlarından biri olan "Doğu sorununun" baş göstermesi ile kurulmuştur. Bu masanın faaliyet kapsamı Doğu ülkeleri ile ilgili politik meseleleri olmuştur (Kudryavtseva, 2020, s. 45).

suretiyle bünyesinde 10 kişi bulunmaktaydı. Asya Masası temsilcileri “pristav” olarak adlandırılan devlet görevlileriydi.

Pekin'deki Rus Ruhani Misyonu 1863 yılına kadar yalnızca dini alanda değil aynı zamanda diplomatik, ticari, ekonomik, bilimsel ve kültürel alanlarda da faaliyet göstermekteydi. Ruhani Misyon, 10-12 kişiden oluşmakta ve 10 senede bir değişmekteydi. Bu misyonlarda görevlilerin dışında doğu dillerini öğrenen dört-altı öğrenci de yer almaktaydı. Bu uygulama 1727-1864 yılları arasında, resmi olarak bir konsolosluk açılıncaya kadar devam etmiştir. Misyonun faaliyetleri ise 1714-1956 yılına kadar neredeyse 250 yıl sürmüştür. 1863 yılından itibaren Çin'deki daimi Rus Konsolosluğu'nun ortaya çıkmasıyla Misyon tekrar Kutsal Sinod'a bağlanmıştır (Kudryavtseva, 2018, s. 60). Tüm bu süreç içerisinde Misyon'un faaliyetleri dönemin değişen koşullarına ayak uydurmuştur. Başlarda Misyon'da görev alan kişiler yalnızca dini görevliler ile Çin ve Mançu dillerini öğrenmek için gelen öğrencilerden oluşmaktaydı. XIX. yüzyılın başlarında Doğu'ya ve Doğu'nun “vahşiliklerine” olan ilginin çoğalması yani “romantik oryantlizmin” ortaya çıkışı bilimin gelişmesi ve Rus İmparatorluğu'nun bilim kurumlarının olanaklarının artmış olması sebebiyle ilk başta Bilimler Akademisi tarafından olmak üzere Çin araştırmaya layık bir bölge olarak ele alınmıştır. 1805 yılında ilk defa Misyon bünyesine Bilimler Akademisi araştırmacılarının da dâhil edilmesine yönelik çalışmalar başlatıldı. Buna bağlı olarak öğrencilerin yerini akademiye bitirmiş, halen okumakta olan veya bir üst derecede okuyan akademi öğrencileri almıştır. 1819 yılından itibaren ise daimi olarak görev alacak olan doktorlar da Misyon'a dâhil edilmiştir (Feklova, 2020, s. 141). Çin'de Rus Ortodoks Misyonu'nun hukuki varlığı (yeri, statüsü vs.) iki antlaşma ve bir konvansiyonla sağlanmıştı. Bunlar; Kyahta Antlaşması (1727), Aigun Antlaşması (1858) ve Pekin Konvansiyonu'dur (1860). Pekin'de bulunma süresi, maddi destek, Rusya ile iletişim, üyelerinin faaliyetleri Dış İşleri Bakanlığı ve Rus İmparatorluk Sinod'u tarafından oluşturulan yönetmelikte yer almaktaydı (Feklova, 2016, s. 152).

Bu Misyon'un en bilindik kişilerinden biri Nikita Yakovleviç Biçurin'dir. Biçurin, on üç seneye yakın Pekin'de Ruhani Misyonu'nu yönetmiştir. Sayısı yetmişe yakın Çin'in kültürü, coğrafyası ve ekonomisine ilişkin yazdığı eseri ve bilinen yedi adet Rusça-Çince sözlüğü bulunmaktadır. Çince bilgisi sayesinde ortaya çıkardığı eserler ile Rusya'nın başat sinoloğu olarak kabul edilmektedir (Skaçkov, 1977, s. 117). Nikita Yakovleviç Piçurinskiy, 29 Ağustos 1777 yılında Kazan guberniyası, Tsvil'skiy ilçesine bağlı Akulev köyünde (günümüzde Tipnerı) bir Çuvaş ailesinde dünyaya geldi. Babası bir diyakon⁴ olan Yakov Danilov, annesi bir çiftçi ailesinde doğan Akilina Stepanovna'dır. Çuvaş dedesi Danil Semyonov, Akulev köyünde bulunan Uspensk Manastırı'nda diyakon olarak görev yapmıştır. 1779 yılında babası Yakov Danil'in Diriliş Kiliyesi'nde rahip olarak göreve başlaması sebebiyle aile Çeboksarı ilçesine bağlı Piçurino (Biçurino) köyüne taşınmıştır (Zolotov, 2003, s. 24). Kazan Ruhban Okulu'nda okurken Nikita, babasının aynı dönemde görevde bulunduğu Piçurino köyüne atfen Biçurin soyadını almıştır (Salmin, 2020, 1342).

⁴ Diyakon veya diyakoz, kilisenin günlük işleri ve hizmetlerini yerine getiren, üst düzey dini görevliler ile dini sınıflara mensup olmayan kişiler arasındaki irtibatı sağlayan ilk (alt) seviye dini görevlilerdir (Yegoryevskiy, 2007, s. 124).

Biçurin eğitimine 1785 yılında Sviyajesk “Novokreşenskiy⁵ Okulu” ilahi sınıfında başlamış, daha sonra ise otobiyografisinde; “5 Mayıs 1785’te 8. yılımda bilim dersleri dışında Latin, Yunan ve Fransız dillerinin de eğitimini aldığım Kazan Ruhban Okulu’na girdim” (Yemelyanov, 2015, S. 161) yazmıştır. Mezun olan kişi, Ruhban Okulu’nu bitirdikten sonra dini unvanına atanmadan önce seçim yapmak zorundaydı. Bu iki seçenek evlilik veya tepe tıraşı idi. Evliliği seçtiği vakit ata topraklarına dönerek babasının izinden gidip parişte⁶ dini görevlerini yerine getirecek ve bilimle bir daha uğraşamayacaktı. Keşişliği seçtiği vakit ise kilise hiyerarşisinde kariyer sahibi olacak ayrıca eğitim kurumunda kalarak bilim alanında ilerleme şansına sahip olacaktı. Evlilik ve keşişlik dışında üçüncü bir seçenekleri de bulunuyordu. Ruhban Okulu’nu bitirdikten sonra dini görevli unvanını almayarak dini olmayan bir eğitim kurumunda okuyup bilimsel hayatına orada devam edebilmekteydi. Okuduğu dönemde genç Nikita, bilime olan ilgisi ve yeteneği ile Kazan ve Sviyajesk Psikoposu Amvrosiy Podobedov’un da ilgisini çekmiştir. 1799 yılında Ruhban Okulu’nu bitirdikten sonra, ertesi yıl İlahiyat Fakültesi’nde gramer öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Biçurin 22 yaşında tepe tıraşıyla⁷ keşiş olmuş ve “İakin” yani “Sümbül” adını almıştır. Biçurin keşiş sınıfına yani “Kara Ruhbanlık’a”⁸ bağlıydı. Bu sınıfa yalnızca “keşiş” unvanına sahip yüksek dereceli kilise yöneticilerinin dâhil olma hakkı vardı. Psikopos Amvrosiy tüm bu seneler boyunca Biçurin’in arkasında durmuştur. Bu durum toplumda, Nikita’nın Amvrosiy’in gayrimeşru oğlu olabileceği dedikodularına sebep olmuştur. Ancak Çuvaşistan Cumhuriyeti Ulusal Bilim ve Sanat Akademisi akademisyenlerinden V. D. Dmitriyev tarafından resmi belgelerle bu dedikodu bertaraf edilmiştir (Karezina, 2014, s. 391-395). Psikopos’un Biçurin’i desteklediği hususundaki N. S. Şukin’in versiyonu daha akla yatkın gelmektedir; “Yetenekli insanları yönetimin gözünden kaçırmadığı, genç öğretmenin laik hayatı seçmesi halinde dini görevde elde edeceği kariyeri elde edemeyeceği söylenmişti. İlk başta dini unvanlardan uzak kalan Biçurin 1800 yılında “klubok”⁹ giymiş, ardından güzel konuşma ve diksiyon öğretmeni olmuştur.” (Karezina, 2014, s. 391-395).

Onun hayat hikâyesinde dini görevi seçmesinin romantize edilmiş bir versiyonu da mevcuttur. Nadejda Moller’in hatıralarında N. Ya. Biçurin’in Tatyana Lavrentiyevna Sablukova adlı bir hanıma duyduğu karşılıksız aşkı sebebiyle keşişliğe adım attığı yazmaktadır (Salmin, 2020, 1344).

Kazan Piskoposluğu, söz konusu mezunun belgelerini yeniden düzenlerken 23 yaş yerine 30 yaş olarak yazmıştır. Bu durum, gencin kilise hiyerarşisinde daha hızlı yükselmesine olanak sağlamak için gerçekleştirilmiştir. Çünkü diyakonluk en erken 25 yaşından, keşişlik ise en erken 30 yaşından itibaren mümkün olmaktadır. Böylelikle Nikita Yakovleviç hızlı bir şekilde kariyer basamaklarını tırmanmaya başlamıştı: 18 Temmuz 1800 tarihinde tepe tıraşı olarak keşişliğe

⁵ Novokreşenskiye Okulları, Rus kökenli olmayan Hristiyanlık dinini kabul eden toplum veya halklarına mensup kişilerin dini göreve hazırlayan Ortodoks okullarıdır. Bu okullar; Volga, Ural, Sibiry ve Kamçatka’da XVIII. yüzyıl itibarıyla yayılma başlamıştır (Galaktionova, 2015, s. 243).

⁶ Paris, kilisesi, cemaati ve dini görevlileri olan küçük idari bir birimdir. Kilise cemaati. Yerel halkın kilise ile bağlandı kalarak dini görevlerini yerine getirme ihtiyaçları için var olan bir kuruluştur (Aleksin, 2012, s. 4).

⁷ Tepe tıraşı, bir kişinin rahiplik veya onun derecelerinden birini kabul ettiği takdirde gerçekleştirilen bir kilise ayinidir (Yegoryevskiy, 2007, s. 155).

⁸Kara Ruhbanlık, evlenmeme yemini etmiş kişilere üst düzey makamlara gelebilme olanağı sağlaması sebebiyle XIX. yüzyılda oldukça ayrıcalıklı bir statü olarak görülmekteydi. Kara ruhban sınıfına keşişler ve tüm hayatını Tanrı’nın hizmetine adanmış kişiler dâhil edilmekteydi (Yeşov, 2011, s. 92).

⁹ Klubok/Klobuk, rahip veya rahibelerin giydiği manastır baş giyimidir (Yegoryevskiy, 2007, s. 136).

adım atmış, 22 Temmuz 1800 tarihinde hiyerodiyakon¹⁰, 25 Ağustos 1801 tarihinde hiyeromonk¹¹, 7 Kasım 1801 tarihinde igumenos¹² ve Kazan İoannov Manastır'ı rahibi olmuştur (Karezina, 2014, s. 391-395). 20 Haziran 1802 yılında arşimandrit¹³ unvanı alarak İrkutsk yakınlarındaki Voznesensk Manastırı'na atanmıştır (Karezina, 2014, s. 391-395). Manastır yönetimi görevini üstlenirken İrkutsk Ruhban Okulu'nun rektörlüğünü yapmış ve konsistoryum yani yönetim üyesi olmuştur. 1802-1806 yılları arasında İrkutsk'ta bulunduğu süre Biçurin'in kendi tabiriyle "aylaklık" ettiği dönemleridir. İrkutsklu bir kadından bir erkek çocuğu olduğu yürütülen çalışmadan ortaya çıkmaktadır (Salmin, 2020, 1342). Aleksandr adı verilen bu erkek çocuk dokuz yaşında hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra arkadaş çevrelerinde edilen sohbetlerde Biçurin, etnik kimliği ile ilgili konularda Çuvaş olduğunu saklamaya gerek duymamıştır. Petersburg'da bulunduğu süre içinde de kimliğini gizlediği doğru değildir. Örneğin, N. S. Şukin'e doğduğu köyün Çuvaşça adını söylemiştir (Salmin, 2020, 1346).

Rusça kaynaklarda yazılanlara göre Biçurin, İrkutsk Voznesenskiy Manastırı'nda göreve başladığı dönemlerde Ruhban Okulu'nda ileri seviyede disiplinsizlik olduğunu fark etmesi üzerine sert önlemler almaya başladı. Disiplin önlemlerinden rahatsız olan manastır öğrencileri ve görevliler, okul ve manastır yönetimini kötüye kullandığını kanıtlamak istercesine Biçurin'in özel hayatını irdelemeye başladılar. Bir erkek keşiş gibi Adrian İvanov adıyla bir genç kadını odasında gizlediği iddiaları sebebiyle okulda, sert cezalar alınmasıyla sonuçlanacak bir kargaşa çıkarıldı. Bu şekilde Sinod'da 447 sayfalık "183 numaralı" bir dava açıldı. Bu davanın sonucunda dokuz öğrenci kırbaça cezasına çarptırılmış, din görevlisi sınıfından azledilmiş ve çarın emriyle devlet görevlerine getirilmişlerdir (Natsionalnaya Biblioteka Çuvaşskoy Respubliki, 2002, s. 29-30). İkinf ise, keşişlik yeminine ters düşen hareketleri ve Ruhban Okulu'ndaki kargaşadan dolayı arşimandritlik unvanından azledilmiş ve 1806 yılında Tobolsk'e gönderilmiştir. Burada bir seneye yakın süre boyunca ciddi gözetim altında dini görevlerini yerine getirmiş ve retorik dersleri vermiştir (Skaçkov, 1934, s. 83; Biçurin, 2002, s. 5).

Bu aşamada Sibirya'nın başka bir köyünde bulunan bir diğer çocuğun yaşayacakları konumuzu daha da aydınlatacaktır. Larion Kalinoviç Rossihin, 1717'de Baykal Gölü'nün doğusunda Selenginsk yakınlarındaki Hilok köyünde doğdu. Petrine reformlarının¹⁴ din adamlarının statüsünü azalttığı bir dönemde, imparatorluğun ücra bir köşesinde bir Ortodoks papazının oğlu olarak Rossihin'in geleceği parlak bir kariyer içermiyor gibi görünüyordu. Belki de bu ne-

¹⁰ Hiyerodiakon, diyakon-rahiptir (Yegoryevskiy, 2007, s. 131).

¹¹ Hiyeromonk, rahiplik unvanına sahip keşiştir. Hiyeromonkluk, Rus Ortodoks Kilisesinde XI. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Jitenyov, 2007, s. 110).

¹² İgumenos, manastırın baş idarecisine verilen unvandır. Manastırların başında bulunan idareciler (igumenos) de metropolitin yanındaki ruhban memurlar ve cemaat büyüklerinden oluşan bu meclise danışarak atanırlar (İmamoglu, 2023, s. 156).

¹³ Arşimandrit, geç dönemde büyük ve önemli manastırların başrahibine ve Rus Kilisesinde üst düzey idari makamlarda görev alanlara da verilen isimdir (Jitenyov, 2007, s. 40).

¹⁴ Petro'nun askeri, bilim, ekonomi alanlarında olduğu gibi kilise teşkilatında da "Avrupalılaşmayı" benimsemesi teşkilatın hususi da bir şekil almasının önünü açmıştır. 1721 yılında geçici Patrik Stefan Yavorski'nin ölümü üzerine, kilisenin başına "Mukaddes Sinod" adıyla bir Collegium tayin edildi; bu şubenin reisliğine ruhanilerden olmayan bir "ober-prokuror" getirildi. Bununla birlikte, Rusya'da 1589 da ihdas edilen Patriklik, ilga edilmiş oldu. Petro, 1724 yılında çıkardığı bir emirle, "keşişlerin" haklarını tahdit etti. Çar'a göre kilise, devlete tâbi ve devlet hizmetinde bir müessese olmalıydı. Sinod teşkil edilmekle, Rus Kilisesi, tamamıyla Petro'ya tâbi ve muti bir organ olmuştur (Kurat, 1987, s. 286-287).

denle 1725'te babası onu bir yıl önce İrkutsk'taki Voznesenskiy Arşimandriti Antoniy Platkovskiy tarafından kurulan bir Moğol okuluna yazdırdı. 1729'da Platkovskiy Rus Dini Misyon Kilisesi'nin başına atandığında, üç öğrencisini de Pekin'e götürdü. Rossohin de bunların aralarındaydı; Qing Hanedanlığı 清朝 başkentine girdiğinde ise sadece on iki yaşındaydı.

Arşimandrit Antoniy Platkovskiy görünüşte yetenekli ama son derece yetersiz bir adamdı. 1715'te manastırından biriyle Sibirya'ya gelmişti. 1720'de, kendi dinini yaymak ve Moğol topraklarındaki Baş Budist ruhani lideri Jebtsundamba Khutukhtu'yu¹⁵ (1635-1723) Ortodoksluğa sokmak için Çarlık tarafından Moğolistan'a gönderilmişti. Ertesi yıl ise Rus elçisi Lev İzmailov'a (1685-1738)¹⁶ eşlik etmesi için Pekin'e gitti. Onun Pekin'e gelmesi öğrencilerin entelektüel gelişimini denetlemek için faydalı olacaktı. Çin dilini kötü konuşmasına rağmen, bazı basit dini metinlerin çevirisini yaptı ve sözlükleri derledi. Platkovskiy'in bu yetersiz akademik girişimleri, İakinf Biçurin'in 1807'de gelişine kadar sürmüştür. Entelektüel kimliği ne olursa olsun, bir dini lider olarak Platkovskiy tam bir hayal kırıklığı idi, Rossohin Pekin'e giderken merkeze mektup yazarak Arşimandritin onu hizmetçisi gibi davranmaya zorladığını, maaşına el koyduğunu ve şiddet uyguladığını bildirdi.

İşler, onların Pekin'e varışından sonra daha da kötüleşti. Genelde XVIII. yüzyıl Rus Misyonu son derece işlevsiz bir kurumdu. Çin'de görevlendirilmeyi ayrıcalıklı bir fırsat olarak gören ve yıllarca buna hazırlanan diğer Katolik misyonerlerin aksine Rus misyonerler gelişigüzel seçiliyordu. Bu misyonerler Pekin'de Çinlileri küçümsemeleri ve onlara tepeden bakmaları yüzünden yalnız kalmaya mahkûm oluyorlar ve astatlarının itaatsizliği yüzünden de harap mahallelerde yaşayarak aşırı yoksulluk çekiyorlardı. Üstelik din adamları ile bazı öğrenciler hiçbir zaman Mançuca veya Çince öğrenmediler ve çevrelerindeki şehirden tamamen izole yaşadılar. Üstelik yalnızlık onları çok şarap içmeye teşvik ediyor, bu ise büyük hastalıklara neden oluyordu. Platkovskiy ve öğrencileri Pekin'e geldikten bir süre sonra, öğrenciler Arşimandritin kendilerine cinsel tacizde bulunduğunu anlatan şikâyet mektupları yazmaya başladılar. Elbette bu mektuplar yüksek komisyonlar tarafından rahibin öğrencileri tarafından iftiraya uğradığı şeklinde değerlendirildi. Ancak şikâyetler giderek arttığı ve buna zimmete para geçirme de eklendiği için Platovskiy 1736'da zincire vurularak ülkesine geri getirildi (Afinogenov, 2015, s. 137-142).

Platovskiy'in yerine atanan Arşimandrit İakinf Biçurin'in Pekin Kilise Misyonu'nu yönettiği 1807-1820 arasındaki 13 yıl "Biçurin Dönemi" olarak adlandırılır. Biçurin olağanüstü bilimsel çaba ve çalışmaları sayesinde neredeyse tek başına Rus sinolojisini uluslararası üne sahip bir hale getirmiştir. Çalışmaları misyoner terimleri ve inançlarından korunmaya özen gösteren

¹⁵Jebtsundamba Khutukhtu Cengiz Han soyundan gelir ve Moğolistan'da Tibet Budizmi'nin yayılmasında ve gelişmesinde en etkili kişidir. 5. Dalai Lama tarafından kendisine "Jewtsündamba Khutagt" unvanı verilmiştir. Budizm, Moğolların bulunduğu bölgeye üç dalga halinde yayıldı. Üçüncü ve en son yayılda, Tibet öğretisinin 17. yüzyılda gerçekleştiği "Sarı Şapka" ya da "Gelugpa" geleneği bölgeye hâkim olmuştur. Bu yayılmanın en önemli figürü çeşitli güzel sanat disiplinlerinde Moğol veya Zanabazar ekolünü kuran seçkin ve üretken bir heykeltıraş Öndör Geegen Zanabazar (1635-1723), yani I. Bogd Jewtsündamba khutagt olmuştur (Teleki vd. 2013, s. 161).

¹⁶ Çar Büyük Petro önceden birkaç yabancı elçiyi Çin'e görevlendirmişti. 1719'da ise İmparator Kangxi ile görüşmesini sağlamak amacıyla Çin'e elçi olarak General Lev Vasilyeviç İzmailov atandı. Kendisinden önceki görevli İvan Lange ile İzmailov önemli haritalar ile Çince ve Mançuca birçok kaynak eseri Rusya'ya göndermeyi başardılar (Voskressensk, 2020, s. 233-234).

ve bu yüzden konudan kendini geri tutan bilim adamlarını sahaya çekmekte gecikmemiştir. Biçurin, Batı eğitimi almış kişilere çok daha çekici gelen, Fransızca konuşan bir zevk düşkünüydü. Pekin'e gitmeden önce görev aldığı yerde adı birçok çapkınlığa ve bir din adamına yakışmayacak olaylara da karışmıştı. Pekin'den önce de, Pekin'de bulunduğu yıllarda da birçok cinsel suç, oğlancılık, alıkoyma vs. gibi suçlar işlemiş, ancak kilisenin o yıllardaki cinsel suçları fazla önemsememesi sebebiyle fazla ağır bir ceza almamıştır. Ne var ki yine de Kilise Konsili tarafından sekiz ayrı suçtan suçlu görülecek ve dini rütbesi elinden alınarak ücra bir manastırda basit bir keşiş olarak beş yıl yaşamaya mahkûm edilecektir (Afinogenov, 2015, s. 295-300). Biçurin'in, özel hayatında ne kadar tutarsız ve sapkın bir geçmişi olsa da bilimsel faaliyetlerinde tam tersine oldukça gayretli ve başarılı olduğunu görmezlikten gelmek haksızlık olur. XIX. yüzyıldan itibaren, özellikle 1858'de Tianjin Antlaşması 天津条约 (Tianjin tiaoyue) uyarınca Çin hükümetince Çin'de yabancı Hristiyan misyonerlerin vaaz vermelerine resmi olarak izin verildiğinde Ortodoks misyonerler, Ortodoks inancını vaaz etmede daha aktif hale geldi. Ancak bu serbestlikten çok önce Arşimandrit İakinf Biçurin, vaaz vermek için Ortodoks inancına göre ilmihal literatürü yazan ilk kişilerden biriydi ve 1810'da *Melekler Meclisindeki Sohbetler* 天神會課 (Tianshen Huike) başlıklı Çince bir ilmihal yazmıştı. Bu ilmihalin Çince yazılmış en eski Ortodoks İlmihali olduğu tahmin edilmektedir ve Çin'deki Rus misyonerleri için yazılmıştır (Maiatckii, 2018, s. 87-98).

1816 yılında, Pekin'de 10 yıl kaldıktan sonra İakinf Biçurin bir reform önerisi sundu. En önemli hedefi, diğer tüm misyonerlerin aksine bir 10 yıl daha Pekin'de kalma izni ve personelin rotasyonuydu. Biçurin Misyon'da öncelikle öğrenci maaşlarının artırılmasını ve heyete gönderilecek öğrencilerin "Rusça ve diğer birçok bilimlerde konusunda bilgili" olmalarını talep etti. Ayrıca bu öğrencilerin Tatar ve Moğollar hakkında bilgileri olacaktı. Bu hiyeromonklar ve hiyerodiyakonlar zamanlarını Çince, sanat ve bölgenin maddi kültürünü öğrenerek geçireceklerdi. Ancak bu proje Kilise Konsili tarafından reddedildi. Böylece Biçurin'in reform planı rafa kaldırıldı.

Biçurin Çin'e ilk geldiğinde kendini Çince, Mançuca ve Moğolca öğrenmeye adanmıştı. Daha Kazan'dayken yabancı dil öğrenme yeteneği belliydi ve zaten Latince, Yunanca ve Fransızcada ustalaşmıştı. Yabancı dil bilgisi ve yeteneği Çinceyi daha hızlı öğrenmesine yardımcı oldu. O zamanlar en büyük zorluğu ders kitaplarının ve Çince-Rusça sözlüklerin olmamasıydı. Bu yüzden önce bir sözlük derlemeye koyuldu. Bir dil sözlüğünün konuşma dili üzerine olmasına inandığı için Çin kıyafetleri giyerek sokağa, pazarlara çıkar ve dükkânları, nesnelere işaret ederek, tek tek sorarak, Çince isimleri yazar ve tonlarını belirtirdi. Biçurin arka arkaya altı sözlük derledi. *Çince-Rusça Sözlük*'e ek olarak, bir de 1922 sayfadan oluşan ve bugün Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Bölümü Kütüphanesi'nde olan toplam dokuz ciltlik *Çince-Rusça Fonetik Sözlük* yazdı. Bu kitabı yazarken çok büyük emek harcamış, tekrar tekrar kontrol etmiş, ayrıca *Kangxi Sözlüğü*'ne 康熙字典 (Kangxi Cidian)¹⁷ dayalı olarak dikkatli bir revizyon yapmıştı. Son olarak, sözlüğü telaffuza göre Rusça alfabetik sıraya göre düzenledi. Bu sözlüklerin dışında ayrıca birçok iki dilli ve çok dilli sözlükler yazmıştır. Birçok dil bilmesi Avrupalı Katolik rahiplerin Porte-

¹⁷ Qing Hanedanlığı imparatoru Kangxi tarafından 1710 yılında bir derleme sözlüğü yazılması emredildi. *Kangxi Sözlüğü* olarak bilinen bu sözlüğün yazar heyetinin başında Zhang Yushu 张玉书 ve Chen Tingjing 陈廷敬 bulunmuş ve 1716'da bitirilmiştir. Sözlük, radikal sınıflandırma yöntemini benimser ve tek tek karakterleri fırça darbelerine göre düzenler. Her bölüm, üst, orta ve alt ciltlere bölünmüştür. Toplam 47035 karakter barındırır. <https://www.zdic.net/hans/%E5%BA%B7%E7%86%99%E5%AD%97%E5%85%B8>.

kiz'den topladığı Batılı bilim adamlarının Çince eserlerinden de faydalanmasını sağladı. Ardından 1820-1821 yıllarında Çin'in meşhur klasikleri *Lunyu* 论语, *Mengzi* 孟子, *Daxue* 大学 ve *Zhong yong* 中庸 adlı Konfüçyanist eserlerin toplandığı *Dört Kitap* 四书 (Sishu) adlı eseri tercüme etti (Li Xingde, 2011, s. 98). Chen adlı bir lamanın yardımıyla Tibetçeden birkaç Tibet kitabını çevirdi. Ayrıca Moğolcadan *Moğol Yasaları*'nı da tercüme etti. Çin'den döndüğünde, yanında 17 çevrilmiş eser getirdi ve onlardan en önemlisi yanına düz bir harita eklenmiş *Pekin Tanıtımı* adlı bir el yazması idi. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Rusya'nın ana odak noktası Batı, özellikle Batı Avrupa meseleleriydi. Bu yüzden sinoloji çalışmaları neredeyse yalnızca Biçurin'in çabalarına kalmıştı. Sistematik sinoloji araştırmaları yapmanın önemini ilk fark eden Biçurin'di. 1816'da Rus Ortodoks Kilisesi'ne Çin hakkında derinlemesine araştırmaların gerekliliğini açıklayan uzun bir mektup yazdı. Özellikle, Biçurin'in ilk akademik araştırma faaliyetleri Kuzey ve Kuzeybatı Çin'in coğrafyası, tarihi ve etnik araştırmalarına odaklandı; kişisel gözlemlerle ve hatta açıklamalı, kendi duygularıyla desteklediği, çoğunlukla çeşitli hanedanların tarihi ve coğrafi materyallerini toplayıp tercüme etti (Li Mingbin, 2008, s. 401-405).

Biçurin'in ilk çeviri eseri Qing Hanedanlığı'nın XVIII. yüzyılda yazılmış olan *Qing İmparatorluğuna Tabi Beyliklerin Mutad Arz Tasvirleri* 皇清職貢圖 (Huang Qing Zhi Gong tu) adlı üç ciltli ahşap baskı bir albümünün bir cildidir. 1751 yılında İmparator Qianlong 乾隆, sınır valilerine Qing Hanedanlığı ile teması olan farklı etnik grupların ve ülkelerin ulusal kıyafetlerinin ve başlıklarının resimlerini yapmaları emrini verdi. Dokuz ciltten oluşan eserin içeriği şöyledir: 1. Cilt Yabancılar, 2. Cilt Tibet, 3. Cilt Guandong, Fujian ve Hunan, 4. Cilt Guandong, Guangxi, 5. Cilt Gansu, 6. Cilt Sichuan, 7. Cilt Yunnan, 8. Cilt Guizhou ve Cilt 9 ise bir devam niteliğindedir. Hepsi Qianlong'un 26. yılından (1761) sonra çizilmiş resimlerdir. Eser Ussuri Nehri'nin ağzından Amur kıyılarına, Kore sınırından Rusya'nın doğu sınırlarına, Doğu Denizi'nin tüm kıyıları boyunca tüm adalarda yaşayan etnik halklar hakkında da bilgi verir. Ayrıca Tunguz-Mançulara ait etnografik açıdan ilgi çekici oldukça nadir 56 erkek ve kadın tasviri bulunmaktadır. Kuzeydoğu Çin grubu ve çeşitli bölgesel grupların temsilcilerinin resimlerinin yanı sıra güneydeki Fujian eyaleti ve Tayvan adasındaki halklara ait çizimler de vardır. Kitapta farklı milletlerden ve bölgelerden insanlara ait bir kadın ve erkek resmi olmak üzere toplam 600 resim çizilmiştir. Resimlere açıklayıcı metinler iliştilmiş, kelimeler ve ifadeler basit ve anlaşılır, etnik grup ile Qing Hanedanlığı arasındaki ilişki ve yerel örf ve adetler kısaca tanıtılmıştır (Zhang)¹⁸. Biçurin'in *İlk Albüm* adını verdiği eserindeki çizimleri orijinalinden daha büyük olup 215 × 115 cm. olup 59 yaprak içerir. Eser Rus ve Avrupalılar için Çin etnik tiplerinin incelenmesi açısından önemli bir kaynak haline gelmiştir ve bugün Rusya Ulusal Kütüphanesi'nde korunmaktadır (Popova, 2017, s. 401).

Bu eserlerin bir kısmı Tibet, Moğol ve Mançular hakkında olsa da çoğunluğu XVI-XVII. yüzyıl Doğu Türkistan coğrafyası, kültürü ve tarihiyle ilgili Qing Hanedanlığı ana kaynakları olması hasebiyle biz Türk tarih ve dilcilerini yakından ilgilendiren kaynaklardır. Bu yüzden Biçurin'in çevirdiği bu eserler hakkında tek tek bilgi vereceğiz.

Tibet Yıllıkları ve Mevcut Durumu ile Chengdu'dan Lhasa'ya Bir Yol Haritası: Bu kitap *Wei ve Tibet*¹⁹ *Harita Bilgileri*'den 卫藏图识(Wei Zang Tu Shi) çevrilmiştir. Qing Hanedanlığı'nda Ti-

¹⁸ Zhang Guangsheng. <https://www.dpm.org.cn/ancient/hall/147050.html>, 18-03-2023.

¹⁹ U ve Tibet bölgelerin kısa adıdır. Tibet bölgesinin batı kısmını kapsar.

bet üzerine yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu eser de bunlardan biri olup, en önemlilerindedir. Beş ciltten oluşan bu eser Qing Hanedanlığı'nda Ma Jie 马揭 ve Sheng Shengzu 盛绳祖 tarafından 1791'de derlenmiştir. Görevi gereği 10 seneden fazla bir sürede sık sık Tibet'e gidip gelen Ma Jie artık aşına olduğu yolları, dağ ve nehirleri ve istasyonları not almıştır. 1791 yılında Nepal'in Tibet'i işgal etmesi sonucunda Tibet'e gitmeye hazırlanan Çin ordusu için yıllar içinde biriktirdiği notlarını derleyerek bu eseri vücuda getirdi. Yollar, köprüler ve menfezler, iklim, manzara, Tibet gelenekleri, yakacak odun tedariki hakkındaki bilgilerin yanı sıra Tibet'teki boyların kökeni ve tarihi, bölgeler, unvanlar, takvim, bayramlar, askeri sistem, ceza hukuku, vergilendirme, askere alma, cenaze törenleri, tıp, kehanet, dükkânlar, zanaatkârlar dâhil olmak üzere Tibet toplumunun tüm yönlerini 20'den fazla kategori ile sınıflandırmıştır²⁰. İkinf, Rusya'ya geri döndükten sonra 1828'de yazdığı *Opisaniye Tibeta v ninesnem ego sostoyanii. S kartoyu dorogi iz Chen-du do Khlassy. Perevod s kitayskago* (Tibet'in Bugünkü Durumunda Açıklaması: Chengdu'dan Lhasa'ya), adlı eser Ma Jie'nin yazdığı bu Tibet rehberinin çevirisidir. İkinf çevirisine notlar, yorumlar ve hatta hiç gitmemiş olmasına rağmen Lhasa'nın ayrıntılı bir haritasını eklemiştir. Kitap Avrupa'da geniş kabul gördü ve *Ma Jie Description du Tibet* adıyla Fransızcaya çevrildi. Peder İkinf'in çalışmasının bir başka ilginç yönü de, eserinin ikinci bölümü Tibet Kralı ve Laması Btsang Po'nun²¹ memleketi olan Tibet'in kuzeydoğu kesiminin tarihi haritalarını içeren "Tibet ve Koko-nor Tarihi" başlıklı bölümdür. Bu da bu kadar detaylı haritaların ve bilgilerin ona bizzat Btsang Po tarafından verildiği ihtimalini uyandırır. Bu bölümde ayrıca Yegor Fedoroviç Timkovskiy'in "Rus Misyonu Vasıtasıyla Moğolistan ve Çin Gezileri, ve 1820- 1821 Yıllarında Pekin'de İkamet" adlı bölüm de bulunmaktadır (Yongdan, 2011, s. 83-84).

Batı Bölgelerinin Biyografisi 西域传, Han Hanedanlığı Yıllıkları olan *Önceki Han Yıllığı* 前汉书 (Qin Han Shu) ve *Sonraki Han Yıllığı* 后汉书 (Hou Han Shu) gibi her iki yılda da bulunmaktadır. Han imparatoru Wudi 武帝, Zhang Qian 张骞 adlı subayını iki kez Hunlara karşı müttefik aramak için Doğu ve Batı Türkistan'a yollamış, siyasi olarak başarısız olan bu girişimlerin seyahat raporları Çinlilerin bu bölgeleri tanımaları için önemli bir basamak olmuştur²². Birçok Batılı bilim adamı tarafından da çevrilen bu bölüm Biçurin'in de dikkatini çekmiş ve Rusçaya çevirmiştir.

²⁰ <https://kknews.cc/n/rnlxnbx.html>, 2019, 18-03-2023.

²¹ 1723 yılında Amdo'daki Koşot Moğolları Çin'e saldırınca, Çin buradaki tüm manastırları yakıp ve insanları öldürerek isyanı bastırdı. Derhal Btsang Po'yu bölgeye çağırarak imparatorluk mühürlerini kendisine verdi ve böylece Btsang Po Tibet'in ruhani lideri oldu.

1708 ve 1718'de misyoner olmadan önce haritacı olarak yetiştirilen Fransız Cizvitler Pekin'de Mançu imparatoru Kangxi'nin güvenini kazanmayı başarmışlardı. İmparator, Cizvitlerden bir Çin Atlası ve ona bağlı devletler ile Çin'in batısındaki Çin'e bağlı toprakların haritasını çıkarmalarını istedi. Başlangıçta Tibet plana dâhil edilmedi. Ancak 1709'da Kangxi, bir Mançu yetkilisine ve Lhasa'ya yeni atanan imparatorluk temsilcisine bir Tibet haritasına sahip olmasını emretti. Böylece, temsilci Hoshou'nun iki yıl boyunca Tibet'te bazı görevlileri tüm bölgelerin haritasını çıkarmak için yanında getirdi. Ancak tüm bu Tibet haritası çalışmaları bir yana, Tibet'in ilk bilimsel haritası, Pekin'de eğitim görmüş, Rusça, Fransızca, Moğolca vs. dillerini öğrenmiş olan Btsang Po'ya aittir (Yongdan, 2011, s. 81-83).

²² Eser Türkçeye Ayşe ONAT tarafından çevrilmiştir. ONAT, A. (2012). Çin Kaynaklarında Türkler, Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri". Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Önceki Han Hanedanlığının Yıllığı Han Hanedanlığının M.Ö. 23 yılında tahtının kısa bir süre ele geçirilmesiyle kesintiye uğramasına kadarki tarihini ele alan yıllıktır. Hanedanlığın kuruluşu, Hunlarla mücadeleler, ülkenin genişleyip güçlenmesi, Batı Bölgelerine kadar olan toprakların ele geçirilişi Hunların ikiye bölünmesi gibi konuları içeren 120 bölümlük eserdir²³.

Batı Bölgeleri Anekdote Kayıtları 西域闻见录 (Xiyu Wenjianlu), Qing Hanedanlığı'nın kuzeybatı sınırı, Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın etnik tarihinin incelenmesi için vazgeçilmez ve önemli bir tarihsel malzemedir. Eser İmparator Qianlong zamanında Doğu Türkistan'da 10 yıl görevde bulunmuş Chunyuan Yetmişbir 椿园七十一 (Chunyuan Qishi-yi) tarafından Kuça'dayken yazılmıştır. Bu kitap bölgenin beşeri coğrafyasını, örf ve adetlerini detaylı bir şekilde kaydeden nadide bir kaynaktır. Eserin birinci ve ikinci bölümü Doğu Türkistan coğrafyası, kısa tarihi, yönetimi ve ordusu, üçüncü ve dördüncü bölümleri Yabancı Boylar Biyografisi, beşinci ve altıncı bölümü Batı Bölgeleri Sınırlarının Fethi, yedinci bölüm Uygur topraklarının gelenekleri ve işleri, sekizinci bölüm ise posta istasyonları mesafeleri tablosudur (Zhang Boguo, 2022, s. 121-125).

Genel olarak Konfüçyüsçü klasiklerde "Tongwen" yani dil birliği, "müreffeh yönetim" için dilin ve yazının birleştirilmesi ve standartlaştırılması anlamına gelir. Ancak çok dilli bir arada yaşamının siyasi yapısı karşısında eski yorumun anlaşılması güç olduğundan Yuan Hanedanlığı'nda 元朝 (1279-1368) çok dilli siyaset doğrultusunda yeni bir yorum türetilmiş ve Qing halkının "dil birliği" teorisine de öncülük etmiştir. Bu eser de bu amaçla yazılmıştır. İmparator Kangxi'nin 1755 yılında başlattığı Doğu Türkistan yani Cungan Hanlığı savaşları 1757 yılında başarıyla bitince buraya "Yeni Sınırlar" anlamına gelen "Xinjiang新疆" adını verdi. Biçurin ise eserlerini yazarken ve çeviri yaparken bu yeni ismin yerine "Doğu Türkistan" terimini ortaya atan ilk bilim adamı olmuştur. İmparator bu yeni bölgeyi tanımak için *İmparatorun Emriyle, Batı Bölgeleri Karşılaştırmalı (Dil Birliği) Sözlüğü* 钦定西域同文志 adlı eseri yazdırdı. Eser Qing Hanedanlığı dönemi 1763 yılında akademisyen Fu Heng 傅恒 ve ekibi tarafından derlenmiş 24 ciltlik bir eserdir. Eser Mançuca, Çince, Tibetçe, Moğolca, Uygurca, Oyratça gibi altı dildeki yer ve insan isimlerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyan bir eserdir (Ma Zimu, 2017, s. 90)²⁴.

Doğu Türkistan Hakkında Kısa Bilgiler 新疆识略 (Xinjiang Shilüe) Eser ünlü coğrafyacı Song Yun 松筠 (1781-1848) tarafından 1819 yılında bitirilmiştir. Song Yun, Qing Hanedanlığı'nın ortalarında ünlü bir sınır görevlisiydi ve hanedanlığın sınır yapılanmasına olağanüstü katkılarda bulundu. *Hükümdarın Emriyle Xinjiang Bilgisi* de dâhil olmak üzere, sınırın tarihi ve coğrafyası üzerine birçok çalışmanın derlenmesine aktif olarak başkanlık etti. Qing Hanedanlığı'nın Xinjiang'ı yönetme perspektifinden yola çıkan kitap, o dönemde meydana gelen birçok olayı kaydederek gelecek nesiller için son derece zengin materyaller sunar. Bu eser Song Yun'u ve onun sınır kontrolü hakkındaki düşüncelerini ve Qing Hanedanlığı'nın orta dönemlerindeki sınır politikasını anlamak için referans bir çalışmadır. Eser bizzat imparatorun yazdığı girişle

²³ *Batı Han Hanedanlığı Yıllığı* olarak da bilinir. Eser, Han Hanedanlığının M.S 23 yılında tahtı kaybetmesine kadar olan dönemi içerir (Baykuzu, 2012, s. 5-7).

²⁴ Bu eserin tamamı olmasa da, Uygurca, Çince ve Moğolca kısmını dilimize *Doğu Türkistan'ın Yer Adları* adıyla Kürşat Yıldırım çevirmiştir. Yıldırım, eserin hangi Batılı bilim adamları tarafından kullanıldığını kaydetmiş ancak Biçurin'den hiç söz etmemiştir. Üstelik kaynak eserin başka hiçbir dile çevirisi olmadığını ifade etmiş ve Biçurin'in daha 19. yüzyıl başlarında bu eseri Rusçaya çevirdiğini gözden kaçırmıştır. Fu, Heng 傅恒. (2015). *Doğu Türkistan'ın Yer Adları*, Qin Ding Xiyu Tongwen Zhi 钦定西域同文志. (çev. Kürşat Yıldırım). İstanbul: Kesit Yayınları.

başlar. Kitabın tamamı on iki bölümdür. 1. Bölüm “Xinjiang Genel Haritası”, ikinci bölüm “Kuzey Yol Haritası”; 3. bölüm “Güney Yolu Haritası”; 4. bölüm “İli Haritası”; 5. bölüm “Resmi Asker Miktarı”; 6. bölüm “Askeri Birlikler”, 7. bölüm “Ticari İşler”, 8. bölüm “Depolar”, 9. bölüm “Hazine”, 10. bölüm “Fabrika İşleri”, 11. bölüm “Sınır Muhafızları”; 12. bölüm “Yabancılar” şeklinde tasnif edilmiş bölümlerdir. Genel örneklerde her cildin kısa bir özeti verilmiştir (Ma Changquan, 2002, s. 45). Eserde ülkenin genel bir coğrafi tanımıyla, Tianshan Sıradağlarının kuzey ve güneyindeki toprakları, Doğu Türkistan nehirlerinin daha kesin bir tanımıyla başlar ve ardından özellikle bölgenin Qing Hanedanlığı’ndaki yönetiminin merkezi olan İli Nehri bölgesinin haritalarını verir. Kitap daha sonra coğrafya ve topografya, askeri garnizonların yolları, yerleri ve boyutları, askeri tarım kolonileri, cephanelikler, tahıl ambarları, vergi kotası ve getirileri, sınır karakolları ve idari düzenlemeler ve yerel boylarla ilgili bilgiler kaydeder. Bu bilgiler, Qing Hanedanlığı merkezi yönetiminin arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Kitap, Doğu Türkistan’ın Qing Hanedanlığı tarafından fethinden sonraki yönetimi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir (Theobald, 2013).

On Beşinci Yüzyıldan Günümüze Oyratlar veya Kalmuk Tarihinin Özeti / İstoriçeskoye obozreniye oyratov, ili kalmikov, s XIV stoletiya do nastoyaşego vremeni adlı eser “Batı Bölgeleri Kayıtlarına” dayanan bir eserdir. Keşiş Yakinef’in *Moğol Haritaları ve Çeşitli Giysilerin Resimleriyle Moğol Günlükleri* adında derleme bir eseri de bulunmaktadır. *Cengizli Hanedanlığı İlk Dört Hanının Tarihi / İstoriya pervih chetireh hanov iz doma Chingisova/ 成吉思汗家系前四汗史* (Chengjisihan Jiaxiqian Sihanshi) ile birlikte bu çeviriler, *Yuan Tarihi 元史* (Yuanshi), *Tongjian Gangmu 通鑑綱目*²⁵ ve *Tibet ve Qinghai Tarihi 西藏青海史* (Qianzang Qinghaishi) gibi kitaplarla büyük ölçüde arttı. Böylece Ruslar ilk kez Çin’in Tibet, Qinghai, Doğu Türkistan ve Moğolistan bölgeleri hakkında profesyonel bilgiye sahip oldular (Li Mingbin, 2008, s. 401-405).

Kesin olmayan bilgilere göre Biçurin’in; *Çince-Rusça Sözlük 汉俄词典* (Han E Cidian), *Moğolca-Rusça Sözlük 蒙俄词典* (Meng E Cidian) ve *Tongjian Gangmu 通鑑綱目*, *Büyük Qing Birleşme Günlükleri*²⁶ *大清一统志* (Da Qing Yitongzhi), *Moğol Halkın Günlükleri 蒙古人民志* (Menggu Renminzhi), *Aşılama Hakkında 论种痘* (Lunzhongdou), *Çin Halkının Gelenek Görenekleri ve Eğitimi 中国居民的风俗习惯和教育* (Zhongguo Jumin de Fengsu Xiguan he Jiaoyu), *Çin Adli Tıbbı 中国人的法医学* (Zhongguoren de Fayixue), *Gök Cisimleri 天体* (Tianti), *Sarı Nehir ve Kanallarının Güçlendirilmesi Hakkında 关于黄河和运河的加固* (Guanyu Huanghe he Yunhe de Jiagu), *Moğol Hukuk Kanunu 蒙古法典* (Menggu Fadian), *Tibet Günlükleri 西藏志* (Xizangzhi), *Moğolistan Anekdotları 蒙古见闻录* (Menggu Jainwenlu), *Cungar Günlükleri 准噶尔志* (Zhungaerzhi), *Pekin Günlükleri 北京志* (Beijingzhi), *Cengizli Hanedanlığı İlk Dört Han’ın Tarihi, Tibet ve Kukunor 西藏和库库淖尔* (Xizang he Kukunaoer), *Oyrat veya Kalmukların Tarihsel İncelemesi 厄鲁特或卡尔梅克人的历史述评* (Elute huo Kaermeikeren de Lishi Shuping), *Çin İmparatorluğunun Ayrıntılı Günlükleri 中华帝国详志* (Zhonghua Digu Yangzhi), *Çin’in Ulusal Koşulları ve Gelenekleri 中国的国情和民风* (Zhongguo de Guoqing he Minfeng), *Orta Asya’daki Milletlerin Tarihsel Materyallerinin Derlenmesi 中亚各民族史料汇编* (Zhongya Geminzu Shiliao Huibian), vb.

²⁵ Sima Guan’ın 1084 yılında yazdığı bir genel Çin tarihi olan eseri *Zizhi Tongjian’e 资治通鑑* 1172 yılında yapılan ayrıntılı özettir.

²⁶ Qing Hanedanlığı’nın resmi coğrafi yıllıklarıdır. İmparator Kangxi’nin emriyle yazılmaya başlanmış ve derlenmesi 200 yıl sürmüştür.

çeviri eserleri de vardır. Biçurin tüm bu çevirilerin dışında ayrıca birçok makale de yayınlamıştır. “İngiliz Büyükelçiliğinin 1816 Yılında Çin’e Verdiği Ultimatomlar ve Resmi Başvuru Belgeleri 对 1816年英国驻华使团颁发的命令和公文” (Dui1816 Nian Yingguo zhu Huashituan de Mingling he Gongwen), “Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Dünü ve Bugünü准噶尔和 东土耳其斯坦 的今昔” (*Zhungaer he Dong Tuerqisitan de Jinxi*) ve “Sorular ve Cevaplar (Çin halkını ve yaşam koşullarını tanıtan) 问题解答” (Wenti Jieda) gibi eserler meydana getirmiştir (Li, 2008, s. 404-405).

Eskiçağda ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Durumu 古代和现在准噶尔盆地和新疆概况 (Gudai he Xianzai Zhungaer Pendi he Xinjiang Gaikuang) adlı eser iki bölümden oluşur; ilki Han Hanedanlığı içindeki bir bölüm olan “Batı Bölgeleri Bölümü”, diğeri ise yukarıda bahsettiğimiz *Batı Bölgeleri Anekdöt Kayıtları* 西域闻见录 (Xiyu Wenjianlu) dır. Yazar bu iki bölümü Rusçaya çevirip birleştirmiş ve *Eskiçağda ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Durumu* adıyla 1829 yılında yayınlamıştır²⁷.

15 Mayıs 1821 tarihinde İkinf maiyetindekilerle birlikte Pekin’den ayrılarak 1 Ağustos’ta Kyahta’ya varmıştır. Bir ay Kyahta’da kaldıktan sonra Kasım ayı başında İrkutsk’a, oradan da 11 Kasım’da Petersburg’a doğru yola çıkmıştır. Eşsiz kitap, el yazmaları ve etnografik malzemeleri koleksiyonlarının yanı sıra, Dış İşleri Bakanlığı Asya Masası Petersburg Halk Kütüphanesi için çok sayıda Çince kitap ve atlas satın almıştır. Sonuç olarak 15 Mayıs 1821 yılında Pekin’den ayrılırken İkinf 400 pud yani yarım tona yakın 15 develik bir yükü yola çıkmıştır (Yemelyanov, s. 160). 1822 yılında Biçurin Petersburg’a vardığında Sinod tarafından iyi karşılanmamıştı. Buna sebep olarak bazı Rusça kaynaklar Biçurin’in Misyon üyeleri ve öğrencilerin dil öğrenmeleri hususundaki sert disiplinini göstermiştir (Skaçkov, s. 97). Petrograd’a gelişlerini müteakip tüm Misyon üyeleri mahkemeye verilmiştir. Mahkeme Petrograd²⁸ Ruhani Konsistoryumu tarafından yürütülmüştür. Kilise görevlisi Yafitskiy dışında tüm sanıklar suçlu bulunmuştur. Konsistoryum mahkeme kararına göre ve Sinod’un teyidiyle 19 Şubat 1823 tarihi itibarıyla: hiyeromonk Serafim dört yıllığına Valaam Manastırı’na manastır görevini icra etme; hiyeromonk Arkadiy bir yıllığına Vvedenskiy Ostrovskiy Manastırı’na hayatını düzene sokma cezalarına çarptırılmış. Arşimandrit İkinf için ruhani ve keşişlik görevleri hariç diğer unvanlarından azledilerek Solovetsk Manastırı’na gönderme kararı alınmıştır (*Kratkaya istoriya Russkoy pravoslavnoy missii v Kitaye*, Pekin, 1916, s. 89.). Burada üç yıl iki ay kalmıştır. Rus devrimi, Dış İşleri Bakanlığı’nda iyi düzeyde Çince bilen tercüman olmaması gibi sebeplerin yanı sıra İkinf’in yakın arkadaşı seyyah Ye. F. Timkovskiy’nin talebi sayesinde ve dönemin ticaret bakanı N. P. Rumyantsev, Rusya Bilimler Akademisi üyesi F. P. Adelung, tarihçi ve dilbilimci A. M. Şengren, ve P. L. Şilling von Kanşad²⁹ yardımları ile Valaam sürgünden azledilmesine yardımcı olmuşlardır. İmparator, Çin ve Moğol dilleri bilgisiyile Dış İşleri Devlet Collegiumu’nda daha faydalı olabileceğini belirterek Biçurin’in Valaam Manastırı’ndan Aleksandr Nevski Manastırı’na gönderilmesini emretmiştir. Bunlara ek olarak İrkutsk General Gubernatörleri Treskin ve Pesttel’in bazı Misyon çalışanları ve bizzat Biçurin ile ilgili olarak çirkin suç duyuruları da Sinod’a iletilmişti. Fakat

²⁷ Eser Gülnar Kara tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilmiştir. Biçurin, N. Ya. (2018). *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan’ın Tasviri*. (çev. Gülnar KARA). Ankara: Gece Akademi Yayınları.

²⁸ Eserin basım tarihi 1916 yılı olması sebebiyle Petersburg şehrinin adı “Petrograd” olarak nakledilmiştir.

²⁹ P. L. Şilling von Kanşad (von Schilling-Canstadt), Pavel Lvoviç, baron, elektromanyetik telgrafın mucidi, 1786 – 1837 yılları arasında Dış İşleri Bakanlığı’nda görev almış, 1832 yılında Petersburg’da ilk elektromanyetik telgraf kurmuştur. Aynı zamanda oryantalisttir. Çince ve Tibetçe el yazmalarını toplamıştır (Brokgauz vd, 1909, s. 184).

Biçurin'in kaderini değiştiren karar 10. Misyon'un başında bulunan P. İ. Kamneskiy'nin Ye. F. Timkovskiy aracılığıyla Sinod'a iletmış olduğu yazılardır. Ruhani unvanıyla örtüşmeyen kişisel davranışları Kamneskiy tarafından göz ardı edilmemiştir. Böylelikle İakinf ve beraberindekilerin dosyası Petersburg Kilise Meclisi'ne devredilmiştir. Rusça kaynaklardan elde edilen en ayrıntılı suçları şu şekildedir: 12 yıl boyunca kilisede dini görevlerini icra etmeme, kilise mal varlığının satılması, misyonerlik faaliyetlerini kötüye kullanma, kendisine bağlı bulunan kişilere kötü davranma. Aleksandr-Nevskiy Manastır'ına yerleşen İakinf, sürgünde bulunduğu süre zarfında yazdığı yazılarını yayına hazırlamaya başlamıştır. Yazıları "Severnıy Arhiv", "Sın Oteçestva", "Moskovskiy Telegraf" gibi Petersburg ve Moskova merkezli dergilerde yayınlanmaya başlamıştır. Biçurin'in en verimli zamanları 1826 yılında Petersburg'a döndükten sonra olmuştur. Bu dönemde Çin ve Moğolistan hakkında bilgileri, Kalmuk tarihi ve İç Asya hakkındaki Çince kaynakların tercümesini ihtiva eden 10 kitap yayınlamıştır. Rusya'da yayınladığı ilk kitabı *Opişaniye Tibeta v nıneşnem ego sostoyanii. S kartoyu dorogi ot Çen-dau do Lhası. Perevod s kitayskogo* (SPb., 1828). Bir yıl sonra kitap Fransızcaya tercüme edilmiştir. Aynı yıl iki ciltlik *Zapiski o Mongolii, soçinyonniye monahom İakinfom. S priloeniyem kartı Mongolii i raznih kostyumov* (SPb., 1828). Bu eser de Fransızcaya tercüme edilmiştir. Bu iki eseri sayesinde 17 Aralık 1828 tarihinde Bilimler Akademisi, N. Ya. Biçurin'i P. L. Şilling ile birlikte Edebiyat ve Doğu'nun Antikalarına üst derece üyeliğe atamıştır.

1829 yılında sürgünden çıkmasına ön ayak olduğu İakinf ile birlikte V. D. Solomirskiy, edebiyatçı olan arkadaşı A. S. Puşkin, ekspedisyunun idari kayıtlarını tutacak K. Krımskiy hazırlıklarına başlanan Zabaykalye (Baykal ardı) Ekspedisyonu bünyesine dâhil edilmiştir. 1830 yılında P. L. Şilling'in bilimsel ekspediyonuna katılarak Rus-Çin ticaret merkezi olan Zabaykalye Ekspedisyonu için Kyahta'ya gitmiştir. Bu ekspedisyon sırasında N. A. Bestujev'in de aralarında olduğu Dekabristlerle³⁰ bir araya geldiği Zabaykalye ve Petrovskiy Zavod'u ziyaret etmiştir. Tam olarak bu sırada, 13 Eylül 1830 tarihinde Dışişleri Bakanı R. V. Nosselrode'ye bir yıl sonra da Sinod'a yazdığı aynı mektupta, keşişlikten çıkmak istediğini belirtmiş olsa da Bakan ve Sinod bu isteğe olumsuz yanıt vermiştir. 1832 yılında tekrar aynı talepte bulunmasına rağmen bu isteği yine reddedilmiş ve hayatının sonuna kadar keşiş olarak kalmıştır. 1835 yılında sinolog yetiştirmek amacıyla eğitim kurumu kurulması için ikinci defa Kyahta'ya gitmiştir (Yemelyanov, 2014, s. 4).

Bu dönemde Biçurin, Petersburg'da ünlü yazarlar Puşkin ve Krılov³¹ ile yakın temaslarda bulundu. 1830'da Çince ve Mançuca kitapların kataloglanmasından sorumlu olarak görev yaptı. Mart 1830'da bilimsel bir keşif ekibiyle bilgi toplamak için Rusya-Çin Ticaret Merkezi'nin

³⁰ Ülkeye anayasal düzen getirme, toplumsal adaleti sağlama ve serfliği ortadan kaldırma amacı ile çarlık rejimine karşı ayaklanma çıkarmayı tasarlayan ve bu hedefleri doğrultusunda gizli örgütler kuran bir grup genç Rus subaydan oluşan Dekabristlerin önemli bir bölümünü şairler oluşturur. Başkent Petersburg'da Senato Meydanı'nda gerçekleştirilen Ayaklanmanın aralık ayında gerçekleşmesi nedeniyle Rusçada "Aralıkçı" anlamına gelen Dekabrist sözcüğü ile nitelendirilirler (İlca, 2015, s. 171).

³¹ N. Ya. Biçurin'in edebiyat dünyasından ve cemiyetten birçok isimle arkadaşlığı bulunmaktaydı. 1827 yılında şair N. M. Karamzin'in doğum gününde başlayan A. S. Puşkin ve N. Ya. Biçurin arkadaşlığı, Puşkin'in hayatını kaybettiği güne kadar devam etmiştir. N. Ya. Biçurin ona Çin, Moğolistan, Sibirya hakkında ve özellikle de Puğacıyov Ayaklanması'nı çok anlatırdı. Şairin kütüphanesinde Biçurin'in hediye etmiş olduğu iki kitabı bulunmaktaydı (Salmin, 2020, 1345).

Kyahta Moğol Bölgesi'ne gitti. Bu konu Puşkin'i de heyecanlandırmış, heyete katılmak için Çarlık Hükümeti'ne başvurmuş, ancak kabul edilmemişti³². Biçurin teftiş sürecinde, iyi bir sosyal etki yaratan ve Çin'in tanıtılmasında rol oynayan "Edebiyat Dergisi"nde yayınlanan çok sayıda makale yazdı. Bu yayınlara istinaden 1831 yılında Paris'teki Asya Cemiyeti İakinfi' üye olarak kabul etti. (Yemelyanov, 2014, s. 4). Yazar artık kiliseden ayrılmak istiyordu, istifa etmek için başvurdu ancak başarısız oldu (Li Mingbin, 2008, s. 401; Salmin, 2020, s. 1345).

Petersburg'daki iş Pekin'den sonra ilk maaşlı işiydi. Aynı yıl, Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakanı **Karl Robert Vasilyeviç Kont Nesselrode (1780-1862)**, Biçurin'in *Opisaniye Pekina* (Pekin'in Tanıtımı) ve *Cengizli Hanedanlığı İlk Dört Hanının Tarihi* adlı eserlerinin tüm ülkedeki okullarda ve üniversitelerde okutulması için Eğitim Bakanlığı'na mektup yazdı. 1824-27 yılları arasında, 1822 Misyonu'nun eskort subayı Yegor Timkovskiy³³ ilk kez Biçurin'in bir dizi eseriyle birlikte seyahat günlüklerini Rusya'da ve daha sonra da Almanya, İngiltere ve Fransa'da yayınladı. Fransız yayıncı Julius von Klaproth'u (1783-1835)³⁴ danışman olarak görevlendirdi ve Klaproth, Biçurin'in çevirisini beğenmediği gibi hakaret bile etti. Ancak bu haksız bir saldırı batılı sinologların gözünde ne Biçurin'in ne de Timkovskiy'nin entelektüel güvenilirliğini daha fazla sarstı (Afinogenov, 2015, s. 325).

³² Doğu temasıyla ilgilenen A. S. Puşkin Çin'e gitmek istemiş ancak Birinci Nikolay bu talebini sürgündeki dekabristlerle karşılaşabilmesi ihtimali sebebiyle reddetmiştir. Yakın arkadaşları arasında sıkça sohbetler ettiği prens (Knez) Pyotr Georgiyeviç Oldenburgskiy vardı. Yukarıda da adı geçen doğu dilleri hayranı, Dışişleri çalışanı P. L. Şilling von Kanştad ile de samimi bir arkadaşlığı bulunmaktaydı. Zaten bu arkadaşlığı sayesinde Biçurin Valaam'dan kurtularak Asya Masası'na dahil gerçekleşmiştir. Daha sonra İmparator tarafından manastır odasından çıkma izni verilmemesine sebep olacak Dekabrist kardeşler N. A. ve M. A. Bestujevlerle olan arkadaşlığıdır. Onların dışında yine Dekabrist olan İ. İ. Puşin ve V. G. Belinskiy de arkadaşları arasındadır. Etnograf V. A. Sbojev, diyakon Aleksey Mihayloviç Almazov, prenses (Knyaginya) Z. A. Volkonskaya, yazarlar Aleksandr İvanoviç Herzen, İ. İ. Panayev, V. A. Jukovskiy, N. V. Gogol, fabl yazarı İ. A. Krilov, besteci M. İ. Glinka, tarihçi M. P. Pogodin, ressam Karl Bryullof ve RBA (Rusya Bilimler Akademisi) üyeliğine aynı gün kabul edilen oryantalist O. İ. Senkovskiy gibi isimlerle arkadaştır (Salmin, 2020, 1345).

³³ Timkovskiy Yegor Fyodoroviç (1790-9.02.1875) – asli danıştay uyesi (27.03.1845), Dışişleri Bakanlığı Dragoman Başkanı, 08.05.1846 tarihinden itibaren İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti asli uyesi, Dışişleri Bakanlığı Petersburg Baş Arşiv Yöneticisi (12.02.1852-30.01.1859), 3. derece memur (15.04.1856), Dışişleri Bakanlığı Danıştay Uyesidir (1866-1875), Aziz Vladimir III. derece (1866), Azize Anna I. derece (1859), Aziz Stansialv I. derece (1848) şeref ma-dalyaları sahibidir (Potemkin, 2019, s. 241).; Kiev Ruhban Okulu ve Moskova Üniversitesi'nde okumuştur. 1820 yılında Pekin'e Ruhani Misyon'a eşlik etmesi için görevlendirilmiş ve 1821 yılında Çin'den geri donmuştur. Bu seyahatin ardından üç ciltlik *Puteşestviye v Kitay çerez Mongoliyu v 1820 i 21 g.* adlı bir eser ortaya çıkmıştır (Brokgauz vd. 1901, s. 184).

³⁴ Alman orientalist, dilci ve tarihçi. Klaproth küçük bir çocukken bile bilimde yetkindi. Ancak daha sonra Doğu dillerine ilgi duyduğunu hissetti. O kadar ki Berlin Kraliyet Kutuphanesi'ne giderek Peder Diaz'ın Çince-İspanyolca soz-lugunu ve Çinle ilgili diğer kitapları inceledi. Babası onu Kraliyet Kutuphanesi'nden uzaklaştırmak için Halle U Üniversitesi'ne gönderdi ama genç Klaproth, bu kez Dresden'de Çince kitaplar buldu. Bir yayıncıyı Asya kokenli eserlerini almaya ikna etmeyi başardığında henüz 19 yaşındaydı. Bir süre sonra Slav halklarının orijinal anavatanını bulmakla ilgilenen ve bu nedenle Doğu dilindeki kaynakları kullanmayı amaçlayan bir asilzade Kont Jan Potocki ile tanıştı. Onun destekleri ile önce Vilnius Akademisi'ne profesör olarak atandı ve sonra Çin'e davet edildi. Çincenin yanı sıra Mançuca, Mogolca, Sanskritçe, Türkçe, Arapça, Farsça ve hatta Kafkas dillerini de öğrenen Klaproth 300'e yakın ma-kale yazmıştır (Walravens, 2006, s. 178-179).

Petersburg'a döndükten sonra 1835 de yazdığı *İstoriçeskoye obozreniye oyratov, ili kalmı-kov, s XIV stoletiya do nastoyaşego vremeni* (SPb., 1835) adlı kitabıyla Bilimler Akademisi Komisyonu'nun incelemesi sonucunda Demidov ödülüne³⁵ layık görülmüştür. İlk ödülünü müteakip 1839 yılında *Kitayskaya grammatika/ Çin Dili Grameri*, 1843 yılında *Statistiçeskoye opisaniye kitayskoy imperii. S prilojeniyem geografiçeskoy kartı na pyati listah*, ve 1849 yılında *Sobraniye svedeniy o narodah, obitavşih v sredney azii v drevniye vremena. V treh çastyah, s kartoyu na treh bolşih listah*"adlı kitaplarıyla üç defa daha Demidov ödülüne layık görülmüştür (Yemelyanov, 2014, s. 164).

İakinf, dini görevlerini yerine getirirken 1810 yılında Çince'den çevirdiği 400 adet kısa kateşizm³⁶ kitabı yayımlamıştır. Arşimandrit İakinf, yazım aşamasında Cizvit misyoner Francesco Brancati'nin kateşizm kitabını temel alarak hazırladığını Sinod'dan gizlememiştir (Karezina, 2014, s. 396).

Ölümünden dört sene önce 1849 yılında İ. Biçurin, Kazan Guberniyası'nda doğması ve burada yerel bir ruhban okulunda aldığı eğitim sebebiyle Çin ve Moğolistan kanunları, dili, tarihi ve coğrafyası ile ilgili yazılı çalışmalarının bir kısmını Kazan İlahiyat Fakültesi'ne hediye etmiştir (Petrov, 1957, s. 140). Ünlü Sinolog 11 Mayıs 1853 yılında köyündeki Aleksandr-Nevskiy Manastırı'nda hayatını kaybetmiştir (Skaçkov, 1977, s. 120).

Sonuç

Biçurin'in inanılmaz dil yeteneği, engin Çince bilgisi ve Çin'deki farklı etnik milletleri tanıma merakı, onu bu konuda yazılmış Mançuca, Çince veya Tibetçe eserleri okuyup incelemeye yönlendirmiş, daha sonra ise bunları tercüme etme gerekliliği hissetmesine sebep olmuştur. Gençliğinde içinde yaşadığı edebiyat hayranlığı ve yeteneği yeşerecek alan bulamayınca hayat onu din adamlığına ve misyonerliğe sürüklemiş, böylece yazma aşkı gittiği ülkelerde yaptığı sayısız çevirilerle beslenmiştir. Biçurin, Çin araştırmalarıyla uğraştığı 13 yıl boyunca, 1715'te kurulmuş ve yüzyıldan fazla bir süredir Pekin'de bulunan Ortodoks Kilisesi'nin tüm misyonerlerin ürettiklerinden dört kat daha fazla eser ortaya çıkarmıştır. Onun bu insanüstü çalışmaları netice olarak, Rus sinolojisinin doğuşuna sebep olmuş, dünyanın her yerindeki sinologlar, Çin ve Orta Asya tarihi ile coğrafyasını anlamak ve incelemek isteyen araştırmacılar için bir anahtar haline gelmiştir. Hristiyanlığın kutsal metin çevirilerinin ve Rusça-Çince, Uygurca Tibetçe, Moğolcadan Rusçaya yapılan sözlüklerinin yanı sıra özellikle XIX. yüzyıl başlarındaki Çin'in sosyo-kültürel durumu ile Doğu Türkistan hakkında bilgi veren çevirileri özellikle biz Türk tarihçileri için oldukça önemlidir. Çin, Tibet ve Uygurların dil, kültür ve dönemin siyasi özelliklerini önce öğrenen sonra dünyaya tanıtan Biçurin tüm bu çalışmalarının neticesinde Mançular tarafından ele geçirilen ve "Xinjiang/Yeni Sınırlar" anlamına gelen bir isimle anmaya başlanan Uygurların kadim topraklarına "Doğu Türkistan" adını vererek tarihe önemli bir belge bırakmıştır.

³⁵ İş adamı Pavel Nikolayeviç Demidov tarafından Rus vatanseverliğinin teşviki amacıyla 1831 yılının Nisan ayında verilmeye başlamıştır. Ödül, Rus dilinde yayımlanmış eserlere verilmekteydi. Diğer dillerde yazılmış olan eserler ise "araştırmalar sonucunda Rusya ile alakası bulunursa" bu yarışmaya dâhil olabilmekteydiler. Ödüller, 1993 yılında tekrar dağıtılmaya başlanmıştır. Bkz.: <http://demidov.uran.ru/node/1>, 15-05-2023.

³⁶Kateşizm, Hristiyan gelenekte topluma iman esaslarını ve dini pratikleri öğretmek amacıyla önceleri sözlü olarak var olan ancak sonradan lüzumuna binaen yazılı formları reformasyon (küçük harfle başlamalı) süreci ile ortaya çıkan eserlere denir (Kalkan, 2010, s. 69).

KAYNAKÇA

AFİNOGENOV, G. D. (2015). "The Eye of the Tsar: Intelligence-Gathering and Geopolitics in Eighteenth-Century Eurasia". Massachusetts: Harvard University The Department of History. (Doctoral dissertation).

ALEKSİN, KİRİLL. (2012). "Prihod: obşina ili uçrejdeniye?". *Elektronniy nauçno-bogoslovskiy jurnal studentov i aspirantov Bogoslovskogo fakulteta*. IV: 46-59.

BAYKUZU, T. D. (2012). *Asya Hun İmparatorluğu*. Konya: Kömen Yayınları.

BİÇÜRİN, N. Ya. (2018). *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan'ın Tasviri*. (çev. Gülnar KARA). Ankara: Gece Akademi Yayınları.

BİÇÜRİN, N. Ya. (2002). *Statiçeskoye opisaniye Kitayskoy imperii*. (ed. HOHLOV, A. N.). Moskova: Vostoçny Dom.

Biografiçeskiy slovar, Vişşiy Çini Rossiyskoy İmperii: (22.10.1721-2.03.1917). (2019). (ed. Ye. L. Potemkin). IV. Moskova.

BROKGAUZ, F.A. - İ.A EFRON. (1901). *Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. XXXIII. St. Petersburg: Tipografiya Akts. Obş. Brokgauz-Efron.

BROKGAUZ, F.A. - İ.A EFRON. (1905). *Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*, ek cilt I. St. Petersburg: Tipografiya Akts. Obş. Brokgauz-Efron.

BROKGAUZ, F.A. - İ.A EFRON. (1909). *Maly Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza i Efrona*. II/4. St-Petersburg.

FEKLOVA, T. Y. (2020). "In the Shadow of the Church: the Research Activities of the Russian Ecclesiastical Mission in China in the 19th Century". *Herald of the Historical Society of Saint Petersburg Theological Academy*. V/2: 139-150.

FEKLOVA, T. Y. (2016). "Russian Orthodox Mission In The First Half Of The XIX Century: Political And Economic Aspects". *Vestnik SPbGU*. XVII/1: 151-157.

FU, Heng 傅恒. (2015). *Doğu Türkistan'nın Yer Adları, Qin Ding Xiyu Tongwen Zhi 钦定西域同文志*. (çev. Kürşat Yıldırım). İstanbul: Kesit Yayınları.

GALAKTİONOVA, N. A. (2015). "Obrazovatelniye traditsii tsirkumpolyarnogo regiona: sootnoşeniye natsionalno-gosudarstvennogo i etnokulturnogo v obrazovatelnoy sisteme". *Ştiinţă, educaţie, cultura*. II. Komrat: 243-249.

ILICA, S. (2015). "Dekabrist Şiirinin Özellikleri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 33: 171-180.

İMAMOĞLU, Nergis. (2023). *Osmanlı egemenliğinde Balkan Ortodoksları: kilise hukuku ve cemaat içi dinamikler (xviii-xix. yy.) (Kilise Slavcası ve Bulgarca kaynaklar ışığında)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Doktora Tezi).

JİTENYOV, S. Yu. (2007). *İstoriya russkogo Pravoslavnogo palomniçestva*. Moskova: İndrik.

KALKAN, Mehmet. (2010). *Socinianizm'in Temel İnanç Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı / Dinler Tarihi Bilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi).

KAREZİNA, İ. P. (2014). "Obraz o İakinfı (Biçurina): detali i utoçneniya", *İnstitut filosofii, teologii i istorii sv. Fomi*. Moskova: 391-400.

Kratkaya istoriya Russkoy pravoslavnoy missii v Kitaye: sostavlennaya po sluçayu ispolnivşegosya v 1913 godu dvuhsotletnego yubileyı eyo suşestvovaniya. (2016). Pekin. 23.03.2023: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/15257-kratkaya-istoriya-russkoy-pravoslavnoy-missii-v-kitae-sostavlennaya-po-sluçayu-ispolnivşegosya-v-1913-godu-dvuhsotletnego-yubileyı-ee-suşestvovaniya-pekın-1916#mode/inspect/page/3/zoom/4>

KUDRYAVTSEVA, Ye. P. (2020) "Deyatelnost Aziatsjogo departamenta MİD po koordinatsii balkanskoy politiki Rossii (pervaya polovina XIX v.)". *Slavyane i Rossiya: problemı gosudarstvennosti na Balkanah (konets XVIII-XXI vv.)*: 45 - 60.

KUDRYAVTSEVA, Ye. P. (2018). "Perviye Rossiyskiye Konsulstva v Kitaye", *Vestnik MGİMO-Universiteta*. III/60: 59-71.

KURAT, Akdes Nimet. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK.

Lİ, Mingbin李明濱. (2008). "19 Shiji Shangbanye de Eguo Hanxueshi 19世纪上半叶的俄国汉学史". Pekin: Guobie Hanxue Yanjiushi国别汉学研究所: 401-424.

Lİ, Xinde李新德. (2011) "Yesuhuishi dui "Sishu" de Fanyi yu Chanshi耶稣会士对 "四书" 的翻译与阐释". *Kongzi Yanjiu孔子研究*. 1, 2021年第1期, pp: 98-107.

LOBSANG, Y. (2011). "The Btsan po No mon han's Detailed Description of the World an early major scientific work". (ed. Gray Tuttle). *Mapping The Modern In Tibet. International İnstitute for Tibetan and Buddhist Studing GmbH*: 73-130.

MA, Changquan马长泉. (2002). "Songyun He "Qinding Xinjiang Shilüe 松筠和《钦定新疆识略》", *Journal of Kashgar Teachers College*, XXIII/4: 45-50.

MA, Zimu马子木. (2017) Wuyunbilige乌云毕力格, "Tongwenzhizhi同文之治": Qingchao Duo Yuwen Zhengzhi Wenhua de Gouni yu Shijian清朝多语文政治文化的构拟与实践", *Minzu Yanjiu民族研究*, S4, 2017年第4期, pp82-94.

MAIATCKII, D. (2018). "The Book "Conversations in the Assembly of Angels" (天神会课Tianshen Huike) by N.Bichurin as the First Experience of Creating an Orthodox Religious Text in Chinese". *International Journal Of Sino-Western Studies*. 14: 87-98.

ONAT, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler, Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

PETROV, A. A. (1957). "Rukopisi po Kitayevedeniyu i Mongolovedeniyu, hranyavşiesya v tsentralnom arhive ATSSR i v biblioteke Kazanskogo Universiteta", *Biblioteka Vostoka*. Moskova. X/1936: 139-155.

- POPOVA, İ. (2014). "Depictions of Tributaries of the August Qing 皇清職貢圖Huang Qing Zhi Gong tu and Hyacinth Bichurin's First Album", *East Asian Studies, Festschrift in Honor of the Retirement of Professor TAKATA Tokio*. Kyoto: 401-416.
- SALMİN, A. K. (2020). "N. Ya. Bichurin: In Search of Ethnic Identity". *Oriental Studies*. XIII/5: 1339-1348.
- SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, D. (2000). "The Genesis of Russian Sinology", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. I/ 2: 355-364.
- SKAÇKOV, P. Ye. (1977). *Oçerki İstorii Russkogo Kitayevedeniya*. Moskova: Nauka.
- SKAÇKOV, P. Ye. (1934). "İakinf Biçurin (1777— 1853) Arhivniye materialı k biyografii (K 80 - letiyu smerti - 11 maya 1853 g.)". *Bibliyografiya Vostoka*. II/4, Leningrad: 79-90.
- TELEKİ, K. - Richard, R. E. (2013). "Analysis of a Unique Painting Presenting Gandantegchenlin Monastery in Ulaanbaatar around 1850". *IITBS GmbH Andiastr (Schweiz) International Institute for Tibetan and Buddhist Studies*: 161-180.
- WALRAVENS, H. (2006). "Julius Klaproth His Life and Works with Special Emphasis on Japan". *Japonica Humboldtiana*. X: 178-179.
- VOSKRESSENSK, A. D. (2020). "The Russian Ecclesiastical Missions (1715-1864) to Peking and their Influence on China Studies in Russia". *International Journal of China Studies*. XI/2: 231-255.
- YEGORYEVSKIY, Mark. (2007). *Tserkovniy protokol*. Moskova: İzdatelskiy Sovet Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi.
- YEMELYANOV, B. V. (2014). "Çetire demidovskih premii monaha İakinfa". *Filosofiya, Sotsiologiya, Kulturologiya*: 6 - 10.
- YEMELYANOV, B. V. (2015). "Pervaya Demidovskaya Premiya Russjogo Sinologa N. Ya. Biçurina". *Nauçniy ejegodnik İFiP UrO RAN*. XV/1: 158-167.
- YERŞOV, Bogdan, A. (2011). "Sotsialno-psihologičeskaya karakteristika svyaşennoslujiteley guberniy tsentralnogo çernozemya v XIX - naçale XX veka". *İstoričeskiye, filosofskiye, politiçeskiye i yuridiçeskiye nauki, kulturologiya i iskusstvovedeniye. Voprosi teorii i praktiki*. XVIII/14: 91-94.
- ZOLOTOV, V. (2003). "İakinf Biçurin - Vıdayuşiysya Rossiyskiy Uçeniy", *Nikita Biçurin - voyokoved, literator, istorik i pedagog (1777 -1853)*. Çeboksarı-St-Petersburg: 24-33.
- ZHANG, Boguo张伯国, 《西域闻见录 Xiyu Wenjianlu》 著者新疆任职问题新探Zhuzhe Xinjiang Renzhi Wenti Xintan, 历史档案Lishi Dangan 2022, p.121-125.

INTERNET ADRESLERI

Erişim tarihi: 15-05-2023. <http://demidov.uran.ru/node/1>

[İSTOMIN, S. V. \(2000\). "Samıye znameitniye izobretateli Rossii"](#)

Erişim tarihi: 13.03.2023. <https://library.istu.edu/hoe/personalia/shilling.pdf>

KKNEWS. (2019). Erişim tarihi: 18-03-2023. <https://kknews.cc/n/rnlxnbx.html>

ZDİC. Erişim tarihi: 26-03-2023.
<https://www.zdic.net/hans/%E5%BA%B7%E7%86%99%E5%AD%97%E5%85%B8>

Theobald, U. (2013). "Xinjiang shilüe". Erişim Tarihi: 17-03-2023. <http://www.chinaknowledge.de/Literature/Science/xinjiangshilve.html>

Natsionalnaya Biblioteka Çuvaşskoy Respubliki. *Vıdayuşiesya Lyudi Çuvaşii. Oçerki. İlyustrirovannoye izdaniye.* (2002). I. Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatelstvo. Erişim tarihi: 12.03.2023. http://www.nbchr.ru/virt_bichurin/pdf/page03/7.pdf

ZHANG, Guangsheng. Erişim tarihi: 18-03-2023. <https://www.dpm.org.cn/ancient/hall/147050.html>

EXTENDED ABSTRACT

In China's "policy of isolationism" between the 15th and 19th centuries, the Russian Spiritual Mission (1715-1914) had the privilege of being the first foreign representative. The legal presence of this Russian Orthodox Mission in China was ensured by the Treaty of Kyahta (1727), the Treaty of Aigun (1858), and the Beijing Convention. Until 1863, the Russian Spiritual Mission in Beijing was active not only in the religious sphere. It was also active in the diplomatic, commercial, economic, scientific, and cultural spheres. The most well-known person of the Mission is Nikita Yakovlevich Bichurin, who managed it for thirteen years. N. Ya. Bichurin was born into a Chuvash family. He became a clergyman with a 'klubok', both because his father was a clergyman and because he thought it would benefit his career in the future.

In 1802 Bichurin was appointed archimandrite and assigned to the Voznesensk monastery. He was dismissed from his title of archimandrite because of his actions contrary to his monkish oath and the turmoil in the Seminary, and he was sent to Tobolsk in 1806. He was found guilty of eight separate offenses by the Church Council, stripped of his ecclesiastical rank, and sentenced to live as a simple monk in a remote monastery. He was subsequently given the title of Archimandrite and appointed to lead the Mission in Beijing in 1807. The period from 1807 to 1820 is known as the "Bichurin period".

There are dictionaries and translation works that Bichurin wrote both during his stay in Beijing and after his term of office. Bichurin was one of the first to write Orthodox catechism literature for preaching. In 1810 he wrote a catechism for Russian missionaries in China entitled *Conversations in the Assembly of Angels* 天神會課 (Tianshen Huike). This catechism is estimated to be the oldest Orthodox Catechism written in Chinese. When Bichurin first came to China, he devoted himself to learning Chinese, Manchu, and Mongolian. Before coming to China, he had mastered Latin, Greek, and French. His biggest challenge at the time was the lack of textbooks and Chinese-Russian dictionaries. So the first thing he did was to compile a dictionary. Bichurin produced six dictionaries in succession. In addition to the *Chinese-Russian Dictionary*, he also wrote a *Chinese-Russian Phonetic Dictionary* in nine volumes with a total of 1922 pages, which is now in the library of the Oriental Department of St Petersburg University. When he returned from China, he brought with him 17 translated works, the most important of which was a manuscript entitled *Introduction to Beijing* with a flat map. Bichurin's first academic research was on the geography, history, and ethnology of Northern and Northwestern China; he

collected and translated historical and geographical materials, mostly from different dynasties, supplemented by personal observations and even annotated self-explanatory sentiments.

Bichurin's first translated work was one volume of a three-volume Qing dynasty woodblock album: *The Customary Land Descriptions of the Principalities Subject to the Qing Empire* 皇清職貢圖 (Huang Qing Zhi Gong tu), written in the 18th century. Although some of these works deal with Tibet, Mongols, and Manchus, most of them are the main Qing sources on the geography, culture, and history of East Turkestan in the XVI-XVII centuries, which are of great interest to Turkish historians and linguists. For example, for the study of the ethnic history of the northwestern border of the Qing Dynasty, East Turkestan and Central Asia, *Anecdotal Records of the Western Regions* 西域聞見錄 (Xiyu Wenjianlu) is an indispensable and important historical material. One of the most important points in terms of Turkish history and geography is that Bichurin, in writing and translating his works, was the first to introduce the term "East Turkestan" into literature instead of the Chinese name Xinjiang.

On 15 May 1821, Iakinf and his entourage left Beijing and arrived in St Petersburg in 1822. On arrival in Petrograd, all the members of the mission were put on trial. Following their arrival in Petrograd, all Mission members were taken to court. Iakinf was stripped of his titles, except for his spiritual and monastic duties. He was sent to the Solovetsk monastery. Later, after another trial, Iakinf settled in the Alexander Nevsky Monastery and lived in exile until 1826. On his return to St Petersburg, he was a four-time winner of the Demidov Prize for his books. N. Ya. Bichurin's knowledge of Chinese and the works he produced helped him become Russia's leading sinologist. The famous sinologist died on 11 May 1853 in the Alexander Nevsky Monastery in his village.

İŞLEVSEL BAĞLAMIYLA RİZE AĞZINDAKİ ÜNLEMLER

Serap EKŞİOĞLU*

ÖZ

İnsanlığa ait heyecan, korku, üzüntü, sevinç, pişmanlık, istek, özlem, şaşkınlık gibi çeşitli duygu durumlarını veya düşünceleri yansıtmaya yönünden dünya üzerinde konuşulan tüm dillerde yer alan sözcükler olan ünlemler; çeşitli duyguların aktarılması veya eylemlerin ifade edilmesinde önemli işleve sahip bir sözcük türüdür. Duygu ve düşünceleri en kısa ve etkili bir şekilde anlatmaya yarayan görevli ve anlamlı sözcüklerdir. Hem yazı dilinin hem de konuşma dilinin ürünü olan ünlemler, konuşma dilinde daha da etkilidirler. Türklük Bilimi çalışmalarında tür, kapsam, sınıflandırma gibi çeşitli yönleriyle tartışmalı bir konu olan ünlem, yapı ve kullanım yönünden isim, fiil gibi diğer dil unsurlarından farklılık gösterir. Tek başına bir anlamı olmayıp cümledeki bağlama göre anlam kazanan ünlemler, Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok farklı işlevde kullanılmaktadırlar. Buna bağlı olarak Rize ağzındaki ünlemlerin kullanılışlarını işlevlerine göre tespit ederek değerlendirmenin amaçlandığı bu çalışmada öncelikle ünlemlerle ilgili alan yazını taranarak teorik alt yapı oluşturulmuştur. Daha sonra tarama ve derleme yöntemiyle Rize ağzındaki ünlemler belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda duygu değerleri ve cümledeki bağlama kattıkları anlamlar doğrultusunda Rize ağzında 141 ünlem ve bu ünlemlerin üstlendiği 25 işlev tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ünlem, Ünlemlerin İşlevleri, Rize Ağzı.

EXCLAMATIONS IN THE DIALECT OF RIZE WITH THEIR FUNCTIONAL CONTEXT

ABSTRACT

Exclamations, which are words in all languages spoken in the world to be used for reflecting various emotional states or thoughts such as excitement, fear, sadness, joy, regret, desire, longing, surprise belonging to all humanity, are a type of word that has an important function in conveying various emotions or expressing actions. They are the functioning and meaningful words that help to express feelings and thoughts in the shortest and most effective way. Exclamations, which are products of both written and spoken language, are even more effective in spoken language. Exclamation, which is a controversial subject in Turkish Science studies in terms of type, scope, and classification, differs from other language elements such as nouns and verbs in terms of structure and usage. Interjections, which have no meaning on their own but gain meaning depending on the context in the sentence, are used in many different functions in Turkey Turkish dialects. Accordingly, in this study, which aims to determine and evaluate the use of exclamations in the dialect of Rize according to their functions, firstly, the theoretical framework was established by scanning the literature on exclamations. Then, the exclamations in Rize dialect were determined by scanning and compilation method. As a result of the study, 141 exclamations and 25 functions undertaken by these exclamations were determined in the Rize dialect in line with their emotional values and the meanings they add to the context in the sentence.

Keywords: Exclamation, Functions of Exclamations, Rize Dialect.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.09.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.12.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, RİZE;
ORCID: 0000-0002-0011-4345, E-posta: serap.eksioglu@erdogan.edu.tr.

Giriş

Ünlemler; sevinç, üzüntü, heyecan, korku, şaşkınlık, acıma, kızgınlık, nefret, övünme, istek, rahatlama, beğenme/beğenmeme gibi çeşitli duyguların yansıtılması; seslenme, onaylama, emir verme, durdurma, soru sorma gibi eylemlerin ifade edilmesi için kullanılan bir sözcük türüdür. Çeşitli duygu ve düşünce durumlarını en yalın şekilde anlatmaya yarayan ünlemler, az sayıda sözcükle kapsamlı bir anlatım imkânı sağladıklarından sözlü ve yazılı anlatımda önemli bir işleve sahiptir. Sözlü anlatımdaki ünlemlerin ayırt edici özelliği vurgu ve tonlama iken yazılı anlatımda bu vurgu ve tonlamanın yerini ünlem işareti alır.

Bazı araştırmacılar tarafından dillerin doğuşu ünlemlere dayandırılmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin, sözcüklerin oluşumunu sağladığı ve çeşitli kavramları karşıladığı ifade edilmiştir (Aksan, 2009, s. 96-97). Ünlemler dile kaynaklık etmektedir, ancak ünlemlerin dillerin doğuşunda temel bir unsur olduğunu söylemek güçtür. Dilde ünlemlerden meydana gelmiş sözcükler azdır. Örneğin “ağlamak” sözcüğü bunlardan biridir; çünkü dil, büyük ölçüde açıklamaya yarar. Dilin istem dışı ifade hareketleri olduğu zamanlarda ünlemler ortaya çıkar (Üçok, 1947, s. 38-39).

Türklük Bilimi çalışmalarında türü, kapsamı, sınıflandırması üzerine farklı görüşlerin olduğu ünlemin esas olarak amacı, alıcının alması gereken mesaja katkı sağlaması ve vericinin duygularını ifade ederken cümleye değer katmasıdır. Ünlemler ile pek çok duygu yansırken aynı zamanda dilin birçok işlevi de ortaya çıkmaktadır. Doğru ve etkili iletişimin gerçekleşmesinde de ayırt edici bir işleve sahiptirler (Somuncu, 2020, s. 72).

Ünlemler doğrudan isim ve fiiller gibi anlam önceliğine sahip sözcükler değildir, ancak işaret ettikleri anlam mutlaka vardır. Ünlemin söylendiği ortam, durum ve bağlam anlamının açığa çıkmasında etkilidir. Ünlem, bir isim ya da fiil olarak da kullanılıyorsa o sözcüğün anlamını üstlenir (Gedizli, 2015, s. 131). Cümle içerisinde yer aldıkları gibi tek başlarına bir cümle özelliği de gösterebilen ünlemler, cümlelerin yorumunda önemli bir işleve sahiptirler. Buna bağlı olarak da ünlem niteliğindeki unsur, tek başına bir anlatım ifade etmezken cümle içinde bağlama göre anlatım kazanır.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Ünlemler, dil ve kültür yönünden önemli malzemeler içeren Türkiye Türkçesi ağızlarındaki sözlü iletişimde çeşitli duyguların, düşüncelerin ve değerlendirmelerin aktarılmasında önemli bir role sahiptirler. Türkiye Türkçesi ağızları, ünlemler yönünden zengin olup buna bağlı olarak da ağızlarda ünlemlerin birçok farklı işlevde kullanıldıkları görülmektedir. Buna dayanarak bu çalışmada çeşitli duyguları, heyecanları, düşünceleri ifade etmeye yarayan ve bazen de kalıplaşarak cümle niteliğinde olan ünlemlerin Rize ağızındaki kullanılışlarını işlevlerine göre tespit ederek değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışmada önce ünlemlerle ilgili alan yazını taranarak teorik alt yapı oluşturulmuştur. Daha sonra tarama ve derleme yöntemiyle Rize ili ağızındaki ünlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarama yöntemiyle *Türkiye’de Halk Ağızından Derleme Sözlüğü’nün* tüm ciltleri, Turgut Günay’ın *Rize İli Ağızları*, Ahmet Caferoğlu’nun *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Özhan Öztürk’ün *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük (I.-II. Cilt)* adlı çalışmaları ile Rize ağızı üzerine hazırlanmış bazı müstakil çalışmalar¹ taranmıştır.

¹ Coşkun, O. (2005). *Her Yönüyle İkizdere*. Kocaeli., Kara, İ. (2014). *Güneyce-Rize Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yay.

İncelemede alıntı yapılan eserin adı, ilgili ünlemin yanında parantez içinde kısaltılarak sayfa numarası ile birlikte gösterilmiştir. Örnek olarak alınan ünlemlerin alıntı yapılan kaynak-taki imlası değiştirilmemiştir. Derleme yöntemiyle de birçok kaynak kişiyle görüşülmüş ancak bu kaynak kişilerin bir kısmından Rize ağzındaki ünlemler hakkında herhangi bir bilgi alınmadığı için yalnızca bu konuda bilgi veren kişiler çalışmaya dâhil edilmiş ve çalışmanın sonunda bu kaynak kişilerin listesi verilmiştir. İşlevlerine göre ünlemler değerlendirilirken başta Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi* ve Oya Külebi'nin "Türkçede Ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi"² adlı çalışmalarındaki ünlemlerle ilgili sınıflandırmalarından yararlanılmakla birlikte bazı değişikliklerle Rize ağzındaki ünlemler, bağlamdaki anlatımlarına göre işlevsel olarak sınıflandırılmıştır.

1. Ünlemin Tanımı

Arapçadaki *nida* sözcüğüne karşılık türetilen ve "ses" anlamındaki *ün+* ismine isimden fiil yapma eki olan *+le-* ve fiilden isim yapma eki olan *-m* getirilerek oluşturulmuş olan "ünlem" sözcüğüne, TDK *Güncel Türkçe Sözlük*'te "1. Türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime, nida: *Ah! oh!, şak, çat* gibi. "2. Ünlem işareti" (2009, s. 2058) olmak üzere iki anlam verilir. Çeşitli araştırmacıların ünlem üzerine tanımları ise şu şekildedir:

Ahmet Cevat Emre, ünlemlerin eski avazları, haykırışları andıran sözcükler olup en içten kopma anlatış araçları sayılacağını ve sese verilen tonun yardımıyla, heyecanlı duyularımıza en canlı bir anlatışla tercüman olduklarını ifade eder (1945, s. 553-564). Kononov, dil bilgisi ögesi olarak görmediği ünlemi duyguları ve istekleri ifade etmeye yarayan, değişmeyen ve dil bilgisi özelliklerine sahip olmayan bir dil ögesi şeklinde tanımlar (1956, s. 363).

Gencan, bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen sevinç, korku, üzüntü, acıma, şaşma duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcükler şeklinde ifade eder (1975, s. 143). Bilgegil, ünlemi "ses, çığlık" şeklinde ifade ederek çeşitli duygu ve arzularla zapt olunamayan heyecanlar yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleninkine denk olabilen insan ses, çığlık ve sözler (1984, s. 229) şeklinde tanımlarken Bozkurt, ünlemleri duyguları ya da doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcükler olarak belirtir (1995, s. 316).

Ergin, ünlemleri his ve heyecanları, sevinç, keder, nefret, hayıflanma, coşkunluk, gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri, tasdik, ret, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlar (2003, s. 349) olarak tanımlamaktadır. Banguoğlu'na göre ünlem, bir duyuyu veya dileği canlı bir şekilde bazen tek başına anlatmaya ve bir kimseye seslenmeye yarayan sözcüklerdir (2007, s. 396). Gülensoy, yansıma sözcükleri de ünlemlere dâhil ederek ünlemi bir duyguyu, düşünceyi anlatan ya da tabiat sesini yansıtan sözcükler olarak ifade eder (2000, s. 425-426).

Ediskun, bir heyecanın etkisiyle ağızdan çıkararak duyguları canlı bir şekilde anlatmaya yarayan kelimeler (2010, s. 322) olarak tanımlarken Korkmaz, ünlemin işlevini geniş tutarak ünlemi, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları

² Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay., Külebi, O. (1991). "Türkçe Ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1(10), 10-34.

onaylamaya, redde ve tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir sözcük türü olarak ifade eder (2003, s. 1140).

Karahan, ünlemlerin cümlelerin herhangi bir yerinde bulunan ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan öğeler olduğunu belirterek yüklem tamamlayıcısı olan özne, nesne, zarf gibi öğelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım ettiklerini açıklar (2005, s. 70-71).

Vardar ise ünlemi konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. durumları belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük olarak açıklamaktadır (2002, s. 206).

Yukarıda verilen ünlem ile ilgili tanımların yanında Türklük Bilimi çalışmalarında daha birçok araştırmacı ünlem ile ilgili benzer tanımlar yapmıştır. Bu tanımlarda genellikle ünlemin bir sözcük türü olup olmadığına değinilmekte birlikte anlam ve işlev olarak sınırlarının tam olarak çizilemediği görülmektedir. Ünlemleri sadece görevli sözcükler değil aynı zamanda anlamlı sözcükler olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü ünlemler, bazen bir ya da birden fazla cümleyle anlatılabilecek bir durumu tek bir sözcükle daha etkili bir şekilde ifade edebilirler. Ünlem niteliğindeki sözcüklerin yanında dildeki bazı sözcüklerin/sözcük gruplarının da cümledeki bağlama göre dua, beddua, istek, emir, teşekkür etme, kutlama, yardım isteme, özür dileme, kızgınlık, abartma, övünme gibi daha birçok duygu durumunu ve düşünceleri ifade etmek için ünlem niteliğinde kullanıldığı dikkate alınmalıdır. Buna bağlı olarak da ünlemin işlevleri daha kapsamlı olarak değerlendirilmelidir.

2. Sözcük Türü olarak Ünlem ve Ünlemin Tasnifi

Türklük Bilimi çalışmalarında ünlemler çeşitli araştırmacılar tarafından ya bağımsız bir sözcük türü olarak kabul edilmiş (Banguoğlu, 2000, s. 396; Ediskun, 1992, s. 322; Koç, 1997, s. 275; Atabay vd., 1983, s. 181; Gencan, 1979, s. 479; Bilgegil, 2009, s. 223) ya da bağımlı bir sözcük türü olarak "edat" türü içinde (Deny, 1941, s. 676; Ergin, 2009, s. 349-352, Hacıeminoğlu, 1984, s. 284-308; Karaağaç, 2012, s. 437-438) değerlendirilmiştir. Her iki yaklaşımın yanında Zeynep Korkmaz ise edatlardan ayrı bir tür olarak kabul ettiği ünlemleri, "görev ve anlamları" yönünden ele almıştır³. Ünlem, herhangi bir sözcük türü içinde yer almayıp tek başına kullanılabilen bağımsız bir sözcük türüdür. Gramer konularını Arap gramerinin kalıplarına göre işleyen bazı dil araştırmacıları, ünlemleri kendi başlarına bir anlamları olmadığı, isim, fiil vb. anlamlı sözcükler gibi çekime girmeyip sözcükler türetmedikleri gerekçesi ile görevli sözcük olarak kabul ederek edat türünün içinde değerlendirmişlerdir (Korkmaz, 2009, s. 1145).

Ünlemler de edatlar gibi doğrudan belirli bir kavramı karşılamayıp yapım ve çekim eki alamazlar ancak anlam yönü öncelikli olan ünlemler, çeşitli işlevlerde kullanılabilirler. Ancak edatların böyle bir özelliği yoktur. Ünlemler, bağımsız olarak kullanıldıklarında bir anlam/anlatım ifade ederler, çekime girebilirler, isme dönüşerek özne, belirtili nesne, tümleç gibi görevlerde bulunabilirler. Ayrıca cümle değeri taşıyan sözlerdir. Tek başına kullanıldıkları gibi (eyvah!, yeter!, haydi! vb.) anlam gereğine göre cümlelerin başında ya da sonunda da bulunabilirler. Bu özelliklerine göre incelendiğinde ayrı bir sözcük türü olarak değerlendirme gereği ortaya çıkmaktadır.

³ Ayrıntılı olarak bk. Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.

Ünlemler, ifade ettikleri anlamlara veya yapılarına göre tasnif edilmiştir. Ünlemi edat türü içinde değerlendiren bazı araştırmacılar⁴ genel olarak ünlemleri “seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları” şeklinde sınıflandırır (Ergin, 2009, s. 350-352; Hacıeminoğlu, 1984, s. 284-308; Gülensoy, 2000, s. 425-426; Karaağaç, 2012, s. 437-438). Ünlemi edattan bağımsız bir sözcük türü olarak kabul gören araştırmacılar ise genellikle asıl ünlemler, ünlem gibi kullanılabilen sözcükler/sözcük grupları ve yansımalar⁵ (Banguoğlu, 2000, s. 399; Ediskun, 2010, s. 322; Koç, 1997, s. 276, Atabay vd., 2003, s. 184; Bilgegil, 2009, s. 234) şeklinde bir sınıflandırma yaparlar. Diğer yandan Kononov, ünlemleri yapıları bakımından “ilkel ve birleşik” olarak belirttikten sonra “tek bir sözcük veya tümce olarak kullanılan ünlemler” olarak sınıflandırır (1956, s. 739). Gencan ise “çağrı ünlemleri ya da dokunaklı ünlemler, duygusal ünlemler” olarak ayırır ancak bu ayrımın kesin olmadığını da ifade eder (1949, s. 431).

Ünlemlerin tanımı, kapsamı, sınıflandırılması hususları “Türk Gramerinin Sorunları” toplantısına da konu olmuştur. Toplantıda Zeynep Korkmaz, ünlemlerin asıl ünlemler ve diğer sözcük sınıflarından ifade ve anlam bakımından ünlem yerine geçen sözcükler şeklinde iki gruba ayrılması ile asıl ünlemlerin de kendi içinde bir alt sınıflandırmasının olması gerektiğini belirtir. Şükrü H. Akalın, asıl ünlemlerin “duygu” ve “heyecan ifade edenler” ile “seslenmeler” olarak iki grupta incelenebileceğini ifade ederek “asıl ünlem” olarak nitelendirdiği ünlemlerin içerisine duygu ve heyecanları ifade edenler ile seslenmeleri alırken; ünlem olabilen sözcükler sınıfına ise hemen hemen her sözcüğün ünlem olarak kullanılabilceğini savunur ancak “cevap edatları”, “gösterme edatları” gibi terimlerin karışıklığa sebep olacağını belirtir. Hamza Zülfikar, dilde öncelikle asıl ünlemlerin belirlenip sözlüklerde “Bunlar ünlemdir.” denmesi gerektiği ve herkesçe ünlem olduğu kabul edilen sözcüklerin ayrılarak geri kalanların gerektiğinde ünlem görevinde, gerektiğinde de isim görevinde kullanılan şekiller olduğunun söylenebileceğini vurgular. Zülfikar, ünlemlerin 1. asıl ünlemler (ah, vah ...), 2. seslenme ünlemleri (hey, ey...), 3. gösterme ünlemleri (işte, nah, tuh...) olmak üzere üç ana gruba ayrılabilceğini vurgulayarak bunlar dışındaki ünlemlerin kesin olarak ünlem gibi kullanılan isimler, sıfatlar olduğunu ve bunların da sınıflandırılması gerektiğini belirtir (TGS, 2011, s. 618-645). Toplantıda ünlemlerin sınıflandırılması konusu çözüme kavuşamazken bağımsız bir sözcük türü olduğu görüşü kesinlik kazanmıştır.

3. Ünlem Niteliğindeki Kelimeler

Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan *a!*, *eee!*, *ah!*, *ay!*, *hey!*, *oo!*, *ey!* gibi sözcüklerin yanı sıra dua, beddua, emir ifade eden *Yarabbi!*, *Tanrım!*, *git!*, *yaz!*/*yazınız* gibi sözcükler ile seslenme esnasında *Beyefendi!*, *Ayşe Hanım!* gibi ünvanlar, kişi adları hatta “selam dur!”, “konuşmayı bırak!” gibi tümceler bile ünlem görevini üstlenebilir. Ünlemler; *ah vah!*, *hay hay!*, *vah vah!* gibi ikileme şeklinde de kullanılabilirler.

İsim, sıfat, zamir, zarf, fiil gibi sözcükler, söz dizimi ve tonlama yönlerinden ünlemlere uydurularak ünlem gibi kullanılabilir. Haykırma tonunda söylenen sözcükler de ünlem sayılabilir (Banguoğlu, 2011, s. 399). Örneğin “bilet!”, “sakallı!”, “dürüm dürüm!”, “valide!”, “itiyorlar!”,

⁴ Deny, “Nidalık edatlar” olarak adlandırdığı ünlemi “çağrılı nidalar” ve “dokunaklı nidalar” olarak ikiye ayırır ancak bu ayrımın kesin olmadığını da ifade eder (1941, s. 676).

⁵ Kononov, ünlemlerin yansımalarla hiçbir ilgisinin olmadığını ileri sürer (1956, s. 70). Hamza Zülfikar da, ses yansımaları sözcüklerin “ünlemler” içinde küçük bir yeri olduğunu ve bu sözcüklerin “ünlem” konusundan ayrı olarak ele alınıp işlenmesi gerektiğini ifade eder (2011, s. 607).

vb. Bu sözcüklerin ünlem değeri kazanmasında konuşma dilinde diğer kelimelerden farklı tonda ve vurguda söylenmeleri, farklı ünlü uzunlukları, ünsüz ikizleşmeleri ve durguları (Akalin, 2011, s. 597) etkili olmaktadır. Ancak bu sözcükler, asıl ünlemler olmayıp konuşucunun ifadelerine bağlı olarak geçici ünlem niteliği kazanmış sözcüklerdir.

Yansıma/ses taklidi sözcüklerin “ünlem” türüne dâhil edilip edilemeyeceği araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırmacılar (Koç, 1990, s. 231-290; Külebi, 1990: Atabay vd., 2003, s. 155-173; Hengirmen, 2006, s. 197-199; Bilgegil, 2009, s. 229-239; Ediskun, 2010, s. 322) yansımaları ünlemler içinde değerlendirirken bazıları da (Kononov, 1956, s. 70; Gencan, 1979, s. 479-492; Zülfikar, 2011, s. 604-607) yansımaların ünleme dâhil edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Örneğin “Kapıya tak tak vurdu.”, “Çocuk, rap rap yürüyor.”, “Su, fokur fokur kaynıyordu.” cümlelerindeki “tak tak, rap rap, fokur fokur” ikilemeleri, ses taklidi/yansıma sözcüklerden oluşmuştur. Bu sözcükler ile “ahh!, oo!, oh!, ey!, vah vah!” gibi ünlemler işlevsel yönden farklıdırlar.

Yansıma/ses taklidi sözcükler, hareketi sınırlandıran sözcüklerdir. “Şırıldamak, vızıldamak, fokurdamak vb.” örneklerinde olduğu gibi bunların yapım ekleri ile genişlemiş şekilleri de yansımadır. Ünlemler ise yapım ekleri ile genişlemezler ve çekime girmezler. Bu nedenle ses taklidi/yansıma sözcüklerin ünlem olarak değerlendirilmemeleri gerekir (Baydar, 2016, s. 142).

4. İşlevlerine Göre Rize Ağzındaki Ünlemler

Ünlemler, genellikle konuşucu merkezli olup Jakobson tarafından geliştirilen dilin altı temel işlevinden (1. Duyusal (anlatımsal) işlev, 2. Çağrı işlevi, 3. Gönderge işlevi, 4. Şiirsel işlev, 5. İlişki işlevi, 6. Üstünlük işlevi ve iletişimin gerçekleşmesi için gerekli olan altı etmene bağlanmaktadır: 1. Konuşucu, 2. Dinleyici, 3. Gönderge, 4. Bildiri, 5. Oluk, 6. Düzgü (Jakobson, 1960, s. 350-377) duyusal (anlatımsal) işlevin gerçekleşmesinde rol oynamaktadırlar.

Yapılan incelemeler sonucunda birçok araştırmacının işlevlerine/anlamalarına göre ünlemleri genellikle 1. Duygu ünlemleri 2. Seslenme ünlemleri 3. Gösterme ünlemleri 4. Soru ünlemleri 5. Cevap ünlemleri olarak beş grupta incelediği görülmektedir. Turgut Baydar, bu sınıflandırmaya “yönlendirme ünlemleri”ni ekleyerek ünlemleri altı gruba ayırır (2016, s. 143). Bu çalışmada Korkmaz ve Külebi’nin tasniflerinden yararlanmakla birlikte bazı ekleme ya da değişikliklerle Rize ağzındaki ünlemler, niteliklerine ve işlevlerine göre **1. İçe Dönük Ünlemler** (Duygu Ünlemleri), **2. Dışa Dönük Ünlemler** olarak iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. İçe dönük ünlemler kendi içerisinde “**a.** Acıma ifade eden ünlemler, **b.** Sevgi, şefkat ifade eden ünlemler, **c.** Sevinç ifade eden ünlemler, **ç.** Beğenme, hayranlık ifade eden ünlemler, **d.** Bıkkınlık, usanma, umursamama ifade eden ünlemler, **e.** Karamsarlık, memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler, **f.** Hatırlama, hatırlatma, ihtimal, tahmin ifade eden ünlemler, **g.** Özlem, istek, ısrar, itiraz ifade eden ünlemler, **ğ.** Kızgınlık/öfke, sitem, uyarı, nefret, beddua, sabırsızlık ifade eden ünlemler, **h.** Korku, heyecan, uyarı, çekinme ifade eden ünlemler, **ı.** Abartma, övünme/üstünlük ifade eden ünlemler, **i.** Şaşkınlık ifade eden ünlemler, **j.** Pişmanlık, özür bildirme, rica, yalvarma, rahatlatma/rahatlatma ifade eden ünlemler, **k.** Karşı çıkma, tehdit, durdurma/engel olma, susturma ifade eden ünlemler, **l.** Beğenmeme ifade eden ünlemler, **m.** Telaş, aniden olma ifade eden ünlemler, **n.** Yönelme, teşvik ifade eden ünlemler, **o.** Üzüntü, çaresizlik ifade eden ünlemler, **ö.** Pekiştirme ifade eden ünlemler, **p.** Alay etme, küçümseme ifade eden ünlemler” olmak üzere 20

alt grupta değerlendirilirken “dışa dönük ünlemler” **a.** Seslenme ünlemleri, **b.** Gösterme ünlemleri, **c.** Sorma ünlemleri, **ç.** Cevap ünlemleri, **d.** Yönlendirme ünlemleri olmak üzere beş alt grupta değerlendirilmiştir.

1. İçe dönük Ünlemler (Duygu Ünlemleri)

İçe dönük ünlemler (duygu ünlemleri), insanın çeşitli duygu ve heyecanlarını yansıtan ünlemlerdir. Bu gruptaki bazı ünlemler, bazen farklı duygu veya heyecanları anlatmak için de kullanılabilir. Buna bağlı olarak ünlemi cümledeki bağlama kattığı anlatım incelikleri dikkate alınıp değerlendirmek gerekir. Bu ünlemler kelime yapılarındaki ses sayılarına göre değerlendirildiğinde “a!, e!, o! vb.” tek sestem oluştukları gibi “ay!, hey!, vah!, aman!, yahu!, haydi!, aferin vb.” iki veya daha fazla sestem de oluşabilmektedir. Bunun yanında bazen bir sözcük grubunun ya da bir cümlenin tamamının da vurgu ve tonlama aracılığıyla ünlem niteliği taşıdığı görülmektedir.

a. Acıma ifade eden ünlemler

beh: Acıma bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

b. Sevgi, şefkat ifade eden ünlemler

alayım kadani! (kadalaruni alayım!): yaşlı kadınların küçüklere sevgi ifadesinde kullanılan ünlem (GRS, s. 30).

anam çesilsun sağa!: “annem kurban olsun sana” anlamında sevgi ifade eden ünlem (GRS, s. 36).

hutuli: Annenin çocuğuna karşı kullandığı “yavrım, canım” anlamında sevgi ifade eden ünlem (Çayeli-Raşot) (KAS, s. 543).

o kısacunli: Kız çocuklarını sevmek, okşamak için ünlem ifadesi olarak kullanılır (GRS, s. 270).

kada: yaşlı kadınların küçüklere sevgi ifadesinde kullandıkları ünlem (GRS, s. 242).

kidi kidi: Çocuğu gıdıklama ünlemi (GRS, s. 270).

c. Sevinç ifade eden ünlemler

çudi: Çocukların ilgisini çekmek ve onları sevindirmek için “cee” karşılığında veya gizlendikten sonra görünürken kullanılan ünlem ifadesi (GRS, s.134).

i hu hu: Hemşin ve İkizdere Cimil yöresine özgü sevinç narası; özellikle horonlarda coşan oyuncuların ağzından duymak mümkündür (KAS, s. 549).

ç. Beğenme, hayranlık ifade eden ünlemler

anana: Hayranlık bildiren ünlem (KK 2).

d. Bıkkınlık, usanma, umursamama ifade eden ünlemler

bağa ne: “bana ne!” anlamında umursamama ifade eden ünlem (GRS, s. 51).

beni yedun!/yedun beni!: “beni bitirdin, bıktım senden” anlamına gelen ünlem ifadesi (GRS, s. 51).

derdume idi!/o derdi varum! /varım oni derdume!/durdume varum oni/seni!: “onu mu/seni mi düşünceğim, ne olacağını o düşünsün/sen düşün, bana ne” anlamında umursamama ünlem ifadesi (GRS, s. 146).

ya kover beni!: “bırak beni artık” anlamında bıkkınlık ifade eden ünlem (HYİ, s. 210).

e. Karamsarlık, memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler

başuna yansun!: “işine, yardımına ihtiyacım yok, sende kalsın” anlamında isteksizlik/memnuniyetsizlik ifade eden ünlem (GRS, s. 57).

f. Hatırlama, hatırlatma, ihtimal, tahmin ifade eden ünlemler

a dur a!: “yok canım, olamaz” anlamında hatırlama ifade eden ünlem (KK. 5).

aha: Hatırlama ifade eden bir ünlem (KAS, s. 31).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında ünlem ifadesi (GRS, s. 32).

Adı hatırlanamayan şey için:

“adi ne idi/ne çağururdi/ne işitirdi allahise!”

balacı(m): “belki, inşallah” anlamında ünlem (GRS, s. 53).

g. Özlem ifade eden ünlemler

ey kiti, ey gidi: Geçmişte yaşanan olayları, yılları hatırlarken özlem ifadesi içeren duygusal ünlem (Rz.), (KAS, s. 367).

há:

“eski dertlerden ne bileyim? olar gelu geç’miş, önuttuk há!” (RİA, s. 253)

ğ. Kızgınlık/öfke, sitem, nefret, beddua, sabırsızlık ifade eden ünlemler

afkur!/afkurma!: Konuşması istenmeyen, konuşmasından rahatsız olunan kişiye bağırarak söylenen, kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 23).

a kaybol!/kaybol!: “defol git!, çekil git önümden!” anlamına gelen ünlem ifadesi (GRS, s. 18).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında sitem ifade eden ünlem (GRS, s. 32).

aluyi bağa!: “beni almaya başlıyor, kafam atıyor, kızıyorum, bana koymaya başlıyor” anlamında kızgınlık ifadesi olan ünlem (GRS, s. 34).

“aluyi bağa marazum!”

astoş!: “yok olası” anlamında beddua ifade eden ünlem (Gündoğdu-Rz.), (DS, s. 348).

Başuna yansun!: “işine, yardımına ihtiyacım yok, sende kalsın” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 57).

beh: Öfke bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.) (DS, s. 445).

Bi ceket اساسun!: Erkeğe “erkek çocuğun olmasın” anlamında beddua ifade eden ünlem (KK 4).

Çopek corsun süratini!: “onu görmek, onunla karşılaşmak istemiyorum.” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 131).

çorlan!: “Zehir zıkkım ye, zıkkımlan” anlamında beddua ifade eden ünlem (Rz. ilçe ve köyleri), (DS, s. 1272).

da/dâa: Cümlelerin sonuna getirilerek, vurgu ve tonlaması cümleye kızgınlık, sabırsızlık anlamı katabilir (KAS, s. 295).

“Ula yúrisäna da!”

Derdume idi!/O derdi varum /Varım oni derdume/Derdume varum oni/seni: “onu mu /seni mi düşüneceğim, ne olacağını o düşünsün/sen düşün, bana ne” anlamında kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 146).

kısacunli (olasun): “kısa ömürlü; ölesice” anlamında beddua ifade eden ünlem (GRS, s. 270).

Nalet ol kaybol!: “başımдан git, gözüm görmesin seni, belanı başka yerde bul” anlamında ünlem ifadesi (GRS, s. 337).

Nalet olsun!: “lanet olsun, keşke olmasaydı” anlamında beddua ve kızgınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 337).

O(y)/Vay başuma celenler!: “başıma neler geldi, bu damı başıma gelecekti” anlamında sitem ifade eden ünlem (GRS, 345).

payi vuh: “(Kadın kadına) Senden beklemezdim, nasıl yaparsın” anlamında sitem ifade eden ünlem (HYİ, s. 200).

“Payi vuh! Senden hep bole mi çekeceğüm.”

h. Korku, heyecan, uyarı, çekinme ifade eden ünlemler

anana: Korku ifade eden ünlem (Çayeli, Rz.), (KK 2).

Allahise: “Allahını seversen, Allah aşkına, aman Allahım” anlamında uyarı ifade eden ünlem (KK. 1).

beh: Korku, çekinme bildiren ünlem (Yolbaşı-Rz.) (DS, s. 445).

cidi: gidi; uyarı için kullanılan ünlem (KK 3)

“Cidiii uşak, kafanı koparacağüm!”

dema!/demani!: “deme onu, bu denecek şey değil, bunu kimseye söyleme” anlamında uyarı ifade eden ünlem (GRS, s. 144).

“Demani! Rezil olarak, adami culerler.”

hâ: Uyarı ifade eden ünlem (RİA, s.197).

“... eski zaman içinde, pire padişah iken, o, zamanda ben ve'zir idum hâ, unutma!...”

vûy: Korku bildiren ünlem (DS, 4111).

yua: Korku bildiren ünlem (DS, 4312).

1. Abartma, övünme/üstünlük ifade eden ünlemler

Kurban olusun başa!: Kadınların karşılıklı ağız dalaşı yaparken “ben senden daha iyiyim” anlamında söyledikleri üstünlük/övünme ifade eden ünlem (GRS, s. 294).

ohöv: Abartma ifade eden ünlem (RİA, s. 28).

“herif baktı ki, ohöv! tatlılar olmuş...”

i. Şaşkınlık ifade eden ünlemler

a dur a!: “yok canım, olamaz” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 19).

aha/ahan: “İşte, bak burada, bak gör” anlamına göstermeye bağlı olarak şaşkınlık ifade eden ünlem (Çayeli ve çevresi-Rz.), (RİA, s. 211).

“aha bi ‘melan! gel ustine...”

anana: Şaşkınlık ifade eden ünlem (Çayeli-Rz.), (KK 2)

arama: Cümle başında “yok canım sen de”, “ne demezsin” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s. 39).

beh: Şaşkınlık ifade eden ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

dersun!: “ne diyorsun, öyle mi, sanmıyorum” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (GRS, s.148).

e: Şaşkınlık ifade eden ünlem (KAS, s. 1081).

e Tengriçkimi: “aman Allahım” anlamında şaşkınlık ifade eden ünlem (Çamlıhemşin –Laz)

o: Şaşkınlık ifade eden ünlem.

“o, ‘nene,” dedi... (RİA, s.199)

uğ: Şaşkınlık ifade eden ünlem.

“heşuf öre: “uğ! gettum, vuşuldum.” efendım saba da aşti.” (RİA, s. 287)

vu!, vuu!: Şaşkınlık ifade eden ünlem (KAS, s. 1164).

ya ne!: Şaşkınlık ifade eden ünlem (RİA, s. 24).

“ya ne, bu fiyatlıdu ç’ok yav!”

yua: Şaşkınlık ifade eden ünlem (DS, s. 4312).

j. Pişmanlık, rahatlama/rahatlatma ifade eden ünlemler

beh: Pişmanlık ifade eden ünlem (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445).

da/dâa: Vurgu ve tonlaması cümleye pişmanlık anlamı katan ünlem (KAS, s. 295).

ey kiti/ey gidi: Geçmişte yaşanan olayları, yılları hatırlarken pişmanlık ifadesi içeren duygusal ünlem (KAS, s. 367).

öh: Rahatlama ifade eden ünlem (RİA, s. 241).

“öh! bi yemâk ta yerum ya...”

k. Karşı çıkma, tehdit, durdurma/engel olma, susturma ifade eden ünlemler

a: Tehdit ifade eden ünlem (GRS, s. 83).

“kafani koparacağum a!”

a dur a!/dur a!: “Dur bakalım, biraz dur” anlamında karşıdakini susturma ifade eden ünlem (GRS, s. 19).

“a dur a! Abu halalen bi içi laf edeyim da!”

“dur a! abu halalen bi içi laf edeceğum, pak beni.

a sucut dur!: “Sus, konuşma!” anlamında ünlem (GRS, s. 19).

arama: Cümle başında “yok canım sen de”, “ne demezsin” anlamında inkâr, karşı çıkma ifade eden ünlem (GRS, s. 39).

cidi: gidi; tehdit için kullanılan ünlem (GRS, s. 83).

“cidi uşak! Kafani koparacağum a!”

hu: Çocuğa pis bir şeye tutmaması veya sümkürmesi için söylenen ünlem ifadesi (GRS, s. 218).

na/naa: İnkâr, yalanlama için kullanılan ünlem (KAS, s. 87).

o kaybana da ander!: “ne demezsin, daha neler, yok o kadar da değil” anlamında ünlem ifadesi (KK 3).

öş öş: “sus, kısa ses” anlamında susturma ifade eden ünlem (DS, s. 3358).

“öş öş! Kes konuşma.”

l. Beğenmeme ifade eden ünlemler

beh: Beğenmeme bildiren ünlem. (Yolbaşı-Rz.), (DS, s. 445)

ya: Bazı durumlarda beğenmeme ifade eden ünlem.

“o istedu’ğundan daha eyisi, ya! Bi bak oni.” dedi.(RİA, s. 21)

“ev i’ç’ini par’kalum ya dönelum hayata.”(RİA, s. 25)

m. Telaş, aniden olma ifade eden ünlemler

fut: Ani ve bir kerecik olan şeyler için ünlem ifadesi.

“Konuşuyuduk. Fut citti!” (GRS, s. 199)

“Hiş bişesi yoktu. Fut eldi!” (HYİ, s. 176)

n. Yönelme, teşvik ifade eden ünlemler

heleçça yuçça/hellassa yalessa: Birlikte ağır bir şeyi kaldırırken veya hareket ettirirken beraber aynı anda hareket etmek için ünlem ifadesi (KAS, s. 504), (GRS, s. 181).

o. Üzüntü, çaresizlik ifade eden ünlemler

o vay beni vay bana/o vay bağa koronami: “başıma neler geldi, yazıklar olsun bana, ben şimdi ne yapacağım” anlamında üzüntü ve çaresizlik ifade eden ünlem (GRS, s. 345; KAS s. 446).

ö. Pekiştirme ifade eden ünlemler

ahan: “Yine, gene” gibi kelimeleri pekiştirme ünlemi (HYİ, s. 157).

“Ahan! Gene işe gitmedi.”

daa/dâ: Bazen pekiştirme ifadesiyle ünlem olarak kullanılır.

“ula ç’imen bitmez olu mi? bu topraktı dâ!(RİA, s. 223)

“cel al beni daa!”, “bi akıl ver bağa da! Ne edeceğüm.” (KAS, s. 295)

p. Alay etme, küçümseme ifade eden ünlemler

eh: Küçümseme ifade eden ünlem.

“eh, oğlum” dedi, “kızı^o mi ki ‘kultardun,” dedi. (RİA, s. 2)

Eyi halun var!: “ne mutlu sana, bir şeyden haberin yok, aklın kesmiyor” anlamında alay ifade eden ünlem (GRS, s. 187).

Kırklanacasun!: “kirden pastan iyice temizlenmen lazım” anlamında alay ifadesi olan ünlem (GRS, s. 269).

Ne mutli keyfune!: “yaptığın fazla, gereksiz ayrıntı.” anlamında küçümseme ifade eden ünlem (HYİ, S. 197).

2.Dışa Dönük Ünlemler

Bu gruptaki ünlemler, insanın dış dünyada kendi dışındaki kişilerle, hayvanlar veya nesnelere olan iletişimini “seslenme (hitap), gösterme, sorma, cevap verme (Korkmaz, 2009, s.1173) ve yönlendirme” yollarıyla ortaya koyan ünlemlerdir.

a. Seslenme (Hitap) ünlemleri

Seslenme (hitap) ünlemleri, kişiler arasındaki yakın ya da uzak ilişkilerle doğrudan ilgili olup konuşanın/hitap edenin ifadesini alıcıya/muhataba yöneltirken alıcının/muhatabın dikkatini

çekmek ve konuşanın ona yöneldiğini göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Bu ünlemlerde alıcının/muhatabın dikkatini çekmek esastır⁶.

Seslenme sözleri ile seslenme ünlemleri işlevleri yönünden benzerlik gösterdikleri için seslenme sözlerinin ünlemler içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalı bir konudur. Seslenme sözleri ile seslenme ünlemleri, birbirinden bağımsız olarak kullanıldığı gibi birlikte de kullanılabilir. Yalnızca seslenme ifade eden “e!, ey!, hey!, hop!, o!” gibi ünlemler olduğu gibi seslenme sözlerinin önüne gelerek seslenme ifadesini kuvvetlendiren “ey arkadaş!, hop birader !” gibi ünlemler de vardır. İsim, fiil, sıfat, zamir gibi türündeki sözcükler, aynı zamanda ünlem göreviyle kullanılıp seslenme bildirebilir (Demirbaş, 2017, s. 2158).

a/o kada: “evladım, bana baksana” anlamında seslenme ünlemi (GRS, s. 345).

alayım kadani! (kadaruni alayım!): yaşlı kadınların küçüklere seslenirken kullandıkları ünlem (KK 3).

anaka: “anne, annecik” (çocuk dili) çocukların anneleri için kullandıkları seslenme sözü (KK 4).

“anaka! ne edeyi?”

babaka: “baba, babacık” (çocuk dili) çocukların babalarına için kullandıkları seslenme sözü (KK 5).

balum: “Sevgili kardeşim, arkadaşım, şekerim” anlamında daha çok kadınlar arasında kullanılan ünlem (Muradiye-Rz.), (DS, s. 505).

binam/o binam: Büyüklerin küçüklere karşı kullandığı ve “evladım, kardeşim, azizim” anlamlarında seslenme ünlemi (Çayeli-Rz.), (DS, s. 695).

“ey gidi binam!”

da/dâa: Konuşma sırasında bazen seslenme için de kullanılır (RİA, s. 237).

“ğel ileri dâ!”

dayi: Yörede kendinden yaşça büyük erkeklere seslenirken kullanılan ünlem (KK 3).

dayika: “dayı, dayıcık (çocuk dili)” (GRS, s.143).

“Dayika! Ne edeyi?”

dedeka: “dede, dedecik (çocuk dili)”, yaşlı kişilere seslenirken de kullanılır (KK 4).

do/to: Hemşinilerde erkeklerde seslenme ünlemi (Çayeli-Raşot, Ardeşen-Oce); to (Çamlıhemşin-Ayder, Aşağı Viçe), (KAS, s. 332).

e: çoğunlukla sevgi dolu hitap için kullanılan seslenme ünlemi. “e paçi, e ola” (KK 2).

⁶ Rize Ağzındaki seslenme ünlemleri, “Anlam Bilimsel Bağlamıyla Rize Ağzındaki Seslenme Ünlemleri” 6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Çalıştayı (5-7 Ekim 2023). Elazığ. TDK Yay. başlıklı çalışmamızda anlam bilimsel yönden ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

e pulobom: “e yavrum, e kuşum, e sevgilim” anlamlarında çoğunlukla sevgi dolu seslenme için kullanılan ünlem (KK 3).

ēğ: Bazen seslenme ifadesi için kullanılan ünlemdir.

“ēğ deduk, “ağabey,”oturdukdán sōra...” (RĪA, s. 223)

“ēğ! şaşáyim o aklıla, sen koc’a bi pādişah olasun da...”(RĪA, s. 243)

ey/ēy: Yaygın kullanılan bir seslenme ünlemdir.

“ēy! alt vurdi. ey! üst vurdi.” (RĪA, s. 211)

emice: “amca” Yörede kendinden yaşça büyük erkeklere seslenirken kullanılan ünlem (KK 1).

hade/hayde: “haydi” isteklendirmek, çabukluk bildirmek için kullanılan seslenme ünlemi (GRS, s. 203).

“hade! ceç oğume, cideyiruk.”

herif: Kadının eşine hitap şekli, bazı durumlarda seslenme ünlemi olarak da kullanılmaktadır (KK 2).

“Heriff, bi bak hele!”

hēy: Nadir olarak kullanılan seslenme ünlemdir (RĪA, s. 197).

“hēy! arkadaşlar, bir varlar, bir yoklar. ula, dinleyin...”

ka/kā⁷: Hemşin’de kız çocuklarına ve kadınlara seslenmek için kullanılan ünlem (KAS, s. 576).

“ka Ayşe!” (Ardeşen Oca-Hemşin; Çamlıhemşin-Çinçiva, Makrevis)

“kāl bizum yemek ne oldi?” (Hemşin)

kada: Yaşlı kadınların küçüklere seslenme için kullandıkları ünlem (GRS, s. 242).

kari: Erkek, eşine azarlama ifadesi için seslenirken kullanır (GRS, s. 255).

“Karii! Atturma kafami tepeme.”

ķiz: Kızlara seslenmede kullanılan ünlem (KK 3).

kocakari: Erkek eşine seslenirken genellikle bu kelimeyi kullanır (KAS, s. 682).

“kocakari! beni yalağuz paku işe citma.”

o: Hitap edilen kişi ve kişileştirilmiş nesne adlarından önce kullanılan yaygın bir seslenme ünlemdir (KAS, s. 897).

“o hoca! Kurban ayaklarına, abu uşağumi sen okutacasun.”

⁷ Cimil-Rize’de de kadının kocasına seslenmek için kullanıldığı ünlemdir (HYİ, s. 185).

“o ce (celin < gelin), o be (beykana < büyükanne), o bi/ binam, o ka, o kada, o paçi, o ba (paçi<bacı)”, ...

oğ /ōğ /oōy/ ōv/oy/ ōy,/oy ōy:

-“oğ! ula ‘O’mer ‘hoşg’eldun, sefa ğeldun.” dedi.(RİA, s. 222)

“ōğ! eyidu.” (RİA, s. 24)

“bu ojdağar geldi, “ōv!” dedi...” (RİA, s. 198)

óla/ula Erkeklerle seslenme ünlemi (Çayeli-Raşot) (KAS, s. 909).

“..., deli kardaş evde kaldı, “óla!” dedi...(RİA, s. 218)

“ulaa! bi şe gelmedi akluma.” (RİA, s. 237)

paçi/paçi: Kız çocuğuna seslenmede kullanılır (DS, s. 3378).

ya/yā: Bazen tek başına bazen de ismin önüne gelerek seslenme ünlemi olarak kullanılabilir.

“Ya bi bak oni!” (RİA, s. 193)

“Yā Míqtat yerıştum!” (RİA, s. 267)

yahu: Karı koca birbirini çağırarak için kullanılan ünlem (Rz. ve köyleri), (DS, s. 4128).

b. Gösterme ünlemleri

aha/ahan: “İşte, bak burada, bak gör” anlamına gelen ünlem ifadesi (Çayeli ve çevresi).

“aha bi ‘melan! ğel ustine... (RİA, s. 211)

...“aha arka’daşı ğeturdum.” dedi. (RİA, s. 222)

ha: “işte, burada” anlamında gösterme ünlemidir.

“kız babası sorar ağa: “bu midu?” – yok, - ha bu midu?- yok, yok, ...” (RİA, s. 199)

ihı: “işte” anlamında gösterme ünlemi. (Ardeşen-Rz.), (DS, s. 2461)

na: “al, işte!” anlamında gösterme ünlemi (İkizdere-Rz.), (DS, s. 3098, KAS, s. 887)

ta: “işte” anlamında gösterme ünlemi. (Salarha-Rz.), (DS, s. 3856)

c. Sorma ünlemleri

da/dâa: Vurgu ve tonlaması cümleye soru anlamı katan ünlem (KAS, s. 295).

“gideysun da?”

dersun!: “ne diyorsun, öyle mi, sanmıyorum” anlamında soru ifadesi taşıyan ünlem (GRS, s. 148).

eseh mi der!/deyisun!: “doğru mu söylüyor/sun, ne diyor/sun” anlamında soru ifade eden ünlem (KK 4).

ya ne/ya nedu: “Ya nasıl, ne zannediyorsun” anlamında soru ifade eden ünlem (GRS, s. 449).

ç. Cevap verme, onaylama, kabullenme, ret ünlemleri

ha/ħa/he: “evet” anlamında onay ünlemi (KAS, s. 473).

“ha dicesun bağa, anlaşacağıuk! yosa aburdan kalkmam.”

“tak he dedurttuk ağa canumuz çıktı.”

“ha bu ‘tukan senin midu?’ dedi. “hē, benumdu.” (RİA, s. 224)

na/naa: “hayır, yok, olmaz” anlamında ünlem (KAS, s. 887).

peç'i/pekē/pekēy: Onaylanma, kabullenme ifadesi taşıyan ünlem.

“peç'i! Ādem babamız kı dún̄ya yúzine ğeldi...” (RİA, s. 263)

“hāyir doktorum, Kale mağlesindenim.” dedum. “pekē! ” dedi.(RİA, s. 28)

“pekēy, kalāyim.” dedi.(RİA, s. 218)

ya ne /ya nedu: “elbette, tabii ki öyle” anlamında onay ifade eden ünlem (GRS, s. 449).

d. Yönlendirme ünlemleri

Bu gruptakiler, hayvanlara yönelik olup onları bir şekilde yönlendirmek, harekete geçirmek, durdurmak veya uzaklaştırmak için kullanılan ünlemlerdir. Birçok çalışmada yönlendirme ünlemleri, seslenme ünlemleri başlığı altında verilmektedir. Yönlendirme ünlemlerindeki seslenme ile insanlara yönelik seslenme ünlemleri farklıdır. Örneğin “ey, hey, bre” vb. seslenme ünlemleri insanları yönlendirmekten çok onları uyarmak, onlara seslenmek için kullanılmaktadır. “pisi pisi, çüş, deh, ho, kuçu kuçu, bili bili ” gibi ünlemler, doğrudan hayvanları yönlendirmeye, çağırmaya, durdurmaya, yürütmeye vb. yönelik ünlemlerdir. Bu nedenle ayrı ünlemler olarak değerlendirilmeleri daha uygundur (Baydar, 2016, s. 144).

arış: Öküzleri işe koşarken verilen emir komutu (Çamlıhemşin-Rz.), (KAS, s. 102).

bili bili: Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi (Rz.), (DS, s. 693).

ço: Eşeği hızla yürütme ünlemi (Rz. ve köyleri), (DS, s. 1253),

çöş: Yük hayvanlarını durdurma ünlemi (Rz. köyleri), (DS, s. 1295).

dü dü: Koyunları çağırma ünlemi (Salarha köyleri- Rz.), (DS, s.1616).

gudi gudi/kuçi kuçi /kudi kudi/: Köpeği çağırma ünlemi (GRS, s. 288; HYİ, s. 192).

ħe: Keçileri güderken kullanılan ünlem (İkizdere-Rz.), (KAS, s. 504).

hoşt/oşt/öşt: Köpek kovalama ünlemi (Muradiye, Küçükçayır-Rz.), (DS, s. 3358; HYİ, s. 192).

kale kale: Sığırları yürütmek için kullanılan ünlem (Rz.), (KAS, s. 600).

kış kış: Kümes hayvanlarını kovalama ünlemi (Rz.), (DS, s. 2846).

na: Sığırları çağırmak için kullanılan ünlem (İkizdere-Rz.), (KAS, s. 887).

oha/ ohah: Sığır durdurma ünlemi (Çayeli-Rz., Ardeşen-Rz.), (DS, s. 3274).

poota/poğota: 1. İnekler su içmekte nazlandığında onları iştahlandırmak, teşvik etmek amacıyla söylenen söz (HYİ, s.150; KAS, s. 193).

2. "Oha" anlamında kovalama ünlemi (Güneyce-Rz.), (DS, s. 3468).

şo! : Katırları durdurmak için kullanılan ünlem (Çamlıhemşin-Rz.), (KAS, s. 1063)

Sonuç

1. Ünlemler; isim, fiil, sıfat, zamir, zarf gibi ayrı bir tür olarak değerlendirilip ele alınmalıdır. Ünlemlerin kapsamına yansıma sözcükler dâhil edilmemeli, ünlemler edat türü içinde değerlendirilmemelidir. Temel işlevi anlatım olan ünlemler üzerine yapılan çalışmalarda ünlemlerin çeşitli duyguları ve heyecanları yansıttığı ifade edilir ancak ünlemler, düşüncelerin de etkili ve kısa bir biçimde ifade edilmesinde önemli rol oynarlar.

2. Çalışmalardan yapılan taramalar ve çeşitli derlemeler sonucunda Rize ağzında duygu değerleri ve cümledeki bağlama kattıkları anlamlar doğrultusunda 141 ünlem ve bu ünlemlerin üstlendiği 25 işlev tespit edilmiştir. Çalışmada aynı ünlemin farklı anlamları da sınıflandırılmış ve bu sayıya dâhil edilmiştir. Buna göre tespit edilen işlevler ve ünlem sayıları şu şekildedir: acıma ifade eden ünlemler **1**, sevgi/şefkat ifade eden ünlemler **6**, sevinç ifade eden ünlemler **2**, beğenme/hayranlık ifade eden ünlemler **1**, bıkkınlık/usanma/umursamama ifade eden ünlemler **4**, karamsarlık/memnuniyetsizlik ifade eden ünlemler **1**, hatırlama/hatırlatma/tahmin/ihhtimal ifade eden ünlemler **4**, özlem ifade eden ünlemler **2**, kızgınlık/öfke/sitem/nefret/beddua/sabırsızlık ifade eden ünlemler **17**, korku/heyecan/uyarı/çekinme ifade eden ünlemler **8**, abartma/övünme ifade eden ünlemler **2**, şaşkınlık ifade eden ünlemler **12**, pişmanlık/özür dileme/rica/yalvarma/rahatlama/rahatlatma ifade eden ünlemler **4**, karşı çıkma/tehdit/durdurma/engel olma/susturma ifade eden ünlemler **9**, beğenmeme ifade eden ünlemler **2**, telaş/aniden olma ifade eden ünlemler **1**, yöneltme/teşvik ifade eden ünlemler **1**, üzüntü/çaresizlik ifade eden ünlemler **1**, pekiştirme ifade eden ünlemler **2**, alay etme ifade eden ünlemler **4**, seslenme ünlemleri **30**, gösterme ünlemleri **5**, sorma ünlemleri **4**, cevap verme/onaylama/kabullenme/ret ifade eden ünlemler **4**, yönlendirme ünlemleri **14**.

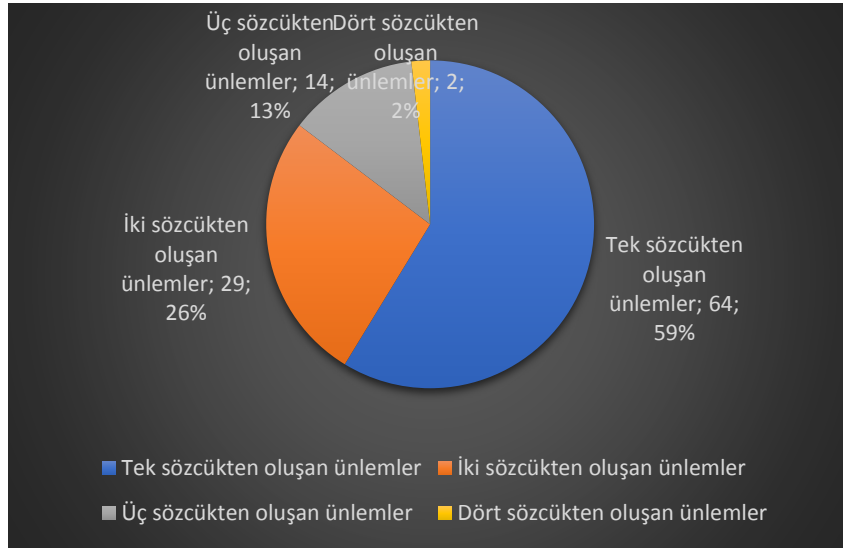
Rize ağzında ünlemler içerisinde "seslenme ünlemleri"nin sayıca fazla olduğu dikkati çekmektedir. Ünlemlerin en çok "seslenme" işleviyle kullanılmasında Rize ilinin coğrafi özelliklerinin etkisi olduğu söylenebilir. Rize ili, engebeli arazi, yükseklik gibi coğrafi şartlardan ötürü dağınık yerleşime sahiptir. Bu dağınık yerleşim, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan yöre halkı arasındaki günlük iletişim diline de etki etmiştir. Yöre halkı, gerek günlük işlerini yaparken (çay toplama, hayvancılık vb.) gerekse istek veya ihtiyaçlarını en kolay ve hızlı yoldan karşılamak için genellikle seslenme ünlemleri aracılığıyla iletişime geçmektedir.

Rize ağzında “seslenme ünlemleri”nden sonra “kızgınlık/öfke/sitem/nefret/beddua/sabırsızlık ifade eden ünlemler”in diğer gruptaki ünlemlere göre fazla olduğu görülmektedir. Bu durum da benzer şekilde coğrafi şartların insan üzerindeki etkisine örnek olarak gösterilebilir. Rize’nin arazi yapısının yüksek, engebeli ve dağlık oluşu, Karadeniz’e kıyısı oluşu gibi etkenler yöre halkının hızlı, hareketli, mücadeleci, telaşlı, çabuk sinirlenmesi gibi davranışlarında da belirleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. Buna bağlı olarak yöre halkı, daha etkili ve kolay yoldan iletişime geçmek için ünlemler yardımıyla da duygularını, düşüncelerini, değerlendirmelerini ortaya koymaktadır.

3. Ünlemlerin görevleri iletişimde öne çıkar. Bazen aynı ünlem, cümledeki bağlama göre farklı anlamları ifade edebilir. Rize ağzındaki bazı ünlemlerin de çok anlatımlılık taşıyıp birden çok anlam inceliği yani farklı yorum değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneğin cümledeki vurguya ve tonlamaya bağlı olarak “a dur a!” şaşkınlık veya susturma, “beh” acıma, korku veya öfke, “da/dâa” seslenme, pekiştirme veya soru ifadesi, “ha “ uyarı, özlem ya da gösterme, “yua!” şaşkınlık veya korku bildirmektedir. Aynı ünlemin birden çok anlam ifade etmesinde vurgulamadaki/tonlamadaki değişiklik önemli rol oynamaktadır. Ünlemlerin bu şekilde farklı anlam inceliğine veya değerine sahip olması onu ünlem yapan asıl unsurdur.

4. Ünlemler tek başına bir anlam ifade etmeyip cümle içerisinde bir anlatım ifadesi kazanırlar. Rize ağzında cümlede tek başına ya da sözcük grubu şeklinde kullanılan ünlemlerin yanında kalıplaşmış cümle niteliği gösteren ünlemler de mevcuttur. Rize ağzındaki ünlemler, sözcük yapılarına göre değerlendirildiğinde tek sözcükten oluşan ünlemlerin yanında iki, üç ve dört sözcükten oluşan ünlemler de mevcuttur. Bu ünlemlerin bazıları ikilemeden oluştuğu gibi (*dü dü, bili bili, kış kış, kale kale, oy oy*, vb.), kalıplaşmış cümle niteliğinde ünlemler (*alayim kadani!, kısacunlu olasun!, nalet olsun!, kurban olasun bağa!*, vb.) ve birleşik sözcük niteliğinde olanlar (*Allahise*) da vardır. Buna göre kaynak taramaları ve derlemeler sonucunda Rize ağzında tek sözcükten oluşan 64 ünlem (*a, afkur!, aha/ahan, anaka, anana, arama, babaka, balum, beh, binam, arış, astoşı, cidi, ço, çöş, çorlan!, çudi, balaçi(m), beh, da/daa, dayi, dayika, dedeka, dema/demani, dersun!, do/to, e, eğ, eh, emice, ey/ëy, fut, ha, hade/hayde, herif, hëy, he, hu, hoşt/oşt/öşt, hutuli, ihi, ka/ka, kada, kari, kırklanacasun!, kiz, na/naa, o, oğ/öğ/oöy/öv/oy/öy, oh, oha/ohah, ohov, óla/ula, paçi/paçi, peç'i/peke/pekëy, poota/poğota, şo, ta, uğ, vu/vuu, vüy, ya/yā, yahu, yua*), iki sözcükten oluşan 29 ünlem (*a kada/o kada, alayim kadani!, Allahise, aluyi bağa!, bağa ne!, başuna yansun!, beni yedun!, bili bili, derdume idi!, dur a, dü dü, eseh mi dersun!/deyisun!, e pulobom, ey kiti, gudi gudi/kuçi kuçi/kudi kudi, heleçça yuçça, kaybol!, o kısacunli, kısacunlu olasun!, nalet olsun!, o binam, oy oy, öş öş, kale kale, kış kış, kidi kidi, kocakari, payi vuh, ya ne/ya nedu*), üç sözcükten oluşan 14 ünlem (*a dur a, a kaybol, anam çesilsun sağa!, a sucut dur!, bi ceket اساسun!, çopek corsun süratini!, eyi halun var!, i hu hu, kurban olasun bağa!, nalet ol kaybol!, ne mutli keyfunel!, o/vay başuma celenler!, o derdi varum! ya kover beni!*), dört sözcükten oluşan 2 ünlem (*o kaybana da ander!, o vay beni vay bana/o vay bağa koronami!*) tespit edilmiştir.

Rize ağzında sözcük yapılarına göre ünlemlerin grafiği aşağıdaki şekildedir:

Grafik 1: Rize Ağzında Sözcük Yapılarına Göre Ünlemler

5. Ünlemlere sayı sınırlaması koymak imkânsızdır. Pek çok ses, sözcük, sözcük grubu ya da cümle yineleme ya da vurgu yoluyla ünlem niteliği taşıyabilir. Rize ağzında kalıplaşmış, herkes tarafından bilinen “aha!, e!, ey!, eh!, há!, hayde!, hëy!, hōh!, oḡ!, oha!, vu!, ya!, yahu!” gibi ünlemler olduğu gibi sadece yöre halkı tarafından “alayım kadani!, aluyi bağa!, anana!, astoş!”, balaçi(m), beni yedun!, binam!, çudi!, e pulobom!, hutuli!, ka!/kâ!, kırklanacasun!, o kaybana da ander, o kısacunli!, öşöş!, paçi!, ya kover beni!, ya ne!, yua! ” gibi sözcük, sözcük grupları ya da cümlelerin de ünlem niteliğinde kullanıldığı görülmektedir.

Kısaltmalar

DS: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü; **GRS:** Güneyce-Rize Sözlüğü; **HYİ:** Her Yönüyle İkizdere; **KA:** Karadeniz Ansiklopedik Sözlük I-II. Cilt; **RIA:** Rize İli Ağzları; **Rz.:** Rize; **TGS:** Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı; **TDK:** Türk Dil Kurumu; **Yay.:** Yayınları

KAYNAKÇA

AKALIN, Ş. H. (2011), “Türkiye Türkçesinde Ünlem”, *Türk Gramerinin Sorun Sorunları Bildiriler*, Ankara: TDK Yay: 588-603.

AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.

ATABAY, N. vd. (2003). *Sözcük Türleri*, Ankara: Papatya Yayıncılık.

BANGUOĞLU, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.

BAYDAR, T. (2016). “Ünlem Üzerine”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, 7: 127-151.

- BİLGEGİL, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- BOZKURT, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi Kültür Dizisi.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: TDK Yay.
- COŞKUN, O. (2005). *Her Yönüyle İkizdere*. Kocaeli.
- DEMİRBAŞ, M. (2017). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözcükleri". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2154-2181.
- DELİCE, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yay.
- DENY, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali U. Elöve). İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- EDİSKUN, H. (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKŞİOĞLU, S. (2023). "Anlam Bilimsel Bağlamıyla Rize Ağzındaki Seslenme Ünelemleri". *6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Çalıştayı* (5-7 Ekim 2023). Elazığ. TDK Yay.
- EMRE, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yay.
- ERGİN, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- GEDİZLİ, M. (2015). "Türkçede Ünelemler ve Temel İşlevleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/36: 126-134.
- GENCAN, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- GÜLENSOY, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- GÜNAY, T. (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yay.
- HENGİRMEN, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- JAKOBSON, R. (1960). *Linguistics and poetics*. (Ed. A. Scbcok). Style İn Language: MIT Press.
- KARA, İ. (2014). *Güneyce-Rize Sözlüğü Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası Ve Nâtıkası*. İstanbul: Dergâh Yay.
- KARAHAN, L. (2005). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- KOÇ, N. (1997). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskova-Leningrad: SSCB Bilimler Akademi Yayınevi.
- KÜLEBİ, O. (1991). "Türkçe Ünelemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) Yönünden İncelenmesi". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1/10: 10-34.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- ÖZTÜRK, Ö. (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük I-II. Cilt*. İstanbul: Heyamola Yay.

SOMUNCU, M. (2020). "Ünlemler ve Ünlemlere İşlevsel Yaklaşım: "Garibnâme Örneği". *Dil Araştırmaları*, 26: 65-82.

Sis, N.- Bahşi, N. (2016). Anadolu Ağzlarında Ünlemler ve Fonksiyonları. *International Journal of Language Academy*, Volume 4/1 Spring s. 143-155

TDK Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). Ankara: TDK Yay.

TDK Türkçe Sözlük (2009). Ankara: TDK Yay.

TDK Türk Gramerinin Sorunları (2011). Ankara: TDK Yay.

ÜÇÖK, N. (1947). *Genel Dilbilim (Linguistik)*. Ankara: Ankara Ü. Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.

VARDAR, B. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

ZÜLFİKAR, H. (2011). "Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler". *Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler*. Ankara: TDK Yay: 604-607.

Kaynak Kişiler

KK 1	N. K.	1951/Rize/Merkez	Emekli	Lise mezunu	11.04.2023
KK 2	G. K.	1957/Rize/Çayeli	Ev hanımı	Okuma-yazma bilmiyor.	09.04.2023
KK 3	H. K.	1980/Rize/Merkez	Ressam	Üniversite mezunu	22.04.2023
KK 4	F. B.	1975/Rize/Ardeşen	İşçi	İlkokul mezunu	18.07.2023
KK 5	E. Ç. D.	1978/Rize/Kalkandere	Temizlik görevlisi	İlkokul mezunu	26.07.2023

EXTENDED ABSTRACT

Exclamations; reflecting various emotions such as joy, sadness, excitement, fear, surprise, pity, anger, hatred, boasting, desire, relief, like/dislike; It is a type of word used to express actions such as calling out, approving, giving orders, stopping, asking questions. Interjections, which serve to express various emotional and thought states in the simplest way, have an important function in oral and written expression as they provide a comprehensive expression with a small number of words. The interjection has been either accepted as an independent

word type or evaluated as a dependent word type within the "preposition" type by various researchers. An exclamation is an independent word type that is not included in any word type and can be used alone. Exclamations, like prepositions, do not directly correspond to a specific concept and cannot receive derivational or inflectional suffixes. However, interjections, whose meaning is primary, can be used in various functions. Interjections express a meaning/expression when used independently, they can be inflected, they can transform into nouns and serve as subject, definite object, complement. They are also words that have sentence value. While they can be used alone (oops!, that's enough!, come on! etc.), they can also be found at the beginning or end of sentences depending on the meaning. When examined according to these features, the need to evaluate it as a separate word type emerges.

Interjections have an important role in conveying various emotions, thoughts and evaluations in verbal communication in Turkey Turkish dialects, which contain important materials in terms of language and culture. Turkey Turkish dialects are rich in terms of interjections and accordingly, it is seen that interjections are used in many different functions in the dialects. Based on this, this study aims to evaluate the use of interjections in Rize dialect, which are used to express various emotions, excitements, thoughts and sometimes become stereotyped sentences, by determining them according to their functions.

In this study, the theoretical infrastructure was first created by scanning the literature on interjections. Then, it was tried to identify the interjections in the dialect of Rize province by scanning and compiling method. While evaluating interjections according to their functions, the classifications of interjections in Zeynep Korkmaz's Turkey Turkish Morphology and Oya Külebi's "Examination of Interjections in Turkish in Terms of Pragmatics" were used, and with some changes, interjections in Rize dialect were functionally classified according to their expressions in the context.

Accordingly, the interjections in Rize dialect have been evaluated under two main headings according to their qualities and functions: 1. Introverted Interjections (Emotional Interjections), 2. Extroverted Interjections. Introverted interjections within themselves "a. Exclamations expressing pity, b. Exclamations expressing love and compassion, c. Exclamations expressing joy, c. Exclamations expressing like and admiration, d. Exclamations expressing boredom, weariness, indifference, e. Exclamations expressing pessimism and dissatisfaction, f. Exclamations expressing remembrance, reminder, possibility, prediction, g. Exclamations expressing longing, desire, insistence, objection, g. Exclamations expressing anger/anger, reproach, warning, hatred, curse, impatience, h. Exclamations expressing fear, excitement, warning, hesitation, i. Exaggeration, boasting/superiority exclamations, i. Exclamations expressing surprise, j. Interjections expressing regret, apology, request, begging, relief/comfort, k. Exclamations expressing opposition, threat, stopping/obstruction, silencing, l. Exclamations expressing dislike, m. Exclamations expressing haste, suddenness, n. Exclamations expressing direction or encouragement, o. Exclamations expressing sadness and despair, d. Interjections expressing reinforcement, p. It is evaluated in 20 subgroups, including "exclamations expressing ridicule and contempt", and "extrovert exclamations". Vocal exclamations, b. Demonstrative exclamations, c. Asking exclamations, c. Answer exclamations, d. It was evaluated in five subgroups: referring exclamations. As a result, 141 exclamations and 25 functions undertaken by these exclamations were identified in Rize dialect, in line with their emotional values and the meanings they add to

the context of the sentence. In the study, different meanings of the same exclamation were also classified and included in this number.

The functions of exclamations come to the fore in communication. Sometimes the same exclamation has different meanings depending on the context in the sentence. It has been determined that some exclamations in the Rize dialect are polyexpressive and have more than one subtlety of meaning, that is, different interpretation values. For example, depending on the stress and intonation in the sentence, "a dur a!" surprise or silence, "beh" for pity, fear or anger, "da/dâa" for calling out, reinforcing or questioning, "ha" for warning, longing or showing, "yua!" It expresses surprise or fear.

Exclamations do not have a meaning on their own, but gain a narrative expression within the sentence. In Rize dialect, in addition to the exclamations used alone or as a group of words in the sentence, there are also exclamations that have the characteristics of formulaic sentences. When exclamations in Rize dialect are evaluated according to their structure, the most common words are "one-word exclamations" with a rate of 59% (61), "two-word exclamations" with a rate of 26% (29), three-word exclamations with a rate of 13% (14) and 2% (2). Interjections consisting of four words have been identified.

It is impossible to limit the number of exclamations. Many sounds, words, phrases, or sentences can be exclamatory through repetition or emphasis. Exclamations such as "aha!, e!, ey!, eh!, há!, hayde!, hēy!, hōh!, oğ!, oha!, vu!, woo!, huh!," which are stereotyped in Rize's dialect and are known by everyone. as in the local people only "alalım kadani!, aluyi baga!, anana!, as-toş!, balaçi(m), Benim yedun!, binam!, çudi!, e pulobom!, hutuli!, ka!/kâ!, Kırklanacasun !, swear to that loser, that short one!, şöşöş!, paçi!, kick me out!, what the hell!, yua! It is seen that words, word groups or sentences such as " are also used as exclamations

ON THE ETHNIC AFFILIATIONS AND CONNECTIONS OF THE TWIN TRIBES UTIGURS AND KUTRIGURS

Osman KARATAY*

ABSTRACT

Utigurs and Kutrigurs were two tribes associated with each other, living respectively in the eastern and northern shores of the Sea Azov. They appeared with their clear names in the mid- 6th century only for a few decades. After that, the Utigurs disappeared from the sources, although there are no accounts about what happened to them, and traces of the Kutrigurs, who faced great calamities that affected even their existential capacities according to the sources, can be found only in some ethnic and personal names that can be associated with them. This is a contradictory and enigmatic situation. The latter are described in the sources as a division or offspring of the former, thus the original or one former abode of the Kutrigurs should be also in the east of Azov. Therefore, if they are related to each other, there should be a supra formation unifying the two tribes, and perhaps some others unknown to us. Sources describe the eastern shores of Azov and the lower banks of Kuban as the home of the Asi people, before and after the Utrigur period, but the name Asi is never mentioned around the 6th century. This paper suggests that, as a new theory, the twin tribes represent a temporal rise of the member tribes of the Asi union.

Keywords: Utigurs, Kutrigurs, Byzantium, Asi, Bulgars, Avars.

İKİZ BOYLAR UTİĞUR VE KUTRİĞURLARIN ETNİK AİDİYET VE BAĞLANTILARI ÜZERİNE

ÖZ

Utigur ve Kutrigurlar sırasıyla Azak denizinin doğu ve kuzey sahillerinde yaşayan birbiriyle ilişkili iki boy idi. Bu şekildeki isimleriyle 6. yy ortalarına doğru sadece bir kuşak için belirmişlerdir. Bundan sonra, kendilerine ne olduğuna dair haberler olmasa da, Utigurlar kaynaklardan tamamen kayboldular. Kaynaklara göre varolma yetilerini etkileyecek derecede felaketler yaşayan Kutrigurların izleri ise ancak onlarla ilişkilendirilebilecek bazı kişi veya topluluk adlarında bulunabilmektedir. Bu çelişkili ve gizemli bir durumdur. Kutrigurlar kaynaklarda Utigurların bir kopuntusu veya kola olarak anlatılır, dolayısıyla bu önkçkilerin bir önkçi yurdu da Azak'ın doğusunda olmalıdır. Bu yüzden, birbirinin akrabası olduklarına göre, bu iki boyu ve belki bilmediğimiz başkalarını birleştiren bir üst yapı olmalıdır. Kaynaklar Utigur döneminden önce ve sonraki çağlarda Azak'ın doğusunu ve Kuban'ın aşağı boylarını As halkının yurdu olarak anlatır, fakat Asların ismi 6. yy çevresinde asla anılmaz. Bu makale yeni bir düşünce olarak işbu ikiz boyların As birliği içindeki üye boyların geçici bir yükselişini temsil ettiğini önermektedir.

Anahtar kelimeler: Utigurlar, Kutrigurlar, Bizans, Aslar, Bulgarlar, Avarlar.

In the mid of the 6th century, a new people associated with the Huns, the Kutrigurs came to the scene to trouble the Byzantine lands in the same way and through the same routes as the Bulgars, who were depicted likewise as a Hunnic people, but their fame and presence under that clear name lasted only for two decades. Furthermore, they had their twin brothers, the Utigurs, who were not unfriendly towards the Romans, in contrast to their brothers. According to Prokopios, the Utigurs inhabited eastern shores of the Azov Sea, on the Lower Kuban basin

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.07.2023; Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2023

* Prof. Dr., Institute for the Turkic World Studies at the Ege University, Bornova – Izmir, Turkey, ORCID: 0000-0002-1566-3283, karatay.osman@gmail.com.

and its north, and the Kutrigurs were on the opposite side of the sea, namely, in the plains to the north (Prokopios, 2014, p. 469, 471).

A detailed story of the Kutrigur raids onto the Balkans is not aim of this study, but we need to tell about them briefly. Prokopios rigidly accuses of the north politics of the Justinian regime in his *Secret History*; his book of *Wars* also contains the same dissatisfaction without directly targeting Justinian.¹ As usual, “although they (Kutrigurs) receive many gifts from the emperor every year, they still cross the Danube River and overrun the emperor’s land, being both at peace and at war with the Romans.” (Prokopios, 2014, p. 471)

The first recorded Kutrigur attack came in 539 when Byzantium was relaxed of the northern affairs, after settling the Bulgar issue for a while:²

“A large army of Huns immediately crossed the Danube River and fell upon all of Europe, a thing that had happened many times before but had never brought evils of such number or magnitude to the people of that land. From the Adriatic Sea these barbarians methodically plundered everything as far as the suburbs of Byzantion. They captured thirty-two fortresses in Illyria and took by force the city of Kassandreia, though they had never fought against walls before. Taking the money and leading 120,000 captives, they all withdrew homeward without encountering any opposition. In later times too they often came there and inflicted irreparable harm upon the Romans.” (Prokopios, 2014, p. 80)

The Thracian Chersonesos was also one of the victim cities occupied by the Kutrigurs. A nomadic formation does not usually like to deal with fortifications, as Prokopios underlines, but such a success of the invaders shows their well preparation, likely including many allies from other ‘Huns’, perhaps including also Bulgars, and also a multitude of the Slavs, as recorded by Prokopios in another place (Prokopios, 2014, p. 407). Logistic support of the Germanic Gepids, who liked to transfer every single enemy of Byzantium to the south of Danube and Sava, by their river navy, helped the Kutrigurs ease and cheapen their facilities. Otherwise, human source of the Kutrigurs alone would hardly be sufficient to make such a large-scale raid which reached to the walls of Termopylai and which “destroyed almost all the Greeks except the Peloponnesians.” (Prokopios, 2014, p. 80).³

This expedition lasting two years should have encouraged the Kutrigurs and their allies for future adventures, while Byzantium was hesitant about repetition of the invasion, without neglecting some diplomatic measures.⁴ Three years later the Kutrigurs did the same: “A Hunnic

¹ Curta defends Justinian (Curta, 2001, p. 83-89). See also Sarantis (2009, p. 34).

² There might be earlier attempts of them to invade the imperial lands, surely, but we need to confine ourselves with the direct use of the name Kutrigur. Otherwise, if we refer to the names ‘Bulgar’ or ‘Hun’, or even ‘Scythian’, while searching for the Kutrigurs, then we may find a lot of acts and actors, but without a firm base. Cf. for instance Zlatarski (1970, p. 85), who believes that the Scythians killing Julianus, the master of the Roman soldiery, in a skirmish in Thrace (493) were “Hunno-Kutrigurs”. That account is given by Marcellinus Comes (1995, p. 31). Also cf. Golden (1980, p. 32), who sends them to Italy in 530. It is not impossible, but there is no source for that identification, as far as I know.

³ Their troops included also women as narrated by Prokopios: “There were women among the dead Huns in battles in the tradition of the Amazons.” (Prokopios, 2014, p. 467)

⁴ Likely the long-during Byzantine favours to their kinsmen Utigurs caused them to be envy and increased their anger towards the empire (Agathias, 1975, p. 147, 159). According to the ‘other’ Prokopios in the *Secret History*, the beginning of the payments to the Hunnic peoples started almost with the enthronement of Justinian and even before it (Procopius, 1961, p. 40, 57).

army had fallen upon Illyria and enslaved their women and children.” (Prokopios, 2014, p. 402) In 545, Justinian’s envoys succeeded in persuading the Antae Slavs, living then in north-central Ukraine, to separate their ways from the Kutrigurs and even to block their passage to the Roman soil (Prokopios, 2014, p. 80). This might have been efficient for several years, until the Kutrigurs were awakened in 551 by the Gepids of Pannonia, who were then enemies of both the Romans and the Langobards living just to their west, around modern Slovenia. The Gepids invited Chinialon, the supreme ruler of the Kutrigurs with his 12,000 warriors, against the Langobards. We do not know how they acted in the inter-Germanic strife, but perhaps their task was to make the Romans busy in another front. Thus, we see the Kutrigurs in their habitual facilities: “They had plundered practically the whole country (of the Romans) there.” (Prokopios, 2014, p. 503, 511).⁵ Since Byzantium was busy in other fronts and since the attacks were frequent in those days, the Kutrigurs were not opposed in the field, as happened to the Slavs in the previous year (Sarantis, 2009, p. 34).

Only after that Justinian put forward his famous plan in diplomacy: “Sending to the rulers of the Utigur Huns (Sandil/Sandilkh), who live on the other side of the Sea of Azov, he reproached them and branded as unjust their inactivity with regard to the Kutrigurs, if indeed one ought to consider as the height of injustice the act of passively watching the destruction of one’s friends.” (Prokopios, 2014, p. 503; Agathias, 1975, p. 160-161). Justinian sent many gifts and money. Thus the Utigurs destroyed the Kutrigurs remaining behind and some 2000 Kutrigurs under a certain Sinnion surviving from the Utigur attack took refuge to the Romans and were settled in Thrace. When Utigurs learned this, they protested, but Justinian did not reply to them, since the problem was resolved (Prokopios, 2014, p. 504-5; Agathias, 1975, p. 161; Whitby, 2021, p. 271-272).

In March 559 the Kutrigurs acted again, to show that they were still alive. The imperial favours to their kinsmen Utigurs seems to have caused resentment among the Kutrigurs, according to the observation of our source, Agathias. Some of the invaders advanced against Thessalonica and the main group under the leadership of Zabergan took the road to Constantinople. The Byzantines did not expect such an attack, it seems: “By their sudden and unexpected raids they did incalculable damage to the local populations, even to the extent of displacing the original inhabitants and occupying their lands.” (Agathias, 1975, p. 146). Agathias makes a long literary description of the Kutrigur cruelties. According to Malalas, “the Huns and the Slavs made an attack on Thrace. They killed many in battle and took some captives, including the magister militum Sergius, the son of Bacchus, and Edermas, major domo of Kalopodios, making them prisoners. They found parts of the wall of Constantinople had collapsed and, entering there, they raided as far as St Stratonikos. Everyone fled with their possessions into the city. On being informed of this, the emperor conscripted many and sent them to the Long Wall. They engaged the enemy there and many Romans, especially scholarii, were killed.” (Malalas, 1986, p. 297; Theophanes, 1997, p. 341).

The famous Byzantine general Belisarius was sent against them and won a victory behind the Long Wall (Agathias, 1975, p. 154-7; Malalas, 1986, p. 298; Theophanes, 1997, p. 341-342), though it was not possible to get rid of the invaders. Casualties of the Romans were great and

⁵ In his Secret History, Prokopios says that “no place, mountain or cave, or any other spot remained uninjured; and many regions were pillaged more than five times.” (Prokopios, 1961, p. 57). He gives the number of dead or enslaved Roman citizens as “more than two hundred thousand.” (Prokopios, 1961, p. 91).

among the numerous captives, there were famous commanders. The Kutrigurs received a vast sum of money as a condition of withdrawal and of freeing the captives (Agathias, 1975, p. 160; Menander, 1985, p. 43. See Whitby, 2021, p. 275-277, for a chronicle of the attack).

After the request of the Byzantine envoys, the Utigurs under the same Sandil for the second time in the same play attacked onto both the defenceless abodes of the Kutrigurs, by captivating their civilian population, and the troops crossing Danube to return home. It was a calamity for the Kutrigurs, if we believe a group of sources. Their scattered troops were regrouped soon and started for revenge wars with the Utigurs. During this warfare, "they have so weakened themselves and their numbers have become so seriously depleted that they have lost their national identity." (Agathias, 1975, p. 161). Agathias relates these developments to the wisdom and foresight of the emperor Justinian. Interestingly, the succeeding emperor Justinus II said to the Avar envoy that both the Kutrigurs and Utigurs were "completely eliminated" by the Byzantines (Menander, 1985, p. 141).

Menandros, on the other hand, relates that the Utigur leader rejected the full destruction of the Kutrigurs, since "they not only speak our language, dwell in tents like us, dress like us and live like us, but they are our kin, even if they follow other leaders." (Menander, 1985, p. 43, 45). Therefore, the case may not be so dramatic for the Kutrigurs as described by Agathias, and their losses were not so great as to pave the way to their ultimate end.

Malalas mentions about the capture of a certain Obaisipolis in 562 by the same Huns. This is possibly Odessus, namely Varna (Whitby, 2021, p. 278 d. 77). The emperor sent out his nephew Alarcellus, the magister militum, with a large force to rescue both this city and Persis. In April Anastasioupolis in Thrace was also captured by the same Huns (Malalas, 1986, p. 299; Theophanes, 1997, p. 347). So, we may deduce that the Utigur activities were ineffective against the Kutrigurs, and maybe Prokopios is right in blaming the Justinian regime of being deceived by the twin tribes, who constantly increased the price "to keep the peace", and who were intercommunicating with each other to benefit more and more from this case: "(Justinian) for no reason at all sent for the Hun chieftains, and with idiotic magnanimity gave them large sums of money, alleging he did this to secure their friendship. This he had also done in Justin's time. These Huns, as soon as they had got this money, sent it together with their soldiers to others of their chieftains, with the word to make inroads into the land of the Emperor; so that they might collect further tribute from him, to buy them off in a second peace... This encouraged still others of them to rob the poor Romans; and after their pillaging, they too were further rewarded by the gracious Emperor. In this way all the Huns, for when it was not one tribe of them it was another, continuously overran and laid waste the Empire." (Prokopios, 1961, p. 57).

We see a little bit later that the Kutrigur remnants were annexed by the Avars on their march to Central Europe and were commissioned to invade the Illyrian provinces of the empire. The words of Agathias that they had been reduced to servitude in the lands of other peoples should refer to it (Agathias, 1975, p. 162). The Avars came in 558 to the Caucasus, and the afore-said Kutrigur attack was made in 559. Furthermore, after the withdrawal of the Kutrigurs from the Balkans in expense of a great payment, the Utigurs accepted to start an action against their kins. The appearance of such a minatory and even horrible people as the Avars just in their vicinity would prevent them normally from those expeditions (the Kutrigurs to the Balkans and the Utigurs to the Kutrigurs), but we see no worry of them in the Avar case. Just as, the sources does not account their names among the peoples crushed by the Avars; instead the Unigurs, Zali

and Sabirs were beaten by the Avars for the sake of Byzantium or for showing their hectorship to the Romans and to everybody around (Menander, 1985, p. 51). Th. Simocattes lists the victims as “the Barselt, Onogurs, Sabir, and other Hun nations.” (Theophylactos Simocattes, 1986, p. 225).

The Kutrigurs seem to have been allies and counsellors of the Avars in the new lands of the latter, as shown in a case when a Kutrigur leader advised the Avar qagan to kill Mezamer, the envoy of the Antae Slavs (Menander, 1985, p. 51). When the Avars migrated to Central Europe, and when they returned to deal with Byzantine affairs, after settling their problems with the Franks, the Avar qagan Bayan ordered 10,000 Kutrigurs to cross the river Sava and to invade Dalmatia (indeed and mostly, Bosnia) in 568 (Menander, 1985, p. 137). In those days, Targitau, the Avar envoy to Byzantium wanted the money paid in the time of Justinianus to the Kutrigurs and Utigurs to be paid to the qagan of the Avars, “who conquered and who was then the lord of the Utigurs and Kutrigurs.” (Menander, 1985, p. 139).

So, it is very difficult to reconstruct the way of the first Avar-Kutrigur encounter. The Avars seem to have ensured the Kutrigurs, as well as the Utrigurs, that they would not disturb them. In this way, the Kutrigurs attacked the Byzantine Balkans in 559. Perhaps the Avars incited them to do it, because it was in benefit of the Avar horde to make Byzantium straitened in that front and thus to be obliged to appeal for the Avar help. After the twins exhausted each other in that year, it seems, the Avars made use of the facility and easily subdued them, likely just after the year 559. In addition to the above words of Targitau, the sentence of the Avar qagan Bayan to the Byzantines that “I shall send against the Roman lands those who, if they happen to be destroyed, shall cause me no pain”, meaning the Kutrigurs, indicate that the Avars and Kutrigurs were not in so lovely terms, although it would not be a mistake to define them as allies.

The mutual diplomatic bluffs of the emperor and the Avar envoy seem to show that the dependence of the Utigurs alleged by the Avars should be right; otherwise the Byzantines would object it in some way. This probable truth might help us set up the chronology of the Kök Türk advance in the Caucasus. In 576 the Utigurs were subjects to the Kök Türks, and their ruler Anagai had an authority to rule over the region in the name of the Kök Türk qagan (Menander, 1985, p. 173). The regional governor of the Kök Türks, Turxanthus, threatened the Roman envoy Valentinus in that year of capturing the Byzantine city Bosphorus in the Crimea, and the envoy witnessed that he sent a detachment under the command of a certain Bokhan to carry out that task. On that occasion, Anagai of the Utigurs was waiting for the reinforcement troops of Bokhan (Menander, 1985, p. 179). So, the lower Kuban basin was conquered by the Kök Türks not earlier than the year 569, however the latter does not mention the Utigurs among those crushed peoples.

Like the Avars, the Kök Türks also liked to count the names of the peoples in the same region that they had subdued: “The Alan nation and also the tribe of the Unigurs. Full of confidence and trusting in their own strength they faced the invincible might of the Turks. But their hopes were dashed, and so they are our subjects and are numbered amongst our slaves.” (Menander, 1985, p. 175, 177). Besides, the tribes Tarniach and Kotzager fled from the Kök Türks and took refuge to the Avars (Theophilactos Simocattes, 1986, p. 191).

Menandros tells about the return trip of the Byzantine envoy Zemarchos from Central Asia in 569. After crossing Volga, the leader of the “Ugur” tribe, representing the authority of the qagan there, became their host. After the Ugurs, they passed to the Alan country. During the journey, they were afraid of a Persian ambush on the way (Menander, 1985, p. 125). Th. Simocattes also puts those Ugurs just to the west of Volga: “These make their habitations in the east, by the course of the river Til, which Turks are accustomed to call Melas.” (Theophilactos Simocattes, 1986, p. 189).⁶

So, they used the Darial/Alan gates to pass to the south, and had nothing to do with the northwest quarter of the Caucasus, where the Utigurs lived. The Utigurs are mentioned by Menandros with their clear names, and the Ugurs seem to be a different people, likely the Onogurs. They were under the Kök Türks in 969, but the Alans not. The sources do not say or imply anything about the freshness of the Kök Türk administration or presence there; for that reason, the latter should have arrived there several years ago, perhaps in c.561, to follow the Avars living then in the North Caucasus, because the latter were annoyed and migrated to Central Europe in 562. Therefore, we may surmise that the Kök Türks conquered the northeast quarter of the Caucasus in their first entrance c.561, and in the second attempt they started to extend their territories towards the Black Sea coasts c. 568, and finally they crushed the Alans in the Central Caucasus, likely to descend easily to Georgia, in order to find an easy way to attack Persia. This is implied by Th. Simocattes, who says that “after the Ogur had been quite soundly defeated, the qagan handed over to the jaws of the sword the ruler of the nation of Kolch. Then three hundred thousand of this particular tribe were slain in the battle, so that the continuous line of fallen corpses extended for a four days’ journey.” (Theophilactos Simocattes, 1986, p. 190).

Georgian sources refer to such a case in those years. The Byzantine emperor sent great treasures to the Georgian king Guaram and “ordered him, in payment, to gather and bring an army from the north, and to add troops from Kartli and send them to Persia.” (*Kartlis Tskhovreba*, 2014, p. 107). That happened really and the Turks were in the south of the Caucasus, however, after they and the Byzantines were defeated by Bahram Chubin, the newly emerging heroic ruler of Persia in the words of the Georgian annals, then the Turks had to return home (*Kartlis Tskhovreba*, 2014, p. 108). Gumilëv suggests the years 570-576 for the Kök Türk conquests and activities in the region (Gumilëv, 2004, p. 56).

The story is very complicated in Th. Simocattes, however, I’m not inclined to think that he was confused between “Ugurs” and “Uygurs”, and that the Kolch people are somewhere in the east, at least in Central Asia. It should be Georgia. Killing of 300,000 Georgians by the Kök Türks is not recorded elsewhere, however, nor in Central Asia we have accounts of such a ‘genocide’. That number is too great for the conditions of the Eurasian steppes, especially for a unique people or tribe. The Georgian accounts describe a pro-Byzantine, and thus a pro-Turkic Georgia in the 570’s, however, it is not certain to exclude that the Georgians left their forever and traditional pro-Persian attitudes peculiar to the early medieval days.

In any case, the Ogurs/Ugurs of Menandros and Th. Simocattes seems to have lived in the Don-Volga triangle, and were totally separate from the Utigurs living in the peninsular around

⁶ The attribution *melas* (lit. ‘black’, but indeed ‘greater’) shows that the Turks differentiated between the rivers Volga and Belaya even in those times, calling the second *Ak İdil* (lit. ‘White Volga’, that is ‘Belaya’, but indeed pointing to the ‘smaller one’).

the lower Kuban basin. The Utigurs seem to have preserved a great part of their ethnic might and passion after the Kök Türks came, and to what degree the Kutrigurs lost their population is not certain. Indeed, those words of Agathias might be over-exaggerated. By the year 562 the Kutrigurs continued their operations in the Balkans, and just after that they were taken to Illyria by the Avars. There is no much room to surmise a long and exhausting Utigur-Kutrigur war. I dare at this point to suggest a final encounter of them in connection with the Kök Türk and Avar policies. Th. Simocattes tells about the Kotzagers expelled by the Kök Türks. We should not hesitate to identify them with the Kutrigurs (Gening and Halikov, 1964, p. 114).

Maybe the Kök Türks sided with the Utigurs, taking them under their vassalage, and helped them in their struggle with the Kutrigurs, then the latter had to take refuge to the Avars before the great might of the Kök Türk Empire. Thus we do not have accounts for a Utigur-Kök Türk tension. Likely because of it, we find the 'Turk' nation in those days in the land of the Utigurs, according to the *Armenian Geography*, and the latter are not mentioned at all in that book (Hewsen, 1992, p. 55). In any case, we hear no more about the Utigurs after the late 6th century. Despite that we know their supposed grandsons did not experience great calamities, and that, in contrast, lived usually in peace during the long ages of *Pax Khazarica*, the sudden disappearance of the name Utigur is interesting. Below, we will deal with that problem.

What is more interesting is that the Kutrigurs lived as a people – a little – more than their kinsmen, in spite of the great human losses and the forever adventures that they allegedly experienced during the mid-6th century. Furthermore, it seems they gained some prominence during the mid-7th century, under the Great Bulgaria. The famous chroniclers of the early 9th century, Theophanes and Nikephoros, who used also some sources unknown to us, mention about a certain 'Kotrag' people: "It is now time to speak of the dominion of the Huns (as they are called) and the Bulgarians and their affairs. In the area of the Maotic Lake, by the river Kophis, lies Great Bulgaria (as it was called in olden times) and (here lived) the so-called Kotragoi, who are also of the same stock." (Nikephoros, 190, p. 87). Almost the same sentence is repeated by Nikephoros: "...starting from the same lake in the direction of the river called Kouphis (where the Bulgarian fish called xyston is caught) is the old Great Bulgaria and the so-called Kotragoi, who are of the same stock as the Bulgars." (Theophanes, 1997, p. 498). Great Bulgaria as a political formation belongs to the earliest three quarters of the 7th century and the Kotragoi were of almost the same gravity as the Bulgars. The same happens in some other sentences, too: "In this year (679), too, the tribe of the Bulgars assailed Thrace. It is now necessary to relate the ancient history of the Ounnogoundour Bulgars and Kotragoi." (Theophanes, 1997, p. 497). "Kro-batos, the chieftain of the aforesaid Bulgaria and of the Kotragoi..." (Theophanes, 1997, p. 498).

This 'bare' or shorter form of the name does not occur in the earlier sources that we referred to. So, Theophanes likely took both the name of the actor and its acts from another source describing the affairs of the 7th century in more detail. Thus, we may trust in the authenticity of the account.

An even shorter form might exist in the *Armenian Geography* of Ananias of Shirak: "Between the Bulgars and the Pontic Sea live the *Garšk'*, *K'ut'k*, and *Swank'* nations. They extend as far as Pityus, a coastal city of the land of the Abaza." (Hewsen, 1992, p. 55). Hewsen, in reference to Eremyan, identifies the *K'ut'k* with the Ossetian tribe *K'urt'aur*, known in the later centuries (Hewsen, 1992, p. 111). The latter was recorded only in the new ages, and we do not know about prominence of such an Osseto-Alanic tribe in the medieval. The geography is clearly far

from the traditional Alanic lands. If the Garšk' is to be the Kasog (proto-Adige-Circassians), then near them and Swans we may hope to find the Kutrigurs. Otherwise, the absence of the names 'Utigur' and 'Kutrigur' in the *Armenian Geography* with clear references is very troublesome. Meanwhile, I cannot agree with Gening and Khalikov associating the Kupi-Bulgar of the same source with the Kutrigurs, or truly, with the horde of the second son of Kubrat (Gening and Halikov, 1064, p. 114).

Above descriptions of Theophanes and Nikephoros locate the Kotrags/Kutrigurs on the lower Kuban basin, at least to the south of Don at the first glance. But the famous passage in the both chronicles mentioning about the dismemberment of the Great Bulgaria clarifies that they lived to the west of Don, in the same place as described by Prokopius some centuries ago:

"The eldest son, called Bayanos, in accordance with his father's command, has remained until this day in his ancestral land. The second, called Kotragos, crossed the river Tanais and dwelt opposite the first." (Nikephoros, 1990, p. 89)

"The eldest son, called Batbayanos, observed his father's command, and has remained until this day in his ancestral land. His younger brother, called Kotragos, crossed the river Tanais and dwelt opposite his eldest brother." (Theophanes, 1997, p. 498)

Albeit the authors seem to tell about a person, clearly we are to understand a folk (Gening and Halikov, 1064, p. 113). In Eurasian terminologies, it is quite normal to use a personal name to refer to a people, and vice versa: *Chagatai Ulus* "The horde of Chagatai", *Osmanlı* "Ottoman(s)", while *Urum Qagan* "the emperor of the Romans", *Altun Qagan* "the emperor of China (under the Jin dynasty)". The Great Bulgaria encompassed much of the current Ukraine in its height, and thus, the movement of the second son Kotrag should not be perceived as a military maneuverer or political dispersal during the decline of their empire; instead, the anonymous son had been assigned by his father to rule over the Kotrags living on the other side of Don, since the heartland of the Bulgar Empire was in the North Caucasus. Gening and Khalikov believe that the Kutrigurs/Kotrags remained there even after the collapse of the Bulgar state, and perhaps they crossed the Seversky Donets to settle behind it (Gening and Halikov, 1064, p. 113). Those are the latest news from the Kutrigurs in the north of the Black Sea.

Thus ends their recorded history, but this does not mean their 'diaspora' in the Balkans ended in living. Zlatarski underlines that their history was from then on a component of the Avar history in the mid-Danube region, however, under the name 'Bulgar' (Zlatarski, 1970, p. 120). It is an expected case that the Kutrigurs assumed the upper name 'Bulgar' in the course of time, but why not the names Avar or Slav also? There were wandering Bulgars in Central Europe even before the rise of the Kutrigurs in the mid-6th century, and the Bulgars mentioned occasionally within the Avar realm were either those 'wanderers', or the fugitives of the Great Bulgaria.

The Kutrigurs invaded –seemingly– Bosnia by the order of the Avar qagan, however, we do not know about the withdrawal of the Avar power from there in the succeeding ages, until up the end of the Avar Empire.⁷ They and likely some Avaric elements as the over-lords stayed in the country as the conquerors (Klaić N., 1989, p. 33; Ćirković, 1964, p. 40-41). It is not difficult

⁷ The 'Kuduger' discussion hereinafter is based on the concerning texts in my previous paper of 2006, however, with several updates and adoptions.

to surmise that they were assimilated into the crowded Slavic comrades of them, and their siblings has lived forever within the Bosnian or Bošnjak population.

The 15th century Byzantine or 'Ottoman' authors, Symeon, archbishop of Thessalonica, Gennadius Scholarius and Laonikos Chalkokondyles mention about a certain *Kuduger* people. The former uses it as a synonym of the term 'Bogomil', while Gennadius and Chalkokondyles mean the heretics in Hercegovina, the latter implying that it is a special term to refer to the population of Hercegovina, then under the duke Sandalj (Dragojlović, 1977, p. 130; Babić, Boris, 2012, p. 42-46). There are countless studies on this mysterious term. Among them, as one of the most notables, Dragojlović refers to the earlier usages of the word meaning firstly Paulician, and then iconoclast, and then in the 13th century, it came to mean the Balkan Bogomils: *Kategoros > Kudugeros* (Dragojlović, 1977, p. 133).

However, this is not the answer of the question, which deals with the ultimate origins of the term and concept. Its semantic content alone would say nothing, unless we find its origins. Today we call all actors of vandalism as 'vandals' in a global perspective, without interrogating their connection with the so-called medieval Germanic tribe. Furthermore, we pay not a sequence to think about the ethnic content and origin of that word. Thus, Obolensky marks the meaning and also origin of the term Kudugeri as 'unknown' (Obolensky, 2004, p. 166).

I appreciate that the Hercegovina attribution of the above authors does not provide a certainty for a geographical survey, since it was where the Bogomilism had accumulated and concentrated in the late middle ages, but, on the other hand, that concentration might have been the source of the generic appealing *kuduger* for 'heretics'. That is, maybe we had the Kudugers in Hercegovina at the beginning, who insisted to be off baptism. This is not necessarily to be connected with the spread of Paulicianism in the form of Bogomilism in the Balkans. Bosnia and Hercegovina is recorded as the region resisting to baptism even in the age of mass conversions, in the 10th century.

I do not want to go into much detail, but I need to be clearer at this point. Konstantinos Porphyrogenitos of the mid-10th century gives interesting data on the ethnic groups of the region. One of the 'nations' living in the ancient Dalmatian province mentioned by the Emperor is the one called *Arentani* by the Romans (It was given likely in reference to the Illyric tribe living in the same region in ancient times) and *Pagani* in their own language. They rejected Christianity and stayed in their old beliefs (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 125). Historians, who rely on the fact that the Pagani deals with piracy on the Dalmatian islands (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 147), unanimously think that they were the Slavic group, which is known as *Neretljani* (Neretvans), and which lived in Western Hercegovina (Budak, 1994, p. 59; Goldstein, 1995, p. 153, 183, etc.; Raukar, 1997, p. 54-55).

Konstantinos also includes some Dalmatian cities and islands in the country of the Pagans (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 165). But the Neretljani are given as a separate people in the same book. If their name is connected with the river Neretva, about which there is no doubt, then their land equates to the western and coastal Hercegovina, while the Pagans lived in a mountainous and remote place and resisted to it (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 127). Western Hercegovina, where the Neretljani lived, is by no means mountainous, and to the contrary, is the most level land in the region. There is a plain from the coast to the city Mostar.

This area is not only accessible, but also the most accessible part of the Dalmatian coastal region. The south and east of Mostar is mountainous, but this cannot be Paganía, since it was called *Hum* and since there lived the people called *Zachlumi* (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 161). The Pagans could be nor in the south of Mostar, because the *Terbouniotes* and *Kanalites* lived there (Constantine Porphyrogenitus, 1967, p. 163). To the north and northwest was Croatia simply. Therefore, Paganía can only be in the interior regions to the northeast of Mostar, which is today's Northern Herzegovina and Central Bosnia. It may not be accidental that in the succeeding years, in these regions Christianity was the weakest, and Bogomilism the most powerful.

It is very rare that linguistic assimilation is associated with the abandonment of one's group or ethnic name. In the majority of the related cases, the conquering people keep their tribal names after changing their languages within a majority, and contrarily they spread their name to the others as in the most famous cases of the Rus', Franks, Bulgars and Croats. There seems nothing to prevent us from thinking that the Kutrigur remnants in the central parts of Bosnia and Hercegovina kept their group name, and their name was applied later by the Romans to the other groups stubbornly resisting in their Paulician/Bogomil tendencies. Just as, comically, we use the name 'Pagan' of the same population for the believers of non-Abrahamic religions or of tribal religions, while the word originally denoted an innocent "villager" (Partridge, 2006, p. 2251). Some historians previously suggested to associate the Kudugers with the Kutrigurs (Cf. for instance, Babić, Anto, 1972, p. 38), but did not satisfactorily explain the sequence of the developments. In that sense, I would take the attentions to the names of the Kutrigur leader Sandil and the famous duke of Hercegovina in the 15th century Sandalj Hranić, if it is not merely accidental.

I dare to suggest another connection with the Kutrigurs. The medieval royal dynasty of Bosnia was the Kotromanić family. According to E. Imamović, they governed Bosnia for about 600 years, from the end of the 8th century, when the state was founded or became independent of the Avars, up to its fall in 1463 (Imamović, 1996, p. 21). We have no sufficient sources to prove the continuity of the dynasty, but we can refer to the view of Nada Klaić in this matter, who says that no foreign power changed any of the Bosnian bans and župans, that is, local/feudal rulers (Klaić, 1989, p. 25). That means, the administrators (of mostly Avar and Kutrigur stock) were appointed by the Avar state, and their descendants ruled Bosnia by the end of the Bosnian state.

However, there is no clear information about the origins of the Kotromanić family. Sources point to the existence of a small polity between Sarajevo and Zenica. It seems this polity continued from the very beginning until the known periods, under various circumstances and status; and there is no account about change of line of its rulers. According to Mavro Orbini, a Croatian/Latin author of the enlightenment age (1603), the king of Hungary sent one of his commandants called Kotroman the German to govern Bosnia, after the demise of Ban Kulin, who was the most famous and legendary ruler of Bosnia (1180–1203). Finding Bosnia without any ruler and defence, Kotroman easily seized it, and the king appointed him the new ban of Bosnia (Mavro Orbini, 1999, p. 411). A document intimating such a case was found in the archives of Dubrovnik. This is a diplomatic note of the city government of Dubrovnik sent to the Bosnian king in 1432. It reminds that the friendship between Bosnia and Dubrovnik had a very rich past, that previous Bosnian rulers appreciated importance of Dubrovnik, and that this view

took its roots from Kotroman the Goth, ancestor of the Bosnian kings, who provided help of the Hungarian king, then his relative, to Bosnia, and who established very good relationships with Dubrovnik, by regarding the latter city as his dome (Imamović, 1996, p. 22).

Mavro Orbini likely used this document or another narration or belief in his thesis. Relying on his claims, many historians accepted in advance that the Kotromanids were of German origin. Additional proof is found in the "German" suffix *-man*. However, this suffix is not peculiar to the German language alone, and some other information that we have contradicts with the Dubrovnik letter. In accordance with the ban and king lists, the first Kotroman must be Stjepan I Kotroman succeeding Prijezda, if they had come from abroad. Thus, the son of Stjepan has the surname Kotromanić. Kulin Ban died in 1203. Stjepan I Kotroman was throned c.1270 at the earliest (Perojević, 1942, p. 234). Between the two is a great interval of time. Tvrtko, the famous Bosnian king of the late 14th century, states in a decree that his uncle (so his father also, following his uncle) renowned the decision about an ecclesiastical land, given by Prijezda, his grandfather. Therefore, the first Kotroman known to us was of the same family as the previous kings and bans.

A document from the archives of the Papacy takes it to earlier dates. In a letter of the Pope Gregorius II, dated to 1233, Ban Ninoslav and the later Prijezda are shown to be from the same family. The letter tells that "ancestors of Ninoslav ruled in Bosnia from the ancient times on." (Imamović, 1996, p. 23). The days of Kulin Ban (1180s and 1190s), or even those of Borić (1154?-1164?) cannot be "ancient times" in the year 1233. Thus, it becomes clear that all the known rulers of Bosnia belong to the same family, and their root goes to the "unknown" period. By confirming this, Tvrtko I tells in another letter that his family had ruled Bosnia from its appearance (as a country) on (Imamović, 1996, p. 23).

Imamović, who believes that the Bosnian ruling dynasty was native, suggests that the ancient settlement Kotorac, which is now just near the Sarajevo airport, and which is mentioned by Konstantinos Porphyrogenitus, might have given its name to the Kotromanids. In this context, he points also to the fact that the medieval Bosnian polity emerged in this region. In his opinion, the name had the phonetic development of *Kotorac* > *Kotoranić* > *Kotromanić* (Imamović, 1996, p. 24-25). However, such a phonetic development has no any parallel in linguistic history of this region as far as I know, and is very hard to explain. If the place name kept its form for such a long time, a family name generated from that word, especially the name of the royal dynasty, would also expectedly have kept the original form. Even the suggested form *Kotoranić* is unusual in usage with the unreasonable addition *-an*. Expected forms would be likely *Koto-ročević*, *Kotorević*, *Kotorić* etc.

According to Perojević, Stjepan Kotroman, ban of Bosnia in the second half of the 13th century, established kinships with famous families of Central Europe like the Arpad (Hungarian), Angou (Napolitan/Norman, later Hungarian), Nemanja (Serbian) and Šubić (Croatian) dynasties and it caused later some confusions about the origins of the Bosnian dynasty, and led to the fabrication of relevant stories. In his opinion, the narration about Kotroman, the German noble coming from Hungary, does not get along well with historical facts, because we know well that the Kotromanićs lived in Bosnia before that date. Perojević, a Croatian historian of ultra-nationalist école, rejects not only a Hungarian, but also a Croatian connection of the family (Perojević, 1942, p. 236). Hungarian scholar Thallóczy, making the first special study in this matter, also believes that the Kotromanić family was originally Bosnian, and claims that Mavro

Orbini fabricated the story about the German origin or narrated it from a source unknown to us (Thallóczy, 1914, p. 66-70). When Thallóczy was writing his article, the Dubrovnik letter was not known to the scholarship.

Indeed, Orbini points to a historical fact with the narration of the imported German, but makes a mistake in dating. A Kotroman is mentioned in the time of Borić, mid-12th century. While Hungarians and Bosnians were fighting Byzantium in the time of Géza II, the latter died and an internal strife began in Hungary. Borić supported István IV in this struggle, but the eventual victory was of István III, the son of Géza II. After consolidating his position, István III started to punish his opponents, including Borić of Bosnia. He sent one of his commandants, a German called Gotfrid, to Bosnia. Borić was defeated by the punitive forces and a man called Kotroman was enthroned with the Hungarian support (1163). This man was likely from the ruling family, and not certainly an outsider. That is, the Bosnian crown was changed by a German, and not with a German (Ćorović, 1925, p. 16-17). With the full enlightenment of this event, a very obscure period in Bosnian history would be explained. Borić left the throne probably in 1163, and Kulin Ban was enthroned probably in 1180 thanks to the support of the Byzantine Emperor Manuel Komnenos. What about the 17 years between them? Thus, we can conclude, not with certainty for now, that the ban or one of the bans in those years was somebody called Kotroman. Succeeding Bosnian rulers, it seems, used his name in their surnames. Therefore, the German theory loses its base.

The claims about the Serbian or Croatian origins of the Kotromanićs stem from the assumption that the Bosnian people were indeed Serbs or Croats. Kotromanićs were natives of Bosnia in these views, too. But such a thesis that Bosnians were indeed Serbs and Croats, is wrong at all and meaningless from the very beginning of the post-Illyric ethnic history of the region. Thus, we will not deal with those ideas.

After fixing that this dynasty was native of Bosnia, it is very easy to suggest for their far ancestors an Avar or Kutrigur connection. In Bosnia, which was governed via administrative institutions headed by bans and župans in the Avar time, it was very natural to see governors of Avar or Kutrigur origin. After the collapse of the Avar state at the end of the 8th century, many bans remained independent and almost all of them were in Bosnia. There is no record on changing of these local rulers by foreign powers, and they continued ruling the country until the Ottoman times. The little banate of Bosnia, composed of the lands on the Sarajevo-Zenica line, was one of them. It is highly probable that they were of Kutrigur origin. Owners of high ranks from other ethnic origins, mainly Slavs, are also never excluded in our theory.

Etymologizing the word Kotroman would help us go further in fixing the identity of the dynasty. It is very hard to explain this word or its components in Slavic. Thus, due to the lack of a substantial Slavic explanation, the Germanic theory has got some base. A few etymologies are based on the toponyms *Kotor-*, but these have linguistic difficulties, and do not well illuminate the problem, as there are a lot of *Kotors* in the region from Montenegro to Austria.⁸ Almost all

⁸ Skok refers to the word *kot* of proto-Slavic origin meaning "booth, stall" (Skok, 1971, p. 168; see also Derksen, 2008, p. 241) to get the place names *Kotor-*. I would suggest the Church Slavonic **katora* "quarrel, fight" in pursuit of the root of the name Kotroman, although it did not survive in the South Slavic region (Derksen, 2008, p. 240). But the lack of a Slavic suffix *-man* at this point is a great problem.

of them may be candidates to be homeland of the Kotromanićs. Just as, some German scholars related the Bosnian dynasty to the settlement Kotrou to the southeast of Austria, and claimed that they had found a new proof for the German theory (Imamović, 1996, p. 25).

The South Slavic *kotar* "territory, county, march" is naturally the best and unique candidate for the *Kotor*- place names. But, Kotorac in Bosnia means "Kotorian, of Kotor"; therefore, the form *Kotorac* implies belonging to a place or group called Kotor, namely to an ethnic or regional identity. It might be both the just mentioned Slavic *kotar* and Turkic *Kotur*, the likely bare form of the name Kutrigur. Such a word has several meanings in Old Turkic (i.e. *kut* "the favour of heaven", pl. **kutur* "favours"; *kutu* "a class or group of people", pl. **kutuVr* "clans"; *kadğur*- "to be grieved, sorrowful; to be anxious"; *kodı* "situated below; of inferior men"; *kadır* "grim, brutal, oppressive, dangerous"; *kotur* "various kinds of cutaneous disease"; *kadrak* "something hard, rough"; *kadır*- "to twist back, turn back", *katur*- "to harden"; *kutur*- "to be excessive, exceed reasonable limits"; *koduru* "energetically, vigorously" ec. (Clauson, 1972, p. 594, 596, 599, 603-605). I need here only to express that the suffix *-man* is a productive one used mostly in stressing adverbs in Turkic as in the examples *kocaman*, *koloman*, *toraman*, *kopraman*, *ataman*, etc. In addition, this suffix is widely used in making ethnonyms: *Türkmen*, *Karaman*, *Koluman*, *Yulaman*, etc. Thus, the word *Kotroman* in Turkic would be a proper equivalent of the Bosnian word *Kotorac*. This is only an assumption and suggestion.

We need a few more words regarding the origins of Kutrigurs and Utigurs. Scholarship usually does not hesitate to unify the raids of the Bulgars proper with those of the Kutrigurs, accounting the latter among the Bulgar hordes. Indeed, the few expeditions onto the Balkans attributed to the Kutrigurs were by no means humbler than the Bulgar ones. On the other hand, we are to suspect, instead, whether some earlier Kutrigur activities were given to the Bulgars by the sources in the aforementioned accounts.

The Kutrigurs, together with their kinsmen Utigurs are designated in the sources as Huns, or a Hunnic people, like the Bulgars, but there is no such a mention as 'Kutrigur Bulgars'. The only account associating the Kutrigurs and Bulgars are the one repeated by Theophanes and Nikephoros, who wrote 250 years later than the Justinian age. We quoted that sentence above. They say the two peoples are "of the same stock", and there is no such a case that one belongs to the other. The reference is to the Great Bulgaria and the Kotrags/Kutrigurs were under that state, and were not a sub-tribe of the Bulgaric ethnic unity. Furthermore, the text begins with the Huns, and we should read it as "the Bulgars and Kotrags/Kutrigurs are of the Hunnic stock."

It is very troublesome at this point to explain how the Bulgars in the north of the Caucasus passed to the west of Don to reach the Balkans in the late 5th and early 6th centuries, because the lands on their road were settled by the Utigurs and Kutrigurs. Adding to them the Onogurs on the Don basin, just to their north, things become more complicated. We need once again to have a glance at the locations of the twin tribes of Utigurs and Kutrigurs.

Their lands were touching each other perhaps on the mouth of the Don River, but it is not likely that they had long common borders. After the Goths (of Ermanaric) were expelled from the north of Azov, the Kutrigurs settled in their empty lands according to Prokopios (Prokopios, 2014, p. 470). Agathias makes them cross to the west of Maeotis within the Hunnic wave (Agathias, 1975, p. 146). So, we should suppose a westward expansion of them, likely from the east of Don, from the same area as their kinsmen Utigurs. The latter were in good terms now both

On The Ethnic Affiliations and Connections of the Twin Tribes Utigurs and Kutrigurs

with the Romans, and with the Goth remnants in the Crimea. Some other groups associated with the Huns should have leaked to the Crimea, for Prokopios says that “Barbarians, Hunnic nations, hold everything between the city of Bosphorus and the city of Cherson.” (Prokopios, 2014, p. 471).

Although their name does not occur frankly in any previous source, Prokopios relates such an ethnogenetic story for them: “In ancient times a vast host of the Huns who were then called Cimmerrians ranged over this region that I have just mentioned, and one king had authority over them all. At one time this power was secured by a man who had two sons, one of whom was named Utigur and the other Kutrigur. These two sons, when their father came to the end of his life, divided the power between them and each gave his own name to his subjects.” (Prokopios, 2014, p. 469).

Another text about the origins of the Kutrigurs is from Theophilaktos Simocattes. He says: “At that time the Tarniach and Kotzager, who are also from the Var and Chunni, fled from the Turks and, on reaching Europe, united with the followers of the Avar Chagan. It is said that the Zabender also originated from the race of the Var and Chunni. The additional force which accrued to the Avars was accurately assessed at ten thousand.” (Theophilaktos Simocattes, 1986, p. 191). The “Var-Chunni” of Theophilaktos is as comprehensive as the generic term “Hun” of the other Byzantine authors, thus neither he, nor Agathias speaks on a restricted definition, in contrast to Prokopios. The Zabender should be not a tribe, but the person, who ruled over the Kutrigurs during the 559 raid. It seems he lived long, at least by the 570s, and gained some fame in Constantinople. Therefore, once again, there seems no room to suspect for matching the Kotzager with the Kutrigurs.

It is noteworthy that ethnic maps of the two contemporary authors, Jordanes and Prokopios, contradict with each other; however, as for the two shores of the Azov, there seems no problem. The former author does not have the twin peoples at all, although the Kutrigur operations were done almost in the days when Jordanes was writing his book *Getica*. I suspect at this point that the list of Jordanes belongs a little bit to the earlier generation, around the year 520, when the Sabiri were on the scene and when the Ultinzur tribe was still prominent, but when the Utigurs and Kutrigurs were still silent.

The real problem is that these two tribes are mentioned only within a very restricted time span, only for half a century in total. They are not counted among the proper Hunnic tribes of the early authors, and are affiliated only to each other. In that context, only Agathias gives their names among “the rest of the barbarian peoples referred to by the general name of Scythians or Huns, whereas individual tribes had their own particular names, rooted in ancestral tradition, such as Kutrigurs, Utigurs, Ultizurs, Brugundi and so on and so forth.” (Agathias, 1975, p. 146). In another place, he separates between the Huns proper or Hunno-Bulgars and Kutrigurs by saying “Huns and Kutrigurs” (Agathias, 1975, p. 152), although he always uses the ‘general name’ Hun to describe the deeds of the Kutrigurs. We do not know about their migration to the Azov shores from remote regions under their own name. Their mysterious past should perhaps be looked for in some other ethnic groups.

As stated above, it is troublesome that the well-known passage of Jordanes describing the appearance of Eastern Europe in the mid-6th century lacks the twins Utigurs and Kutrigurs. They should have descended from one and same people, but the sources does not give the name

of that people, except for the generic 'Huns' and legendary 'Cimmerians'. Thus, Zlatarski suggests that the name 'Bulgar' in Jordanes was used to denote both Utigurs and Kutrigurs as respectively Eastern and Western Bulgars (Zlatarski, 1970, p. 67, 70; followed also by Gjuzeev, 1999, p. 87). It is more troublesome, however, that the two tribes are not associated with the Bulgars in the sources, and especially Prokopios abstains from using the name Bulgar while narrating the deeds of the Utigurs and Kutrigurs. Besides, the addenda of Pseudo-Zacharias Rhetor mentions Bulgars and Kutrigurs as separate peoples (Zachariah, 2011, p. 449). These are appreciated by Zlatarski, too. Instead, perhaps the very short life of the twin tribes may help us make further analyse of their origins.

First of all, we do not deal with a crowded people, as for the Kutrigurs especially. Afore-said 2000 people or men settled in Thrace was regarded a significant number by their rival kinsmen. The Avars took 10,000 Kutrigurs with them on their westward journey in the 560s, and they were commissioned to invade the great and fertile Byzantine province of Illyria. Even though the Utigurs had killed allegedly several thousands of them during their sudden attacks, which does not seem likely, we have about 20,000 adult males as the Kutrigur population.⁹ It is an unnecessary question how did they succeed to ravage the entire Balkans with so less troops. They were briefly continental-type Vikings, however, of Turkic origin. That number is equal to the Avar fugitives from Central Asia, who settled in Central Europe and who survived for about three centuries as a formidable polity. That number is equal also to the Ottoman special troops operating in Central Europe in the 16th century. We do not need to share them a large land in the north of the Azov, and we do not need to exaggerate the case by equating these Eurasian tribes with the 'national' peoples of the sedentary world.

Philological inquiry of their names is the matter of a special study, thus we refer to those debates on the meaning and origins of the names Utigur and Kutrigur. We need here only to emphasize that, besides aforesaid attributions connecting them to the Bulgars and Huns, the suffix *-gur* at the end of their names, which was widely used also in medieval and modern Turkic ethnonyms, for instance, ties the Utigurs and Kutrigurs to the Turkic world. Although it can never be referred to as an ethnic marker, their nomadic lifestyle is also a factor associated with the general Turkic identity of those ages.

Sandil, the leader of the Utigurs, says once to the Romans that his people were illiterate (Prokopios, 2014, p. 504). This should be a general evaluation of a nomadic horde by their leader, and does not necessarily mean that the Utigurs were alien to literacy at all. Even in the sedentary populations of the 'civilised' regions, a bulk of the common people did not know reading and writing. That percentage was surely higher in the nomadic societies. In any case, there is a group of runic inscriptions found in and classified as the Kuban basin. They are different from the classical Kök Türk scribe and might have belonged to the Utigur-connected Turkic population of the region (see for an examination, Karatay, 2022, p. 213-214). At least we know that just in the booming days of the Utigurs and Kutrigurs or a little bit earlier, the Bible was

⁹ Komar estimates a population of minimum 10,000 families and 30-50,000 people (Komar, 2004, p. 172). In several cases their armies numbered 10,000. Keeping in mind that all males at once could not go abroad, they should have had 10,000 plus adult males at least; thus I lean to suggest the number 20,000. That means some 80 to 100,000 peoples in total. Besides, it may not realistic to assume one mobilised soldier per family in the steppe conditions, although all adult males and many females were well educated soldiers; instead, maybe we should think that the numbers for Kutrigur troops should have contained also some allies and adventurers from around, however, not constituting the majority.

translated into Hunnic (Zachariah, 2011, p. 453). We have no any news about that the Huns behind the Caucasus adopted the Greek alphabet; rather, there are a lot of Turkic inscriptions from the region, of which dating debates still continue.

As before mentioned, following Zlatarski, perhaps we need to search for them in some other ethnic formations. In those terms, the Utigurs lived exactly where the Asi people lived before and after the 6th century.¹⁰ The latter disappear from the sources for a while, during the early medieval, and appear again in the same region. What did the latter do meanwhile? If we leave aside the likely suffix/word *-gur* used in ethnonyms, there remains Uti. Can we think that 'Utigur' represents a temporary rise of the sub-tribal name Uti among the Asi? Plinius Secundus mentions the peoples Uti and Udini in the north of Georgia (Iberia) (Pliny, 1855, p. 26), and Ptolemy speaks about the Udon river and Udae people (Claudius Ptolemy, 1991, p. 121-122).¹¹ It is customary and easy to relate them to the so-called ancient and modern Azerbaijani people Uti, but the transitory nature of those names in the north of the Caucasus may be due to the transitory nature of the As domination there, while in Azerbaijan that name has continued forever.

The 'Asii' were first recorded by Strabon, according to whom they, the "Pasiani, Tochari and Sacarauli, who originally came from the country on the other side of the Iaxartes River (Sir Darya)", took away Bactriana from the Greeks (Strabo, 1928, p. 261). The latter country is simply the north of Afghanistan. Here is an allied attack from the steppe direction. Pompeius Trogus of the 1st century BC also relates this event: "... Scythian peoples, the Saraucae and the Asiani invaded Bactria and Sogdiana." (Alemany, 2000, p. 17). According to the Chinese *Shi-chi*, the Yüeh-chih did it, who were expelled from the north of China by the Huns/Hiong-nu (Ssu'ma Ch'ien, 1968, p. 265; Onat et al, 2012, p. 30, 36). Thus, they are identified with the Tocharians. Another passage of Pompeius Trogus mentioning "the Asiani kings of the Tochari and the destruction of the Saraucae" (Alemany, 2000, p. 17) may explain why we now have only two peoples, and what happened then. It seems the Yüeh-chih controlled all around and became masters of Central Asia in the first years of their arrival. *Shi-chi* mentions their victories over the local people (Ssu'ma Ch'ien, 1968, p. 268). Furthermore, K'ang-chue is said in those days (120s BC) to have acknowledged nominal sovereignty both to the Yüeh-chih in their south and the Huns/Hiong-nu in the east (Ssu'ma Ch'ien, 1968, p. 267). The steppe alliance and balance of power were very temporary in nature and changed afterwards: To comment on the account of Trogus, the Tochari coming from the north of China were eventually subdued by the Asi, and the Saraucae were destroyed. Then the Asi became the dominant force of Central Asia, their country being named after K'ang-chue in Chinese sources. In the 1st century BC, they were, together with the Wu-sun, the most powerful nation of Central Asia in the Chinese eyes (Onat et al, 2012, p. 37-38).

The Asi people of South Kazakhstan origin had spread as far as the Don river in the west by the mid-1st century AD, according to Czeglédý (Czeglédý, 1983, p. 32, 50). And, likely the name of the Sea of Azov likely comes from their name (Karatay, 2022, p. 191 n. 546). Ptolemy mentions about a group of them living near the Don, likely to the south of it towards lower

¹⁰ Hereafter I copied and adopted the relevant parts about the Asi from the chapter 9 of my book 2022, p.190-198, with several additions.

¹¹ The river Kuma, cited by Ananias as 'Udon' (Hewsen, 1992, p. 45, only in the Long Recension). It is read as 'Awdon' in the Eremyan edition (*ibid.*, p. 115).

Kuban (Claudius Ptolemy, 1991, p. 121). That is where the Scandinavian sagas mention a certain 'Asaland', just to the east of Don, being the westernmost component of 'Turkland' (Snorri Sturluson, 2002, p. 7). The same account is repeated in the story *Tháttir Sörli* taken from the long Saga of Olaf Tryggvason (Kershaw, 1921, p. 43).

But the Alans coming likewise from Central Asia in pursuit of the Asi became dominant in the area to the north of the Caucasus in the succeeding generations and ages, and likely subdued also the Asi. Ammianus Marcellinus of the late 4th century may help us understand what happened between the Alans and Asi: "The Alani, so called from the mountain range of the same name, inhabit the measureless wastes of Scythia; and by repeated victories they gradually wore down the peoples whom they met and like the Persians, incorporated them under their own national name." (Ammianus Marcellinus, 1939, p. 389). "Thus, the Alani whose various peoples it is unnecessary now to enumerate are divided between the two parts of the earth, but although widely separated from each other and roaming over vast tracts, as nomads do, yet in the course of time they have united under one name and are, for short, all called Alani..." (Ammianus Marcellinus, 1939, p. 391). There is no reason not to include also the Asi to the defeated and subdued peoples. Thus, there is no news about the latter after that date, except for a short record of the *Armenian Geography* from the 7th century in the way "the Aš-Digor Alans" (Hewsen, 1992, p. 55). This records also seems to imply the Alan dependence of the Asi.

The Asi reappear in the same region in the 10th century under their own names. According to the *Reply* of the Khazarian qagan Joseph written to the Andalusian court in c. 960, they attacked Khazaria in alliance with the Oghuz (Torqu) and some other tribes, and the Alans were the only allies of the Khazars (Kokovcov, 1932, p. 116-117). An anonymous Khazar letter known as the *Cambridge Document* or *Schechter Letter* written a little earlier than the *Reply* confirms this (Golb and Pritsak, 1982, p. 113). Just a few years later than the date of *Reply*, the Kievan Rus' prince Svyatoslav "defeated the Khazars and took their city of Bela Veža. He also conquered the Yasi and Kasogs" in 965 (Cross and Sherbowitz-Wetzor, 1953, p. 84).

These accounts display that the Asi were in the same region during the 1st millennium AD, but disappear from the sources in the early middle ages. When they were absent, we find the Utigurs living in the same land. It is very hard to surmise that the Asi temporarily left their abodes and then returned back, meanwhile the Utigurs hiring those lands! It seems the Utigurs, together with the Kutrigurs and perhaps some others recorded or not, were a sub-tribe of the Asi union. When their tribal names rose, the sources did not refer to the upper name As. This also explains the accounts that the Kutrigurs dispersed to the north of the Azov from its eastern shores.

The Asi and Alans were definitely separate and irrelevant peoples, the former living in the lower Kuban basin and the latter to the north of the Central Caucasus. This is visible in the Mongolian epoch too, when they were engaged in some developments on different occasions with their own identities. This is supported by Islamic accounts. For instance, al-Magribî of the 13th century puts the Alans among the 'Christianized Turks', and next to them he locates "the As from the Turks" (Şeşen, 1998, p. 203). Abu'l-Fidâ, who wrote in the early 14th century, repeats the same. He says that in the east of Abkhazia there were the Alans, and next to them was a Turkic tribe called As (Alemany, 2000, p. 249; Ebü'l-Fidâ, 2017, p. 182). Early Islamic geographers knowing more about the region never tended to identify the Alans as Turks. Mas'ûdî reserves a detailed chapter for them and does not group the Alans among the Turkic peoples

(Şeşen, 1998, p. 52-53). The same is true for the anonymous *Hudûd al-'Alam*, which on the other hand includes the Qâsak (Western Circassians) country among the Alan subjects (Minorsky, 1937, p. 53, 161; Şeşen, 1998, p. 69). This spread of the Alans towards the Black Sea coasts is mentioned by al-İdrisî too (Şeşen, 1998, p. 117-118). The Qâsak people are the same as the Kasogs of the Russian chronicle mentioned just above.

The situation in the Caucasus tells us that the Alans and Asi were different nations. In the year 1404, the Archbishop of Sultaniye (in South Azerbaijan) Johannes de Galonifontibus recorded Christian peoples in the Caucasus: "The Greeks, many Armenians, the Zichs, the Goths, the Thats, the Volaks, the Russians, the Circassians, the Leks, the Yass, the Alans, the Avars, Gazikumyks and almost all of them speak the Tartar language." (Tardy, 1978, p. 91; Alemany, 2000, p. 159). Of the Tatar language, we should understand the Kipchak dialect of the Kumuks which was the lingua franca in the Caucasus up until the Russian invasion. However, at the first look, there does not seem to be a Turkic people among the listed ones, although there were Christian Turks like the Karachay-Balkars known to us in the succeeding centuries (they only converted to Islam in the 18th century). They all speak 'Tatar' language, but none of them is of Turkic stock! The bishop knew all about those nations and that they spoke different languages as well; he personally counted 35 languages in the area. If the Alan in the list was referring to the ancestors of the later Ossetians, then, who were the Yass? If both the Alans and Yass are ancestors of the Ossetians, then who were the grandfathers of the current Karachay-Balkars? Why are the latter absent from the list? And why do the Ossetians, who indeed bear an exonym, an outer name given by the Georgians, and who have their own national names of Digor and Iron for their own two groups, call their neighbouring Karachay-Balkars as simply As? (Laypantov and Miziyeu, 2010, p. 139; Alemany, 2000, p. 6).¹²

The Alans and Asi were not the same people. There were two separate peoples with separate names and with their own separate historical adventures. Except for a few careless geographers like al-Magribî, nobody identifies the Alans with Turkic peoples, while the Asi have always been among the Turks. It should not be accidental that not only Central Asian Kazakhs, Karakalpaks, Kyrgyz and Uzbeks, but also Bashkirs and Nogays have As/Az tribes in their components (Lezina et al., 2009, p. 114-115). The As in the Nogays should be the grandsons of those Kuban As mentioned above in connection with the Khazars and the Rus'. The Central Asian As should have descended from the ancient Kang-chü Asi. Moreover, the Kök Türk inscriptions of the 730s mention a certain tribal union Az living to the north of the Altai (in what is today the Tyva Republic) in the Kyrgyz neighbourhood.¹³ They constituted a reservoir of problems for the Kök Türks.

¹² Believing that the Karachay-Balkars should have conquered that region in the Mongol epoch, Minorsky in his commentary to the Alan chapter of *Hudûd*, and indeed to the "the Aş-Digor Alans" of the Armenian Geography (cf. below), asserts that the Ossetians transferred their own name 'As' to the newcomer Turks (Minorsky, 1937, p. 445). I do not know if there is another example in the world of omitting the ethnic name of a neighbour and applying one's own name to them instead. It would be easier to accept that the newcomers from the lower Kuban basin to the Central Caucasus had 'As' as their name.

¹³ They seem to have recognised the authority of the rival Türgish qaganate. Though their ruler, also with the title qagan, was assigned by the Kök Türks and became a relative of the latter through marriage with a sister of the qagan, he was betrayed under the auspices of the Türgish, and they were eventually conquered and punished by the prince Köli Çor (Tekin, 1968, p. 266, 269-270, 276, 293).

The Asi identification of the Utigurs helps us also explain deeds of the latter people after the early Kök Türk age, when they appeared in the sources last time. If the Utigurs did not live through great misfortunes hitting their population and therefore their ethnic passion, as far as we know, then they should have continued living under other ethnic names, as usually expected. And the only nominee is the name Asi reappearing in the sources during the Khazar age, which was only a successor state of the Kök Türks.

BIBLIOGRAPHY

- AGATHIAS (1975). *The Histories* (tr. J. D. Frendo). Berlin – New York: De Gruyter.
- ALEMANY, Agustí (2000). *Sources on the Alans. A Critical Compilation*. Leiden – Boston – Köln: Brill.
- AMMIANUS MARCELLINUS (1939). *Ammianus Marcellinus with an English translation by John C. Rolfe*, vol. III. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- BABIĆ, Anto (1972). *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
- BABIĆ, Boris (2012). "Vizantijski izvori o stanovništvu i crkvenim prilikama u Srednjovjekovnoj Bosni". *Zbornik za Istoriju Bosne i Hercegovine* (ed. Milorad Ekmečić). Beograd: SANU, 37-48.
- BUDAK, Neven (1994). *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- CLAUDIUS PTOLEMY (1991). *The Geography* (tr. Edward. L. Stevenson). Toronto: Dover.
- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- CONSTANTINE PORPHYROGENITUS (1967). *De Administrando Imperio* (eds. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins), Washington: DOP.
- CROSS, S. H. – SHERBOWITZ-WETZOR, O. P. (eds) (1953). *The Russian Primary Chronicle. Laurentian Text*. Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America.
- CURTA, Florin (2001). *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c.500-700*, Cambridge: CUP.
- CZEGLÉDY, Károly (1983). "From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 3, 25-125.
- ĆIRKOVIĆ, Sima (1964). *Istorija srednjovekovne Bosanske države*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- ĆOROVIĆ, Vladimir (1925). "Pitanje o poreklu Kotromanića". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, V, Beograd: Državna štamparija.
- DERKSEN, Rick (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston: Brill.
- DRAGOJLOVIĆ, Dragoljub (1977). "Kudugeri kod Balkanskih naroda", *Balkanica*, 8, 129-135.
- EBŪ'L-FIDĀ (2017). *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* (tr. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe.

On The Ethnic Affiliations and Connections of the Twin Tribes Utigurs and Kutrigurs

- GENING V. F. – HALIKOV A. H. (1964). *Rannie Bolgary na Volge (Bol'she-Tarhanskij Mogil'nik)*, Moskva: Nauka.
- GJUZELEV, Vasil (1999). "Proizhod, prarodina, etimologija na imeto i naj-ranna istorija na Bŭlgarite do kraja na VI v.", *Istorija na srednovjekovna Bŭlgarija VII-XIV vek* (eds. Ivan Božilov – Vasil Gjuzelev), Sofija: Anubis.
- GOLB, Norman - PRITSAK, Omeljan (1982). *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- GOLDEN, Peter B. (1980). *Khazar Studies: An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*, 2 vols. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GOLDSTEIN, Ivo (1995). *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber.
- GUMILËV, L'v N. (2002). *Drevnie tjurki*. Moskva: Izd. AST.
- HEWSEN, Robert H. (1992). *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac'oyc')*. *The Long and Short Recensions. Introduction, Translation and Commentary*. Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- IMAMOVIĆ, Enver (1996). "Bosanska dinastija Kotromanića". *Bosanska srednjovjekovna država i suvremenost* (zbornik radova) (ed. H. Mulaibrahimović). Sarajevo: Fakultet Političkih Nauka.
- KARATAY, Osman (2006). "Contribution to the Debates on the Origin of the Bosnian Royal Dynasty Kotromanids" *Ērān ud Anērān. Studies Presented to Boris Il'ič Maršak on the Occasion of His 70th Birthday* (eds. M. Compareti et al), Venezia: Cafoscarina, 343-365.
- KARATAY, Osman (2022). *The Genesis of the Turks: An Ethno-Linguistic Inquiry into the Prehistory of Central Eurasia* (tr. Mehmet Çiğerli), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia* (2014). (eds. D. Gamq'relidze – R. Met'reveli – P. Jones). Tbilisi: Artanuji Publishing.
- KERSHAW, N. (trans.) (1921). "The Tháttr Sörli". *Stories and Ballads of the Far Past*. Cambridge: CUP, 38-57.
- KLAIĆ, Nada (1989). *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj Bosanskih vladara do tvrtkove krunidbe* (1377. g.). Zagreb: Graficki Zavod Hrvatske.
- KOKOVCOV, Pavel, (1932) *Evrejsko-Hazarskaja perepiska v X veke*, Leningrad: Izd. Akademii Nauk.
- KOMAR, A. (2004). "Kutrigury i Utigury v Severnom Pričermomor'e". *Sugdejskij Sbornik*. Kiev – Sudak: Akadempriodika, 169-200.
- LAYPANOV, Kazi T. – MIZIYEV, İsmail M. (2010). *Türk Halklarının Kökeni* (tr. H. Bağcı). 2nd ed., İstanbul: Selenge.
- LEZINA, L. N. – SUPERANSKAYA, A. V. – BATUR, D. A. (2009). *Bütün Türk Halkları*, İstanbul: Selenge.
- MALALAS (1986). *The Chronicle of John Malalas* (tr. E. Jeffreys – M. Jeffreys – R. Scott). Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

- MARCELLINUS COMES (1995). *The Chronicle of Marcellinus* (tr. Brian Croke). Sydney: Australian Association for Byzantine Studies.
- MAVRO ORBINI (1999). *Kraljevstvo Slavena* (tr. Snježana Husić). Zagreb: Golden Marketing & Narodne Novine.
- MENANDER PROTECTOR (1985). *The History of Menander the Guardsman* (tr. R. C. Blockley). Liverpool: Francis Cairns.
- MINORSKY, V. (ed.) (1937). *Hudūd al-Ālam. The Regions of the World*, London: Luzac and Co.
- NIKEPHOROS (1990). *Short History* (tr. C. Mango). Washington: DOP.
- OBOLENSKY, Dimitri (2004). *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. Cambridge: CUP.
- ONAT, A. – ORSOY, S. – ERCILASUN, K. (eds) (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler. Han Hanedanlığı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Ankara: TTK.
- PARTRIDGE, Eric, (2006). *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*. London – New York: Routledge.
- PEROJEVIĆ, Marko (1942). "Prijezda I. Stjepan I. Kotroman". *Povijest Hrvatskih zemalja Bosna i Hercegovina*, I, Sarajevo: HKD Napredak.
- PLINY (1855). *The Natural History of Pliny -II-* (tr. John Bostock – Henry Thomas Riley). London: Henry G. Bohn.
- PROCOPIUS (1961). *The Secret History* (tr. Richard Atwater). Michigan: The Un. of Michigan Press.
- PROKOPIOS (2014). *The Wars of Justinian* (tr. H. B. Dewing – A. Kaldellis). Indianapolis: Hackett.
- RAUKAR, Tomislav (1997). *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb: Školska Knjiga.
- SARANTIS, Alexander (2009). "War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian: The Gepid Threat and Imperial Responses". *Dumbarton Oaks Papers*, 63, 15-40.
- SKOK, Petar (1971). *Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika, I: A-J*. Zagreb: JANU.
- SNORRI STURLUSON (2002). *Heimskringla: History of the Kings of Norway* (tr. L. M. Hollander). Austin: University of Texas Press.
- SSU'MA CH' IEN (1968). *Records of the Grand Historian of China. Translated from Shih chi of Ssu'ma Ch'ien* (tr. B. Watson). Hong Kong – New York: Columbia University Press.
- STRABO (1928). *The Geography of Strabo -V-* (tr. H. L. Jones). London – New York: William Heinemann.
- ŞEŞEN, Ramazan, (1998). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. 2nd ed., Ankara: TKAE.
- TARDY, Lajos (1978). "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404". *Acta Orientalia Hungaricae*, XXXII/1, 83-111.

- TEKIN, Talat (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University Press.
- THALLÓCZY, Lajos (1914). *Studien zur Geschichte Serbiens und Bosniens im Mittelalter* (tr. F. Eckhart). München – Leipzig: Duncker und Humblot.
- THEOPHANES (1997). *The Chronicle of Theophanes Confessor* (tr. C. Mango – R. Scott). Oxford: Clarendon.
- THEOPHILACTOS SIMOCATTES (1986). *The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes* (tr. Michael Whitby – Mary Whitby), Oxford: Clarendon Press.
- WHITBY, Michael (2021). *The Wars of Justinian I*. South Yorkshire: Pen and Sword Military.
- ZACHARIAH (2011). *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor. Church and War in Late Antiquity* (ed. G. Greatex – R. R. Phenix – C. B. Horn). Liverpool: Liverpool University Press.
- ZLATARSKI, Vasil (1970). *Istorija na bŕlgarskata dŕŕŕava prez srednite vekove*, vol. I/1. Sofija: Nauka i Izkustvo.

EXTENDED ABSTRACT

In the mid of the 6th century, a new people associated with the Huns, the Kutrigurs came to the scene to trouble the Byzantine lands in the same way and through the same routes as the Bulgars, who were depicted likewise as a Hunnic people, but their fame and presence under that clear name lasted only for two decades. Furthermore, they had their twin brothers, the Utigurs, who were not unfriendly towards the Romans, in contrast to their brothers. The Utigurs inhabited eastern shores of the Azov Sea, on the Lower Kuban basin and its north, and the Kutrigurs were on the opposite side of the sea, namely, in the plains to the north.

As usual, although they (Kutrigurs) received many gifts from the Byzantines every year, they still crossed the Danube River and overrun the imperial lands, being both at peace and at war with the Romans. The first recorded Kutrigur attack came in 539 when Byzantium was relaxed of the northern affairs. This expedition lasting two years should have encouraged the Kutrigurs and their allies for future adventures, while Byzantium was hesitant about repetition of the invasion, without neglecting some diplomatic measures. Three years later the Kutrigurs did the same. Since Byzantium was busy in other fronts and since the attacks were frequent in those days, the Kutrigurs were not opposed in the field. Only after that Justinian put forward his famous plan in diplomacy, sending to the rulers of the Utigur Huns, who lived on the other side of Azov, to provoke them against the Kutrigurs. The plan was successful to some degree only. In March 559 the Kutrigurs acted again, to show that they were still alive. The imperial favours to their kinsmen Utigurs seems to have caused resentment among the Kutrigurs. Some of the invaders advanced against Thessalonica and the main group under the leadership of Zabergan took the road to Constantinople. We see a little bit later that the Kutrigur remnants were annexed by the Avars on their march to Central Europe and were commissioned to invade the Illyrian provinces of the empire. The Kutrigurs seem to have been allies and counsellors of the Avars in the new lands of the latter. The Avars seem to have ensured the Kutrigurs, as well as the Utigurs, that they would not disturb them. In this way, the Kutrigurs attacked the Byzantine Balkans in 559. The Kutrigurs invaded –seemingly– Bosnia by the order of the Avar qagan, however, we do not know about the withdrawal of the Avar power from there in the

succeeding ages, until up the end of the Avar Empire. They and likely some Avaric elements as the over-lords stayed in the country as the conquerors. Some 15th century Byzantine authors mention about a certain *Kuduger* people in Bosnia. It is very rare that linguistic assimilation is associated with the abandonment of one's group or ethnic name. In the majority of the related cases, the conquering people keep their tribal names after changing their languages within a majority, and contrarily they spread their name to the others. There seems nothing to prevent us from thinking that the Kutrigur remnants in the central parts of Bosnia and Hercegovina kept their group name. As for the Utigurs, the Kök Türks likely sided with the Utigurs, taking them under their vassalage, and helped them in their struggle with the Kutrigurs, then the latter had to take refuge to the Avars before the great might of the Kök Türk Empire. Thus we do not have accounts for a Utigur-Kök Türk tension. In any case, we hear no more about the Utigurs after the late 6th century. In the same place where they dwelled, we find the people Asi, who were recorded there also before the appearance of the Utigurs. Thus, when the Utigurs and Kutrigurs existed, the Asi disappeared from the sources, and when the former disappeared, the Asi appeared again in the same terrain. This would lead one to think that they were indeed subdivisions of the Asi tribal union.

KASTAMONULU KADINLARIN CEMİYET FAALİYETLERİ (1876-1914)

Melek TOPARLAK ŞAHİN*

ÖZ

Türk kadını, eski çağlardan itibaren gerek devlet gerek millet adına göstermiş olduğu özveri ve cesaretiyle tarih kitaplarında ismini duyurmayı başarmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın dağılma sürecinde emperyalist güçlere karşı verdiği mücadelede Osmanlı kadınının rolü oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarının doğurduğu toplumsal sorunlar Osmanlı halkını bir çıkmaza sokarken aynı zamanda milli birlik duygusunun da güçlenmesine ortam hazırlamıştır. Halk kadın, erkek ve çocuk ayrımı olmaksızın vatan savunmasına katılmıştır. Bu süreçte kadınların özellikle cephe gerisinde vermiş olduğu mücadele Osmanlı askerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça etkili olmuştur. Savaş yıllarında kurulan kadın cemiyetleri ve yardım kuruluşları bu sürecin getirdiği teşkilatlanmalardır. Ülkenin farklı bölgelerinde halka yardım ve orduya destek amaçlı kurulan cemiyetlerden bazıları da Kastamonu'da kurulmuştur. Çalışmamızda Kastamonu'da farklı amaçlarla kurulan cemiyetlerin faaliyetlerini ve cemiyetlerdeki kadın faktörünü belirlemeyi amaçladık. Kastamonu vilayetine ait yerel basın, ulusal basın, kitap, makale ve resmî belgelerin ışığında düzenlenen araştırmamız I. Meşrutiyet döneminden I. Dünya Savaşına kadar geçen süreçte Kastamonu'da faaliyet gösteren cemiyetleri ve cemiyetlerdeki kadın faaliyetlerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelime; Cemiyet, kadın, savaş, yardım.

ASSOCIATION ACTIVITIES OF KASTAMONU WOMEN (1876-1914)

ABSTRACT

Turkish women have managed to make a name for themselves in history books through their dedication and courage, both for the state and the nation, since ancient times. In this context, the role of Ottoman women was significant in the struggle against imperialist powers during the decline of the Ottoman Empire. The social problems resulting from the Balkan Wars and World War I experienced by the Ottoman Empire not only trapped the Ottoman people in a dilemma but also created an opportunity for the strengthening of national unity. The people, regardless of gender or age, participated in the defense of their homeland. During this period, the efforts of women, especially behind the front lines, were instrumental in meeting the needs of the Ottoman soldiers. Women's societies and aid organizations established during the war years were the result of this process of organization. Some of these societies, established for the purpose of aiding the population and supporting the army, were also founded in Kastamonu. In our study, we aimed to determine the activities of different societies established in Kastamonu and the role of women in these societies during the period from the First Constitutional Era to World War I, based on local and national press, books, articles, and official documents related to the Kastamonu province.

Keywords: Women's Societies, Women, War, Aid.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kadın cemiyetlerinin kurulmasındaki ilk girişimler 1854-1856 Kırım Savaşı ile gündeme gelmiştir. Kırım Savaşı'nda yabancı kadınlar, yaralılara yardım etmek için savaş alanlarında bulunurken Müslüman kadınların evlerinde oturmaları ve askerler için

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.08.2023; Yayına Kabul Tarihi: 13.12.2023

* Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, melek.tsahin@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1479-4038.

yardıma gelecek ortamlarının olmaması bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştiriler doğrultusunda harekete geçen Osmanlı'nın aydın kadınları, yapmış oldukları çalışmalar sayesinde Osmanlı kadınlarının toplumsal yaşamında önemli değişimlerin yaşanmasına ortam hazırlamışlardır. Yaşanan bu değişimler, Osmanlı kadınlarının sivil toplum örgütlerine dâhil olmasına imkân tanırken ilerleyen zamanlarda ise kendi cemiyetlerini kurmalarına ortam hazırlamıştır (Kaplan, 1998, s.36-37). Bu bağlamda kurulan cemiyetler, Osmanlı kadının sosyal yaşama dâhil olmasında önemli rol oynarken erkeklerin aktif olduğu alanlarda kadınların da yer almaya başlamasına ortam hazırlamıştır (Toprak, 2014, s. 18). Bununla birlikte I. Meşrutiyet'in ilanı (1876), Osmanlı'da anayasal faaliyetlerin başlamasına ve sivil toplum örgütlerinin kurulmasında etkili olmuştur. 1876 Anayasası ile Meclis-i Mebusan'ın faaliyete geçmesi halkın söz sahibi olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve toplumsal yaşamda yeni oluşumlara da ortam hazırlamıştır (Karpas, 2020, s. 9). Ancak II. Abdülhamid döneminde izlenen bazı politikalar cemiyet faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum cemiyet faaliyetlerinin daha çok yurt dışında sürdürülmesine yol açmış ve I. Meşrutiyet sürecinde Osmanlı'da cemiyet faaliyetleri oldukça sınırlı olmuştur (Hanioglu, 1993, s. 329).

II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı cemiyetlerin kurulmasında olumlu bir etki yaratmış ve II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda sivil toplum örgütü kurulmuştur. Cemiyet faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler, bu konuda bir nizamnamenin gündeme gelmesine ortam hazırlamıştır. Osmanlı Meclis görüşmelerinde de gündeme gelen bu konuda farklı görüşler ortaya atılmakla birlikte hazırlanan "*Cemiyetler Nizamnamesi*" kapsamında, cemiyetlerin kurulması ve cemiyet faaliyetlerinin nasıl yürütüleceği karara bağlanmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 6 Haziran 1325, s. 470). Nizamnamenin birinci maddesinde cemiyet kavramının açıklanması şu şekilde yapılmıştır; "*Cemiyet eşhas-ı müteaddide tarafından malûmat veya mesailerini sureti daimede bittevhit mukasemei rıbıhtan gayrı bir maksatla teşkil edilen heyettir*" (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 13 Haziran 1325, s. 21). Cemiyet Nizamnamesinin ilk maddesinden anlaşıldığı üzere cemiyet, çeşitli kişiler tarafından sorumluluğu paylaşılan ve kar amacı olmayan bir kuruluştur. 16 Ağustos 1909 tarihine gelindiğinde ise cemiyetlerle ilgili yeni düzenlemeye gidilmiş ve "*Cemiyetler Kanunu*" çıkarılmıştır (Düstur, 2. Tertip, Cilt: 1, s. 604-606). Böylece çeşitli alanlarda faaliyet gösteren cemiyetlerin nasıl bir düzen içerisinde çalışacakları yasal bir çerçevede belirlenmiştir (Tatıl-i İşgal Kanunu; Cemiyetler Kanunu, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, s. 2-5. H.1327; Takvim-i Vekayi, 23 Ağustos 1909, s. 11-13). Bu bağlamda kurulan cemiyetlerin kadın kolları veya kadın cemiyetlerinin bazıları hayır kurumları iken bazıları da kadınların toplumsal statülerinin iyileştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı'da kurulan İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Teali Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Nisaiyye ve Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyetleri bu kapsamda değerlendirilir (Toprak, 1992, s. 231).

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı'da kurulan cemiyetlerin sayısında artış olmuştur. Bu yıllarda kurulan cemiyetlerin ilk grubunda, Cemiyet-i İmdadiye (Ok, 2012, s. 35), Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Kadın Merkeziyesi, Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti ve Esirgeme Cemiyeti bulunmaktadır (Kaplan, 1998, s. 58). Bu cemiyetlerden biri olan Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın ardından şehit çocuklarının ve ailelerinin ihtiyaçlarını gidermek, onlara yaşamış oldukları acının telafisi mümkün olmasa da maddi, manevi destek vermek ve yaşam şartlarını iyileştirmek amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucusu, Nakiye Hanım olup

cemiyet nizamnamesi doğrultusunda cemiyetin amacını, “*Son muharebede şehit düşenlerin ailelerine mümkün olan her türlü yardımda bulunmak*” olarak belirtmiştir. Bu amaç doğrultusunda faaliyette bulunan cemiyet, şehit ailelerine maaş bağlatmakla birlikte şehit çocuklarının mekteplere yerleştirilmesine yardımcı olmuştur (Özbek, 2000, s. 114-115). Ancak cemiyet bir süre faaliyet gösterdikten sonra Kurtuluş Savaşı’nın ardından dağılmıştır (Çaka, 1948, s. 59).

II. Meşrutiyet sürecinde Cemiyet-i İmdadiye’nin kurucusu olan Fatma Aliye Hanım, askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak adına çorap, çamaşır, eldiven, battaniye tarzında eşyaların toplanması için faaliyette bulunmuştur. Fatma Aliye Hanım’ın başlatmış olduğu bu yardım çalışmalarına Refet Paşa’nın eşi ve Paris Sefiri Münir Paşa’nın refikası Cemile hanımefendiler de dâhil olmuştur (Çaka, 1948, s. 36-38). 1909 yılında ise Halide Edip Adıvar tarafından *Teali Nisvân (Kadınların Yükselmesi)* Derneği adında bir dernek kurulmuştur. Bu dernek kadınların bilgi ve kültürünü arttırmayı amaçlamıştır (Sabah, 29 Kasım 1908, s. 3). Teali Nisvân Cemiyeti, açtığı dil kursları, düzenlediği konferanslar, müsamereler, yaptıkları çeviriler, okuma-yazma kursları ile özellikle kadının eğitim dünyasında ve sosyal ortamında büyük değişimlerin öncüsü olmuştur (Kaplan, 1998, s. 39). *Teali Nisvân Cemiyeti*’nin kurulduğu yıllarda Edirne’de de Emine Semiye Hanım tarafından 10 Müslüman 6 gayrimüslim hanım üyeden oluşan *Hizmet-i Nisvân Cemiyeti* kurulmuştur (Kadın, 28 Aralık 1908, s. 6). Nisvân Cemiyeti, aydınların kadın ve erkek olarak ilk kez aynı salonda bir araya gelmelerine imkân tanıyan toplantılar gerçekleştirmiştir (Yaraman, 2001, s. 87). Ancak bu cemiyet, I. Dünya Savaşı’nın çıkması ile birlikte faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır (Çaka, 1948, s. 37). I. Dünya Savaşı, Osmanlı kadının statüsünde önemli bir değişim de başlangıcı olmuştur. Kadınlar artık erkeklerin sorumluluğunda olan işlerde rol oynamakla kalmamış Milli Mücadele sürecinde de kendi bünyelerinde kurmuş oldukları cemiyetlerle kadın kimliği ile mücadeleye destek vermişlerdir (Kaplan, 1998, s. 72).

1. Kastamonu’da Faaliyet Gösteren Komisyon ve Cemiyetler

Kastamonu vilayeti ilk çağlarda Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar ve Persler’in hâkimiyetinde kalırken MS 330 yılının sonlarına kadar da Roma İmparatorluğu himayesinde bir merkez iken bir dönem (MS 626) Sasani hâkimiyetine girmiştir (İbret vd, 2015, s. 245). Kastamonu ili tarihte Paflagonya diye adlandırılmış ve birçok medeniyetin merkezliğini üstlenmiştir (Gökoğlu, 1952, s. 24). Romalılar devrinde Paflagonya (Paphlagoline) adı verilen Kastamonu, Çankırı, Sinop illeri ile Samsun, Bolu, Zonguldak illerinin bir bölümünü içine alan bir şehirdi. İlerleyen yıllarda Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Kastamonu ve çevresi Doğu Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmiştir (Kastamonu İl Yıllığı 1967, 1968, s. 132-133). Kastamonu uzun süre Bizans ve Arap mücadelesi arasında kalmış ve sonunda Bizans bu topraklarda üstünlüğü ele geçirmiştir. Bizans hâkimiyetindeyken Kastamonu, devletin askeri yığınak merkezi olarak kullanılan bir kale konumunda olmuştur. Ancak Büyük Selçuklu Devleti’nin 26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu’ya girişi ve Anadolu’ya başlattığı fetih hareketleri sonrasında ise Kastamonu’da Bizans hâkimiyeti sona ermiştir (Yakupoğlu, s. 17). Alâeddin Keykubad dönemine gelindiğinde Kastamonu “uc” merkezi olmuş ve buranın yönetimi Hüsamettin Çoban Bey’e verilmiştir. 1243 yılında Anadolu’da yaşanan Moğol istilasından sonra ise Kastamonu birçok bölgeden göç almış ve Kastamonu’da Türk nüfusunda önemli oranda artış olmuştur (Turan, 1989, s. 2-5). Bu bağlamda Kastamonu bölgesi demografik olarak daha çok Türkmenleri içerisinde barındıran, Gayrimüslim nüfusu az olan, konargöçerlerin yoğun olarak bulunduğu bir bölge olarak tasvir edilmektedir. Bu nedenle Osmanlı dönemi Kas-

tamonu vilayeti, daha çok Türk kültürünün ve İslam dinin yaşandığı bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir kültürünün var olduğu bu vilayet hoşgörü ve mütevazı içerisinde bir hayat sürmüştür (Kankal, 2018, s. 140-141).

1876 yılına gelindiğinde, Kastamonu Vilayeti, Kastamonu, Bolu, Sinop, Çankırı Sancaklarından oluşmaktaydı (Yakupoğlu, 2001, s. 19). Bu yıllarda, Kastamonu Sancağına ait kazalar, Safranbolu, İnebolu, Tosya, İskilib, Cebre, Taşköprü, Daday, Araç'tır. Sinop Sancağı kazaları ise Boyabat, İstifan'dır. Çankırı Sancağı kazaları, Çerkeş, Kalecik'tir. Bolu Sancağı kazaları da Gönük, Gerece, Ereğli, Bartın, Düzce'dir (Torun, 2005, s. 69-70). Şehrin nüfus yapısına baktığımızda, 1914 yılı kayıtlarında Kastamonu vilayetinde 737.302 Müslüman, 20.958 Rum, 8.959 Ermeni, 8 Yahudi ve 212 kazak olmak üzere 767.227 kişi olduğu belirtilmektedir (Karpaz, 2003, s. 208-227). Müslüman ve Türkmen nüfusunun çoğunlukta olduğu Kastamonu vilayetinde I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan askeri ve ekonomik sorunlara duyarsız kalınmamıştır. Halkın vatan savunmasında gösterdiği hassasiyet sadece erkeklerin cephelere gitmesiyle sınırlı kalmamış Kastamonu kadını üzerine düşen görevi yerine getirmek için büyük çaba göstermiştir. Osmanlı'da XIX. ve XX. yüzyıllarda yaşanan batılılaşma faaliyetleri kadınların toplumsal yaşamında yaratmış olduğu değişimler Kastamonu hanımlarının da yaşamlarına yansımıştır. Kadınların günlük yaşamdaki alışkanlıklarının yanında sosyal sorunlara olan bakış açısında değişikliklere ortam hazırlayan gelişmelerden biri olan cemiyetleşme faaliyetleri Kastamonu kadınlarına arasında kendini göstermiştir. Bu bağlamda I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, Balkan Savaşları ve ardından yaşanan I. Dünya Savaşı sürecinde Kastamonu'da faaliyet gösteren cemiyetlerde kadınların rolü önemli bir yere sahiptir.

1.1. Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu

Kastamonu kadını, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde almış olduğu askeri yenilgiler karşısında yaşamış olduğu sıkıntılı sürecin farkında olmuş ve Osmanlı askerinin ihtiyaçlarının karşılanması için büyük çaba göstermiştir. Askerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan eşyaların teminine çalışmıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kastamonu'da kurulan Kastamonu Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu (1897), Kastamonu Valisi Refik Bey'in eşinin başkanlığında faaliyete geçmiştir. Vali Bey'in eşinin denetiminde oluşturulan bu komisyonun Osmanlı askerlerinin gömlek, iç giyim gibi ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet gösterdiği, Kastamonu Gazetesinin 30 Haziran 1897 tarihli nüshasında "*Şehrimiz Muhadderat-ı İslâmiye Komisyonu*" başlıklı yazı ile bildirilirken Vali Bey'in eşi ve komisyon üyeleri hanımlar takdir edilmiştir. Komisyonun kurulduğu andan itibaren 4840 parça eşya ve 360 kuruş para topladığı, toplanan paraların İstanbul'a gönderildiğinden söz edilmiştir. Bununla birlikte Kastamonu Reji Nazırı'nın eşi tarafından da 32 parça çamaşır gönderildiği bildirilmiştir. Bu süreçte komisyon üyesi olan Vahide Hanım'ın yazı işlerinde gösterdiği başarı tebrik edilerek hanımların faaliyetlerinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir (Kastamonu, 30 Haziran 1897, s. 1).

Osmanlı askerinin güçlenmesi adına harekete geçen bu komisyonunun ikinci başkanı Defterdar Bey'in eşi olurken Vahide Hanım da komisyon sekreterliğini üstlenmiştir. Kastamonu Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu'nun amacı, Osmanlı askerinin gömlek, iç giyim gibi zaruri ihtiyaçlarının yanında askerin yiyecek ihtiyaçlarını da karşılamaktı. Bu komisyon, askere nakdi yardımlarda bulunmak için yardım kampanyaları düzenleyerek halkın askere destek vermesine de imkân tanımıştır. Kastamonu'da faaliyet gösteren Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu üyelerinin ismi şu şekildedir (Kastamonu, 7 Temmuz 1897, s. 3):

<i>1897 yılı Kastamonu Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu</i>
<i>Komisyon Üyeleri</i>
Vilayet idare meclisi üyesi Salim Efendi'nin eşi Necibe Hanım
Miralay Hürşit Bey'in eşi
Hoca Mahir Efendi'nin eşi
İzbelizade Hafız Selma Hanım
Savcı Bey'in eşi
Hâkim Bey'in eşi
Vilayet Mektupçusu Bey'in eşi

Tablo 1: 1897 Yılı Kastamonu Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyon Üyelerinin İsmi

Tablo 1'de görüldüğü üzere 1897 yılı Kastamonu Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonunda yedi hanım üye görev almıştır. Bu hanımların bazıları vilayetteki idari memurların eşleri olup diğerleri de vilayetin önde gelenlerin beylerinin eşleridir. Ancak burada İzbelizade Hafız Selma Hanım kendi ismi ile komisyonda yer almıştır. Komisyonda görev alan hanımlar, kurmuş oldukları bu komisyonsayesinde Osmanlı askerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Askere yardım faaliyetleri Kastamonu vilayet merkezinde yapılan çalışmalarla sınırlı kalmamıştır. Osmanlı askerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla I. Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu vilayetine bağlı olan Çankırı sancağında da "*Askere Yardımcılar Derneği*" kurulmuştur. Cemiyet vatan için büyük hizmetlerde bulunan bu cemiyet, Askerin yemek ihtiyacını karşılamak için köylüden bulgur, pirinç, tuz, fasulye toplamıştır. Ayrıca asker için halktan saman toplayan bu dernek, halktan sağlanan yardımlar sayesinde 1554 kuruş nakit para toplamıştır (Koroğlu, 23 Eylül 1914, s. 3-4).

1.2. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti

Osmanlı donanması, kaybettiği itibarını 23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte tekrar kazanma şansı elde etmiştir. Fakat uzun süredir Haliç'te bekleyen Osmanlı donanmasının toparlanması için bazı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar için de maddi desteğe ihtiyaç vardı. Bu amaç doğrultusunda "*Güçlü bir donanma için ayda bir kuruş*" kampanyası ile 19 Temmuz 1909'da *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti* kurulmuştur (BOA, DH. Muhaberat-ı Umumiye Muharebesi, 7-30). Halkın yardımları ile cemiyet donanmaya bir yıl içerisinde 750.576 altın lira biriktirmeyi başarmıştır (Çoker, 1997, s. 13). Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetinin faaliyetleri ve hangi şekilde çalışacağı Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Nizamnamesinde belirtilirkennizamnamesinin yirmi beşinci maddesi doğrultusunda taşrada şubelerin açılacağı da bildirilmiştir (Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Nizamnamesi (1327), s.10; BOA, DH. Muhaberat-ı Umumiye Muharebesi). Bubağlamda ilerleyen süreçte Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti farklı bölgelerde şubeler açmıştır (BOA, DH. Mütenevvia, 29-22). 1911 yılında Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetinin Edirne, Erzurum, İskenderiye, Adana, Ankara, Aydın, İzmit, Bitlis, Berlin, Bursa, Basra, Bağdat,

Bingazi, Bolu, Beyrut, Paris, Lübnan, Cezayir, Çatalca, Hicaz, Halep, Diyarbakır, Resmo, Zor, Selanik, Suriye, Sivas, Samsun, Trablusgarp, Trabzon, Kıbrıs, Kudüs, Karesi, Kastamonu, Kal'a-yı Sultanıye, Kandıye, Kosova, Konya, Medine, Mısır, Mamüretü'l Aziz Manastır, Musul, Van, Yanya ve Yemen'de olmak üzere toplam 44 şubesi vardı (Özçelik, 2000, s. 87-89).

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti'nin taşrada teşkilatlanmasına baktığımızda İstanbul dışında ilk faaliyetlerin Kastamonu ve Bolu vilayetlerinde başladığını görmekteyiz. Köroğlu gazetesinin 3 Eylül 1909 tarihli nüshasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi tarafından yazılan yazı ile Donanma-yı İneyi Millîyesi için her tarafta olduğu gibi Kastamonu merkez vilayette de bir komisyon kurulacağı ve bu komisyonun faaliyetlere başlayacağı, komisyonun Vali Beyefendi'nin kontrolünde olacağı bildirilmiştir. Ayrıca Komisyon üyelerinin Kastamonu vilayetinin önde gelen hayırsever kişileri tarafından oluşacağından bahsedilmiştir (Köroğlu, 3 Eylül 1909, s. 3). Kastamonu'daki teşkilatlanmayı gerçekleştirmek için Fazıl Berki Bey görevlendirilmiş ve Donanma Cemiyetinin Kastamonu'da ilk şubesi 10 Eylül 1909'da İnebolu kazasında faaliyete başlamıştır (Berki, 1910, s. 306-309). 17 Eylül 1909 tarihinde de merkez Kastamonu şubesi kurulmuş ve 30 kişilik bir genel meclis oluşturularak cemiyetin devamı için ayda 40 para verilmesi şart koşulmuştur (Köroğlu, 30 Eylül 1909, s. 3). Bu süreçte Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin taşrada teşkilatlanması için ülkenin farklı bölgelerine geziler düzenleyerek halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Taşra teşkilatlanmasında bu görevi üstlenen kişilerden biri de Dr. Fazıl Berki Bey olmuştur (TİTE, K.212 G.10 B.10- 15).

Kastamonu'da kurulan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sürecinde Kastamonu'da faaliyet göstermiştir. Kastamonu halkının Donanma Cemiyetine yapmış olduğu yardımlar donanma madalyaları ile ödüllendirilmiştir (Köroğlu, 30 Eylül 1909, s. 3). Köroğlu gazetesinin 16 Eylül 1909 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre donanma merkezinin beyannamesi doğrultusunda, Osmanlı donanmasının mali durumunu düzeltmek için Donanma-yı Osmanlı Muavenet-i Millîye Cemiyeti'nin cumartesi, salı ve perşembe günleri gündüz saat on buçuktan on bir buçuğa kadar belediye dairesinde toplanmasına karar verildiği belirtilmiştir (Köroğlu, 16 Eylül 1909, s. 3). Ayrıca Köroğlu gazetesinin 23 Eylül 1909 tarihli nüshasında, Donanma-yı Osmanîye Muavenet-i Millîye Cemiyeti merkez azasından Doktor Fazıl Berki Bey himayesinde, Kastamonu merkezinde teşekkül edilmiş olan idare heyetinin göreve başladığı bildirilmiştir. Gazetede yer alan bu haberin sonunda cemiyetin başarılı olması konusunda temennide bulunulmuştur (Köroğlu, 23 Eylül 1909, s. 2). Kastamonu Donanma Cemiyeti kurulduğu andan itibaren Kastamonulu hanımlar cemiyetin yardım kampanyalarında önemli bir rol oynamışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Donanma Cemiyeti'nin taşra teşkilatlanmasında bölgede bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetlerinden destek alınmıştır (TİTE, K.223 G.22 B.22- 5). Bu bağlamda Kastamonu İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kastamonu vilayet merkezinde önemli çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle yardım kampanyaların düzenlenmesinde ve donanma için yardımların toplanmasında gösterdiği çaba halk tarafından takdirle karşılanmıştır. Cemiyetin teşebbüsleri sayesinde insanlar birbirleriyle yarışarcasına yardımlara katılmıştır. 1909 yılının Ağustos ayında Taşköprü kulübünde yapılan toplantıda kulüp bünyesinde oldukça vefalı bir hayırseverliğe ev sahipliği yapılmış ve bu faydalı, hayırlı işler için yapılan azimkâr davranışlar örnek olacak şekilde alkışlarla karşılanmıştır (Köroğlu, 27 Ağustos 1909, s. 4). Yine İttihat ve Terakki Cemiyetinin vasıtasıyla Daday halkının 2853 kuruş yardım yaptığı kaza kaymakamlığının 2 Ekim 1909

tarihli beyanından anlaşılmakta olup Muavenet-i Millîye-i Hicriye için İnebolu, Taşköprü ve Tosya kazalarının da büyük ilgi gösterdiği belirtilmektedir (Köroğlu, 7 Ekim 1909, s. 3). Görüldüğü üzere yardım amaçlı cemiyetler Kastamonu'da faaliyet gösteren diğer cemiyetlerden destek almıştır. Kastamonu halkı ise zaman içerisinde donanma için yapılan işler ve donanma cemiyetinin çabalarına karşı donanmaya teşekkürlerini sunarak yapılan çalışmalarını takdirle karşılamışlardır (Köroğlu, 14 Ekim 1909, s. 2). Donanma-yı Osmanlı Millîye Cemiyeti için Kastamonu idarehanesinin yaptıklarından dolayı ayrıca Kastamonu Merkez Rüştü Askeriye Kolağası Osman Efendi'ye teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 28 Ekim 1909, s. 2). Bu süreçte Safranbolu hanımları ise donanma için 743 kuruş, ilkokul öğrencileri 111 kuruş yardımda bulunmuşlar ve bu yardımlarından dolayı şükranla karşılanmışlardır (Köroğlu, 11 Mart 1910, s. 4). Nisan ayına gelindiğinde Dada kazasında donanma için tekrar bir müzayedede düzenlenmiş ve müzayedede mahkeme başkâtibi Emin Efendi'nin 6-7-9 yaşlarındaki kızları Habibe, Lebibe ve Edibe hanımlar yardıma katkıda bulunmuşlardır. Hasibe Hanım işlemeli bir peşkir, Lebibe hanımdan da sanatkârane bir çevre (mendil-yazma) müzayedeye konulmuştur (Köroğlu, 29 Nisan 1910, s. 2). Osmanlı donanmasına katılım için Kastamonu halkı teşvik edilmiş ve yardımlar konusundabirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetinin teşvik ve organizasyonları sayesinde milletin donanmaya yardımları ilerleyen zamanlarda daha da artmıştır.Cemiyet yardımların gerçekleşmesi için çok çaba sarf etmiş, yardımlar hızla artmıştır (Köroğlu, 25Kasım 1909, s. 3). Kastamonu halkı, Donanma-yı Osmanlı Muavenet-i Millîye Cemiyetinin işlerini daha iyi bir şekilde yapılmasını sağlamak adına, cemiyet için yardımların toplanmasında gerekli hassasiyeti göstermiştir (Köroğlu, 23 Aralık 1909, s. 2).

1910 yılı şubat ayında Osmanlı donanmasının mali durumu için bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede alınan kararlar doğrultusunda maliyenin düzeltilmesi için herkesin elinden geleni yaptığı ifade edilirken hanımların bile bu cemiyet için gayret ettiği, çok çalıştıkları dile getirilmiştir. Özellikle Çankırı halkının gösterdiği vatanseverlik herkesi hayran bırakmıştır. Mutasarıf Bey'in hanımı tarafından bir davet verilmiştir. Memur ve eşraftan olanların hanımlarının katıldığı bu davet sancaktaki idadi mektebinde yapılarak burada bir cemiyet oluşturulmuştur. Köroğlu gazetesinin 4 Şubat 1910 tarihli nüshasındaki habere göre Mutasarıf Bey'in hanımı burada bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında donanma cemiyeti için yardım toplanmıştır. Yarım saat içerisinde 3584 kuruş para toplanarak Muavenet-i Millîye Cemiyeti sandığına teslim edilmiştir. Çankırı hanımlarının göstermiş olduğu bu vatansever davranışların devamı halk tarafından temenni edilmiştir. Bu hareketlerinden dolayı Çankırlı Hanımlara teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 3Şubat 1910, s. 3). Köroğlu gazetesinin 24 Şubat 1910 tarihli nüshasında *Donanma-yı Osmanlı İane-i Millîye Cemiyetine* yapılan yardım miktarları hakkında bilgi verilmiştir. Bu yardım kampanyasında Cide kazasının memurları bir aylık maaşlarını (26.420 kuruş) donanma cemiyeti yararına verirken Safranbolu hanımları cemiyet yararına 743 kuruş para vermişlerdir. Bununla birlikte, ilkokul öğrencileri de 111 kuruş bağışta bulunarak Osmanlı donanmasını desteklemeye çalışmışlardır. Yardım faaliyetleri diğer kazalarda da kendini göstermiş, Çankırı hanımları tarafından da bağışlar yapılmıştır. Çankırı hanımlarının yapmış olduğu yardımlar şu şekildedir (Köroğlu, 24 Şubat 1910, s. 4);

<i>Yarımda Bulunanların İsimleri</i>	<i>Kuruş</i>
Vergi Baş Kâtibi Saim Bey'in Hanımı	20
Tahsil memuru Ali Bey'in Hanımı	25

İdadi Müdürü Şerif Bey'in Hanımı	40
Mülazım Şakir Bey'in kızı	20
İsfendiyarbeyzade Ziya Bey'in Hanımı	108
İsfendiyarbeyzade Ziya Bey'in kızı	10
Kâtip Vasfi Bey'in kız kardeşi	20
Kâtip Vasfi Bey'in Hanımı	40
İkinci Yüzbaşı Hafız Efendi'nin Hanımı	40
Üçüncü Yüzbaşı Mehmet Bey'in Hanım	15
Dördüncü Yüzbaşı Ali Bey'in Hanımı	15
Merhum Yüzbaşı Kolağası'nın Hanımı	10
Aza Todraki Bey'in Hanımı	30
Jandarma Kumandanı Mustafa Bey'in Hanımı	20
Bir Hanım	5
İdadi Muallimi Hacı Tefvik Bey'in Hanımı	40

Tablo 2: 1910 Yılında Çankırı Hanımları'nın Donanma Cemiyeti İçin Yapmış Olduğu Yardımlar

Tablo 2'de yer alan Çankırı hanımlarının Donanma Cemiyeti için yapmış oldukları yardım miktarları arasındaki farklılıklar dikkat çekicidir. Özellikle İsfendiyarbeyzade Ziya Bey'in Hanımı tarafından yapılan 108 kuruşluk yardım diğer yardımlara nazaran oldukça yüksek bir orandır. Diğer taraftan askeriye mensupları tarafından yapılan yardımlar ile idari memurların yaptığı yardım miktarları birbirlerini dengeleyen oranlar olmakla birlikte bir hanım tarafından yapılan 5 kuruşluk yardımda herkesin imkânları doğrultusunda yardım kampanyalarına katıldığının göstergesidir.

Kastamonu Donanma Cemiyeti, çalışmalarından dolayı herkes tarafından takdirle karşılanmıştır. Öyle ki artık kahvehanelerde (Koroğlu, 17 Aralık 1908, s. 2-3.; Koroğlu, 24 Haziran 1909, s. 3-4) donanmaya yapılan yardımlarla ilgili konuşmaları yapılmaya başlanmış hatta yardımlara katılmayanlar ile ilgili eleştiriler dahi yapılmıştır. (Koroğlu, 24 Mart 1910, s. 3). Koroğlu gazetesinin 6 Ocak 1911 tarihli nüshasında Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetine yapılan yardımlarla ilgili bir tabloya yer verilmiştir. Yine aynı şekilde yardımda bulunanlar arasında Çankırlı hanımlar da vardır. Edindiğimiz bu bilgiler bizlere I. Dünya Savaşı öncesinde Kastamonulu hanımların yardım kampanyalarında erkeklerle birlikte yer aldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda Kastamonu Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti merkez şubesinden bildirildiğine göre 1911 yılı ocak ayında hayırseverler tarafından Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetine hediye edilen eşyalar şu şekildedir (Koroğlu, 6 Ocak 1911, s. 4; Koroğlu, 21 Nisan 1911, s. 4; Koroğlu, 15 Haziran 1911, s. 4);

Sıra	Yarımda Bulunanların İsimleri	Eşya
6	Beyçelesi mahallesinden semerci Hüseyin Efendi Hanımı	Kar-ı kadim yağlık-Kar-ı karımışlemeli örtü
11	Ali Efendi'nin kızı	Kar-ı kadim yağlık-Kar-ı kadim

Kastamonulu Kadınların Cemiyet Faaliyetleri (1876-1914)

		Uçkur
13	Kız Ortaokul öğrencilerinden Hacı Ziya Efendi'nin kızı	Kaliyoptan işlemeli çevre
14	Latife Hanım	Kaliyoptan işlemeli uçkur
37	Matbaa-i vilayet litograf memuru Ali Efendi'nin hanımı	Kar-ı atik yağlık
76	Merhum Hacı Evliya Efendi'nin kızı	Kar-ı kadim işlemeli peşkir
80,81,82	Hasköylü Latifzade muhacir Hacı Mehmet Emin Efendi'nin hanımı	Bütünü ipek mamul gömlek İpekten mamul iç giyim, Antika havlu
129	Rüştiye-i askeriye hademesi Mehmet Ağa'nın hanımı	2 adet para kesesi
144	Beyçelesi mahallesinden Urganizade kızı Aliye Hanım	Gümüş işlemeli omuz havlusu
154	Beyçelesi mahallesinden bir hanım	Kar-ı kadim peşkir
160-161	Ekşizade Abdullah Efendi'nin hanımı	Kar-ı kadim işlemeli peşkir, başörtüsü
172	Simitçi Rifat Çavuşun validesi	Sarı piryol cep saati
173	Vidinli muhacire Nazife Hanım	İkili yastık örtüsü
231,232,233	Kız rüştiyesi 1. Sınıf talebesinden Hacı Ziya Efendi'nin kızı Lütfiye Hanım	Kadife ceket, kadife önlük, yündenmamul kırmızı boyun atkısı
244	Beyçelesi mahallesinden vilayet Tahrirat Mümeyyizi Atıf Bey'in kız kardeşi hanım	Parçalı yorgan yüzü
245	Beyçelesi mahallesinden Hacı Halime Hanım	Keten peşkir, işlemeli yağlık
266,267	Tahir fakih mahallesinden Boyacızade Hafız Sadık Efendi'nin annesi	Cep saati, işlemeli peşkir
280	Tahir fakih mahallesinden Boyacızade Hafız Sadık Efendi'nin kız kardeşi	Kadın hırkası
557	Bekirbaşzade Hakkı Bey'in hanımı	Yüzü ve sureti oymalı kar-ı kadim kılıç
558	Kasap Hacı Mehmet Ağa ailesi hanım	Peşkir
559-560	Beyçelesi mahallesinden Zincirlioğlu'nun oğlu ailesi hanım	Telli peşkir, para kesesi
561	Berber Tiryaki Mehmet Ali Ağa'nın ailesi hanım	Telli peşkir, beş arşın dokuma
578	Urganizade Emin Efendi'nin hanımı	Japonya malumatından yedi gözlüufak kasa
759	Kürkçüoğlu kızı	Peşkir
760,761	Çevircizade Mustafa Bey kızı	Havlu, Gömlek
762,763	Çevircizade Tefvik Bey kızı	Peşkir, Gömlek
764	Kayısoğlu kızı	Peşkir
765	Raziyeoğlu kızı	Peşkir
766	Kürkçüoğlu kızı	Peşkir
767	Sabık kızı hanım	Gömlek

768	Şefika Hanım	Başları telli kırmızı peşkir
769	Vahide Hanım	Peşkir
772	Çevircizade Hacı Mehmet Ağa ailesi hanım	İki tarafı camlı saat, Gömlek
774	Çevircizade Tevfik Bey ailesi hanım	Gömlek
775	Kurt karyesinden merhum Mehmet Efendi kızı	Gömlek
776	Kurt karyesinden Hüseyin Ağa ailesi hanım	Gömlek
779	Kurt karyesinden Abdullah ailesi hanım	Telli sarı peşkir
781	Kurt karyesinden Çevircizade Mustafa Bey ailesi hanım	Gömlek
782	Kurt karyesinden Sipahioğlu Mehmet Ağa ailesi hanım	Gömlek
783	Kurt karyesinden Kürkçüoğlu Emin Efendi ailesi hanım	İç dizliği
784	Kurt karyesinden Kürkçüoğlu Emin Efendi kızı	Başları işlemeli peşkir

Tablo 3: 1911 Yılı Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Şubesine Ocak, Nisan, Haziran Aylarında Hediye Edilen Eşyalar

Tablo 3'den anlaşıldığı üzere, 1911 yılı içerisinde Kastamonulu hanımlar Ocak, Nisan ve Haziran aylarında Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti ne yaptıkları yardımlarla Osmanlı donanmasına destek olmaya çalışmışlardır. Yapılan yardımlara katılan hanımların çoğu vilayetin ileri gelen isimlerinin eşleridir. Bunların dışında kendi isimleri ile yardım listesinde yer alan hanımlar da bulunmaktadır. Yardım için verilen eşyalara baktığımızda ise peşkir, gömlek, iç dizliği ve havlu gibi eşyaların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Urganizade Emin Bey'in Hanımı Hafız Hanım tarafından hediye edilen Japonya imalatından yedi gözlü bir adet kasacık Deveciler Mahallesi'nde müzayedeye edilmiş 142 kuruşa sahibi olan Hafız Hanıma verilmiş ve mezkûr kasa Mezbure Hanım tarafından Donanma Cemiyetine verilmiştir (Köroğlu, 9 Mart 1911, 3).

Osmanlı hanımlarının vatan ve millet uğruna yapacakları fedakâr davranışların örneği olarak hayırsever davranışlara teşvik olmak amacıyla Köroğlu gazetesinin 13 Ocak 1911 tarihli nüshasında Diyarbakır hanımlarının "*Donanma-yı Osmanî Hanımlar Şubesi Muavenesi*"ni kurdukları ve daha birinci toplantılarında birçok eşya ile birlikte ile 100 liraya yakın para topladığının haberi verilmiştir. Bu örnek davranışın Kastamonu hanımlarını harekete geçireceğinden ve Diyarbakırlı hemşirelerinin izinden gideceklerine duyulan ümitten bahsedilmiştir (Köroğlu, 13 Ocak 1911, s.4). Basına yansıyan bu haber, Kastamonulu hanımların harekete geçmesi için bir teşvik niteliği taşımaktadır. Kastamonulu hanımlarına yapılan bu çağrı etkisini göstermiş ve Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetinin, Kastamonu Hanımlar Şubesi, Naib (hâkim) Efendi'nin eşinin girişimi 1911 yılı haziran ayında faaliyete başlamıştır. Cemiyet kurulduğu haftalarda bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı, Kastamonu Kız Sanâyi Mektebinde cemiyet heyetinin toplanması ile başlamıştır. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Hanımlar Şubesi, gerçekleştirmiş olduğu bu toplantıya vatansever bütün hanımların katılımın sağlanmasının önemli olduğunu ifade edilerek heyet başkanı cemiyetin bu konuda samimi ve ciddi çalışacağını dile getirmiştir. Ayrıca cemiyet merkezi, toplanacak olan yardım

paralarının miktarının gazete merkezi ile paylaşılacağını da bildirmiş, cemiyet beyannamesi de gazetede yayınlanmıştır (Kastamonu, 19 Haziran 1911, s. 2). İlerleyen günlerde Donanma Cemiyetinin Kastamonu Merkez Şubesinin dışında vilayete bağlı kazalarda şubeler açılmıştır. İnebolu, Safranbolu, Taşköprü, Cide, Daday, Tosya, Araç, Devrekâni merkez kaza şubeleridir (Özçelik, 2000, s. 102-103).

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyetinin Kastamonu Hanımlar Şubesinden bir hanım, 1911 yılı Haziranın üçüncü haftasında, Kız Sanâyi Mektebinde Donanma Cemiyetinin önemini, yardımların gerekliliği ile ilgili konferans düzenlemiş ve Kastamonu hanımları şubeye davet edilmiştir (Köroğlu, 22 Haziran 1911, s. 2). Bu konferansa, mektep binası çok yeterli olmadığından dolayı ilk olarak davetlilerin bir kısmı ağırlandı. Bu durum üzerine diğer davetlilerin bu şereften mahrum edilmemesi için tekrar toplanmaya karar vermişlerdir. Konferansta vatanın saadet ve kurtuluşu için erkekler gibi kadınlarında çalışması gerektiği, bugün en ziyade muhtaç olunan donanma için yardımda bulunmaları, bu yardımların daha önce olduğu gibi suiistimale hedef olmaması dile getirilmiştir. Ayrıca donanmaya yardımda bulunmayanların Osmanlı şerefini taşımayacağını ve Girit halkının yaşadıkları, gördükleri zulüm ibret olarak verilmiş, bunun için kendilerinden nakit ve mal olarak yardımda bulunmaları temenni edilmiştir. Ayrıca konferansta, aza olan Defterdar Bey'in kızı ve askeri rüştiyeden Mazhar konuşmalarıyla halkın milli duygularının uyanmasında etkili olmuşlardır. Yapılan bu konuşmaların ardından konferansta, 2075 kuruş 10 para toplanırken 121 parça eşya hediye edilmiştir. Hediye edilen eşyalardan bazıları şu şekildedir (Köroğlu, 30 Haziran 1911, s. 2-3);

<i>Eşya/Para</i>	<i>Yarımda Bulunanların İsimleri</i>
Altın saat	Vali vekili Naip Bey'in hanımı
5 Lira	Defterdar Bey'in hanımı, Hacı hanımefendi kızı
İki adet halı Halı Seccade	Tahrirat müdürü Memduh Bey'in hanımı ve kızı
Gümüş savatlı tabaka ve bilezik	Tahrirat memuru Lütfi Bey'in hanımı
Kıymettar bir levha	Lütfi Bey'in hanımı tarafından 2. defa olarak taş üzerine hat şecri ile yazılı ve altın yıldız çerçvelik kıymettar bir levha
Gümüş kemer	Başsavcı Murat Bey'in hanımı
Acem kar-i şal	Mektep-i sultani müdürü Nezih Bey'in hanımı
Yadigâr milletin el işlemesi	Kız sanâyi mektebi birinci öğretmeni hanım
Bir çift gümüş fincan takımı	Askeri rüştiye teğmeni Mehmet Necati Bey'in hanımı
Parçalı gümüş kemer	Şube sandık emini Hoca Behçet Bey'in kızı

Tablo 4: Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Merkez Şubesine Verilen Eşya

Tablo 4'teki bilgilere göre 1911 yılı Haziran ayında Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Merkez Şubesine verilen eşyalara baktığımızda, altın saat, gümüş tabaka, gümüş kemer, gümüş fincan takımı ve el işlemesi gibi oldukça kıymetli eşyalardır. Kastamonulu hanımların değerli eşyalarını Osmanlı donanması için bağış yapmaları milli birlik

duygusu içerisinde hareket ettiklerinin bir göstergesidir. Ayrıca yapılan bu yardımlar Kastamonulu hanımların milli dayanışmanın önemini kavradıklarının da bir kanıtıdır. Bu yardımlara para vererek destek olanlar şu şekildedir (Köroğlu, 30 Haziran 1911, s. 2-3);

Osmanlı altını	Yarımda Bulunanların İsimleri
1	Hız. Pir Dergâhı Reisi Şih Ata Efendi'nin hanımı
1	Eşraftan Raşit Efendi'nin kız kardeşi
1	Merkez Savcısı Beyefendi'nin hanımı
Yarım	Orman Müdürü Bey'in hanımı
Yarım	Ecevitlize emekli Cemil Bey'in hanımı
Yarım	Sultani Mektebi alet muhafızı Numan Sabit Efendi hanımı

Tablo 5: Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Merkez Şubesine Yardım İçin Birer veya Yarımşar Lira Verenler

Tablo 5'te yer alan yardımların dışında kale hamamcısı Natürî kadın, bağış günü 10 paradan ibaret yardımını göndererek kabul edilmesini istirham etmiş ve bu hareketi alkışlarla kabul edilmiştir. Ayrıca Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi Başkanı ve azaları, hamiyetperverliklerinden dolayı Osmanlılık namına tebrik edilmiş ve her toplantıda aynı başarıların devamını temenni edilmiştir.

Köroğlu gazetesinin 7 Temmuz 1911 tarihli nüshasında yer alan "İkinci İçtima" başlıklı haberde Kastamonu Donanma-yı Osmanî Hanımlar Şubesinin, bir hafta önce cuma günü ikinci toplantısını Kastamonu Kız Mektebi'nde gerçekleştirdiği bildirilmiştir. Bununla birlikte şubenin üçüncü toplantısının da yapılacağı her zaman hanımlara vaazlarıyla dini bilgiler veren İsmail Bey Mahallesi hocası olan hanım tarafından yardım hakkında vaaz verileceği halka duyurulmuştur (Köroğlu, 7 Temmuz 1911, s. 3). Donanma-yı Osmanî Hanımlar Şubesinin ikinci toplantısı, kalabalık bir şekilde gerçekleşmiş, davetli davetsiz teşrif eden hanımların para ve eşyaları memurlara teslim edilmiştir. Daha sonra kız sanâyi mektebi son sınıf birincisi ve Ceza Reisi Beyefendi'nin kızı tarafından, görmüş oldukları terbiye, eğitim hakkında konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalar, şiddetle alkışlanmış ve öğrencilerin başkan hanıma gül demeti takdim etmesi ile müzayedeye son vermişlerdir. Ayrıca bu toplantıda 1150 kuruş nakit ve 100 parça eşya toplanmıştır. Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesinin üçüncü toplantısı, hoca hanımın katılımıyla olunacağı haberi daha önceden duyurulmuş ve Kastamonulu hanımların okula gelmeleri talep edilmiştir. Bu toplantıda, İstinaf Reisi Ali Rıza Beyefendi'nin Hanımı ile Baş Mühendis Nuri Beyefendi'nin Hanımı tarafından iki Osmanlı altını, Ziraat Bankası memuru Ali Bey'in ve Mustafa Vasıf Bey'in hanımları tarafından da birer Osmanlı altını verilmiştir. Hanımlar bu vefalı davranışlarından dolayı tebrik edilmiştir. Donanma-yı Osmanî Kastamonu Merkez Şubesine hediye edilen bağışlar ve eşyalar ise şu şekildedir (Köroğlu, 7 Temmuz 1911, s. 4);

Yarımda Bulunanların İsimleri	Eşya
Ziraat Bankası memur muavini Hafız Bey'in hanımı	İşli peşkir, işli peşkir, işli peşkir
Ziraat Bankası memur muavini Hafız Bey'in kız kardeşi	İşli peşkir, yadigâr mat yazılı

Kastamonulu Kadınların Cemiyet Faaliyetleri (1876-1914)

	peşkir
İbrikcioğlu hanımı	Bir çift ağaç ayakkabı
Hacı Mümin Efendi'nin hanımı	Elmas iğne
Şehit Yüzbaşı Adil Bey merhumun yavrusu Nadim Bey	Gümüş kaşık ma' çatal, bıçak
Yol müteahhiti Sedat Bey'in hanımı	Gümüş zarif ma' fincan
Mekteb-i Sanâyi Müdürü Mustafa Bey'in büyük hanımı	Gümüş saat ve iki adet bilezik
Şeyh Ziya ve muhasebeci Nuri Bey'in hanımı beşer me- cidiye, Ziraat memuru Bey'in hanımı	3 mecdiye
Mini yavruların hediyesi, Askeri Rüştüye Müdürü Os- man Nuri Bey'in kızı Şahinde ve İclal hanım	Birer gümüş zarif ma'fincan
Madam Lakırvo'nun hediyesi, Nafia mühendis muavini Mösyö Lakırvo'nun hanımı ve kızı	2 adet abajurlu yelpaze

Tablo 6: Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Merkez Şubesine HediyeEdilen Eşyalar

Tablo 6'ya baktığımızda Donanma-yı Osmanî Cemiyetinin Kastamonu Hanımlar Şubesi- nin üçüncü toplantısında yapılan yardımlarda Gayrimüslim hanımların da yardım kampanya- larına katılmaları dikkate değer bir durumdur. Nafia mühendis muavininin eşi ve kızı tarafında iki adet abajurlu yelpaze yardımı Gayrimüslimlerin de Osmanlı'nın dağılma sürecinde Osmanlı ordusuna destek olduklarının kanıtıdır. Bu yardımlara para vererek destek olanlar ise şu şekil- dedir (Köroğlu, 7 Temmuz 1911, s. 4);

<i>Yardımda Bulunanların İsimleri</i>	<i>Kuruş</i>
Güldamlaşzade Ahmet Bey'in kızı	20
Bayramgazizade kızı	20
Merkez Müdde-i Umumisi Bey'in kızı	20
Tosya Müftüsü'nün kızı	20
Mütekaid Nuri Bey'in hanımı	25
Komiser muavini Mehmet Fevzi Bey'in hanımı	20
Merhum Hacı Evliya Efendi'nin kızı	40
Mekteb-i Sultani Arapça öğretmeni Yusuf Kemal Bey'in hanımı	40
Milli Eğitim muhasebecisi Hakkı Bey'in hanımı	25
Kız Ortaokulu ikinci öğretmeni hanım	10
Mekteb-i Sultani coğrafya öğretmeni Arif Bey'in hanımı	20
Askeri Rüştüye Teğmeni Sadık Bey'in hanımı	20
Tahrirat Kalemi memuru Mustafa Efendi hanımı	20
Uğurluzade Mehmet Bey'in hanımı	20
Merhum Binbaşı Hacı Hasan Bey'in hanımı	20
Orman memuru efendinin büyük kızı	27
Mekteb-i Sultani İmamı Bey'in hanımı	15
Basmacı Ahmet Bey'in hanımı	5
Cebrail Mahallesi muhtarı Hafız Bey'in hanımı	5

Tablo 7: Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Hanımlar Şubesinin Üçüncü Toplantısında Para Yardımında Bulunanlar

Tablo 7'ye göre Donanma-yı Osmanîye Cemiyetine 1911 yılı temmuz ayının ilk haftasında yapılan yardımların çoğu nakit olarak toplanmıştır. Yardıma katılan hanımların bir kısmı vilayetteki idari memurların eşleri, kızları olmakla birlikte yine vilayetin ileri gelenlerinin eşleri ve kızları ile birlikte vilayette görev yapan öğretmen hanımlar yardım kapmayasında yer almışlardır. Bu yardım listesinde Mekteb-i Sultani Arapça öğretmeni Yusuf Kemal Bey'in hanımının ve Merhum Hacı Evliya Efendi'nin kızının 40 kuruş bağış yapmış olması yardım kampanyalarında gösterdikleri hassasiyetin bir göstergesidir.

Köroğlu gazetesinin 14 Temmuz 1911 tarihli nüshasında yer alan "*Kız Sanâyi Mektebinin Muvaffakiyeti*" başlığı altında, düzen, eğitim, hüner ve marifetçe memleketin iftiharını olan kız sanâyi mektebi öğrencilerinin padişah hazretlerine arz ve takdim edilmek üzere imal ettikleri halı harita ile iki levha'dan bahsedilmiştir. Selanik'e gönderdikleri halı harita ile iki levhanın Selanik ve İstanbul gazetelerinde büyük rağbet gördüğünden söz edilmiştir. Kız sanâyi mektebi müdiresi hanım, çocukların uzun müddette birçok emekle yaptıkları bu eserlerini sınavda hanımlara gösteremeyeceklerini, birkaç gün zarfında mezkûr iki levhanın tamamen aynısı olmak üzere birinden iki, diğerinden bir tane yapılacağına haberini vermiştir. Bu levhalar büyük takdirle karşılanmıştır. Bu arada Donanma Cemiyeti adına yardım yapmak için yapılan toplantıda, hoca hanımlar tarafından dualar edilmiş, öğrenciler tarafından kasideler, şiirler okunmuş diploma alacak hanımlardan ikisi tarafından konuşmalar yapılmıştır. Üçüncü Sınıf öğrencilerinden Sabiha Hanım tarafından 3 şiir okunmuş ve her biri alkışlara karşılanmıştır. Sabiha Hanım, eline bir buket çiçek alarak bir çiçek şiiri okumuş, sonra çiçeği donanma şubesi başkanı hanımefendiye takdim etmiş, başkan hanımefendi çiçeği donanmaya hediye ettiği için onu müzayedeye koymuştur. Bu güzel toplantı ve hayırseverliklerinden dolayı öğrencilere ve donanma cemiyeti hanımlarına teşekkür edilmiştir. Yapılan yardımlar ise şu şekildedir (Köroğlu, 14 Temmuz 1911, s. 4);

<i>Yarımda Bulunanların İsimleri</i>	<i>Kuruş</i>
Merhum muhasebe memuru İbrahim Bey'in hanımı	20
Merhum Evrak Müdürü'nün hanımı	20
İstinaf Zabıt Kâtibi Hakkı Bey'in hanımı	20
Zabıt Kâtibi Hüsnü Bey'in hanımı	10
Evkaf Müdürü Beyin hanımı	30
İnceustaoğlu Mehmet Bey'in hanımı	20
Vergi Kalemi Kâtibesinden İsmail Bey'in hanımı	20
Cebecioğlu kızı Hoca Efendinin hanımı	10
Sathioğlu Hacı Ağanın hanımı	10
İmamzade Hafız Hasan Bey'in hanımı	10
Kız İlkokulu ilk öğretmeni hanım	40
Vergi memuru beyin dadısı hanım	20
Şeyh Hafız Arif Bey'in hanımı	20
Demirci Darioğlu Hasan ustanın hanımı	20
Şer'îye Kâtibi Said Bey'in hanımı	10

Tablo 8:Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Hanımlar Şubesi Para Yardımında Bulunanlar

Kastamonulu Kadınların Cemiyet Faaliyetleri (1876-1914)

Tablo 8'den anlaşıldığı üzere Donanma-yı Osmanîye Cemiyetine 1911 yılı temmuz ayının ikinci haftasında yapılan yardımlar, ilk hafta toplanan yardımlarda olduğu gibi çoğu nakit şeklindedir. Yardıma katılan hanımların bir kısmı vilayetteki idari memurların eşleri olmakla birlikte yine vilayetin ileri gelenlerinin eşleri ile birlikte vilayette görev yapan öğretmen hanımlar da yardım kapmayasında yer almışlardır. Bu yardım listesinde kız ilkokulu ilk öğretmeni hanımın 40 kuruş bağışta bulunması dikkate değer bir durumdur. Yapılan bu bağış sonrasında donanma şubesine teslim edilen eşyaları verenler ve bu eşyaları verenlerin sayıları ise şu şekildedir;

Dini	Halk		Memur		Erkek Ve Kız Çocukları
-	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	-
İslam	127	138	55	16	658
Hristiyan	3	0	0	0	3
TOPLAM	130	138	55	16	661

Tablo 3: Donanma-yı Osmanîye Kastamonu Şubesine Bağış Yapanlar

Kastamonulu hanımlarının 1911 yılında Osmanlı donanmasına yaptıkları yardımlar aralıksız devam etmiştir. 1911 yılı Ağustos ayında Donanma-yı Osmanîye Kastamonu Hanımlar Şubesinin bağış listesi ise şu şekildedir;

Genel Numarası	Yarımda Bulunanların İsimleri	Bağış Yapılan Eşya	Özel No
1071	Hastane Kabilesi (ebe) Hanım	Mercan tesbih	53
1072	Hastane Kabilesi (ebe) Hanımın kız kardeşi	Gümüş kaşık	54
1073	Muhasebeci Nuri Efendi'nin kızı	İşlemeli levha	55
1074	Emekli Yüzbaşının Hanımı	Mendil	56
1075	Muhasebeci Nuri Efendi'nin annesi	Yatak çarşafı ³	57
1064	Hisarardı'ndan Ayşe Hoca	Gömlek	47
1066	Orman Müfettişi Kemal Bey'in hanımı	İşlemeli gömlek	50
1067-1068	Baytar Ali Galip Bey'in Hanımı	Havlu-İşlemeli yastık	51
1076	Hukuk Mahkemesinde Aza Mülazımı Mehmet Bey'in hanımı	Ayna	58
1077	Hukuk Mahkemesinde Aza Mülazımı Mehmet Bey'in kızı	Levha	59
1078	Telgraf Merkez Müdürü Feyzi Bey'in hanımı	Antika gümüş saat- Kordon	60
1079	Mekteb-i Sultani Müdürü Bey'in kızı	İşlemeli havlu	61
1080	Abdülcabbar Mahallesi İmamı Ata Bey'in hanımı	Yaşmak	62
1081	Ekmekçi Ahmet Ağa'nın hanımı	Peşkir	63
1083	Bahazade Cemal Bey'in Hanımı	Peşkir	65
1084-1085-1086	Mekteb-i Sultani Kahvecisi Hanımı	Yağlık-Çevre	66
1087	Bakırcı İbrahim Ağa'nın hanımı	Yastık örtüsü	67

1088	Bakırcı Hakkı Ağa'nın hanımı	Havlu	68
1089	Ekmekçi Hacı Ağa'nın hanımı	Tel işlemeli peşkir	69
1090	Tütüncü Hafız Bey'in hanımı	Havlu	70
1091	Tütüncü İsmail Bey'in hanımı	Havlu	71
1092	Mekteb-i Sultani Kapıcısının kızı	Peşkir	72
1093	Çavuşzade Hüseyin Ağa'nın hanımı	Gömlek	73
1094	Muhtar Mehmet Efendi'nin hanımı	Peşkir	73
1095	Ekmekçi Ahmet Ağa'nın hanımı	Peşkir	74
1096	Nizam Baba'nın hanımı	İpek mendil	75
1097	Katipzade Mustafa Bey'in annesi	İşlemeli yağlık	76

Tablo 10: Donanma-yı Osmanîye Kastamonu Hanımlar Şubesinin Ağustos 1911 Tarihli Bağış Listesi

Tablo 10'da bulunan, Donanma-yı Osmanîye Kastamonu Hanımlar Şubesinin, 1911 yılı Ağustos ayında Kastamonu hanımların donanma adına yaptıkları bağışları incelediğimizde bağış yapan kadınlar arasında çalışan kadınların yanında vilayetin önde gelen isimlerinin hanımlarının da yer aldığını görmekteyiz. Bağış listesinde adı geçen hanımlardan biri hastanede ebe olarak görev yapmaktadır. Bağış yapan hanımlar arasında sağlık sektöründe çalışan hanımlar yer aldığı gibi farklı sektörlerde ve idari kurumlarda çalışan kişilerin de hanımları vardır. Bağış yapılan eşyalar arasında ise peşkir, gömlek, yatak örtüsü, yastık gibi eşyaların yanında gümüş kaşık ve gümüş saat gibi değerli eşyaların da olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte XIX. Yüzyılda Kastamonu vilayetinde, döşeme, yatak, çarşaf, peşkir, hamam takımı, Kastamonu bezi, yelken bezi gibi dokumaların yanında kendir, tiftik ve urgan üretiminin oldukça yaygın olması yardım kampanyalarında bağışlanan eşyaların içeriği ile uygunluk göstermektedir (Fidan, 2020, 30).

1.3. Hedâyâ-yı Şîtâiye

XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlayan hedâyâ-yı şîtâiye faaliyetlerinin amacı Osmanlı askerinin kışlık giysilerinin karşılanmasıdır. 1908 yılının sonlarında Anadolu'nun bazı bölgelelerinde başlayan (İslam ve Ulum, 1908, s. 32) hedâyâ-yı şîtâiye faaliyetleri Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı savaş sürecinde askerinin kışlık ihtiyaçlarını tedarik edilmesinde (BOA,Umumi, 67-73) önemli bir yere sahiptir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri doğrultusunda hedaya-ı şîtâiye toplanması gündeme gelmiş ve bu bağlamda kış mevsiminde askerinin kışlık elbiselerini karşılamak için önemli çalışmalar yapılmıştır (İkdam, 25 Eylül 1914, s. 2). Hedâyâ-yı şîtâiye kampanyaları, savaş yıllarında faaliyet gösteren farklı cemiyetlerin de çalışmalarında da kendini göstermiştir. 1914 yılında, Türk Kadınları Biçki Yurdu, halkın hedâyâ-yı şîtâiye olarak verdiği pamuklu mintanları ücretsiz olarak dikeceğini bildirerek kampanyaya destek olmuştur (İkdam, 10 Ekim 1914, s. 2). Askerinin kışlık ihtiyacı olan eşyalar arasında asker çorapları, yün kuşak pamuklu mintan gibi ürünler bulunmaktaydı (Tan, 1992, s. 219-223). Bu ürünler, bir taraftan halkın el emeği ile dikilirken diğer taraftan fabrikalar da üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (İkdam, 23 Eylül 1914, s. 2; İkdam, 10 Ekim 1914, s. 2). Bununla birlikte askerinin giyeceği kışlık kıyafetlerin içeriğine dikkat edilmiş ve giyeceklerin hangi malzemeden yapılması gerektiği Müdâfaa-i Millîye Merkezi Umumiyesi tarafından halka özellikle bildirilmiştir. Bil-

diride Osmanlı askeri için verilecek çamaşırın yeni ve pamuğun mikroplu pamuk olmamasına dikkat edilmesi ifade edilmiştir. Bu bağlamda bazı yerlerde paçavradan pamuk yapıldığı ve bunlardan elbise dikilmekte olduğu duyulmuş, bu nedenle de askerin sağlığını dikkate almak için ricada bulunulmuştur (İkdam, 27 Eylül 1914, s. 2).

Kastamonu gazetesinin 25 Ocak 1909 tarihli nüshasında “Hedâyâ-yı Şî tâiye” başlığı altında yer alan yazıda, Kastamonu Fırkası Kumandanı Haydar Paşa’nın hanımı başkanlığında Kastamonu’nun ileri gelen hanımlarından ve memur ailelerinden oluşan Hedâyâ-yı Şî tâiye Hanımlar Komisyonu’nun bir toplantı yaptığı bildirilmiştir. Bu toplantıda askerin ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü hediyelerin kabul edileceği ve yardım yapmak isteyenlerin komisyona başvuru yapmaları gerektiği halka duyurulmuştur (Kastamonu, 25 Ocak 1909, s. 2). Bu bağlamda Kastamonu Hedâyâ-yı Şî tâiye Komisyonu 1909 yılında Kastamonu Fırkası Kumandanı Haydar Paşa’nın hanımı başkanlığında kurulmuştur. Kastamonu vilayeti Osmanlı askerinin kışlık ihtiyaçlarının karşılanmasında üzerine düşen görevi yerine getirmekten çekinmemiştir. Kastamonu vilayet merkezi ve vilayete bağlı kaza, nahiyelerde hedâyâ-yı şî tâiye için yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Köroğlu gazetesinin 4 Şubat 1909 tarihli nüshasında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Çankırı Merkez Heyeti tarafından 1.600kuruşun Çankırı Ziraat Bankasına yatırıldığı bildirilmiştir. Bununla birlikte Kastamonu vilayetine bağlı olan Boyabat kazası İttihat Ve Terakki Merkezi kontrolünde 174 çift çorap, 10 adet dolak, 37 adetpamuklu berenin Sinop’a ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Sinop İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Heyeti tarafından da 30 çift çorap, 11 adet nimetin, 129 parça eşya şark vapuruyla ve 18 Osmanlı lirasında polişe olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Heyetine ulaştırıldığı bildirilmiştir. Yine ÇerkeşMerkez Heyeti’nin halktan topladığı nakit ve çorap dâhil toplam 923 parça eşyanın Ankara yoluyla 9. İstanbul merkezine gönderildiği haber edilmiştir (Köroğlu, 4 Şubat 1909, s. 4). İnebolu kazası halkı da İttihat ve Terakki Cemiyeti aracılığı ile askerler için ayakkabı, çorap, giysi gibi malzemelerin yanında440 kuruş para toplamıştır (Köroğlu, 10 Şubat 1909, s. 4).

Kastamonu gazetesinin 18 Şubat 1909 tarihli nüshasında ise “Takrir” başlığı altında şu ifadelerle dile getirilmiştir:

“Hudut-u Osmaniye’de bulunan asker kardeşlerimize Hedâyâ-yı Şî tâiye toplamak için gazetemizin telkinat ve delalet hayrı havanesiyle dâhil vilayette dahi Muhderat-ı Osmaniye tarafından komisyonlar teşekkülüyle teşebbüsâtı ciddiyede bulunduğunu idarehanemize varid olan mektuplardan istibşar ediyoruz. Buna göre Cide’den aldığımız bir mektuptan Cide limanı reisi Niyazi Efendi’nin haremi hanımı hemşiremiz kasabayı teşkileden 50-60 hanenin hanımlarını geçen gün hanesine davetle kıraat ettirilen menkıbe-i celile-i risaletpenahiye müteakip askerliğin fezail ve muhasenatına ve asker kardeşlerimizin vatan millet olan hizmetlerinin ulviyet ve kutsiyetine dair bir nutuk iratederek orada bulunan hanımları itayı ianeye teşvik etmiş ve derhal yapılan 100 mütecavizi için Osmanlı ittihat ve terakki cemiyetinin Cide kaza heyet-i merkeziyesine teslim olunmuştur. Hanım mumaileyhi ile bu babda önde gelen hanımların hareket-i vakıa-i hamiyetmindanelerini takdir ve sa’ilerinin meşkûr olması davetini isal kadir ederiz.”

Bu haberden anlaşıldığı üzere Kastamonu vilayetine bağlı Cide kazasında Cide limanı başkanı Niyazi Efendi’nin hanımının öncülüğünde 50-60 kadar hanenin hanımları bir araya gelerek askerin kışlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere yardım kampanyası düzenlemişlerdir. Niyazi Efendi’nin hanımı, Cide hanımlarını evine davet ederek onlara bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında askere yapılacak yardımın öneminden bahsetmiştir. Burada toplanan yardım paraları (100 kuruş) ise İttihat ve Terakki

Cemiyetinin Cide kazası şubesine teslim edilmiştir. Cideli hanımlar bu davranışlarından dolayı takdirle karşılanmışlardır. Cide hanımlarının yardım topladığı günlerde Kastamonu vilayetine bağlı olan İnebolu kazasında da İnebolu kazası halkı tarafından “Hedâyâ-yı Şîtâiye” adı altında yardım kampanyası düzenlenmiş ve burada toplanan para İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla askerlere ulaştırılmıştır. Bu arada yerel basında halk, yardımların daha da çok olması ve askerlerin çok zor durumda daha çok malzemeye ihtiyaç duyduğu konusunda uyarılmıştır (Köroğlu, 18 Şubat 1909, s. 4). İnebolu kazası halkının İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla askere Hedâyâ-yı Şîtâiye için topladığı yardımlar şu şekildedir (Köroğlu, 8 Mart 1909, s. 4);

Yarımda Bulunanların İsimleri	Kuruş
<i>Ömer Reisoğlu Ahmet Efendi</i>	60
<i>Ömer Reisoğlu Ahmet Efendi validesi hanım</i>	20
<i>Kamid Halil usta</i>	15
<i>Ekmekçi Behçet usta</i>	20
<i>İşçi İshak usta</i>	10
<i>Toplam</i>	125
<i>Daha önce toplanan</i>	440
Toplam	565

Tablo 11: İnebolu Kazası Halkının Hedâyâ-yı Şîtâiye için Topladığı Yardımlar

Kastamonu hanımlarının Osmanlı askerlerine Hedâyâ-yı Şîtâiye kapsamında yaptığı yardımlar, Harbiye Nezareti tarafından da dikkate alınmıştır. Milli Mücadele sonrasında, Kastamonu Fırkası Kumandanlığının Kastamonu hanımları tarafından yapılan bağışlarla ilgili yazısına cevap olarak Harbiye Nezaretinden bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta Kastamonu hanımları tarafından Hedâyâ-yı Şîtâiye olmak üzere Kastamonu Taburu İkinci Bölüğü Yüzbaşı İzzet Efendi'ye verilen 6 adet bağışın ve 10 adet dizlik ile 26 adet gömleğin ambar mahsusasına teslim olduğu bildirilirken bu eşyaları bağışta bulunan hanımlara teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 2 Temmuz 1909, s. 3). Kastamonu hanımlarının Osmanlı askerine yapmış olduğu yardımlar Harbiye Nezareti tarafından da takdir görmüştür. Bu durum Kastamonu vilayetinin Osmanlı askerine ve ordusuna sağladığı desteğin de kanıtıdır.

1.4. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulma fikri ilk olarak 1864 yılında Cenevre'de düzenlenen uluslararası bir konferanstan sonra gündeme gelmiştir. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulması ise Osmanlı temsilcisi olarak Paris'e giden Dr. Abdullah Bey'in, Kızılhaç Konferansı'na katılması ile Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin temelleri atılmıştır (Sarı, 2015, s. 965). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, kuruluşunun ardından, kuruluş amacını ve yardımların hangi şekilde gerçekleştirileceğini Cemiyet Nizamnamesinde belirtmiştir. Bununla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyet Nizamnamesinin altıncı maddesinde de “ *iş bu cemiyet birisi erkeklere ve diğeri kadınlara mahsus olarak iki kısma ayrılıp bunların ikisi de bir maksadı müşterek üzerine hizmet edeceklerdir*” ifadesine yer verilerek cemiyetin kadın kolunun kuruluşu meşrulaştırılmıştır. Bu bağlamda Kızılhaç cemiyetinden esinlenerek kurulan cemiyetin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesinin kuruluş amacı (Baytal, 2012, s. 79) savaş yıllarında kimsesiz, muhtaç duruma düşen ailelere yardım etmek (Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesi (1913-1915), s. 1) aynı zamanda asker kıyafetlerinin dikilmesi, tedarik edilmesi olarak belirlenmiştir. Osmanlı kadınları, cemiyetin

Kastamonulu Kadınların Cemiyet Faaliyetleri (1876-1914)

belirlenen hedeflere ulaşması için konferanslar, müsamereler düzenleyerek Osmanlı askerine yardım sağlamaya çalışmışlardır (Tasvir-i Efkâr, 4 Ekim 1337, s. 2).

Balkan Savaşları'nın yaşanması ile birlikte Besim Ömer Paşa tarafından kurulan Hilâl-i Ahmer ve Kızılay Hanımlar Merkezi'nde göçmen kızlarına, şehit çocuklarına sanat öğretmek amacıyla bir sanat evi de açılmıştır (Türk Yurdu Dergisi, 4 Kasım 1915, s. 55). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi ilk kurulduğunda cemiyette 100 aza bulunmaktadır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyetinin İdare Heyetinde bulunan kadınların isimleri şu şekildedir:

Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyetinin İdare Heyeti	
Reis	Prenses Nimet Muhtar Hanımefendi: Ahmet Muhtar Paşa hanımı
İkinci Reis	Ayşe Hanımefendi: Ziya Paşa'nın hanımı
İkinci Reis	Madam Zoiros Paşa: Doktor Zorios Paşa hanımı
Başkâtip	Selma Hanımefendi: ayandan A. Rıza Bey kardeşi
Kâtip	Fatma Aliye Hanımefendi: Faik Paşa hanımı
Aza	Şadiye Hanımefendi: Müze Müdürü Halil Bey'in hanımı
Aza	Leyla Hanımefendi: Duyun-u Umumiye Mektupçusu Vahit Bey'inhanımı
Aza	Madam Neomi Kelekyan (İngilizce Muhaberat için): Kelekyan Efendi hanımı
Aza	İsmet Hanımefendi: Yusuf Razi Bey hanımı
Muhasebeci	Nezihe Zeynep Hanımefendi: Merhum Halil Paşa Kerimesi Veli Beyhanımı

Tablo 12: Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti İdare Heyeti

Osmanlı Hilâl-i Ahmer ve Kızılay Hanımlar Merkezi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte ülkenin farklı bölgelerinde; İstanbul, Ayastefanos, Kadıköy, İnebolu, Adana, Edirne, Erzurum, Bebek, Eskişehir, İzmir, Bursa, Bolu, Halep, Sinop, Trabzon, Konya, Samsun, Kudüs, Kastamonu, Nazilli ve Viyana'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kadın şubeleri kurulmuştur (Kaplan vd, s. 181). Bu bağlamda, Kastamonu'da kurulan Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi de 1913 yılı şubat ayında, Vali Mehmet Galip Bey'in eşinin başkanlığında kurulmuştur (BOA, DH. Siyasi Kısım, 112-17). Cemiyetin kuruluşu, Köroğlu gazetesinin 12 Şubat 1913 tarihli nüshasında da "Hanımlar Şubeleri Teşkilatı" başlığı altında yer almıştır. Haberde Kastamonu vilayet merkezinde askerin iç giyim, kıyafet, hırka, çorap gibi ihtiyaçlarını karşılamak için M. Vali Galip Bey'in hanımı tarafından Kastamonu'da "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi" kurulduğu bildirilmiştir. Bu teşebbüs için Vali M. Galip Bey, vilayet erkânı, memurlar ve eşraf Kastamonu Kız Sanayi Mektebine davet edilmiştir. Bu davette hiç vakit kaybetmeden aza kayıtların alınarak seçimlere başlanmıştır. Yapılan seçimlere göre Kastamonu Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi idare heyeti şu şekildedir:

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kastamonu Kadınlar Şubesi 1913 Yılı İdare Heyeti	
Başkan	Vali Mehmet Bey'in Hanımı
Kâtip	Defterdar Beyefendi'nin Kızı
Veznedar	Bank-ı Osmanlı Bankası Direktörü Efendi'nin Hanımı

Tablo 13: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kastamonu Kadınlar Şubesi 1913 Yılı İdare Heyeti

Kastamonu Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi için yapılan seçimlerin ardından aza olarak belirlenen hanımlar, bir heyet halinde hükümet binasına giderek burada bulunan memurlardan yardım toplamışlardır. Hükümet memurları ellerinden geldiğince yardımda bulunmuşlardır. Birkaç daireden bin küsur kuruşa yakın bir meblağ toplanmıştır. Aza kaydolunan hanımefendiler toplanan miktarı, Kastamonu Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesinin ikinci toplantısına kadar 4500 kuruşa çıkarmışlardır. Bu arada İnebolu, Daday kaymakamlıkları bu kazalarda Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubelerinin kurulduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca Tosya'da şubesinden bildirildiği üzere, Tosya'da emekli Binbaşı Hacı Ahmet Ağa Hanımı Vasfiye Hanım tarafından 20 Gömlek, 20 iç giyimim posta merkezine gönderildiği haberine yer verilmiştir (Köroğlu, 12 Şubat 1913, s. 4). Kastamonu vilayetine bağlı İnebolu kazasında da yardımlar gerçekleşmiş ve İnebolulu hanımlar Hilâl-i Ahmer'e yardımda bulunmak için yardım kampanyaları düzenlemişlerdir (Köroğlu, 19 Şubat 1913, s. 3).

Kastamonu Valisi, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Kastamonu Merkez Şubesi adına İstanbul Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine yazdığı bir telgrafta, Kastamonu Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi'nin kuruluş aşamasını aktarmaya çalışmıştır. Vali Bey bu telgrafında, her türlü fedakârlıktan geri kalmayan Kastamonu vilayetinin vatansever halkının Hilâl-i Ahmer teşkilatı bünyesinde büyük çaba sarf ettiklerini ve Kastamonu kadınlarının erkeklerle yarışmasına faaliyet gösterdiklerini belirtmiştir. Kadınlar tarafından tedarik edilen hastane takımlarının doğrudan Erzurum mıntika harbiyesine ulaştırmak amacıyla "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân" namıyla merkezde bir cemiyet kurulduğunu ve kaza, nahiye hanımlarının da bu cemiyetle yardım etmeleri konusunda teşvik edildiğini bildirmiştir. Bu cemiyetin çaba ve çalışmalarıyla toplanan bağışların içeriğinin merkeze sunulan çizelge içerisinde belirtildiği, çok sayıda hastane takımının Müdâfaa-i Millîye Şubesi aracılığı ile Sivas'a gönderildiğini, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân'nın kuruluş amacı doğrultusunda sonlandırılmasını, daimî bir teşkilat statüsüne dâhil olmadan düzenli mesai yapamayacağından dolayı, "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvân"ın Hilâl-i Ahmer'e çevrilmesinin uygun görüldüğünü dile getirmiştir. Bu aşamada vilayet erkanı, eşraf ve şeyhlikten, memleket hanımlarına davetnameler gönderilerek, şehitlerin ruhu için bir mevlit okutulacağı ve okul öğrencileri tarafından konuşmalar yapılacağı, şiirler okunduktan sonra, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi'nin kurulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Kastamonu merkez, Daday, Çankırı, Araç, Sinop, Gerze' de kurulan kadın şubeleri azalarının memuriyetleri nizamnâme gereğince tasdik edildiği ifade edilmiştir (Kızılay, 28-160, 1331/1913).

Kastamonulu hanımlar, Balkan Savaşları' da ve I. Dünya Savaşı yıllarında vatani kurtarma mücadelesi veren Osmanlı askerleri için birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Bu çalışmaları yaparken zaman zaman sıkıntı yaşamışlardır. Koroglu gazetesinin 20 Şubat 1913 tarihli sayısında bir okuyucu tarafından gazeteye aktarılan "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Muhtere-mesinin Kastamonu Hanımlar Şubesi Heyet-i Faaliyeti" başlıklı bir yazıda yardım toplamak amacıyla etrafta dolaşan hanımların Ohannas İgneçiyen ticarethanesinde maruz kaldıkları muameleden bahsedilmiştir. Burada yaşanan olay bir hanım tarafından gönderilen bilgiler doğrultusunda gazetede aynen aktarılmıştır. Habere göre Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi tarafından alınan karara uygun olarak heyet azasında iki hanım refakatlerinde bir polis memuru ile bir de jandarma eşliğinde çarşıdaki ticarethaneler ve dükkanları gezerek yardım toplamışlardır. Kastamonu esnafı bu yardım kampanyasına ilgi göstermiştir. Hanımların yapmış olduğu bu yardım kampanyasına esnaf para ve eşya vererek destek olmuştur. Yardım toplayan hanımlar, Ohannes

İğneciyan Efendi'nin ticarethanesine geldiği sırada mağazaya giren hanımlara önemli bir satışta bulunacakları fikriyle Ohannes İğneciyan Efendi ile mağaza müstahdemi, dükkâna gelen misafirleri satın alma amacıyla geldiklerini zannedip oldukça samimi yaklaşmışlardır. Ziyaret amacının satın alma değil de yardım toplama olduğunu öğrendiklerinde ticarethanede bulunanlar tavırlarını değiştirmiş ve yardım veremeyeceklerini kaba bir tavırla söylemişlerdir. Hanımlar bu gördükleri muameleyi umursamayıp vatana hizmet uğruna yardım talebinde bulunmuşlardır. Ancak kaba bir şekilde mağazadan kovulurcasına bir tavırla karşılaşmışlardır. Bu hanımlara ve özellikle Osmanlı'nın yaralı askerlerine karşı Ohannes İğneciyan ticarethanesi müstahdeminin gösterdiği tavır herkes tarafından kınanmıştır (Koroğlu, 20 Şubat 1913, s. 3). Kastamonulu hanımların maruz kaldıkları bu uygunsuz davranışlar, cephede verilen mücadelenin farkında olmayan kişilerin varlığının göstergesidir. Bunula birlikte halkın bu yaşanan olaya karşı göstermiş olduğu tepki hanımların gösterdiği çabanın halk tarafından takdirle karşılandığının ifadesidir. Bütün bu zorluklara rağmen verdikleri mücadeleden vazgeçmemişlerdir.

Kastamonu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi'nin kurulduğu yıllarda Kastamonu'da cemiyetin hanımlar şubesinin açıldığı ulusal basında da yerini almıştır. İkdâm gazetesinin 22 Nisan 1915 tarihli nüshasında yer alan "*Kastamonu Hanımlarının Fedakârlığı*" başlığı altında Kastamonu vilayetinde *Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesinin* kurulduğu, cemiyetin kuruluşunda Vali Mehmet Bey, vilayet erkânı, memurlar, eşraf, ulema ve tüccar hanımları tarafından şehit askerler için mevlit okunduğu haberi verilmiştir. Mevlidin ardından Kastamonu hanımları fedakâr askerlerden yaralananlara bir hizmette bulunmak üzere Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesini kurarak hemen orada 48 lira civarında bir yardım toplandığı, kurulan bu cemiyetin, aza kaydına ve yardım toplamaya ara vermeden devam ettiği bildirilmiştir (İkdâm, 23 Nisan 1915, s. 2).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin XIX. ve XX. yüzyıllarda yaşamış olduğu askeri mücadeleler, sadece askeri sahada yapılan savunmalarla sınırlı kalmamıştır. Bu yıllarda yaşanan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı ordusunda önemli kayıplara neden olması Osmanlı halkını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda İstanbul başta olmak üzere halkın çabaları ile yardım amaçlı cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler ülkenin farklı bölgelerinde açılan şubeler sayesinde faaliyet sahalarını genişletmişlerdir. Ülke genelinde açılan bu şubelerin sayısı zamanla artış göstermiştir. Bu cemiyetlerden biri olan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Anadolu'daki şube sayısı Milli Mücadele sürecine gelindiğinde yetmiş beşe ulaşmıştır. Yine 1909 yılında ilk olarak İstanbul'da faaliyete başlayan Osmanlı Donanma Cemiyetinin 1910 yılına gelindiğinde, şube sayısının 120'ye ulaştığı bildirilmiştir. Cemiyet faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği vilayetlerden biri de Kastamonu vilayeti olmuştur. Bu süreçte Kastamonu'da kurulan cemiyetler sadece askerlerin ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmamış yoksul ve kimsesiz kalan kişilere de destek olmuşlardır.

Vatan savunmasının gerçekleşmesinde, ordunun mühimmat ihtiyacının giderilmesinde önemli bir rol üstlenen Kastamonu sadece coğrafi konum olarak değil aynı zamanda halkın cephe gerisinde göstermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi ile de ismini duyurmuştur. Kastamonu'da verilen vatan mücadelesinde kadınlar oldukça etkili olmuş ve düzenlemiş oldukları mitinglerle, toplantılarla, etkinliklerle ve konferanslarla halkta milli bilincin uyanmasını sağlamışlardır. Yapmış oldukları faaliyetlerde sadece ulusal sahada sesini duyurmakla kalmayan Kastamonu kadını

yabancı ülkelerin temsilciliklerine gönderdikleri telgraflarla sesini uluslararası sahada da duyurmayı başarmıştır. Bununla birlikte Kastamonu halkının özellikle orduya ve askere yapılan yardımlarda göstermiş olduğu çaba aşikârdır. Cemiyetler aracılığı ile yapılan yardım kampanyaları ve düzenlenen etkinliklerde Kastamonu kazaları da dâhil olmak üzere Osmanlı donanmasının nakit para ihtiyacı dahi karşılanmaya çalışılmıştır. I. Meşrutiyet sürecinde cemiyetlerin sınırlı çalışmalarına rağmen Kastamonu hanımlarının Asâkir-i Şahaneye Yardım Komisyonu aracılığı gösterdikleri faaliyetler dikkate değerdir. Hanımların Osmanlı askerine göstermiş olduğu hassasiyet, Kastamonu vilayet merkezi ile sınırlı kalmamıştır. Hanımlar tarafından yürütülen faaliyetler, Kastamonu'nun sancak ve kazalarında da aktif bir şekilde sürdürülmüştür. Kastamonu kazaları olan Cide, İnebolu, Daday kadınlarının yardım kampanyalarında gösterdiği fedakârlık bu durumun bir göstergesidir. Bu bağlamda özellikle Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Kastamonu Hanımlar Şubesi'nin Osmanlı ordusu adına yapmış oldukları nakit yardımlarının donanmanın güçlenmesinde ve ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli rol oynadığını söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca yapılan yardımlarda Kastamonu Belediyesi'nin de aktif rol üstlenmesi yapılan yardımların sivil toplumla sınırlı kalmadığının vilayet idaresinin de bu yardımlara destek verdiğinin göstergesidir.

Kastamonu hanımlarının yardım faaliyetleri kapsamında vilayette bulunan okulların ve burada eğitim alan kız çocuklarının yardım kampanyalarına dâhil olması vatanın kurtuluşu söz konusu olduğunda gençlerin de vatan müdafaası bilincine sahip olduğunun ifadesidir. Bu bilincin oluşmasında Kastamonu yerel basının etkili olduğu aşikârdır. Bu bağlamda Kastamonu halkı Osmanlı topraklarında yaşanan gelişmeleri yakından takip etmekle kalmamış aynı zamanda devletin varlığının devamlılığı için çaba göstermiştir. Bununla birlikte toplumsal sorunlarında göz ardı edilmediği, kimsesiz ve muhtaç olan ailelere yardım edilmesi adına Hilal-i Ahmer gibi cemiyetlerin faaliyet göstermesi cemiyetlerin sadece askeri amaçlı faaliyet göstermediğinin kanıtıdır. Bunların dışında, Kastamonu kadınlarının faaliyet gösterdiği cemiyet çalışmalarında, Gayrimüslim kadınların da isminin geçmesi dikkate değer bir durumdur. Bu durum Osmanlı'nın dağılma sürecinde yaşamış olduğu azınlık isyanlarının toplumun tüm kesimini yansımadığının da bir ifadesidir. Bir tarafta Osmanlı aleyhine faaliyet gösteren Gayrimüslimler, diğer tarafta vatan toprağı için mücadeleye destek olan Gayrimüslimler. Ayrıca Kastamonu kadınların düzenlenen etkinlik ya da toplantılarda konuşma yapmaları, şiirlerin okunması ve yine kadınlar tarafından duaların yapılması kadınların toplumsal yaşamdaki etkinliğinin bir göstergesidir. Sosyal faaliyetlerde bizzat görev alan Kastamonu kadını, vatan savunmasında sadece bedensel olarak mücadele vermemiş aynı zamanda zihin gücünü kullanarak halkın bilinçlenmesinde ve ordunun desteklenmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAYTAL, Y. (2012). Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- BERKİ, F. (1910). Kastamonu ve Bolu Donanma Cemiyetleri, *Donanma Dergisi*, IV/4:306-310. *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1930: 6.
- ÇAKA, C. (1948). *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*. Ankara: As. Fb. Basımevi.
- ÇOKER, F. (1997). "Donanma Vakfı da Tarihe Karışırken Sultan Osman ve Reşadiye Dretnotları", *Tarih ve Toplum*, 43:13-16.

- Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Nizamnamesi (1327), Düstur*, 2. Tertip, Cilt: 1. FİDAN, M. (2000). *Osmanlı Dönemi Kastamonu'da Esnafılık ve Ticari Hayat*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- GÖKOĞLU, A. A. (1952). *Paphlagonia/Paflagonya Kastamonu, Sinop, Çankırı, Bartın, Bolu, Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.
- HANİOĞLU, Ş. (1993). TDV İslam Ansiklopedisi, 7:329-331.
- İBRET Ü. vd. (2015). "Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, (Temmuz, 2015): 239-269.
- İkdam, 23 Eylül 1914: 2.
- İkdam, 25 Eylül 1914: 2.
- İkdam, 27 Eylül 1914: 2.
- İkdam, 10 Ekim 1914: 2.
- İkdam, 23 Nisan 1915: 2.
- "Aldığımız Varakadır", *İslam ve Ulum*, 14 Aralık 1908: 32.
- İSLAMOĞLU, S. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kastamonu Basınında Sivil Toplum Kuruluşları (1908-1928)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KANKAL, A. (2018). "Osmanlı Dönemi'nde Kastamonu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı", *Uluslararası Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti Sempozyumu, (12-12 Nisan 2018)*, 140-141.
- Kadın*, 28 Aralık 1908: 6.
- KAPLAN, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlanmalarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KARPAT, K. (2020). *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KARPAT, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kastamonu*, 7 Temmuz 1897: 3.
- Kastamonu İl Yıllığı 1967 (1968)*. Ankara: Ulusal Basımevi.
- Köroğlu*, 17 Aralık 1908: 2-3.
- Kızılay Arşivi*, 28-160, 1331/1913.
- Köroğlu*, 4 Şubat 1909: 4.
- Köroğlu*, 10 Şubat 1909: 4.
- Köroğlu*, 17 Şubat 1909: 4.
- Köroğlu*, 8 Mart 1909: 4.
- Köroğlu*, 24 Haziran 1909: 3-4.
- Köroğlu*, 2 Temmuz 1909: 3.
- Köroğlu*, 27 Ağustos 1909: 4.
- Köroğlu*, 3 Eylül 1909: 2.
- Köroğlu*, 16 Eylül 1909: 3.
- Köroğlu*, 23 Eylül 1909: 2.
- Köroğlu*, 30 Eylül 1909: 3.
- Köroğlu*, 7 Ekim 1909: 3.
- Köroğlu*, 14 Ekim 1909: 2.
- Köroğlu*, 28 Ekim 1909: 2.
- Köroğlu*, 25 Kasım 1909: 3.
- Köroğlu*, 23 Aralık 1909: 2.
- Köroğlu*, 3 Şubat 1910: 3.
- Köroğlu*, 24 Şubat 1910: 4.

- Köroğlu*, 11 Mart 1910: 4.
Köroğlu, 24 Mart 1910: 3.
Köroğlu, 29 Nisan 1910: 2.
Köroğlu, 6 Ocak 1911: 4.
Köroğlu, 13 Ocak 1911: 4.
Köroğlu, 20 Ocak 1911: 2-4.
Köroğlu, 27 Ocak 1911: 4.
Köroğlu, 5 Şubat 1911: 4
Köroğlu, 9 Mart 1911: 3.
Köroğlu, 21 Nisan 1911: 4.
Köroğlu, 15 Haziran 1911: 4.
Köroğlu, 22 Haziran 1911: 2.
Köroğlu, 7 Temmuz 1911: 3.
Köroğlu, 14 Temmuz 1911: 4.
Köroğlu, 24 Ağustos 1911: 4.
Köroğlu, 28 Kasım 1912: 3.
Köroğlu, 12 Şubat 1913: 4.
Köroğlu, 19 Şubat 1913: 3.
Köroğlu, 23 Eylül 1914: 3-4.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:4, İçtima: 1, 19 Haziran 1909(6 Haziran1325).
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İçtima:1, 26 Haziran 1919 (13 Haziran1325).
OK, S. (2012). *İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*. İstanbul: Destek Yayınevi.
ORHON, H. (1964). *Kızılay'ın Kuruluş Tarihine Kısa Bir Bakış*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara.
Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesi (1913-1915).
ÖZBEK, N. (2000). "*Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Yardım Uygulamaları: 1839-1918*".
Toplum ve Bilim. 89/1999: 111-132.
ÖZÇELİK, S. (2000). *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Millî ye Cemiyeti*. Ankara: Türk TarihKu-
rumu.
Sabah, 29 Kasım 1908: 3.
SARI, M. (2014). "Milli Mücadele Döneminde İzmit ve Çevresinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin
Faaliyetleri (1919-1923)". *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarih Sempozyumu Bildirileri*
(2-3 Mayıs 2014). Kocaeli (2015):965-986.
TAN, N. (1992). "*Kuşakçılık ve Tosya Kuşakları*", IV. Milletlerarası Türk Halk KültürüKong-
resi Bildirileri, Ankara: Feryal Matbaası.
Tasvir-i Efkâr, "Hilâl-i Ahmerimiz", 4 Ekim 1337: 2.
TAŞKIRAN, T. (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: BaşbakanlıkBası-
mevi.
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K.212 G.10 B.10- 15.
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, K.223 G.22 B.22- 5.
TOPRAK, Z. (2014). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih
Vakfı Yurt Yayınları.
TOPRAK, Z. (1992). *II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm". Sosyokültürel Değişme*
Sürecinde Türk Ailesi. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
TORUN, S. F. (2005). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*. An-
kara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Yük-
sek Lisans Tezi).

- TURAN, R. (1989). "Selçuklular Döneminde Kastamonu". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası:1-7.
Türk Yurdu Dergisi, 4 Kasım 1915: 55.
Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Kastamonu Vilayeti (2013). Ankara: Öğüd Matbaası.
YARAMAN, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
YAKUPOĞLU, C. "Kastamonu Tarihine Kısa Bir Bakış", *Kastamonu: Kastamonu Gençlik ve Spor Kulübü*.

Arşiv Belgeleri

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye. 7-30.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye. Müyenevvia.29-22.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK. Umumi.67-73.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye. Siyasi Kısım.112-17.

EXTENDED ABSTRACT

The changes created in the social life of women by the westernization activities that started with the Tanzimat in the Ottoman Empire also showed themselves in the lives of Kastamonu women. These changes, which were reflected in different areas of social life, were not limited to the private lives of women, but also manifested themselves in the solution of the problems created by the crises in the state. In particular, the military and economic devastation caused by the Balkan Wars and World War I made it difficult to meet even the basic needs of the society. The inadequacy of the state in solving the problems experienced in this process paved the way for the start of various social activities among the people. In this context, by the ladies of Kastamonu in the 19th century. Since the end of the 19th century, societies have been established in different fields to meet the needs of Ottoman soldiers and to find solutions to social problems. While most of these societies primarily operated in Istanbul, they later opened branches in different regions of Anatolia and their work spread throughout the country. In this direction, in the period between the First Constitutional Monarchy and the First World War, branches of the Asakir-i Şahaneye Aid Commission, the Ottoman Navy Aid Society, the Hedâyâyı Şitâiye and the Hilal-i Ahmer Society were opened in Kastamonu. These branches also received support from some associations in Kastamonu. Especially the Kastamonu branch of the Committee of Union and Progress provided great support during the collection of aid. These organizations operating in Kastamonu have an important place in covering the winter clothing of the soldiers and in sewing and supplying military clothing. In addition, these societies, which also operate to meet the needs of the people in alleviating the poverty and despair caused by wars, have been effective in eliminating social problems thanks to the aid campaigns and performances they have organized. During the work they carried out within the societies, the ladies of Kastamonu did not hesitate to collect aid by knocking on the doors of the tradesmen when necessary. The work of these ladies, who continued to work towards their goals despite the problems they experienced in this process, was appreciated by the people of Kastamonu. In addition, the activities of Kastamonu ladies to meet the needs of the soldiers were later appreciated by the Ministry of War and the ladies were thanked.

The solidarity activities carried out in the Kastamonu province center were not limited to the provincial center only; women in Kastamonu districts also participated in the activities

with the same volunteering. During the association activities held in Çankırı, Sinop, Taşköprü, Daday and İnebolu, the aid money collected here was sent to the central branches and an attempt was made to provide support to the Ottoman soldiers and the people in need from every corner of the province. In aid campaigns carried out with public participation, people helped within their means, while those who were unable to give money tried to support by giving their belongings. In addition, we see that those who provide cash aid also provide aid in proportion to their earnings, ensuring that the public participates as much as they can. When we look at the studies carried out within the societies in which women are active in Kastamonu and the members of the societies, we generally see that they are in the administrative staff of the province or the spouses of the leading figures of the province. In addition, women working in the province were also active within the society. These ladies, in a way, pioneered the ladies of Kastamonu and mobilized them with the feelings of national unity and solidarity. In this regard, the participation of İzbelizade Hafız Selma Hanım, one of the prominent families of Kastamonu, in the activities of the society was effective in other ladies leading these studies or participating in aid campaigns. Non-Muslim women also took part in the army strengthening or military clothing activities carried out on behalf of the Ottoman soldiers and supported the defense of the homeland. These ladies acted together with Muslim ladies and operated with national feelings. In our study on the societies in which women were active in Kastamonu, the working styles and activities of women in the period until World War I were included in detail. In addition, the aid provided by the public, types of aid and amounts of aid are included in the aid campaigns. Thus, it was aimed to reveal the approach to military, economic and social problems in Anatolia before and after the Balkan Wars.

KAŞKAY TÜRKÇESİNİN LATİN HARFLİ YAZI DİLİ OLMA SÜRECİ -YAZIM VE SÖYLEYİŞ ÖZELLİKLERİ-

Emine TEMEL ALEMDAR*

ÖZ

Nüfusunun büyük kısmı İran İslam Cumhuriyeti'nin güney bölgesinde, Şiraz ve çevresinde toplanmış olan, kimliklerini Türk adıyla ifade eden Kaşkay Türkleri, Oğuz boyuna mensup bir topluluktur. Oğuz edebî dilinin güney alt grubuna dâhil edilen Kaşkay Türkçesi, Kaşkay İli'nde yaşayan Türk tayfa ve tirelerin konuştuğu bir ağızdır.

İran İslam Cumhuriyeti'nde resmî yazı dili Farsça ve resmî alfabe de Arap alfabesidir. Kaşkay Türklerinin kendi kültür ve dillerini koruyup yaşatabilmeleri için edebî dillerini resmî devlet dili seviyesine getirmeleri gerekir. İlk defa 2007 ile 2010 yılları arasında bir grup Kaşkay Türkü'nün bazı sosyal iletişim ağlarında kendi aralarında yazılı dillerine sahip çıkma gayretiyle Latin harfleriyle yazma çabalarına şahit oluruz.

Bu makalede, yaklaşık 240 Kaşkay Türkü'nün yer aldığı "Kaşkay Merkez" adlı sosyal iletişim ağına dayanan Latin harfleriyle yazılmış Kaşkay Türkçesinin manzum ve mensur metinlerine ve hususi olarak iletişim kurulan bazı Kaşkay Türklerinden elde edilen bilgilerden yola çıkılarak, Kaşkay Türklerinin Latin harfli yazı diliyle var olma çabaları doğrultusunda Kaşkay Türkçesinin yazı dili olma süreci ortaya konacaktır. Kaşkay Türklerinin kendi dillerini Latin harfleriyle nasıl yazdıkları veya yazmaya çalıştıkları yaklaşık 300 örnek metin üzerinden "yazım ve söyleyiş özellikleri" bağlamında incelenecek ve gösterilen bu çaba dil ve alfabe sürekliliği açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Cumhuriyeti, Kaşkay Türkleri, Kaşkay Türkçesi, Latin alfabesi, ortak yazı dili.

THE PROCESS OF QASHQAI TURKISH BECOMING A LATIN ALPHABET WRITTEN LANGUAGE -SPELLING AND PRONUNCIATION FEATURES-

ABSTRACT

The Qashqai Turks, whose majority of the population live in Shiraz and its environs in the southern region of the Islamic Republic of Iran, and who express their identity with the Turkish name, are a community that belong to the Oghuz tribe. Qashqai Turkish, which is included in the southern subgroup of the Oghuz literary language, is a dialect spoken by the Turkish communities living in Qashqai.

In the Islamic Republic of Iran, the official written language is Persian and the official alphabet is the Arabic alphabet. In order for the Qashqai Turks to preserve and maintain their own culture and language, they need to bring their literary language to the level of the official language. Between 2007 and 2010, we first witness the efforts of a group of Qashqai Turks who wrote in Latin letters among themselves in some social communication networks in an effort to protect their written language.

In this article, obtained from a social communication network of approximately 240 Qashqai Turks named "Kaşkay Merkez", based on the verse and prose texts of Qashqai Turkish written in Latin letters and the conversations with Qashqai Turks who were contacted specifically, the efforts of Qashqai Turks to exist through the written language of Latin letters and the process of Qashqai Turkish becoming a written language will be revealed. How the Qashqai

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-5575-8615, E-posta: emine.temel@istanbul.edu.tr

Makalenin yazım sürecinde kendisine sorduğumuz soruları ayrıntılı bir şekilde yanıtlayan ve bizden desteklerini esirgemeyen Kaşkay Türkü Veliyullah İder Bey'e teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Turks wrote or tried to write their own language in Latin letters will be examined in the context of "spelling and pronunciation characteristics" through approximately 300 sample texts, and this effort will be evaluated in terms of language and alphabet continuity.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Qashqai Turks, Qashqai Turkish, Latin alphabet, common written language.

Giriş

Rusya ile İran arasında 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanan Türkmençay Antlaşması sonucunda Azerbaycan ikiye bölünmüş; Aras Nehri'nin kuzeyi Çarlık Rusya'sına, güneyi ise Kaçar sülalesi yönetimindeki İran'a bırakılmıştır (Rzayev, 2010, s. 57). Eski çağlardan itibaren Türklerin hareket güzergâhını teşkil eden Ön Asya coğrafyasının İran toprakları içinde kalan tarihî Azerbaycan bölgesi (Barutcu Özönder, 2002, s. 101), başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere, Türkmen, Kaşkay, Halaç ve Horasan gibi pek çok Türk topluluğuna yurt vazifesi görmüştür.

Bu makalede, bugün İran'ın güney ve güneybatısında, yedi eyaleti içine alan geniş bir bölgede (1. Buşehr, 2. Bender Lenge Şehrestanı, 3. Behbahan ili, 4. Ramhormoz ili, 5. Bruçen ili, 6. Semirom ve Hamse -Şehreza- illeri, 7. Fars ostanı -Neyriz, İstehbanat ve Fesa dışında-) yaşayan Kaşkay Türklerinin (Kafkasyalı, 2011, s. 79; Barutcu Özönder, 2002, s. 103) kendi dillerini Latin alfabesiyle yazma teşebbüsleri, ortaya çıkan yazım ve söyleyiş özellikleri üzerinden ortak yazı dili ve alfabe birliği bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Kaşkay Türklerinin Coğrafya ve Nüfusu

İran Türkleri arasında adlarından sıkça söz ettiren toplulukların başında Kaşkaylar gelmektedir. Uzun bir süre *Vilâyet-i Kaşkâi* adıyla ayrı bir idari bölgede yaşayan ve Kaşkay Türklerinin ana yurdu olan Kaşkay ili, İran'ın güneyinde, Fars eyaletinde Kaşkay Türklerinin sağlam ve güçlü bir "İl" seviyesine yükselmesinin esasını teşkil etmiştir (Çelik, 2020, s. 6). İran'ın en büyük ve en teşkilatlı aşiretlerinden olan Kaşkay Türkleri (Orhonlu, 1967, s. 421; Caferoğlu, 1966, s. 125-126) bugün, İran'ın merkez ve güney bölgelerine; Fars, İsfahan, Buşehr, Çeharmahal ve Bahtiyari, Kohkiluye ve Buyer Ahmed, Huzistan, Kirman ve Hürmüzgan eyaletlerine yayılmış durumdadır. Ayrıca savaş, göç, sürgün gibi türlü sebeplerle İran'ın Horasan, Mazenderan ve Tahran gibi eyaletlerinde de yaşadıkları görülür (Dolatkhah, 2016, s. 460).

Uzun yıllar konar-göçer bir hayat süren ve geniş bir sahaya yayılan ancak günümüzde %80'i yerleşik hayata geçmiş olan Kaşkay Türklerinin bugünkü nüfusunu tespit etmek oldukça güçtür. İran'da etnik kökenlere göre nüfus sayımının yapılamıyor olması ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış vaziyette yaşayan Kaşkay Türklerinin gerçek sayısına ulaşılmasına imkân vermemektedir. Öte yandan Erenoğlu Ataizi'nin 2017 yılında ortaya koyduğu son veriler ve bölgede yaşayan öğretmen, araştırmacı ve sosyal medya kullanıcıları ile yürütülen görüşmeler neticesinde yurt dışına göç edenler de dâhil olmak üzere yaklaşık 4.500.000 civarında Kaşkay Türk'ünün varlığından bahsetmek mümkündür (Erenoğlu Ataizi, 2017, s. 45).

2. Kaşkay Türklerinin Dili ve Türk Lehçelerindeki Yeri

Kaşkay Türklerinin ana dili Kaşkay Türkçesidir. Kaşkay Türkleri kendi aralarında, ev ve iş yerlerinde daima Kaşkay Türkçesi konuşurlar ve buna özellikle dikkat ederler. Kaşkay Türkleri, eğer buldukları ortamda Fars biri varsa hem o kişiyle iletişim kurabilmek hem de o kişinin kendi aralarındaki sohbeti anlamasına yardımcı olabilmek için nezaket gereği Farsça konuşurlar (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 15 Haziran 2022).

Kaşkay Türkçesinin Türk dilinin hangi lehçe ve ağzına ait olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür:

Cevad Heyet (2008, s. 295-297), Kaşkay Türkçesini Azerbaycan Türkçesi ailesinden kabul edip Kaşkay aşiretinin ana dili olarak saymıştır. Heyet'e göre, Kaşkayî Türk lehçesinde, Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin yanında Anadolu Türkçesinin özellikleri de görülmektedir. Cevad Heyet gibi Talat Tekin de (1995, s. 57) Kaşkay Türkçesine Azerbaycan lehçe ve ağzları içinde yer vermiştir.

Gülşen Seyhan Alışık (2002, s. 371), Kaşkay Türkçesini Güney Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak değerlendirmiş ve Güney Azerbaycan ağız öbeğini yedi ağız altında göstermiştir:

1. Kuzeybatı ağızları (Tebriz, Urmiye)
2. Kaşkay
3. Aynallu
4. Sungur
5. Kum
6. Kâbil Afşar ağzı
7. Kuzey Irak ağzı

Çalışmalarını İran'daki Türk lehçe ve ağızları üzerinde yoğunlaştıran Alman Türkolog Gerhard Doerfer (2006, s. 93-113) ise İran'da konuşulan Türkçeyi beş başlık altında tasnif etmiştir:

1. Güney Azerbaycan Türkçesi (Merkez Oğuzca)
2. Kaşkay Türkçesi ile ilgili ağızlar (Güney Oğuzca)
3. Horasan Türkçesi (Doğu Oğuzca)
4. Türkmen Türkçesi (Kuzey Oğuzca)
5. Halaç Türkçesi

Doerfer (1973-1974, s. 197), Kaşkay Türkçesini Aynallu ağzı ile birlikte Azerbaycan Türkçesine doğrudan doğruya bağlı bir dil olarak değil, "Azerbaycanoid diller"¹ olarak göstermeyi tercih etmiş ve (1997, s. 247-248) "Güney Oğuz lehçesi" altında, Oğuz Türkçesinin müstakil bir kolu olarak değerlendirmiştir. Doerfer (2006, s. 93-113), Güney Oğuz Türkçesini ayrıca altı alt gruba ayırmış ve Kaşkay Türkçesini de "güney alt grubu"na dâhil etmiştir:

1. Kuzeybatı alt grubu: Zencan

¹ Azerbaycan Türkçesine bağlılığı pek zayıf olan.

2. Batı alt grubu: Sungur, Ferhad-Han, Korwa
3. Merkez alt grubu: Aşteyan, Pougurd, Hanin, Kabil Avşarları
4. Kuzey alt grubu: Süleymanabad, Kazvin
5. Güney alt grubu: Ali Kurçı, Paradonba Şahrak, Hasanabad-i Sar-Maşhad, **Kaşkay** (Firu-zabad, Semrom, Şiraz), Aynallu, Ebi Verdi
6. Doğu alt grubu: İsfahan

Azerbaycan Türklerinden önemli fikir adamı Mirza Bala Mehmedzâde (1955, s. 416), Kaşkay Türklerinin dilini Doerfer gibi müstakil dil altında ifade ederek Cenup Türkçesi grubuna dâhil etmiş ve yerleşik hayata geçen Kaşkay Türklerinin konuşma dillerinde Farsçanın etkisinin kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başlandığını söylemiştir.

Kaşkay Türklerinin konuştuğu dil ile ilgili olarak öne sürülen görüşler dikkate alındığında Kaşkay Türkçesini, Türk dili ailesi içinde, Batı Türkçesi kolunda ve Oğuz grubu Türk lehçelerinin altında bir ağız olarak değerlendirmek mümkündür. Kaşkay Türklerinin konar-göçer ile yerleşik hayatlarını sürdürdükleri coğrafi yayılım alanları ve bu yayılım alanlarının merkezini oluşturan tarihî Azerbaycan coğrafyasında mevcut olan ağız özellikleri ile Kaşkay Türkçesinin öne çıkan dil özellikleri mukayeseli olarak göz önünde bulundurulduğunda Kaşkay Türklerinin konuşma dilinin, Güney Azerbaycan Türkçesi altında müstakil bir ağız olarak tanımlanmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

3. Dil ve Alfabe

3 Aralık 1979 tarihinde yürürlüğe giren ve 28 Temmuz 1989 tarihinde yapılan bazı değişikliklerle son şeklini alan İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının “İkinci Kısım” ülkenin resmî dili, yazısı, takvimi ve bayrağı ile ilgili dört maddeye ayrılmıştır:

On beşinci madde

İran halkının resmî ve ortak dil ve yazısı Farsçadır. Belgeler, yazışmalar, resmî metinler ve ders kitaplarının hepsi bu dilde ve yazıda olmak zorundadır. Bununla birlikte, basında, kitle iletişim araçlarında, kendi edebiyatlarını öğretirken okullarda, Fars diliyle birlikte bölgesel ve etnik dillerin kullanılması serbesttir.

On altıncı madde

Arapça, Kur’an-ı Kerîm’in ve İslam kültürünün ve öğretisinin dili olduğundan ve Fars edebiyatı Arapça ile bütünüyle iç içe olduğundan, ilkokuldan sonra, orta öğretimin sonuna kadar, tüm sınıflarda Arapça öğretilir (Çeçen, 2019, s. 29).

İran Anayasasında, Farsçanın İran’ın tek resmî dili olması ve İran’da yaşayan Türk topluluklarına ortak anlaşma dili olarak zorunlu kılınması, Türkçeyi bölge veya uruk dili statüsüne çekmektedir. Bunun yanı sıra İran nüfusuna, Fars edebiyatının layıkıyla anlaşılması ve ayrıca Kur’an’ın da dili olması gibi sebeplerle Arapçanın öğretilmesinin mecburi kılındığı görülmektedir.

Konuşma dilinin önceden üzerinde uzlaşma sağlanmış olan harflerle (damgalarla) sistemli bir şekilde yazılması sonucunda alfabeler meydana gelir. Türkler arasında ortak iletişim dilinin kurulması için tüm Türk topluluk ve halkının tek bir dil ile anlaşabiliyor olması gerekir (Ercilasun, 1992, s. 358). Türk dünyasının sosyal, siyasi, ekonomik, kültür-sanat vb. alanlarda ortak hareket edebilmesinin en önemli şartı ortak bir alfabenin kullanılmasıdır. Ortak Türk dilinin sağlanmasının yolu da ortak alfabenin oluşturulmasından geçer. Bugün pek çok Türk cumhuriyeti ile başka ülkelerdeki özerk cumhuriyetler ve özerk bölgelerde yaşayan Türk toplulukları arasında Latin, Kiril ve Arap temelli yazı sistemi kullanılır (Kocaoğlu, 2020, s. 62). Resmî devlet dili Farsça olan İran'da da Arap alfabesi kullanılır.

4. Kaşkay Türkçesinin Latin Harfli Yazı Dili Olma Süreci

Cevad Heyet'e göre (1993, s. 87) "Şu anda İran'da Türkçe konuşan ahali sadece Türk dilli değil, her bakımdan Türk'tür." Kimliklerini "Türk" olarak tanımlayan bu topluluklardan Kaşkay Türkleri de kendi kültürlerini ve dillerini kaybetmemek için aralarında Kaşkay Türkçesiyle konuşmalarının yanında ilk defa 2007 ile 2010 yılları arasında birtakım sosyal iletişim ağlarında kurdukları gruplarda Latin harfleriyle yazmaya ve kendi dillerini dünyaya duyurmaya başlamışlardır (Deniz Coşar, kişisel iletişim 16 Haziran 2022).² Bunun yanı sıra kendi konuşma dillerini Latin alfabesiyle yazdıkları müstakil basılı eserler de ortaya koymuşlardır. Bu eserlerden öne çıkanlardan ilkini Cefer Éyvezi Yadıkırı (Ayvazoğlu Yadıkorlu) tarafından 2015 yılında Latin alfabesiyle kaleme alınan *Mêzun Qaşqayı Şiirleri* başlıklı divan oluşturmaktadır. İkinci olarak da Kaşkay Türklerinden Eymür boyunun Doğanlı oymağına mensup İsa Rahmani, 2018 yılında Antoine de Saint-Exupery'nin kaleminden çıkan Küçük Prens hikâyesini Kaşkay Türkçesine aktarmış ve Latin harfleriyle yazarak *Kumbuca Paşa* adıyla da yayımlamıştır.

Bu makalede, Kaşkay Türklerinin kendi konuşma dillerini Latin harfleriyle yazma sürecinin takip edilmesini sağlayan ve özellikle Kaşkay Türk'ü Veliyullah İder³ ile Elyas Barampour Laççın'ın⁴ yazdığı ve sosyal iletişim ağından derlenen manzum ve mensur metin örneklerinden yola çıkılarak şu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

1. İran'ın çoğunlukla merkez ve güney bölgesinde yaşayan Türk topluluklarından Kaşkay Türkleri, kendi dillerini Latin harfleriyle nasıl yazıyor?
2. Kaşkay Türklerinin kendi konuşma dillerini Latin harfleriyle yazarken karşılaştıkları zorluklar veya elde ettikleri kazanımlar nelerdir?
3. Kaşkay Türkçesinin Latin harfleriyle yazılması sürecinde "yazım" hususunda, Türkiye Türkçesinin yazı dilinden ayrıldığı veya birlik gösterdiği noktalar nelerdir?

² Deniz Coşar şahsi merakından dolayı uzun zamandır Kaşkay Türklerinin dili, kültürü ve edebiyatıyla ilgilenmiş ve hâlâ ilgilenen, şu anda da ileri seviyede Kaşkay Türkçesi konuşup yazan yörük bir Türk vatandaşıdır. Coşar, sıklıkla İran coğrafyasına gitmekte ve Kaşkay Türkleriyle vakit geçirmektedir. Deniz Coşar, Kimya Mühendisi, Antalya.

³ İncelenen şiir ve metin örneklerinin bir kısmı Kaşkay Türkü Veliyullah İder'e aittir. Veliyullah İder, Veteriner, Kaşkay Amele Tayfası, İğdır Tiresi, 1980, Borujen şehri / Çarmahal Bahtıyarı İli.

⁴ İncelenen şiir ve metin örneklerinin bir kısmı Kaşgay Türkü Elyas Bahrapour Laççın'a aittir: Elyas Barompour Laççın, Öğretmen, Şeşbeğli Tayfası, Şorbaharlı Tiresi, 1957, Şiraz.

4. Kaşkay Türklerinin Latin esaslı yazı sistemine geçmek için gösterdikleri mücadele, “Türk dünyasında alfabe birliğinin sağlanması ve ortak iletişim dilinin kurulması” yolundaki çalışmalara ne derece katkı sağlar?

4.1. Yazım ve Söyleyiş Özellikleri

4.1.1. Ünlüler⁵

Kaşkay Türkçesinin henüz yazı diline geçiş sürecinde olması ve farklı tayfa ile tirelerinde⁶ değişik ağız özelliklerinin bulunması, ünlü seslerindeki çeşitliliği de arttırmıştır. Kaşkay Türkçesinde kullanılan ünlülerin sayısı ve niteliği ile ilgili olarak bugüne kadar yapılmış çalışmalarda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁷ Bu makalede Kaşkay Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini yansıtan şiir ve metin örneklerinden yola çıkılarak toplam 9 asli ünlü tespit edilmiştir: a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü.

Arap alfabesinde “o, ö, u, ü”, “ı, i” ve “a, e” sesleri için sırasıyla sadece “و”, “ى”, “ا” imlaları kullanılırken, Arap harfli Kaşkay Türkçesinde bu seslerin hepsi ayrı harflerle gösterilip Kaşkay Türkleri tarafından farklı şekillerde telaffuz edilir.

Kaşkay Türkçesinde yer alan ünlülerin kelime başında, ortasında ve sonunda Latin harfleriyle nasıl yazıldıkları, aşağıda Arap harfli Kaşkay imlasındaki karşılıklarıyla mukayese edilmek suretiyle gösterilmeye çalışılmıştır.

4.1.1.1. a Ünlüsü

- Art damakta telaffuz edilen düz ve geniş bir ünlüdür.⁸

Kaşkay Türkçesinde *a* ünlüsü, Türkiye Türkçesinde yer alan normal uzunluktaki *a* ünlüsü gibi telaffuz edilir.

- **Ön Seste:** Kelime başında *a* ünlüsü (^ı) harfiyle gösterilir:

anamız	آنامیز
ayaq	آیاق
atlar	آتلا

⁵ Bu bölümde ünlülerin Kaşkay Türkçesinde çıkış yerine göre telaffuz edilme şekilleri ile harf adlarına dair verilen tüm bilgilerin kaynağı dair verilen bilgilerin kaynağı Kaşkay Türk’ü Veliyullah İder ile Elyas Barampour Laççın ile gerçekleştirilen konuşmalara dayanmaktadır.

⁶ Kaşkay Türklerinde sosyal tabakalaşma, kan bağına bağlı olup aile yoluyla sürdürülür (Doğan, 2020, s. 8). “Aile birliğinden meydana gelen, siyasi değil sosyal kimlik taşıyan ve ortalama üç kuşak baba soyundan akrabanın bir arada yaşadığı birime *bonku*” adı verilir. Bonkuların birleşmesi sonucunda yine akrabalık sistemine dayanan *tireler*, tirelerin birleşmesiyle de sosyal ve siyasi birim olan *tayfalar* meydana gelir (Erenoğlu Ataizi, 2017, s. 46-47).

⁷ Doğan (2020), Amaleh (2016) ve Rahimi’ye göre (2001) 9 ünlü; Doulatabadi (2017) ve Erenoğlu Ataizi’ye göre (2017) ise 8 normal, 13 iki ünlü arası olmak üzere 21 ünlü bulunmaktadır.

⁸ Bu bölümde ünlüler Türkiye Türkçesinde, teşekkül noktalarına, teşekkülleri sırasında dudakların aldığı duruma ve ağzın açıklık-kapalılık derecesine göre tasnif edilirken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: (Ergin, 2008, s. 31-43; Hacıeminoğlu, 2008, s. 3-4; Eraslan, 2012, s. 64-66; Erenoğlu Ataizi, 2017, s. 15-16).

- **İç Seste:** Kelime ortasında *a* ünlüsü (ا, آ) harfiyle gösterilir:

çaqqal	چاققال
balalar	بالالار
yandırar	یاندیرار

Bazı Farsça kelimelerde imlada yazılıp okunmayan “vav” (و) harfi bulunur ve bu harfe “vâv-ı ma’dûle” adı verilir. خ harfi ile çoğunlukla ا, nadiren de ی harfi arasında yer alan bu harf, Farsça telaffuzda *a* ile *o* arasındaki bir sese karşılık gelir: ÖvÀce (خواجه) (Timurtaş, 2003, s. 42). Kaşkay Türkçesinde de bu şekilde kurulan ve nadir kullanılan Farsça kelimelerdeki “vav” harfleri, Arap harfli imlada esas yazıma sadık kalınmak suretiyle gösterilir fakat Latin harflerinde hiçbir harf veya işaretle yazılmaz. Kaşkay Türkçesinde bu harf, telaffuzda seslendirilmez fakat kendisinden sonra gelen ünlüyü uzun olarak okutur:

ostuxÀn “kemik”	اوستخوان
xÀn “sofra”	خوان
xìş “akraba”	خویش

- **Son Seste:** Kelime sonunda *a* ünlüsü (ا, آ) harfiyle gösterilir:

bağça	باغچا
vurma	وورما
qoşa “çift”	قوشا

4.1.1.2. e Ünlüsü

- Ön damakta telaffuz edilen düz ve geniş ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde çıkış yerine göre ön damakta olan *e* ünlüsü, Türkiye Türkçesinde yer alan *e* ünlüsünden çok daha geniş ve açık bir şekilde, ağzın ön kısmında telaffuz edilir.

- **Ön Seste:** Kelime başında *e* ünlüsü “elif + dış üzeri hemze” (ئ) işaretiyle gösterilir:

enibdir	ئنئیدیر
el “memleket, ülke”	ئل
elkə “ülke”	ئلکه

- **İç Seste:** Kelime ortasında *e* ünlüsü “dış üzeri hemze” (ئ) işaretiyle gösterilir:

dedim	دئدیم
yeylaq	یئیلاق
getmiş	گئتمیش

Kaşkay Türkçesinde alıntı kelimelerde söz ortasında yer alan *a* ünlüsü incelerek ön damak ünlüsü *e*'ye dönüşür (Doğan, 2020, s. 33). Bu tür kelimelerde ise alıntı kelimelerin esas imlalarına sadık kalınır ve *e* ünlüsü Arap harfli imlada gösterilmez:

heyf	حيف
sedaqət	صداقت

- **Son Seste:** Kaşkay Türkçesinde sonu *e* ile biten Türkçe kökenli kelime bulunmaz, bu kelimelerin tamamı ə “kapalı e” ile söylenir ve yazılır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sonunda yer alan *e*’lerin ise hepsi ə’ye dönüştürülür. Bk. 4.1.1.3. Ə Ünlüsü.

4.1.1.3. ə Ünlüsü

- Ön damakta telaffuz edilen düz ve yarı geniş bir ünlüdür.

Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde varlığı tartışılan “kapalı e” ünlüsünün, hem konuşma hem de yazı dilindeki karşılığı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve pek çok farklı çalışma ortaya konulmuştur. “e” ile “i” arasındaki bir sese karşılık gelen bu ünlü, özellikle Anadolu ağızlarında sıklıkla kullanılır ve genellikle Türkçe kökenli kelimelerin ilk hecelerinde karşımıza çıkar (Ercilasun, 1983, s. 19; Korkmaz, 1994, s. 5-6; Barutcu Özönder, 1996, s. 175, 210; Akar, 2004, s. 15). Kaşkay Türkçesinde ise “kapalı e”, müstakil bir ses kabul edilir ve Latin harflerinde gösterilir. Çıkış yeri bakımından *e* ünlüsüne göre biraz daha ön damakta söylenen “ə” ünlüsü, Türkiye Türkçesinde yer alan *e* ünlüsünden daha dar ve kapalı, dudak kenarlarının kulaklara yaklaşır ağız biraz daha kapalı olacak şekilde telaffuz edilir.

- **Ön Seste:** Kelime başında ə ünlüsü (٤, ٥) harfiyle gösterilir:

əl “organ adı, el”	ال
əgirmək	اگیرمک
əniq	انيق

- **İç Seste:** Kaşkay Türkçesinin Arap harfli imlasında, ilk hecede “ə” ünlüsü hiçbir zaman gösterilmez, diğer hecelerde ise sadece bazı istisnai yazım şekillerinde “güzel he” (٤, ٥) ile gösterilir. Geri kalan hiçbir örnekte, alıntı kelimeler de dâhil olmak üzere ə ünlüsü gösterilmez. Kaşkay Türkçesinde kelime ortasında yer alan *e, o, ö, u, ü, ı, i* ünlüleri Arap harfli imlada gösterilirken, gösterilmeyen tek harf ə ünlüsüdür. Dolayısıyla Arap harfli imlada gösterilmeyen bu sesin Latin harfli Kaşkay Türkçesinde ə şeklinde transkribe edilmesi gerektiği bilinir (Elyas Bahrapour Laççın, kişisel iletişim, 16 Haziran 2022).

mən	من
gətirməz	گتيرمز
igidlər	ايگيدلر

Belli bir kuralı olmamakla birlikte ad veya fiil türündeki kelimelerin ortasında yer alan ə ünlüsünün Arap harfli imlada gösterildiği istisnai örnekleri şunlardır:

1. Fiil türündeki kelimelerde ə ünlüsünün (٤, ٥) gösterildiği örnekler:

istəməm	ايسنه مم
eşidmədim	ايشيدمه ديم

görməmişəm گو ر مه ميشم

2. İsim türündeki kelimelerde ə ünlüsünün (ە , ە) gösterildiği örnekler:

qənzəli قمزه لی
işvəli ايشوه لی
səvgilim سه وگيليم

- **Son Seste:** Kelime sonunda ə ünlüsü (ە , ە) harfiyle gösterilir:

gecə گنجه
incə اينجه
istəyə ايسته يه

Kaşkay Türkçesinde, alıntı kelimelerin sonunda yer alan *e* ünlüleri kendisinden daha dar olan ön damak ünlüsü *ə*'ye dönüşür:

Fatimə فاطمه
əfsanə افسانه
Ruqəyyə رقيه

Kaşkay Türkçesinde art damak ünlüsüyle yazılmış kelimelerin büyük çoğunluğunda in-celme temayülü görülür ve bu temayül Kaşkay Türkçesinin umumi ses olayını teşkil eder. Genellikle Türkçe kökenli kelimelerde görülen bu ses olayına maruz kalmış ve imlası ə ünlüsüyle kalıplaşmış olan aşağıdaki örnek kelimeler de *a* ünlüsünden incelererek bugünkü şekillerini almıştır:

qərə قره
qəytərdi قيتردی
qəriş "ölçü birimi" قريش

4.1.1.4. ı Ünlüsü

- Art damakta telaffuz edilen düz ve dar bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde ı harfi eskiden "yoğun⁹ ay" şeklinde adlandırılırken günümüzde "yoğun ı" şeklinde tanımlanır.

- **Ön Seste:** Kelime başında ı ünlüsü "elif + ya üzeri vav" (اِيْ) işaretiyle gösterilir:

ılan ایلان
ır "şarkı" ایر
ışillamaq ایشیللاماق

- **İç Seste:** Kelime ortasında ı ünlüsü "ya üzeri vav" (یِ) işaretiyle gösterilir:

⁹ Kalın, art damak

ağır	آغیر
yaşıl	یاشینل
açmışang	آچمیشانگ

- **Son Seste:** Kelime sonunda *i* ünlüsü de (ئ) aynı işaretle gösterilir.

salladı	ساللادی
dudağı	دوداگی
şaftalı	شفتالی

4.1.1.5. i Ünlüsü

- Ön damakta telaffuz edilen düz ve dar bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde *i* harfi eskiden “ince ay” şeklinde adlandırılırken günümüzde “ince i” şeklinde tanımlanır.

- **Ön Seste:** Kelime başında *i* ünlüsü (اِ) harfiyle gösterilir:

igid	ایگید
içmemiş	ایچمه میش
istirəm	ایسیرم

- **İç Seste:** Kelime ortasında *i* ünlüsü (ِ) harfiyle gösterilir:

çizding	چیزدینگ
nədir?	نه دیر
təpiş	تپیش

- **Son Seste:** Kelime sonunda *i* ünlüsü (ی) harfiyle gösterilir:

Qəşqayi ~ Qaşqayi	قشقای ~ قشقای
eşiddi	ایشیددی
nəlbəki “çay kasesi”	نلبکی

4.1.1.6. o Ünlüsü

- Art damakta telaffuz edilen yuvarlak ve geniş bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde *o* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “o” şeklinde adlandırılır.

- **Ön Seste:** Kelime başında *o* ünlüsü, “elif + vav üzeri sükûn” (اُو) işaretiyle gösterilir:

olmuş	اولموش
owsar “dizgin”	اوسار
oxçu	اوخچو

- **İç Seste:** Kelime ortasında *o* ünlüsü “vav üzerine sükûn” (وُ) işaretiyle gösterilir:

qozəy	قوزە ی
qoşmuş	قوشموش
çox	چوخ

4.1.1.7. ö Ünlüsü

- Ön damakta telaffuz edilen yuvarlak ve geniş bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde *ö* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “ö” şeklinde adlandırılır.

- **Ön Seste:** Kelime başında *ö* ünlüsü, “elif + vav üzeri hemze” (اُ) işaretiyle gösterilir:

özel	اۆزل
öldürmək	اۆلدۆر مەک
örgənə “öğrensin”	اۆرگنە

- **İç Seste:** Kelime ortasında *ö* ünlüsü “vav üzeri hemze” (وُ) işaretiyle gösterilir.

gözəl	گۆزل
köpək	کۆپەک
göy “gök, sema”	گۆی

4.1.1.8. u Ünlüsü

- Art damakta telaffuz edilen yuvarlak ve dar bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde *u* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “u” şeklinde adlandırılır.

- **Ön Seste:** Kelime başında *u* ünlüsü (ا) harfiyle gösterilir:

uçmaq	اۇچماق
utanqaç	اوتانقاچ
uydurma sen!	اويدورما سن

- **İç Seste:** Kelime ortasında *u* ünlüsü (و) harfiyle gösterilir:

ulduz “yıldız”	اۆلدوز
susuz	سوسوز
burun	بورون

- **Son Seste:** Kelime sonunda *u* ünlüsü (و) harfiyle gösterilir:

qonşu	قونشو
yurdu	يوردو
tutdu	توتدو

4.1.1.9. ü Ünlüsü

- Ön damakta telaffuz edilen yuvarlak ve dar bir ünlüdür.

Kaşkay Türkçesinde *o, ö, u* asli ünlüler olup bu ünlüler Türkiye Türkçesindeki gibi telaffuz edilirken *ü* ünlüsü Kaşkay Türkçesinin yazı diline henüz dâhil olmuştur. Özellikle genç Kaşkay Türkleri, sosyal iletişim ağını kullanmaya başladıktan sonra Türkiye Türkçesiyle daha yakından tanışma fırsatı bulmuş ve Latin yazı sistemini öğrenmeye başlamışlardır. 2007 yılından itibaren yavaş yavaş Kaşkay Türkçesinin yazı diline girmeye başlayan *ü* ünlüsü, Kaşkay Türklerinin yaşlı kesimi tarafından güçlükle telaffuz edilmektedir. Hâlâ günümüzde bu sesleri çıkarmakta zorlanan yaşlı Kaşkay Türkleri *u* ile *ü* seslerini ayırt edemez, *ü* sesini *u* şeklinde telaffuz ederler. Söz gelimi “üzüm” kelimesini “uzum” olarak seslendirirler.

Kaşkay Türkçesinde *ü* harfi “iki noktalı u” şeklinde adlandırılır (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 17 Haziran 2022).

- **Ön Seste:** Kelime başında *ü* ünlüsü “elif + vav üzeri v” (اُ) işaretiyle gösterilir.

üz “sayı adı; yüz”	اُز
ülgər “ülker yıldız kümesi”	اُولْغَر
ürəg-peti “karın ağrısı”	اُورْگ پنتی

- **İç Seste:** Kelime ortasında *ü* ünlüsü “vav üzeri v” (وُ) işaretiyle gösterilir.

düşüb	دُوشُوب
bülbül	بُولْبُول
Türk	تُورْک

- **Son Seste:** Kelime sonunda *ü* ünlüsü de (وُ) aynı işaretle gösterilir.

göynü	گُویْنُ
dügü “pirinç”	دُوْگُ
gördü	گُورْدُ

İncelenen şiir ve metin örneklerinden tespit edilen ünlülerin yazım ve söyleyiş biçimleri tablo hâlinde şöyle tasnif edilebilir:

ÜNLÜLER	
A. Teşekkül noktalarına göre (dilin durumuna göre)	
Art Damak Ünlüleri: a, ı, o, u	Ön Damak Ünlüleri: e, ə, i, ö, ü
B. Teşekkülleri sırasında dudakların aldığı duruma göre	
Düz Ünlüler: a, e, ə, ı, i	Yuvarlak Ünlüler: o, ö, u, ü
C. Ağzın açıklık kapalılık derecesine göre	
Geniş Ünlüler: a, e, o, ö	Dar Ünlüler: ı, i, u, ü

Yarı Geniş Ünlü: ə

4.1.2. Ünsüzler¹⁰

İncelenen şiir ve metin örneklerinden yola çıkılarak Kaşkay Türkçesinin yazı dilinde b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, ng / ŋ, p, r, s, ş, t, v, w, y, z olmak üzere toplam 25 asli ünsüz tespit edilmiştir.

Kaşkay Türkçesinde, Türkçe kökenli kelimelerde “ayın” (ە), j (ژ), s (ث) ve z (ظ) ünsüzleri hiçbir şekilde yer almaz; f (ف), ng / ŋ (نك), ğ (غ), l (ل), r (ر), w (و) ünsüzleri ise sadece kelime başında bulunmaz, kelime ortasında ve sonunda yer alabilir (Rahimi, 2007; Veliyullah İder, kişisel iletişim, 18 Haziran 2022).

4.1.2.1. b Ünsüzü

- Patlayıcı, tonlu, çift dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *b* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “be” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *b* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ب) harfiyle gösterilir:

dobur “teke”	دوبور
verib	وئريب
buluntu “rastgele bulunan şey”	بولونتو

4.1.2.2. c Ünsüzü

- Patlayıcı, tonlu, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *c* harfi hem “ce” hem de “cim” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *c* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ج) harfiyle gösterilir:

coşar	جوشار
əyləncə	ایلنجه
uc “avuç”	اوج

4.1.2.3. ç Ünsüzü

- Patlayıcı, tonsuz, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *ç* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “çe” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *ç* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (چ) harfiyle gösterilir:

¹⁰ Bu bölümde ünsüzlerin Kaşkay Türkçesinde çıkış yerine göre telaffuz edilme şekilleri ile harf adlarına dair verilen tüm bilgilerin kaynağı Kaşkay Türk’ü Veliyullah İder ve Elyas Barampour Laççın ile gerçekleştirilen konuşmalara dayanmaktadır.

çiçek	چيچک
saç “kıl”	ساچ
açar	اچار

4.1.2.4. d Ünsüzü

- Patlayıcı, tonlu, diş ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *d* harfi hem “de” hem de “dal” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *d* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (د) harfiyle gösterilir:

dadlı	دادلى
saldı	سالدئ
igidlər	ايگيدلر

4.1.2.5. f Ünsüzü

- Sızıcı, tonsuz, diş-dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *f* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “fe” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde söz başında alıntı kelimelerde yer alan *f* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ف) harfiyle gösterilir:

fəxr	فخر
hüfördü	هوفوردو
səf	سف

4.1.2.6. g Ünsüzü

- Patlayıcı, tonlu, ön-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *g* harfi hem “ge” hem de art damaksıl ünlülü olarak “gaf” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *g* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (گ) harfiyle ve “ön damaksıl g” sesini göstermek için kullanılır:

görmüşəm	گورموشم
göngülüm	گونگولوم

Kaşkay Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *k* (ك) ünsüzü, ünlü ile başlayan bir ek aldığı zaman tonlular ve *g*'ye (گ) dönüşür:

ürəgim	اوره گيم
istəgim	استه گيم
gözlədigim	گوزله ديگيم

Kaşkay Türkçesinde *ng* harfindeki *g* ünsüzü de گ harfi ile yazılır. Örnek için bk. 4.1.2.16. *ng* Ünsüzü

4.1.2.7. ğ Ünsüzü

- Patlayıcı, tonlu, art-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde ğ harfi hem “ğ” hem de “ğayn” şeklinde adlandırılır.

Arap harfli Kaşkay Türkçesi imlasında yer alan “ğayn” (Ğ) ünsüzü, kelime ve hece başında geldiği zaman daha çok gırtlaktan ve sert bir şekilde “ga” olarak telaffuz edilirken kelime ortasında yumuşayıp sızıcı “ğ” (yumuşak g) sesine yakın, kelime sonunda da “ğayn” söyleyişi daha çok ezilerek, Türkiye Türkçesindeki “g(a)” ile Kaşkay Türkçesindeki “q” (ق) seslerinin arasında bir söyleyişle telaffuz edilir. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinde Ğ harfiyle gösterilen bu ses, kelime başında, ortasında ve sonunda üç ayrı sese karşılık gelmektedir. Kelime başında “**g(a)**”, kelime ortasında “**ğ**”ye yakın, kelime sonunda “**k(a)**”.

Kaşkay Türkçesinde ğ harfiyle gösterilen bu ses, Türkiye Türkçesindeki ğ (yumuşak g) harfinden farklı bir ses değerine sahip olup sadece çeviri yazıda “ğayn” (Ğ) harfiyle gösterilir. Kaşkay Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde yer alan ğ (yumuşak g) sesi, eş değeri olmasa da yakın bir ses olarak sadece “ğayn” harfinin kelime ortasındaki telaffuzlarında işitilir. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinde ğ (yumuşak g) sesine doğrudan karşılık gelen müstakil bir harf (işaret) bulunmamakta, ğ ünsüzü sadece kelime ortasında kısmî ses değeri olarak yer almaktadır.

Kaşkay Türkçesinde “ğayn” (Ğ) harfiyle gösterilen bu ünsüz çoğunlukla kelime ortasında ve sonunda kullanılır, söz başında ise sadece alıntı kelimelerde yer alır. “Ğayn” ünsüzü, kelime başında ve sonunda Latin harflerinde “ğ”, kelime başında ise “q” harfiyle gösterilir.

Kaşkay Türkçesinde kelime başında Ğ harfi yer almaz, alıntı kelimelerde ise Ğ harfiyle başlayan pek çok kelime vardır. Ğ harfiyle başlayan kelime her ne kadar alıntı kelime de olsa Kaşkay Türkçesinde söz başında “ğ” imlası bulunmadığı için bu harf, Latin harflerinde “q” ile yazılır. Dolayısıyla alıntı kelimelerin başında yer alan Ğ harfi, gırtlaktan ve “ga” sesine yakın bir şekilde telaffuz edilirken yazı dilinde “q” harfiyle gösterilir:

qalat (galat) ¹¹	غلط
qərb (gerb)	غرب
dağ (dak)	داغ
sağ (sak)	ساع
bağça	باغچا

Kaşkay Türkçesinde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki q (ق) ünsüzü, ünlü ile başlayan bir ek aldığı zaman tonlulaşır ve ğ (غ) ünsüzüne dönüşür:

başlığım	باشلیغيم
yaşmağ	ياشماغي

¹¹ Parantez içinde yazılan ifade, kendisinden önceki kelimenin Kaşkay Türkçesindeki telaffuzunu gösterir.

Türkiye Türkçesinde kelime ortasında hem art damak hem de ön damak *g* sesi için tek bir harf yer alırken Kaşkay Türkçesinde bu iki ses ayrı harflerle gösterilir ve kelime ortasında art damak sesi “g” da (غ) harfiyle ifade edilir. Kaşkay Türkçesinde çoğunlukla kelime ortasında Türkiye Türkçesindeki sızıcı “ğ” (yumuşak g) sesine yakın bir şekilde telaffuz edilen “ğ” (غ) sesinin istisna olarak aşağıdaki örneklerde “g(a)” şeklinde sert olarak söylendiği dikkati çeker:

dalğa	دالغا
duyğu	دویغو
sayğı	سایغی

Kaşkay Türkçesinin bazı ağızlarında sonu “kaf” (ق) ünsüzü ile biten kelimenin bu *q* ünsüzünün art damak ünlüsüyle başlayan bir ek aldığına sadece *ğ*'ye (غ) dönüşerek yazılması beklenirken aynı zamanda *g* (گ) ile de yazıldığı görülür. Bu yazım, Kaşkay Türklerinin çoğunlukla kabul ettiği ve Kaşkay Türkçesinin umumi dilbilgisi özelliklerine aykırı düşecek bir kullanım olup yaygın değildir. Henüz yazı diline geçiş aşamasında olan Kaşkay Türkçesinin çeşitli ağızlarında bu tür farklı yazımlara rastlamak, sosyal medya ortamlarında herhangi bir yönlendiricinin olmaması ve bu hususta gerekli öğretim imkânlarının bulunmaması sebebiyle tabiidir:

yaşamaq+ım>yaşamağım	ياشاماق + یم < ياشاماگیم
yaşamaq+ım>yaşamağım	ياشاماق + یم < ياشاماغیم

4.1.2.8. h Ünsüzü

- Sızıcı, tonsuz, ön-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *o* ve *ç* imlalarıyla gösterilen *h* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “he” şeklinde adlandırılır ve telaffuzda iki harf arasındaki fark ortadan kaldırılmış olur.

Kaşkay Türkçesinde *h* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda çoğunlukla (*o*), alıntı kelimelerde de (*ç*) harfiyle gösterilir:

bahar	باهار
heyva	هه □ یوا
halımı “hâl”	حالیمی
şah	شاه

4.1.2.9. x Ünsüzü

- Sızıcı, tonlu, hırıltılı, art-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *x* harfi “(hırıltılı) he” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *x* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (*ç*) harfiyle gösterilir ve imlada (*o*) ile (*ç*) harflerinden ayrı tutulur.

Kaşkay Türkçesinde Türkçe kökenli tek heceli ad ve fiil türündeki kelimelerin sonunda, birden çok heceli kelimelerin ise ortasında yer alan *q* (ق) harfi *x* (خ) harfine dönüşmüştür:

çox	چوخ
bax	باخ

baxışingnan باخیشینگنان
qoxu قوخو

Kaşkay Türkçesinde *x* harfi alıntı kelimelerin başında yer alır:

xəncər خنجر
xəssəg “perişan” خسسگ

Kaşkay Türkçesinin farklı tayfa ve tirelerinde görülen çeşitli ağızlarında, sonu *x* harfi ile biten bazı kelimeler ek aldıklarında *q* ile telaffuz edilir. Özellikle Şişbölüklü tayfası “çox” kelimesini, addan ad yapan “-luq” ekiyle birlikte kullandığı zaman *x* sesiyle değil “çoqluq” şeklinde *q* sesiyle telaffuz etmeyi tercih eder. Aslında bu kelimenin esas imlası “çoq” olarak kabul edilir (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 19 Haziran 2022). Öte yandan Kaşkay Türkçesinde genel temayül bu tür kelimelerin *x* harfiyle yazılıp telaffuz edilmesidir fakat ağızların çok olması ve müstakil bir Kaşkay Türk yazı dilinin bulunmaması, bu tür farklı yazım ve söyleyişleri de kaçınılmaz kılmıştır:

çoq (چوق) ~ çox (چوخ)
çox+luq (چوخ + لوق) > çoxluq (چوخلوق) ~ çoqluq (چوقلوق)
yoq (يوق) ~ yox (يوخ)
oqu! (اوڤو) ~ oxu! (اوخو)

4.1.2.10. j Ünsüzü

- Sızıcı, tonlu, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *j* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “je” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *j* ünsüzü sadece alıntı kelimelerin başında, ortasında ve sonunda yer alır ve (ج) harfiyle gösterilir:

jalə ژاله
jilet ژيلت
pejvak “sesin yankılanması” پژواک
roj “ruj” روژ

4.1.2.11. k Ünsüzü

- Patlayıcı, tonsuz, ön-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *k* harfi hem “ke” hem de art damaksız ünlülü olarak “kaf” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *k* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda “ince k” sesine karşılık gelecek şekilde kullanılır ve (ک) harfi ile gösterilir:

kömək کومک
Əkəm “ekeyim” اکم
tələskən “aceleci” تلسکن

Kaşkay Türkçesinde *k* (ك) harfinin kullanımında bir yerde istisnai bir yazım özelliği dik-kati çeker. Ön damak ünlüleriyle birlikte kullanılan *k* harfinin, istisna olarak sadece görülen geçmiş zamanın I. çokluk şahıs çekiminde art damaksız ünlülü kelimelere de dar ünlülü olarak “-dık” veya yuvarlak ünlülü olarak “-dük” ekleriyle dâhil olduğu görülür (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 20 Haziran 2022; Rahimi, 2007):

al- + -dık> aldık	الديك
qaç- + -dık> qaçdık	قاچديك
hüfür- + -dük>hüfürdük	هؤفوردوك

4.1.2.12. q Ünsüzü

- Patlayıcı, tonsuz, art-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *q* harfi hem “ge” hem de “gaf” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *q* harfi kelime başı, ortası ve sonunda iki farklı sese karşılık gelir. Kelime başında *q* harfi Türkiye Türkçesindeki “g(a)”, kelime sonunda ise Türkiye Türkçesindeki “k(a)” sesi gibi telaffuz edilir. Söz gelimi *kulak* kelimesi Türkiye Türkçesinde yazıldığı gibi okunurken Kaşkay Türkçesinde bu kelime *gulak* şeklinde söylenir. Yani telaffuz aşamasında söz başında *q* ünsüzü tonlulara dönüşür. Kaşkay Türkçesinde, *q* ünsüzünün Latin harfli yazımında Arap harfli imlaya sadık kalınır ve bu kelime “qulaq” (قولاق) şeklinde yazılır fakat “gulak” olarak okunur. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinde aynı harf iki farklı sese karşılık gelecek şekilde kullanılır. Kelime başında: “g(a)”, kelime ortasında/sonunda: “k(a)”

Kaşkay Türkçesindeki “g” (گ) harfiyle “kelime başında” hemen hemen aynı sese karşılık gelen *q* ünsüzü (ق), “ge / gaf” (گ) harfine göre biraz daha gırtlaktan söylenir.

Kaşkay Türkçesinde *q* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ق) harfiyle gösterilir:

qowşuq (govşuk) “çadır penceresi”	قوشوق
yeylaq	ييلاق
qucaq (gucak)	قوجاق
uzaqdan	اوزاقدان

4.1.2.13. l Ünsüzü

- Akıcı, dil-ucu, tonlu, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *l* harfi hem “le” hem de “lam” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *l* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ل) harfiyle gösterilir:

lələm “dadım”	له لم
gülümsər	گولومسه ر
yaşıl	ياشیل
aslanlar	اسلانلار

4.1.2.14. m Ünsüzü

- Akıcı, geniz, tonlu, çift-dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *m* harfi hem “me” hem de “mim” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *m* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (م) harfiyle gösterilir:

ming	مینگ
içmemiş	ایچمه میش
dedim	دندیم
artmaq	آرتماق

4.1.2.15. n Ünsüzü

- Akıcı, geniz, tonlu, çift-dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *n* harfi hem “ne” hem de “nun” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *n* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ن) harfiyle gösterilir:

neylərəm	نیله رم
neççə “kaç?”	نچچه
enibdir	انئیبدير
çovan “kokulu”	چووان

4.1.2.16. ng / ñ Ünsüzü

- Akıcı, geniz, tonlu, art damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde Latin harfleriyle *ng* ve *ñ* olmak üzere iki farklı şekilde yazılan bu ünsüz, “(i)ng” şeklinde adlandırılır. “N” (ن) ile “g” (گ) seslerinin birleşiminden oluşan ve genizden çıkarılan bu seslerin ikisi de telaffuzda ayırt edilecek şekilde duyulur. Yani “ng” harfi seslendirilirken “n” ve “g” sesleri birbirine karışmaz veya biri diğerinin üstüne çıkmaz. Kaşkay Türkleri, ne tam olarak ünlü ne de ünsüz olarak değerlendirdikleri bu sesi “yarı sesli” olarak tanımlarlar (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 21 Haziran 2022).

Kaşkay Türkçesinde *ng / ñ* ünsüzü sıklıkla kelime sonunda ek olarak ve nadiren de kelime ortasında müstakil harf şeklinde yer alır. “ng / ñ” harfi, “nun+keşideli ke” (نگ) harflerinin aynı anda ikisine birden karşılık gelecek şekilde gösterilir. Arap harfli imladave ن گ harflerinin kalıplaşmış tek bir işaret (نگ) ile gösterildiği bu sesler, Latin imlasında *ng* ve *ñ* harfleriyle iki şekilde gösterilir. Cümle içinde *ng / ñ* ünsüzü ek olarak; 2. teklik kişi iyelik, ilgi hâli, 2. teklik kişi şahıs ve 2. teklik kişi emir eki görevlerinde ortaya çıkar ve Kaşkay Türkçesinde etkin bir şekilde kullanılır. Bu ek, sonu ünlü ile biten kelimeye dâhil olursa “-ng” (نگ), sonu ünsüz ile biten bir kelimeye dâhil olursa araya yardımcı ünlü alarak “-Ing, Ung” (ینگ, ینگ ; ینگ, ینگ) şekillerinde yazılır ve okunur:

dindirding	دیندیردینگ
sözlering	سۆزلرینگ
tüfürdügüng	توفوردوگونگ
deñiz	دئنگیز
	*
baxıñ	باخینگ
gəldiñiz	گلدینگیز
iñgə "iğne"	اینغه
qovduñ	قوودونگ

4.1.2.17. p Ünsüzü

- Patlayıcı, tonsuz, çift dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *p* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi "pe" şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *p* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (پ) harfiyle gösterilir:

şəp "iki elin birbirine vurmasıyla çıkan ses"	شپ
yapışdı	یاپیشدی
payla "paylaşır"	پایلا
gəp "söz"	گپ

4.1.2.18. r Ünsüzü

- Akıcı, tonlu, ön-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *r* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi "re" şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *r* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ر) harfiyle gösterilir:

rişə "kök"	ریشه
nəzər	نظر
deyər	دئیه ر
çıraq	چیراق

4.1.2.19. s Ünsüzü

- Sızıcı, tonsuz, diş ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *s* harfi hem "se" hem de "sin" şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *s* ünsüzü kelime başında ve ortasında çoğunlukla *s* "sin" (س), alıntı kelimelerde de *š* "sad" (ص) ve *š* "peltek s; tse" (ث) harfleriyle gösterilir ve telaffuzda üç ses arasındaki fark ortadan kaldırılmış olur:

saçar	ساچار
sabun	صابون

isar “fedakârlık”	ایثار
kes “kes- fiilinin emir çekimi”	کس

4.1.2.20. ş Ünsüzü

- Sızıcı, tonsuz, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde ş harfi hem “şe” hem de “şin” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde ş ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ش) harfiyle gösterilir:

şor	شور
aparmış	آپارمیش
quş	قوش
əşşək	اششک

4.1.2.21. t Ünsüzü

- Patlayıcı, tonsuz, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde t harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “te” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde t ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda t “te” (ت) ve ù “tı” (ط) harflerinin her ikisine birden karşılık gelecek şekilde t “te” (ت) harfiyle gösterilir ve telaffuzda iki ses arasındaki fark ortadan kaldırılmış olur:

tat “Fars, Acem kimse”	تات
yaltaq “yalancı”	یالتاق
endirtding	اُندیرتدینگ
istəmöz	ایسته مز

4.1.2.22. v Ünsüzü

- Sızıcı, tonlu, diş-dudak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde v harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “ve” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde v ünsüzü kelime başında ve ortasında (و) harfiyle gösterilir:

varlıq	وارلیق
verdi	وئردی
yavaş	یاواش
sav	ساو

4.1.2.23. w Ünsüzü

- Sızıcı, tonlu, diş-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde w harfi “iki dişli v” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde, alıntı kelimeler de dâhil olmak üzere *w* ünsüzü, kendisinden önce *o* ünlüsü ve kendisinden sonra da herhangi bir ünsüz ile veya ünsüz ile başlayan bir kelimeyle birlikte kullanılır. Genellikle kelimelerin ilk hecelerinde ve *o* ünlüsünden sonra ortaya çıkmaktadır. Kelime ortasında ve sonunda (و) harfiyle gösterilir. Öte yandan Kaşkay Türkçesinde *w* ünsüzü daima kendisinden önce gelen *o* ünlüsüyle birlikte bu sese karşılık geldiği için tek başına (و) harfleriyle gösterilir:

o (yuvarlak / geniş ünlü; و) + w (و) + ünsüz

towşan	تووشان
qowğa	قووغا
Owşarlı	اووشارلی
tow (yeyər) “dügüm; dolanmak”	تووییر (تووییر)

Arap harfli Kaşkay imlasında, dudak ünlülerinin görüldüğü bazı kelimelerde *w* ünsüzünü gösteren vav (و) harfinden sonra bir vav (و) daha kullanılır. Bu ikinci vav (و), uzunluğu değil *w* ve *u* seslerini gösteren istisnai bir kullanımdır:

towuq	تووق
sowuq ¹²	سووق

4.1.2.24. y Ünsüzü

- Akıcı, tonlu, ön-damak ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *y* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “*ye*” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *y* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda (ی) harfiyle gösterilir:

yaxşılıq	ياخشىلىق
göy “yeşil; kök”	گۆی
göyərçin	گۆیرچین
qəynəyər	قەینەیر

Kaşkay Türkçesinde sonu *k* (ک) ile biten birden çok heceli kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman tonlulaşıp *g*'ye dönüşürken bu kelimelerin bazıları akıcı bir ünsüz olan *y*'li şekilde de yazılabiliyor. Bu tür “*g-y* nöbetleşmesi”ni müstakil kelimelerde de görmek mümkündür. Bu tür ikili kullanımlarda, Kaşkay Türkçesinde daha çok *g*'li yazımlar tercih edilir:

ürəgim ~ üreyim	اۆره گیم ~ اۆره ییم
eşşəgim ~ eşşəyim	ايششه گیم ~ ايششه ییم
əgri ~ əyri	اگری ~ ایه یری
dəgil ~ dəyil	دگیل ~ ده بییل

¹² Bu kelimeler Kaşkay Türkçesinin bazı ağızlarında “*towyuq*” ve “*sowyuq*” şekillerinde telaffuz edilir fakat çoğu ağızda “*y*” sesi düşmüş şekilde yer alır (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 23 Haziran 2022).

Kaşkay Türkçesinde *y* harfinin Arap harfleriyle gösterilmesi hususunda istisnai bir yazım şekli bulunmaktadır. Kaşkay Türkçesinde *y* ünsüzünün kalın veya ince şekli yoktur. Art damak veya ön damak ünlüleriyle birlikte kullanılan tüm *y* ünsüzleri *ی* harfi ile gösterilir. Öte yandan Kaşkay Türkçesinde, “yay” kelimesinin ikinci “y” harfi, “ی” harfinin üstüne hareke konularak “yâ üzeri v” (*یَ*) şeklinde yazılır. Böyle bir istisnai yazımın sebebi bilinmemekle birlikte *y* harfinin *ı* harfiyle karıştırılmış olacağı düşünülür (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 23 Haziran 2022):

yay

یای

4.1.2.25. z Ünsüzü

- Sızıcı, tonlu, diş ünsüzüdür.

Kaşkay Türkçesinde *z* harfi Türkiye Türkçesindeki gibi “ze” şeklinde adlandırılır.

Kaşkay Türkçesinde *z* ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda çoğunlukla *z* “ze” (*ز*), alıntı kelimelerde de *ö* “zel” (*ذ*), *ô* “zı” (*ظ*), *ø* “zad” (*ض*) harfleriyle gösterilir ve telaffuzda dört harf arasındaki fark ortadan kaldırılmış olur:

zərrə

زرره

qutuz “kel”

قوتوز

mizrab

میزراب

nəzər

نظر

4.1.3. Diğer Yazım Özellikleri

4.1.3.1. Ayın ve Hemze

- **Ayın (ع)**

Kaşkay Türkçesinde “ayın” (*ع*) ve “hemze” (*ء*) harfleri Arapça kökenli kelimelere özgü olan ünsüzleri gösterir. Bir tür gırtlığa çarparak çıkan bu sesler, Farsça ve Türkçe kökenli kelimelerde yer almaz (Deny, 1941, s. 61-61, 72-73). Öte yandan Kaşkay Türkçesinde Arapça kökenli kelimeler nadir, Farsça kökenli kelimeler de bazen kullanılır. Kaşkay Türkçesi genellikle Türkçe kökenli kelimeleri kullanmaya ve işletmeye ihtimam gösterirler.

Kaşkay Türkçesinde kelime başında, ortasında ve sonunda “ayın”ın Latin yazı sisteminde müstakil bir harf karşılığı yoktur. Öte yandan kendisinden önce veya sonra gelen ünlü veya ünsüz harflere bağlı olarak ses değeri açısından Türkiye Türkçesinde olduğu gibi çoğunlukla “ünlü sesler” ile bazen “y” ve nadiren de düşmüş olup sadece “telaffuzda” yer alacak şekilde okunur.

Kaşkay Türkçesinde “ayın”, Latin harfleriyle ifade edilirken karşılık geldiği ünlünün öncesi veya sonrasına kesme işareti konulur. Yalnız bu kesme işareti sadece kelime ortasında belirtilir, kelime başında ve sonunda konulmaz:

Kelime başında:

ərz

عرض

əcem

عجم

Kelime ortasında:

təbi'ət	طبیعت
mu'əlləm	معلم
sən'ət	صنعت
fi'il	فعل
mə'lum	معلوم
zəyif	ضعیف
me'də "mide"	معدہ
i'tibar	اعتبار

Kelime sonunda:

mənşə	منشع
manə "engel"	مانع

Eğer "ayın" sonda gelip Kaşkay Türkçesinde "a" sesiyle karşılık buluyorsa bu tür kelimelerin "ă" şeklinde yazıldığı da görülür fakat bu ifade şekli üzerinde Kaşkay Türkleri arasında herhangi bir ortak görüş bulunmamaktadır. Kaşkay Türkleri arasında mutabık kalınan yazım şekli, "ayın" (ع) harfinin sadece kelime ortasında geçtiği durumlarda, Latin harfli yazı sisteminde "kesme işareti" ile belirtilmesidir.

eğnă اغناع

• **Hemze (ء)**

Kelime başında¹³, ortasında ve sonunda sadece Arapça kelimelerde görülen hemzenin (ء) "ayın" (ع) sesinde olduğu gibi Kaşkay Türkçesinde müstakil bir harf karşılığı yoktur. Öte yandan kendisinden önce veya sonra gelen ünlü veya ünsüz harflere bağlı olarak ses değeri açısından Türkiye Türkçesinde olduğu gibi çoğunlukla "ünlü sesler" ile bazen "y" ve nadiren de sadece "telaffuzda" yer alacak şekilde "düşmüş" olarak okunur.

Kelime ortasında hemzededen (ء) önce gelen sesli, fetha (a, e) ise hemze işareti ۱ üzerine, zamme (u, ü) ise ۲ üzerine yazılır (Timurtaş, 2003, s. 35). Kaşkay Türkçesinde ise Arap harfli imlada sadece zamme okutan seslerde hemze işareti kullanılır ve bu işaret de kendisinden önce eklenen □ (diş) üzerine konulur. Fetha okutan seslerde ise hemze konulmaz, elif harfi tek başına yazılır.

Kaşkay Türkçesinde hemze, Latin harfleriyle ifade edilirken karşılık geldiği ünlü harfin öncesi veya sonrasına kesme işareti konulur. Yalnız bu kesme işareti sadece kelime ortasında belirtilir, kelime sonunda konulmaz:

Kelime ortasında:

mə'mur	مامور
--------	-------

¹³ Hemzeye kelime başında, "elif" (ا) harfi kürsülük yapar ve çoğu zaman bu hemze gösterilmez, sadece "elif" harfi yazılır (Timurtaş, 2003, s. 35).

tə'min	تامین
dayimi	دایمی

Kelime sonunda:

cüz	جزء
eltica	التجاء
eqtida	اقتداء

Kaşkay Türkçesinde “hemze” ile gösterilen kelimelerden bazılarının “ayın” ile de yazıldığı görülür. Hem “ayın” hem de “hemze” ile iki farklı şekilde yazılan bu kelimeler Kaşkay Türkçesinde istisna olup çok nadir kullanılır:

məs'ul	مسئول / مسعول
nəş'ə	نشئه / نشعه

Kaşkay Türkçesinin yazı dili olma süreci henüz resmî bir boyut kazanmadığı ve bir yandan farklı ağız özellikleri de kullanılmaya devam ettiği için Kaşkay Türkçesinin Latin harfli yazı sisteminde farklı ifade şekillerinin ortaya çıkması tabii bir süreçtir. Kaşkay Türkleri arasında, Latin harflerine merak salarak Kaşkay Türkçesini bu harflerle yazma teşebbüsünde bulunup kelimelerin kök ve ekleriyle ilgilenen ve kendi aralarında halk etimolojisi yaparak kelimelerin imlasını kendilerine göre yorumlayan bazı kişiler de çıkmıştır. Bu kişiler, bazı kelimelerin köklerini analoji yöntemiyle başka kelimelerin kökleriyle ilişkilendirerek açıklamaya ve bu kelimelere değişik anlamlar yüklemeye çalışırlar. Türkiye Türkçesinin yeni harflerinin belirlenmesi sürecinde Atatürk, 1923'te “Dil İnkılabı”nı başlatmış ve sonrasında çağın dil ve edebiyat alanında ad yapmış kimselerin yer aldığı bir “Dil Encümeni” oluşturarak bu ekip ile alfabe çalışmalarını yürütmüştür (Zülfikar, 2021, s. 33-34). Kaşkay Türkçesinin Latin harfli yazı dili süreci ise henüz yolun başında olduğu için dil heyeti kurulacak seviyeye gelinmemiştir. Dolayısıyla pek çok Kaşkay Türkü'nün de yazı sistemiyle ilgili değişik fikir ve teşebbüsleri olur. Bu aşamada Laççın'ın diğer Kaşkay Türklerinden farklı olarak bazı kelimeleri köken itibarıyla Türkçe kabul edip Arap ve Latin harflerinde farklı bir yazımı tercih ettiği görülür. Bu kelimelerden en dikkat çekici olanı aşağıda sunulmuştur:

Eşq (عشق) kelimesi: Günümüzde, Kaşkay Türkçesinde “ayın” ve “hemze”nin Arap ile Latin imlasındaki karşılıklarıyla ilgili olarak mutabık kalınan bir yazım şeklinden bahsetmek mümkündür. Arapça kökenli “əaşú” kelimesi, Kaşkay Türkçesinin Arap harfli imlada عشق şeklinde yazılır ve Latin harfleriyle “eşq” olarak yazılıp okunur. Kaşkay Türkçesinde “ayın” diye bir harf ve bunun da ses değeri olarak müstakil bir karşılığı bulunmadığı için söz konusu kelime, Kaşkay Türkçesinin dil ve üslup özellikleri gereğince söz başındaki *a* ünlüsü inceltilmek suretiyle telaffuz edilir. Laççın ise Arapça kökenli “əaşú” (عشق) kelimesini Türkçe kabul edip kökünün “parlayan, şöle, par” anlamındaki “iş” kökünden geldiğini söyler. **İşq (ایشق)** kelimesinin aslında “nur, ot; ateş” anlamındaki “işiq” kelimesinin aslı olduğunu savunur. Hatta “iş” kökünden “parlayan, şö'le veren” anlamındaki “işil” kelimesinin türediğini de ifade eder (Elyas Bahrampour Laççın, kişisel iletişim, 25 Haziran 2022).

4.1.3.2. Çift Ünsüzlerin Yazılışı

Kaşkay Türkçesinde çift ünsüz, Arap harfli imlada belirtilirken harfin üzerine şedde işareti konulmaz, aynı harf yan yana iki kere yazılır:

ikinci	ایکینجی
eşiddi	اثنیددی
kəllə	کاله
kəççə “keçe”	کچچه

İncelenen şiir ve metin örneklerinden tespit edilen ünsüzlerin yazım ve söyleyiş biçimleri tablo hâlinde şöyle tasnif edilebilir:

ÜNSÜZLER					
Teşekkül noktalarına göre	Boğumlanma (temas) derecesine göre			Titreşim (tonluluk) durumuna göre	
	Sürekli (Sızıcı)	Süreksiz (Patlamalı)	Sürekli (Akıcı)	Tonlu (Ötümlü)	Tonsuz (Ötümsüz)
Dudak	-	b, p	m	b, m	p
Diş-Dudak	f, v, w	-	-	v, w	f
Diş	s, z	d	-	d, z	s
Diş-Damak	ş, j	c, ç, t	l, n	l, n, c, j	t, ç, ş
Ön Damak	-	g, k	r, y	r, y, g	k
Art Damak	x, ng / ñ	ğ, q	-	ng / ñ, ğ, q	x
Gırtlak	h	-	-	-	h

4.1.4. Kaşkay Türkçesi İmlasında Türkçeleştirme Faaliyetleri

Kaşkay Türkçesinde bazı alıntı kelimelerin Türkçe imlaya yaklaştırılarak yazıldığını görürüz. Kaşkay Türkçesinin yabancı kökenli kelimeleri Türkçeleştirme temayülü ise Arapça ve Farsça kelimelerin Arap harfli imladaki karşılıkları incelenmek suretiyle tespit edilmiştir. Kaşkay Türkçesinde, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesi temayülü henüz yaygın olmakla birlikte Kaşkay Türkçesiyle ilgili elde bulunan yazılı ve sözlü malzemelerden tespit edilen üç örnek aşağıda sunulmuştur:

Örnek	Esas imla	Kaşkay Türkçesinin Arap harfli imlası
zirve	ذیروه	زیره
kelime	کلمه	کلیمه
zerre	ذره	زرره

Kaşkay Türkçesinin Latin Harfli Yazı Dili Olma Süreci-Yazım ve Söyleyiş Özellikleri

Kaşkay Türkleri, konuşma dilleri olan Kaşkay Türkçesini Latin harfleriyle yazma çalışmalarına ilk olarak sosyal iletişim ağlarında başlamışlar, belirli bir sayıya ulaştıktan sonra da farklı mecralar üzerinden kurdukları gruplarla bu çalışmalarını daha etkin hâle getirmiş ve hızlandırmışlardır. Günümüzde ise Kaşkay Türkleri kendi coğrafyalarında bu dilin unutulmaması adına toplantılar tertip etmeye çalışmaktadırlar. Farsçanın resmî dil olduğu ve Arap alfabesinin kullanıldığı İran coğrafyasında özellikle Şiraz'da, Kaşkay Türkçesinin Latin harfleriyle yazılmasıyla ilgili faaliyetlerin tanıtılması ve İran halkına anlatılması siyasi açıdan oldukça tehlikeli ve sakıncalıdır. İlk kez 24 Mart 2022 tarihinde Şiraz'da bir grup Kaşkay Türkü bir araya gelip kendi dillerinin Latin harfleriyle yazılması meselesi üzerinde konuşmuşlar ve bunun için neler yapabilecekleri üzerinde fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Kaşkay Türkçesinin Latin harfleriyle yazılması sürecinde ilk defa yüz yüze gerçekleştirilen bu faaliyetten sonra çalışmalar, çoğunlukla sosyal iletişim ağları üzerinden devam etmiştir ve hâlâ sürmektedir (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 24 Haziran 2022).

Kaşkay Türkçesinin yazı dili olma süreciyle ilgili olarak “yazım ve söyleyiş özellikleri” bağlamında tarafımızca yapılmış olan çalışmanın neticesinde karşımıza Latin harfli şöyle bir yazı sistemi çıkar:

Sıra	Büyük	Küçük	Harfin Adı	Arap harfli imla	Latin harfli imla
1	A	a	a	ا, آ	bala
2	B	b	be	ب	balıqçı
3	C	c	ce / cim	ج	ocaq
4	Ç	ç	çe	چ	üç
5	D	d	de / dal	د	doqquz
6	E	e	e	ا, ئ, ن, ه, و	elkə, yeqlaq,
7	Ə	ə	ə (i'ye yakın)	ا, ه, و	əyə “iye, sahip”
8	F	f	fe	ف	şəfəq
9	G	g	ge / gaf	گ	gəp
10	Ğ	ğ	ğı / gayn	غ, غ	dağ
11	H	h	he	ح, ح, ه, ه, ه	hər ; hərf
12	X	x	he (hırıltılı)	خ, خ	yox
13	I	ı	yoğun ay	ا, ی, ی, ی	sarı
14	İ	i	ince ay	ا, ی, ی, ی	diş

15	J	j	je	ژ	ruj
16	K	k	ke / kaf	ک	kirpik
17	Q	q	ğe / gaf (gırtlaktan)	ق	qulaq
18	L	l	le / lam	ل	yol
19	M	m	me / mim	م	mən
20	N	n	ne / nun	ن	ikkinici
21	-	ng / ñ	(i)ng (genizden)	نگ	qəşəng “güzel”
22	O	o	o	اؤ, و	qoz “gururlu”
23	Ö	ö	ö	اؤ, و	çörək
24	P	p	pe	پ	körpə
25	R	r	re	ر	var
26	S	s	se / sin	ث, ص, س	sevgi, saf, isar
27	Ş	ş	şe / şin	ش	Qəşqayi~ Qaşqayi
28	T	t	te	ط, ت	ot, şeytan
29	U	u	u	او, و	duyğu
30	Ü	ü	iki noktalı u	او, و	Türkçə
31	V	v	ve	و	vəşi
32	W	w	iki dişli v	وو	towşan
33	Y	y	ye	ی, ی	yaşıl
34	Z	z	ze	ض, ذ, ظ, ز	göz, nəzər, mizrab

Sonuç

Bugün Fars eyaleti olarak adlandırılan bölgede yaşayan ve büyük bir kısmı yerleşik hayata geçmiş olan Kaşkay Türkleri, Farsçanın resmî dil olduğu İran coğrafyasında kendi kültür ve kimliklerini korumak için mücadele etmeyi bilmiş Türk toplulukları arasında yer alır. Bir dilin yapısı ve işleyişi o dilin yazı sistemiyle doğrudan bir ilişkiye sahiptir. Eğer dilin yazısı, dilin yapısına aykırı bir işleyişe sahipse o dilin konuşma ve edebî dili arasında bazı tutarsızlıklar meydana gelir. Dolayısıyla bir dilin ses, biçim, cümle ve anlam bilgisi özellikleri o dilin alfabe mantığıyla da uyumlu olmak zorundadır. Bu makalede Kaşkay Türklerinin konuşma dili olan Kaşkay Türkçesinin yazı dili olma süreciyle ilgili yapılan faaliyetler ve ortaya konulan çalışmalar göz önünde bulundurularak Kaşkay Türkçesinin ünlü ve ünsüzlerinin Latin harfleriyle ifade

ediliş şekilleri incelenmeye çalışılmıştır. Kaşkay Türkleri kendi konuşma dillerini yazı dili hâline getirebilmek için şu an çeşitli sosyal iletişim ağlarında mütemadiyen Latin harfleriyle yazışmakta ve Latin harfli çeşitli edebî metin örnekleri paylaşmaktadırlar.

Alfabe, dildeki seslerin harf veya işaretlerle yazıya aktarılmak için kullanılan sembollerden oluşur. Her dil, kendi işleyiş mantığını yansıtan müstakil bir yazı sistemine sahiptir. Kaşkay Türkçesi eğer bir gün resmî olarak yazı dili hâline gelir ve bu yazı dili de Latin alfabesiyle temsil edilirse, bu geçişin Türk dünyasında ortak iletişim dilinin kurulması yönünde önemli bir kazanım olacağı kanaatindeyiz. Bu kazanımın da meydana getireceği pek çok gelişim olacaktır:

1. Kaşkay Türkçesinin Latin harfli yeni yazı sisteminde 9 ünlü ve 25 ünsüz harf yer almış olacaktır:

- Bu harflerden ğ ile ق, ses ve yazı dilindeki karşılıkları itibariyle hususi bir özellik taşır. Kaşkay Türkçesinde ğ harfi kelime başında “g(a)”, ortasında “ğ’ye yakın” ve sonunda “k(a)” olmak üzere üç farklı sese karşılık gelir. Kaşkay Türkçesinde kelime başında ğ harfi yer almaz. Sadece alıntı kelimelerde yer alan bu ses yazı dilinde dikkat çekici bir şekilde “q” harfiyle gösterilir. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinde “gayın” ünsüzü, üç farklı ses ve yazı dilinde de iki farklı harf ile gösterilir. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesinde Türkçe kökenli kelimelerde “kalın g” sesi için de kullanılan “g” harfinin (duygu), Kaşkay Türkçesinde “ğ” (غ) harfiyle (duyğu) yazılıp bu sefer kelime ortasında istisna olarak “yumuşak” değil “ga” şeklinde (duygu) sert bir şekilde telaffuz edildiği görülür.

- Kaşkay Türkçesinde ق harfi de iki farklı sese karşılık gelecek şekilde kullanılır. Kelime başında “g(a)”, kelime ortasında ve sonunda “k(a)” olarak iki farklı şekilde telaffuz edilen bu sesler için tek bir imla kullanılır. Hem ğ hem de ق harfinin yazı dilindeki karşılığında Arap harfli imla esas alınmış, söyleyiş farklılıkları imlaya yansıtılmamıştır. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinin yazı dilini belirleyici esas unsur Arap harfli imla olmuştur.

- Arap harflerinde sadece “vav” (و) ile karşılana n o, ö, u, ü, v; “ye” (ی) ile karşılana n ı, i, y ve “elif” (ا) ile karşılana n a, e sesleri Kaşkay Türkçesinin yeni yazı sisteminde -Türkiye Türkçesinde olduğu gibi- ayrı harflerle temsil edilecek ve okuma karşılıklığı ve zorluğu da ortadan kaldırılmış olacaktır.

2. Arap harflerinde her biri ayrı sese karşılık gelen ve dolayısıyla ayrı harflerle gösterilen t “te” (ت) ve ù “tı” (ط); s “sin” (س), ã “sad” (ص) ve å “peltek s” (ث) ile õ “zel” (ذ), ô “zı” (ظ), ø “zad” (ض) harflerinin her biri Kaşkay Türkçesinde ayrı ses olarak kabul edilmeyecek ve bu sesler, aralarındaki söyleyiş farklılıkları ortadan kaldırılarak birer imla ile; t, s, z harfleriyle temsil edilecektir. Böylece okuma ve yazmada pratiklik ve kolaylık sağlanmış olacaktır.

3. Ses yapısında ünsüzlerin hâkim olduğu bir sisteme sahip olan Arap harflerinde kökü Arapça, Farsça ve Türkçe olan kelimelerde kısa ünlülere yer verilmemesi, uzun ünlülerin ise sadece üç (ا, و, ی) harfle ifade edilmesi, okumada bazı

güçlülere sebep olabiliyor. Kaşkay Türkçesinin yeni yazı sisteminde ise her ünlü ses, ayrı harflerle temsil edileceği için okumadaki bu zorluklar giderilecek, okuma ve yazma arasındaki tutarsızlıklar da ortadan kaldırılmış olacaktır.

Kaşkay Türkçesinin Latin harfli yeni yazı dilini Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayıracak olan özellikleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kaşkay Türkçesinde, Türkiye Türkçesi yazı sisteminden farklı olarak üç ayrı sese karşılık gelen üç harf vardır: Arap harfli imladaki خ için x “hırıltılı h” (yox), Azerbaycan Türkçesi ve ağızlarında da görülen ə “kapalı e” (əşşək) ve kendisinden önce o ünlüsüyle ve kendisinden sonra da herhangi bir ünsüz harfle veya ünsüz harfle başlayan bir kelime ile birlikte kullanılan w “iki dişli v” (towşan): x, ə, w

2. Kaşkay Türkçesinde Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak yumuşak “yumuşak g” (ğ) sesini karşılayan ayrı bir işaret yoktur. Kaşkay Türkçesinde ğ harfi, yazı dilinde “gayın” (ğ) harfinin kelime ortasında ve sonunda Latin harflerindeki karşılığı olarak kullanılır. Söyleyişte ise sadece kelime ortasında yumuşayıp sızıcı “ğ” (yumuşak g) sesine yaklaşır.

3. Kaşkay Türkçesinin konuşma dilinde umumiyetle kullanılan ve arkaik bir özellik taşıyan ng / ñ (نگ) sesi resmî yazı dilinde de yerini alarak 2. teklik kişi iyelik, ilgi hâli ile 2. teklik kişi şahıs ve emir eki olarak etkin bir şekilde kullanılmaya devam edecektir: (sening) sözler**ing**, dindird**ing**.

4. Türkiye Türkçesinde hem art damak hem de ön damak “g” sesi için yazı dilinde tek bir harf kullanılırken Kaşkay Türkçesinde bu iki ses ayrılacak, “ince g” sesi g (گ; gəp), kelime başında “kalın g” sesi q (ق; qulaq), kelime ortasında ğ (غ; duyğu) harfleriyle gösterilecektir.

5. Kaşkay Türkçesinin geliştirilmeye çalışılan Latin harfli yazı sisteminde Arap harfli imla esas alınmış, Türkiye Türkçesindeki gibi bütün harflerin tamamen söyleyiş hususiyetlerine riayet edilmemiştir. Kaşkay Türkçesinin Latin harfli yazı dilinde Arap harfli imlaya sadık kalınarak tanımlanan bazı harfler, söyleyişte kelime başında, ortasında ve sonunda tek bir sesi yansıtmayabiliyor. Dolayısıyla Kaşkay Türkçesinin yazı dilinde yer alacak harfler bütünüyle tek bir sese karşılık gelmeyecek; bazı harflerin kelimenin başında, ortasında ve sonunda birden çok ses değeri olabilecektir. Ünlü harflerde, her harfe tek ses karşılık gelecek şekilde yapılan düzenleme ünsüz harflerde henüz tam olarak sağlanamamıştır. Bu durum da bazı kelimelerin yazıldığı gibi okunmasına engel teşkil edecektir: qulaq “gulak”, qəbr “gebr”, duyğu “duygu” gibi.

Türk toplulukları arasında ortak iletişim dilinin kurulabilmesi için öncelikle ortak bir alfabenin hazırlanması gerekir. Bu bağlamda İran’ın Fars eyaletinde yaşayan ve kendi dil ve kültürlerini Fars hakimiyetine karşı korumaya çalışan Kaşkay Türkleri kendi edebî dillerinin kurallarını ve üslup özelliklerini ifade edecek bir alfabe geliştirmeye çalışmaktadırlar. Kaşkay

Türklerinin seslerini duyurabildikleri sosyal iletişim ağlarında konuşma dillerini Latin harfler-
iyle yazma süreci yakından takip edilmiş ve bu makaleyle Kaşkay Türkçesinin yazı dili olma
yolunda ne kadar önemli mesafeler katetmiş olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kaşkay Tür-
kçesinin Latin harfli yazı sistemine geçişinin resmî olarak sağlanması, Türk dünyasında dil ve
alfabe birliğinin sağlanması yolundaki çalışmalara önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünce-
sindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2004). *Muğla Ağzı*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Amaleh, M. R. (2016). *Kaşkay Türklerinden Mansur Şah Muhammedi'nin şiirleri (inceleme-metin-
sözlük)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Barutcu Özönder, F. S. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü’l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*. An-
kara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutcu Özönder, F. S. (2002). İran ve Türkler. *Kök Araştırmalar*, IV(2), 101-122.
- Caferoğlu, A. (1966). İran Türkleri. *Türk Kültürü*, 50, 125-133.
- Çelik, M. (2020). *Kaşkay Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Doerfer, G. (1973-1974). İran’da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor. (S. Tezcan, Çev.),
TDAY-Belleten, 21-22, 195-198.
- Doerfer, G. (1997). İran’da Türkler. *Türk Dili*, 431, 242-251.
- Doerfer, G. (2006). Irano-Turkic. L. Johanson & C.Bulut (Ed.), *Turkic-Iranian Areas, Historical
and Linguistic Aspect, Turkologica 62* içinde (s. 93-113). Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Doğan, T. (2020). *Yetim Yal (Yetim Tepe) Giriş-İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin*. Konya: Necmet-
tin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Dolatkah, S. (2016). The Qasqay and Their Language. S. Eker, Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Tehlikedeki
Türk Dilleri II A: Örnek Çalışmalar* içinde (s. 455-484). C. 2, Ankara: Uluslararası Türk Akademisi.
- Doulatabadi, F. (2017). *Kaşkay Türklerinin Edebiyatı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1992). İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri. *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara:
Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1983). *Kars İli Ağızları, Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erenoğlu Ataizi, D. (2017). *Kaşkay Türklerinin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Heyet, C. (1993). Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü. *Varlık*, S. 87, 5-20.
- Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası* (2019). (H. Çeçen, Çev.). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kafkasyalı, A. (2011). *İran Coğrafyasında Türkler*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (2020). Türk Ülkelerinde Ortak Türk Latin Alfabesinin Onaylanması Konusundaki Son Gelişmeler ve Çözüm Arayışları. *Türk Dünyasında Ortak Alfabe, Uygulamalar, Arayışlar, Teklifler* içinde (s. 59-80), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mirza Bala Mehmedzâde (1955). Kaşkay. *İslam ansiklopedisi* (C. VI, s. 414-417). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Orhonlu, C. (1967). Kaşkaylar. *Türk Kültürü*, 54, 421-426.
- Rahimi, E. M. (2001). *Zebân-e Türki-ye Kaşkâ'i ve Şive-ye Negâreş-e An*. Şiraz: Rah Goşa. (*Kaşkay Türkçesi ve Yazım Kuralları).
- Rahimi, E. M. (2007). *Qaşqayı Sözlüğü Ferheng-i Lugât ve İstilâhât-i Turkî-yi Qaşqayî (be Fârsî) Hemrâh bâ etimoloji (rişe yâbî)-yi vâjegân*. Kum: Defter-i İntişârât-i Ensârî.
- Rahmani (Doğanlı), İ. (2018). *Kumbuca Paşa*. Şiraz: Ocak Yayınları.
- Rzayev, A.E. (2010). *Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli, Ali Mektebler Üçün Mühazire Kursu*. Bakı: Bakı Üniversitesi Yayınevi.
- Seyhan Alışık, G. (2002). Azerbaycan Türkçesi. *Türkler*, (C. XIX, s. 361-394), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Şafak Matbaacılık.
- Timurtaş, F. K. (2003). *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları III: Osmanlı Türkçesi Grameri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yadıkuri, C. É. (2015). *Mêzun Qaşqayı Şi'irleri*. Şiraz: Erem Yayınevi. (<https://docplayer.biz.tr/199755060-Mezun-qasqayi-si-irleri-cefer-eyvezi-yadikuri-ayvazoglu-yadikorlu.html>)
- Zenker, J. T. (1979). *Türkische-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. C. I, New York: George Olms Verlag Hildesheim.
- Zülfikar, H. (2021). *Atatürk'ten Bugüne Dil ve Alfabe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynak Kişiler

Deniz Coşar, Kimya Mühendisi, Antalya, Yörük, İleri seviyede Kaşkay Türkçesi konuşuyor ve yazıyor.

Elyas Bahrampour Laççın, Öğretmen, Şeşbeğli Tayfası, Şorbaharlı Tiresi, 1957, Şiraz.

Veliyullah İder, Veteriner, Kaşkay Amele Tayfası, Iğdır Tiresi, 1980, Borujen şehri / Çarmahal Bahtıyarı İl.

Əziz balam qulaq as
Su yerinə Ab demə
Türkçəmizi düz danış
Oxumuza Xab demə

عزيز بالام قولاق آس
سو يئرینه نان دئمه
تورکچه ميزي دوز دانیش
اوخوموزا خواب دئمه

Çörəgə sən Nan demə
Çölə Biyaban demə
Öz dilingə önəm ver
Buyruğa Fərman demə

چوره گه سن نان دئمه
چوله بيابان دئمه
اوز ديلينگه اونم وئر
بو يروغا فرمان دئمه

Ard dilimizdə Undur
Ruz dilimizdə Gündür
O dağlarda yayılan
Miş surusu Qoyundur

"آرد" ديليميزده اون دور
"روز" ديليميزده گون دور
او داغلاردا ياييلان
"ميش" سوروسو قويون دور

Yeki olur Bir quzum
Qərri Olur Pir quzum
Sarımsağın Farsçası
Nədir? Olur Sir quzum

"يکی" اولور بير قوزوم
قرري اولور "پير" قوزوم
ساريمساعين فارسچاسی
نه دير؟ اولور "سير" قوزوم

Xun Türkçesi Qan Olur
Şəfəq sökər Dan Olur
Tarıya qulluq edən
İnançlı insan olur

"خون" تورکچه سی قان اولور
شفق سوکر دان اولور
تاری یا قوللوق انده ن
اینانچلی اینسان اولور

Medadınğı ağır yaz
Gav yerinə Sığır yaz
Kəvir bilirəng nədir?
Kəvir yerinə Qır yaz

مدادينگی اغير ياز
"گاو" يئرینه سيغير ياز
"کوير" بيليرنگ نه دير؟
کوير يئرینه "قير" ياز

Toluğa Məşk deyirlər

Quruda Kəşk deyirlər
Farslar biri ağlasa
Gözyaşə Əşk deyirlər
Fəzilət Ərdəm olur
Az Farsçası Kəm olur
Surudan ayrı düşən
Qurd u quşa yəm olur

تولوغا "مشك" دئييرلر
قورودا "كشك" دئييرلر
فارسلاز بيىر آغلاسا
گوز ياشا "اشك" دئييرلر

فضيلت "اردم" اولور
آز فارسچاسى "كەم" اولور
سورودان آيىر دوشە ن
قورد و قوشا يم اولور

SÖZLÜK

Ab: Farsçada "su" demektir.
Xab: Uyku / Oxu
Çörək: Ekmek ve Nan
Buyruk: Ferman
Ard: Farsçada "un" demektir.
Ruz: Gün
Miş: Koyun
Yeki: Bir
Qərri: Karı ve Yaşlı adam / Pir

Sir: Sarımsak
Xun: Kan
Şəfəq: Şafak
Tarı: Tanrı
Medad: Kalem
Gav: Sığır
Kəvir: Kır / Çöl
Toluk: Məşk
Əşk: Gözyaşı

Ana¹⁴

Göyertmiş Tanrı əvrişəm gül,ü,
Naz elkəsin,də hel əkmış ana.
Bir özəl quş dur uzay,dan gəlmiş,
Bir towar tərən, bir gözəl sona.
Qəvvas dir işq dəryasın,da,
Üz ming nur səçmiş, üz ming durdana.
Dirrəg dir dizim,ə anam varlığı,
Üzzəgim rəy,i bağlı dir on,a.
Burruşuq əlin,dən istirəm öpəm,
Dunya varı bir yan,a,
Anam tək bir yan,a.

گۆيرتميش تانرى اه وريشم گۆلۆ ،
ناز ائلكە سيندە هتل اكميش آنا .

بىر اۆزل قوش دور اوزايدان گلّميش ،
بىر تۇوار تّران ، بىر گۆزل سۇنا .

قه وواس دير ايشق درياسىندا ،
اۆزمىنگ نور سچميش ، اۆزمىنگ دردانا .

ديررگ دير ديزيمه انام وارليگن ،
اۆززه گيم ره يى باغليدتر اۇنا .

بورروشوق اليندن ايستيرم اۆيم ،
دونيا وارى بىر يانا ،
انام تڪ بىر يانا .

لاچچين

¹⁴ Bu şiir Arap ve Latin imlasiyla birlikte Elyas Bahrapour Laççın'a aittir. Şiirin sözlüğü ise tarafımızca hazırlanmıştır.

SÖZLÜK

- Əbrişəm (əvrişəm):** İpek (Zenker, 1979, s. 2)
Həl: Kokusu güzel bir bitki (Rahimi, 2007, s. 816)
Towar: Dolanan, dolaşan (Rahimi, 2007, s. 292)
Tərılan: Şahin (Rahimi, 2007, s. 269)
Sona: Bir tür kuş, suna (Rahimi, 2007, s. 497)
Qəvvas: Dalgıç (Veliyullah İder, kişisel iletişim, 29 Haziran 2022)
Durdanə (durdana): İnci tanesi (Rahimi, 2007, s. 427)
Rəg (rəy): Damar (Rahimi, 2007, s. 451)

EXTENDED ABSTRACT

Today, the Qashqai Turks, whose majority of the population live in the Fars province of the Islamic Republic of Iran, are one of the largest and organized communities in Iran. The Qashqai, who consider their identity as Turks, are a community that belongs to the Oghuz tribe. The main language of the Qashqai Turks is Qashqai Turkish. The fact that the spoken language of the Qashqai Turks is not yet written, that it is not official, and that they have been under the influence of Arabic and Persian elements for a long time have put the Qashqai Turkish into a process that cannot be traced in terms of which dialect and dialect of the Turkish language it belongs to. On the other hand, considering the prominent linguistic features of the spoken language of Qashqai Turks, we think that it would be appropriate to define Qashqai Turkish as an independent dialect of South Azeri Turkish under the Western Turkish branch of the Turkish language and under the Oghuz group Turkish dialects.

Today, Latin, Cyrillic and Arabic based writing systems are used between many Turkish republics and Turkish communities living in autonomous republics and autonomous regions in other countries. In the Islamic Republic of Iran where the state language is Persian, the Arabic alphabet is used. In this geography where Persian is dominant, Qashqai Turks speak Qashqai Turkish among themselves in order not to lose their own culture and language. For the first time, between 2007 and 2010, they secretly joined the social communication network called "Facebook" to begin communicating in Latin letters. The Qashqai Turks, who met the Latin letters of Turkey Turkish for the first time here, later established various groups on telephone and shared poetry and text samples in Latin letters with each other, and they still continue to do so. In addition, they also produced independent works written in Qashqai Turkish with Latin letters: *Mêzun Qaşqayı Şiirleri, Kumbuca Paşa*.

Şiirde özellikle durum eklerinin virgülle ayrıldığı dikkati çeker. Şiirde geçen bu tür noktalama işaretleri, Laççın'ın kendi üslup özelliğine mahsus kullanımlar olup Kaşkay Türkçesinin umumi noktalama kurallarının dışında yer alır (Rahimi, 2001).

In this article, based on a total of 300 verse and prose text samples compiled from the a social communication network "Kaşqay Merkez", the process Qashqai Turks using Latin alphabet to write in their own languages will be examined in the context of "spelling and pronunciation features".

Based on the poetry and text samples reflecting the phonetic and morphological features of Qashqai Turkish, a total of 9 main vowels have been identified: a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü. In Qashqai Turkish, all of these sounds are shown and pronounced with separate letters: **çaqqal** (چاققال), **yeqlaq** (ییللاق), **gecə** (گنجه), **yaşıl** (یاشینل), **qozəy** (قوزه ی), **köpək** (کوپک), **qonşu** (قونشو), **Türk** (تورک).

Based on the analyzed poems and text samples, 25 consonants have been identified in the written language of Qashqai Turkish: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, ng / ñ, p, r, s, ş, t, v, w, y, z. From these consonants, "ayın" (è), j (ژ), s (ث) and z (ظ) are not included in words of Turkish origin, and f (ف), ng / ñ (نک), ğ (غ), l (ل), r (ر), w (و) are not found at the beginning of words only: **verib** (وئریب), **əyləncə** (ایلنجه), **uçmaq** (اوچماق), **dudaq** (دوداق), **qərənful** (قرفول), **göngülüm** (گؤنگؤلوم), **bağça** (باغچا), **heyva** (هویوا), **qoxu** (قوخو), **roj** (روژ), **kömək** (کؤمک), **qucaq** (قوجاق), **dolu** (دولو), **ming** (مینگ), **neççə** (ننچچه), **iñgə / ingə** (اینگه), **gəp** (گپ), **çörək** (چورک), **saçar** (ساجار), **əşşək** (اششک), **yaltaq** (یالتاق), **səvgilim** (سه وگیلیم), **towşan** (تووشان), **göyərçin** (گؤیرچین), **yaz** (یاز).

In addition to these consonants, in Qashqai Turkish, there are also rarely used "ayın" (ع) and "hemze" (ء) sounds, which indicate consonants unique to words of Arabic origin. These sounds, which do not have a separate letter in the Latin alphabet at the beginning, middle and end of the word, mostly correspond to vowels. When writing in Latin letters, an apostrophe is placed in the middle of the word before or after the vowel it corresponds to: **sən'ət** (صنعت), **mə'mur** (مامور).

In the Latin alphabet writing system of Qashqai Turkish that is trying to be developed, Arabic orthography is taken as a basis, and the pronunciation of letters is not fully followed as in Turkey Turkish. In vowels, the arrangement made so that each letter corresponds to a single sound has not yet been fully achieved in consonant letters like: **qulaq**: **gulak**, **qəbr**: **gebr**, **duyğu**: **duygu**.

As a result, in this article, the progress Qashqai Turkish made in becoming a written language was aimed to be revealed. We believe that the official switch of Qashqai Turkish to Latin alphabet will contribute significantly to the efforts to ensure the unity of language and alphabet in the Turkic countries.

“KADIN ERKEĞİN ŞEYTANIDIR”: TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE KADINA YÖNELİK OLUMSUZ TUTUM

Fatma TEKİN*

ÖZ

20. yüzyılda kadın çalışmalarında kadın kimliğinin, genellikle “feminist” ya da “muhafazakâr” bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımların ilkinde kadının, erkek egemen bir toplumda kendine yeterince bir alan elde edemediğinden, ikincisinde ise geçmişten bu yana erkekle denk bir konumda olduğundan söz edilir. Her iki bakış açısındaki ortak nokta; erkek ve kadın egemen, hatta özellikle kutsal yapının, toplumlarda uzunca bir süre iç içe geçmiş bir şekilde yaşaması ve ataerkil-anaerkil özelliklerin birbirine karışmasıdır. Anaerkil düzende kadına atfedilen kutsallık yerini, ataerkil düzende eril söylemin belirginleşmesi ile zamanla kaybetmiş, bunun sonucunda ise ötekileştirilen kadına yönelik olumsuz düşünce ve söylemler artmıştır. Aslında geri planda tartışılan ise tarım ve sanayi toplumlarında kadın ve erkeğin rol dağılımları meseledir. Kadının olumsuz özellikleri ya da toplum tarafından kadına karşı takınılan olumsuz tutum; sözlü kültür geleneği dairesinde mitlerden destan, masal, efsane, halk hikâyesine kadar birçok türde kendine yer bulmuştur. Türk dilinin en eski metinlerinden bu yana kadına yönelik olumsuz yaklaşımın atasözlerinde ne kadar ve ne şekilde yer aldığına duyulan merak ise, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmada, kadına yönelik olumsuz tutum sergileyen Türk Dünyası’na ait 268 adet atasözü üzerinde bir tematik araştırma yapılmıştır. Bu atasözlerinde kadına yönelik olumsuz tutumların hangi noktalarda olduğu belirlenmiş, sosyal-kültürel temelli iletiler tespit edilmeye ve elde edilen veriler eleştirel bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılmıştır. İncelemeler sonucunda atasözlerinin; bireysel ve toplumsal yapıda işleyişin bozucusu olarak nitelediği ve yer yer ötekileştirdiği kadına, statükoyu devam ettirici davranış normları oluşturarak toplumsal işleyişte bir yer tayin ettiği; bu şekilde toplumsal cinsiyete dair roller belirlerken, bir yandan kadın-erkek arasındaki dengeyi sağlamak, bir yandan da toplumsal karmaşaya izin vermeyerek kültürel yapıyı korumaya çalıştığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, sözlü gelenek, atasözleri, toplumsal cinsiyet, kadın.

“WOMEN ARE THE DEVIL OF MEN”: NEGATIVE ATTITUDES TOWARDS WOMEN IN THE PROVERBS OF THE TURKIC WORLD

ABSTRACT

In the 20th century, in studies related to women, it is observed that the concept of female identity is often approached from a "feminist" or "conservative" perspective. In the first of these approaches, it is mentioned that women have not been able to get enough space for themselves in a male-dominated society, and in the second, they have been in an equal position with men since the past. The common point of both perspectives lies in the coexistence of male and female dominion, and especially the sacred structure within societies for an extended period, leading to a blending of patriarchal and matriarchal attributes. However, the sanctity attributed to women in matriarchal orders has gradually been displaced by the prominence of masculine discourse in patriarchal settings, subsequently leading to an increase in negative thoughts and expressions directed towards marginalized women. In fact, what is discussed in the background is the role distribution of men and women in agricultural and industrial societies. The negative qualities of women or the unfavorable attitudes adopted towards women by society have found their place in various forms within the oral cultural tradition, spanning genres from myth to epics, fairy tales, legends, and folk stories. The curiosity regarding the extent and manner in which the negative approach towards women has been reflected in proverbs from the earliest texts of the Turkish language forms the foundation of this study. In this context, in this

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 30.08.2023; Yayına Kabul Tarihi: 09.11.2023

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, İzmir;

ORCID: 0000-0002-2427-6711, E-Posta: fatma.tekin@ege.edu.tr

study, a thematic research has been conducted on 268 proverbs belonging to the Turkic World, which exhibit negative attitudes towards women. The analysis identifies the specific contexts where negative attitudes towards women are manifested in these proverbs, aiming to ascertain socio-cultural messages and interpret the obtained data from a critical perspective. As a result of the examinations, it is evident that the proverbs characterize women as disruptors of individual and societal structures, at times marginalizing them, and establish behavioral norms that perpetuate the status quo, thereby determining a place within societal functioning, and while defining gender roles, have endeavored to maintain a balance between men and women on one hand, and to preserve the cultural structure by preventing societal turmoil on the other.

Keywords: Turkish culture, oral tradition, proverbs, gender, woman.

Giriş

Kadın, insanoğlunun yaratıldığı kadim zamanlardan bu yana bütün kültürlerde önemli bir konumda olmuştur. Türk kültürünün düşünce ve inanç dünyasında bazen iyi/olumlu özellikler yüklenen, hatta kutsiyet atfedilen bir fenomen; bazen de kötü/olumsuz özellikler atfedilen ve hatta Şeytan olarak nitelendirilen bir varlıktır. Dolayısıyla kadının, çok yönlü bir araştırma konusu olarak her daim kendine özel bir yer bulduğu söylenebilir. Nitekim M. Kaya (2002, s. 49) da kadın üzerine yapılan çalışmaların; “mitolojik”, “antropolojik”, “sosyolojik”, “psikolojik” ve “ideolojik” birçok cephesiyle ele alındığını belirtir. Bu çalışmaların genelinde kadın, ya erkek egemen bir toplumda kendine yeterince bir alan elde edemediği yönünde “feminist” ya da geçmişten bu yana erkekle denk bir konumda olduğu yönünde “muhafazakâr” bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İki yaklaşımın da ortak noktasında ise “erkek ve kadın egemen, hatta kutsal yapının, tarihsel süreçte, toplumlarda birbirinin içine geçmiş bir şekilde yaşadığı belirtilebilir. Özellikle kutsallığa ilişkin olarak ataerkil ve anaerkil özelliklerin birbirine karıştığı görülür.” (Kaya, 2002, s. 49).

Hemen hemen her kültürün teşekkül sürecinde, anaerkil düzenin yerini zamanla ataerkil düzene bıraktığı görülmektedir. Bu durum ve beraberinde eril söylemin belirginleşmesi, kadını ötekileştirmiş ve kadına yönelik olumsuz düşünce ve söylemleri artırmıştır (Altın, 2021, s. 143). Bunun en belirgin örneğini, kadın ve erkek bedenine yüklenen kültürel anlamda görmek mümkündür. Toplum, “kadın bedenini erkek bedenine göre sınırlandırır ve doğal olarak açık kabul ettiğinden, kapatılmalı diye düşünür.” (Delaney, 2022, s. 58). Benzer şekilde Foucault da erkeklerin bedenlerini açmak üzere eğitildiklerini, kadınlara ise dünyadan çekilmelerinin öğretildiğini söyler. Buna göre; “kadın bedeni, az yer kaplamalıdır” ve bu durum; “kültürel” ve “fenomenolojik” bir durumdur (Akt. Ülgen, 2022, s. 18).

Kadın; halk anlatılarının temeli olan mitlerden itibaren destan, masal, efsane, halk hikâyesi, meddah ve ortaoyunu, atasözü gibi birçok türde türlü özellikleri ile iyi-kötü, olumlu-olumsuz gibi farklı birçok açıdan değerlendirilmektedir (Kaya, 2002, s. 50-52). Kadına yüklenen olumsuz özellikleri mitlerden itibaren takip etmek mümkündür. Söz gelimi; Tatar Türklerine ait “Küknêñ Küterélüve (Göğün Yükselmesi)” adlı bir eskatoloji mitinde, göğün yukarıya çekilmesinin nedeni; kadının uygunsuz, düşüncesiz davranışına bağlanmıştır:

“Eski zamanlarda gökyüzü yere çok yakındır. Hatta öyle yakındır ki bir kadın, çocuğunun kirlenen bezini temizledikten sonra göğün bir yerine sıkıştırır. Bu durumdan hiç hoşlanmayan gökyüzü, sinirlenerek yeryüzünden ayrılp yukarıya doğru çıkmaya başlar. Göğün yukarıya doğru çıktığını gören insanlar, gitmemesi için ona yalvarmaya başlarlar. Ancak gök, onları dinlemez ve yükselmeye devam eder. Göğün bu şekilde gidişine kedi, köpekler de çok üzülür ve gitmemesi için yalvarır. Onların yalvarmasına üzülen gökyüzü, en

sonunda bir yerde durur ancak hiçbir zaman yeryüzüne eski yakınlığında olmaz.” (Tekin, 2019, s. 315).

Kadının yaratılış öyküsünün anlatıldığı bir mitte, kadının yaratılması şeytana mal edilmiştir. Lebed Tatarlarının inanışına göre; şeytan, erkek uykudayken onun göğsüne basar ve kaburga kemiklerinden biri yere düşerek kadın oluşur. Benzer şekilde Altay mitinde de kadın, erkeğin kaburgasından yaratılır (Bayat, 2011, s. 111). T. Aquinas kadının, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı için toplumsal yapıda erkekle birlikte yer aldığını belirtir ve kadının toplumdaki konumunu, ne “otorite” ne de “kölelik” olarak tanımlar. Yani kadına hem yetki verilmemelidir hem de kadın, köle olmamalıdır (Akt. Ülgen, 2022, s. 17). Etno-psikolojik ve sosyo-kültürel açılardan kadının konumunun, erkeğe nazaran aşağı bir noktada yer almasında, erkek egemen bir toplumun bakış açısı kadar dini inanış da etkindir. Nitekim yasak meyvenin yenmesi ile başlayan cennetten kovulma olayının nedeni olarak kadının merakı ve nefesine hâkim olamayışı gösterilmiştir (Bayat, 2011, s. 117). Bazen bir şeytan bazen de yılan olarak adlandırılan kadın; Sümer, Mısır, Yunan, Hint mitlerinde ve buna bağlı olarak Musevilik ve Hıristiyanlıkta şeytanla genellikle de yılan ile ilişkilendirilmiştir (Tokyürek, 2016, s. 301).

Türk kültürünün “toplumsal cinsiyet kavramı etrafında kadın ve erkek meselesi”ni ele alan en temel kaynaklarından Dede Korkut Kitabı’nda ise, erkeklerle eşit sorumluluklar yüklenen ve “erkeği tamamlayıcı” nitelikte roller benimseyen kadınların; “ideal anne, eş ve sevgili rolleriyle ilgili tüm becerilere yine, en az erkekler kadar haiz olduğu görülmektedir” (Avcı, 2020, s. 131-132). Ancak Dede Korkut Kitabı’nın Mukaddimesinde sözü edilen dört tip kadından sonuncusu “bayağı” olarak nitelendirilir ve bu kadın tipi için “O Nuh peygamberin eşiği asıllıdır” (Ergin, 2009, s. 19) ifadesi ile de toplum yaşantısında olumsuz bir kadın tipinin varlığına dikkat çekilir. Divanü Lügat-it-Türk’teki atasözlerinde kadında “anlayış, sabır, olgunluk, sevimlilik, temizlik ve güzellik” öne çıkarılırken, Kutatgu Bilig’de ise kadınlar “güvenilmez, vefasız, korkak, yalancı, iki yüzlü”dür (Kaya, 2002, s. 52).

Türk kültürünün temel metinleri üzerine eleştirel bir okuma yapan Umay Türkeş Günay, “Türk Kültürüne Eleştiri” adlı eserinde kadının anlatılardaki negatif kodlanmasına ek olarak bugünün dünyasındaki kadın erkek problemlerine dair de şu tespitleri yapar:

“Bugün de özellikle gelişmemiş ülkelerde töre arkasına ve dini inançla bağlantılı gösterilerek kadınlar gerçek hayattan dışlanarak cinsiyete göre iş bölümü savunulmaktadır. Erkekler birbirleriyle rekabet etmeyi asırlardır kurumsallaştırmışlardır. Kadınlar da paylaşılanlar ve üretenler arasına girdiklerinde ne erkekler ne de kadınlar nasıl rekabet edeceklerini bilmemektedirler. Erkekler, böyle durumlarda kadınların cinsel kimliğini küçümseyerek onları dışlarken, kadınlar da erkeklerin dünyasında var olabilmek için ya erkek kalıbı veya anne, baci, sevgili rolüyle var olmaya çalışmaktadırlar.” (Günay Türkeş, 2009, s. 24).

Görüldüğü üzere, kadının olumsuz özellikleri ya da toplum tarafından kadına karşı gösterilen olumsuz tutum geçmişten bu yana, sözlü kültür geleneği dairesindeki her türlü metinde ve gündelik hayatta kendine az veya çok bir şekilde yer bulmuştur. Türk dilinin en eski metinlerinden bu yana kadına yönelik olumsuz yaklaşımın atasözlerinde ne kadar ve ne şekilde yer aldığı duyulan merak ise, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Atasözlerinin, toplumun geçmişten bu yana tüm gözlem ve yaşanmışlıklarının neticesinde oluşması, bireye ve topluma yön göstermesi ve “örnek insan tipi” belirlemelerindeki etkisi (Durbilmez, 2018, s. 147), kadına yönelik olumsuz tutumun varlığını sorgulamak için yeterli bir delildir.

Bu çalışmanın amacı, Türk Dünyası atasözlerinde kadına yönelik olumsuz tutum sergileyen sözler üzerinde tematik bir araştırma yapmaktır. Atasözleri gayeli örneklem metoduyla seçilmiştir. Bu atasözlerinde kadına yönelik olumsuz tutumların hangi noktalarda olduğu belirlenmeye, sosyal-kültürel temelli hangi iletilerin verilmeye çalışıldığı tespit edilmeye ve bu iletilerin eleştirel bakış açısıyla yorumlanmasına çalışılmıştır. Çalışmanın materyalini ise Türkiye, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Kumuk, Kırımçak, Altay, Tuva, Nogay, Gagavuz, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Karaçay-Malkar, Kıbrıs, Makedonya ve Kosova, Hakas, Yakut ve Çuvaş Türklerinin atasözleriyle ilgili yapılan aktarma ve inceleme çalışmalarından elde edilen 268 adet atasöz oluşturmuştur¹.

Kadının Kötülüğü (Kötü Kadın)

Atasözlerinin bir kısmı kadının yaptığı kötülüklerden bahsederken, bir kısmı da kötü sıfatlı kadınlardan söz etmektedir². Kadınların yaptığı kötülükler; kavgacılık, ahlaksızlık, edepsizlik gibi türlü şekillerde olup kötü olarak nitelendirilen kadınlarla ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu atasözlerinde kötü kadının nitelikleri başta olmak üzere, bu kadınların eşleri ve diğer yakın çevresi üzerinde bıraktığı etkiler anlatılmakta; özellikle bu kadınlarla yaşamın zorluğu, bu başlığın başlıca konu alanını oluşturmaktadır.

Atasözleri, kötü kadının karakteristik özellikleri ile ilgili bir tanımlama yapmaktadır. Tr. *Adamın kötüsü avcı, kadının kötüsü kovucu olur* (BAAD, 2016, s. 29) ve Kar.-Mal. *Kötü kadın evden –eve girer (Aman katın üyden-üye kirir)* (Tavkul, 2001, s. 40) ve Az. *Kötü kadın dedikoducu olur (Yaman arvad, deyingän olar)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 267) atasözlerine göre bu kadınların kendi eviyle olan ilişkileri zayıftır ve yine bu atasözlerinden anlaşıldığı üzere, günün büyük bir kısmını dedikodu yapmak için evden eve giderken geçirmektedir.

Atasözleri kadının kavgacı yapısına dikkat çekmektedir. Ortamda bir kavga başlamışsa muhtemel ki çıkarıcısı kadındır. Kadın, ortalığı karıştırır ve bir kadınla yapılan kavgadan galip çıkmak zordur. Bu minvaldeki atasözleri ise şöyledir:

Tr. *Bal arıdan, kavga karıdan çıkar* (BAAD, 2016, s. 57)

Hks. *Kadın kamçılı, ayran karıştırıçlı olur (Hat hamcılığ, ayran pıshılığ)* (Aktaş, 2020, s. 370)

Özb. *Çocuğa dokunma, belası çıkar; kadına dokunma, maşası çıkar (Bolaga tegma, balosi çiqar, xotinga tegma, qalosi çiqar)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 58)

Uyg. *Kadın yakadan, it etekten alır (yakalar) (Xotun yaqidin alar, it étektin)* (Doğan, 2020, s. 374)

Atasözlerinde kötü kadının karakteristik diğer özellikleri ise şu şekildedir:

Kar.-Mal. *Kötü kadın kusur bulucu olur (Aman katın bedişçi bolur)* (Tavkul, 2001, s. 39) atasözüne göre “kusur bulucu”,

¹ Çalışmada Türk boyları için kullanılan kısaltmalar: Alt.: Altay, Az.: Azerbaycan, Çuv.: Çuvaş, Gag.: Gagavuz, Hks.: Hakas, Kar.-Mal.: Karaçay-Malkar, Kır.: Kırgız, Krmç.: Kırımçak, Kum.: Kumuk, Kzk.: Kazak, Nog.: Nogay, Öz.: Özbek, Tuv.: Tuva, Tr.: Türkiye, Trkm.: Türkmen, Uyg.: Uygur, Yak.: Yakut Türkleri.

² Atasözlerinden örneklerle Tatar Türklerinin geleneksel dünya görüşünde iyi(lik) ve kötü(lük) konusunda bir çalışma için bkz. Tekin, 2022: 167-182.

Trkm. *İyi kadın işli (çalışkan) olur, kötü kadın dişli (Yağsı ayal işli bolar, yaman ayal –dişli)* (Doğan, 2014, s. 417) atasözüne göre “öfkeli ve zor”,

Kar.-Mal. *Kötü kadın kaprisli olur (Aman katın cagınlı bolur)* (Tavkul, 2001, s. 39) atasözüne göre “kaprisli”,

Uyg. *Atın kötüsü çifte atanı, kadının kötüsü müsrif olanı (Atniñ yamini teptek, hotunniñ yamini bergek)* (Öztopçu, 1992, s. 102) atasözüne göre “müsrif”,

Kzk. *Kin kadına yaraşır (Kek qatınğa jarasar)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 278) ve Tr. *Düşman uyumaz, kadın unutmaz* (BAAD, 2016, s. 99) atasözlerine göre “kinci”,

Kar.-Mal. *Kötü kadın bedduacı olur (Aman katın kargışçı bolur)* (Tavkul, 2001, s. 39) atasözüne göre “beddualı”,

Hks. *Haber acımasız, kadınlar miskin (Habar hatığ, hattar çadığ)* (Aktaş, 2020, s. 355) atasözüne göre “miskin”,

Yak. *Kadının gözü (yalnız) mezarda doyar (Cax iinin buorugar tuolar)* (Kirişçiöğlü, 2007, s. 267) atasözüne göre “doyumsuz”,

Gag. *Karı üreksiz, nasın beegir kuruksuz* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 215) atasözüne göre “viddansız”,

Tr. *Kadının yüklediği yük şuraya varmaz* (Özön, 1958, s. 194), Tr. *Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz* (BAAD, 2016, s. 154) ve Tr. *Avradın saçı uzun olur, akli kısa* (Oy, 1972, s. 105) atasözlerine göre “iş bilmez”,

Kar.-Mal. *Kötü kadın, misafir gelse çocuklarını döver (Aman katın konak kelse sabiylerin tüyer)* (Tavkul, 2001, s. 39) ve Trkm. *Kötü gelin geldiği evini misafir sayar (Yaman gelin düşen öyünü mıhman sayar)* (Doğan, 2014, s. 424) atasözlerine göre ise misafirperver değildir.

Atasözleri kötü bir kadının nasıl bir şey olduğunu anlatırken, onunla yaşamının ne anlam ifade ettiğinden de söz etmektedir. Bu atasözlerinde kötü kadınla yaşamının zorluğu vurgulanan temel noktadır ve bu zorluğu en çok yaşayan bu kadınların eşleridir. Çünkü Nog. *İyi kadın mala bereket, fena kadın erkeğe dargın (Yağsı katın malğa asu, caman katın erge aşu)* (Çağatay, 1962, s. 48) atasözüne göre bu kadınlar, eşleriyle bir türlü geçinememezler. Her ne kadar Kar.-Mal. *Karının kötülüğünü kendisine söylemezsen/Karın o kötülüğü sana söyler (Katınıñı amanlıgıñ közüne aytmasang/Katınıñ ol amanlıkñı senge aytır)* (Tavkul, 2001, s. 153) diyerek atasözü, kadının yaptıkları hakkında iletişim kurmayı erkeğe öğütlesede işin en kötü tarafı, bu kadınları yola getirmenin, düzeltmenin ve iyiye sevk etmenin mümkün olmadığıdır. Bu durum da Mak.-Kos. *Ey erkek fena kariyi adam yapamas* (Hasan, 1997, s. 50) atasözünde çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Atasözleri, ömür törpüsü olan bu kadınlarla yaşamının adeta dünyada cehennemini yaşamak gibi olduğunu ise hep bir ağızdan şu şekilde söylemektedir:

Tr. *Ekşi hamur, turşu ekmek mideni harap eder; yanı koduklu karı evini harap eder* (BAAD, 2016, s. 103)

Tr. *Karının kötüsü geceyi, atın kötüsü yolu uzatır* (BAAD, 2016, s. 158)

Tr. *Avradın ahmağı, sacayağından çakmağı* (BAAD, 2016, s. 50)

Çuv. *Acı bira sarhoş eder, kötü kadın saçı ağartır (Yüsé sıra üsértet, hayar arim kivaakartat)* (Ceylan, 1996, s. 25)

Kar.-Mal. *İyi kadın kötü erkeği erkek yapar/Kötü kadın iyi erkeği bunak yapar (Aşhı katın aman erni er eter/Aman katın aşhı erni ser eter)* (Tavkul, 2001, s. 53)

Özb. *İyi hatun ömür balı, kötü hatun can zevali (Yaxşı xotin umr boli, yomon xotin jon zavoli)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 116)

Az. *Hanımları kötü olanın sakalı ağarır (Arvadı béd olanın saqqalı tez ağarar)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 212)

Uyg. *İyi kadın yabancıya öz eder, kötü kadın özü yabancı (eder) (Yaxşı ayal yatni öz qılar, Yaman ayal özni yat (qılar)* (Doğan, 2020, s. 761)

Trkm. *İyi hatun iyi at, gülmeden önce güldürür, kötü hatun kötü at ölmeden önce öldürür (Yagşı hatın yagşı at, gülmezden öň güldürer, yaman hatın yaman at ölmezden öň öldürür)* (Kılıç, 1996, s. 69)

Kzk. *Gelinin iyi olursa otağın cennettir/Gelinin kötü olursa otağın cehennemdir (Keliniñ jaqsı bolsa, otawıñ jumaq/Keliniñ jamas bolsa, otawıñ tozaq)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 183)

Atasözlerine göre kötü kadınlar, eşlerine kötü davranırlar: Kır. *Kötü kadın gideceğim diye korkutur/Kötü erkek öleceğim diye korkutur (Caman ayal ketem dep korkutat/Caman erkek ölüm dep korkutat)* (Şavk, 2002, s. 91) sözüne göre eşlerine karşı tehditkâr bir tavır sergileyip onları korkuturlar. Bunun yanında Kır. *Kadının kötüsü kocasını korur (gözetler) (Katın camanı er koruyt)* (Şavk, 2002, s. 138) sözüne göre kocalarını takip ederler. Kar.-Mal. *Azıklı at yorulmaz/Karısı kötü olan gün yüzü görmez (Azıklı at arımaz/Katını aman carımaz)* (Tavkul, 2001, s. 69) atasözü uyarınca kötü kadınla eş olan erkeklerin hali hal değildir. Gün boyu kapı kapı gezmekten ev işleriyle de pek uğraşamadıklarından bu kadınların kocalarını giyiminden tanımak mümkündür. Bu nedenle de

Kum. *Kocasını kötüyü yanağından, karısını kötüyü yeminden (tanı) (Eri yamannı eñinden, qatını yamannı— yeminden)* (Pekacar, 2006, s. 112)

Kzk. *Kötü kadın döşeğinden bellidir, kötü yiğit hesabından (Jaman qatın töseginen belgili, jaman jigıt esebinen belgili)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 291)

Kzk. *İyi kadın kötü erkeğe bakabilir/Kötü kadına iyi erkek bakamaz (Jaqsı qatın jaman erkekti asıray aladı/Jaman qatındı jaqsı erkek asıray almaydı)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 241) denilmiştir.

Trkm. *Hanımların kötü olursa, yurt huzurundan fayda yok (Hatınıñ yaman bolsa, yurt dınçlıgından peyda yok)* (Doğan, 2014, s. 287) ve Kum. *Tembeli (tembel kadını) er almaz, er alsa da tutmaz (Erinçekni er almas, er alsa da saqlamas)* (Pekacar, 2006, s. 111) atasözleri uyarınca, bu kadınla evliliği yürütmek oldukça zordur. Hatta Alt. *Büyük odun ateşi söndürür/Kötü kadın aileyi söndürür (Calbak carçaa ot cudadar/Caman kadit üy cudadar)* (Dilek, 2007, s. 254) sözüne göre imkânsız bile denilebilir. Bu konuda erkeği muhatap alan atasözleri, erkeğin bu konudaki çaresizliğini ve kötü eşten kurtulmasındaki zorluğunu;

Kzk. *Atın kötü olursa satıp kurtulursun, Hanımların kötü olursa nasıl kurtulursun? (Atıñ jaman bolsa, satıp qutularsıñ, Qatınıñ jaman bolsa, qayıtıp qutularsıñ?)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 59)

Uyg. *Kötü hanım alanın düşmanı evindedir (Yaman xotun alğanniñ düşmini öyide)* (Doğan, 2020, s. 783)

Çuv. *Yaş ekmek üç günlük, kötü kadın ömürlük* (Sıpram *šikır viš kunlīh, usal arim émérléh*) (Ceylan, 1996, s. 72) diyerek anlatmıştır.

Yukarıdaki atasözlerinden de anlaşıldığı üzere, bir erkek için en büyük bahtsızlık, kötü bir kadınla evli olmaktır. Nitekim bu talihsizlik Kzk. *Gelinin utangaç olursa verdi Allah/Gelinin utanmaz olursa vurdu Allah* (Keliniñ uyattı bolsa, berdi quday/Keliniñ uyatsız bolsa, urdı quday) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 183) atasözü ile anlatılmış; kötü kadınla evlenmektense hiç evlenmemek Kum. *Kötü kadın alacağına kanıncaya kadar dul (veya kısır) kal* (Yaman *qatın alğınça, qısır qalğın qanğınça*) (Pekacar, 2006, s. 233) sözüyle tavsiye edilmiştir. Kötü eşten kurtulmanın zorluğu ise Uyg. *Eski palto yağmurda iyidir, kötü hanım ölünce (iyi)* (Eski *çapan yamgurda yaxşı, eski xotun ölgende (yaxşı)*) (Doğan, 2020, s. 290) atasözüyle bazen kadının ölmesi olarak gösterilmiştir.

Kadının Konuşması

Kadınlar, fiziksel olarak zayıf olsa da sözel yetenekleri bakımından güçlü varlıklardır. Erkek cinsine kıyasla söz söylemede doğuştan yetenekli ve daha mahir oldukları söylenebilir. Nitekim M. Schipper de “Dünya Atasözlerinde Kadın” (2019, s. 263-265) adlı çalışmasında dünya atasözlerinden verdiği örneklerle bunu desteklemektedir. Benzer bir anlayışla, Türk atasözlerinde de Tr. *Söz söylemek avratlarındır, işlemek erlerindir* (Oy, 1972, s. 220) denilerek söz söylemenin kadın işi olduğu vurgulanmaktadır.

Atasözlerinde kadının iletişim özelliklerini anlatmak için söylenmiş olan Kar.-Mal. *Kötü kadının dili yere değer* (Aman *katınnı tili cerge ceter*) (Tavkul, 2001, s. 40) ve Trkm. *İyi kadının eli uzun, kötü kadının dili* (Yagşı *ayalñ eli uzun, yaman ayalñ –dili*) (Doğan, 2014, s. 417) atasözleri kadının çok konuşmasını vurgulamaktadır. Ancak bilindiği üzere, atasözlerinde geçen “dili uzun olmak” deyimini, sadece çok konuşmayı ifade etmemekte, aynı zamanda kırıcı sözler söylemeyi ve kavgacı olmayı da anlatmaktadır. Bu bağlamda dili uzun olmayı, kötü kadının saygısız olması olarak yorumlayabiliriz. Bunun yanında kadının dili, kendi adını kirletmeye kadar gider: Kır. *Atın kötüsü yemliği kirletir/İneğin kötüsü kazığı kirletir/Kadının kötüsü adını kirletir/Erin kötüsü halkı kirletir* (Attın *camanı akırdı bulgayt/Uydun camanı kazıktı bulgayt/Ayaldın camanı atındı bulgayt/Erđin camanı eldi bulgayt*) (Şavk, 2002, s. 38)

Atasözleri, Tr. *Söğüdüün közü, kadının sözü* (BAAD, 2016, s. 202) diyerek daha sözün niteliğini sorgulamadan sözün varlığına vurgu yapmaktadır. Sözün hakikatini ise kadının sosyal kimliği belirler: Tr. *Ana yılan sözü yalan; karı çiçek sözü gerçek* (Aksoy, 1988, s. 148) ve Tr. *Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan* (Oy, 1972, s. 283) sözlerine göre kırıcı ve incitici olmama amacıyla anne bazen yalan söyler. Bu noktada eş ise anneye nazaran daha doğru sözlü olabilir. Kaynananın söylediklerinin hiçbir doğru tarafı yoktur.

Birçok atasözünde kadının konuşması; gevezelik, konuşkanlık, boşboğazlık, sivri dillilik ve dırdırcılık kavramlarıyla sunulmaktadır. Söz gelimi;

Tr. *Kadını sırdaş eden tellal aramaz* (Aksoy, 1988, s. 97)

Tr. *Dırdırcı karı, sokucu arı* (BAAD, 2016, s. 92)

Tr. *Damla tıptırtısı, kocakarı hormurtusu, borçlu lakırdısı* (BAAD, 2016, s. 84)

Tr. *Çok söylegen karıdan dibi göçmüş göveç yeg* (Oy, 1972, s. 169)

Gag. *Karı yarım gün susarsa –dili şişer* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 215)

Kar.-Mal. *Ateş istemeye gelen kadının otuz sözü olur (Ot suragan katınnı otuz sözü bolur)* (Tavkul, 2001, s. 190)

Kum. *Kadının sözlerini arabaya yükleyince tekerleği kırılmış (Qatınnı sözlerin arbağa yük-
legende, dögerçigi uvalğan)* (Pekacar, 2006, s. 172)

Kır. *Arının balı tatlı, sokması acı/Kadının (eşin) her şeyi tatlı, dili acı (Aarının balı tattuu,
çakkanı açuu/Ayaldın baarı tattuu, tili açuu)* (Şavk, 2002, s. 1)

Kar.-Mal. *Ateş istemeye gelen kadının otuz sözü olur (Ot suragan katınnı otuz sözü bolur)* (Tavkul, 2001, s. 190)

Kzk. *Kadın kadını görürse konuşası gelir/Pehlivan pehlivanı görürse güreşesi gelir (Qatın-
nıñ qatındı körse, söyleskisi keler/Balwannıñ balwandı körse, beldeskisi keler)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 249)

Tuv. *Dedikoducu kadın, saksagan/Açgözlü han, karga (Hopçu kadın –saaskan/Hoptak
haan –kaargan)* (Arıkoğlu, 2007, s. 258)

Kzk. *Dedikoducu kadın evinde durmaz, tez ayak tilki ininde durmaz (Ösekşi qatın üyine
toqtamas, jel ayaq tülki inine toqtamas)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 131)

Atasözüne göre bir kadının varlığından daha kötüsü, birden fazla kadının varlığıdır. Ka-
dınlar bir araya geldiklerinde, Kzk. *Kadın kadını görürse konuşası gelir/Pehlivan pehlivanı gö-
rürse güreşesi gelir (Qatınnıñ qatındı körse, söyleskisi keler/Balwannıñ balwandı körse, beldeskisi
keler)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 249) atasözü uyarınca laf lafı açar. Özellikle ortamda birden
fazla kadın varsa, etraf adeta bir eğlence alanına dönüşebilmektedir. Nog. *İki kadın pazar yeri,
üç kadın panayır (Hatınnıñ ekevi hazar, üşevi –yarmalık)* (Çeneli, 1985, s. 21) sözündeki durum,
panayırın keyif veren eğlence havasına tezat bir ironik dille anlatılmıştır.

Atasözleri, kadınların bir yerde söz söylemesi konusunda mahir olmadıklarını; bulunduk-
ları ortama uygun konuşmadıklarını, Özb. *Cenazeye giden kadın kendi derdini söyleyerek ağlar
(Azaga borgan xotın öz dardını aytib yığlaydi)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 55) ve Kır. *Altı kadın
baş sağlığına gitse, her biri kendi derdini anlatır (Altı katın azaga barsa, ar kimisi öz muñun aytat)*
(Şavk, 2002, s. 19) diyerek belirtmektedir.

Kadınların dilleri tehlikelidir. Hatta bir kılıç, bıçak kadar keskin bile olabilir. Bunu örnek-
ler nitelikte de Tr. *Bir kadının dili Türk kılıcından daha keskindir* (Schipper, 2019, s. 264) denil-
miştir. Atasözleri, Tr. *Kadının fendi erkeği yendi* (Oy, 1972, s. 294) ve Kar.-Mal. *Kadının dili ge-
çer/Erkeğin eli geçer (Katınnı tili ozar/Erni kolu ozar)* (Tavkul, 2001, s. 154) diyerek bir yandan
sosyal bir tespitte bulunur, bir yandan da Trkm. *Davacın kadın olmasın (Davagäriñ ayal bolma-
sın)* (Doğan, 2014, s. 198) diyerek erkeğe, kadınla ilgili ihtiyatta bulunmasını öğütler. Çünkü
Gag. *Karı diil keçi, otları doyuramıycan* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 215) atasözüne göre kadın-
larla yapılan tartışmadan haklı çıkmak veya tartışmada üste çıkmak çok zordur. Nedenini ise
Kzk. *Kadınla kadın kavga ederse birbirinin hırsızlığını ve dedikodusunu söyler/Zenginle fakir
kavga ederse, birbirinin varlığını yokluğunu söyler (Qatınmen qatın urıssa, arlığı men qarlığın
aytadı/Baymen kedey urıssa, baylığın joqtığın aytadı)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 250) atasözü
çok açık bir şekilde özetlemektedir. Burada, kavga eden kadının bütün sırları nasıl ifşa edeceği
söylenerek aslında bir kadınla tartışmaya girilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Tr. *Bir evde iki
gız, biri çuvaldız biri biz* (Durbilmez, 2019, s. 148) örneğinde ise birden çok kadının bir arada
iken daha keskin bir dil kullandıkları ifade edilir.

Atasözleri, Tr. *Karı zıkırtısından, damla tıptırtısından Allah korusun* (BAAD, 2016, s. 157) temennisıyla aslında sükûneti kadına yaraşır olumlu bir özellik olarak göstermektedir. Bu durum, Trkm. *Yaygaracıdan kadın olmaz (Çirkinçiden hatın bolmaz)* (Doğan, 2014, s. 193) denilerek daha da vurgulanmıştır. Anlaşıldığı üzere, Türk kültüründe susma, sakin bir tabiatın nişanesi olarak kadından beklenen bir tutumdur. Bu nedenle atasözleri, Kzk. *Babası varken oğlu konuşmasın, anası varken kızı konuşmasın (Kesi turıp ulı söylegennen bez, şeşesi turıp quzı söylegennen bez)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 70) diyerek bireye daha çocukken kız çocuklarını suskun bir mizaca göre yetiştirmesini telkin eder. Çünkü çok konuşmak biraz da iş bilmeyen kadınların işidir. Bu bağlamda da eli iş tutmayan kadının dili işler der atasözü: Tr. *Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz) (Kör bıçak gibidir iş bilmez kadın, boş çeneden başka işe yaramaz)* (Aksoy, 1988, s. 373)

Kadının susması, özellikle karı-koca ilişkilerinde beklenen, tavsiye edilen bir davranış kalıbıdır. Atalar, karı-koca arasındaki geçimin anahtarını Tr. *Gece yağar, gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzgünlüğü* (Aksoy, 1988, s. 284) diyerek kadına vermiştir. Erkeğin gözünden erkeğe özgü bir bakış getiren atasözü, Uyg. *Gündüz vakti anamın sözü, akşam vakti hanımın sözü doğru (Kündüzi anamniñ gépi rast, axşimi xotunniñ gépi (rast)* (Doğan, 2020, s. 454) söylemiyle, annesi ile karısı arasında kalan kocanın, insan ilişkilerini idare ederken nasıl bir tutum sergilediğini göstermekte; bazen de çok konuşan kadının sözünü dinlememesi gerektiğini atasözleriyle şu şekilde tavsiye etmektedir:

Tr. *Kırkılda bir karı sözü dinlemelidir* (Özön, 1958, s. 213)

Tr. *İkide bir birttırırsa bir avrat, onu dışarı at* (BAAD, 2016, s. 143)

Gag. *Karını yüz lafında birini dinnemeli* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 216)

Krmç. *Yılda bir kere hatunun da sözünü saymak gerektir (Yılda bır kéré xatın sözi saymax kérék)* (Hünerli ve Aktaş, 2021, s. 135)

Kar.-Mal. *Kadına sor da söylediğini yapma (Katinga sor da aythanın etme)* (Tavkul, 2001, s. 152)

Kadının Aldatması

Atasözlerinde kadının aldatması; kurnazlık, hilekârlık, oyunculuk, yalancılık, şeytanlık kavramlarıyla bağlantılıdır. Bunların arasında özellikle hilekârlık, atasözlerinde sık görülmektedir. Bu atasözlerindeki belirgin tema; kadının hilesinin çokluğu ve kadın tabiatının erkeklerinkine kıyasla hileye daha yatkın olduğudur. Erkek ile kadının hilesinin mukayesesini yapmak ise mümkün değildir. Atasözlerinde, kadının hilesinin erkeğinkinin kırk katı olduğu belirtilmiş; hatta sadece erkeği alt edecek kadar değil, şeytana bile yaklaşacak derece olduğu söylenerek mübalağa edilmiştir. Söz gelimi;

Özb. *Erin hilesi bir tane olursa, kadının hilesi bin tane olur (Erniñ hiylasi bitta bolsa, xotiniñ hiylasi miñta)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 79)

Kır. *Erin çaresi bir, kadının hilesi bindir (Er aylası bir, qatın aylası miñ)* (Qoyçumanov, 2007, s. 189)

Uyg. *Kadının hilesi kırk eşeğe (Xotun kişiniñ hiylisi qiriq eşekke yük)* (Doğan, 2020, s. 374)

Tat. *Bir kadının hilesi kırk erkeğinden fazla (Bir katınıñ heylesi kırk irnikinden artıktır)* (Taymas, 1968, s. 34)

Uyg. *Bir kadının hilesi kırk erkeği aldatır (Bir xotinniñ hiylisi, qiriq erni aldar)* (Doğan, 2020, s. 177)

Kzk. *Bulut çıkar yağmur yağmaz ile aldatır/Kadının hilekârı erkeği aldatır (Bult şığıp jan-bırjawmay, eldi aldaydı/Ayeldiñ aylakeri erdi aldaydı)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 102)

Özb. *Kadının hilesi şeytana ders olur (Xotinniñ makri şaytonga dars bölur)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 118)

Atasözüne göre kadının hile yapması, bazen kadının erkeğini elde etme isteğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Çuv. *(Kızlar) evleninceye (kocaya varınca) kadar iyi davranırlar (Avlanıççen (kaçça kayıççen) türleñet)* (Ceylan, 1996, s. 1) atasözü uyarınca, kadının hilesi kocasını elde edinceye kadardır ve bu durum, evlenme eşiğini geçince son bulur. Sonrasında ise kadının gerçek yüzü ortaya çıkabilmektedir. Atasözleri, bu konuda biraz daha ileri giderek kadının eşine karşı gizli bir düşmanlık besleyebileceğini de söyler ve erkekleri bu konuda, Kıb. *Değirmen adama zındandır döner de belli etmez, kadın adama düşmandır yüzüne güler de belli etmez* (Gökçeoğlu, 1997, s. 65) ve Uyg. *Kadının kendi yalan söyler, gözü doğru (söyler) (Xotun kişiniñ özi yalğan sözler, közi rast (sözler)* (Doğan, 2020, s. 374) diyerek uyarır. Çünkü kadının aldatma konusundaki mahareti, hilesinin hiçbir surette belli etmemesinde saklıdır. Bu nedenle de erkek, kadına karşı her daim uyanık hareket etmek zorundadır.

Atasözlerine göre kadının aldatmaya ilişkin bir diğer davranış kalıbı, ağlamasıdır. İstekleri olan ve bunu yaptırmak isteyen kadın ağlar. Hatta bir kadının en büyük hilesi, ağlamak; en büyük silahı da bazen bir tehdit unsuru olarak kullanılabilen gözyaşlarıdır. Bu minvaldeki atasözlerinin bazıları şu şekildedir:

Trkm. *Kadının son hilesi ağlamak(tır) (Ayalıñ soñkı hilesi –ağlamak)* (Doğan, 2014, s. 154)

Kzk. *Kötü kadın çabuk küser, gözünün yaşını çabuk döker (Jaman qatın ökpeşi, köziniñ jasmın tökpeşi)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 290)

Kar.-Mal. *Kötü kadın gözyaşıyla korkutur (Aman katın cılamuğu bla körünür)* (Tavkul, 2001, s. 39)

Kzk. *Sinirli kadın ağlamsık, aç göz kadın arsızdır (Doli qatın jılawıq, suğanaq qatın su-rawıq)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 346)

Kadının ağlamak suretiyle inandırıcılık sağladığı ise Kır. *Oynak kadın ağlayarak inandırır (Oynoşçul katın ıylap işendiret)* (Şavk, 2002, s. 165) ve Gag. *Kadının kuvedi –onun gözyaşlarında* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 209) sözüyle belirtilmektedir. Kadının gözyaşları, istenilen hedefe ulaşmak noktasında önemli bir güç kaynağıdır. Bu nedenle de atasözleri erkekleri kadının gözyaşlarına karşı Uyg. *Ağlayıp durup söyleyen hatundan kork (Yığlap turup sözligen xotundın qork)* (Doğan, 2020, s. 806) sözüyle uyarır. Anlaşıldığı üzere, burada atasözleri var olan sosyal düzenin, kadınların yıkıcı gücünün etkisiyle bozulmamasını istemektedir. Çünkü Tr. *Kadın kocasını isterse vezir eder, isterse rezil eder* (Aksoy, 1988, s. 340) sözü uyarınca kadın, her şeye muktedirdir.

Ayrıca Uyg. *Kadın sırrını alır, düşman canını (alır) (Xotun siriñni alar, düşmen ceniñni (alar)* (Doğan, 2020, s. 374) ve Kır. *Karın kuvvetli ise bahtın, Karın kurnaz ise yandın (Ayalıñ mıktı bolso baktıñ, Ayalıñ kıydı bolso kattıñ)* (Şavk, 2002, s. 40) atasözlerine göre kadınlar kurnazlıkta öylesine mahirdir ki Tr. *Eli hamır ovalar, gözü gırh govalar* (Durbilmez, 2019, s. 126) atasözü ile aldatmaya meyilli kadının iş yaparken bile arayışta olduğu dile getirilir.

Tr. *Bizim gelin bizden geçer, dutar ele başın açar* (Durbilmez, 2019, s. 130) atasözünde ise aldatan kadının olduğundan başka görünebileceği uyarısında bulunulur. Bu nedenle de atasözleri, Tr. *Kadından olursa evliya, sokma avluya* (BAAD, 2016, s. 154) ve Tr. *Kadının fendi erkeği yendi* (Aksoy, 1988, s. 340) diyerek erkekleri, kadının hilesine karşı tetikte olmaları gerektiği konusunda uyarır.

Kadının Şeytanlığı

Atasözleri, kadının kötülüğündeki etkili gücü bazen kötülüğün cisimleşmiş şekli olan şeytanlıkla özdeşleştirmektedir. Şeytanlık ise kendi içinde gizil, etkili bir gücü gerektirdiğinden, bu durum dışarıdan baktığında çok fazla fark edilebilir değildir. Bu nedenle de Tr. *Arı ile karının sırrına erilmez* (BAAD, 2016, s. 43) denilmiştir. Böylesine bir toplumsal düşmanlığın atasözlerinde ilk basamağını ise kadının öfkesi oluşturur. Atasözü, Tr. *Erkeğin nefsi bir, kadının ki dokuzdur* (BAAD, 2016, s. 112) diyerek kadındaki güçlü duyguların, erkekten neden daha fazla olduğuna, geleneksel bir inanç temelinde anlaşılır bir zemin hazırlar. Kadının öfkesinin gücünü anlatan atasözleri, bu gücün yıkıcı etkisine ise şu şekilde vurgu yapmaktadır:

Tr. *Avradın yıkmadığı ev bin yıl dikili kalır* (Oy, 1972, s. 262)

Az. *Kadının yıktığı evi felek de yıkamaz (Arvad yıxan evi fäläk dä yıxa bilmäz)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 246)

Kum. *Kadının yıktığı er doğrulmaz, Tanrı'nın yıktığı bir doğrulmazsa bir doğrulur (Qatın yığğan er turmas; Teñiri yığğan— bir turmasa, bir turar)* (Pekacar, 2006, s. 173)

Kar.-Mal. *Kadının bedduası tahtadan geçer (Katınnı kargışı kangadan öter)* (Tavkul, 2001, s. 153)

Gag. *Karının hem tauun zapı//sınırı yoktur* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 216)

Uyg. *Hanımın düşman olursa, bin düşmandan kötü (Ayaliñ düşmen bolsa, miñ düşmendin yaman)* (Doğan, 2020, s. 136)

Atasözleri, bazen kadının gücüne olağanüstülük eklemektedir. Söz gelimi; Tr. *Avrat düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi Tanrı yapmaz* (Oy, 1972, s. 262) atasözünde, kadının yol açtığı yıkım Tanrı'nın ki ile mukayese edilmiş; kadının ki ise daha kalıcı ve kötü bir son olduğu vurgulanmıştır. Burada, ilahi kudretteki şefkat ve acıma duygusunun kadında olmadığı bilgisi öne çıkar; hatta Tanrı'nın bile, kadının yıktığına karışmayacağı ifade edilerek durum, yapılan mübalağa ile bir adım öteye taşınır. Dolayısıyla korkulacak bir kadın figürü yine sahneye taşınır ve erkeğe, Tr. *Kanundan korkmaz kadından kork* (BAAD, 2016, s. 155) atasözü ile kadından korkması gerektiği telkin edilir.

Atasözlerinde kadının olumsuz gücü bazen yılan, köpek, ejderha gibi yırtıcı hayvanlar üzerinden anlatılarak da mübalağa edilmiştir. Burada yırtıcı hayvanların bile kadından sakındığının belirtilmesi, aslında atasözlerinin erkekler için verdiği bir gözdağı gibidir. Anlaşıldığı üzere bu kötülükten kaçmaktan başka çıkar yol yoktur:

Tr. *Aslan kadına dokunmaz* (BAAD, 2016, s. 45)

Kar.-Mal. *Utanmaz kadın ejderhayı deliğinden çıkarır (Betsiz tişiruv saruvbekni teşiginden çıgarır)* (Tavkul, 2001, s. 79)

Kar.-Mal. *Kadın yılan balsa da, beline doluyordu (Katın cılan tabsa da beline çırmay edi)* (Tavkul, 2001, s. 152)

Kar.-Mal. *Kadına köpek saldırmaz (Tişiruvga it çabmaz)* (Tavkul, 2001, s. 223)

Kadın-şeytan metaforunun kullanıldığı atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu atasözlerinde kadının şeytanlığından ya da şeytansı kadınlardan söz edilmektedir. Kadının, şeytanın kendisi ya da işbirlikçisi olduğu yahut da şeytanı bile kötülükte geçtiğini ifade eden atasözlerinin bazıları ise şu şekildedir:

Tr. *Kadının sofusu şeytanın maskarasıdır* (Oy, 1972, s. 294)

Tr. *Karı şeri, kuru şeri* (BAAD, 2016, s. 157)

Tr. *Kadın erkeğin şeytanıdır* (Aksoy, 1988, s. 340)

Tr. *Kadın gavurdur ama Müslüman anasıdır* (BAAD, 2016, s. 153)

Az. *Kadın şeytana pabuç diker (Arvad şeytana papiş tikär)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 246)

Kum. *Üç kadın bir araya gelirse birisi şeytan olur (Üç qatın bir güp busa, birisi şaytan bolur)* (Pekacar, 2006, s. 221)

Mak.-Kos. *Karı şerinden Alla korusun* (Hasan, 1997, s. 62)

Mak.-Kos. *Karı şeytani şişeye koyar* (Hasan, 1997, s. 62)

Özb. *Kadının hilesi şeytana ders olur (Xotinniñ makri şaytonga dars bölur)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 118)

Uyg. *Kadın erkeğin şeytani, erkek kadının oyuncağı (Ayal erniñ şeytini, er ayalniñ oyunçiqi)* (Doğan, 2020, s. 136)

Atasözleri, şeytan kılıklı kadınların varlığını yukarıdaki atasözlerinde onaylarken bir yandan da erkeklere hitaben kadınlara güvenilmemesi gerektiğini hep bir ağızdan tekrarlamaktadır. Aksi türlü bir söylem, Tr. *Kara yaslanma, kar erir; ere yaslanma, er ölür* (Oy, 1972, s. 295) ve Kum. *Kadına inanmayan kadınsız kalır (Qatınğa inanmağan— qatınsız qalır)* (Pekacar, 2006, s. 172) sözünde dile getirilse de atasözleri, kadın-erkek ilişkisindeki güvenilmez tarafın kadın olduğu yönünde hem fikirdir:

Tr. *At ile avrata inan olmaz* (Oy, 1972, s. 260)

Tr. *Havanın ayazına, kadının beyazına güvenme* (BAAD, 2016, s. 133)

Tr. *Kadıya yalan, kadına inan olmaz* (BAAD, 2016, s. 154)

Tr. *Oğluna sürgüyü, kızına tırmığı inanma* (BAAD, 2016, s. 186)

Tr. *Avradın ile pazarını kimseye inanma* (Özön, 1958, s. 36)

Tr. *Karıya dişini saydırma* (Özön, 1958, s. 200)

Tr. *Beylere inanma, suya dayanma geç günle karı sözüne aldanma* (Özön, 1958, s. 55)

Hks. *Evlendiğin kadına güvenme, beslediğin ite güven (Alğan hatına izenme, azıraan adayğa izen)* (Aktaş, 2020, s. 147)

Mak.-Kos. *Kariya emniyet verilmez* (Hasan, 1997, s. 62)

Uyg. *Kadına inanıp mutlu olma (Xotunğa işinip şadlanma)* (Doğan, 2020, s. 375)

Kar.-Mal. *At ile kadına güvenme (At bla tişiruvga işanma)* (Tavkul, 2001, s. 55)

Az. *Kadının öğüdü kadına geçer (Arvadin öyüdü arvada keçär)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 246)

Atasözleri, erkeğin kadına karşı alması gereken önemleri sadece “kadına güvenmeyin” demekle bırakmaz. Bir yandan da erkeklere, kadınları övmemeleri gerektiği konusunda şiddetle uyarır. Bir kısım atasözü övgünün zamanı, miktarı ve sıklığı konusunda farklı düşünce beyan etse de temelde erkek kadını övmemelidir. Erkeğin övmesi gereken atıdır, kadını değildir. Güçlü bir yaptırım göstergesi olarak atasözleri karısını öven erkeğin toplum içinde düşeceği durumu da belirterek kadını öven erkeği; zayıflık, ahmaklık, şuarsuzluk, namussuzlukla suçlamaktadır. Bu minvalde yer alan atasözleri ise şu şekildedir:

Tr. *Kızını kız iken övme gelin iken öv, gelin iken övme kucağı çocuklu iken öv* (BAAD, 2016, s. 167)

Kar.-Mal. *Akıllı erkek atını över/Akılsız erkek karısını över (Akıllı erkişi atın mahtar/Akılsız erkişi katının mahtar)* (Tavkul, 2001, s. 28)

Kar.-Mal. *Tam deli kendini över/Yarı deli karısını över (Çiy teli kesin mahtar/Çiysil teli katının mahtar)* (Tavkul, 2001, s. 116)

Trkm. *Kendini öven ahmak, karısını öven namussuz (Özüni öven –akmak, ayalını öven –gurumsak)* (Doğan, 2014, s. 358)

Uyg. *Yemeği hazmettiğin zaman öv, kadını bir şeyi bildiği (öldüğü) zaman öv (Aşni siñgende mahta, hotunni bilgende (ölgende)* (Öztopçu, 1992, s. 96)

Uyg. *Karısını öven aptal (Hotunini tarip kılğan ehmek)* (Öztopçu, 1992, s. 202)

Kum. *Ata binmeden atı övme, yıl bitmeden kadını övme (At minmeyli atnı maqtama, yıl bitmeyli qatınnı maqtama)* (Pekacar, 2006, s. 64)

Kum. *Zayıf (veya korkak) erkek karısını, iyi erkek atını över (Osai erkek qatının, yaxşı erkek atın maqtar)* (Pekacar, 2006, s. 155)

Uyg. *Kadını öldüğünde öv (Xotunni ölgende maxta)* (Öztopçu, 1992, s. 375)

Kadının Olumsuz Sosyal Kimlikleri

Atasözlerinde kadının; *evlat, eş, kaynana, üvey anne, orospu, dul ve yaşlı kadından oluşan sosyal kimlikleri olumsuz davranış kalıpları ile birlikte ele alınmaktadır. Bu atasözlerinin sayısı oldukça fazladır³. Bunların bazıları ise şu şekildedir:*

Evlat:

Tr. *Kızı olan tez kocar* (Oy, 1972, s. 299)

Tr. *Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun* (BAAD, 2016, s. 64)

³ “Atasözleri ve Deyimlerde İnsan: Gagavuz Söyleyişleri ve Demeklerinden Örneklerle” başlıklı çalışmada da atasözlerinde kadının sosyal yönleriyle ilgili atasözlerine özel bir yer verilmektedir (Durbilmez, 2021: 67-94).

Tr. *Kız boğazı kırk boğum olur* (BAAD, 2016, s. 165)

Tr. *Kızım oldu kızılıca hasret kaldım* (BAAD, 2016, s. 166)

Tr. *Kız yükü diz yükü* (Özön, 1958, s. 215)

Tr. *Kızın var, sızın var* (Aksoy, 1988, s. 362)

Kzk. *Kız dilinmeyen karpuz gibidir (Qız tilinbegen qarbizben teñ)* (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 276)

Kır. *Dilden zor düşman yok/Kızdan zor dava yok (Tilden kıyın coo çok/Kızdan kıyın doo cok)* (Şavk, 2002, s. 182)

Trkm. *Kızlı evin iti kurtulmaz (Gızlı öyüñ iti dınmaz)* (Doğan, 2014, s. 259)

Az. *El kız aldı, dünür kazandı, ben kız aldım gada kazandım (Xalq qız aldı quda qazandı, män qız aldım qada qazandım)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 170)

Trkm. *Üç kızlının (kızı olanın) halini günde bir (kere) sor (Üç gızlınıñ halını günde bir sora)* (Doğan, 2014, s. 409)

Yak. *Kız daima yabancıların malı oluyor (Kus oğo omukka anallaax kul buollağa)* (Kirişçi-oğlu, 2007, s. 87)

Uyg. *Kızın canı kırk (Kızniñ ceni kırık)* (Öztopçu, 1992, s. 278)

Az. *Ateş kalır, köz olur, kız kalır, söz olur (Od qalar-köz olar, qız qalar-söz olar)* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 64)

Eş:

Tr. *Kadın kocasına, adam hocasına gülmez* (BAAD, 2016, s. 153)

Tr. *Kadın yüzünden güzel ömründe bir kere güler* (Özön, 1958, s. 194)

Tr. *Kadın kocasının ayağının çarığı, ana babasının başının sarığıdır* (BAAD, 2016, s. 153)

Tr. *Avrat nikâhla, tarla tapuyla zapt olunur* (BAAD, 2016, s. 50)

Tr. *Avradın yediği giydiği gibi olsa vay ol kişinin haline* (Özön, 1958, s. 36)

Tr. *Atın ardında, kadının önünde, arabanın yanında gitme* (BAAD, 2016, s. 48)

Tr. *Getir varlığı göstereyim karılığı* (Özön, 1958, s. 146)

Tr. *Yağmur taviyla ekilen darı, kocasından sonra kalkan karı işe yaramaz* (BAAD, 2016, s. 220)

Tr. *Her kadının yoğurduğu yapılmaz, her kadının doğurduğu öpülmez* (BAAD, 2016, s. 135)

Tr. *At sahibine göre eşer (kişner)* (Oy, 1972, s. 260)

Tr. *Kancık yalanmadan erkek dolanmaz* (BAAD, 2016, s. 155)

Tr. *Alanla satan bilir, kadınla (yatan) bilir* (BAAD, 2016, s. 36)

Tr. *Karı, kocasının orospusu olmalı* (BAAD, 2016, s. 157)

Tat. Ölmüş inek sütlü, ölmüş karı uğurlu (Ülgen sıyrır sütli, ülgen katın kutlı) (Taymas, 1968, s. 72)

Hks. Tembel kadının altına yumuşak döşek serilmiş gibidir (İrınçek ipçi altına köbeğ kös tözelgen oshas) (Aktaş, 2020, s. 190)

Az. Gezgin kızdan gelin olmaz (Güzäyän qızdan gälin olmaz) (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 198)

Kum. Kocamın iki gömleği olmasın, hiç gömleksiz de kalmasın (Erimni eki gölegi bolmasın, bir göleksiz qalmasın) (Pekacar, 2006, s. 111)

Kzk. Beceriksiz kadın "ekmek pişireceğim" diye unu berbat etmiş (Olaq qaun "nan pisiremin" dep undı büldiredi) (İsmail ve Gümüş, 1995, s. 78)

Uyg. Kadın aldın, sırtına odun aldın (Hötun aldiñ, uçañğa otun aldiñ) (Öztopçu, 1992, s. 201)

Krmç. Hatun kocayı zengin sever, koca ise hatunu sağlıklı sever (Xatın kocanı var sürér, koca xatını sağ süvér) (Hünerli ve Aktaş, 2021, s. 86)

Kar.-Mal. Şımarık yetişmiş kız kocaya itaat etmez (Erke ürengen kız erge sıyınmaz) (Tavkul, 2001, s. 123)

Kar.-Mal. Kadının kudurmuşuna azgın sığır yetişemez (Katınnı kuturganına katala tuvar cetmez) (Tavkul, 2001, s. 153)

Kaynana:

Tr. Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan (Oy, 1972, s. 283)

Tr. Kaynana: “Bahar güneşine gelinim, güz güneşine kızım otursun” dermiş (BAAD, 2016, s. 160)

Tr. Kaynananın en iyisi başını sallar (BAAD, 2016, s. 160)

Tr. Kaynananın iyisi, kırk arşından kuyusu (BAAD, 2016, s. 160)

Tr. Kaynanasız gelin, tasmaşız nalın (BAAD, 2016, s. 160)

Tr. Kaynana öcü, oğlu cici (Aksoy, 1988, s. 351)

Tr. Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar (Aksoy, 1988, s. 352)

Tr. Gelin övünür, kaynana dövünür (BAAD, 2016, s. 123)

Hks. Kaynananın eli sert olurmuş (Hazineñ holı hatığ polcan) (Aktaş, 2020, s. 357)

Çuv. Kaynana toprağı üzerine gelini basar (Hunyamış tıpri şine kine pusat) (Ceylan, 1996, s. 97)

Kar.-Mal. Gelinin ağzı olmaz/Kaynananın imanı olmaz (Kelinni avuzu bolmaz/Kaynananı imanı bolmaz) (Tavkul, 2001, s. 156)

Kum. Gelinine haset eden kaynana gün görmez (Gelinni güllegen qaynana gün görmes) (Pekacar, 2006, s. 119)

Trkm. *Gelinde dil yok, kaynanada insaf (Gelinde dil yok, gayın enede insan)* (Aşırov, 2017, s. 205)

Özb. *İtin rakibi divane, gelinin rakibi kaynana (İtniñ jini devona, kelinniñ jini qaynona)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 115)

Dul:

Tr. *Alma karının dulunu, peşine gelir kulunu; senden yer senden içer, kendine yığar pulunu* (BAAD, 2016, s. 36)

Tr. *Dul karı, şeytan karı, aldar (aldatır) alır bekârı* (BAAD, 2016, s. 97)

Tat. *Dul kadın yularsız at (İrsiz katın yügensiz at)* (Taymas, 1968, s. 46)

Hks. *Bayat çorbayı içme, dul kadınla evlenme (Honğan ügre işpeceñ, hozındı hat albacañ)* (Aktaş, 2020, s. 374)

Az. *Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz* (Musaoğlu ve Gümüş, 1995, s. 181)

Kar.-Mal. *Dokuz kocadan dönmüş dul kadını/Dokuz tokmakla dövsen de utanmaz (Toguz erden kaythan tul katınnı/Toguz tokmak bla tüyseng da uyalmaz)* (Tavkul, 2001, s. 224)

Kıb. *Ağzı kırık destiyle dul kariya bir şey olmaz* (Gökçeoğlu, 1997, s. 53)

Kır. *Ata hürmet etmeyen yiğidin/Yayan kalma verir cezasını/Kocasını hürmet etmeyen kadının/Dul kalma verir cezasını (At sıylabas cigittin/Cööçülük bereer sazayın/Er sıylabas katından/Tulçuluk bereer sazayın)* (Şavk, 2002, s. 32)

Kum. *Dul kadın tilki olur, şakak saçları çalı olur (Tul qatın tülkü bolur, samayı ülkü bolur)* (Pekacar, 2006, s. 213)

Kır. *Yetim çocuk kindar, dul kadın sahte tababete mütemaildir (Cetim bala –keqçil, cesir qatın –emçil)* (Qoyçumanov, 2017, s. 190)

Uyg. *Kadın, dili yüzünden dul kalır (Xotun kişi til bilen tul qalar)* (Doğan, 2020, s. 373)

Orospu:

Tr. *Çayır kurumaz, orospu karımaz* (BAAD, 2016, s. 77)

Tr. *Kadın orospu olduktan sonra kapı dayak mı tutar* (BAAD, 2016, s. 154)

Tr. *Orospu donsuz durur, dostsuz durmaz* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Orospunun yemini harabeyi görene kadardır* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Orospu tövbe tutmaz* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Orospuya surat gerek* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Orospu evdeyken kapı dayak tutmaz* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Orospu şerrinden baykuş pazara varamaz* (BAAD, 2016, s. 187)

Tr. *Adımız orospu ekmeğimiz kuru yeriz* (Özön, 1958, s. 5)

Tr. *Orospunun dokuzdur donu sekizi ele giydirir birini kendi giyer* (Özön, 1958, s. 259)

Gag. *Kariya bir vakit dooru söölemä, orospuya da hiç* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 217)

Krmç. *Orospunun yüzüne tükürseler “ne hoş yağmur yağıyor” der (Orospının bétine tükür-génler “ne hoş yağmur yağay”, deĝen)* (Hünerli ve Aktaş, 2021, s. 109)

Kum. *Yosmanın gözü kaynar, sözünden özü kaynar (Quymurnu gözü qaynar, sözünden özü qaynar)* (Pekacar, 2006, s. 187)

Uyg. *Saman odun olmaz, fahişe hatun olmaz (Saman otun bolmas, calap xotun (bolmas)* (Doĝan, 2020, s. 642)

Üvey Anne:

Tat. *Üvey ananın kazanı awır kaynar (Ügüy ananıñ kazanı awır kaynar)* (Taymas, 1968, s. 72)

Çuv. *Üvey anneden yüzü güleni olmaz (Amaşuriren teley kurakan pulman, tet)* (Ceylan, 1996, s. 3)

Kum. *Ormana girmeye cadı, eve girmeye üvey anne bırakmıyor. (Aĝaçlıqĝa girme albaslı, üyge girme ögey ana qoymay)* (Pekacar, 2006, s. 46)

Kum. *Üvey annenin özlüĝü olsa da düzlüĝü olmaz (Ögey ananı özlüĝü bolsa da, tüzlüĝü bolmas)* (Pekacar, 2006, s. 158)

Kum. *Üvey annenin iyisi de güzel olmuyor (Ögey ananı yaxşısı da yaşnamay)* (Pekacar, 2006, s. 158)

Kır. *Üvey anne alıngan, öksüz kindardır (Ögöy ene önçül, cetim kekçil bolot)* (Qoyçumano-
nov, 2017, s. 190)

Özb. *Anan üvey olsa baban seninki deĝildir (Onañ ögay bōlsa, otañ öziñniki emas)* (Yolda-
şev ve Gümüş, 1995, s. 22)

Uyg. *Üvey annenin hoş tutmasından, öz annenin yumruĝu iyi(dir) (Ögey anınıñ xuşliĝinidin, öz anınıñ muştlıĝını yaxşı)* (Doĝan, 2020, s. 580)

Yaşlı Kadınlar:

Tr. *Gelin de osurur ama kocakarı daha tertipli osurur* (BAAD, 2016, s. 123)

Tr. *Kocamış kadın oyun bilmez, yerim dar der (Kurtga büd hik bilmes yirim tar tir)* (Oy, 1972, s. 139)

Tr. *Er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur* (Oy, 1972, s. 280)

Tr. *Koca kariya köpen yamatrlar* (BAAD, 2016, s. 168)

Uyg. *Kadın yaşlanınca yalancı olur (Xotun qérisa yalĝançı bolur)* (Doĝan, 2020, s. 374)

Kar-Mal. *Erkek yaşlansa güçsüz olur/Kadın yaşlansa akılsız olur (Erkişi kart bolsa, ka-
ruvsuz boladı/Tişiruv kart bolsa, akılsız boladı)* (Tavkul, 2001, s. 123)

Özb. *Ayakkabıcı yaşlanınca yamacı olur, kadın yaşlanınca cenaze yıkayıcısı (gassal) olur (Kosib qarisa yamoqçı bōlar, xotin qarisa yuvuqçı bolar)* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 32)

Nog. *Kadın ihtiyarladığını bilmez, eşek yorulduğunu bilmez (Hatın karıganın bilmes, eşek arıganın bilmes)* (Çeneli, 1985, s. 21)

Trkm. *Vakti geçen yaşlı kadına kına ile sürme ne etsin? (Vagtı öten kempire hına bilen sütme nâtsiz?)* (Doğan, 2014, s. 411)

Uyg. *Erkek yaşlansa kız alır, kadın yaşlansa mezar alır (Er kérésa kız alır, hotun kérésa gör alır)* (Öztopçu, 1992, s. 173)

Kıb. *Kocakarı ile yatanın kafkalla tarla ekenin tohumu da emeği de boşa gider* (Gökçeoğlu, 1997, s. 88)

Kadına Şiddet

Kadına şiddet konusu evrensel bir sorun olarak eski zamanlardan bu yana yaşamın içerisinde yer almaktadır. Bu konu yaşamın normal bir parçası olarak kabul edildiği veya görmezden gelindiği zamanlara kıyasla daha tartışılabilir ve önlem alınabilir bir konu haline gelmiştir. Nitekim 2000 yılında Birleşmiş Milletler'in düzenlemiş olduğu Dünya Kadınlar Konferansı'nda kadınlara karşı her türlü şiddetin yasaklanması gerektiğini ifade eden bir bildiri kabul edilmiştir (Schipper, 2019, s. 332).

Türk atasözleri, kadına şiddet konusu meşru bir dille ele almaktadır. Söz gelimi; Hks. *Kazan kepçeyle, kadın kamçıyla (Hazan hamıspınañ, hat hamcıbınañ)* (Aktaş, 2020, s. 357) atasözünde, kadın-kamçı bağlantısı kurulmuş; kamçının, kadının bir unsuruymuş gibi olduğu söyleyerek aslında şiddetin kadına yaraşır bir muamele olduğu ifade edilmiştir.

Kadına şiddet atasözlerinde, çoğunlukla fiziksel şiddet olarak kız çocuklarını yetiştirme ve eğitme sürecinin bir parçası olarak görülmektedir. Nitekim Tr. *Kızını dövmeleyen dizini döver* (Oy, 1972, s. 299) atasözü bunu açık bir şekilde örnekler. Bu atasözünde, yetişme çağındaki kız çocuğuna şiddet kullanmadan büyüten aileye "kızını dövmezsen sonrasında dizini döversin" denilerek ileriki süreçlerde yaptığından pişman olacağı söylenmiş; böylece şiddet, normalleştirilmeye hatta sonrasında yapılmadığı için hayıflanılacağı bir durum haline getirilmiştir.

Gag. *Düülemedik karı, kazılmadık başça* (Hünerli ve Arnaut, 2022, s. 133) ve Nog. *Binilen kısrak kulun atar, dövülen kadın konuşur (Miniler maytal iş taslar, sogılar hatın söz baslar)* (Çeneli, 1985, s. 26) atasözlerinde de ifade edildiği gibi, kadına şiddet yaşamın bir gerçekliğidir. Atasözleri, erkeklere bu konuda ehliyet verirken, Uyg. *Kadının dizginini boş bıraksan oynaklık eder (Xotunniñ tizginini boş tutsan, nannaqlar)* (Doğan, 2020, s. 376) diyerek de durumu gerekçelendirmiştir.

Tr. *Karı dövenle, odun yaranın yanında durulmaz* (BAAD, 2016, s. 157) atasözünün aksine, atasözlerinin birçoğunda kadınların dövülmesi olumlanmaktadır. Özellikle evlilikte kadının dövülmesi sıradan, normal bir olaymış gibi aktarılmaktadır. Çuv. *Düğünden sonra öpüşme ayları kesintisiz sürüp gitmez, ara sıra dayak ayları olur* (Schipper, 2019, s. 333) atasözüyle şiddet, evliliğin devamlılığında gelişen bir durum gibi anlatılır. Hatta Yak. *Kadın hırpalanmayı sever (Caxtar tahırın taptur)* (Kirişçioğlu, 2007, s. 87) atasözü ile şiddet makul bir şekilde gerekçelendirilip, Kıb. *Karı dövmek tavuk dövmekten farksızdır* (Gökçeoğlu, 1997, s. 84) sözüyle de gözde ehemmiyetsiz kılınır.

Şiddet ile ilgili atasözlerinin çoğunun özellikle evlilikle ilgili atasözlerinden oluşması, evlilik sürecinin bir parçası olarak şiddetin, erkekten kadına uygulanan kabul edilebilir bir davranış modeli olduğunu göstermektedir. Atasözleri, kadını muhatap alan Trkm. *Erkeğim (kocam) vurmaz deme, oğlanım siymez deme (Årim urmaz" diyeme, oğlanım -siymez)* (Doğan, 2014, s. 233) dediği bu sözünde ise daha belki de evlilik olmadan kadını, şiddeti kabule bir zemin hazırlar.

Dahası, bu durumun kadın tarafından beklenen, olası bir durum olduğunu belirten atasözleri bile bulunmaktadır. Nitekim dişil bir söylem olarak Trkm. *Erkeğim mert olsun çizmesi ile tepsin (Ärim är bolsun, ädigi bile depsin)* (Doğan, 2014, s. 233) atasözü ile eş seçiminde mertlik vurgusu yapılmış; bir kadın için önemli olanın kocasının ona şiddet kullanması değil, mert olmasıdır bilgisi empoze edilmiştir.

Atasözleri şiddetin, erkeğin kadın üzerinde uyguladığı bir güç olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu güç, erkeğin kadın üzerinde kendi varlığına dair gösterdiği olumlu bir güç unsuru olarak gösterilmektedir. Kadın; erkeğin kollayıcı, koruyucu yönünü ve kocalık rolünü kocasının kendisine uyguladığı şiddetten algılayabilmektedir. Erkeklerle hitaben söylenen ve tavsiye mahiyetinde olan Uyg. *Kadını üç gün döğmezsen, kocam öldü der (Hotunni üç küngiçe sokmisañ, erim öldi deygidek)* (Öztopçu, 1992, s. 202) atasözü, bu durumu iyi bir şekilde örneklemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Türk Dünyası atasözlerinde kadına yönelik olumsuz tutum sergileyen atasözleri üzerinde inceleme yapılmış; bu bağlamda Türk Dünyası'na ait 268 adet atasözü ele alınmıştır. Bu atasözlerinde kadına yönelik olumsuzluk kapsamına giren konuların neler olduğu ve bu konularda sosyal-kültürel temelli hangi iletiler verildiği değerlendirilmiş; atasözleri örneklemine bireyin ve toplumun kadına karşı geliştirdiği olumsuz duygu, düşünce, tutum ve davranışlarla ilgili bir tema çalışması yapılmıştır.

Atasözlerinde kadına yönelik tespit edilen olumsuzluklar; kadının kötülüğü, konuşması, aldatması, şeytanlığı ve sosyal kimlikleri ile ilgilidir. Kadının türlü kötülüklerinin söz konusu edildiği atasözlerinde, ayrıntılı bir “kötü kadın” tanımı ortaya çıkmaktadır. Kötü kadın; yalancı, kusur bulucu, dedikoducu, öfkeli, kaprisli, müsrif, kinci, miskin, doyumsuz, vicdansız, iş bilmezdir ve misafirperver değildir. Kadının kötü sıfatı özellikle şeytan kavramıyla birleşmektedir. Şeytan, kadındaki kötülüğün sınırları zorlayan yanına gönderme yapan metaforik bir unsurdur. Kadının şeytanlığı ya da şeytansı kadınlardaki aşırılık ve olağanüstülük hemen dikkati çeker. Atasözleri, “kötü” veya “şeytansı” bir kadınla yaşamının nasıl bir şey olduğu ile ilgili olarak ise “düzen bozucu olması, hayatı zehretmesi, erkeği yaşlandırması, ölmeden önce öldürmesi, zamanı yavaşlatması” gibi birçok olumsuz etki sunar.

Atasözlerinde verilen bilgilere göre, kadınlar söz söylemede mahirdir. Hatta doğuştan gelen bu yeteneği ile erkeklerden daha üst bir seviyede olduğu söylenebilir. Ancak atasözlerinde birçok açıdan problemlili olan kadının konuşması, hoş karşılanmaz ve kadın, düzen bozucu olarak nitelendirilir. Sözel beceriler ile zihinsel süreçlerin ise birbiriyle eş güdümlü olmadığı görülür. Durumun çelişki oluşturan kısmı; sözel becerilerde mahir olan kadının aklının kısa olduğunu belirten atasözlerinin varlığıdır. Kadının zekâsına karşı gösterilen küçültücü bakış, kadının yaptığı işi azımsayan ve -erkeğe hitaben- kadının sözüne güvenilmemesini, dinlenilmemesini, hatta kadın sözüyle hareket edilmemesini tembihleyen sözlerde de belirgindir. Bu atasözlerinin sayıca fazlalığı, aslında toplumun temelinde, belki de kadın-erkek arasında ezelden beri var olan iktidar mücadelesinin ve toplumsal cinsiyet rollerine dair belirleyici keskin sınırların var olduğunu göstermektedir.

Kadın ile erkeğin mukayesesine yer veren bazı atasözleri, kadının olumsuz davranışlara daha meyilli olduğu mesajını verir. Kadın, tabiat itibarıyla zayıf ve kontrolsüzdür. Burada kadının; duygularını ve olayları abartılı yaşayan *histerik* bir yapıya yatkınlığı vurgulanmıştır. Ancak atasözlerinde kadına isnat edilen olumsuz tutum ve davranışların sebepleri ve kaynağı noktasında çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Bu konuda dikkat çeken bir yaklaşım, kadının erkeğe

nazaran daha nefsanî bir varlık olduğuna dair İslam menşeli inançtır. Atasözleri, kadının mani-pülatif davranışlarının tek nedenini ise kadının isteklerini yaptırmak olarak göstermekte; olumsuz tüm tutum ve davranışlar için tek çözüm yolu olarak erkeğe “kaç”, “inanma”, “övme” ve “güvenme” demektedir.

Atasözlerine göre, kadına dair bahsi geçen tüm olumsuz özelliklerden etkilenen kişi, öncelikle kadının kocasıdır. Bu durum aslında atasözlerinin toplumun, en küçük yapı taşı olarak aile kurumunu öncelediği anlamına gelir. “Keskin sirke küpüne zarar” atasözündeki anlayışa benzer bir yaklaşım, kadınların olumsuzluklarıyla muhataplık söz konusu olduğunda arka plana atılmıştır. Daha açık bir ifadeyle; normalde her bireyin, yaşamını kendi nitelikleri çerçevesinde yaptığı seçimlerle yaşadığı söylenebilir. Olumsuz olarak nitelendirilebilecek tüm duygu, düşünce ve davranışlar, ilk başta kişinin kendisi için sıkıntılıdır. Ancak atasözleri bu durumun üzerinde neredeyse hiç durmaz. Vurgu genellikle birey-birey etkileşiminde, yani karı-koca ilişkisi üzerindedir. Bu durum, yukarıda da belirtildiği üzere, Türk kültürünün aileye verdiği önemin atasözlerine yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Atasözlerinde, kadının takındığı olumsuz tutumun çoğunun ev yaşantısıyla bağlantılı olması dikkate değerdir. Kadının sosyal ortamlardaki en büyük sıkıntılı davranışı ise yerli yersiz, çok konuşmasıdır. Ev işlerini düzenli bir şekilde yapmaması ise problemlerin başında yer almaktadır. “Kötü kadın” tarifli atasözleri içerisinde “kötü kadın, kocasının giyiminden ve evinin düzeninden anlaşılır” yaklaşımli sözler, bu durumu açığa çıkarır niteliktedir. Bu atasözlerinde eve dair sorumluluklarını aksatan kadına olan yergi; bir yandan kadında hangi davranış kalıplarının olumsuzlandığını gösterirken, bir yandan da kadının davranışlarıyla ilgili olarak toplumsal kabul ve beklentileri gözler önüne serer. Nihayetinde atasözleri satır aralığında; uyumlu, sessiz, kocasına bakan, söz dinleyen, ev işlerini düzenli yapan bir kadın tipi çizmektedir.

Atasözlerinde kadının; “evlat”, “eş”, “kaynana”, “üvey anne”, “orospu”, “dul” ve “yaşlı kadın” dan oluşan sosyal kimlikleri olumsuz davranış kalıpları ile anılmaktadır. Bu kimliklere olan olumsuz bakış ise, toplumun genel geçer inanışları ve kabulleri temellidir. Söz gelimi; kaynana atasözlerinin temelini kaynana-gelin çatışması oluşturur. Kız çocuk, hassas yapısı, yetiştirilmesindeki zorluk ve evlenip gitmesi gibi türlü nedenlerle aile içinde pek olumlanmaz. Eş kimliğindeki kadına dair olumsuz söylemler ise çoğunlukla kadının dişiliği ve cinsellik konusu minvalindedir. Kadının, toplum tarafından en çok ötekileştirilen kimlikleri ise üvey ana, orospu, dul ve yaşlı kadınlardır. Atasözleri; bu kadınlara evlilik, çocuk yetiştirme, güvenilirlik, hayatı yönetme, sadakat gibi birçok konuda ehliyet vermez. Kadının “kaynana”, “dul” ve “üvey ana” kimliklerinin olumsuzlanmasının arka planında ise toplumun bu kimlikleri, başat rollerin alternatifleri olarak yani ikincil kimlik gibi görmesi yatmaktadır.

Atasözlerinde kadına şiddet, kontrol mekanizması ve bir eğitim aracı olarak tavsiye edilen bir davranış kalıbıdır. Özellikle aile kurumu içerisinde kabul edilebilir ve hatta kadın tarafından talep bile edilebilir düzeydedir. Bazı atasözlerinde ise şiddet, evlilik müessesesinde bir var olma şeklidir: Erkeğin erkekliğini göstermesi, kadının da kocasının varlığını hissetmesi için bir araçtır. Bu durum da, erkekten “erkek” olduğunu göstermesini bekleyen toplumun, bunu sunma şekli olarak şiddeti işaret ettiğini göstermektedir. Burada, saygın olmanın bireye kazandırdığı gücün, kontrolsüz fiziksel güçle karıştırıldığı aşikârdır.

Peki, kadınlara ilgili olumsuz tutum sergileyen atasözleri neden vardır ve nasıl bir işleve sahiptir? Bu sözlerin varlığı başlangıçta, sözlü kültür dairesi içerisinde yer alan atasözlerinin, kültürel bellek kodlayıcıları olarak toplumun yapısına dair ipuçları verdiğini gösterir. Çünkü

insana dair sadece olumlu sözlerin yer alması; yaşamın iyi-kötü, olumlu-olumsuz taraflarıyla varlık gösteren bütüncül yapısına paradoks oluşturabilirdi. Dolayısıyla atasözlerinin; kolektif belleğin bir bölümü olması hasebiyle, iyi-kötü ayrımı yapmaksızın kültürel yapıyı birebir yansıttığı tespiti yapılabilir.

Diğer taraftan, atasözlerinin bireye ve topluma kültürel değerleri aktarırken bunu, sadece olumlu metinler üzerinden yapmadığı görülmektedir. Bir anlatma yöntemi olarak atasözleri, kötü-olumsuz olanı göstererek satır aralığında -arka planda- olması gerekene, yani iyi olana yönlendirme yapmaktadır. Ancak burada üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir nokta, bu atasözlerinin ne kadarının gelecek kuşaklara aktarılacağı mevzudur. Modern çağın gelişmiş teknoloji ve bilgi dünyasına ek olarak, 20. yüzyıldan bu yana büyük bir çabayla dünyada yürütülmekte olan feminizm çalışmalarına rağmen, kadına şiddetin ve kadın cinayetlerinin son bulmaması, özellikle kadına şiddetin makul görüldüğü atasözlerinin aktarılmasının ne kadar doğru olacağını düşündürür. Kültürün aileye ve insana dair sayısız denilebilecek değerleri içerisinde, hangilerini miras bırakacağımıza karar vermeden önce, toplumsal cinsiyet rollerinde kadın ve erkeğin rollerinin bütünleşmesi noktasına ulaştıracak olanları belirlemek, atasözlerinin verdiği mesajları doğru bir şekilde anlamak ve değerlendirmek gereklidir. Bu noktada birey ve toplum refahı, uyumlu, sağlıklı ilişkilerin kurulması ve yürütülmesi adına bizim önerimiz, kadına şiddeti hoş gören atasözlerinin sonraki kuşaklara aktarılmamasıdır.

Sonuç olarak; sözlü kültür dairesi içerisinde yer alan atasözleri; türlü özellikleriyle bireysel ve toplumsal yapıda işleyişin bozucusu olarak nitelediği ve yer yer ötekileştirdiği kadına, statükoyu devam ettirici davranış normları oluşturarak toplumsal işleyişte bir yer tayin etmektedir. Bu şekilde toplumsal cinsiyete dair roller belirlerken, bir yandan kadın-erkek arasındaki dengeyi sağlamakta, bir yandan da toplumsal karmaşaya izin vermeyerek kültürel yapıyı korumaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ö. A. (1988). *Deyimler ve Atasözleri, Atasözleri Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- AKTAŞ, E. (2020). *Hakas Atasözleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- ALTIN, K. Y. (2021). “Kadın ve Şeytan: Güney Sibirya Sahası Türk Halk Anlatıları Üzerine Bir İnceleme”. *Folklor / Edebiyat*, XXVII/106:129-146.
- ARIKOĞLU, E. (2007). “Hakas Türklerinin Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. Ankara: AKMB Yayınları. 8: 262-266,
- AŞIROV, A. (2007). “Türkmenistan Türklerinin Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. Ankara: AKMB Yayınları. 8: 199-212.
- AVCI, C. (2020). “Dede Korkut Kitabı’nda Toplumsal Cinsiyet Tipolojisi Üzerine Bir İnceleme”. *TÜRÜK*. VIII/22: 117-135.
- BAYAT, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi) 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BÖLGE AĞIZLARINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER* (BAAD) (2016). (M. Kaçalın hzl.) Ankara: TDK Yayınları.

- ÇAĞATAY, S. (1962). "Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek". *TDAY-Belleten* 1961, 47-51.
- CEYLAN, E. (1996). *Çuvaş Atasözleri Ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Türkçe-Çuvaşça Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÇENELİ, İ. (1985). "Nogay Atasözleri". *Türklük Araştırmaları Dergisi*. 1: 11-54.
- DELANEY, C. (2022). *Tohum ve Toprak*. (Çev. S. Somuncuoğlu ve A. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- DİLEK, İ. (2007). "Altay Türklerinin Atasözleri". *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. Ankara: AKMB Yayınları. 8: 248-256,
- DOĞAN, L. (2014). *Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)*. Edirne: Parafiks Yayınları.
- DOĞAN, L. (2020). *Uygur Atasözleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- DURBİLMEZ, B. (2018). "Yozgat Yöresinden Derlenen Atasözlerinin Divanu Lugati't Türk ve Türk Dünyasındaki Benzerleri". *Türk Dünyası Kültürü -1*. 147-175, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DURBİLMEZ, B. (2019). *Türk Kültür Coğrafyası, Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DURBİLMEZ, B. (2021). "Atasözlerinde ve Deyimlerde İnsan: Gagavuz Söyleşlerinden ve Demeklerinden Örneklerle". *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyâ Yazıka*. (H. Tokyürek- B. Bekar hzl.). 67-94, Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları,
- GÖKÇEOĞLU, M. (1997). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler*. Kıbrıs: Galeri Kültür Yayınları.
- GÜNAY, T. U. (2009). *Türk Kültürüne Eleştiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HASAN, H. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HÜNERLİ, B., E. AKTAŞ (2021). *Kırımçak Atasözleri (inceleme-metin)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- HÜNERLİ, B., T. ARANUT (2022). *Gagauz Atasözleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- İSMAİL, Z., M. GÜMÜŞ (1995). *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- KAYA, M. (2002). "Türk Halk Anlatılarında Kadın". *Toplumbilim*. 15: 49-53.
- KILIÇ, M. (1996). *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri Türkmen Folkloru*. Bursa: Özsan Matbaacılık.
- KİRİŞÇİOĞLU, F. (2007). *Saha (Yakut) Türklerinin Atasözleri, İnceleme-Metin*. Ankara: Nobel Yayınları.
- MUSAOĞLU, M., M. GÜMÜŞ (1995). *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- OY, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZÖN, M. N. (1958). *Türk Ata Sözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ÖZTOPÇU, K. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.

- PEKACAR, Ç. (2006). *Kumuk Türklerinin Atasözleri, İnceleme-Metin-Dizinler*. Ankara: Meyil Matbaacılık.
- QOYÇUMANOV, I. C. (2007). Kırğızistan Türklerinin Atasözleri”. *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. Ankara: AKMB Yayınları. 8: 168-191,
- SCHİPPER, M. (2019). *Bir Kemikten Bir Söze//Dünya Atasözlerinde Kadın*. (Çev. Taciser U. Belge, Nurkalp D.) İzmir: Delidolu Yayınları.
- ŞAVK, Ü. Ç. (2002). *Kırğız Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL, U. (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TAYMAS, A. B. (1968). *Kazan Türkçesinde atasözleri ve deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, F. (2019). *Kazan Tatarlarının Halk Anlatmalarında Mitolojik Unsurlar*. Erciyes Üniversitesi SBE DKT: Kayseri.
- TEKİN, F. (2022). “Atasözlerinden Örneklerle Kazan-Tatar Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşünde İyi(lik) ve Kötü(lük)”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. XIX/73: 167-182.
- TOKYÜREK, H. (2016). “Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi”. *Türkiyat Mecmuası*, XXVI/1: 301-310.
- ÜLGEN, P. (2022). *Kadınlar ve Cadılar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- YOLDAŞEV, İ., M. GÜMÜŞ (1995). *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Engin Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Woman has held a significant position since ancient times when humanity was created. In the realm of thought and belief in Turkish culture, she has been an entity sometimes associated with good/positive qualities, and even a phenomenon attributed with sanctity, at other times she is attributed with evil/negative qualities, even defined as the devil. Therefore it can be said that woman has always had a special position as a multifaceted research subject. In these studies, woman has been examined from many aspects including mythological, anthropological, sociological, psychological, ideological, and etc.

In the 20th century, in studies related to women, it is observed that the concept of female identity is often approached from a "feminist" or "conservative" perspective. In the first of these approaches, it is mentioned that women have not been able to get enough space for themselves in a male-dominated society, and in the second, they have been in an equal position with men since the past. The common point of both perspectives lies in the coexistence of male and female dominion, and especially the sacred structure within societies for an extended period, leading to a blending of patriarchal and matriarchal attributes. However, the sanctity attributed to women in matriarchal orders has gradually been displaced by the prominence of masculine discourse in patriarchal settings, subsequently leading to an increase in negative thoughts and expressions directed towards marginalized women. In fact, what is discussed in the background is the role distribution of men and women in agricultural and industrial societies. The negative qualities of women or the unfavorable attitudes adopted towards women by society have found their place in various forms within the oral cultural tradition, spanning genres from myth to epics, fairy tales, legends, and folk stories. The curiosity regarding the extent and manner in

which the negative approach towards women has been reflected in proverbs from the earliest texts of the Turkish language forms the foundation of this study. In this context, in this study, a thematic research has been conducted on 268 proverbs belonging to the Turkic World, which exhibit negative attitudes towards women. The analysis identifies the specific contexts where negative attitudes towards women are manifested in these proverbs, aiming to ascertain socio-cultural messages and interpret the obtained data from a critical perspective.

In the examined proverbs, it is observed that the identified negativity towards women is related to a woman's malice, speech, deceit, devilish nature, and social identities: Proverbs discussing the various evils of women reveal a detailed definition of a 'bad woman.' A bad woman is described as a liar, fault-finder, gossip, furious, capricious, wasteful, vengeful, lazy, insatiable, heartless, foul-up, and inhospitable. The negative attribute of a woman is particularly associated with the concept of the devil. The term 'devil,' as a metaphorical element, alludes to the boundary-pushing aspect of evil within a woman. Accordingly, it is emphasized that living with a 'bad' or 'devilish' woman has many negative aspects, such as 'poisoning life, aging the man, hastening his demise, and slowing down time.

According to proverbs, a woman is skilled in speaking. However, in proverbs, a woman's speech is not well-received, and she is described as a disruptor of order. The diminutive view towards a woman's intelligence is evident in the sayings, which belittles her work and, addressing men, advises not to trust her words, listen, or even act upon a woman's words. The abundance of these proverbs in number indicates the existence, in fact at the core of society, of an enduring power struggle between men and women and the sharp boundaries that might have long existed regarding gender roles in society.

Some proverbs that include comparisons between women and men convey the message that women are more inclined towards negative behaviors. Here, it is emphasized that women are prone to have a hysterical nature and experience their emotions and events in an exaggerated manner. However, in proverbs, there is not much information about the reasons and sources behind the attributed negative attitudes and behaviors towards women. A notable perspective in this regard is the Islamic belief that suggests women are more self-indulgent beings compared to men. Proverbs attribute the sole reason for manipulative behaviors in women to be the fulfillment of their desires, advising men with phrases like "run away," "don't believe," "don't praise," and "don't trust."

According to proverbs, the person most affected by the negative qualities of a woman is primarily her husband. In fact, this situation implies that proverbs prioritize the family institution as the smallest unit of society. It is noteworthy that many of the negative attitudes attributed to women are connected to domestic life. The lack of regular household chores stands out as the main problem. The criticism in proverbs towards women who neglect their responsibilities at home not only indicates which behaviors are disapproved of in women but also highlights societal acceptance and expectations regarding women's behavior. Ultimately, between the lines, proverbs paint a picture of an ideal woman as one who is harmonious, quiet, attentive to her husband, and orderly in household chores.

In proverbs, a woman's social identities, including "daughter," "wife," "mother-in-law," "stepmother," "harlot," "widow," and "old woman," are associated with negative behavioral patterns. The negative views towards these identities are rooted in the general beliefs and accepted norms of society. The most marginalized identities of women by society are stepmothers,

harlots, widows, and old women. Proverbs do not attribute competence to these women in various aspects of life, such as marriage, child-rearing, trustworthiness, managing life, and loyalty. The negative portrayal of the identities of woman as "mother-in-law," "widow," and "stepmother" is based on society viewing these roles as alternatives to dominant roles, that is to say, like secondary identities.

In proverbs, violence against women is portrayed as a behavioral pattern recommended as a mechanism of control and as an educational tool. It is particularly deemed acceptable within the family institution and can even be sought after by women themselves. In some proverbs, violence is presented as a form of existence in the institution of marriage: It is a means for a man to display his masculinity and for a woman to feel the presence of her husband. This situation reflects that society, which expects a man to show that he is a "man", points to violence as a way of displaying this.

So, why are there proverbs that exhibit a negative attitude towards women and what function do they serve? The existence of these sayings initially indicates that proverbs, as cultural memory encoders within the content of oral culture, provide clues about the structure of society. Because having only positive words about humans could create a paradox in the holistic structure of existence, which encompasses both the good and bad, positive and negative aspects of life. Therefore, it can be concluded that, since proverbs are a part of collective memory, they directly reflect the cultural structure without making a distinction between good and bad. On the other hand, as proverbs transmit cultural values to individuals and society, it is observed that they do not do so solely through positive texts. As a narrative method, in between the lines, -in the background- proverbs guide to what should be, namely the good, by showing the bad or negative.

Consequently; proverbs, within the content of oral culture, by designating and at times marginalizing women as disruptors of functioning in individual and societal structures with their various characteristics, establish behavioral norms that perpetuate the status quo, determining a place in societal functioning. In this way, while defining social gender roles, proverbs both maintain a balance between men and women, and also safeguard the cultural structure by preventing societal chaos.

TRABZON MAARİF EMİNLİĞİ VİLAYETLERİNDE İLKÖĞRETİM (1926)

M. Serhan YÜCEL*

ÖZ

Cumhuriyetin ilk yılları, Türk eğitim tarihinin laboratuvarı olarak değerlendirilebilir. Osmanlıdan Cumhuriyete devredilen eğitim mirasını anlayabilmek, Tevhidi Tedrisat Kanununun ilk etkilerini gözlemleyebilmek, Harf Devrimi öncesi Türkiye’de eğitimin icmalini çıkarmak ve sonraki yıllarla karşılaştırmalı analiz yapabilmek için cumhuriyetin ilk yıllarına ait eğitim istatistikleri temel kaynaklar olarak kullanılmalıdır. Maarif Vekâleti tarafından yayımlanan ve oldukça detaylı eğitim istatistiklerinin yer aldığı İhsaiyat Mecmuaları bu ihtiyacı karşılamaktadır. Kliometrik çalışmaların, istatistiklerdeki verileri anlamlı hale getireceği açıktır. Bu nedenle özellikle 1925-1926 İhsaiyat Mecmualarındaki verilerin açıklanmasında nicel yöntemle başvurulma zorunluluğu ortadadır. Çalışmada, 1926’da Türkiye’nin 13 eğitim bölgesinden biri olan ve Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerinden ve bu illere bağlı ilçelerden oluşan Trabzon Mıntıkası Maarif Eminliğindeki ilkokullar incelenmiştir. Bölgede bulunan ilkokullar ve ilköğretim ayrıntılarıyla değerlendirilmiş; illerin kendi arasında, diğer maarif eminlikleriyle ve Türkiye geneliyle mukayeseli analizleri yapılmıştır. Çalışma, 1926 yılı, Trabzon bölgesi ve ilköğretimle kendisini sınırlamış olsa da, bölgede bulunan diğer eğitim kurumları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bir başka deyişle Trabzon Maarif Eminliğinin 1926’daki fotoğrafını çekmek ve karşılaştırma yapabilmek adına liseler, orta mektepler, muallim mektepleri, imam ve hatip mektepleri, köy ve şehir yatı mektepleri, özel okullar ve anaokulları hakkında özet bilgiler çalışmada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim, 1925-1926 Öğretim Yılı, Maarif Eminliği, Trabzon.

PRIMARY EDUCATION IN THE TRABZON REGION OF EDUCATIONAL ADMINISTRATION (1926)

ABSTRACT

The early years of the Republic can be considered as a laboratory of Turkish educational history. To comprehend the educational heritage transferred from the Ottoman Empire to the Republic, to observe the initial effects of the Unification of Education Law, to summarise the state of education in pre-Alphabet Reform Turkey, and to conduct comparative analyses with subsequent years, educational statistics from the early Republican period must be utilised as primary resources. The Statistical Yearbooks published by the Ministry of National Education, which contain detailed educational statistics, meet this need. It is clear that cliometric studies will render the data in the statistics meaningful. Therefore, there is a necessity to employ quantitative methods particularly in interpreting the data from the 1925-1926 Statistical Yearbooks. This study examines the primary schools within the Trabzon Educational District, which was one of Turkey’s 13 educational regions in 1926, comprising the provinces of Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane, and Giresun, and their associated districts. The primary schools in the region have been evaluated in detail; comparative analyses have been made between the provinces themselves, with other educational administrations, and with Turkey as a whole. Although the study is limited to the year 1926, the Trabzon region, and primary education, it also provides information about other educational institutions in the region. In other words, the study includes a snapshot of the Trabzon Educational Administration in 1926 and carries out comparisons, encompassing high schools, secondary schools, teacher training schools, Imam and Hatip schools, village and urban boarding schools, private schools, and kindergartens.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 03.11.2023; Yayına Kabul Tarihi: 16.11.2023

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
e-mail: mserhan.yucel@bilecik.edu.tr – ORCID: 0000-0003-2453-4069

Keywords: Primary Education, 1925-1926 Academic Year, Educational Administration, Trabzon.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı eğitim mirası hakkındaki değerlendirmeleri, ideolojik tartışma zemininden uzak tutmak gerekiyor. Aksi halde Türk eğitim tarihi veya Türk eğitim sistemi konulu çalışmaların bilime katkısı ortadan kalkar. Ayrıca cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim ile ilgili çalışmalar ne yazık ki çok fazla değil. BCA da (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi), özellikle eğitim tarihi alanında Osmanlı Arşivi kadar zengin bir arşiv sunamıyor araştırmacılara. Neyse ki bu olumsuzluklar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına ait Maarif Vekâleti tarafından hazırlanmış olan eğitim istatistikleri sayesinde önemini yitiriyor. 1923 yılından 1926'ya kadarki dönemi kapsayan ve üç ayrı kitap halinde basılan Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuaları, erken cumhuriyet döneminin eğitime ait verilerini ayrıntılı olarak sunuyor. Bu dergiler, Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı eğitim mirasını gözler önüne sermekle kalmıyor, kliometrik çalışmalara fırsat veriyor. Ayrıca Türk devletinin kayıt sistemlerine ve verileri kayıt altına almaya verdiği önemin, cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı mirasın başlıcalarından olduğunu gösteriyor (Yücel, 2022, s. 395).

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim denilince ilk akla gelen hiç şüphesiz Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulüdür (Alp, 2017: 39). Cumhuriyetin ilanından dört ay gibi kısa bir süre sonra kabul edilen kanun, eğitimdeki keşmekeşe son vermeyi amaçlıyordu. Gerçekten de cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında,

- 1- Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı okullar,
- 2- Yabancı devletlere ve kiliselere bağlı okullar (Ecnebi Mektepleri),
- 3- Özel Vakıflara bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri
- 4- Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri,
- 5- İl Özel İdarelerine bağlı sıbyan, rüştiye ve sanat okulları,
- 6- Bakanlığın denetleyemediği bazı mahalle ve köylerde açılan ruhsatsız/ kaçak okullar,
- 7- Şahıslar tarafından açılan özel okullar ve
- 8- Azınlıklar tarafından açılan cemaat mektepleri (ekalliyet mektepleri)

olmak üzere sekiz farklı tür okul bulunmaktaydı. Ayrı kaynaktan beslenip yönetilen bu okullar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde adeta devlete rakip kurumlar gibi çalışmışlardı. Böyle olunca da farklı kaynaklardan beslenip yetiştirilen öğrenciler, mezun olduklarında devletle ve milletle bağlarında kopukluklar yaşanmıştı. Bu keşmekeşe son vermeyi amaçlayan Tevhidi Tedrisat Kanununun başka bir işlevi de Selçuklu veziri Nizamülmülk'ten itibaren Türk devletlerinin anlayışı haline gelen, ancak son elli yıllık dönemde uzaklaşan *eğitimde devletin kontrolüne* geri dönülmesi olmuştur. Batıda, eğitim tarihi uzun yıllar boyunca kiliseden ayrı düşünülemezdi, nitekim eğitim faaliyetlerini üstlenen kilise, devletten ayrı bir kurum idi (Hatemi, 1998: 91). Osmanlı'nın son dönemlerinde misyoner okulları öne çıkmıştı, kilisenin veya dini kurumların bu okullardaki etkinliği Cumhuriyetin "ulus devlet" ve "istiklâl-i tam" mantığına aykırıydı. Seküler eğitim zorunlu hale gelmişti. Zaten Tevhidi Tedrisat Kanunu eğitimde İslâmiyetin etkisini

ortadan kaldırmakla birlikte yabancı ülkelerin ve kilisenin etkinliğine son vermeyi ve devletin eğitimde tek söz sahibi olmasını amaçlamaktaydı (Ergin, 1977: 2068).

Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulünden sonra eğitimde tek söz sahibi devlet olmuştur. Ancak savaşlardan sonra genç erkek nüfusun azalması ve yoksulluk genç cumhuriyetin karşısındaki en büyük problemlerdendi. Ayrıca yüzyıllardır ihmal edilmiş Anadolu topraklarında görev yapacak öğretmenlerin yok denecek kadar az olması ile bina ve ders materyalleri sıkıntısı da had safhadaydı. Cumhuriyet yönetiminin olağanüstü gayreti ile Tevhidi Tedrisattan Harf Devrimine kadar geçen dört yıllık süre içinde bu sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır.

1. Maarif Eminlikleri ve Trabzon Mıntıkası

1924 sonrasında Tevhidi Tedrisat Kanununun ortaya koyduğu ilkelere uygun hukuki düzenlemelere devam edilmiştir. Bu kanunu destekleyen başka kanunlar ve yönetmelikler çıkmış, birçok tamim yayımlanmıştır. Bunların en önemlilerinden biri olan 22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile ülke genelinde maarif eminlikleri (eğitim mıntıkaları/ bölgeleri) oluşturulmuştur, Aslında maarif eminlikleri Türkiye Cumhuriyeti tarihinde il esasına aykırı uygulamaların örneklerinden biridir (Keskin, 2022: 310). Sayıları 13'ü bulan bu bölgelerden her biri, büyük ve merkezi bir il'e bağlanmıştır (RC, 3 Nisan 1926, 338).

On üç maarif mıntıkasından biri olan ve Doğu Karadeniz vilayetlerinin yer aldığı Trabzon Maarif Eminliği Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun vilayetleri ve bu vilayetlere bağlı ilçelerden oluşuyordu (Deniz, 2016: 116). Trabzon Mıntıkası Maarif Eminliğinin sınırları Harita 1'de verilmiştir (Bkz. Ek- 1).

Maarif Eminliği uygulamasının başlangıcı olan 1926'da mülki idarede bir takım değişikliklere gidildi (Keskin, 2022: 238). 30 Mayıs 1926'da kabul edilen, 26 Haziran 1926'da yürürlüğe giren 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanununa göre il sayısı azaltıldı, bazı ilçeler bucak haline dönüştürüldü, yeni ilçeler ihdas edildi. Bazı ilçelerin de bağlı oldukları vilayetler değiştirildi (RC, 26.6.1926, 404). Dolayısıyla Maarif Eminliklerinin sınırında ufak çaplı da olsa değişiklikler oldu. 1926 yılını ele alan bu çalışmada verilen istatistikler, Teşkilatı Mülkiye Kanunundan sonra yayımlandığından Bayburt ve Yusufeli ilçelerini kapsamamaktadır. Nitekim Bayburt ve Yusufeli ilçelerinin 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanununa göre bağlı olduğu vilayetler değişmiştir. Yusufeli Erzurum vilayetine bağlı iken Artvin'e bağlanmış, yine Erzurum vilayetine bağlı olan Bayburt da Gümüşhane'ye bağlanmıştır. Bu iki ilçenin 1926 eğitim istatistiklerinde Trabzon bölgesinde yer almamasının sebebi budur. Ancak ilçe iken bucak haline dönüştürülen Borçka'nın, Artvin'e bağlılığı değişmediğinden Trabzon Maarif Eminliği içinde istatistiksel bilgileri verilmiştir. 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunundan sonra Maarif Eminlikleri sınırlarında yaşanan değişikliklerin yer aldığı Türkiye haritası, Harita 2'de verilmiştir (Bk. Ek-2). Buna göre Türkiye genelinde 13 maarif eminliği yer almış; Edirne dört, Erzurum beş, İzmir beş, İstanbul dört, Adana beş, Antalya üç, Ankara altı, Diyarbakır on üç, Sivas dört, Trabzon yedi, Gaziantep üç, Kastamonu dört ve Konya altı vilayetten oluşmuştu.

1.1 Trabzon Maarif Eminliği Bölgesinde Nüfus (1927)

Trabzon Mıntıkası Maarif Eminliği, Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerinden ve bu illere bağlı ilçelerden oluşmaktaydı. Bölgenin merkezi Trabzon vilayeti, 1926 yılında Merkez, Sürmene, Akçaabat, Vakfıkebir, Maçka ve Of ilçelerinden oluşuyordu ve il genelinde 1927 nüfus sayımına göre 292.573 kişi yaşıyordu (1927 Nüfus, 1928: 26).

Artvin vilayetinin nüfusu ise 1927 nüfus sayımına göre 89.630 idi. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Yusufeli ilçesi maarif eminliğinin oluşmasından sonra Artvin'e bağlanmıştır. Bu nedenle bu çalışmada Artvin'in ilçelerine Yusufeli dâhil edilmemiştir. Her ne kadar 1927 nüfus sayımında ilçe statüsünü kaybetmiş olsa da –istatistiklerde ilçe olarak yer alan- Borçka bu çalışmada Artvin'in ilçeleri arasında sayılacaktır. Dolayısıyla 1926'da Artvin; Merkez, Şavşat ve Borçka ilçelerinden oluşuyordu ve 1927 nüfus sayımına göre adı geçen yerlerde 63.238 kişi yaşıyordu (1927 Nüfus, 1928: 15). Merkez, Ünye ve Fatsa ilçelerinden oluşan Ordu vilayetinde 201.302 kişi (1927 Nüfus, 1928: 15); Merkez, Hopa ve Atina (Pazar) ilçelerinden oluşan Rize'de de 1927 Nüfus sayımına göre 171.663 kişi yaşıyordu (1927 Nüfus, 1928: 24). Merkez, Alucra, Koyulhisar, Mesudiye ve Şuşehri ilçelerinin bağlı olduğu Şebinkarahisar vilayetinin 1927 sayımına göre nüfusu 108.539'du (1927 Nüfus, 1928: 25). Merkez, Kelkit, Şiran ve Torul ilçelerinin bağlı olduğu Gümüşhane 73.347; Merkez, Görele ve Tirebolu ilçelerinin bağlı olduğu Giresun Vilayeti de 166.116 kişi olarak kayıt altına geçmişti (1927 Nüfus, 1928: 29). Bu istatistiksel bilgiler bize, Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, 13.649.945 kişiden oluşan toplam nüfusun 1.076.768'inin (yaklaşık yüzde 7,89) Trabzon Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı il ve ilçelerde yaşadığını göstermektedir. Tablo 1'de Trabzon Mıntıkasına bağlı vilayetlerin 1927 Nüfus Sayımına göre nüfusları ve Türkiye nüfusuna oranları verilmektedir.

	1927 Nüfus	Türkiye Nüfusuna Oranı %
Artvin	63.238	0,46
Ordu	201.302	1,47
Rize	171.663	1,26
Şebinkarahisar	108.529	0,80
Trabzon	292.573	2,14
Gümüşhane	73.347	0,54
Giresun	166.116	1,22
Mıntıka Toplamı	1.076.768	7,89
Türkiye	13.649.945	100,00

Tablo 1. Trabzon Bölgesi Vilayetlerinin 1927 Nüfusları

1.2 Trabzon Bölgesinde Okulların Açılış/ Kapanış Tarihleri (1925-1926)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ders yılının başlangıç ve bitişi; hava ve iklim şartları, tarımın önemi, sosyal hayatın özellikleri, köy, bucak, ilçe ve il farklılıkları gibi unsurlar dikkate alınarak İl Maarif Müdürlüklerince belirlenirdi. Birçok vilayet bu faktörlere göre ilkokulları 8-15 Eylül 1925 tarihinde açmış, 20 Mayıs- 8 Haziran 1926 tarihinde de yaz tatiline sokmuştur. Ancak Trabzon Bölgesinde iki vilayet dışında açılış- kapanış tarihleri tespit edilememiştir. Ordu ili istatistiklerinde 1925-26 eğitim öğretim yılının 20 Eylül 1925 Pazar günü başladığı, 20 Mayıs 1926 Perşembe günü sona erdiği belirtilmektedir. Rize ili ve ilçelerinde de okulların 10 Eylül 1925 Perşembe günü başladığı ve 20 Mayıs 1926 Perşembe günü tamamlandığı görülmektedir. 1925-1926 eğitim öğretim yılında hafta tatili bir gün (Cuma) idi (İhs. Mec. 1925: 70-141).

2. Trabzon Bölgesinde Maarif Müdürlükleri Personeli ve Maaşları (1925-1926)

Erken cumhuriyet döneminde taşrada kamu görevlisi sıkıntısı yaşanıyordu. Maarif Vekâletinin de taşra teşkilatına gönderdiği personel sayısı ihtiyacın oldukça altındaydı. Osmanlının son yıllarında açılan öğretmen okulları mezunları sayesinde kısmen de olsa öğretmen ihtiyacı karşılanıyordu. Ancak bakanlık taşra teşkilatı için hem ödenek hem de personel bulmak oldukça güçtü. Bu durum, bürokraside görev yapan tek bir kişinin görev tanımının ve yaptığı görevlerin artması, yer yer birden çok kişinin yapması gereken işleri tek başına üstlenmesi demektir.

1925-1926 eğitim öğretim yılında Türkiye genelinde müfettişler haricinde Maarif Vekâletinin görevlendirdiği personel genelde ikiye geçmiyordu. Bu iki personelden biri maarif müdürü (veya maarif memuru) diğeri de kâtip memuruydu. Trabzon bölgesinde de Gümüşhane hariç maarif müdürlüklerinde iki personel bulunuyordu (İhs. Mec. 1925: 2-3). Ordu, Trabzon ve Giresun vilayetlerinde 1 maarif müdürü, 1 kâtip memuru görev yaparken, Artvin, Rize ve Şebinkarahisar vilayetlerinde 1 maarif memuru, 1 kâtip memuru bulunmaktaydı. Gümüşhane’de ise sadece 1 kâtip memuru istihdam edilmişti. Öte yandan Ordu ve Şebinkarahisar’da 2’şer, Trabzon bölgesinin diğeri vilayetlerinde ise 1’er ilk tedrisat müfettişi görev yapmaktaydı (İhs. Mec. 1925:2-3). Cumhuriyetin ilk yıllarında diğeri kamu görevlerinde olduğu gibi eğitim bürokrasisinde de maaşlar arasında bölgeler veya görevler arasında önemli bir fark yoktu. Örneğin bakanlık merkez teşkilatında en yüksek maaşı 200 lira ile maarif vekili alıyordu. Müsteşar maaşı ise 100 liraydı. Genel müdür 75 lira (ilköğretimde yalnızca 1 genel müdür vardı), şube müdürleri 50’şer lira (ilköğretimde yalnızca 2 şube müdürü vardı), kâtipler ise 15’er lira (ilköğretimde yalnızca 7 kâtip vardı) aylık maaş alıyordu. Taşra teşkilatında da durum çok farklı değildi. Türkiye genelinde görev yapan 36 maarif müdürünün maaşları 40-50 lira arasındaydı. Kâtip memurları da kıdeme ve eğitim durumuna göre 10-20 lira arasında maaşla görev yapıyordu. Türkiye genelinde görev yapan 24 maarif memuru ise 25’er lira maaş almaktaydı (Dev.Mer. 1927, s. 3-9). Trabzon Bölgesi Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerinde maarif müdürlükleri personeli ve bu personele ödenen maaşlar Tablo.2’de verilmiştir.

	Maarif Müdürü		Maarif Memuru		Kâtip Memuru		İlk Tedrisat Müfettişi	
	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Toplam Maaş
Artvin	-	-	1	25,00	1	15,00	1	34,50
Ordu	1	40,00	-	-	1	15,00	2	51,75
Rize	-	-	1	25,00	1	10,00	1	15,00
Şebinkarahisar	-	-	1	25,00	1	10,00	2	22,25
Trabzon	1	50,00	-	-	1	20,00	1	21,00
Gümüşhane	-	-	-	-	1	10,00	1	15,00
Giresun	1	40,00	-	-	1	15,00	1	20,00

Tablo 2. Trabzon Bölgesi Maarif Müdürlükleri Personeli 1925-1926 (İhs. Mec. 1925:2-3).

3. Trabzon Bölgesinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Okul iklimi eğitim yönetiminin en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan olumsuzluklar, okul binalarının ve dersliklerin sayısal ve fiziksel yetersizliğine yol açmaktaydı. Okul sayısındaki yetersizlik bir tarafa, Türkiye genelinde 1926'da okul başına düşen derslik sayısının 1,71'de kalması ilkokullarda birden çok sınıfın aynı derslikte eğitim görmesini zorunlu kılıyordu. Ayrıca aşağıda değinileceği gibi 1926'da Türkiye'deki ilkokullarda toplam 10.950 öğretmen görev yapıyordu, bu okul başına düşen öğretmen sayısının 2'nin bile altında olması demektir (yüzde 1,97).

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Artvin	22	3	0	25	68	2,72
Ordu	59	6	0	65	113	1,74
Rize	98	6	0	104	174	1,67
Şebinkarahisar	37	7	0	44	58	1,32
Trabzon	84	10	0	94	159	1,69
Gümüşhane	50	5	0	55	73	1,33
Giresun	53	6	0	59	98	1,66
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Türkiye Toplam	3.393	544	1.617	5.554	9.510	1,71
Ülke/ Bölge Oran	%11,88	%7,90	%0	%8,03	%7,81	

Tablo 3. Trabzon Maarif Eminliğinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1925-1926)

Tablo 3'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında Trabzon Maarif Eminliğine bağlı Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmektedir. Trabzon bölgesinin en çarpıcı istatistiği hiç şüphesiz Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulünden sonra yaygınlaşmaya başlayan kız ve erkek öğrencilerin birlikte eğitim gördüğü karma okulların Trabzon bölgesinde hiç olmamasıdır. 1926'de Türkiye genelinde bulunan 5.554 ilkokulun yüzde 29'unu oluşturan 1.617'si karma okul olarak eğitim vermekteydi, ancak Trabzon bölgesindeki yedi ilde bir tane bile karma okul yoktu (İhs. Mec. 1925: 70-141).

Trabzon bölgesi illerinde ve bu illere bağlı ilçelerde 1926 yılındaki ilkokul ve derslik sayıları Tablo 4 ila Tablo 10 arasında verilmiştir.

3.1 Artvin ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Artvin vilayetindeki okul başına derslik sayısı maarif eminliğinin biraz üzerinde olsa da ilkokul sayısının il genelinde sadece 25'te kaldığı gözden kaçmamaktadır. 1926'da ilçe statüsü kaldırılarak nahiyeye dönüştürülen Borçka'da 9 okul bulunmaktayken, 1927 nüfus sayımına göre nüfusu 28.320 olan Şavşat'ta sadece 5 okul vardı. Artvin, 1926 yılında Trabzon bölgesinde yer alan yedi vilayet arasında ilkokul sayısı en az olan vilayetti (İhs. Mec. 1925: 70-141). Ancak Artvin'de okul başına düşen derslik sayısı 2,72 ile Trabzon Maarif Eminliği ortalamasının da, Türkiye ortalamasının da oldukça üzerindedir.

ARTVİN	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	9	2	0	11	30	2,73
Borçka	8	1	0	9	25	2,78
Şavşat	5	0	0	5	13	2,60
Toplam	22	3	0	25	68	2,72
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Artvin İli/ Maarif Eminliği Oranı	%5,46	%6,98	0	%5,61	%9,15	

Tablo 4. 1925-1926 Ders Yılında Artvin ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.2 Ordu ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Trabzon bölgesi illerinden Ordu'da 1926 yılında toplam 65 ilkokulun 45'i merkez ilçede bulunuyordu, bu okulların 4'ü kız okulu (İhs. Mec. 1925: 70-141). Ordu vilayetinin merkez ilçe dışındaki iki ilçesi Ünye ve Fatsa'da da birer kız okulu vardı. 1927 nüfus sayımına göre 50 Bin nüfusa sahip Ünye'de toplamda 11 ilkokulda, 38 Bin nüfusa sahip Fatsa'da da 9 ilkokulda eğitim verilmekteydi. Bu da 1926'da ilkokul eğitimine ulaşmadaki güçlüğü (kız çocukları için neredeyse imkânsızlığı) ortaya koymaktadır.

ORDU	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	41	4	0	45	69	1,53
Ünye	10	1	0	11	23	2,09
Fatsa	8	1	0	9	21	2,33
Toplam	59	6	0	65	113	1,74
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Ordu İli/ Maarif Eminliği Oranı	%14,64	%13,95	0	%14,57	%15,21	

Tablo 5. 1925-1926 Ders Yılında Ordu ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.3 Rize ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Trabzon Maarif Eminliğine bağlı olan diğer bir il de Rize'di. Rize; Merkez, Hopa ve Atina (Pazar) ilçelerinde bulunan 104 ilkokul ile Trabzon bölgesindeki yedi vilayet arasında en çok okula sahip olan vilayetti. Rize, 1927 Nüfus sayımına göre toplamda 171 Bin nüfusa sahip olmasına rağmen 292 Bin nüfuslu Trabzon vilayetine derslik sayısında da üstünlük sağlamıştı. Rize, 174 derslik ile Trabzon bölgesinin birinci sırasındayken, Maarif eminliğinin merkezi Trabzon vilayetindeki toplam derslik sayısı 159'du (İhs. Mec. 1925: 70-141). Öte yandan Rize merkez ilçede bulunan 45 ilkokulun yalnızca 1'i kız okulu olarak eğitim vermekteydi.

Trabzon Maarif Eminliği Vilayetlerinde İlköğretim (1926)

RİZE	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	44	1	0	45	55	1,22
Hopa	26	3	0	29	64	2,21
Atina	28	2	0	30	55	1,83
Toplam	98	6	0	104	174	1,67
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Rize İli/ Maarif Eminliği Oranı	%24,32	%13,95	0	%23,32	%23,42	

Tablo 6. 1925-1926 Ders Yılında Rize ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.4 Şebinkarahisar ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Şebinkarahisar veya diğer adıyla Karahisar-ı Şarki vilayeti, Trabzon bölgesinde derslik sayısı en az olan vilayet olarak karşımıza çıkmaktadır (İhs. Mec. 1925: 70-141). Şebinkarahisar'da okul başına düşen derslik sayısı 1,32'dir; bu oran Alucra ve Mesudiye ilçelerinde 1,17'ye kadar düşmektedir. Okul başına derslik sayısının 1,55 ile en yüksek olduğu merkez ilçe bile maarif eminliği ortalaması olan 1,67'nin altında kalmaktadır.

ŞEBİNKARAHİSAR	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	8	3	0	11	17	1,55
Alucra	5	1	0	6	7	1,17
Koyulhisar	5	1	0	6	8	1,33
Mesudiye	11	1	0	12	14	1,17
Suşehri	8	1	0	9	12	1,33
Toplam	37	7	0	44	58	1,32
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Şebinkarahisar İli/ Maarif Eminliği Oranı	%9,18	%16,28	0	%9,87	%7,81	

Tablo 7. 1925-1926 Ders Yılında Şebinkarahisar ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.5 Trabzon ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Trabzon Maarif Eminliğinin merkezi Trabzon'daki ilkokulların, 1926 yılında ilçelere dengeli dağıldığı görülmektedir (İhs. Mec. 1925: 70-141). Ancak okul sayılarının Trabzon'un altı ilçesinde de benzerlik göstermesi yanıltıcı olmamalıdır. 1927 Nüfus sayımına göre Trabzon'da 293 Bin kişi yaşıyordu, bu nüfusun 64 Bini Of ilçesinde, 61 Bini merkez ilçede, 57 Bini de Sürmene'deydi. 19 Bin nüfuslu Maçka'nın Of ile eşit, Sürmene'den de daha fazla okula sahip olması dengeli dağılımı değil tam tersine ilçeler arası adaletsizliği göstermektedir. Merkez ilçe dışındaki ilçelerde kız okulu sayısının yalnızca bir adet olması, kız çocuklarının eğitime ulaşma imkânının ne kadar zayıf olduğunun göstergesidir. Trabzon bölgesinde dikkati çeken başka bir husus, ilçeler arası ilkokul sayılarının birbirine yakın olmakla birlikte okul başına düşen derslik sayısındaki farklardır. Örneğin Merkez ilçede okul başına 2,23 derslik düşerken, 1927 sayımına göre 50 Bin nüfusu olan Vakfikebir ilçesinde yalnızca 18 derslik bulunmaktadır, okul başına 1,20 derslik düşmektedir.

TRABZON	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	17	5	0	22	49	2,23
Sürmene	12	1	0	13	22	1,69
Akçaabat	15	1	0	16	24	1,50
Vakfikebir	14	1	0	15	18	1,20
Maçka	13	1	0	14	19	1,36
Of	13	1	0	14	27	1,93
Toplam	84	10	0	94	159	1,69
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Trabzon İli/ Maarif Eminliği Oranı	%20,84	%23,26	0	%21,08	%21,40	

Tablo 8. 1925-1926 Ders Yılında Trabzon ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.6 Gümüşhane ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Trabzon Maarif Eminliğine bağlı Gümüşhane vilayetine, yukarıda da belirtildiği gibi 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile 1925-1926 ders yılı sonunda Bayburt ilçesi bağlanmıştı (RC, 26.6.1926, 404). 1927 sayımına göre Gümüşhane Merkez ilçenin iki katı nüfusa sahip olan (49 Bin) Bayburt'un istatistiklere dâhil edilmemesinin sebebi budur. Gümüşhane de, Trabzon Maarif Eminliğinin diğer illeri gibi gerek okul gerekse derslik sayısı bakımından oldukça zayıf durumdaydı. İl genelinde toplamda yalnızca 5 kız okulu bulunmaktaydı. Okul başına düşen derslik sayısı -Gümüşhane'nin bütün ilçelerinde- Türkiye ortalamasının da, Maarif Eminliği ortalamasının da altındaydı.

GÜMÜŞHANE	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	16	2	0	18	23	1,28
Kelkit	11	1	0	12	16	1,33
Şiran	9	1	0	10	15	1,50
Torul	14	1	0	15	19	1,27
Toplam	50	5	0	55	73	1,33
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Gümüşhane İli/ Maarif Eminliği Oranı	%12,41	%11,63	0	%12,33	%9,83	

Tablo 9. 1925-1926 Ders Yılında Gümüşhane ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

3.7 Giresun ve İlçelerinde İlkokul ve Derslik Sayıları (1926)

Trabzon Maarif Eminliğine bağlı illerin yedincisi Giresun'du. 1927 sayımına göre Giresun Merkez ilçe 93 Bin nüfusa sahipti. Diğer ilçelerden Görele'de 38 Bin, Tirebolu'da 35 Bin kişi yaşıyordu. Görele ilçesinde okul başına düşen derslik sayısı (1,14) dışında okul ve derslik sayısının maarif eminliği ortalamasına yakın olduğu görülmektedir. Elbette bölge ortalaması olması gerekenin çok altındadır. Maarif eminliği sınırları içinde karma okulun hiç bulunmaması, kız okulu sayısının da yalnızca 5'te kalması, taşrada ve özellikle köylerde eğitime ulaşmanın ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermektedir.

Trabzon Maarif Eminliği Vilayetlerinde İlköğretim (1926)

GİRESUN	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez	33	4	0	37	66	1,78
Görece	13	1	0	14	16	1,14
Tirebolu	7	1	0	8	16	2,00
Toplam	53	6	0	59	98	1,66
Maarif Eminliği Toplam	403	43	0	446	743	1,67
Giresun İli/ Maarif Eminliği Oranı	%13,15	%13,95	0	%13,23	%13,19	

Tablo 10. 1925-1926 Ders Yılında Giresun ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

4. Trabzon Bölgesi İlkokullarında Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

Trabzon Maarif Eminliğine bağlı yedi vilayette bulunan 446 okul ve 743 dersliğin il ve ilçelere dağılımlarından sonra, bu okullarda eğitim veren öğretmenler ile öğrenim gören öğrencilerin sayısına değinmek yerinde olacaktır. Öğretmen ve öğrenci istatistiklerinin eğitim tarihi açısından önemi açıktır. Özellikle öğrenci sayısının nüfusa oranı, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, kız öğrencilerin toplam öğrenciler arasında oranı ve kadın öğretmenlerin toplam öğretmenler arasında oranı gibi istatistiksel veriler, eğitim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada başvurduğumuz ana kaynak olan Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuasında öğretmen ve öğrencilere ilişkin çok değerli veriler bulunmaktadır. Bu veriler, Türkiye genelindeki ilkokullarda ilçe bazında öğretmen ve öğrenci sayılarının yanı sıra kadın öğretmenlerin toplam öğretmene oranı, kız öğrencilerin toplam öğrenciler arasındaki payı gibi çok önemli istatistikleri kapsamaktadır. Böylelikle erken cumhuriyet döneminde ilkokullardaki öğretmen ve öğrencileri il, ilçe, bölge ve Türkiye geneli bazında birçok parametre ile karşılaştırma imkânı doğmaktadır.

Trabzon bölgesindeki ilkokullar arasında karma okulların hiç yer almadığını, kız okulu sayısının da ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğunu belirtmiştik. Bu yetersizliğin kız öğrenci sayısına yansımaması beklenemezdi. Gerçekten de 1926'da kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı Türkiye genelinde yüzde 21,6 iken, Trabzon bölgesinde yüzde 9'a düşmektedir. Oranın en yüksek olduğu Şebinkarahisar vilayetinde bile ilkokullarda eğitim gören kız öğrencilerin oranı yüzde 14,5'te kalıyordu. Aynı yıl bir başka maarif mıntıkası olan ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerinden oluşan Edirne Maarif Eminliğinde ise kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı yüzde 40'lar seviyesindeydi. Bu oran, Trakya bölgesindeki ailelerin kız çocuklarını okutma konusundaki kararlılıklarını göstermekle birlikte, böyle bir şansa sahip olduklarını da göstermektedir. Trabzon bölgesinde aileler kız çocuklarının öğrenim görmelerini isteseler bile çocukların gidebileceği bir okul bulma şansına sahip değillerdi.

Kız öğrencilerin Trabzon Maarif Eminliğinde karşılaşılan bu olumsuz istatistiklerine, kadın öğretmenlerin sayı ve yüzdesinde de rastlandığını söylemek yanlış olmaz. 1926'da Türkiye genelindeki ilkokullarda 10.950 öğretmen görev yapıyordu, bunların 2.493'ü yani yüzde 22,77'si kadın öğretmendi. Trabzon bölgesinde ise görev yapan 716 öğretmenin 103'ü kadındı, bu da yüzde 15,2'lik bir orana karşılık geliyordu. Kadın öğretmen oranının, Türkiye ortalamasının çok altında seyreden kız öğrenci sayısındaki tablo kadar kötü olmadığına dikkat çekmek gerekir. Üzerinde durulması gereken başka bir konu, öğretmen kadrolarındaki münhal (boş)

kadroların oransal olarak düşüklüğüdür. 1926'da bakanlıkça verilen toplam kadrolardan, münhal kalanların oranı diğer bölgelere nazaran düşüktür, dolayısıyla Trabzon bölgesinde boş kadro problemi fazla yaşanmamaktadır.

Tablo 11'de 1926 yılına ait Trabzon Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde öğretmen ve öğrenci sayıları ile kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı ve kadın öğretmenlerin toplam öğretime oranı verilmiştir (İhs. Mec. 1925: 70-141).

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oran %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oran %
Artvin	63	54	9	46	8	14,8	1.197	103	1.300	7,9
Ordu	117	114	3	91	23	20,2	3.284	475	3.759	12,6
Rize	139	126	13	115	11	8,7	5.628	246	5.874	4,2
Şebinkarahisar	66	61	5	48	13	21,3	1.305	222	1.527	14,5
Trabzon	158	158	0	133	25	15,8	5.364	555	5.919	9,4
Gümüşhane	68	68	0	60	8	11,8	1.393	120	1.513	7,9
Giresun	105	99	6	84	15	15,2	3.106	391	3.497	11,2
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	22,77	256.170	70.376	326.546	21,55
Trabzon Bölgesi/ Türkiye Oran %	5,97	6,21	3,42	6,82	4,13	-	8,31	3,00	7,16	-

Tablo 11. Trabzon Bölgesinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

Trabzon bölgesi illerinde ve bu illere bağlı ilçelerde 1926 yılındaki öğretmen ve öğrenci sayıları ile kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı ve kadın öğretmenlerin toplam öğretime oranı Tablo 12 ila Tablo 18 arasında verilmiştir.

4.1 Artvin Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

ARTVİN	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	28	24	4	17	7	29,2	413	87	500	17,0
Borçka	22	19	3	18	1	5,3	400	16	416	3,8
Şavşat	13	11	2	11	0	0	384	0	384	0
Artvin Toplamı	63	54	9	46	8	14,8	1.197	103	1.300	7,9
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Artvin İli/ Bölge Oranı	8,8	7,9	25,0	8,0	7,8		5,6	4,9	5,6	

Tablo 12. Artvin Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1925-1926 eğitim öğretim yılında Artvin ili ve ilçelerinde görev yapan 8 kadın öğretmen vardı. Bunların 7'si Merkez ilçede, 1'i de 1926 yılında ilçe statüsü kaldırılarak nahiyeye dönüştürülen Borçka'daydı. Merkez ilçede görev yapmakta olan 24 öğretmenin 7'sinin kadın olması, oransal olarak kadın öğretmenlerin diğer ilçelere göre fazla olması sonucunu doğurmaktadır. Ancak buna rağmen gerek Trabzon bölgesinde, gerekse Türkiye genelinde kadın öğretmenlerin toplam öğretmene oranı Artvin vilayetinden daha yüksektir. Aynı şekilde kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı Merkez ilçede yüzde 17'ye ulaşsa da Artvin toplamı, Trabzon bölgesinin de, Türkiye ortalamasının da altındadır. 1926 yılında Şavşat ilçesinde, yalnızca 5 ilkokulda (tamamı erkek okulu) eğitim verildiğini belirtmiştik. İstatistiklerden bu okullarda görev yapan 11 öğretmenin de erkek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1926'da Şavşat'ta bir tane bile kadın öğretmen, bir tane bile kız öğrenci bulunmamaktadır.

4.2 Ordu Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1925-1926 eğitim öğretim yılında Ordu ili ve ilçelerinde görev yapan 23 kadın öğretmen vardı, bu öğretmenler Ordu ilindeki toplam öğretmenlerin yaklaşık beşte birini (yüzde 20,2) oluşturuyordu. Bu oran gibi, kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı da bölge ortalamasının biraz üstündeydi.

ORDU	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	71	70	1	58	12	17,1	2.278	268	2.546	10,5
Ünye	24	23	1	17	6	26,1	611	156	767	20,3
Fatsa	22	21	1	16	5	23,8	395	51	446	11,4
Ordu Toplamı	117	114	3	91	23	20,2	3.284	475	3.759	12,6
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Ordu İli/ Bölge Oranı	16,3	16,8	8,3	15,8	22,3		15,4	22,5	16,1	

Tablo 13. Ordu Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

4.3 Rize Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1925-1926 eğitim öğretim yılına ait istatistiklerde, Rize ili ve ilçelerindeki ilkokullara dair ilginç bilgiler bulunmaktadır. Rize ili Trabzon bölgesinde oransal olarak hem kadın öğretmenin hem de kız öğrencinin en az olduğu vilayettir. Rize'de 1926 yılında görev yapan 126 öğretmenin yalnızca 11'i (yüzde 8,7) kadın öğretmendir. Aynı yıl Rize'de toplam 5.874 öğrenciden yalnızca 246'sı (yüzde 4,2) kız öğrencidir. Halbuki Rize vilayeti Trabzon bölgesinde öğrenci sayısı ve öğretmen kadrosu en fazla olan vilayetlerden biridir. Rize 139 öğretmen kadrosu ile Trabzon vilayetinden sonra ikinci, toplam öğrenci sayısında da 5.874 öğrenci ile (sadece 45 öğrenci eksiğiyle) Trabzon vilayetinin ardından gelmektedir. Dolayısıyla 1926'da Trabzon bölgesinde en çok erkek öğrencinin öğrenim gördüğu vilayet Rize'dir.

RİZE	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	60	51	9	46	5	9,8	2.372	120	2.492	4,8
Hopa	37	36	1	33	3	8,3	1.172	77	1.249	6,2
Atina	42	39	3	36	3	7,7	2.084	49	2.133	2,3
Toplam	139	126	13	115	11	8,7	5.628	246	5.874	4,2
Bölge Toplam	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Rize İli/ Bölge Oranı	19,4	18,5	36,1	19,9	10,7		26,5	11,6	25,1	

Tablo 14. Rize Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

4.4 Şebinkarahisar'daki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1926'da Şebinkarahisar vilayetinde ilkokul istatistiklerinin değerlendirilmesinde, nüfus ve nüfusa paralel okul sayısının düşük olması, bazı oranların çok yüksek veya düşük olmasına yol açtığı görülmektedir. Sayı azaldıkça oranlardaki değişimin çok yüksek olması yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin Merkez ilçede görev yapan 17 öğretmenden 6'sının kadın olması karşımıza yüzde 35,3 oranını çıkarmaktadır. Hâlbuki kadın öğretmen sayısı sadece 6'dır. Aynı şekilde 1926'da Trabzon bölgesinde öğrenim gören 23.389 öğrenci vardır, bunların yüzde 1,9'u (460 öğrenci) Mesudiye ilçesindedir. Mesudiye'de 460 öğrencinin 5'inin kız öğrenci olması istatistiklere yüzde 1,1 olarak yansımakla birlikte aslında bütüne bakıldığında bu oranın detay olduğu anlaşılmaktadır.

ŞEBİNKARAHİSAR	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	20	17	3	11	6	35,3	235	134	369	36,3
Alucra	10	8	2	7	1	12,5	133	12	145	8,3
Koyulhisar	9	9	0	7	2	22,2	156	36	192	18,8
Mesudiye	15	15	0	13	2	13,3	455	5	460	1,1
Suşehri	12	12	0	10	2	16,7	326	35	361	9,7
Toplam	66	61	5	48	13	21,3	1305	222	1527	14,5
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Şebinkarahisar/ Bölge %	9,2	9,0	13,9	8,3	12,6		6,1	10,5	6,5	

Tablo 15. Şarkikarahisar Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

4.5 Trabzon Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1926'da Trabzon Maarif Eminliğinin merkezi Trabzon vilayetinde öğretmen ve öğrenci istatistiklerinde bölge ortalamalarına yakın değerler karşımıza çıkmaktadır. Gerek kadın öğretmenlerin toplam öğretmen sayısına oranı, gerekse kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı bölge ortalamasına yakındır. Ancak ilçeler tek tek incelendiğinde dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dengesizliklerin, Trabzon Merkez ilçe değerleriyle bölge ortalamasına geldiği görölmektedir. Öte yandan Trabzon, Trabzon bölgesinde Gümüşhane ile birlikte münhal öğretmen kadrosu bulunmayan iki ilden biridir.

TRABZON	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	49	49	0	34	15	30,6	1.294	393	1.687	23,3
Sürmene	27	27	0	23	4	14,8	748	32	780	4,1
Akçaabat	22	22	0	19	3	13,6	971	34	1.005	3,4
Vakfikebir	24	24	0	23	1	4,2	556	18	574	3,1
Maçka	18	18	0	17	1	5,6	868	20	888	2,3
Of	18	18	0	17	1	5,6	927	58	985	5,9
Toplam	158	158	0	133	25	15,8	5.364	555	5.919	9,4
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Trabzon İli/ Bölge Oranı	22,1	23,2	0	23,1	24,3		25,2	26,3	25,3	

Tablo 16. Trabzon Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

4.6 Gümüşhane Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1925-1926 eğitim öğretim yılında Gümüşhane ili ve ilçelerindeki ilkokullara dair istatistiklerde, Gümüşhane merkez ilçenin belirleyici rolü öne çıkmaktadır. Gerek kadın öğretmenlerin, gerekse kız öğrencilerin sayısının diğer ilçelere nazaran merkez ilçede fazla olması ortalamada belirleyici olmaktadır. Öte yandan Gümüşhane il ve ilçelerinde tahsis edilen öğretmen kadrosunun tamamı doludur, münhal kadro bulunmamaktadır (İhs. Mec. 1925: 70-141).

GÜMÜŞHANE	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	21	21	0	16	5	23,8	398	69	467	14,8
Kelkit	15	15	0	14	1	6,7	320	23	343	6,7
Şiran	13	13	0	12	1	7,7	239	15	254	5,9
Torul	19	19	0	18	1	5,3	436	13	449	2,9
Toplam	68	68	0	60	8	11,8	1.393	120	1.513	7,9
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Gümüşhane İli/ Bölge Oranı	9,5	10,0	0	10,4	7,8		6,5	5,7	6,5	

Tablo 17. Gümüşhane Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

4.7 Giresun Vilayetindeki İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

1926'da Trabzon Maarif Eminliğinde yer alan Giresun vilayetinde öğretmen ve öğrenci istatistiklerinde Trabzon vilayeti gibi bölge ortalamalarına yakın değerler karşımıza çıkmaktadır. İlçeler arasında dengesizlik olsa da Görele ilçesinden kaynaklanan düşüş, merkez ilçe ve Tirebolu tarafından telafi edilmekte, Trabzon bölgesinin ortalama değerlerine ulaşılmaktadır.

GİRESUN	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez	61	61	0	49	12	19,7	1.741	269	2.010	13,4
Görele	22	20	2	20	0	0	928	51	979	5,2
Tirebolu	22	18	4	15	3	16,7	437	71	508	14,0
Toplam	105	99	6	84	15	15,2	3.106	391	3.497	11,2
Bölge Toplamı	716	680	36	577	103	15,2	21.277	2.112	23.389	9,0
Giresun İli/ Bölge Oranı	14,7	14,6	16,7	14,6	14,6		14,6	18,5	15,0	

Tablo 18. Giresun Vilayetinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1926)

5- Trabzon Bölgesi İlkokullarında Öğrenci Hareketleri (1926)

Erken cumhuriyet döneminde okul sayısının artması, karma eğitime geçilerek kız öğrencilerin de okullara gitmesinin sağlanması gibi faktörler her yıl okula yeni başlayanların sayısında önemli artışlar yaşanmasına yol açmıştır. Bu artış, 1928 yılında gerçekleşen Harf Devriminden sonra da devam etmiş ve eğitim cumhuriyetin itici güçlerinden biri olmuştur.

Trabzon Maarif Eminliği Vilayetlerinde İlköğretim (1926)

	Ders senesi başındaki öğrenci sayısı												Ders Yılı İçinde											
	1'inci Sınıf			2'inci Sınıf			3'üncü Sınıf			4'üncü Sınıf			5'inci Sınıf			Toplam			Yeni Kayıt Yaptıran			Okuldan Ayrılan		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
Trabzon Maarif Eminliği	960	9.956	10.916	448	5.124	5.572	385	3.451	3.836	220	1.933	2.153	129	1.138	1.267	2.142	21.602	23.744	159	717	876	135	1.221	1.356
Türkiye	33.667	114.265	147.932	16.807	62.077	78.884	10.344	42.736	53.080	5.934	24.235	30.169	3.624	12.857	16.481	70.376	256.170	326.546	8.106	37.028	45.134	7.759	28.700	36.459
Oran %	2,85	8,71	7,38	2,67	8,25	7,06	3,72	8,08	7,23	3,71	7,98	7,14	3,56	8,85	7,69	3,04	8,43	7,27	1,96	1,94	1,94	1,74	4,25	3,72

Tablo 19. Trabzon Bölgesindeki İlkokullarda Öğrenci Hareketleri-1926 (K: Kız, E: Erkek, T: Toplam)

1925-1926 ders yılında da Türkiye genelinde ilkokullarda sınıf büyüdükçe öğrenci sayısının azaldığı görülmektedir. Trabzon bölgesinde de ilkokullarda öğrenim gören 23.744 öğrencinin yüzde 46'sı (10.916) birinci sınıf öğrencisiydi. Sınıf büyüdükçe öğrenci sayısının hemen hemen yarıya düştüğü görülmektedir. Ancak Trabzon bölgesinde kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı sınıflar büyüye de değişmemekte, hep yüzde 10 civarında kalmaktadır. Tablo 19'da Türkiye genelinde ve Trabzon Bölgesindeki ilkokullarda öğrenim gören öğrencilerin cinsiyetlerine ve sınıflara göre dağılımı ile 1925-26 ders yılının başlamasından sonra kayıt yaptıran ve ders senesi devam ederken vefat, yaşının geçmesi veya başka nedenlerle okuldan ayrılan okuldan ayrılan öğrenci sayıları verilmektedir.

6- Trabzon Bölgesi İlkokullarında Öğrencilerin Başarı Durumları (1926)

Maarif Vekaleti İhsaiyat Mecmuasında, öğrencilerin başarı durumlarını gösteren istatistik de yer almaktadır.

Trabzon Eğitim Bölgesi	Başarılı			Başarısız		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
Artvin	68	852	920	30	375	405
Ordu	320	2.258	2.578	146	920	1.066
Rize	182	4.085	4.267	56	1.712	1.768
Şebinkarahisar	134	712	846	107	503	610
Trabzon	544	5.352	5.896	64	488	552
Gümüşhane	97	1.145	1.242	23	248	271

Giresun	258	1.848	2.106	126	1.067	1.193
Bölge Toplamı	1.603	16.252	17.855	552	5.313	5.865
Türkiye Toplamı	46.903	184.832	231.735	28.226	95.724	123.950

Tablo 20. Trabzon Bölgesindeki İlkokul Öğrencilerinin Başarı Durumları (1926)

İl bazında verilen bu istatistiksel verilerde sene sonu sınavlarında başarılı olarak sınıfını geçen veya mezun olan öğrenciler ile başarısızlık sebebiyle ibka kalan (sınıfta kalan) öğrencilerin sayısı verilmektedir. Buna göre Şebinkarahisar vilayetinde başarı oranı oldukça düşük (yüzde 59), Trabzon'da ise yüksektir (yüzde 91). Ancak Trabzon vilayetinde 141'i kız, 2.021'i erkek toplam 2.162 öğrenci ikmale (bütünlemeye) kalmış, ikmal sınavında geçmişti. Trabzon bölgesinin tümüne bakıldığında ise öğrencilerin yüzde 75,2'sinin başarılı olduğu görülmektedir. Bu oran Türkiye genelindeki yüzde 65,2 oranının üstündedir.

7- Trabzon Bölgesi İlkokullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Babalarının Meslekleri (1926)

Trabzon Eğitim Bölgesi	Çiftçi/ Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zenaat Erbabı	Asker- Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mes- leklerden	Toplam (Tespit Edilen)
Artvin	547	204	4	205	268	1.228
Ordu	2.047	480	129	619	365	3.640
Rize	3.593	707	155	562	698	5.715
Şebinkarahisar	771	94	99	95	269	1.328
Trabzon	3.579	851	112	1.200	182	5.924
Gümüşhane	934	50	61	95	87	1.227
Giresun	673	445	83	432	1.611	3.244
Bölge Toplamı	12.144	2.831	643	3.208	3.480	22.306
Türkiye	141.249	48.950	15.931	35.599	83.246	324.975
Oran	% 8,6	% 5,8	% 4,0	% 9,0	% 4,2	% 6,9

Tablo 21. Trabzon Bölgesindeki İlkokul Öğrencilerinin Babalarının Meslekleri (1926)

İhsaiyat Mecmuasında yer alan bir başka önemli istatistik de ilkokul öğrencilerinin babalarının meslekleriydi. Türkiye genelinde ilkokulda öğrenim gören öğrencilerin 324.975'inin babasının mesleği tespit edilmişti (İhs. Mec. 1925: 70-141). Bu istatistik hiç şüphesiz eğitim kadar, ekonomi, kültür gibi farklı disiplinlerdeki araştırmacıları da yakından ilgilendirmektedir. Tablo 21'de 1925-26 eğitim öğretim yılında Trabzon Mıntıkası Maarif Eminliğinde öğrenim gören ilkokul öğrencilerinin babalarının meslekleri Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerine göre ayrı ayrı verilmektedir. Türkiye'nin diğer bölgelerinde çarpıcı sonuçlar çıkmaktayken, Trabzon bölgesinde gerek iller arasında, gerekse Türkiye ortalamasıyla mukayesede anlamlı bir fark görülmemektedir.

8- Trabzon Bölgesi İlkokullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları (1926)

İhsaiyat Mecmuasında öğretmenlerin sinlerine (yaşlarına) ait bilgiye de yer verilmişti. Buna göre Türkiye genelinde görev yapan 11 Bine yakın öğretmenin yaklaşık 8 Bini 18-30 yaş dilimindeydi. Bir başka deyişle ilkokul öğretmenlerinin neredeyse dörtte üçü 30 yaşın altındaydı. Trabzon bölgesinde ise bu oran daha yüksekti, öğretmenlerin yüzde 83,3'ü 30-40 yaş

Trabzon Maarif Eminliği Vilayetlerinde İlköğretim (1926)

arasındaydı. Öte yandan Trabzon ve Gümüşhane illerinde ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin tamamı 40 yaşın altındaydı. Yaş ortalamasının yüksek olduğu Rize ilinde bile öğretmenlerin yüzde 68'i 18- 30 yaş dilimindeydi. Tablo 22'de Trabzon Bölgesinde görev yapan ilkokul öğretmenlerin yaşları verilmiştir (İhs. Mec. 1925: 70-141).

	18-30	30-40	40-50	50-55	Toplam (Tespit Edilen)
Artvin	44	3	8	0	55
Ordu	93	16	5	0	114
Rize	92	21	22	0	135
Şebinkarahisar	54	5	2	0	61
Trabzon	147	11	0	0	158
Gümüşhane	59	9	0	0	68
Giresun	86	6	7	0	99
Bölge Toplamı	575 %83,3	71 %10,3	44 %6,4	0	690
Türkiye	7.957 (%72,7)	2.181 (19,9)	814 (%7,4)	1 (%0)	10.973
Bölge/Türkiye Oran	% 7,2	% 3,3	% 5,4	% 0	% 6,3

Tablo 22. Trabzon Bölgesindeki İlkokul Öğretmenlerinin Yaşları (1926)

9- Trabzon Bölgesindeki İlkokullarda Binalar ve Özellikleri (1926)

İhsaiyat Mecmualarında okul ve derslik sayıları, öğrenci ve öğretmenlere dair istatistiksel bilgilerle birlikte okul ikliminin önemli unsurlarından biri olan okul binalarına da geniş yer verilmiştir. İhsaiyat Mecmuasına göre Trabzon Maarif Eminliğindeki ilkokul binalarının 230'u kâgir, 216'sı ahşaptı. Okul binalarının hepsinin bahçesi vardı, ancak okul binalarının 217'si eğitime elverişli iken 229'u elverişsizdi. Okul binalarının 303'ü milli emvale, 69' şahsa, 35'i vakfa 39'u ise özel idareye aitti (İhs. Mec. 1925: 118-141).

10- Trabzon Bölgesinde Maaş, Ücret ve Masraflar (1926)

1925-1926 ders senesinde Trabzon Bölgesine bağlı Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun illerinde maaş, ücret ve masraflar ile bunların Türkiye toplamıyla mukayesesi Tablo 23'te verilmektedir. (İhs. Mec. 1925, s.88-89, 112-113, 136-137) Buna göre öğretmenlere bir yılda ödenen maaş toplamı 313.101 liraydı. Müstahdemlere ödenen 33.912 lira ücret ile birlikte toplamda 347.013 liralık maaş ve ücret ödenmişti. Ayrıca diğer masrafların toplamı 78.142 lirayı bulmuştu.

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
Bölge Toplamı	313.101	33.912	347.013	34.240	381.253
Türkiye	5.775.892	3.608.769	9.384.661	1.898.837	11.283.498
Oran	% 5,4	% 0,9	% 3,7	% 1,8	% 3,4

Tablo 23. Trabzon Bölgesinde Maaş, Ücret ve Masraflar (1926)

11- Trabzon Bölgesinde Eğitim Veren Diğer Okullar (1926)

1925-1926 ders yılında Trabzon bölgesinde eğitim veren başka okullar da vardı. Bir kısmı ilköğretim düzeyinde olan bu okulları ve bu okullardaki öğrencilerle öğretmen sayılarını şöyle sıralayabiliriz:

Trabzon Leyli Erkek Lisesinde ilkokul kısmı bulunmuyordu. Bu okulda 164'ü ortaokul kısmı, 65'i de lise kısmı olmak üzere öğrenim gören toplam 229 öğrenci bulunmaktaydı. Öğretmen sayısı ise 26 idi (İhs. Mec. 1925: 26-33).

Ordu Erkek Orta Mektebi 201'i ilkokul kısmı, 58'i ortaokul kısmı olmak üzere toplam 259 öğrencinin öğrenim gördüğü okulda toplam 16 öğretmen görev yapmaktaydı (İhs. Mec. 1925: 26-33).

Rize Erkek Orta Mektebinde toplam 245 öğrenci (184 ilkokul, 61 ortaokul) öğrenim görüyordu, okulda 13 de öğretmen vardı (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Şarkikarahisar Erkek Orta Mektebinde toplam 185 öğrenci (150 ilkokul, 35 ortaokul) öğrenim görüyordu, okulda 16 öğretmen bulunuyordu (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Gümüşhane Erkek Orta Mektebinde 14 öğretmen görev yapıyordu. Okulun öğrenci sayısı 108'i ilkokul 34'ü ortaokul olmak üzere 142'ydi (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Giresun Erkek Orta Mektebinde 136'sı ilkokulda, 61'i ortaokulda toplam 178 öğrenci öğrenim görmekteyken okuldaki öğretmen sayısı 15'ti (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Trabzon Kız Orta Mektebinin ilkokul kısmı yoktu, 30 öğrencisi olan ortaokul kısmında 12 öğretmen görevlendirilmişti (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Giresun Kız Orta Mektebinin öğrenci sayısı yalnızca 8 olarak gösterilmişti. Okulda 10 öğretmen bulunuyordu (İhs. Mec. 1925: 34-41, 42-49).

Trabzon Erkek Muallim Mektebinde 19 öğretmen görev yapıyordu. Okulda 193'ü tali kısım, 137'si tatbikat kısmında olmak üzere toplam 330 öğrenci eğitim alıyordu (İhs. Mec. 1925: 50-53, 54-55).

Ordu Kız Muallim Mektebinin 13 öğretmeni, 103 öğrencisi vardı. Öğrenciler tali kısımdaydı.

Of İmam ve Hatip Mektebi 1926'da ilga edilmişti. O yıl 8 öğretmeni ve 43 öğrencisi vardı (İhs. Mec. 1925: 56-59).

Rize İmam ve Hatip Mektebi de 1926'da ilga edildi. Okulun son yılında 11 öğretmeni ve 48 öğrencisi vardı (İhs. Mec. 1925: 56-59).

Trabzon Erkek Şehir Yatı Mektebinde 148 öğrenci öğrenim görmekteyken, 7 öğretmen bulunuyordu (Yücel, 2020: 1198)

Artvin İlk Yatı Mektebinin 5 öğretmeni 93 öğrencisi vardı (Yücel, 2023: 297)

Şarkikarahisar İlk Yatı Mektebinde 3 öğretmen görev yapmaktayken 84 öğrenci de öğrenim görüyordu (Yücel, 2023: 301-302).

Vona İlk Yatı Mektebine 4 öğretmen, 44 öğrenci vardı (Yücel, 2023: 305).

Ordu- Ünye Gazi Mustafa Kemal Paşa Mektebi, 1926'da Trabzon bölgesindeki tek özel okul olma özelliğini taşımaktaydı. İlkokul düzeyinde erkek çocuklara eğitim veren bu okulun sahibi Bekir Osmanzade Kemal Bey, müdürü de Hüseyin Hüsnü Bey idi. Okul, 31 Teşrinievvel 1338 tarihinde 768/582 numarayla ruhsatnamesini almıştı. Okulun ilk faaliyete başlama tarihi ise 1328 (M.1912) yılıydı. Okulda 3 öğretmen görev yapıyordu. Öğrenci sayısı ise 113 olarak belirtilmişti (İhs. Mec. 1925: 144-163).

1925-1926 eğitim öğretim yılında Trabzon Bölgesinde bulunan 7 anaokulunun, 3'ü Ordu, 1'i Şebinkarahisar, 2'si Trabzon, 1'i de Giresun ilindeydi. Ordu'daki anaokullarında toplam 193 öğrenci 4 öğretmen varken, Şebinkarahisar'da 71 öğrenci 1 öğretmen bulunuyordu. Trabzon'da toplam 176 öğrenci, 2 öğretmen; Giresun'da da 90 öğrenci 1 öğretmen vardı (Yücel, 2016: 1001-1002). Ancak anaokulları, 25 Ekim 1925 tamiminden beş ay sonra 1925-1926 ders yılı bitmeden lağvedildi (Yücel, 2016: 1003)

Son olarak, 1925 yılında Türkiye genelinde sayıları 207'yi bulan yabancı okullar ve azınlık okullarının Trabzon bölgesinde olmadığının vurgulanması yerinde olacaktır. Aynı şekilde Türkiye genelinde 12 farklı ilde faaliyet gösteren Mıntıka Ziraat Mektebi ile öğrencilere meslek kazandırmayı amaçlayan Sanayi Mektebi ve Nafia Fen Mektebi Trabzon Maarif Eminliğine bağlı il ve ilçelerde bulunmuyordu.

Sonuç

Erken Cumhuriyet, Türk eğitim tarihinin önemli dönemleri arasında yer alır. Özellikle Cumhuriyetin Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulünden Harf Devrimine kadar geçen süre Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan eğitim mirası, Tevhidi Tedrisat Kanununun ilk etkileri, Harf Devrimi öncesi eğitimin genel durumu için önemli göstergeleri bize sunar. Nicel yönü ağır basan bu çalışmada, 1925-1926 eğitim öğretim yılında Trabzon Maarif Eminliğinde ilkokulların istatistikleri değerlendirilmiş ve Türkiye ortalamasıyla uzak olan değerler tartışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kız öğrencilerin okumasını sağlamak için gösterilen çabalar, henüz Trabzon Maarif Eminliği bölgesinde karşılık bulmamıştır. Trabzon bölgesinde kız ve erkek çocukların birlikte öğrenim gördükleri "karma okul" bulunmamaktadır, kız okulları sayısı yetersizdir, kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Birçok vilayetteki aileler, kız çocuklarını okutmak istese bile gönderebilecekleri okul hemen hemen yok gibidir. Bu olumsuzluğa rağmen Trabzon Maarif Eminliği bölgesi erkek okulu ve derslik sayılarında, Türkiye ortalamasını yakalamıştır. Bu okulların bina kalitesinin iyi olmadığını ve en az yarısının eğitime elverişli olmadığını da belirtmek gerekir.

1926 yılında Trabzon Maarif Eminliği bölgesinde dikkat çeken bir başka husus münhal öğretmen kadroları olmuştur. O yıl, Türkiye genelinde öğretmen kadrolarının yüzde 9,6'sını boş bulunmaktayken, Trabzon Bölgesinde bu oranın yüzde 5'te kalması Trabzon bölgesi açısından lehte bir durum olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Trabzon Maarif Eminliği bölgesi, İstanbul bölgesi dışında kalan bölgeler açısından münhal öğretmen oranı en düşük bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Trabzon bölgesinde görev yapan öğretmenler çok gençtir. 690 öğretmenin 575'inin 30 yaşın altında olması, Erken Cumhuriyet döneminde eğitim seferberliğini başlatan gönüllü kadrolara sahip olunduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında Trakya ve İstanbul'dan başlayan değişimin, Trabzon bölgesinde henüz hissedilmediği sonucuna varılan bu çalışmanın, eğitim tarihi ve eğitim yönetimi alanındaki yeni araştırmalara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- 789 sayılı Maarif teşkilâtına dair kanun. *Resmî Ceride*, 3 Nisan 1926. Sayı: 338.
- 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu. *Resmî Ceride*, 26 Haziran 1926. Sayı: 404.
- ALP, H. (2016). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- DENİZ, M. (2016). *Türk Millî Eğitiminde Bir Yerinden Yönetim Örneği: Maarif Eminlikleri*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4, Sayı: 22, s. 109-117.
- Dev.Mer. (1927). *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Devair-i Merkeziye Teşkilatı-1926 senesine aittir*, Ankara.
- ERGİN, O.N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, 5. Cilt, İstanbul: Eser Matbaası.
- HATEMİ, H. (1998). Darülfünun ve Darüşşifa. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İhs.Mec.1923 (R.1341/M.1925). *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İhs.Mec.1924 (1927). *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İhs.Mec.1925 (1928). *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- KESKİN, N.E. (2022). *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, 2. Baskı. Ankara: TİAV
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi (1928). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri: Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler itibarıyla Türkiye Nüfusu*. Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.
- YÜCEL, M.S. (2022). "Eğitim Tarihi Açısından Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası". *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler IX. Cilt, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (1-5 Ekim 2018). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Sayı: 35-1: 391-410.

YÜCEL, M.S. (2016). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anaokulları". *The Journal of International Social Research* 9/43, ss. 995-1004.

YÜCEL, M.S. (2023). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Yatı Mektepleri". *History Studies* 15: 293-313.

YÜCEL, M.S. (2020). "Şehir Yatı Mektepleri". *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU'ya Armağın* Cilt:2, Editörler: Zeynep İskefiyeli, Muhammed Bilal Çelik. Ankara: Nobel Yayınları, ss. 1198-1216.

EXTENDED ABSTRACT

The early years of the Republic can be considered as a laboratory of Turkish educational history. To understand the educational heritage passed from the Ottoman Empire to the Republic, to observe the initial effects of the Unification of Education Law, to summarize the state of education in Turkey before the Alphabet Reform, and to make comparative analyses with subsequent years, educational statistics from the early years of the Republic should be used as primary sources. The Statistical Yearbooks (Statistical Journals) published by the Ministry of Education, containing detailed educational statistics, meet this need. The importance of cliometric studies in making the data in the statistics meaningful is clear. Therefore, there is a necessity to resort to quantitative methods in explaining the data in the 1925-1926 Statistical Journals.

The early Republican era holds a significant place in the history of Turkish education. Particularly, the period from the adoption of the Unification of Education Law to the Alphabet Reform offers important indicators for the educational heritage inherited from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, the initial effects of the Unification of Education Law, and the general state of education before the Alphabet Reform. In this quantitative study, the statistics of primary schools in the Trabzon Education District for the 1925-1926 academic year have been evaluated, and values significantly different from the Turkish average have been discussed.

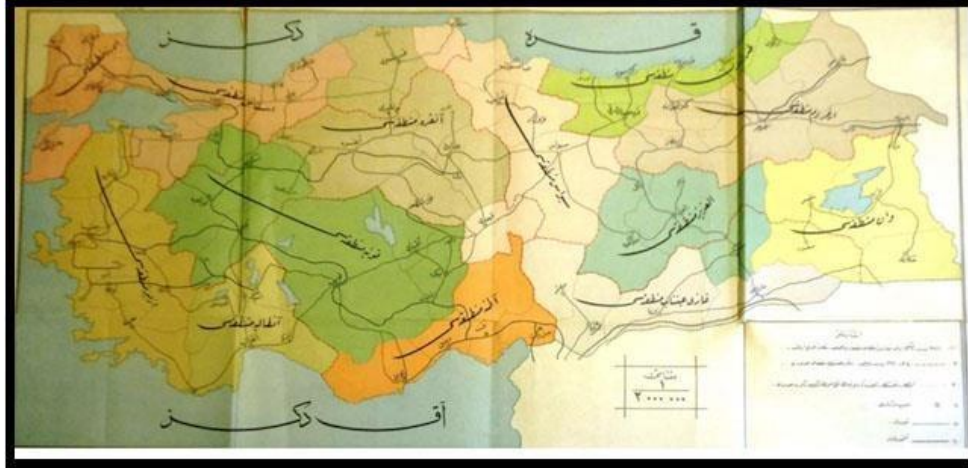
In 1926, Trabzon Education District, one of Turkey's 13 education districts, comprising the provinces of Artvin, Ordu, Rize, Şebinkarahisar, Trabzon, Gümüşhane, and Giresun and their districts, revealed striking results when its primary schools were examined. First and foremost, the efforts to educate female students in the early years of the Republic were not yet fruitful in the Trabzon Education District. There were no co-educational schools in the Trabzon region where boys and girls were taught together. The number of girls' schools was insufficient. The ratio of female students to the total number of students was significantly below the Turkish average. In many provinces, even if families wanted to educate their daughters, there were hardly any schools to send them to. Despite this drawback, the Trabzon education district had achieved the Turkish average in terms of the number of boys' schools and classrooms. However, it should be noted that the quality of these school buildings was poor, with at least half of them being unsuitable for education. Another notable issue in the Trabzon education district in 1926 was the number of vacant teaching positions. That year, while 9.6% of teaching positions were vacant nationwide, this rate was only 5% in the Trabzon region, which could be considered favorable for the area. Indeed, the Trabzon Education District had the lowest rate of vacant teaching positions outside of the Istanbul region. The teachers in the Trabzon region were very young, with 575 out of 690 teachers being under the age of 30. This indicates the presence of volunteer staff committed to the educational mobilization of the early Republican period.

The study, although limited to the year 1926 and primary education in the Trabzon region, also provides information about other educational institutions in the area. In other words, it attempts to capture the educational landscape of the Trabzon Education District in 1926 and make comparisons, including brief information about high schools, middle schools, teacher training schools, imam and preacher schools, village and city boarding schools, private schools, and kindergartens.

The study concludes that the educational changes that began in Thrace and Istanbul in the early years of the Republic were not yet felt in the Trabzon region. It is hoped that this work will contribute to new research in the fields of educational history and educational management.

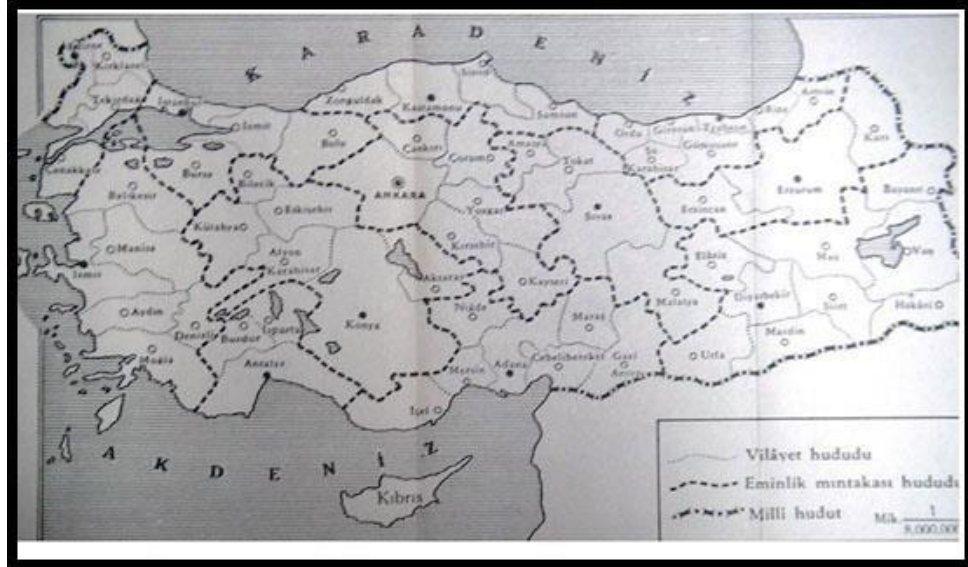
EKLER

EK- 1

Harita 1. Maarif Vekaleti Mıntıka Eminlikleri

EK- 2

Harita 2. Değişikliklerden sonra Maarif Vekâleti Mıntıka Eminlikleri

SYKEONLU THEODOROS'UN HAYAT HİKAYESİ IŞIĞINDA BİZANS'IN ANADOLU KIRSALINDA DİNİ HAYAT (VI – VII. Yüzyıl)

Hasan AKYOL*

ÖZ

VI. ve VII. yüzyıl Anadolu şehirleri hakkında bilgi veren kaynakların kısıtlı olması yanında Anadolu kırsalı hakkında kaynak da hemen hemen yoktur. Aziz Theodoros'un (ö.613) hagiografisi, muhtevastındaki olaylar anlatısından anlaşıldığı kadarıyla VII. yüzyıl ortalarında tamamlanmış olmalıdır. Anadolu'nun o dönem şehirleri, toponimisi, topografyası, siyasi ve sosyo-kültürel geçmişi hakkında kıymetli bilgiler veren bu eser, batıda birçok çalışmaya konu olmuşken ülkemizde henüz hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Nitekim Fransız bilim insanı Festugiére tarafından Yunanca özgün metni ile birlikte neşredilen hagiografi, Anadolu'nun Bizans egemenliği altında bulunduğu VI. ve VII. yüzyılları açısından ana kaynak niteliği taşımaktadır. Hagiografi, Theodoros'un mucizelerini içermektedir ve bu mucizelerin sonraki nesillere duyurulması amacıyla yazılmıştır. Eserde Anadolu insanının o dönemlerdeki inanç ve düşünce dünyası da yansıtılmıştır. Azizler kültü, ikonalara duyulan derin saygı, dönemin kilise hiyerarşisi, dinî gruplar, kutsal günler ve bayramlar bu çerçevede örnek gösterilebilir. Bu makalenin amacı, Theodoros'un hagiografisindeki verilerden hareketle, kırsal bir yerleşim olan Sykeon merkez olmak üzere VI. ve VII. yüzyıl Bizans Anadolu'sunda yaşayan halkın inanç dünyasını ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmamızda, dönemin yaygın dinî grupları, dindarlığın önemi, kutsallığın menşei ve meşrulaştırılma yolları, Aziz Georgios (Aya Yorgi) kültü özelinde Azizler kültü, manastır-kilise çekişmesi, ikonaların işlevi, büyü ve büyücülük, kutsal günler ve dönem insanının pagan dünyaya bakışı konuları işlenmeye çalışılmıştır. Makalede hagiografinin A.J.Festugiére tarafından yayımlanan Yunanca neşri esas alınmış ve Elizabeth Dawes tarafından hazırlanmış kısmî İngilizce çevirisi ile J.L. Mattei'nin yayımladığı Fransızca çeviriden de kısmen faydalanılmıştır. Theodoros'un hagiografisinde geçen dinî hayat ile ilgili veriler, dönem kaynakları ve telif eserler ile mukayese edilerek sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Theodoros, Bizans, Anadolu, Aziz kültü, Hagiografi

RELIGIOUS LIFE IN THE ANATOLIAN RURALNESS OF BYZANTINE IN THE LIGHT OF THE LIFE STORY OF THEODOROS OF SYKEON (6th – 7th Century)

ABSTRACT

Besides the limited resources providing information about the Anatolian cities of the 6th and 7th century, there are almost no resources about the Anatolian countryside. The hagiography of St. Theodore (d.613), as understood from the narrative of events in its content, It must have been completed in the middle of the 7th century. While this work, which provides valuable information about the cities, toponymy, topography, political and socio-cultural history of Anatolia at that time, has been the subject of many studies in the West, it has not yet received the attention it deserves in our country. As a matter of fact, the hagiography, published with its original text in Greek by the French scientist Festugiére, is the main source for the 6th and 7th centuries, when Anatolia was under Byzantine rule. Hagiography contains the miracles of Theodore and was written to announce these miracles to the next generations. The work also reflects the beliefs and thoughts of the Anatolian people at that time. The cult of saints, deep respect for icons, the church hierarchy of the period, religious groups, holy days and holidays can be given as examples in this context. The aim of this article is to reveal the world of beliefs of the people living in Byzantine Anatolia in the 6th and 7th centuries, with Sykeon as the center, a rural settlement, based on the data in Theodoros' hagiography. In

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 31.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 5.12.2023

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi A.B.D. Öğretim Üyesi, MANİSA, ORCID: 0000-0002-3061-3567., hasan.akyol@cbu.edu.tr

this context, in our study, we will focus on the common religious groups of the period, the importance of religiosity, the origin of holiness and the ways of legitimation, the cult of Saints in particular the cult of St. Georgios (Aya Yorgi) attempted to be processed. The article is based on the Greek edition of the hagiography published by A.J.Festugière, with a partial English translation prepared by Elizabeth Dawes and J.L. Partially benefited from the French translation published by Mattei. The data about religious life in Theodoros' hagiography has been tried to be presented by comparing it with period sources and copyrighted works.

Keywords: Theodore, Byzantium, Anatolia, Saint cult, Hagiography

Giriş

Bir hagiografi¹ niteliği taşımakla birlikte Theodoros'un yaşadığı dönem hakkında önemli kayıtlar barındıran Theodoros'un hagiografisinin (hayat hikayesinin) orijinali Grekçe olup bazı batı kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Sykeonlu Theodoros'un Hayat Hikayesi şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bu nüshalar; Venedik Biblioteca Nazionale Marciana, Atina Milli Kütüphane (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος), Patmos Kütüphanesi, Paris Bibliothéque de France ve Münih Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshaların içeriklerinin birbirlerine çok yakın olduğu ve aralarında istinsah tarihi açısından farklılıkların olduğu ifade edilmektedir (DowlingSoka, 2020). Elizabeth Dawes ve Norman Baynes tarafından 1948 yılında "Three Byzantine Saints" adıyla yayınlanan eserin (Dawes vd. 1948) ikinci bölümü Sykeonlu Theodoros'a ayrılmıştır. Bu hagiografi, Venedik nüshasına dayanmaktadır (DowlingSoka, 2020, s. 15). A. -J. Festugière, Grekçe orijinal metin ile birlikte (I. cilt), Venedik, Patmos, Paris, Atina nüshalarını karşılaştırmalı olarak Fransızca neşretmiştir (II. cilt) (Festugière, 1970). Jean-Louis Mattei, "Vie de Saint Theodore de Sykeon (Beypazarı)" adıyla Theodoros'un hayat hikayesini, XVI. yüzyılda Petrus Zinus tarafından yapılan Latince çeviriyi ve Elizabeth Dawes'in İngilizce çevirisini esas alarak Fransızca olarak sunmuştur (Mattei, 2013). Eldeki nüshalar en erken X. ve XI. yüzyıla tarihlendiği için Eleusios Georgios tarafından yazılmış olan orijinal hagiografinin müstensihlerin katkıları veya düzeltmeleriyle değiştirilmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte, metinlerin Eleusios Georgios'a ait olduğunun kabul edilmesinin temel nedeni VI. ve VII. yüzyıla dair verdiği detaylı tarihî bilgilerdir. Hem tarihî detaylar hem de hagiografinin dili ve üslubundan hareketle metnin Eleusios Georgios'a dayandığı düşünülmektedir (Cormarck, 1985, s. 19). Theodoros'un hagiografisinden yola çıkarak VI. ve VII. yüzyıllarda mikro anlamda Ankara ve kırsalı, makro anlamda da Bizans Anadolu'sunda dinî hayat hakkında yaptığımız çalışmamızda, hagiografinin başta A.-J. Festugière'in Grekçe neşri ile Elizabeth Dawes'in İngilizce çevirisi ve Jean Louis Mattei'nin Fransızca çevirisinden yararlanılmıştır.

Theodoros, İmparator Iustinianus döneminde (527-565), Ankara'nın batısında Anastasiopolis (Lagania, Dikmen Höyük-Beypazarı) yakınlarında ve yeri henüz tam olarak tespit edilemeyen Sykeon'da² doğmuş ve 22 Nisan 613 tarihinde ölmüştür. Aziz Theodoros'un hagiog-

¹ Azizlerin yaşam öykülerinin anlatıldığı eserlere "hagiografi" adı verilmektedir. Azizlerin ve azizler kültürünün merkezinde bulunduğu bu eserler, doğal olarak dinî niteliktedir.

² Hagiografide bulunan topografik verilerden hareketle Sykeon'un lokalizasyonu yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarda Sykeon'un lokalizasyonu olarak, Tahirler Köyü yakınındaki Kiliseler mevki, Çayırhan, Karaköy ve Kayabükü Köyü yerleşimleri teklif edilmiştir. (Sykeon'un lokalizasyonu ile ilgili çalışmalar için bkz. Barchard, 2003, ss. 175-179; Umar, 1993, s. 723, 754; Bozkurt, 2004, ss. 21-23; Mattei, 2013, ss. 13-21; Mitchell, 2015, s. 180) Sykeon'un lokalizasyonunun tam olarak yapılamamış olmasına rağmen Sykeon'un, Ankara'nın batısında anayol üzerinde bulunan Iuliopolis ile Lagania/Anastasiopolis arasında konumlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla Sykeon'un Galatia

rafisi, doğrudan azizin hayatına tanıklık etmiş olan öğrencisi ve Aziz Georgios kültü doğrultusunda Theodoros tarafından Yorgos (Georgios) adı verilen Eleusios tarafından yazılmıştır. Hagiografiye göre Eleusios, 'Αδύερμαρων/Adigermaron adlı bir köyün yerlisi olan bir çiftin çocuğudur. Çiftin çocuğu olmamaktadır fakat Theodoros'un duası sayesinde bir mucize gerçekleşmiş ve Eleusios dünyaya gelmiştir. Bu nedenle ebeveynleri Eleusios'u Theodoros'un uhdesine teslim etmişlerdir. Dolayısıyla Eleusios, bu aziz tarafından büyütülmüştür (Vie de Theodore de Sykeon, 170. 1-13). Eleusios, on iki yıl boyunca Theodoros'un öğrencisi olarak mucizelerine bizzat tanıklık etmiş ve Theodoros'un ölümünden sonra onun hagiografisini yazmıştır. Eleusios'un yazdıkları gözlemlerine ve azize hizmet eden başka kişilerden ve görgü tanığı olanlardan duyduklarına dayanıyordu. Dolayısıyla Eleusios olayların canlı tanığı olarak hagiografiyi kaleme almıştır.

Theodoros, hayatı boyunca birçok seyahatte bulunmuş ve birçok yerleşimi ziyaret etmiştir. Hagiografide zikredilen ve haklarında bilgi verilen yerleşimler dolayısıyla Theodoros'un hagiografisi, Ankara ve kırsalı için olduğu kadar Anadolu'nun tarihî coğrafyası açısından da oldukça önemlidir. VII. yüzyılın ortalarına kadar hazırlanmış olan Theodoros'un hayat hikayesi, bir hagiografi olmasına rağmen tarihî değeri oldukça yüksek bir kaynaktır. Eser, Sasanilerin 602 yılından 628 yılına dek sürecek olan istilalarından ve hemen sonrasında Müslümanların bölgeye düzenleyecekleri akınlardan hemen önceki bir süreç özelinde kıymetli bilgiler içermektedir. Dinî-liturgik efsaneler yanında Hagiografi, azizin yaşadığı yer olan Sykeon ve çevresinin topografik yapısı hakkında bilgi vermesinin yanında dönemin duygu dünyası, kilise hiyerarşisi, inançları, kutsal varlıkları, âdetleri, idarî yapısı, siyasî-askerî yapısı, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı bağlamında kayıtlar barındırmaktadır. Theodoros'un hayat hikayesinin yazıldığı süreç (yaklaşık 613-643) Sasani ve ardından İslâm ordularının Ankara ve kırsalına nüfuz ettikleri bir dönem olduğundan hagiografide istilalar öncesi siyasi-sosyal gerginlik ve istilaların bölgeye olan etkisi görülebilmektedir. Dolayısıyla Theodoros'un hagiografisi, Roma İmparatorluğu'nda "III. yüzyıl krizi"³ diye bilinen olumsuz tablonun sonrasında tamamen değilse de bir ölçüde sağlanan istikrar ve görece refah döneminden istila dönemine geçiş sürecini temsil etmektedir.

Hagiografide, Bizans İmparatorluğu'nun VII. yüzyılda önce Sasanilerin sonrasında ise Emevi akınlarına uğramasından hemen önceki dönemde siyasi açıdan kötü durumu yansıtılmakta, bürokratların ve üst rütbeli askerlerin başarısızlıkları ve politik çekişmeleri resmedilmektedir. Yazar, bir ruhban olmasının etkisiyle yaşanan tüm bu gelişmeleri öncelikle teolojik bir pencereden okumaktadır. (Hristiyan ruhbanların oluşturdukları metinlerin temel bazı özellikleri için bkz. Duygu, 2023) Bu itibarla o, yaşananlardan hareketle muhtemel istilaları hissetmekte ve bunu da Deccal'in beklenmekte olan gelişinin işareti addetmektedir. İmparatorluğun gün geçtikçe zayıfladığı ve yabancı istilasının kendini hissettirdiği bir zamanda Sykeonlu Theodoros ve çok önceden ölmüş ve kült haline gelmiş olan Şehit Aziz (Martyr Saint) Georgios, insanların umut kaynakları olarak tasvir edilmiştir. Anılan kutsal adamlar, şehirlerin koruyucusu, savaşların kazanılmasına vesile olmaları, insanların ve hayvanların salgınlardan şifa bul-

Eyaleti Metropoli Ancyra'nın batısında, Konstantinopolis yolu üzerinde, başkenti doğuya bağlayan ana yol üzerinde bulunduğu görülmektedir.

³ Roma İmparatorluğu tarihinde 235-284 yılları arası imparatorluğun birçok istila ve bu istilaların getirdiği çalkantılı bir süreç olup literatürde "III. yüzyıl krizi" olarak anılmaktadır.

malarını sağlayan şifacılar olarak tasvir edilmeleri, umutsuzluğun zirve yaptığı o günlerde devlet kurumlarının işlevini yeterince yerine getiremediğini ve bu yüzden de şehirlerin koruyucusu ve şifacı addedilen bu kutsal adamlara halk tarafından daha da büyük bir önem atfedildiğini kanıtlamaktadır.

İmparator Iustinianus (527-565), II. Iustinus (565-578), Tiberius (578-582), Mavrikios (582-602), Phokas (602-610) ve Herakleios (610-641) dönemlerini kapsayan Theodoros'un hagiografisinde kilise hiyerarşisi, halkın nazarında din adamları, dini bayramlar ve dönemin inanç dünyası hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır.

Bizans Anadolu'sunda İnanç Dünyası

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, kadim zamanlardan itibaren farklı inançların yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Anadolu'da bilinen ilk dönemlerden itibaren çeşitli formlarıyla çoktanrıci (pagan) inançların birçok örnekte yaygın olduğu, bununla beraber Yahudiler yahut Theosebesler gibi monoteist gruplarca tektanrıci inançların da yer yer temsil edildiği söylenebilir. Bilindiği üzere Hristiyanlık IV. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun resmî dinine dönüşerek sonraki dönemde Anadolu da dahil olmak üzere Akdeniz havzasındaki tüm coğrafyaları domine etmiştir. (Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve yükselişi için bkz. Akyol, 2016; Duygu, 2023a; 2023b) Theodoros, bu bağlamda, Hristiyanlığın Anadolu'da yaygın olarak benimsenmiş olduğu bir dönemde ve dinin saygı duyulan ve hatta kutsal görülen bir şahsiyeti olarak yaşamıştır. Paganizm kadar etkili olmasa da Anadolu'nun hemen her tarafında az sayıda Yahudi varlığına da rastlanmaktadır. Theodoros'un hagiografisinde azizin Germion kasabasına ziyareti sırasında onun mucizelerine tanık olmak için gelenler arasında Yahudilerin/ `Ιουδαίους bulunduğu da kayıtlıdır (Vie de Theodore de Sykeon, 161. 95, 123). Pagan dönemde Anadolu şehirlerinde geniş bir tanrılar panteonunun bulunduğu ve bu doğrultuda bölgede birçok kült ve kült tapınaklarının varlığı görülmektedir. Miladi I-IV. yüzyıl zaman aralığında Hristiyanlık, Paganizm karşısında bir yükseliş göstermiş ve uzun süre bu iki inanç sisteminin müntesipleri arasında bir mücadele yaşanmıştır. IV. yüzyılın sonlarında devlet gücünü de yanına almayı başaran Hristiyanlık, bu mücadeleden galip çıkarak hâkim inanç sistemi olmayı başarmıştır. Aziz Theodoros'un yaşadığı VI. ve VII. yüzyıllarda Anadolu, Hristiyanlığın egemen olduğu bir coğrafya haline almış ve dindarlık bölgenin en önemli değerlerinden biri haline gelmişti. Yine de her dönemde olduğu gibi bu dönemde de genel inanişe uymayan inanışların heretik (sapkın) kabul edildiği ve bu dönemde de sapkınların bulunduğu, Theodoros'un mucizelerini sapkınların (ἀίρετικοί) da izlediğine dair kayıttan anlaşılmaktadır (Vie de Theodore de Sykeon, 161. 95, 96). Theodoros'un Ortodoks kilisesinin inanç esaslarını benimsediği hagiografiden anlaşılacakla birlikte sapkınların nasıl bir inanç benimsedikleri bilinmemektedir. Ancak Theodoros ve genel inanç sistemine aykırı bir düşüncede olduklarını söyleyebiliriz. Theodoros'un hagiografisinin yazarı olan Eleusios Georgios'un kaydına göre hagiografiyi yazma amacı, sonraki nesillerin Theodoros'tan ve mucizelerinden haberdar olmalarını sağlamaktı. Dolayısıyla hayat hikayesi dinî bir figür olan Theodoros'un hayatını konu ediniyordu.

Theodoros'un dinî bir metin olan hagiografisinde, dindarlık kavramı birçok örnekte övülmekte ve bireye toplumda saygınlık kazandıran en önemli mefhumlardan biri olarak nitelenmektedir. Hagiografide bahsedilen imparatorların meşruiyet kaynağının dindarlık olduğu, imparatorlardan bahsedilirken hepsinin isminden önce "εύσεβους(dindar)" kavramının kullanılmasından anlaşılmaktadır. Yine Theodoros'un annesi Maria, anneannesi Elpidia ve teyzesi

Despinia'nın imparatorluk ana yolu üzerinde işlettikleri handa(πανδοχείο) yolcular için yemek yapan Stephanos (Στέφανος) isimli aşçı, saygınlığını ustalığına olduğu kadar, dindarlığına borçlu idi (Vie de Theodore de Sykeon, 6. 1, 2). İmparatorların ve generallerin başkentten doğuya ve tersi istikametteki yolculukları sırasında Sykeon'a uğrayıp Theodoros'un duasına başvurmaları da yerelde dindarlığı ile ün kazanmış Theodoros'un manevi saygınlığından pay alma gayretleri olarak görülebilir.

Birçok önemli şahsiyetin doğumu öncesinde gerçekleşen, annenin rüyasında doğacak çocuğunun ününe dair haber alması olayı, Aziz Theodoros'un dünyaya gelişi öncesi annesi Maria'nın hamileliği sırasında da gerçekleşmiştir. Hagiografiye göre: "...[Maria] gebe kaldı ve rüyasında çok büyük ve parlak bir yıldızın gökten rahmine indiğini gördü. Uykusundan korkup titreyerek uyandı ve gördüğü rüyayı imparatorluk habercisi Kosmas'a anlattı..." Kosmas, Maria'nın rüyasını "...belki Tanrı seni kollayıp sana bir oğul verir ve o belki de bir piskopos olmaya layıktır..." (Vie de Theodore de Sykeon, 3. 19-25) şeklinde yorumladı. Balgatia (Βαλγατία) köyü yakınlığında bir din adamı da doğacak olan oğlun, Tanrı'yı hoşnut edecek bir çocuk olacağını Maria'ya müjdelemiştir.

Hagiografinin bu anlatı ile başlaması, Theodoros'un sahip olduğu maddi-manevi makamlar için bir meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Theodoros'un annesi Maria'nın gördüğü rüyayı yorumlatmak için gittiği Balgatia köyündeki din adamının; "...senin rahmindeki bebeğe Tanrı'nın indirdiği fazilet ve lütufların parlak ziynetini, parlak bir yıldız suretinde gördün; çünkü Tanrı, layık kullarını doğmadan önce rahimde takdis etmeyi âdet edinmiştir..." (Vie de Theodore de Sykeon, 4. 4-13) şeklindeki sözleri, Maria'nın rahmindeki "kutsal" olduğuna işaret ediyordu. Başka bir deyişle, o zamanlar yaygın bir anlayış ve inanış olduğu üzere, Theodoros'un sahip olacağı faziletlerin ve temayüz edeceği statünün ona Tanrı tarafından verildiğine kanaat getirilmişti. Zira önemli görülen insanlara ait seçkin konumların rüyalar ve vizyonlar yoluyla meşrulaştırılması Hristiyan dünyada âdettendir. Nitekim Maria üzerinden gündeme getirilen bu rüya, şüphesiz Hristiyan nesillerin gözünde Theodoros'un konumunu daha da önemli bir hale dönüştürecektir.

Bizans İmparatorluğu'nda Hristiyanlık sonrası dönemde iki kurum açıkça ön planda yer almıştı. Bunların ilki, devletin kontrolü altındaki başkent patriğinin idaresindeki kiliseler, diğeri ise özellikle III. yüzyıldan itibaren münzevi yaşamı şekillendirip Hristiyan dünyaya da önemli ölçüde istikamet belirleyen manastırlardır. Theodoros, Sykeon köyünün yukarısındaki kayalıklarda bulunan Aziz Georgios şapeli ile çocukluğundan itibaren etkileşim haline girmiştir. Hagiografiye göre, annesi Maria, Theodoros ile Konstantinopolis'e bir seyahat etmeyi kararlaştırdığında⁴ Şehit Aziz Georgios ona görünmüş ve çocuk için yaptığı plandan vazgeçmesini ve oğlunu göklerdeki kralın emrine vermesini söylemiş, bu olay üzerine Maria, Konstantinopolis seyahatinden vazgeçmiştir (Vie de Theodore de Sykeon, 5. 1-14.). Theodoros'un altı yaşındayken başlayan Aziz Georgios ile alakası sonraki zamanlarda artarak devam etmiştir. Hagiografiye göre Theodoros, sekiz yaşına geldiğinde annesi tarafından okuma yazma öğrenmesi için okula gönderildi (Vie de Theodore de Sykeon, 5. 18-19). Bizans kırsalında temel eğitimin verildiği okulların köylerde dahi bulunduğu görülmektedir. Bu okulda dinî bir eğitim verildiği metinden anlaşılmaktadır. Okul çıkışlarında Theodoros, Aziz Georgios'un şapeline giderek burada

⁴ Hagiografiye göre Maria'nın bu seyahatin amacı, Theodoros'u imparatorluğun hizmetine dahil etmek istemesiydi. (Vie de Theodore de Sykeon, 5. 1-14) Theodoros, altı yaşında iken hagiografide bu şekilde anlatılan ziyaretin amacının, Theodoros'un babası Kosmas'ı bulmak da olabilir.

kutsal metinleri incelemekle meşgul olurdu. Aziz Georgios, Theodoros'a, annesine ve handaki diğer kadınlara kılıç kuşanmış olarak görüldü ve çocuğun makamına gelmesine engel olmalarını bildirdi. Bu anlatıdan sonra Theodoros'un Aziz Georgios şapelinin yanında inzivaya çekildiği ve zamanla ondan etkilenen birçoklarının da yanına gelmesiyle burada bir manastır topluluğunun ortaya çıktığı görülmektedir. Theodoros'un bir aziz olarak ortaya çıkmasında ve yaptığı bütün faaliyetlerde manevi dayanak noktasının Aziz Georgios olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir savaşçı şehit aziz olarak tanınan Aziz Georgios kültürünün VI. ve VII. yüzyıllarda Anadolu'da canlı ve etkin olduğu görülmektedir.⁵

Hristiyan dünyada yaygın bir anlayış, aziz addedilen kişilerin yüceliğini çektikleri çilenin büyüklüğüyle ölçerdi. Nitekim Hagiografide de onun halk nazarındaki yüce ve saygın statüsü, çektiği çilelerle orantılı anlatılmaktadır. Hagiografiye göre Theodoros, Hristiyan münzeviler arasında âdet olduğu üzere, kendi nefesine eziyet ederek dünyadan uzaklaşma ve manevi ufukta mesafe kat etme endişesi taşıyordu. Dolayısıyla o, tam anlamıyla münzevi bir yaşam formunu benimsemişti; temizlenmemek, uyumamak, yememek, boynuna ağırlık bağlamak, soğukta demir kolye takmak veya devamlı surette perhiz yapmak gibi uygulamalar Theodoros için yaşamın parçasıydı. Theodoros, bu doğrultuda Aziz Georgios Şapeli'nin altında bir mağara kazarak orada yaşamaya başlamış (Vie de Theodore de Sykeon, 16. 15-29) ve daha sonra bir ahşap ve demir kafes yaptırarak kafeste yaşamaya başlamıştır. Bu ise hem halk hem de kilise nezdinde onun saygınlığını daha da arttırmıştı. Hagiografide bu doğrultuda şu kayıtlar bulunmaktadır:

"...Theodoros, annesi, teyzesi ve anneannesinden gizli bir şekilde inzivaya çekildiğinde yerini sadece yardımcısı biliyordu. Theodoros'un akrabaları onun için endişeleniyorlardı ve diyakozun onun yerini bildiğinden şüphelenerek diyakozu hana çağırıp yeminler ettirerek Theodoros'un inzivaya çekildiği mağarayı ondan öğrendiler. Aldıkları bilgi üzerine sevinçle kayalık tepeye gittiler ve Theodoros'u bir ceset gibi mağaradan çıkardılar ve Aziz Georgios şapeline taşıdılar. Theodoros, açık havaya çıktığında bayıldı ve uzun süre konuşamadı. Saçları keçeleşmişti, başı yaralar ve irinle kaplıydı ve çok sayıda solucan içlerine yerleşmişti. Kemikleri etten çıkmıştı ve yanında kimsenin duramayacağı kadar kötü kokuyordu. İnsanlar ona ikinci bir Eyüp olarak baktılar. Bilinci yerine geldiğinde akrabaları, onlarla birlikte eve gelmesi için yalvar-salar da o ikna olmadı..." (Vie de Theodore de Sykeon, 20)

Böylece görülüyor ki, Theodoros'un kendini feda edercesine dünyadan uzaklaşması ve kendini Tanrıya adanmış hâli ve özellikle de acıya sabır gösteren metaneti onun Eyüp Peygamber'e benzetilmesine yol açmıştı. Bu sırada şöhreti daha da artan Theodoros'a katılmak üzere Sykeon Köyü'nden ve hatta etraftaki diğer yerleşimlerin halkından da katılımlar olmuştu. Bu durum, dinî bir figür olarak Theodoros'u güçlü bir konuma yükseltiyordu. Nitekim artan şöhreti, onun kısa zaman sonra kilise hiyerarşisinde önemli görevlere getirilmesine imkân vermişti.

Ha
giografiye göre, Anastasioupolis piskoposu Theodosios, Theodoros'un yarı ölü bir şekilde mağaradan çıkarıldığını duyunca hemen Aziz Georgios şapeline gitmiş ve onu görünce etkilenmiş, Theodoros'un yardımcısını (diyakoz) yeniden diyakoz, Theodoros'u da rahip olarak atamış ve onları kilise hiyerarşisine katarak ayin icra etme yetkisi vermiştir (Vie de Theodore de Sykeon,

⁵ Aziz Georgios (Aya Yorgi), doğu ve batı Hristiyan dünyasında hemen hemen başka bir azize nasip olmayan büyük ve yaygın bir şöhrete sahiptir ve ikonografide önemli bir yer tutar. Ölüm tarihi 23 Nisan 303 olarak kabul edilen azizin kültürünün Theodoros zamanında oldukça canlı olduğu hagiografideki birçok anlatıya istinaden söylenebilir. (Aziz Georgios Kültü ve tarihsel gelişimi için bkz. Ocak, 1991)

21). Hagiografide, Theodoros on sekiz yaşında iken bu şekilde rahip atanmasının henüz daha olgunlaşmamış bir çağda olması dolayısıyla uygun olmadığını savunan birçok kişi olduğu kaydedilmektedir (Vie de Theodore de Sykeon, 21). Anastasioupolis piskoposu atamayı beden gençliğine değil, ruhun asilliğine dayandırma söylemleri ile meşrulaştırmaya çalışmıştır (Vie de Theodore de Sykeon, 21). Theodoros'un genç yaşta rahip olarak atanmasının hangi grubu rahatsız ettiğine dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, halkın Theodoros'u ikinci bir Eyüp gibi görmesi ve yerelde önemli bir güç haline gelmesine istinaden onun rahipliğine itiraz eden grubun kilise hiyerarşisindeki din adamları olduğu açıktır.

Theodoros, Aziz Georgios şapelinin yanına bir manastır topluluğu kurmuş ve onunla birlikte olmak isteyenler burada yaşamaya başlamışlardır. Manastıra katılımların artması sonucunda Aziz Georgios şapelinin etrafına bazı binalar yapıldı ve manastır genişletildi (Vie de Theodore de Sykeon, 40). Manastıra katılan bazı kişilerin bilgisi hagiografide verilmektedir. Bu doğrultuda Theodoros'un büyükannesi Elpidia, handaki görevini bırakarak Theodoros'un yanında kalmak istedi. Ancak Theodoros, büyükannesinden doğuda bulunan St. Martyr Christopher Manastırı'na gitmesini istedi ve onu ikna etti (Vie de Theodore de Sykeon, 25. 25-45). Elpidia, ölümüne yakın hastalığı sırasında da Theodoros'un manastırında kaldı ve burada vefat etti (Vie de Theodore de Sykeon, 32). Theodoros'un kurduğu manastıra katılanlar arasında Spaninae Köyünden bir adam (Vie de Theodore de Sykeon, 26), Kontakis Köyünden bir çocuk olan ve ebeveynleri tarafından Theodoros'un ve Tanrının hizmetine adanan Philoumenos (Vie de Theodore de Sykeon, 26), Manastırda kalan ve kendilerini hücreye ve daha sonra kafese kapatarak Theodoros'un izinden giden Arsinos, Evagrius ve Andreas (Vie de Theodore de Sykeon, 47)⁶, soylu bir anne-babanın oğlu Reparatos,⁷ Elpidios⁸ ve Permataia Köyü'nden Leontios'un⁹ adı geçmektedir. Theodoros'a katılımların fazlalığı ve insanların en kıymetli varlıkları olan çocuklarını Theodoros'a hizmet için manastıra bırakmaları, Theodoros'un manevi olarak ne derece etkili olduğunu ve onun kendi pratiklerini benimseyen birçok din adamı yetiştirdiğini göstermektedir. Theodoros'un öğrencilerinden Philoumenos'u rahip ataması için Anastasioupolis piskoposundan ricada bulunması ve Philoumenos'un rahip olarak atanması (Vie de Theodore de Sykeon, 41), Theodoros'un kilise hiyerarşisindeki etkisini de göstermektedir.

Theodoros'un bölge halkı içinde kutsal bir figür halini alması, onu piskoposluk makamına da getirecektir. Anastasioupolis Piskoposu Timotheos'un ölümünden sonra, şehrin top-

⁶ Hagiografiye göre; Arsinos ve Andreas'ın bir süre sonra kendi başlarına farklı yerlerde inzivaya çekilmelerine izin verildi. Andreas, manastırdan sekiz mil uzakta Brianeia Köyü yakınındaki bir tepeye yerleşti, tahtadan bir kafes yapıp havada asılı kalarak zorlu bir hayatı tercih etti. Arsinos ise Siberis Nehrinin yukarı kesimlerinde bulunan Gale-nae Köyü'ne gitti. Köyün yakınında kafese kapanarak kışı geçirdikten sonra yüksek bir sütun inşa ederek sütun üzerinde inzivaya çekildi. (Vie de Theodore de Sykeon, 48) Bu anlatılar Theodoros'un insanlar üzerinde ne derece etkili olduğu ve onun yaşam tarzının öğrencileri tarafından örnek alındığını göstermektedir.

⁷ Reparatos'un yetiştirilmesi ve dini bilgisinin artması sonrasında Theodoros tarafından Lyconia'daki Kolonosos Köyü'nde bir hücreye yerleştiğini ve Theodoros'u taklit ederek münzevi bir hayat yaşadığı kaydedilmektedir. (Vie de Theodore de Sykeon, 49)

⁸ Elpidios, Theodoros'un manastırında yetiştirildikten sonra Sina Dağı'nın eteklerinde inzivaya çekilmiştir. (Vie de Theodore de Sykeon, 49)

⁹ Leontios, bir süre Theodoros'un manastırında ona hizmet etmiş, daha sonra bir hücreye kapanmıştı. Vie de Theodore de Sykeon, 49) "Sykeon yakınlarındaki bir köyün kıyısında bir hücrede münzevi olan Leontios, Sasani askerlerinin hücrelerinden çıkması emrini dinlememiş ve hücrelerinde askerler tarafından öldürülmüştür." Bu kayıttan hareketle Sasani istilasının kırsalda da etkili olduğu söylenebilir. (bkz. Akyol, 2022, s. 102)

rak sahipleri metropolis Ancyra'ya Başpiskopos Paulos ile görüşmeye gitmişler ve Theodoros'un Anastasioupolis'e piskopos atanmasını rica etmişlerdi (*Vie de Theodore de Sykeon*, 58. 1-6). Başpiskopos Paulos da bu istekten memnun oldu ve Theodoros'u getirmelerini istedi. Aziz Georgios şapelinin altına kazmış olduğu mağarasında inzivada olan Theodoros'u halk zorla Başpiskopos Paulos'a getirdi ve Paulos, Theodoros'u Anastasioupolis piskoposu olarak atadı. Theodoros'un piskopos olarak atanması metinde birçok mucize ile ilişkilendirilmektedir. Bunlardan birine göre; Anastasioupolis'te birisi rüyasında cennetten gelen çok büyük ve parlak bir yıldızın kiliselerinin üzerinde durduğunu, kasabaya ve çevresindeki tüm kırsala ışık yaydığını görmüştü (*Vie de Theodore de Sykeon*, 58, 20-45). Bu atama Theodoros'un yerel halk nazarındaki gücünün onu kilise hiyerarşisinde önemli bir mevkiye getirdiğini göstermektedir. Hagiografiden VI. yüzyılın kilise hiyerarşisini de görebiliyoruz. Hiyerarşinin en altında diyakoz yardımcısı bulunuyordu. Bir üstünde, yukarıda Theodoros'un inzivaya çekildiği yeri annesinin, onun yardımcısından (diyakoz) öğrendiğini aktarmıştık. Bu anlatı diyakozun varlığını gösteriyor. Yine aynı anlatının devamında Theodoros, rahip olarak atanmıştı. Manastır kiliselerindeki rahiplerin başında da başrahip bulunuyordu. Başpiskopos tarafından piskopos olarak atanması, hiyerarşinin piskopos ve başpiskopos olarak devam ettiğini gösteriyor. Theodoros'un Konstantinopolis'e seyahatleri sırasında Patrik (sırasıyla Kyriakos, Thomas ve Sergios) ile görüştüğü kayıtlıdır. Başkentte bulunan Patriğin hiyerarşinin en üstünde olduğunu görüyoruz.

Hagiografiden yansıyan çok önemli bir başka olgu ise ikonalar meselesidir. Zira metinden açıkça görüldüğü gibi, Anadolu'nun Hristiyan bireyleri VI. yüzyılda ikonalara çok büyük önem veriyorlar, bunların Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptıklarına inanıyorlardı. Theodoros'un hagiografisinde ikonalar ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan bazıları özetle şu şekildedir: Theodoros yaklaşık on iki yaşındayken köyde veba salgını olmuş ve köy halkı ile birlikte Theodoros da hastalığa yakalanmıştı. Theodoros, hastalıktan İsa Mesih'in bir ikonasından gelen çiy damlalarının üzerine düşmesi üzerine hemen Tanrının lütfu ile iyileşti (*Vie de Theodore de Sykeon*, 8. 1-5). Yine Theodoros'un ağır bir hastalıktan, üzerinde duran Kosmas ve Damian'ın ikonaları sayesinde kurtulduğu ve sağlığına kavuştuğu kayıtlıdır (*Vie de Theodore de Sykeon*, 39. 1-5). Bir başka olayda Theodoros, Hz. Davud'a özenerek mezmurları¹⁰ ezberlerken 17. Mezmur'u ezberlemekte zorlanmış, İsa Mesih'in ikonuna dönük dua ederken mezmuru kolayca ve hızlı bir şekilde ezberlemiş, birkaç gün içinde de tamamını ezberlemiştir (*Vie de Theodore de Sykeon*, 13. 1-18). İkonalara duyulan bu saygı daha sonraki dönemde paganizmin Hristiyanlığa etkisi olarak değerlendirilmiş ve ikonoklazm hareket doğmuştur.¹¹ Ancak hagiografiden anlaşıldığına göre Bizans kırsalında VI. ve VII. yüzyılda ikonalara saygı ve duaların kabulü için vesile olarak kullanılması durumu devam etmektedir.

Hagiografi, ayrıca Anadolu coğrafyasında o zamanlar şeytan ve cin gibi metafizik varlıklara olan güçlü inançları da gözler önüne sermektedir. Şeytan, hakikatin düşmanı olarak tasvir ediliyor ve Theodoros daha çocukken onu ortadan kaldırmak için planlar yaptığı ancak karşısına Martyr Aziz Georgios'un çıktığı ve Theodoros'u kurtardığı aktarılıyor (*Vie de Theodore de Sykeon*, 11). Cinlerin insanlara musallat oldukları ve içlerine girdiklerine inanılıyor. Tanrının

¹⁰ Eski Ahit'te Hz. Davud'a ve diğer peygamberlere nispet edilen, İslâm alimlerince Zebur'a tekabül ettiği düşünülen ilahi, dua ve münacatlar mezmur olarak adlandırılmakta ve kilisedeki ayinler mezmurlar ile başlamaktadır. Farklı zamanlara ait olduğu düşünülen yaklaşık yüz elli mezmur bulunmaktadır.

¹¹ İkonoklazm, en basit anlamda tasvirlerin yasaklanması olarak düşünülebilir. Tasvir kırıcılık olarak da bilinen ikonoklazm dönem; 726-787 ve 814-843 yılları arasında iki evrede ele alınmaktadır.

Theodoros'a cinleri insanlardan kovmak ve hastaları iyileştirmek için de güç verdiğine inanılıyordu (Vie de Theodore de Sykeon, 17). Hagiografide cinlerden mustarip birçok insanın Theodoros'a gelişi ve şifa buluşu efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır (Vie de Theodore de Sykeon, 18, 84, 92, 115, 116, 131, 159).

Söz konusu dönemde Anadolu'da büyü ve büyücülük gibi faaliyetlerin mevcudiyetini ve kullanılan büyü kitaplarını da Vita'dan öğreniyoruz. Bu bağlamdaki bir öyküye göre, Theodoros'la aynı köyde yaşayan Theodotos adında bir büyücü, Theodoros'un bazı mucizelerine de tanık olarak onu kıskanır. Hatta Theodotos'un yaptığı büyü yüzünden bir kadına musallat olan iblis, Theodoros tarafından kovular; ardından da onu gönderen Theodotos'a musallat olur. Bu hadise, Theodotos'un Theodoros'a kinini ve düşmanlığını daha da arttırır. Bu yüzden o, Theodoros'a karşı da büyü teşebbüslerinde bulunur. Bir defasında Theodoros'a zehirli bir balık yedirmeye çalışır; fakat zehir Theodoros'a zarar vermez. Vita'ya göre, büyücü Theodotos en sonunda pes eder; pişmanlık içinde tövbe ederek tüm büyü kitaplarını Theodoros'un huzurunda yakar (Vie de Theodore de Sykeon, 37, 38).

Hagiografide VI. ve VII. yüzyılda bazı günlerin kutsal kabul edildiğini görüyoruz. Hagiografide geçen kutsal günler; Epifani (Θεοφάνεια/Teofaneia) günü, Paskalya (Πάσχα/Paska) günü, Khristos (Χριστός - Noel) günü, Βατωσ (Palm Pazarı, Paskalya'dan önceki son Pazar)¹², Martyr Aziz Antiohos günü (Αγιός μάρτυρος Αντιόχος)'dür. Özellikle Antiohos günü, Hristiyanlar için önemli olan kişilerle anılan günlerin (yortu) VI. yüzyılda da kutlandığını gösteriyor. Bugün Aziz Theodoros'un ölüm günü olarak kabul edilen 22 Nisan, Ortodoks ve Katolik kiliselerinde Theodoros yortusu olarak kutlanmaktadır. Yortuların süreci içerisinde artarak kilise içersine girdiği görülmektedir.

Bölge ekonomisinin temelini oluşturan tarım ve hayvancılık, nazik doğal şartlar dengesine dayandığından dolayı kuraklık, şehir ve kırsalı için beraberinde yoksulluk ve hastalık getirmiştir. Doğal şartlar ile sulanan tarlalardan, yağışın olmadığı zamanlarda ürün alınamıyor ve bu durum bölge ekonomisini olumsuz etkiliyordu. Kıtık ve kıtlığın doğal sonucu vebadan şehir ve kırsalın etkilediği de görülmektedir. Theodoros, şehir ve kırsalındaki sakinler için kuraklık ve salgın hastalıklara karşı bir koruyucu idi. Hagiografideki birçok kayıt, bölge insanının Theodoros'u, çaresizlik dönemlerinde çare olarak ilahi rahmetin vesilesi addettiklerini göstermektedir. Bölge halkının tepkilerini gösteren bu kayıtlar, Orta Çağ insanının genel düşünce dünyasını yansıtmaktadır.

Hagiografiye göre kuraklık dönemlerinde Theodoros, Kudüs de dahil olmak üzere birçok şehirde yağmur için dua etmiştir. Bunun üzerine yağmur yağdığı ve böylece kuraklığın olumsuz etkilerinin silindiğine dair birçok kayıt bulunmaktadır (Vie de Theodore de Sykeon, 14. 25-30; 50. 4-12; 101. 46-49). Bu anlatılar Theodore'nin manevi gücünü göstermek amacıyla yazılmış olmakla birlikte, bölgenin özellikle tarımsal su ihtiyacı açısından sıklıkla sıkıntıya düştüğünü ve bu sıkıntıdan kurtulmak isteyen ahalinin Tanrı'ya ulaşmak adına azizlere başvurduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Kuraklık kadar sık görülen bir sorun da sel baskınları ve dolu idi. Hagiografide tarımı ve dolayısıyla halkı tehdit eden durumlara bazı örnekler bulunmaktadır. Reake (Ὶεάκη) olarak

¹² Batos gününün önemli bir gün olduğunu, Theodoros'un Khristos/Noel Bayramından Batos (Palm Pazarı) gününe kadar kafes içinde perhiz yaparak geçirdiği kayıtdan anlıyoruz. (bkz. Vie de Theodore de Sykeon, 27)

adlandırılan köyde düzenli olarak meyvelerin olgunlaşma döneminde üzüm bağlarına dolu yağar ve ürün alınmazdı. Bu durum çiftçileri büyük sıkıntıya sokuyordu. Bu durumdan kurtulmak için köyün erkekleri, Theodoros'a başvurarak onun sayesinde bu afetten kurtuldular. Theodoros'un onları afetlerden koruması karşılığında köylüler, o zamandan beri her yıl manastıra belli miktarda şarap ve türlü üzüm getiriyorlardı (Vie de Theodore de Sykeon, 52. 1-16). Yine Başmelek Manastırı'nın yakınındaki Skoudris (Σκουδρίς) köyünde şiddetli bir dolu yağışı, dereleri çoşturmuş, evlere ve ekinlere zarar vermiş ve bu afetten köyün yarısı zarar görmüştü. Bu afetten kurtulmak için köylüler, Theodoros'a başvurular ve bundan sonra köylerine taşarak zarar veren dere bir daha taşmadı (Vie de Theodore de Sykeon, 141, 1-24). Yine bağbozumu zamanında periyodik olarak Apukumeos (Ἀπουκούμεως) köyünün halkı şiddetli dolu yağışlarından mustarip idiler. Onlar bu afetten korunmak için Theodoros'a başvurmuşlar ve Theodoros vesilesiyle bu afetten kurtulmuşlar, bir daha bağlarını dolu vurmamıştır. Bunun karşılığında da manastıra bir bağ hediye etmişlerdir (Vie de Theodore de Sykeon, 144. 1-8). Hagiografideki bu anlatılar doğal afetler karşısında azizin insanlar nazarında bir kurtarıcı olduğunu göstermektedir.

Çiftçilerin tarımsal verimliliğini azaltan önemli unsurlardan biri de bitkiler için zararlı haşereler idi. Hagiografide çekirge sürülerinden ürünlerini korumaya çalışan çiftçilerin azizden yardım istediğine dair birçok kayıt bulunmaktadır. Bu bağlamda Siberis (Σίβηρις)¹³ nehri- nin üst kısımlarındaki Mazamia (Μαζαμίας) köyü, Sykeon yakınlarındaki Sandos (Σάνδος) köyü ve Theodoros'un bir ziyareti sırasında çekirgelerden mustarip olan Pessinus metropolünün insanları Theodoros'a başvurmuşlar ve çekirge istilasından korunmuşlardır (Vie de Theodore de Sykeon, 36, 1-22; 101, 1-26; 115, 44-50).

Hagiografide Theodoros'un mucizeleri şeklinde işlenen, Theodoros'un Anadolu kırsalında yaşayan halkı kuraklık, çekirge istilası, taşkınlık, hastalıklar ve salgın hastalıklar gibi birçok felaketten kurtardığı anlatılar, onun şahsında azizlerin kurtarıcı, koruyucu olduğuna duyulan inancın göstergesidir. Dolayısıyla insan gücünü aşan felaketlerde insanların sığınacakları bir liman, ilahi gücü temsil ettiğine inanılan Theodoros'un şahsında azizler idi. Aziz kültürünün Anadolu'da ne derece etkili olduğu, Theodoros'un mucizeleri ışığında görülmektedir.

Theodoros'un şifacı yönü kırsalda cüzzamlıları, iblisin musallat olduğu insanları kurtarması, dilsizleri tedavisi şeklinde işlenirken, bütün imparatorluğu etkileyen 542 yılında patlak veren veba salgınında da görülmektedir. Iustinianus döneminde bütün imparatorluğu etkileyen veba salgını Anadolu'yu da etkilemiş, sosyo-ekonomik ve siyasi olarak sarsmıştır. 542 yılında patlak veren salgın, elli yıl boyunca tekrarlayarak önemli nüfus kaybına sebep olmuştur (Procopius, 1914, II. 22, 10-36; Evagrius Scholasticus, 2000, IV. 29; Abu'l-Farac, 1999, s. 153, 154; Chronicle of Zuqnîn, 1999, s. 172-174). Vebanın Anadolu şehirlerine olan etkileri tam olarak bilinmemesine rağmen Metropol Ankara halkının vebadan kurtulmanın yollarını aradığını Theodoros'un hagiografisinden öğreniyoruz. Buna göre;

"...Vebanın tekrar tekrar ortaya çıkması üzerine bir çare arayan şehir halkı, Syceonlu Aziz Theodore'yi ziyaret ederek O'nu Ankara'ya gelmeye ikna ettiler. Mother of God of Beeia Rahibe Manastırında kızları olan bazı kimseler, O'nu şehirde kalmaya razı ettiler. Kararlaştırılan bir günde şehir ve kırsalındaki insanlar, kurtuluş için Tanrı'ya dua eden Aziz'in arkasında tören alayında gitti. Onun duaları kabul oldu. Ankara,

¹³ Kuzeyden gelerek Beypazarı ile Nallıhan arasında, Çayırhan'da Sakarya'ya katılan çayın adıdır (Umar, 1993, s. 723).

vabadan kurtarıldı ve hatta hayvanlar, Theodore'nin kutsadığı kutsal su serpilerek kurtarıldı. Daha sonra metropolisin vatandaşları onu şükran ve minnetle manastırına geri getirdiler..." (Vie de Theodore de Sykeon, 45. 1-15; Foss, 1977, s. 57; Akyol, 2022, s. 98, 99)

Ankara halkının veba karşısındaki çaresizliği ve muhtemelen birçoklarının yakınlarını da salgından dolayı kaybetmeleri, onları ilahi himmete sevk etmiştir.¹⁴

İnançsal açıdan bakıldığında Aziz Theodoros, şehir ve kırsalında Tanrı'nın himmetiyle birçok mucizeyi gerçekleştiren bir manevi güç olarak görülüyordu. Onun manevi gücünün büyüklüğüne olan inancı hagiografideki birçok anlatının yanında şu anlatı açıkça göstermektedir:

"...Siberis (Σιβέρεως) nehri manastırın yakınındaki Sykeon köyünden geçerken ekili arazinin yakınından geçiyor ve bereketli araziye zarar veriyor ve çoraklaştırıyordu. Aziz, Tanrı'ya güvenerek geldi ve Mesih adına nehre yatağını değiştirmesini ve bundan sonra tarlalara yaklaşmamasını emretti. Tahta bir haç dikip dua ederek nehri tarlaları terk etmeye zorladı. Yine birkaç adam nehri geçerken ölmüşlerdi. Bu olay dolayısıyla Theodore, kazanın olduğu noktaya, nehrin tam ortasına gitti ve dualar ederek, Tanrının lütfuyla o zamandan beri nehri her zaman güvenli ve geçişini kolay kıldı..." (Vie de Theodore de Sykeon, 45. 15-28)

Bölge insanının bir memur, vergi memuru veya sıradan biri tarafından baskıya uğraması durumunda da Theodoros'a sığındığı, ondan yardım istediği ve Theodoros'un mucizevi bir şekilde kişiyi sıkıntıdan kurtardığı görülüyor (Vie de Theodore de Sykeon, 147).

Bu anlatılar, VI. ve VII. yüzyıllarda Ankara ve kırsalında aziz kültünün oldukça canlı olduğunu göstermektedir. Theodoros'un bir aziz olarak temayüz etmesini sağlayan yine bir aziz kültü olmuş ve Theodoros, hagiografiye göre birçok tehlikelerden ve manevi düşmanlardan Aziz Georgios tarafından kurtarılmış ve bir aziz olarak yetiştirilmiştir. Bu anlatılar ile Theodoros, kendisini dini için feda eden ve Hz. İsa'nın yolundan giden bir martyr/azize bağlanmakta ve bu rabita yoluyla ruhaniyeti meşrulaştırılmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde XI. yüzyıl gibi geç dönemlerde de (Türk fethinin hemen sonrasında) rastlanan Aziz Georgios kültünün Bizans kırsalında bu dönemde etkili olduğunu görüyoruz. Aziz Georgios'un Roma İmparatoru Diocletianus döneminde (284-305) yaşadığı ve öldürülerek hayatına son verildiği kabul edilmektedir (Ocak, 1991, s. 664; Aziz George kültünün Müslüman Türkler arasındaki yayılışı için bkz. Ocak, 1991; Diocletianus döneminde özellikle 303-305 yılları arasında Hristiyanları hedef alan kovuşturmaların detayları için bkz. Duygu, 2021). Hagiografide Georgios, aziz (αγιου) (Vie de Theodore de Sykeon, 7. 4), martyr (μάρτυρος) şeklinde (Vie de Theodore de Sykeon, 9. 11) ve onun makamı da martyrion (μαρτύριον) (Vie de Theodore de Sykeon, 7. 3) olarak kaydedilmiştir. Bu kavramların ifade ettikleri anlamlar göz önüne alındığında kavramların, bugün sahip oldukları anlamları en geç altıncı yüzyılda kazanmış olduklarını görüyoruz (Walter, 1995, s. 297).

Hagiografinin birçok bölümünde bazı yerlerde yapılan kazılar sonrasında yeraltından kötü güçlerin çıkıp insanlara zarar verdiği ve Theodoros'un bu güçleri yeniden yeraltına hapsedmesi olayı anlatılıyor. Definecilik, yeraltındaki kötü güçlerin yeryüzüne çıkması ve insanlara zarar verebileceği düşüncesiyle yasaktı ve şehirlerdeki yöneticilerin, insanların zarar görmesine neden olan definecileri cezalandırdığını görüyoruz. Hagiografiye göre Eukrae köyündeki

¹⁴ Bu salgından önceki birçok salgın ile kıyaslanamayacak kadar şiddetli olan bu salgın, nüfusun yoğun olduğu büyük kentlerde yaşamı oldukça kötü bir şekilde etkilemiştir. Iustinianus da vebaya yakalanmıştı. İstanbul'da vebadan ölenlerin sayısının günde beş bin kişiye ulaştığı kayıtlıdır. Bu durum sayı vermek mümkün olmasa da Ankara'da da geçerli olmalıdır (Akyol, 2022, s. 99).

Timotheos adlı bir çiftçi, arazisini çevreleyen bir tepenin yamacını kazarak bir hazineyi ele geçirir. Onun kazdığı yerden birçok kötü ruh etrafa dağılarak insanlara zarar vermeye başlar. Dönemin Metropolis Ankara Valisi Euphrantas, bu kazıdan haberdar olunca Timotheos'u buradaki mezarı açtığı için ağır bir para cezasına çarptırır, onun yaptığı kötü işten dolayı acı çekenlerin acısını hafifleteceği düşüncesiyle öküz derisinden bir kırbaçla kırbaçlatıp hapsettirir (Vie de Theodore de Sykeon, 116).

Definenin iblisler tarafından korunduğu inancı da hagiografideki anlatılarda mevcuttur.¹⁵ Metne göre yine aynı köyde (Eukrae) belli bir yerde duran eski zamanların paganlarının iblisler tarafından korunan iskeletlerini içeren mermer bir lahit vardır. Köylüler bu lahiti suluk görevi görmesi için kapağını açarak köye getirirler. Köy sakinlerinin çoğu iblisler tarafından rahatsız edilir ve hayvanları yaralanır. Köylüleri bu durumdan Theodoros kurtarır. Lahiti iblislere geri vermez ve su oluğu olarak kullanılmaya devam eder (Vie de Theodore de Sykeon, 118). Bu anlatı ve benzeri anlatımlara göre pagan mezarları ve pagan yapıları kötü ruhların barındığı yerler olarak görülüyor ve uzak durulması gereken yerler olarak düşünülüyordu.

Ören yerlerinde eski pagan tanrıların/tanrıçaların kötü ruhlarla yaşadığı düşünülüyor ve buralardan korkuluyordu. Mesela Theodoros'un maneviyatı hagiografide övülürken kimse'nin gitmeye cesaret edemediği Artemis kült alanına onun gidip orada mezmurları okuması olağanüstü bir olay olarak aktarılır (Vie de Theodore de Sykeon, 16. 1-15). Hagiografide paganlara ait eserlerden bu derece korkulması, VI. yüzyılda hâlâ Hristiyanlıktan Paganizme bir dönüş olabileceğinin de korkusu olarak okunabilir. Bu korku vasıtasıyla insanlar pagan kült merkezlerinden uzak tutulmaya çalışılıyordu.

Sonuç

Sykeonlu Theodoros, öğrencisi Eleusios Georgios'un VII. yüzyılda kaleme aldığı hagiografide pek doğal olarak başlıca kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle bu eser, Theodoros'u övmek, onun mucizevi işlerini sonraki kuşaklara bildirmek gibi amaçlarla kaleme alınmıştı. Hagiografide dönemin siyasi, sosyo-kültürel ve dinî yapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hagiografi özellikle Bizans kırsalındaki zihniyete dair bir içgörü sağlamaktadır. VII. yüzyılın ortalarına kadar hazırlanmış olan hagiografi, Sasani istilaları ve ardından Müslümanların Anadolu akınları öncesindeki dönemin düşünce yapısını bize aktarmaktadır.

Hagiografiden yola çıkarak Anadolu'da Hristiyanlığın yaygın inanç olması yanında sayıları az da olsa Yahudi nüfusunun varlığı ve yine Paganizm'e dönüş korkusunun yaşandığı görülmektedir. Dönemin Anadolu'sunda dindarlığın en önemli değerlerden biri olduğu görülmektedir. Asketik hayat ve bu hayatı benimseyenlerin toplum nezdinde yüce bir makamda olduğu ve yereldeki saygınlığın keşişlerin kilise hiyerarşisinde de yer bulmalarını sağladığı görülmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da kilise hiyerarşisinde Patriğe bağlı din adamları ile manastırdaki keşişler arasında bir çekişmenin varlığı söz konusudur.

¹⁵ Günümüzde de definecilerin büyük bölümü, hazinenin manevi güçler tarafından korunduğunu düşünmekte ve kazıya başlamadan önce, kazıyı yaparken ve kazıdan sonra çeşitli yollarla bu sorunu çözmeye çalışmaktadır. Definecilere göre kazı işinde en büyük sıkıntıyı manevi güçler, "cinler" oluşturur. Bu nedenle cinleri kovacak, tılsım ve büyüleri çözecek bir hocaya mutlak ihtiyaç vardır. (Konyar, 2008, s. 2225, 2226)

Hagiografide bazı din adamlarının isimleri ve kilise hiyerarşisindeki mevkileri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Metinde VI. yüzyılda diyakozdan Patriğe kilise hiyerarşisini ve halk arasında önem atfedilen bayram günleri gibi kutsal günler hakkında kayıtlar bulunuyor. İnsanı güçler (cin, şeytan...vs.) ve bu güçlerin insanlar ile etkileşimi hususunda dönemin insanının düşüncesi metinden okunabiliyor. İkonaların Tanrı ile insanlar arasında bir bağlantı olduğuna inanıldığı ve ikonaların toplumda saygı gördüğü, ikonalara saygının artmasının ikon kırıcılık hareketine zemin hazırladığı metindeki ikonaların olağanüstü mucizelerine istinaden söylenebilir.

Taşrada belirgin bir siyasi otorite eksikliğinin olduğunu köylülerin genellikle sorunlarını çözmek için kırsaldaki kilise ve manastırlara başvurmalarından anlıyoruz. Bu durum Bizans Anadolu'sundaki emperyal çöküşün bir yansıması olarak okunabilir. İstilalar öncesi Bizans Anadolu'sunun karanlık, iblislerle dolu bir dünya olarak tasvirinin arka planında İmparatorların ve generallerin başarısızlığı bulunmaktadır. Bu umutsuz süreçte St. Georgios ve St. Theodoros'un insanlara umut olduğu, şehirleri koruduklarına inanıldığı, birçok felaketten kurtulmalarına vesile olduklarına inanılıyordu. Bu dönemde Aziz kültürünün canlılığını metnin tamamından görebiliyoruz.

St. Theodoros'un hagiografisi, III. yüzyıl krizi sonrası sağlanan ve VII. yüzyıla kadar süren refah döneminden istilalar dönemine geçişin bir göstergesi ve bu dönem insanının inanç dünyası hakkında bilgi veren sınırlı kaynaklardan biridir.

KAYNAKÇA

- AKYOL, H. (2016). "Hristiyanlığın Doğuşu ve Yayılması", *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul: İdeal.
- AKYOL, H. (2022). *Roma-Bizans Döneminde Ankara Siyasi, Fiziki, İdari, Sosyo-Ekonomik ve Dinî Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BARC HARD, D. (2003). "Sykeon rediscovered? A site at Kiliseler near Beypazarı", *Anatolian Studies*, 53, ss. 175-179.
- BOZKURT, T. (2004). *Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CORMACK, R. (1985). *Writing in Gold, Byzantine Society and Its Icons*, New York: Oxford University Press.
- DAWES, E. - BAYNES, N. H. (1948). *Three Byzantine Saints, Contemporary Biographies Translated From the Greek*, Alden Press, Oxford: Basil Blackwell.
- DOWLINGSOKA, J. (2020). *Performative Hagiography: The Life of Theodoros of Sykeon and its Seventh-Century Galatian Context*, Master Thesis, Macquarie University, Faculty of Arts, NSW Australia.
- DUYGU, Z. (2021). *Nikomedea ve Hristiyanlık: İlk Beş Yüzyıl*, İstanbul: Düşün.
- DUYGU, Z. (2023). *Süryanilerde Tarih Yazıcılığı*, İstanbul: Kutadgu.
- DUYGU, Z. (2023a). *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*, İstanbul: Düşün.

- DUYGU, Z. (2023b). *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, İstanbul: Timaş.
- EVAGRIUS SCHOLASTICUS (2000). *Ecclesiastical History*, İngilizceye çev. Michael Whitby, , Liverpool: Liverpool University Press.
- FESTUGIÉRE, A. J. (1970). *Vie de Theodore de Sykeon. I: Texte grec II: Traduction, commentaire et appendice*. Subsidia Hagiographica 48, Brussels: Sociéete des Bollandistes.
- FOSS, C. (1977). "Late Antique and Byzantine Ankara", *DOP*, 31: 27+29-87.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, C I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KONYAR, E. (2008). "Türkiye'de Definecilik Eski Eser Yağması", *Toplumsal Tarih*, 185: 2222-2227.
- MATTEI, J. L. (2013). *Vie de Saint Theodore de Sykeon (Bey pazarı)*, İstanbul: Les Editions Isis.
- MITCHELL, S. (2015). *A History of the Later Roman Empire, AD 284–641*, Chichester: John Wiley & Sons, Inc.,
- OCAK, A. Y. (1991). "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü", *Belleten*, LV/214: 661-673.
- PROCOPIUS (1914). *History of the Wars*, İngilizceye çev. H. B. Dewing, , London-New York: The Loeb Classical Library.
- THE CHRONICLE OF ZUQNIN (1999). İngilizceye çev. Amir Harrak, Canada: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- WALTER, C. (1995), "The Origins of the Cult of Saint George", *Revue Des études Byzantines*, 53: 295-326.

EXTENDED ABSTRACT

While sources providing information about 6th and 7th century Anatolian cities are limited, there are almost no resources providing information about the Anatolian countryside. For this period when resources were limited, St. Theodoros' hagiography contains information about the cities, toponymy, topography, political and socio-cultural life of that period. In fact, this hagiography, written with the aim of conveying the miracles of Theodoros to the next generations, also reflects the world of beliefs and thoughts of the Anatolian people in the periods we mentioned.

In the study, based on Theodoros' hagiography, the belief world of the people living in Anatolia in the 6th and 7th centuries, especially in Sykeon, a rural settlement, was examined. In this context, the subjects of the common religious groups of the period, the importance of piety, the source of holiness, the ways of legitimizing holiness, the cult of Saints in particular the cult of St. George, the conflict between monasteries and churches, the function of icons, magic and witchcraft, holy days and the pagan world view of the people of the period were tried to be discussed.

Theodoros was born during the reign of Emperor Justinian (527-565), in Sykeon Village, near Anastasiopolis, west of Ankara, whose exact location has not yet been determined, and died on April 22, 613. The hagiography of St. Theodore was written by his student Eleusios, who was a direct witness to the life of the saint and was called Yorgos (Georgios) by Theodoros in line with the cult of St. Georgios. The hagiography of St. Theodore was written by his student Eleusios, who was a direct witness to the life of the saint and was called Yorgos (Georgios) by Theodoros in line with the cult of St. Georgios. The hagiography of Theodore, which was prepared until the middle of the 7th century, is a source of very high historical value, even though it is a hagiography. Hagiography contains valuable information about a period just before the Sassanid invasions, which would last from 602 to 628, and the subsequent Muslim raids on the region. In times of political instability, holy men were depicted as protectors of cities, instrumental in winning wars, and as healers who helped people and animals heal from epidemics. In those days when despair was at its peak, state institutions did not fulfill their functions sufficiently, and therefore these sacred men, who were considered protectors of cities and healers, were depicted as healers. It proves that men are given even greater importance by the public.

Based on the hagiography, it is clearly seen that Christianity was the widespread belief in Anatolia of the period we are working on, while there were also Jews and heretics, although small in number. We see in many examples in hagiography that religiosity gives the individual respect in society. We understand from the dream narrative of Theodoros' mother, Maria, that dreams are a source of legitimacy in ascending to holy positions. As a matter of fact, this dream conveyed through Maria will make Theodoros' position even more important in the eyes of Christian generations. In addition to the cult of Saints, strong beliefs in metaphysical beings such as devils and demons are also noticeable in hagiography. Saints were also preventing the harm that beings depicted as sources of evil, such as devils and demons, could inflict on people, with the power given by God.

We see in hagiography that there were some holy days in the 6th and 7th centuries. The holy days mentioned in hagiography are: Epiphany day, Easter day, Khristos day, Palm Sunday, Martyr St. Antiochus day. In hagiography, we clearly see the people of the period's view of the

pagan world. In the 6th century, there were still narratives about the ruins that would drive people away from them out of fear of a possible return from Christianity to Paganism.

We see that there is a distinct lack of political authority in the countryside. Villagers generally turned to rural churches and monasteries to solve their questions. This situation can be read as a reflection of the imperial collapse in Byzantine Anatolia. The failure of emperors and generals lies in the background of the depiction of Byzantine Anatolia before the invasions as a dark, demon-filled world. In this hopeless period, it was believed that St. Georgios and St. Theodoros brought hope to people, they were believed to protect cities, and they helped them escape many disasters.

GÜZEL, EYLEM-ARSLAN SEVİN, NECLA-PURDE, KADİR (2023). "Osmanlı Dönemi Örselli

(Ödemiş / Gölcük Yaylası)

Mezar Taşları". *Karadeniz Araştırmaları*. XX/80: 1044-1078.

OSMANLI DÖNEMİ ÖRSELLİ (ÖDEMİŞ / GÖLCÜK YAYLASI) MEZAR TAŞLARI

Eylem GÜZEL*
Necla ARSLAN SEVİN**
Kadir PURDE***

ÖZ

Zengin bir mezar geleneğine sahip olan Türklere bu gelenek tarihsel süreç içinde varlığını korumuş ve Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde de yetkin örnekler ortaya çıkmıştır. Kimliğimizin önemli temsilcilerinden olan bu eserler ne yazık ki çevresel koşullar ve insan unsuru nedeniyle tahribata uğramakta ve yok olmaktadır. Mezarların incelenmesi ve sonrasında korunması kültürel mirasımız açısından hayli önemlidir. Çalışmamızda, İzmir İli Ödemiş İlçesi Gölcük Yaylası'ndaki Örselli Mezarlığı'nda Osmanlı Dönemi'ne ait 34 mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlardan başlıklı ve süslemeli şahidelere sahip 15'i form, teknik ve süsleme özellikleri bakımından ele alınmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bozdağ Yaylalarında Aydınoğulları ve Osmanlı Dönemleri konulu yüzey araştırması kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların verilerine göre; mezarların geneli sandukasız olup, taş ve toprakla belirginleştirilmiştir. Tarihi belli olan taşlardan en erkeni H.1172/M.1758-59, en geçi ise H.1331/M.1912-13 yıllarına aittir. Bu mezarlardan yedisi erkek, sekizi ise kadın mezarıdır. Kadın ve erkek mezar taşları genel olarak aynı tipolojiye sahip olmakla birlikte baş şahidelerinde yer alan başlık ve süsleme özellikleriyle farklılaşmaktadır. Bu bölümlerde görülen sarık, fes gibi erkek başlıkları ile kadın mezar taşlarındaki bezemeler, Osmanlı'nın geç dönemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ödemiş, Gölcük Yaylası, Osmanlı Dönemi, Mezar Taşı, Süsleme

OTTOMAN PERIOD ÖRSELLİ (ÖDEMİŞ / GÖLCÜK PLATEAU) TOMBSTONES

ABSTRACT

Turks have a rich tradition of tombs and graveyards. This tradition has been preserved throughout history and has produced competent examples during the Ottoman Empire. Unfortunately, these artefacts, essential representatives of our identity, are being destroyed due to environmental conditions and the human element. The study and subsequent protection of the tombs and graveyards are crucial for our cultural heritage. In our study, we identified 34 graves belonging to the Ottoman Period in Örselli Cemetery (Gölcük/Ödemiş/İzmir). Of these graves, 15 were analysed in form, technique, and ornamentation. The graves with capitals and ornamented tombstone inscriptions were included in this analysis. According to the studies conducted within the scope of the survey on the Aydınoğulları and Ottoman Periods in the Bozdağ Plateaus with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, the graves are generally without cists and are marked with stones and soil. The earliest of the stones with a date is H. 1172/M.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 08.09.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2023

* Doç. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bandırma-Balıkesir, ORCID: [0000-0002-6813-1766](https://orcid.org/0000-0002-6813-1766) eguzel@bandirma.edu.tr.

** Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi, İzmir, ORCID: [0000-0003-1653-4472](https://orcid.org/0000-0003-1653-4472), neclaarslansevin@yahoo.com.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bandırma-Balıkesir, ORCID: [0000-0003-2449-3412](https://orcid.org/0000-0003-2449-3412), kpurde@bandirma.edu.tr.

1758-59, and the latest is H. 1331/M. 1912-13. There are seven male graves and eight female graves. Generally, the tombstones of men and women have the same typology, but the headdresses and ornaments on the head tombstone inscriptions differentiate them. The male headdresses, such as turbans and fezes, are seen in these sections, and the decorations on the female gravestones point to the late Ottoman period.

Keywords: Ödemiş, Gölcük Plateau, Ottoman Period, Gravestones, Ornamentation

Giriş

Ege Bölgesi'nde, Aydın Dağları ve Bozdağlar yerleşime uygun çok sayıda yayla barındırır. Özellikle, bölgenin en önemli yükseltilerinden olan Bozdağlar (2159 m) üzerinde, aralarında Bozdağ ve Gölcük Yaylalarının da bulunduğu 20 kadar yayla yer almaktadır. Denizden 1050 m yükseklikteki, 6.5 km²'lik bir alana yayılan Gölcük Yaylası, bu yaylaların en büyüğüdür (Harita 1; Resim 1). Yaylanın üzerinde, 7000 yıldır var olduğu bilinen ve antik kaynaklarda *Torrhebia Limne* olarak geçen bir göl yer alır (Gölün oluşumu ve özellikleri hakkında bkz. Sevin, 2021, s. 717-724; Vardar, 2018, s. 38-40).

Bozdağlar; doğası, iklimi, bitki örtüsü ve yerleşime müsait platoları nedeniyle tarihin her devrinde yoğun bir iskâna sahne olmuştur (Sevin, 2016, s. 227; Meriç, 2018 s. 200-206; Bengisu, 1994, s. 33-43). Kaynaklarda da belirtildiği üzere, Bozdağlar, Türk-İslam Dönemi'nden itibaren yönetici kesim için özel bir anlam taşımış, Aydınoğlu beyleri ve Osmanlı şehzadeleri yaz aylarını Bozdağlar üzerindeki yaylalarda geçirmişlerdir. Aydınoğulları Dönemi'nde ilgi gören yaylalar (Güzel vd., 2022, s. 197-213; Ceylan, 2019, s. 311 vd.; İbn Battûta 2004/I, s. 419 vd.; Baykara, 1990, s. 11 vd.) Osmanlı Dönemi'nde bu önemini sürdürmüştür. Bozdağ ve Gölcük Yaylaları, Osmanlı saray yaşamında önemli merkezlerdir. 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı şehzadeleri, imparatorluk toprakları üzerindeki şehzade sancaklarına gönderilirdi. Şehzade sancakları arasında Manisa merkezli Saruhan Sancağı payitahta en fazla padişah göndereniydi. Tahta hazırlık dönemlerini Manisa Sarayı'nda geçiren şehzadeler, yaz aylarında Manisa'daki Susendiraz (antik Sosandra) Yaylası (Uluçay, 1941, s. 12, 14) ile Bozdağlar'daki Bozdağ ve Gölcük Yaylaları'na çıkarlardı. Özellikle Bozdağ ve Gölcük Yaylaları; yemyeşil ormanları, gölleri ve temiz sularıyla Osmanlı şehzadelerinin en fazla tercih ettiği yerlerdi (Emecen, 2015, s. 213 vd.; Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları Şehzâde Dîvânı Defterleri: Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı (1544-1594), 2017, s. 24 vd.). Belge ve kaynaklar, şehzadelerin yılın üç-dört ayını bu yaylalarda geçirdikleri bilgisini vermektedir (Âşık Mehmed, 2007, s. 176; İbn Kemal, 1996, 20; Uluçay, 1941, s. 7, 13-14; Güzel vd., 2022, s. 197-213). Ortaçağ ve Osmanlı kaynakları, Bozdağlar Yaylaları'nda Aydınoğulları Beyliği ve Osmanlı Dönemlerindeki iskâna dair bilgiler verirler; ancak 2021 yılına kadar yaylalarda bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. 2021 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan sağlanan izinle bir yüzey araştırması başlatılmış, 2022 yılında da devam ettirilen bu çalışmalar, Gölcük ve Bozdağ Yaylaları'nda gerçekleştirilmiştir¹. Çalışmada, tarihi kaynaklarda üzerinde durulan ve antik dönemlerden itibaren meskûn olan bu bölgede Aydınoğulları ve Osmanlı dönemlerine

¹Bozdağ Yaylalarında Aydınoğulları ve Osmanlı Dönemleri konulu yüzey araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (Proje Numarası: BAP-22-1004-004) ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi destekleriyle 5-20 Eylül 2022 tarihlerinde Ödemiş/Gölcük Yaylası'nda gerçekleştirilmiştir. Desteklerinden dolayı ilgili kurumlara teşekkür ederiz. Ayrıca çalışmalarımız sırasında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Ödemiş Kaymakamlığı, Ödemiş Belediye Başkanlığı, Ödemiş Jandarma Komutanlığı, Ödemiş Müze Müdürlüğü, Gölcük, Bozdağ ve Ovacık Muhtarlıklarına müteşekkirimiz.

ait izler bulunmaya çalışılmıştır. Yaylalardaki mezarlıklar, Osmanlı Dönemi yerleşiminin en önemli kanıtlarıdır. Bu açıdan Gölcük Yaylası'ndaki mezarlık alanları önemlidir. 2021-2022 yıllarındaki çalışmalar sırasında ilk olarak Gölcük Mahallesi'ndeki mezarlık alanları ele alınmıştır. Yüzey taramasında, tarihi özellik taşıyan üç farklı mezarlık alanı tespit edilmiştir. Mezarlıklarda yapılan çalışmada Osmanlı Dönemi'ne ait çok sayıda mezartaşı saptanmıştır. Yapıldıkları dönemlerin tarihi, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtan bu mezar taşları, ayrıca Türk süsleme sanatı motif ve kompozisyon uygulamalarının da birer taşıyıcısıdır.

Gölcük Yaylası'ndaki tarihi mezarlıklar, kuzeyden güneye doğru, Bentderesi (Boğaz-Bayırılı), Örselli ve Gedikyüzü olarak sıralanmaktadır (Harita 2). Bentderesi (Bayırılı-Boğaz), Gölcük Yaylası'nı oluşturan kuzey-güney yönlü vadinin kuzey uç kesiminde yer alan ilk mezarlıktır (Resim 2). Bugün Tabakçayı adını taşıyan derenin doğu kenarında konuşlanmış, tapuda 46 ada, 4 parsel numarasıyla kayıtlıdır.

Gölcük Yaylasında yer alan bir diğer mezarlık, 1133 rakımlı Gedik Tepesi'nin batı eteklerinde kurulan Gedikyüzü Mezarlığı'dır. Ödemiş-Zeytinlik-Gölcük karayolunun Gölcük girişindeki boğazda, bir tepe üzerinde kurulan mezarlık 1950'li-60'lı yıllarda Gölcük ile Zeytinlik arasındaki yolun yapımı sırasında iki parçaya ayrılmıştır. Mezarlığın ana bölümü, 241 ada, 1 parseldeki doğu etekte, yolun güneydoğusunda yer alır. Mezar taşı örneklerinin çoğunluğu bu kısımda bulunur. Yolun kuzeybatısındaki 248 ada, 11 parsel numaralı bölümde ise az sayıda mezar taşı örneğine rastlanmıştır (Resim 3).

Bölgedeki diğer bir mezarlık alanı, bu çalışmanın konusunu teşkil eden Örselli Mezarlığı'dır. Eski ve Yeni olmak üzere iki farklı kısımdan oluşan mezarlık alanında yapılan araştırmada; mezarlığın farklı yerlerinde kendi hallerine terk edilmiş Osmanlı Dönemi'ne ait 34 mezar taşı tespit edilmiştir. Yayınlama açısından tamamını ele almanın zorluğu sebebiyle bu 34 mezar taşından 15'i incelenmiştir. Seçilen örneklerde, olabildiğince farklı özellikler sergileyen taşlar tercih edilmiştir. Mezarlıktaki yerleri tespit edilen ve numaralandırılarak belirlenen mezar ve mezartaşları temizlenerek fotoğraflanmış ve bilgi fişleriyle kayıt altına alınmıştır. Tarihsel birer belge niteliğindeki bu eserler, tipoloji, süsleme ve kitabe özellikleriyle incelenmiş, taşların, plastik özelliklerinin yanı sıra bölge tarihine ilişkin katkıları da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Varlıklarını koruyan, ancak tahrip oldukları gözlenen bu mezarların incelenmesi ile mezarların daha fazla hasar görmeden ve ortadan kalkmadan belgelenmesi hedeflenmiştir. Geçmişle gelecek arasında bir köprü olan bu eserleri korumak, tanıtmak, bu konuda yöre halkını bilinçlendirmek kültür mirasımız açısından oldukça önemlidir.

Gölcük Yaylası Örselli Mahallesi Mezarlığı ve Mezar Taşları

Ölüm, yaşamın en önemli evrelerinden biridir. Bu evre ve sonrası yapılan ritüeller, insanlar tarafından zamana ve coğrafyaya göre farklı inanç sistemleri içinde değişik şekillerde yorumlanmıştır. Mezar ve mezar taşı geleneği bunlardan biridir. Türklerin yaşadığı coğrafyalarda köklü bir mezar geleneğinin izlerini görmek mümkündür (Bahar, 2015, s. 273-294; Çal, 2015, s. 295-332; Biçici, 2006, s. 175-193; Karamürsel, 2002, s.76-79; Karamağaralı, 1992, s. 1 vd.; Haseki, 1977, s. 5 vd.). Binlerce yıllık bir kültürün izlerini barındıran Türk mezar taşları, Osmanlı Dönemi'nde de gelişimine devam etmiştir. Epigrafik ve bezeme özellikleriyle tarihi, sosyo-kültürel ve sanatsal açıdan hayli gelişkin mezar örneklerine sahip mezarlıklardan biri de Gölcük Yaylası'nda bulunan Örselli Mezarlığı'dır.

Gölcük vadisinin güneybatı yamaçlarında yer alan, Gölcük mahalle merkezine yakın konumdaki Örselli Mezarlığı iki parçadan oluşur. Bunlardan kuzeyde, Örselli mevki, 291 ada, 1 parselde yer alanı “Eski Mezarlık”, (Resim 4) yaklaşık 200 m kadar güneyinde Cumaönü mevki, 354 ada, 55 parseldeki ise “Yeni Mezarlık” olarak geçer (Resim 5). Eski Mezarlık’ta tarihi değer taşıyan 18 mezartaşı tespit edilmiştir. En erken örnek H. 1172/M. 1758-59, en geç örnek ise H.1349/M.1930 tarihlidir. Yeni Mezarlık’ta ise 16 mezartaşı tespit edilmiştir. Mezartaşları arasında tarihleri tespit edilebilmiş olanlardan en eskisi H.1224/M.1809-10, en geçi ise H. 1350/ M.1931-32 tarihlidir. Bu mezarlar arasında farklı özellikleriyle dikkat çeken 15 mezartaşı inceleme konusu yapılmıştır.

Osmanlı Dönemi’ne ait bu örnekler, çoğunlukla benzer özelliklere sahiptir. Mezarların geneli şahideli toprak mezar tipindedir (Resim 6-7). Mezarların bir kısmı baş ve ayak şahideli iken bazıları sadece baş şahidelidir. Baş şahideleri tipoloji, süsleme ve kitabe özellikleriyle dikkat çekmektedir. Ayak şahidelerinin tümü ise aynı tipolojiye sahiptir. Sade ve kimi zaman özensiz şekilde işlenmiş bu taşların yukarıya doğru genişleyen gövdeleri, sivri kemerle sonlandırılmıştır. Mermer ve kimi örneklerde mikaşist (yöresel taş) kaba taşlardan yapılmış olan ayak şahidelerinde, herhangi bir bezeme yoktur. Kırılmış örnekler de bulunmaktadır (Resim 8). Aynı özellikleri göstermesi ve bezemesiz olması nedeniyle, tekrara düşmemek için ayak şahideleri genel olarak anlatılmıştır. Baş şahidelerinde ise farklı uygulamaların görüldüğü örnekler kronolojik olarak incelenmiştir. Bu mezartaşları aşağıda ele alınmıştır:

1. Mehmed oğlu Ali İbrahim Efendi

Eski Mezarlık’tadır. Toprak mezarın baş şahidesi, mermerdendir. 74 x 21 x 10 cm ölçülerindeki² şahidenin gövdesi dikdörtgen formludur ve kısa bir boynun üzerine yerleştirilen bir başlıkla sonlanır. Başlık kısmı kaybolmuştur. Şahidenin ön yüzündeki kitabe metni, altı satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmıştır (Resim 9).

Kitabe metni:

- 1 Ah mine'l-mevt
- 2 Ziyaretten murad hemen duadır
- 3 Bugün bana ise yarın sanadır
- 4 Merhûm ve mağfûr El-Hâc
- 5 Mehmed oğlu Ali İbrahim Efendi
- 6 Rûhuna Fâtiha sene 1172 (M.1758-59)

2. El-Hâc oğlu Âlim Mehmed

Eski Mezarlık’tadır. Toprak mezar baş ve ayak şahidelidir. Baş şahidesi 63 x 21 x 10 cm ölçülerindedir ve şahide kısa bir boyunla daralarak sarık şeklinde bir başlıkla taçlandırılmıştır. Oval formlu sarığın tepe kısmı düz bırakılmış, alt kısmı ise sağdan sola çapraz eğimde sarılmış destarludur. Şahidenin ön yüzünde yer alan kitabe metni, altı satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmıştır (Resim 10).

² Şahidelerin ölçülerinden birincisi yükseklik, ikincisi en, sonuncusu da taşın kalınlığıdır.

Kitabe metni:

- 1 Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- 2 Merhûm ve Mağfurun leh
- 3 El-Hâc Ali oğlu
- 4 Âlim Mehmed rû-
- 5 hçün Fâtîha
- 6 Sene 1183 (M. 1769-70)

3. Fâtıma kızıÂişe kadın

Eski Mezarlık'tadır. Daha önce toprak mezar iken sonradan mermer sandukalı bir hâle dönüştürülmüştür. Bu değişimi eski fotoğraflardan da takip etmek mümkündür (Resim 11-12), (Yılmaz, 2013, s. 49-50. Foto. 21). Bunun nedeni, kitâbesinden anlaşılacağı üzere, mevtanın Hz. Muhammed'in soyundan, *Haşimî neslinden* olmasıdır. Mermer baş şahidesinin yukarıya doğru genişleyen gövdesi silindirik boyunla daralarak hotoz ile taçlandırılmıştır. 76 x 22 x 10 cm ölçülerindeki taşın gövde kısmında, kabartma tekniğinde, dört satır mâil celî sülüs yazı bulunmaktadır. Kitabede yer alan mevtanın *Haşimî neslinden* olduğu ifadesi mezara önem kazandırmaktadır (Resim 13).

Kitabe metni:

- 1 Ah mine'l-mevt
- 2 Fâtıma kızı Âişe
- 3 Kadın Haşimî neslinden
- 4 Sene 1183 (M.1769-70)

4. Hacı Mehemed'in kızı

Eski Mezarlık'tadır. Toprak mezar, baş ve ayak şahidelidir. Mermer baş şahidesinin gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Dilimli bir tepelikle taçlandırılmıştır. İstiridye formunu andıran motif bir silmeyle çevrelenmiş olup, bu silme merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır. Bu kısım çiçek motifi ile dolguludur. Çiçeğin etrafında, istiridye motifi sekiz kollu genişleyerek etrafa açılmıştır (Resim 14). Taşın üst kısmı kırıktır. Yan dilimli kısımlar ise akantus yaprakları ile doldurulmuştur. 64 x 32 x 4 cm ölçülerindeki mezartaşının kitabe metni, dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla işlenmiştir.

Kitabe metni:

- 1 Ah mine'l-mevt
- 2 Hacı Mehemed kızı
- 3 Merhûme kerime rûhuna

4 Fâtiha sene 1200 (M.1785-86)

5. Hacı Hasan oğlu Kara Mehemed

Eski Mezarlık'tadır. Baş ve ayak ucu şahidelidir. Mermer baş şahidesi 103 x 28 x 8 cm ölçülerindedir. Taşın yukarı doğru genişleyen gövdesi boynun üzerine yerleştirilen bir sarıkla taçlandırılmıştır. Üst kısmı düz olan sarık, enine sarılı destarlıdır. Altı satır hâlinde mâil celfi sülüs hatla yazılan kitabe metni, silmelerle oluşturulan panolar içerisinde yer alır (Resim 15).

Kitabe metni:

- 1 Hüve'l-Mu'în
- 2 Bu merkade her kim ider dua
- 3 İde mahşerde şefaât Müctebâ
- 4 Hacı Hasan oğlu
- 5 Merhûm Kara Mehemed
- 6 Rûhuna Fâtiha sene 1224 (M.1809-10)

6. Dedebaşoğlu Süleyman Ağa'nın oğlu Mustafa

Yeni Mezarlık'tadır. Toprak mezarın baş ve ayak ucu şahidelidir. Mermer baş şahidesi 90 x 24 x 10 cm ölçülerindedir. Dikdörtgen formlu mermer baş şahidenin gövdesi boyun kısmında daralarak bir sarıkla taçlandırılmıştır. Üst kısmı düz olan sarık, enine sarılı destarlıdır. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle ayrılan panolar içerisine altı satır hâlinde mâil celfi sülüs hatla kabartılmıştır (Resim 16).

Kitabe metni:

- 1 Hüve'l-Bâkî sene 1247 (M.1831-32)
- 2 Derdime derman aradım bir ilacın
- 3 Bulmadım hasreta fani cihanda
- 4 Tûl-ı ömür sürmedim Dede
- 5 Başı oğlu Süleyman Ağa'nın
- 6 Oğlu Mustafa rûhuna Fâtiha

7. Hacı Göbelek zevcesi Âişe

Yeni Mezarlık'tadır. Toprak mezarın baş ve ayak ucu şahidelidir. Mermer baş şahidesi 105 x 35 x 8 cm ölçülerindedir. Taşın yukarı doğru genişleyen gövdesi barok-rokoko üsluplu bitkisel bir tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde, üstten yuvarlak kemer ile sınırlandırılmıştır. Kemerin üzerine vazo biçimine getirilmiş barok yapraklar yerleştirilmiştir. Buradan çıkış yapan akantus yaprakları, her iki yana simetrik olarak sarkarak tepeliği doldurmaktadır. Altı

satır hâlinde mâil celî sülüs hatla yazılan kitabe metni, silmelerle oluşturulan panolar içerisinde yer alır (Resim 17).

Kitabe metni:

- 1 Ah mine'l-mevt sene 1282 (M.1865-66)
- 2 Okuya bir Fâtiha rahmeten li'l-alemin
- 3 Durağı cennet ola makamı hemin
- 4 Hacı Göbelek
- 5 Zevcesi merhûme Âişe
- 6 Rûhiçün Fâtiha

8. Ağaoğlu Hüseyin kerimesi Şâkire

Yeni Mezarlık'tadır. Toprak mezarın sadece baş şahidesi mevcuttur. Mermer baş şahidesi 57 x 27 x 3 cm ölçülerindedir. Yukarı doğru genişleyen gövde sivri kemerli bir tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde, üstten yuvarlak kemerle kuşatılmıştır. Tepelikte, kemerin merkezinden stilize akantus yaprakları çıkmaktadır. Yukarıya doğru yükselen barok karakterli bu yapraklar, iki yönden aşağı doğru sarkarak tepeliği doldurmaktadır. Dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla yazılan kitabe metni, silmelerle oluşturulan panolar içinde yer alır (Resim 18).

Kitabe metni:

- 1 1317 (M.1899-1900)
- 2 Ağa oğlu Hüseyin
- 3 Kerimesi Şâkire rûhuna
- 4 Fâtiha

9. Kocabaşoğlu Mehmed kerimesi

Yeni Mezarlık'tadır. Toprak mezar baş ve ayak şahidelidir. Mezarın etrafı moloz taşlarla çevrilidir. Baş şahidesi 60 x 26 x 4 cm ölçülerindedir. Taşın yukarı doğru genişleyen gövdesi sivri kemerli bir tepelikle taçlandırılmıştır. Gövde ve tepelik bölümleri yuvarlak bir kemer ile ayrılmıştır. Tepeliğin yüzeyi barok karakterli akantus yapraklarıyla doldurulmuştur. Kıvrılarak aşağı doğru sarkan akantus dallarının ucuna simetrik iki çiçek motifi yerleştirilmiştir. Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisine dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmıştır (Resim 19).

Kitabe metni:

- 1 1318 (M.1900-01)
- 2 Kocabaş oğlu
- 3 Mehmed kerimesi

4 Rûhuna Fâtiha

10. Seferlioğlu Hasan mahdumu İbrahim

Eski Mezarlık'tadır. Sadece baş şahidesi mevcuttur. 60 x 24 x 4 cm ölçülerindeki şahidenin yukarı doğru hafifçe genişleyen gövdesi, boyun üzerine oturtulan Hamidî fes şeklinde bir başlıkla taçlandırılmıştır. Fesin üst yanından alta doğru bir püskül sarmaktadır. Şahidenin ön yüzünde yer alan kitabe metni, sağa eğimli silmelerle ayrılan panolar içerisine dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmıştır (Resim 20).

Kitabe metni:

1 1320 (M.1902-03)

2 Seferli oğlu Hasan

3 Mahdumu İbrahim

4 Rûhuna Fâtiha

11. Karakaşoğlu Süleyman kerimesi Âişe

Eski Mezarlık'tadır. Toprak mezar baş ve ayak şahidelidir. Mermer baş şahidesi yerinden sökülmüş ve kırık bir haldedir. Mevcut haliyle 58 x 25 x 4 cm ölçülerindedir. Taşın yukarı doğru genişleyen gövdesi sivri bir tepelikle son bulmaktadır. Tepeliğin en üstünde istiridye kabuğu motifi yer alır. İstiridyenin altında simetrik olarak iki yana kıvrılmış barok-rokoko karakterli stilize yapraklar vazo veya saksı içerisinde yükselmektedir. Vazodan iki yana sarkan yaprakların altında kalan boşluk çiçek dolguludur. Yuvarlak kemerle sınırlandırılan gövde yüzeyinde, sağa eğimli silmelerle ayrılmış panoların içerisine, altı satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmış kitabe metni yer almaktadır (Resim 21).

Kitabe metni:

1 Sene 1320 (M.1902-03)

2 Gelin oldum allar pullar giymedim

3 Gençliğimde böyle ölüm görmedim

4 Karakaş oğlu Süleyman

5 Zevcesi Âişe rûhuna

6[Fâtiha] (Bu kısım kırıktır.)

12. Saferoğlu Mustafa'nın zevcesi Şefika

Yeni Mezarlık'tadır. Toprak mezarın etrafı taşlarla çevrilidir. Baş ve ayak şahideli mezarın baş şahidesi 70 x 28 x 9 cm ölçülerindedir. Şahidenin yukarıya doğru genişleyen gövdesi üzerine kabartma bir yuvarlak kemer işlenmiştir. Kemerin üst kısmında zikzakların doldurduğu bir bordür yer alır. Bordürün üzerindeki alnlık, çiçek ve yaprak motifleriyle

bezenmiştir. Dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla hazırlanan kitabe metni, silmelerle oluşturulan panolara yazılmıştır (Resim 22).

Kitabe metni:

- 1 1322 (M.1904-05)
- 2 Safer oğlu Mustafa'nın
- 3 Zevcesi Şefika
- 4 Rûhuna Fâtiha

13. Kabaroğlu Monla İbrahim mahdumu Hamid

Eski Mezarlık'tadır. Toprak mezar baş ve ayak şahidelidir. Mermer baş şahidesi 74 x 29 x 4 cm ölçülerindedir. Taşın yukarı doğru genişleyen gövdesi, boyun kısmı ve üzerindeki sarık ile sonlanmaktadır. Sarığın tepe kısmı ovaldır, destarları ise enine sarılmıştır. Şahidenin ön yüzünde yer alan, dört satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmış kitabe metni, silmelerle oluşturulan panolara işlenmiştir (Resim 23).

Kitabe metni:

- 1 1329 (M.1911)
- 2 Kabar oğlu Monla
- 3 İbrahim mahdumu
- 4 Hamid rûhuna Fâtiha

14. Ali Hâfız oğlu Hakkı kerimesi Şefika Hanım

Eski Mezarlık'tadır. Alt kısmı kırık olup baş şahidesi yerde durmaktadır. Mezartaşı 65 x 20 x 3 cm ölçülerindedir. Mermer baş şahidenin yukarı doğru genişleyen gövdesi, sivri kemerli bir tepelikle taçlandırılmıştır. Tepeliğin ekseninde bir çiçek motifi yer almaktadır. Motifin altında kalın bir bordüre yer verilmiştir. Oyma zikzakların doldurduğu bu bordürün altındaki dört satır mâil celî sülüs kitabe metni kabartma olarak yazılmıştır. Kitabe metni, oval silme kuşağıyla çevrelenmiştir (Resim 24).

Kitabe metni:

- 1 1331 (M.1912-13)
- 2 Ali Hâfız oğlu Hakkı
- 3 Kerimesi Şefika Hanım rûhuna
- 4 Fâtiha

15. Hacı İbrahim oğlu Hacı Ahmed

Eski Mezarlık'tadır. 78 x 23 x 8 cm ölçülerindeki toprak mezar sadece baş şahidelidir. Mermer baş şahidenin dikdörtgen gövdesi, kavuk şeklinde bir başlıkla sonlanmaktadır. Kavuk başlıkta sarık, başlığın alt kısmına, dışa taşkın bir biçimde sarılmıştır. Sarığın dışında kalan başlığın üst bölümü ise düz ve sadedir. Beş satır hâlinde mâil celî sülüs hatla kabartılmış olan kitabenin alt kısmı kırıktır (Resim 25). Son satır bu nedenle okunamamaktadır. Ancak mezartaşlarının geneli göz önüne alındığında, ayrıca önceki satırında "rûhuna" ibaresi bulunması nedeniyle, bu satırın "Fâtiha" olması muhtemeldir.

Kitabe metni:

- 1 Ah mine'l-mevt
- 2 Merhûm ve mağfûr
- 3 Hacı İbrahim oğlu
- 4 Hacı Ahmed rûhuna
- 5 [Fâtiha] (Bu kısım kırıktır)

Değerlendirme ve Sonuç

Türk hakimiyeti döneminde, bugün Ödemiş'e bağlı Bozdağlar'daki yaylalar önem kazanmıştır. Bu yaylalar arasında en dikkat çekenleri Gölcük ve Bozdağ Yaylaları'dır. Yaylalardaki Aydınogulları ve Osmanlı Dönemlerine ait izleri tespit amacıyla sürdürülen saha çalışmasında, şimdilik, en önemli verileri mezarlıklarda bulmak mümkün olmuştur. Zengin bir mezartaşı geleneğine sahip olan yörede, Örselli Mahallesi'nde bulunan mezarlık alanı bu açıdan gelişkin örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Eski ve Yeni olarak iki farklı alana ayrılan mezarlık sahasında yapılan çalışmalarda, makaleye konu olarak farklı uygulamaların görüldüğü örnekler seçilmiştir. İncelenen bu örnekler 18.-19. ve 20. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Örselli'de bulunan iki mezarlık alanındaki tarihi değer taşıyan örnekler, genel olarak benzer tipolojiye sahiptir. İncelenen eserlerin çoğunluğu şahideli toprak mezar türündedir. Büyük bölümü sandukasız olan bu mezarlar, taş ve toprakla oluşturulmuş bir yükselti üzerine veya doğrudan toprağa gömülü şahidelerdir. Bu uygulamanın tek istisnası, Haşimî Neslinden Fâtıma kızı Âişe Kadın'ın Mezarı'dır (no: 3). Bu mezar diğerlerinden farklı olarak sandukalıdır. Kitabesinde belirtildiği üzere, mezarda yatan kişi, Haşimî neslindedir. Bu açıdan mezarın önemini vurgulamak amacıyla mezar yakın zamanlarda yenilenmiş, demir kafesli, sandukalı tipe dönüştürülmüştür.

Mezarların yedi tanesi baş ve ayak şahideli (no: 2, 4, 5, 6, 7, 9 11-13), diğerleri ise sadece baş şahideleridir (no: 1, 3, 8, 10, 14, 15). Baş şahideleri genel olarak aynı tipolojiye sahiptir. Dikdörtgene yakın bir gövdeye sahip olan taşların çoğunluğu yukarı doğru genişleyen bir formdadır. Başlıklı ve tepelikli olarak iki farklı formdaki baş şahideleri, süslü bir alınlık ve başlıkla taçlandırılmıştır. Mermer malzeme ile yapılmış olan baş şahidelerin ön yüzü kitabelidir. Eserlerin kitabe metni ile bezemesinde oyma ve kabartma tekniği uygulanmıştır. Ayak şahidelerinin bütünü aynı tipolojiye sahiptir. Sade biçimde işlenmiş bu taşların yukarıya

doğru genişleyen dikdörtgen gövdeleri sivri kemerle sonlandırılır. Mermer ve kimi örneklerde mikaşist (yöresel taş) kaba taş malzeme ile yapılmış olan şahidelerde, herhangi bir bezeme yoktur.

Mezar taşları, gövde tipolojisi olarak fazla bir çeşitlilik göstermemekle birlikte, baş şahidelerde görülen başlık ve tepeliklerine göre değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Erkek mezar taşlarında görülen başlıklar (Güzel, 2016, 39 vd. Kökrek, 2015, s. 45-53; Çal, 2000, s. 206-225; Laqueur, 1997, s. 138-160; Bacqué-Grammont, Laqueur ve Vatin, 1990, 170 vd.; Kumbaracılar, tarihsiz, 18 vd.), Osmanlı mezar geleneğinde sosyal statünün en önemli göstergesi olan önemli uygulamalardır. Toplumsal sınıf için ayırt edici bir sembol olarak kullanılan bu başlıklar sayesinde, ölen kişinin cinsiyetini ve hayattayken sahip olduğu statüyü anlamak mümkündür. Ancak, bu başlıkların kullanım yerlerinin, her durumda tam bir kesinlik arz etmediği de göz ardı edilmemelidir. Aynı başlık farklı meslek gruplarında da kullanılabilir (Kökrek, 2015, s. 56). Erkek mezar taşlarında görülen ve biçimlerinde farklılıklar gösteren fes, kavuk, külah, sarık gibi başlıklar, genellikle *başta giyilecek şey, baş kisvesi* anlamlarına gelen serpûş olarak adlandırılmaktadır (Koçu, 1969, s. 204). Osmanlılarda kullanılan serpuşlar, farklı dönemlerde değişik şekillerle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan sarık³, fes⁴ ve kavuk⁵ şeklindeki serpuşlar, araştırmamızda yer alan erkek baş şahidelerinde de kullanılmıştır (Çizim 1). Mezar taşlarının dördü sarık (no: 2, 5, 6, 13) başlıklıdır. Kavuk (no: 7) ve fes (no: 10) başlık ise birer örnekte karşımıza çıkmaktadır. Sarıklı başlıklı örneklerden sadece birinde ölen kişiyle ilgili olarak *âlim* ifadesi kullanılmıştır (no: 2). Diğer üç örnekte ise ölenlerin babaları ile ilgili olarak *monla* (no: 13), *ağa* (no: 6) ve *hacı* (no: 5) ünvanları kullanılmış, ancak kendileriyle ilgili herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. Kâtibî türdeki kavuk⁶ örneğinde herhangi bir meslek belirtilmemiş, ölen için *hacı* ibaresi kullanılmıştır (no: 15). Hamidî fesin kullanıldığı örnekte de herhangi bir meslek ibaresine yer verilmemiştir. Mehmed oğlu Ali İbrahim Efendi'nin baş şahidesinde, boyunluk üzerinde yer alan başlık düşmüştür. Bu nedenle tipi tespit edilememiştir.

Anadolu mezar taşlarında sıklıkla kullanılan benzer başlıkları, öncelikle İstanbul olmak üzere Bursa, Trabzon, Denizli ve Giresun gibi merkezlerde bulmak mümkündür (Eren, 2020, s. 350 vd.; Güzel, 2016, 39 vd.; İltar, 2005, s. 50-51, 140-141; Mermutlu vd., 2011, s. 36, 56, 63; Çal, 2000, s. 206-225). Başlıkların yakın çevre örneklerinin bulunabildiği yerler ise; İzmir-Ödemiş İlçesi; Mescitli Köyü (Yılmaz, 2013, s. 89, Foto. 60), Karadoğan Köyü (Yılmaz, 2013, s. 94, Foto. 65) mezarlık alanlarıdır. İzmir'deki Hacı Mahmud Camii Haziresi'nde yer alan mezartaşları da kâtibî kavuk ve benzer fesli başlıklara sahiptir (Ülker, 1988, s. 11-42). İzmir dışında yine benzer örneklere Manisa'da rastlanmaktadır. Gördes Ağalar Mezarlığı'ndaki 1864 tarihli bir mezar taşında kullanılmış olan fes başlık, buna örnek olarak verilebilir (Biçiçi, 2004, s. 62, 67).

³ Türkçe sarmak kökünden gelen sarık; kavuk, külah, fes gibi başlıkların üzerine veya etrafına sarılan dülbent veya şala verilen isimdir. Sarığın Farsça karşılığı *destar*, Arapça karşılığı ise *ammâmedir*. Sarık ayrıca bir başlık türü olarak da kullanılmıştır (Koçu, 2015, s. 202).

⁴Fesler, görünüş ve ölçülerine göre, Mahmutiye, Mecidiye, Aziziye, Hamidiye isimleriyle bilinen türlere ayrılmaktadır (Koçu, 2015, s. 115).

⁵Kavuk, Osmanlı toplumundaki en yaygın başlık türüdür. Kavukların çoğu sarıklı olduğundan sarık ile kavuk aynı anlamda kullanılmıştır (Çal, 2000, 206-225; Güzel, 2016, s. 40-41).

⁶Kâtibî kavuk başlık için bkz. Koçu, 2015, s. 148; Güzel, 2016, s. 213; Kumbaracılar, tarihsiz, s. 21, Res. 50.

Başlık, çoğunlukla erkek mezartaşlarında tercih edilmiştir. Kadın mezar taşlarında ise başlığa sadece Haşimî neslinden Fâtıma kızı Âişe Kadın'ın baş şahidesinde (no: 3) rastlanır. Burada kullanılan hotoz⁷ başlığın dışında diğer kadın mezartaşlarında, başlık yerine genellikle farklı formlarda tepelikler kullanılmıştır. Tepelik formu olarak sivri kemerli (no: 8, 11, 12, 14), dilimli kemerli (no: 4) ve bitkisel süslemeye göre şekillenmiş bir örnek (no: 7) bulunmaktadır.

Şahidelerin bir diğer özelliği süslemeleridir. Mezartaşları, gerek biçim gerekse kompozisyon açısından dönemlerinin form ve bezeme geleneğine bağlı düzenlemelere sahiptir. 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatında, özellikle de mimaride görülmeye başlanan Avrupa etkili barok ve rokoko yansımalar taşlarda da kendini hissettirmektedir (Kuban, 2007, s. 499-523; Tuncel, 1989, 7; Bakır, 2003, 50, 93; Laqueur, 1997, s.128-132; Haseki, 1977, s. 44; Cezar, 1971, s. 4 vd.; Kuban, 1954, 22 vd.). Bu etkiler, stilize bitkisel motifler, S ve C'lerden oluşan kıvrımlar, meyve tabağı ve vazoyu andıran saksı gibi nesnelerin kullanımında görülmektedir. Bezemeler daha çok kadın mezar taşlarının tepelik kısmında yoğunlaşmaktadır (Çizim 2). Erkek mezar taşları sade tutulmuştur. Ayak şahideleri ise tümüyle bezemesizdir.

Bezemelerde yoğunluğu bitkisel motifler oluşturmaktadır. Osmanlı sanatında, özellikle 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan akantus yaprakları kıvrılarak şahidelerin tepeliklerini doldurmaktadır. Akantus yaprağı, son dönem Osmanlı mezarlarında farklı biçimlerde sıklıkla kullanılan bir motiftir ve başta İstanbul (Haseki, 1977, s. 33, 46, Res. 85, 60) olmak üzere, Trabzon (Eren, 2020, s. 365), Giresun (İltar, 2005, s. 22, 382), Safranbolu (Biçici, 2008, s. 297-324), Manisa (Biçici, 2004, s. 52-53), Edincik (Balıkesir) (Tüfekçioğlu, 2005, s. 68, Res. 129) ve Göynük (Bolu) (Çal, 2007, s.357, 362, Res. 9, 73) gibi farklı merkezlerde karşımıza çıkmaktadır.

Motifin farklı kullanımlarını mezar taşlarında izlemek mümkündür. Bunlardan ilki, akantus yaprağının, kitabe ile tepeliği ayıran yuvarlak kemer formlu silmenin üzerinden, tek bir merkezden çıkış yaparak tepeliğe dağılmasıdır (no: 8-9). Sıklıkla karşılaşılan bu kompozisyonun benzerine, Ödemiş'in Gereli Köyü Mezarlığı'nda bulunan 1850-51 tarihli Medine isimli bir kadına ait şahidede de rastlanmaktadır (Yılmaz, 2013, s. 180, Foto: 148). Çeşme Kalesi'ndeki Ümmihan isimli bir kadına ait 1844 tarihli diğer bir mezar taşında da benzer akantuslu kompozisyon görülür (Biçici, 2020, s. 166-167, Foto. 79). Bir diğer kullanımda akantus, vazoyu andıran stilize bir akantus yuvasından (no: 7) çıkış yapmaktadır. Soyutlamaya gidilen bu uygulamanın yörede sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer bir kompozisyona, İzmir-Menderes'de bulunan Samancıoğlu Haziresi Mezarlığı'nda rastlanmaktadır. Barok hatlı yaprak içinden yükselen akantuslu kompozisyon, örneğimizle benzerlik göstermektedir (Balata, 2020, s. 135, Foto. 27).

Akantus yaprağının bir diğer kullanımı, dallarının ucuna yerleştirilen çiçekli tasviridir (no. 9). Barok karakterli akantus yapraklı bu tasvir örneğinin benzerine, Çeşme Kalesi'nde, Rukiye isimli bir kadına ait 1849 tarihli mezar taşında tesadüf edilmektedir. Kompozisyonda, akantus demetinin iki yanında birer küpe çiçeği yer almaktadır (Biçici, 2020, s. 188-190, Foto. 90). Bolu Müzesi'nde bulunan Şerife Zeynep Hanım'a ait 1846 tarihli mezartaşında da benzer şekilde akantus yaprakları ile çiçek motifi bir arada kullanılmıştır (Aktaş Yasa vd., 2011, s. 82, Res. 20). Farklı türde bitkisel dallarla da kompoze edilen çiçek motifinin (no. 12), herhangi bir

⁷Aslı kotaz olan bu başlık, kadınların kendi saçlarından veya yemeni ve sâire ile yaptıkları baş süsüdür (Koçu, 2015, s. 131).

bitki olmaksızın tek olarak yansıtılan yalın örnekleri de bulunmaktadır (no.14). Bu tür kullanımın hemen hemen aynısı, Ödemiş-Çaylı Beldesi Mezarlığı'ndaki Aişe Ana'nın 1905-06 tarihli mezarının baş şahidesinde uygulanmıştır (Yılmaz, 2013, s. 345, Foto. 313). Çiçeğin altında, zikzaklı çizgilerle işlenmiş bir bordür bulunmaktadır. Şahide bu biçimiyle sadece çiçek motifi ile değil, aynı zamanda tüm öğeleriyle, örneğimizle aynı kompozisyon düzenine sahiptir.

Mezartaşlarında akantuslu kompozisyonların yanında farklı bitkisel düzenlemelere de yer verilmiştir. Yaprakların vazo veya saksı içinden çıkararak tepelik yüzeyine dağıldığı örnek bu açıdan bir hayli ilginçtir (no: 11). Türk sanatı içerisinde çiniden mezar taşına kadar geniş bir kullanım alanı bulan vazo (Akar, 1969, s. 267-278), özellikle 18. Yüzyılın ortalarından sonra, tıpkı akantus gibi, barok ve rokoko etkisiyle mezar taşlarında çeşitli biçimlerde yer almıştır (Tuncel, 1989, s. 38, Kat. No. 13). Buradaki mezar taşı örneğinde, vazo motifi, barok-rokoko karakterli kompozisyondaki stilize yapraklara uyumlu bir biçimde eşlik etmektedir. Mezartaşında dikkatleri çeken diğer bir motif ise tüm bu kompozisyonu taçlandıran istiridyedir. Yeniden doğuş, ikinci bir hayat ve doğurganlık, dişilik gibi sembolik anlamlarıyla farklı medeniyetlerin sanatlarında uygulanan bu motif, Türk sanatı içinde mimariden el sanatlarına değin geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2013, s. 1, 87; Çakmakoglu Kuru, 2008, s. 110-124; Yılmaz, 2005, s. 7, 15-24; Kuban, 1954, s. 27vd.). Barok ve Rokoko gibi Batılı sanat akımlarının yansımalarından biri olan istiridyeye, mezarlıktaki bitkisel bir kompozisyonda uygulama alanı bulmuştur (no. 11). İstiridyeye ile taçlanan benzer mezartaşlarına yörede de sıklıkla rastlanmaktadır. Ödemiş-Gereli Köyü Mezarlığı'nda bulunan Aişe isimli kadının 1908-09 tarihli mezarının baş şahidesinde, iki yönden aşağıya doğru sarkan yaprakların üst kısmında benzer şekilde istiridyeye motifine yer verilmiştir (Yılmaz, 2013, s. 359, Foto. 327).

Mezartaşı süslemelerinde, yarım daire içerisinde istiridyeye olarak tanımlanabilecek bir motif özellikle dikkat çeker (no. 4). İzmir ve yakın çevresinde yaygın kullanım bulan bu motifin benzer uygulamasına, Tire Müzesi'nde (Ebiri, 2016, s. 24, Foto.6; Biçici, 2009, s. 112, Foto. 1; Ülker, 1986, s. 15;), Çeşme Kalesi'nde (Biçici, 2020, s. 60-61, Foto. 25) ve Pınarbaşı Mezarlığı'nda (Ülker, 1985, s. 9) tesadüf edilmektedir. Çeşme Kalesi'nde bu motifin farklı denemeleri dikkat çekmektedir. Zeliha isimli bir kadına ait 1793 tarihli mezar taşında bu motif, taşın merkezindeki bir çarkıfeleğin etrafından çıkan 9 adet akantus yaprağı ile oluşturulurken (Biçici, 2020, s.60-61, Foto. 25), Aliye isimli bir kadına ait 1780 tarihli mezar taşında ise gül goncasının etrafından çıkan ışın çubukları diğer örneklerle göre sivriltilmiştir (Biçici, 2020, s. 36-37, Foto. 13). İzmir dışında Gördes (Manisa) (Biçici, 2004) ve Edincik (Balıkesir) (Tüfekçioğlu, 2005, s. 45, Res.91) gibi diğer Batı Anadolu kentlerinde de benzer motifli mezartaşları bulunmaktadır.

İstiridyeye görünümlü ışın çubukları mezartaşlarının yanısıra mimaride de karşımıza çıkmaktadır. İstiridyeye motifine, Birgi'deki 18. Yüzyıla ait Karaoğlu Camii'nin vaaz kürsüsünde rastlanır (Ayhan, 2016, s. 220-221, Res. 8). Akantus yaprakları ve dönemin diğer süsleme unsurlarıyla işlenen bu motif, en yaygın olarak, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki çeşmelerde karşımıza çıkmaktadır. 18. Yüzyıl İstanbul çeşmelerinde, ışınsal bir taç şeklinde kilit taşında, kilit taşına yakın konumda ve kartuşlarda uygulanmıştır (Sevinçtav Kanlıçay, 2010, s. 58-61; Barışta, 2004, s. 82). Aynı zamanda bu motif, 18. Yüzyıl İstanbul mezartaşlarında da görülmektedir (Haseki, 1977, s. 35, 45, Res. 63, 83). Bunun en güzel örneği Sultan III. Ahmet'in annesi Emetullah Gülnuş Hatun'un (1640-1715) mezar taşında karşımıza çıkmaktadır (Barışta, 1993, s. 79-80, Res. 75).

Osmanlı Dönemi Örselli (Ödemiş / Gölcük Yaylası) Mezar Taşları

Örselli Mezarlığı'ndaki baş şahidelerinin tümü kitabelidir. İncelenmiş olan mezar kitabelerinin tamamı sülüs hatla yazılmıştır. Kitabe satırları kabartma harflerle ve daha çok sağa eğimli olarak düzenlenmiştir. Kitabelerde, başlangıç ifadesi, tarih, durum bildirme, insanlardan istek, aile-yakınlarının adı ve akrabalık bağları, Tanrı'dan istek (dua) ve ölenin kimliği hakkında bilgiler yer almaktadır (bkz. Tablo 1).

Tarihi tespit edilmiş olan mezartaşlarından dokuzunda ölüm tarihi ilk satırda yer alırken (no. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14), beşinde (no.1- 5) sonda verilmiştir. Mezartaşları 1758 ile 1913 yılları arasına aittir (bkz. Tablo 1).

Başlangıç ifadeleri, tarihin ilk satırda yer aldığı mezartaşlarında, tarih ile birlikte verilmiştir. Kitabelerdeki bu başlangıç ifadelerini, Allah'ın sıfatları ve serzeniş şeklinde gruplandırmak mümkündür. Allah'ın sıfatları olarak, Hüve'l-Mu'în (no. 5), Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî (no. 2), Hüve'l-Bâkî (no. 6) ifadeleri kullanılmıştır. Serzeniş olarak kullanılan Ah mine'l-mevt kalıbı, dört örnekte karşımıza çıkmaktadır (no. 1, 3, 4, 7).

15 mezar taşından iki tanesinde ölenin ağzından ölüm olayının anlatıldığı, durum bildirme ifadesine yer verilmiştir:

Sıra No	İfade
6	<i>Derdime derman aradım bir ilacın Bulmadım hasreta fani cihanda Tûl-ı ömür sürmedim</i>
11	<i>Gelin oldum allar pullar giymedim Gençliğimde böyle ölüm görmedim</i>

Mezartaşlarının genelinde ölüm sebebi açıklanmamıştır. Sadece bir örnekteki ilaç ifadesinden dolayı ölümün hastalık nedeniyle gerçekleştiği söylenebilir (no. 6).

Üç adet baş şahidenin kitabesinde ölüünün ruhu için dua okunması istenmiştir (no. 1, 5, 7). Mezartaşlarının genelinde, kitabenin sonunda, "Rûhuna Fâtiha" ve "Rûhiçün Fâtiha" gibi ifadeler yer alır.

Sıra No	Tarih	İnsanlardan İstek
1	H.1172/M.1758-59	<i>Ziyaretten murad hemen duadır / Bugün bana ise yarın sanadır</i>
5	H.1224/M.1809-10	<i>Bu merkade her kim ider dua / İde mahşerde şefaât Müctebâ</i>
7	H.1282/M.1865-66	<i>Okuya bir Fâtiha rahmeten li'l-alemin / Durağı cennet ola makamı hemin</i>

Allah'a yakarış, yani dua ifadeleri olarak, erkekler için; ölen kişinin adından önce Allah'ın rahmetine kavuşmuş, esirgenmiş, bağışlanmış anlamlarında, *merhûm* ve *mağfûr* (no. 1, 4, 15), kadınlar için ise *merhûme* (no. 3, 7) şeklinde kalıplar bulunmaktadır.

Bir mezar hariç (no. 4), tamamında ölenin adı yazılmıştır (bkz. Tablo 1). Kadınlarda Aişe, Fâtıma, Safiyye, Şefika; erkeklerde ise Mehemed, Ahmed, Mehmed, Hamid, Mustafa, İbrahim isimleri tespit edilmiştir.

Kitabelerde gerek ölen kişinin gerekse yakınlarının meslekleri ve onlar için kullanılan unvanların belirtildiği bilgiler yer almaktadır. Erkekler için ağa (no. 6), âlim (no. 2) ve efendi (no. 1), kadınlar için ise kadın (no. 3) ve hanım (no. 14) ifadelerine yer verilmiştir. Kitabelerde ayrıca dini içerikli hacı (no. 4, 5, 7, 15), el-hâc (no. 2, 15), monla/molla (no. 13) ve hâfız (no. 14) gibi unvanlara da rastlanmaktadır.

Mezartaşlarında dikkat çeken unsurlardan bir diğeri kitabelerde yer alan sülale adlarıdır. Örneklerde, Ağaoğlu (no. 8), Dedebaşoğlu (no. 6), Kabaroğlu (no. 13), Kocabaşoğlu (no. 9), Karakaşoğlu (no. 11), Saferoğlu (no. 12) ve Seferlioğlu (no. 10) adları tespit edilmiştir. Mezar taşları üzerinde akrabalık bağlarını belirten, kadınlar ve erkekler için farklı şekillerde kullanılan ibareler yer almaktadır. Çalışmamıza konu olan taşlar üzerinde akrabalık ilişkileri *mahdumu, oğlu, kızı, kerimesi, zevcesi* gibi ifadelerle belirtilmiştir.

İncelenen mezar ve mezartaşları, kitabe, tipoloji ve süslemeleriyle Türk kültürünün gelişkin mezar kültürünü göstermektedir. Öte yandan söz konusu taşlar, Batılılaşma Dönemi'nin barok-rokoko özelliklerini de yansıtmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki mezar geleneğiyle benzeşen bu örneklerin yakın benzerlerini Batı Anadolu mezar geleneğinde bulmak mümkündür. Ancak barok ve rokoko etkili ve yüksek kabartma şeklinde işlenen İstanbul mezartaşları ile kıyaslandığında Batı Anadolu örneklerinin motif ve süsleme programı açısından daha sade olduğu görülmektedir.

Osmanlı mezar geleneğinin mütevazı birer temsilcisi olan Örselli mezartaşları, ne yazık ki giderek yok olmaktadır. Doğrudan toprağa dikilen şahidelerin bir bölümünün zamanla yan yattığı ve bazılarının yerlerinden sökülmiş oldukları görülmektedir. Şahidelerin bir kısmı kırılmış, özellikle başlıklar toprağa düşmüştür. Ayrıca taşların üzerinde liken oluşumu da dikkat çekmektedir.

Mezartaşları, sanatsal değerlerinin yanı sıra, ait oldukları dönemin ve kültürün toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısı hakkında bilgi sunan belgelerdir. Taşların kaybolması, aynı zamanda çok değerli bilgilerin de kaybolması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Örselli Mezarlığı'ndaki günümüze kadar ayakta kalabilmiş örneklerin korunması için ivedilikle gerekli tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Yüzey araştırması sırasında mezarlığın tescili için gerekli başvurular tarafımızca yapılmıştır.

KAYNAKÇA

AKAR, A. (1969). "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri". *Vakıflar Dergisi*, VIII: 267-272.

AKTAŞ YASA, A. vd. (2011) "Bolu Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları". *21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, (17-18 Ekim 2009 Bolu, Dörtdivan/Türkiye)*, (ed. A.Yaman - A. Aktaş Yasa - E. Öztürk - B. Kaya Yiğit), Bolu: AİBÜ BAMER Yayınları No: 9: 68-107.

ÂŞIK MEHMED (2007). *Menâzirü'l-Avâlim, II.* (haz. Mahmut Ak), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BACQUÉ-GRAMMONT, J-L. vd. (1990). "Les Cimetieres Ottomans Comme Source Historique. Methodologie et Possibilites des Traitement par L'Informatique/ Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları-Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarla Yapılabilecek İşlemler". *Erdem*, 6/, 117-214.

- BAHAR, H. (2015). "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü". *Aile Yazıları 8*. (ed. Saim Sakaoğlu- Mehmet Aça- Pervin Ergun), Ankara: Başak Matbaa: 273-294.
- BAKIR, B. (2003). *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Ankara: Nobel.
- BALATA, R. Y. (2020). "Değişim Sürecinde Samancıoğlu Câmii Haziresindeki (Cuma Ovası- İzmir) Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Araştırma". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/4: 112-150.
- BARIŞTA, H. Ö. (1993). *İstanbul Çeşmeleri-Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BARIŞTA, H. Ö. (2004). "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Çeşmeleri Arasında Eyüpsultan Çeşmelerinin Yeri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler (7-9 Mayıs)*. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2004, 74-83.
- BAYKARA, T. (1990). *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BENGİSU, R. L. (1994). "Torrhebia Limne". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*. 2: 33-43.
- BİÇİÇİ, H.K. (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- BİÇİÇİ, H.K. (2006). "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış". *Ekev Akademi Dergisi*, 10 /26: 175-193.
- BİÇİÇİ, H.K. (2008). "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20: 297-324.
- BİÇİÇİ, H.K. (2009). "Tire Müzesi'nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. yy.)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 50/1: 109-150.
- BİÇİÇİ, H.K. (2020). *Çeşme Kalesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşları*. (ed. Yunus Emre Tansü), Gaziantep: İksad Yayınevi.
- CEYLAN, M. A. (2019). "Geçmişten Günümüze Önemli Bir Sayfiye Gölcük Gölü ve Yaylası (Ödemiş)". *Yörük Obasından Ödemiş Ovasına Birgi, Ödemiş*. (ed. Turan Gökçe- Özer Küpeli). Ödemiş: Ödemiş Belediyesi.
- CEZAR, M. (1971). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇAL, H. (2015). "Türklerde Mezar - Mezar Taşları". *Aile Yazıları /8*, (ed. Saim Sakaoğlu - Mehmet Aça- Pervin Ergun) Ankara: Başak Matbaa: 295-332.
- ÇAL, H. (2000). "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, (28-30 Mayıs 1999)*. İstanbul: Eyüp Belediyesi: 206-225.
- ÇAL, H. (2007). "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları". *Vakıflar Dergisi*, XXX: 307-395.
- ÇAKMAKOĞLU KURU, A. (2008). "İkonografik Açından Ortaçağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi". *Erdem*, 52: 110-124.

- EBİRİ, G. (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- EMECEN, F.M. (2015). "Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazayâ Defteri". *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVI: 213-301.
- EREN, S. (2020). "Trabzon Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/11: 345-363.
- GÜZEL, E. (2016). *Osmanlı Mezar Taşlarında Serpuş Biçimleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÜZEL, E. vd. (2022). "Bozdağlar'daki Gölcük Yaylası'nda Aydınogulları Beyliği ve Osmanlı Dönemi Sarayları: Arşiv Belgeleri ve Yüzey Araştırmaları Işığında [Aydınogulları and Ottoman Palaces at Gölcük Plateau on Mt. Bozdağ: In The Light of Archival Documents and Archaeological Surveys]". *Arkeoloji Dergisi*. 2: 197-213.
- GÖKBEN A. (2016), "Birgi Karaoğlu Camii'nin Vaaz Kürsüsü". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39: 215-239.
- HASEKİ, M. (1977). *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*. İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.
- İBN BATTÛTA (2004). *Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battuta Seyahatnamesi I*, (haz. A. S. Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İBN KEMAL (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman, X*. (haz. Şefaettin Severcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İLTAR, G. (2005). *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARAMAĞARALI, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARAMÜRSEL, A. (2002). "Türklerde Mezar Geleneği". *Türkler Ansiklopedisi*, III: 76-79.
- KOÇU, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- KÖKREK, M. (2015). "Osmanlı Serpûşları". *İsmek, El Sanatları Dergisi*, 20: 45-53.
- KUBAN, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Pulhan Matbaası.
- KUBAN, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın.
- KUMBARACILAR, İ. (tarihsiz). *Serpüşlar*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.
- LAQUEUR, H. P. (1997). *Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve mezar Tasları*. (çev. Selahattin Dilidüzgün). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 46.
- MERİÇ, R. (1988). "Antik Dönemde Küçük Menderes Havzası'nın Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış". *Ege Coğrafya Dergisi* 4/1: 200-206.
- MERMUTLU, B. – H. B. Öcalan (2011). *Tarihi Bursa Mezar Taşları II Emirsultan Mezarlığı*. Bursa: Bursa Belediyesi Yayınları.

Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları Şehzâde Dîvânı Defterleri: Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı (1544-1594). (2017). (haz. Feridun Mustafa Emecen- Zekai Mete- Arif Bilgin). Ankara: TÜBA, Türkiye Bilimler Akademisi.

SEVİN, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SEVİN, V. (2021). "Lydia Bölgesi'nin Efsanevi Gölü: Torrhebia Limne". *Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller Prehistorya'dan Bizans Dönemine-Rivers, Seas and Lakes Through the Ages: From Prehistory to the Byzantine Period*. (ed. Oktay Dumankaya). İstanbul: Doruk Yayınları: 717-724.

SEVİNÇTAV KANLIÇAY, S. (2010). *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

TUNCEL, Gül (1989). *Batı Anadolu Bölgesi'nde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TURAN, B. (2013). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Kullanılan İstiridye Motifi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

TÜFEKÇİOĞLU, A. (2005). *Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*. Bursa: Edincik Belediyesi Kültür Yayınları.

ULUÇAY, M. Ç. (1941). *Manisa'daki Sarây-ı Âmire ve Şehzadeler Türbesi "849 H - 1296 H"*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

ÜLKER, N. (1985). "İzmir Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX. yüzyıl)". *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1-20.

ÜLKER, N. (1986). "Tire Müzesindeki İslami Kitabeler". *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 5-34.

ÜLKER, N. (1988). "İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX. yüzyıl)". *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı 6-10 Nisan 1987*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 11-42.

VARDAR, S. (2018). *Lidya'nın Tmolos (Bozdağlar) Yaylalarında Jeomorfoloji, Paleocoğrafya ve Jeoarkeoloji Araştırmaları*. İstanbul: Kriter Yayınları.

YILMAZ, E. (2013). *İzmir Ödemiş'teki Türk-İslam Devri Mezar Taşları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YILMAZ, S. (2005). *Osmanlı Mimarisinde İstiridye Formu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Kaynakları

Google Earth, <https://earth.google.com>, (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

EXTENDED ABSTRACT

The Bozdağlar (2159 m), one of the most important mountain ranges in the Aegean Region, is home to about 20 plateaus. The most important of these are the Bozdağ and Gölcük Plateaus. Due to its natural environment, climate, vegetation, and suitability for settlement, the Bozdağlar has been a significant settlement area throughout history. As mentioned in historical sources, the Bozdağlar has been a popular destination for the ruling class since the Turkish-Islamic period, and the Aydınoğlu beys and Ottoman princes would spend the hot summers in the plateaus. Medieval and Ottoman sources provide information about the settlement in the Bozdağlar during the Aydınoğlu Principality and Ottoman periods, but no detailed study of the plateaus was conducted until 2021. In that year, a survey was initiated with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, and these studies, which continued in 2022, were carried out in the Gölcük and Bozdağ Plateaus. The study aimed to identify traces of the Aydınoğlu and Ottoman Periods in this region, which has been inhabited since ancient times and is mentioned in historical sources. The cemeteries in the plateaus, which have survived from the Ottoman Period, are the most crucial evidence of this settlement. In this respect, the cemetery areas in the Gölcük Plateau are critical. The historical cemeteries in the Gölcük Plateau are listed as Bentderesi (Boğaz-Bayırlı), Örselli, and Gedikyüzü from north to south. The subject of this study is the Ottoman Period tombstones in the Örselli Cemetery. In the research carried out in the cemetery area, which consists of two parts, Old and New, 34 tombstones belonging to the Ottoman period were identified. Due to the difficulty of handling all of them in terms of publication, 15 of these 34 tombstones were analysed. These examples belong to the Ottoman period and date to the 18th-19th and the first half of the 20th century. Seven of these gravestones, dating between 1758 and 1913, belong to men and eight to women. The examples of historical value in the two cemeteries in Örselli have a similar typology in general. Most of the artefacts examined are of the earth grave type with tombstone inscriptions (*şâhide*). These graves, most of which are without cists, are buried on an elevation formed with stones and soil or directly in the ground. The only exception to this practice is the Tomb of Fâtima Daughter Āisha from the Hāshimite. The headstones generally follow the same typology. They have a body close to a rectangular shape with parallel sides, but most have a form that widens upwards. The headstones in two forms are crowned with a decorated gablet and cap. The front side of the headstones made of marble is inscribed. The inscription text and decoration of the works are carved and embossed. All of the foot-end tombstone inscriptions have the same typology. The bodies of these carved stones expand upwards and are terminated with a pointed arch. They are made of marble and, in some cases, mica schist (a kind of local stone), rough stone material without ornamentation. Although the tombstones do not show much diversity in terms of body typology, they appear in different forms according to the headdresses and crowns seen on the headstones. The headdresses seen on male gravestones are turbans, fezes, and kavuks. Although headdresses are often prominent on male gravestones, on female gravestones, the headdress is only applied on the head tomb of Fâtima Daughter Āisha Woman of the Hāshimī. Apart from the hotoz headdress used here, the other women's gravestones generally use different forms of headpieces instead of headdresses. Another feature of the tombstones is their ornamentation programs. Both in terms of form and composition, the tombstones have arrangements based on their period's form and ornamentation tradition. From the 18th century onwards, the European-influenced baroque and rococo reflections, which began to be seen in Ottoman art, especially in architecture, also made themselves felt on

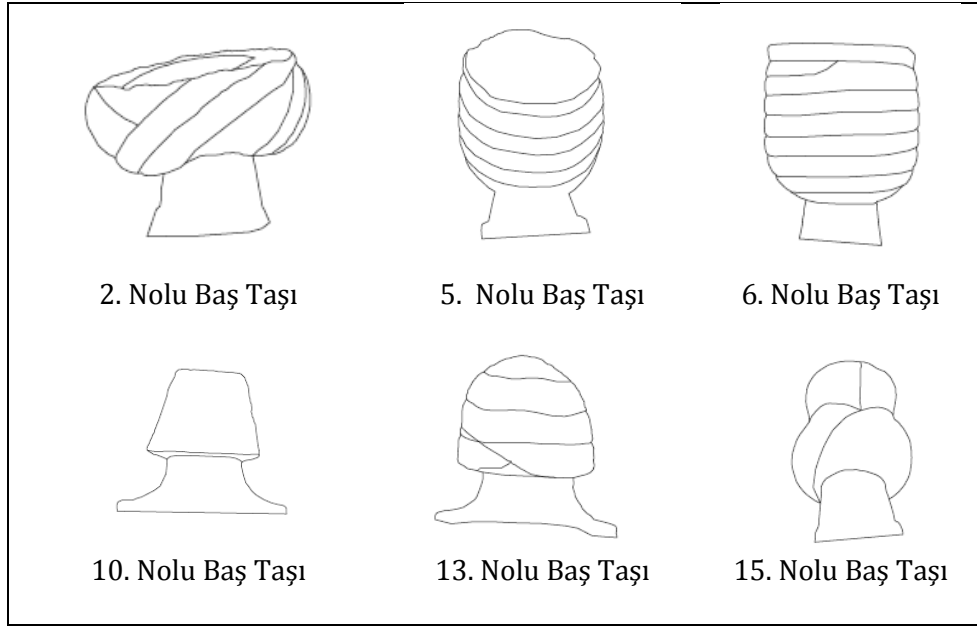
the stones. Floral motifs constitute the majority of the decorations. Acanthus leaves, which became widespread in Ottoman art, especially from the second half of the 18th century onwards, curl up and fill the tops of the *şâhides*. Other motifs, such as vases and oysters, harmoniously accompany the stylised acanthus branches in the baroque-rococo composition. All headstones of the earth graves in the Örselli Cemetery have an inscription text on their body surface. The grave inscriptions we have examined are all written in *sülüs* calligraphy. The inscription lines are arranged in relief letters, mostly inclined to the right. The inscriptions include an initial statement, a date, a status statement, a request from people, the name of the family and relatives, kinship ties, a request from God (prayer), and information about the deceased's identity. The graves and tombstones analysed reflect the developed grave culture of Turkish culture with their inscriptions, typology, and ornaments. On the other hand, these stones also reflect the baroque-rococo characteristics of the Westernization period. It is possible to find close analogues of these examples in the Western Anatolian grave tradition, similar to the grave practice in Anatolia, especially in Istanbul. However, compared to the baroque and rococo tombstones of Istanbul, which are carved in high relief, the Western Anatolian examples are more straightforward regarding motifs and ornamentation program. Unfortunately, the Örselli tombstones, which are modest representatives of the Ottoman grave tradition, are gradually disappearing. In addition to their artistic value, gravestones provide information about the social, political, and economic structure of the period and culture to which they belong. The loss of stones also means the loss of valuable information. For this reason, it is essential to take urgent measures to protect the surviving examples in the Örselli Cemetery.

EKLER:

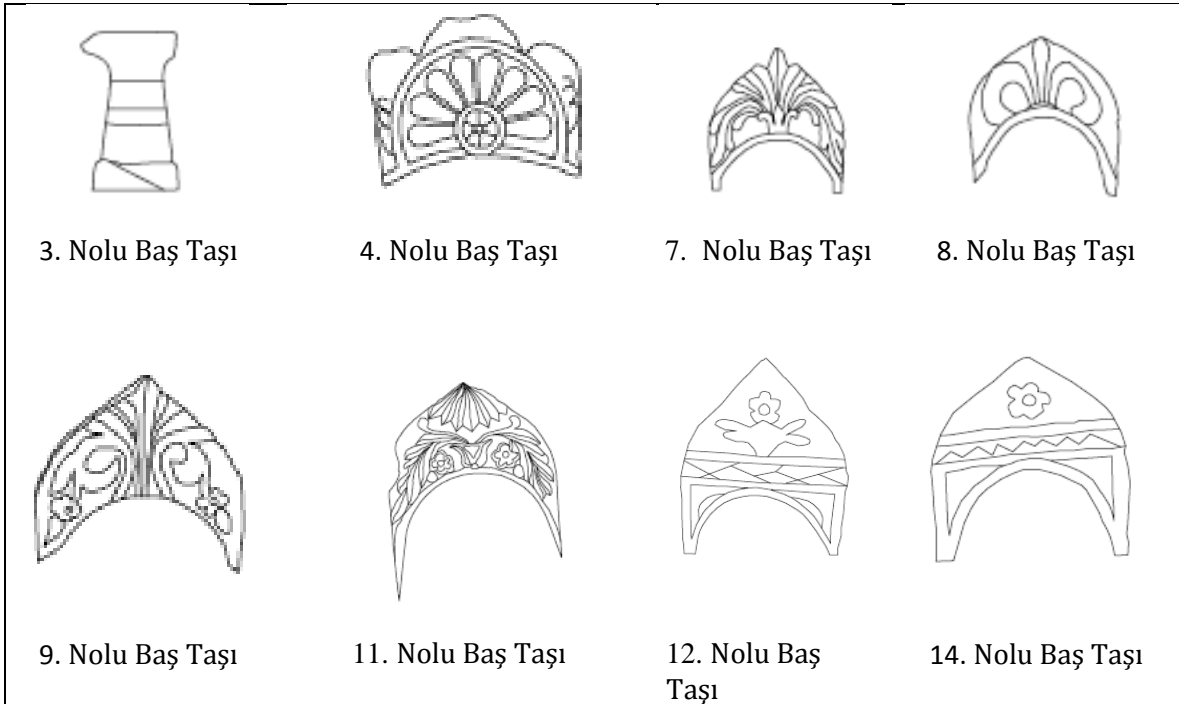
Tablo 1: Kitabe Bilgileri

Sıra No.	Tarih (Miladi)	İsim (Unvan)	Sülale adı veya Lakap	Yakınlık Derecesi	Meslek ve Unvan		Ölüm Yaşı
					Kendisi	Yakını	
1	H.1172/M.1758-59	Ali İbrahim Efendi	-	Mehmed oğlu	-		-
2	H.1183/M. 1769-70	Âlim Mehmed	-	El-Hâc oğlu	Âlim	El-Hâc	-
3	H.1183/M.1769-70	Âişe Kadın		Haşimî neslinden Fâtıma kızı	-		-
4	H.1200/M.1785-86	-	-	Hacı Mehmed'in kızı	-	Hacı	
5	H.1224/M.1809-10	Kara Mehmed	-	Hacı Hasan oğlu	-	Hacı	-
6	H.1247/M.1831-32	Mustafa	Dedebaşı oğlu	Dedebaşı oğlu Süleyman Ağa'nın oğlu	-	Ağa	-
7	H.1282/M.1865-66	Âişe	-	Hacı Göbelek zevcesi	-	Hacı	
8	H.1317/M.1899-1900	Şâkire	Ağaoğlu	Ağaoğlu Hüseyin kerimesi	-	Ağa	-
9	H.1318/M.1900-01	Kocabaşoğlu	Kocabaşoğlu Mehmed kerimesi	-		-
10	H.1320/M.1902-03	İbrahim	Seferlioğlu	Seferlioğlu Hasan mahdumu	-		-
11	H.1320/M.1902-03	Âişe	Karakaşoğlu	Karakaşoğlu Süleyman kerimesi	-		Genç Ölüm
12	H.1322/M.1904-05	Safiyye	Saferoğlu	Saferoğlu Mustafa'nın zevcesi	-		-
13	H.1329/M.1911	Hamid	Kabaroğlu	Kabaroğlu Monla İbrahim mahdumu	-	Monla	-
14	H.1331/M.1912-13	Şefika Hanım	-	Ali Hâfız oğlu Hakkı kerimesi	-	Hâfız	-
15	Tarihsiz	Hacı Ahmed	-	Hacı İbrahim oğlu	-	Hacı	-

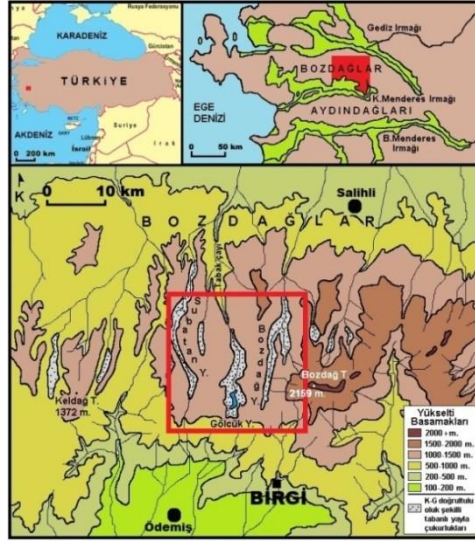
Osmanlı Dönemi Örselli (Ödemiş / Gölcük Yaylası) Mezar Taşları

Çizim 1: Erkek şahidelerinin başlık çizimleri

Çizim 2: Kadın şahidelerinin başlık çizimleri

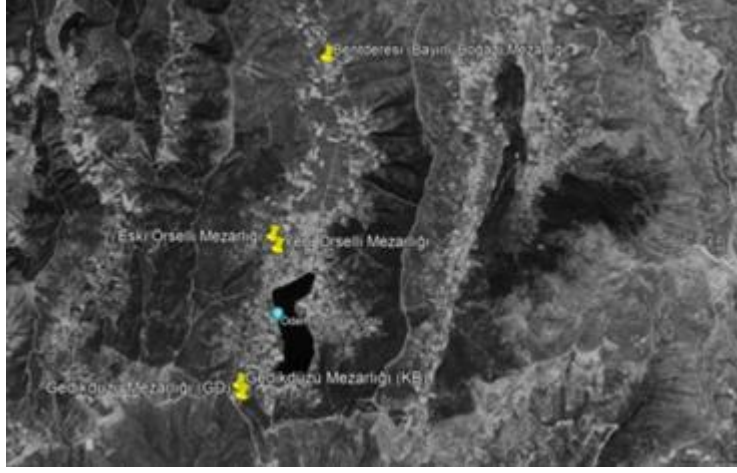

Harita 1: Bozdağlar Haritası, Serdar Vardar

Resim 1: Gölcük Yaylası genel görünüm, 2022 Yılı

Osmanlı Dönemi Örselli (Ödemiş / Gölcük Yaylası) Mezar Taşları

Harita 2: Gölcük Mezarlıkları (Google Earth, Erişim Tarihi: 10.09.2021)

Resim 2: Bentderesi Mezarlığı'ndan genel görünüm

Resim 3: Gedikyüzü Mevkii, 241 Ada, 1 Parselde yer alan mezarlıktan görünüm

Resim 4: rselli Mevkii, 291 Ada, 1 Parselde yer alan ski Mezarlık'tan görünüm

Osmanlı Dönemi Örselli (Ödemiş / Gölcük Yaylası) Mezar Taşları

Resim 5: Cumaönü Mevkii, 354 Ada, 55 Parselde yer alan Yeni Mezarlık'tan görünüm

Resim 6: Hacı Hasan oğlu Kara Mehmed'in mezarı

Resim 7: Dedebaşioğlu Süleyman Ağa'nın Oğlu Mustafa'nın mezarı

Resim 8. Karakaşoğlu Süleyman Kerimesi Ayşe'nin mezarı, kırık ayak şahidesi

Resim 9: Mehmed Oğlu Ali İbrahim Efendi'nin baş şahidesi

Resim 10: El-Hâc Oğlu Âlim Mehmed'in baş şahidesi

Resim 11: Haşimî Neslinden Fâtıma Kızı Âişe Kadın'ın baş şahidesinin Mayıs 2010 tarihli durumu (Yılmaz, 2013, s. 563, Foto. 21)

Resim 12: Haşimî Neslinden Fâtıma Kızı Âişe Kadın'ın mezarı (Günümüzdeki durumu)

Resim 13: Haşimî Neslinden Fâtıma kızı Âişe Kadın'ın baş şahidesi

Resim 14: Hacı Mehemmed'in kızının baş şahidesi

Resim 15: Hacı Hasan Oğlu Kara Mehmed'in baş şahidesi

Resim 16: Dedebaşioğlu Süleyman Ağa'nın Oğlu Mustafa'nın baş şahidesi

Resim 17: Hacı Göbelek Zevcesi Âişe'nin baş şahidesi

Resim 18: Ağaoğlu Hüseyin Kerimesi Şâkire'nin baş şahidesi

Resim 19: Kocabaşoğlu Mehmed Kerimesi baş şahidesi

Resim 20: Seferlioğlu Hasan Mahdumu İbrahim'in baş şahidesi

Resim 21: Karakaşoğlu Süleyman Kerimesi ÂiŖe'nin baŖ Ŗahidesi

Resim 22: Saferoğlu Mustafa'nın Zevcesi Ŗefika'nın baŖ Ŗahidesi

Resim 23: Kabaroğlu Monla İbrahim Mahdumu Hamid'in baş şahidesi

Resim 24: Ali Hâfız oğlu Hakkı Kerimesi Şefika Hanım'ın baş şahidesi

Resim 25: Hacı İbrahim oğlu Hacı Ahmed'in baş şahidesi

NATO STANDARTLARINDA BİR DENİZ KUVVETLERİ İNŞASI: UKRAYNA 2035 DENİZ STRATEJİSİ ÖRNEĞİ

Eda TUTAK*

ÖZ

Azrak Denizi ve Karadeniz'e bulunan kıyıları, enerji rezervlerine yakınlığı, Rusya ve Orta-Asya enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasındaki transit ülke konumu Ukrayna'yı bölgede sürdürülebilir güvenliğin kilit aktörü haline getirmektedir. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren NATO ile ortaklık geliştiren Ukrayna, bir taraftan ülkedeki otokratik eğilimleri yumuşatmak diğer taraftan Rusya'dan gelen baskıları dengelemek için NATO ile iş birliğini askerî, siyasi ve jeopolitik kapsamda araçsallaştırmıştır. Ukrayna, 2.759 km kıyı uzunluğu ve 72 bin km²'den fazla münhasır ekonomik bölgesiyle askerî ve ekonomik açıdan ulusal çıkarları denizlerle yakından bağlantılı olan bir devlettir. Dolayısıyla denizlerde hareket yeteneğine sahip, modern ve gelişmiş bir donanma gücüne sahip olmak Ukrayna açısından kritik önem taşımaktadır. Ancak 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle birlikte Ukrayna Donanması'nın %70'i yok olmuş, 2022 yılında Rusya tarafından Ukrayna'ya karşı başlatılan geniş çaplı askerî operasyon ise Ukrayna Donanması'nın hayati önemini yeniden ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı Ukrayna tarafından yayınlanan 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'ni analiz etmek ve belgede yer alan reformların NATO standartları, ilkeleri ve değerlerini içeren hedeflerini incelemektir. Ukrayna Deniz Kuvvetleri, 2035 yılına kadar NATO standartlarında modern ve gelişmiş donanma gücü inşa etmeyi ve açık deniz hareket kabiliyetine sahip bir kuvvet yapılanması gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Deniz Kuvvetleri, NATO, Donanma

THE BUILD-UP OF NAVAL FORCES WITH NATO STANDARDS: THE CASE OF UKRAINE'S 2035 STRATEGY OF THE NAVAL FORCES

ABSTRACT

Its coasts in the Sea of Azov and the Black Sea, its proximity to energy reserves, and its transit country location in the transportation of Russian and Central Asian energy resources to Europe make Ukraine a key actor in sustainable security in the region. Ukraine, which has been developing a partnership with NATO since 1991 when it gained its independence, has instrumentalized its cooperation with NATO within the scope of military, political and geopolitical scope in order to soften the autocratic tendencies in the country on the one hand and to balance the pressures from Russia on the other hand. Ukraine, with its 2,759 km of coastline and more than 72,000 km² of exclusive economic zones, is a state whose military and economic national interests are closely linked to the seas. Therefore, it is critical for Ukraine to have a modern and developed naval force with the ability to move at sea. However, with the annexation of Crimea by Russia in 2014, 70% of the Ukrainian Navy was destroyed, and the large-scale military operation launched by Russia against Ukraine in 2022 revealed the vital importance of the Ukrainian Navy again. The aim of this study is to analyze the 2035 Naval Strategy Document published by Ukraine and to examine the objectives of the reforms included in the document, which include NATO standards, principles, and values. The Ukrainian Navy aims to build a modern and advanced naval force in NATO standards by 2035 and to realize a force structure with offshore mobility.

Keywords: Ukraine, Naval Forces, NATO, Navy

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 17.08.2023; Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Gümüşhane; ORCID: 0000-0002-8567-8106, Email: edatutak@gumushane.edu.tr

Giriş

Ukrayna 1991 yılında bağımsızlığını kazandığında Sovyet Rusya'dan Karadeniz'de önemli bir kıyı şeridini ve güçlü bir deniz gücü haline gelebilmesi için önemli bir donanma alt-yapısını devralmıştır (Sanders, 2012, s. 17). Ancak Ukrayna hükümetlerinin deniz gücü elde etmedeki başarısızlığı, yaşanan ekonomik krizler ve 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi Ukrayna'nın denizcilik kabiliyetinde düşüşe neden olmuş ve ülke donanması zayıflamıştır. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle birlikte Ukrayna Donanması'nın %70'i yok olurken 2022 yılında Rusya tarafından Ukrayna'ya karşı başlatılan geniş çaplı askerî operasyon Ukrayna Donanması'nın hayati önemini yeniden ortaya koymuştur.

2004 Turuncu Devrimi'nden bu yana güvenli ve demokratik bir Avrupa devleti inşa etme amacıyla geniş kapsamlı bir reform programı başlatan Ukrayna'da özellikle 2014 yılından sonra deniz kuvvetleri kapasitesinin radikal bir şekilde iyileştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ukrayna, hegemonik tarihsel bağları nedeniyle Rusya ile yaşadığı çatışmalar sonucu yüzünü Avrupa'ya dönmüş, Karadeniz'de daha güçlü bir donanmaya sahip olmak amacıyla deniz reformu başlatmıştır. Ukrayna'da başlatılan deniz reformu, Karadeniz ve ötesinde ortaya çıkan tehditlerle mücadele edebilecek profesyonel ve gelişmiş bir deniz kuvveti oluşturmayı içermektedir. Bir kıyı devleti olarak Ukrayna'nın refahı denizlerle doğrudan bağlantılı iken en önemli ulusal güvenlik tehditlerinin de yine denizler üzerinden geleceği öngörülmektedir. Ukrayna, Karadeniz'de ticari, askerî ve enerji kaynakları kapsamında ulusal çıkarlara sahiptir ve bu çıkarları koruma yeteneği gelişmiş donanma gücü gerektirmektedir. 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, çatışma sırasında zayıf bir donanmaya sahip olmanın Ukrayna açısından kritik bir güvenlik zafiyeti oluşturduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, genel olarak Doğu Avrupa ülkelerini deniz kuvvetlerini güçlendirmeye yöneltmiş, tarihsel olarak kıyı savunması ve devriye yeteneklerine odaklanan bu ülkelerde, Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan sonra savunma harcamalarında artışlar olduğu ve donanma kabiliyetini arttırmaya yönelik programların işletildiği görülmüştür (Fish, 2023). Ukrayna ise 2014 ve 2022 yıllarında Rusya'nın gerçekleştirdiği askerî operasyonlardan sonra, ülke donanmasını yeniden inşa etmekte ve yayınladığı uzun vadeli deniz stratejisi ile denizlere dair geniş çapta güç elde etme hedefini ortaya koymaktadır. Ukrayna Deniz Kuvvetleri tarafından 2019 yılında "Ukrayna Silahlı Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri Stratejisi 2035" (Bu çalışmada '2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi' olarak anılacaktır.) ismiyle yayınlanan strateji belgesinde 2035 yılına kadar ülke deniz kuvvetlerinin daha gelişmiş ve modern biçimde yeniden inşasını içeren hedefler yer almaktadır. Bu belgenin en önemli özelliği ise Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile tamamen birlikte çalışabilir modern deniz silahlarının ve teçhizatının edinilmesini amaçlayan NATO vurgusudur (Ukrainian Navy, 2019).

Bir devletin deniz gücü sadece donanmadan ibaret olmamakla birlikte donanmada bulunan platformların sayısı ve kalitesi deniz gücü analizinde hala merkezi konumda yer almaktadır. Deniz gücü, nihayetinde askerî gücün bir alt kümesi olduğundan askerî hedefleri içeren stratejiler de deniz kuvvetlerini kapsayacak biçimde hazırlanabilmektedir. Ukrayna tarafından yayınlanan 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi de bu şekilde silahlı kuvvetler ve deniz kuvvetlerini içerecek biçimde hazırlanmıştır. Ukrayna'nın amacı deniz potansiyelini eski haline getirmek ve daha gelişmiş bir deniz kuvvetleri yapılanmasına erişebilmektir. Bu amaç kapsamındaki önceliği ise belgenin genelinde vurgulandığı üzere NATO standartlarında bir deniz kuvvetleri yapısına erişebilmektir.

Bu çalışmanın amacı Ukrayna tarafından yayınlanan 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'ni analiz etmek ve belgede yer alan reformların NATO standartları, ilkeleri ve değerleri doğrultusunda gerçekleştirilmesini içeren hedeflerini incelemektir. Bu kapsamda çalışmada metin analizi gerçekleştirilerek öncelikle Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi ele alınmış, daha sonra NATO-Ukrayna ilişkileri artan iş birliği çerçevesinde incelenmiş, son olarak Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'ndeki NATO vurgusu detaylandırılmıştır. Söz konusu strateji belgesinde yer alan askerî deniz gücüne dair hedeflerin gerçekleştirilmesi halinde Ukrayna'nın Karadeniz'de önemli bir dengeleyici güç haline geleceği ve küresel siyaset sahnesinde daha etkili bir uluslararası aktör olarak konumlanacağı öngörülmektedir.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Stratejisi

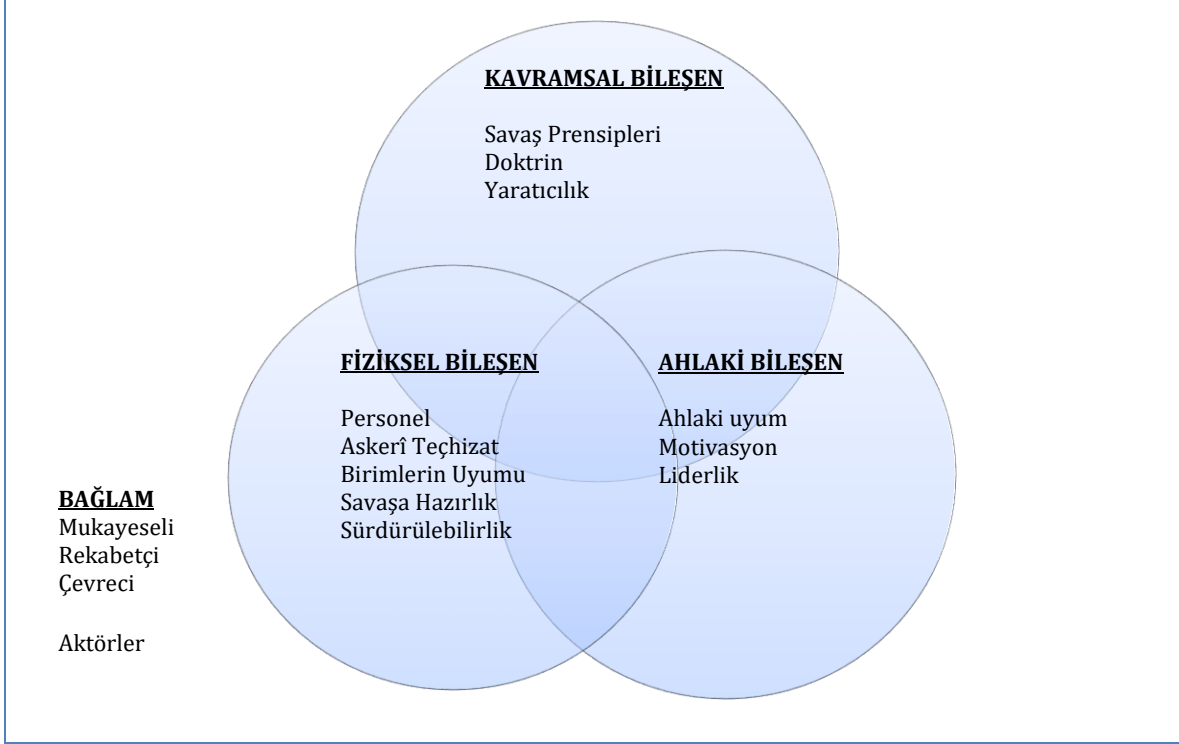
1991'de bağımsızlığını kazanan Ukrayna Silahlı Kuvvetleri üç aşamadan geçmiştir (Sanders, 2023, s. 2-3): Bunlardan ilki 1991-2006 yılları arasında ülke silahlı kuvvetlerinin ihmal edildiği ve zayıfladığı dönem, ikincisi 2006-2014 yılları arasındaki askerî reform dönemidir. Bu dönemde daha küçük ancak daha yetenekli askerî birimlerin oluşturulması hedeflenmiştir. 2014-2022 yılları arasında ise hibrit dönüşüm modeli benimsenmiştir. Bu aşama; Ukrayna toplumunun seferber edilmesi, hükümetin siviller tarafından oluşturulan milislere izin vermesi ve zorunlu askerliğin geri getirilmesiyle büyük ve devamlı bir ordunun oluşturulmasını kapsamaktadır. Ukrayna Deniz Kuvvetleri de tüm bu askerî dönüşümlerin bir parçasını oluşturmaktadır.

Ukrayna'nın Karadeniz'de uzun bir kıyı şeridinin bulunması, bölgede ticari, enerji ve güvenlik çıkarlarının olması, Avrupa ile Karadeniz üzerinden gerçekleşen küresel ticaretin geçtiği stratejik konumda yer alması ve Karadeniz'in enerji kaynaklarını barındıran potansiyeli Ukrayna açısından denizleri oldukça kritik ve önemli hale getirmektedir. Denizlerdeki tüm bu çıkarlarını koruyabilmek amacıyla etkili bir donanma inşa etmek ise Ukrayna için önceliklidir (Sanders, 2007, s. 145). 2006-2014 yılları arasında etkili ve verimli bir kıyı donanması inşa etmeyi amaçlayan Ukrayna, özellikle 2008 küresel mali krizin yarattığı ekonomik koşullardan etkilenmiş, Ukrayna'daki zayıf ekonomik ilerleme, hükümetin maliyetli bir süreç olan denizcilik reformunu gerçekleştirmesini kısıtlamıştır. 2014 yılına gelindiğinde ise mevcut donanmasının büyük bir kısmını Kırım'ın ilhakıyla kaybeden Ukrayna, 2019 yılında ilan ettiği 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi ile denizlere dair yeni askerî hedef ve önceliklerini ortaya koymuştur.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin giriş bölümünde Ukrayna Deniz Kuvvetleri Komutanı Igor Voronchenko, 2.759 km kıyı şeridine ve 72 bin km²'den fazla münhasır ekonomik bölgeye sahip Ukrayna'nın ulusal gayri safi yurtiçi hasılasının dörtte birini Karadeniz ve Azak Denizi ile bağlantılı bölgelerden elde ettiğini ifade etmiştir (Voronchenko, 2019). Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna savaş gemileri ile malzemelerine el koyması sonucu Ukrayna Donanması ciddi şekilde zayıflamıştır. Bu tarihten sonra hayatta kalan ülke donanması ise sadece çoğu çalışmaz durumda olan az sayıda gemiyi içermektedir (Kormycha vd., 2022, s. 12). 2019 yılında ilan edilen strateji belgesinde de donanmadaki gemilerin %70'inin kaybedildiği vurgulanarak ilan edilen bu strateji ile Ukrayna Deniz Kuvvetlerinin 2035 yılına kadar deniz ve müşterek hareketler için eğitim ve öğretim dahil olmak üzere donanma yeteneklerinin kademeli olarak geliştirilmesinin amaçlandığı vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi, ülke deniz kuvvetlerinin sahip olduğu misyon, vizyon ve değerleri içeren bir giriş bölümü ve

beş ana bölümden oluşmaktadır (Ukrainian Navy, 2019). Birinci bölümde Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin misyon, vizyon ve değerleri detaylandırılmıştır. Bu bölümde ayrıca Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin savaş potansiyelini içeren bileşenleri bir venn şeması aracılığıyla gösterilmiştir. Şekil 1'de gösterilen bu bileşenler, denizlerden gelen tehditlerle mücadelede sahip olunan topyekûn gücün bileşenlerini oluşturmaktadır.

Şekil 1: Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin Savaş Yeteneğini Oluşturan Bileşenler (Ukrainian Navy, 2019).

Fiziksel bileşen, silahlı mücadele yürütme aracı olarak tanımlanmaktadır. Bu bileşen, Ukrayna Deniz Kuvvetleri muharebe teşkilatının kurulması ve NATO ile tamamen birlikte çalışabilir modern deniz silahlarının ve teçhizatının edinilmesini içermektedir. Fiziksel bileşenin düşmanı yenmek için proaktif, asimetrik ve çevik kullanılması gerektiğinden bu aşamada kavramsal bileşen devreye girer. Kavramsal bileşen, birlikler için bir düşünme yapısı, entelektüel bir temel sunduğundan komutanlara yaratıcılık, beceriklilik ve inisiyatif yoluyla zorlu ortamlarda durumu anlama yeteneği sağlamaktadır. Bu bileşenin geliştirilmesi de ancak NATO ilkelerine, standartlarına ve değerlerine hâkim olunmasıyla mümkün olacaktır. Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nde ahlaki bileşenlerin insanlar tarafından üretildiği ve savaş gücünün temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. Kuvvetlerin meşruiyeti, etik ilkeler, savaşa hazır olma, saldırı ruhunun teşviki, muharebe görevlerinin icrasında inisiyatif ve kararlılık gibi konulara odaklanıldığı belirtilmektedir. Birinci bölümde ülke deniz kuvvetlerine ait misyon, vizyon, değerler ve savaş potansiyeli bileşenleri açıklanırken NATO ilkeleri ve standartları vurgusu yapılmış ve NATO ile birlikte çalışabilir modern kuvvet yapısının oluşturulması hedeflenmiştir.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin ikinci bölümünde Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin geleceğini etkileyen stratejik faktörler ele alınmıştır. İnovasyon ve geleceğin savaşı, Rusya Federasyonu faktörü, ekonominin etkisi, ortaklık ve iş birliği olmak üzere dört ana faktör üzerinde durulan ikinci bölümde öncelikle teknolojik gelişmenin savaş yöntemleri ve teçhizatları üzerindeki etkilerine değinilerek ülke deniz kuvvetlerinin bu teknolojik gelişmeye uyum sağlaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Daha sonra Rusya Federasyonu'nun emperyal hırs-lara sahip saldırgan bir komşu ülke olduğu ve Ukrayna'nın egemenliğine ve devlet bütünlüğüne yönelik en büyük tehdit olduğu vurgulanmış, ardından denizlerin Ukrayna ekonomisindeki önemi ele alınmıştır. İkinci bölümde son olarak Ukrayna'nın uluslararası kuruluşlar, müttefikler ve ortaklarla iş birliğinin devletin kalkınması, egemenliğin restorasyonu, toprak bütünlüğü ve reformların uygulanması sürecinde ne denli önemli olduğu ifade edilmiştir.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin üçüncü bölümünde modern deniz kuvvetleri inşasında gerekli olan deniz yetenekleri üzerinde durulmuş, 2035 Stratejisi'nin üç aşamadan oluştuğu belirtilmiştir. 2018-2025 yılları arasındaki ilk aşamada ana öncelik kıyı bölgesinde etkin bir deniz alanı farkındalığı ve keşif sistemi kurmak, ardından deniz reddi yeteneklerini geliştirmek ve son olarak deniz kontrolünü sağlamaktır. 2025-2030 yıllarını kapsayan ikinci aşamada ise zaten inşa edilmiş yeteneklerin geliştirilmesi ve etkilerinin Ukrayna'nın tüm münhasır ekonomik bölgesine, Karadeniz'e ve Azak Denizi'ne kadar genişletilmesi amaçlanmaktadır. 2030-2035 yıllarını kapsayan üçüncü ve son aşamada ise Ukrayna'nın ulusal çıkarlarının Karadeniz'in ötesinde korunması için gerekli olan donanma yeteneklerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin dördüncü bölümünde; uygulama aşamasında izlenecek yol haritasının ne olduğu açıklanmıştır. Önceki bölümlerde tanımlanan yetenekler ve görevler dikkate alınarak, stratejinin uygulanması için etkili olduğu kanıtlanmış NATO metodolojisi olan DOTMLPF*'nin uygulanması öngörülmüştür. Doktrin, organizasyon, eğitim, malzeme, liderlik, personel ve tesislerden oluşan bu yol haritası söz konusu kelimelerin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Bu bölümde yedi aşamadan oluşan DOTMLPF, detaylı biçimde açıklanmıştır.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin beşinci ve son bölümünde; Ukrayna'nın bir deniz devleti olduğu ve bu belgenin de Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin 2035 yılına kadar geliştirilmesi için bir vizyon sunduğu belirtilmiştir. Genel olarak bir değerlendirme sunan son bölümde ayrıca deniz kuvvetlerinin denizde ve denizden korunmasının ana aracı olduğu belirtilmiş ve belge 'açık deniz' vurgusu ile son bulmuştur.

* DOTMLPF Metodolojisi'nde ilk harfi temsil eden doktrin; Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin NATO standartlarına göre yeni bir doktrinsel çerçevede oluşturulmasını ve yeni deniz kuvvetleri rehber belgelerinin yürürlüğe konulmasını içermektedir. Metodolojinin ikinci harfini temsil eden organizasyon; Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin stratejik, operasyonel ve taktik düzeydeki muharebe organizasyonunun NATO standartlarına, ilkelerine ve uygulamalarına göre inşa edilmesini içermektedir. Metodolojinin üçüncü harfini temsil eden eğitim; hem bireysel hem de kolektif kuvvet eğitimi prosedürünü içermektedir. Metodolojinin dördüncü harfini temsil eden malzeme; silahlanma ve askeri teç-hizat geliştirme vizyonunu içermektedir. Metodolojinin beşinci harfini temsil eden liderlik; savaş ortamında lider-lik yapmak üzere sorumluluk alabilen komutanların NATO ilkeleri kapsamında eğitimini içermektedir. Metodoloji-nin altıncı harfini temsil eden personel; deniz kuvvetlerindeki personelin yönetimi ve değerlendirme prosedürle-rini içermektedir. Metodolojinin yedinci ve son harfini oluşturan tesisler; deniz üsleri sisteminin geliştirilmesini içermektedir.

NATO Standartlarında Bir Deniz Kuvvetleri İnşasına Giden Yol: NATO-Ukrayna İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Artan İş Birliği

Ukrayna-NATO arasındaki ilişkiler resmi olarak 1991 yılında bağımsızlığını yeni kazanan Ukrayna'nın Kuzey Atlantik İş Birliği Konseyi'ne katılımıyla başlamıştır (NATO, 2023). 1994 yılında NATO'nun birlikte çalışabilirlik hedeflerini geliştirmeyi amaçlayan Barış İçin Ortaklık Programı'na, 1997 yılında Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'ne katılan Ukrayna, NATO ile ilişkilerini 1997 Ortaklık Bildirgesi kapsamında kurulan NATO-Ukrayna Komisyonu aracılığıyla sürdürmüştür. Bu komisyon ile NATO ile Ukrayna arasında bir dizi siyasi, askerî, sivil, bilimsel ve çevresel faaliyetlerde iş birliğine ilişkin bağların güçlendirilmesi hedeflenmiştir (The White House, 1999). 2023 yılında ise bu komisyonun yerini NATO-Ukrayna Konseyi almış, 26 Haziran 2023 tarihinde NATO-Ukrayna Konseyi, ilk toplantısını gerçekleştirmiştir (Mission of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization, 2023). Komisyon'dan Konsey'e geçiş, siyasi bağların güçlendiğini, Ukrayna'nın NATO ile artan entegrasyonunu ve Ukrayna'nın NATO üye devletlerinin yanında eşit bir katılımcı olarak yer aldığını göstermektedir.

NATO-Ukrayna ilişkilerindeki dönüm noktalarından biri 2002 yılı Kasım ayında, Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma'nın NATO'ya üye olma hedefini resmi olarak açıklamasıdır (Yapıcı, 2007, s. 1488). Bu tarihten sonra her yıl Ukrayna'nın NATO'ya entegrasyonu kapsamındaki stratejik amaç ve önceliklerini içeren eylem planı hazırlanmıştır. 2005 yılında ülke yönetimine gelen Başkan Viktor Yushchenko ise NATO üyeliğini Ukrayna'nın birincil dış politika hedefi haline getirerek bu vizyonu bir kimlik meselesi olarak görmüş; Ukrayna'yı Avrupa'ya bağlayan 'ortak değerleri' korumak için NATO'yu 'en iyi sistem' olarak tanımlamıştır (White vd., 2006, s. 172). NATO üyeliğine yönelik olarak 2005 yılında İttifak ile Ukrayna arasında özelleştirilmiş bir üyelik eylem planı hazırlamak üzere yoğunlaştırılmış diyalog süreci başlatılmıştır (NATO, 2005).

Ukrayna, NATO'ya katılım konusunda en fazla beklentiye ve bu hedefe ulaşmak için en büyük resmi arzuya sahip olan Sovyet sonrası Slav devleti olarak literatüre geçmiştir (White vd., 2006, s.169). Bu durum tarihsel, coğrafi ve kültürel yakınlığa sahip sınır ülkesi olan Rusya için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. 1991 yılına kadar Sovyet karşıtı askerî bir ittifak olan NATO, Soğuk Savaş sonrası önemini korumak için çatışmaların yayılmasını sınırlamak, kaynak ikmal hatlarını korumak, ticaret akışındaki güvenliği sağlamak ve ulusötesi terörizmin yayılmasını engellemek gibi yeni misyonlar edinerek toprakları dışında barışı koruma operasyonları benimsemiştir (George vd., 2022, s. 784). Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO ile Rusya arasındaki ilişkiler nispeten normalleşme sürecine girmiş ve NATO, Avrupa'nın savunma yeteneklerine yaptığı yatırımları azaltmıştır. Ancak 2014'te Rusya'nın Ukrayna'yı ilk kez işgal etmesi sonucu NATO'nun özellikle Doğu Avrupa'nın savunma yeteneklerine yaptığı yatırım da artmaya başlamıştır (Fix vd., 2022, s. 1). Dönemin NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, Rusya'nın Ukrayna'da Kırım bölgesini ilhak etmesinin Soğuk Savaş'tan sonra Avrupa güvenliğine yönelik en büyük tehdit olduğunu vurgulamıştır (Gardner, 2014, s. 2). Rusya'nın bu militarist politikası karşısında NATO, ittifakın Doğu Avrupa'daki savunmasını güçlendirmenin yanında Rusya ile tüm sivil ve askeri iş birliğini de durdurmuştur. NATO, Kırım'ın ilhakı üzerine üç ayaklı bir politika izlemiştir (Forsberg vd., 2015, s. 51):

- i. Rusya'nın işgalci ve militarist eylemlerini kınamak
- ii. Rusya ile mevcut iş birliğinin çoğunu dondurmak
- iii. Rusya'nın sınırındaki NATO üyelerine verilen askeri güvenceleri güçlendirmek.

NATO 2014 Kırım'ın ilhakıyla birlikte özellikle ülkedeki savunma ve güvenlik sektöründeki reform sürecini desteklemeye odaklanarak Ukrayna ile ortaklığını yoğunlaştırmıştır. NATO tarafından Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarına saygı duyulduğu belirtilmiş, Rusya'nın izlediği müdahaleci politikaların uluslararası düzeni riske attığının altı çizilmiştir. Kırım'ın ilhakı sonucu Rusya'nın siyasi ve jeostratejik odağında Ukrayna'nın merkezi bir konuma sahip olduğu bir kez daha görülmüştür. Rusya, Ukrayna'yı etki alanında tutmak için yıllar boyunca çok çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri araçlar kullanmıştır (Götz vd., 2022, s. 487). Dolayısıyla Ukrayna ve NATO arasında gerçekleşen her iş birliği Rusya'yı rahatsız eden bir gelişme olarak karşımıza çıkmakta, Rusya bu iş birlikleri karşısında güç gösterisi ve müdahaleci tutumu ile Ukrayna'yı kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı başlattığı ve halen devam eden askerî operasyonlar da bu müdahaleci politikaların en somut çıktılarında biridir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, kabul edilen uluslararası düzene bir meydan okumadır ve NATO'nun Müdahale Gücü'nün toplu savunma kapsamında ilk kez konuşlandırılmasıyla sonuçlanmıştır (Wright, 2022, s. 275).

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin ardından kritik alanlarda NATO-Ukrayna iş birliği yoğunlaşmış, Rusya'nın Şubat 2022'de başlayan Ukrayna işgalinden itibaren ise NATO ve Müttefikler Ukrayna'ya benzeri görülmemiş düzeyde destek sağlamıştır (NATO, 2023). Ancak NATO ve Ukrayna arasındaki ilişkiler 2014 ve 2022 yıllarında kırılma yaşayarak gelişme kaydetse de ikili ilişkiler 1991 yılından itibaren artarak devam etmektedir. NATO-Ukrayna arasında askerî alanlardan bilimsel, diplomatik alanlara kadar geniş çapta iş birliği yürütülmekte, NATO'nun Ukrayna ile iş birliği aşağıdaki programlar ve girişimler aracılığıyla sürdürülmektedir (NATO, 2023):

1. Hibrit savaşa karşı Ukrayna-NATO Platformu
2. Dayanıklılık danışma destek ekibi
3. Barış için ortaklık planlama ve gözden geçirme süreci
4. Kurumsal bütünlük inşa süreci
5. Savunma eğitimi geliştirme programı
6. Hava durumu veri değişim programı
7. Ukrayna çalışma planı ile askerî komite
8. NATO harekât yetenekleri konsept değerlendirme ve geribildirim programı
9. Barış ve güvenlik için bilim programı
10. Kiev'deki NATO Temsilciliği'nin danışma misyonu aracılığıyla organize edilen diğer girişimler
11. NATO-Ukrayna savunma reformu ortak çalışma grubu
12. Savunma teknik iş birliğine ilişkin NATO-Ukrayna ortak çalışma grubu
13. NATO önderliğindeki operasyonlar ve misyonlar için destek

Yukarıda sıralanan programlar ve girişimler NATO ve Ukrayna arasında sadece savunma ve güvenlik alanında değil siber alandan enerji altyapısına, iyi yönetimden savunma eğitimine kadar geniş kapsamda ortaklıkları içermektedir. Buna ek olarak Ukrayna Deniz Kuvvetleri sahip olduğu imkânlarla NATO ile ortak tatbikatlar yürütmekte ve ittifak misyonuna hizmet eden faaliyetler sürdürmektedir. Bu kapsamda Akdeniz'de terörle mücadeleye yönelik gerçekleştirilen "Active Endeavour Operasyonu" nu desteklemek için 2007-2010 yılları arasında altı kez gemi konuşlandırmıştır (NATO, 2022). Buna ek olarak 2013 yılında NATO'nun korsanlıkla mücadele operasyonu Ocean Shield'e katkıda bulunan Ukrayna, NATO'nun denizcilik faaliyetlerine destek sağlarken denizlerde birlikte çalışabilirliği de arttırmayı hedeflemektedir.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Stratejisi'nde NATO Vurgusu

Azrak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Ukrayna, Avrupa ve Avrasya arasında stratejik bir konumda yer alması nedeniyle hem NATO açısından hem de Rusya açısından önem arz etmektedir (Sağlam, 2014, s. 440). Buna ek olarak doğuda Rusya ile sahip olduğu sınır, tarihsel ve siyasi bağları Rusya için Ukrayna'yı daha hassas bir noktaya taşıtmaktadır. Dolayısıyla Rusya, NATO ve Batı varlığını Ukrayna'da hayati bir tehdit olarak algılamakta NATO, Rusya'ya karşı g dengesini Ukrayna üzerinden sağlamayı amaçlamaktadır (Erdil, 2021, s. 53). 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra ülke yönetiminde ise farklı zamanlarda Rusya ve Batı yanlısı siyasi tutumlar etkili olmuştur. Örneğin Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yushchenko, 2008 yılında NATO'nun Bükreş Zirvesi'nde NATO yelik Eylem Planı başvurusunu imzalayarak NATO yeliğine olan isteğini açıkça ortaya koyarken kendisinden sonra 2010 yılında Cumhurbaşkanı olan Viktor Yanukovich yönetimi, nceki Yushchenko hükümetinin izlediği Batı yanlısı politikaları terk etmiştir (Roininen, 2017). lke yönetiminde Batı ve NATO zeline farklı politikalar izlenirken genel olarak Ukrayna yönünü her Batı'ya döndüğünde Rusya bölgede etkisini hibrit yöntemlerle hissettirmeyi başarmıştır.

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesinin ardından kritik alanlarda NATO ve Ukrayna arasındaki ilişkiler yoğunlaşırken 2022'de Rusya tarafından Ukrayna'ya karşı başlatılan asker operasyon sonucu NATO ve mtfevikleri Ukrayna'yı kapsamlı biçimde desteklemiştir (NATO, 2023). Ancak Ukrayna'nın NATO'ya girme konusundaki ısrarı Rusya'nın Sovyet coğrafyasında daha belirgin biçimde müdahale etmesine yol açmış (Bozkuş, 2023, s. 76), yakın çevresinde NATO ve Batı tehdidi oluşması durumunda Rusya'nın ne denli radikal adımlar atabileceği bir kez daha görülmüştür. Bu radikal adımları neticesinde Rusya, Batı tarafından revizyonist bir g, stratejik rakip, meydan okuyucu, doğrudan tehdit olarak nitelendirilmiştir (anar, 2022, s. 129). şubat 2022 tarihinden sonra Ukrayna ile iş birliğini arttıran NATO, lke silahlı kuvvetleri bünyesindeki kara, hava ve deniz kuvvetlerine finansman, ekipman, eğitim ve stratejik açıdan kapsamlı biçimde desteklerini sürdürmüştür.

2014 yılında Kırım'ın ilhakı ve 2018 yılında Ker Boğazı'nda Ukrayna Donanması'na ait gemilere ateş açılmasıyla birlikte Ukrayna'yı çevreleyen denizlerde devlet güvenliğine yönelik tehditlerin artması sonucu donanmanın yeniden inşası, modernizasyonu ve genişletilmesi süreci hız kazanmıştır. Bu kapsamdaki ilk gelişme 2018 yılında Ukrayna Deniz Kuvvetleri tarafından Ukrayna Deniz Kuvvetleri Stratejik Değerlendirmesi başlıklı bir belgenin yayınlanması ile olmuş, 2019 yılında ise resmi olarak 2035 Ukrayna Deniz Kuvvetleri Stratejisi yayınlanmıştır (Pazek, 2019, s. 379). Ukrayna'nın deniz kuvvetleri ile donanma gücünü geliştirme ve modernize etme ihtiyaı, hem ülkenin denizcilik ekonomisinin Ukrayna için öneminden hem de her şeyden önce Rusya'nın Karadeniz ve Azrak Denizi bölgelerindeki saldırgan ve çatışmacı politikasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak 1991 yılından itibaren Rusya, Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı duymamakla birlikte bağımsız bir devlet olarak hareket etmesini farklı açılardan engellemekte ve NATO ile iş birliğini kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır (Pokotylo vd., 2021, s. 210). 2022 şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, Ukrayna açısından asker, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere gündelik hayatın her alanında geniş çaplı krizlerin yaşanmasına neden olurken Ukrayna, tüm bu zorluklara rağmen deniz kuvvetini yeniden inşa etmek için mücadele vermeye devam etmektedir (Myre, 2023).

Nato Standartlarında Bir Deniz Kuvvetleri İnşası: Ukrayna 2035 Deniz Stratejisi Örneği

Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan Ukrayna Deniz Kuvvetleri, 2035 yılına kadar gerçekleştirilmeyi öngördüğü gelişmiş donanma gücünü NATO standartlarında inşa etmeyi hedeflediğini Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nde açıkça ifade etmiştir. Söz konusu strateji belgesinin her bölümünde NATO vurgusu yer almakta ve NATO ile birlikte çalışabilirliğin artırılması amacıyla stratejik bir yol haritası sunulmaktadır. Ukrayna Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nde yer alan NATO standartlarında bir deniz kuvvetleri inşa etme hedefi Tablo 1'de detaylı biçimde verilmiştir.

<i>Bölüm Adı</i>	<i>NATO Vurgusu</i>
<i>Misyon, Vizyon ve Değerler</i>	Ukrayna'nın NATO ve Avrupa Birliği'ne katılma arzusu, bir dizi ana stratejik ortaklarını, reform hatlarını ve ulusal savunma ve güvenlik güçlerinin gelişimini tanımlamaktadır.
	Fiziksel, kavramsal ve manevi bileşenlerden oluşan muharebe potansiyeli, NATO standartlarına ve ilkelerine göre oluşturulmuştur. Fiziksel bileşen, NATO ile tamamen birlikte çalışabilir modern deniz silahlarının ve teçhizatının edinilmesini içerir. Kavramsal bileşen, Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin eğitimi, kuvvet üretimi ve istihdamı sırasında NATO ilkelerine, standartlarına ve değerlerine hâkim olunmasıyla mümkündür.
<i>Deniz Kuvvetlerinin Geleceğini Etkileyen Stratejik Zorluklar</i>	Ukrayna, NATO ve Avrupa Birliği üyeliğini ülke geleceğinde hayati bir öncelik olarak görmektedir.
	Rusya Federasyonu'nun güçlenme eğiliminde olan NATO üyesi devletlerle karşı karşıya gelmesi, Ukrayna'yı bu çatışmanın merkezinde bıraktığından stratejik bir zorluk olarak değerlendirilmektedir.
<i>Deniz Kuvvetlerinin Geleceğinde Stratejik Yaklaşım ve Yetenekler</i>	Strateji planının 2025 yılına kadar olan ilk aşamasında; NATO ve müttefik ülkelerin savunma güçleri ile gerçek zamanlı bilgi alışverişi yapılması hedeflenmektedir.
	2030-2035 yılları arasında kapsayan stratejik planın son ve üçüncü aşamasında öncelik; NATO üye devletleri ve ortaklarının deniz kuvvetleri ile birlikte su altı, su üstü ve hava alanlarında Ukrayna'nın çıkarları doğrultusunda deniz kontrolü sağlanmasıdır.
	NATO standartları, ilkeleri ve değerleri stratejik, operasyonel ve taktik seviyeleri ulusal kılavuz belgelerine uyarlanmalıdır.
	NATO ilkelerinin, yaklaşımlarının ve değerlerinin askeri eğitime dahil edilmesi, gelişmiş liderlik becerilerine sahip yeni nesil yüksek vasıflı, proaktif hizmet üyelerinin yetiştirilmesi için gereklidir.
	Stratejik planın uygulanmasında NATO ve müttefik ülkelerle aktif olarak iş birliği yapılacaktır.
<i>Stratejinin Uygulama Yolları ve Araçları</i>	Stratejinin uygulanması amacıyla NATO üyeliği için yol haritası, yetenekler ve görevler dikkate alınarak ana tehditlerin belirlenmesinde etkili olduğu kanıtlanmış lider NATO metodolojisi DOTMLPF' nin uygulanması önerilmektedir. Doktrin (D),

	organizasyon (O), eğitim (T), malzeme (M), liderlik (L), personel (P) ve tesisler (F) den oluşan bu yöntemde deniz kuvvetlerinin NATO standartlarına göre oluşturulması hedeflenmektedir.
	NATO standartları, ilkeleri ve değerleri stratejik, operasyonel ve taktik düzeylerde ulusal kılavuz belgelerine uyarlanmalıdır.
	Askeri operasyonların planlanması ve yürütülmesi NATO harekât sanatına uygun olmalıdır.
	NATO ile ortak tatbikat ve operasyonlarda, Deniz Kuvvetleri birliklerinin ve komutanlıklarının, NATO üye devletleri ile birlikte çalışabilirliklerini sağlayacak NATO standartlarının kullanılması planlanmaktadır.
	Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin stratejik, operasyonel ve taktik düzeylerdeki muharebe organizasyonu NATO standartlarına, ilkelerine ve en iyi uygulamalarına göre inşa edilecektir.
	Gemilerin ve donanma birimlerinin hazırlanması, NATO taktik yönergeleri ve diğer standartları temel alan müfredat ve programlara uygun olarak gerçekleştirilecektir.
	Askeri eğitim sisteminde NATO ilke, yaklaşım ve değerleri uygulanacaktır.

Tablo 1: Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nde Yer Alan NATO Vurgusu (Ukrainian Navy, 2019)

Tablo 1 incelendiğinde Ukrayna Deniz Kuvvetleri'nin 2035 yılına kadar inşa etmeyi amaçladığı modern ve gelişmiş deniz gücünün elde edilmesinde NATO ilke ve standartlarının temel alındığı görülmektedir. Tüm hedeflerin önemli bir bölümü, NATO standartlarının mümkün olan en geniş ve hızlı biçimde uygulanması üzerine kurgulanmış ve birlikte çalışabilirliğin artırılması hedeflenmiştir. Üç aşamalı bir zaman çizelgesinden oluşan bu stratejik plan, NATO ilkeleri, değerleri ve standartları doğrultusunda modern ve gelişmiş bir deniz kuvvetleri inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Stratejisi, 2025 yılına kadar Ukraynalı denizcilerin NATO kuvvetleriyle iş birliği içinde faaliyet göstermeye hazır olmasını hedeflemektedir. Bu durum temelde Ukrayna dış politikasının NATO'ya katılma amacıyla doğrudan bağlantılıdır (Bielieskov, 2019). Bu kapsamda Deniz Kuvvetleri personelinin eğitim sürecinde yüksek eğitim standartları, mesleki standartlar ve NATO'nun DOTMLPF metodolojisinin bileşenleri temel alınarak kuvvet bünyesinde eğitimin modernleştirilmesi amaçlanmaktadır (Shevchenko, 2020, s. 207). Ukrayna, denizlerde temel güvenlik ihtiyaçlarını bağımsız biçimde sağlamak ve bu alanlarda hâkimiyet yeteneğini geliştirmek üzere NATO ve ortaklarıyla iş birliği içinde deniz kuvvetlerinin gelişimini sürdürmektedir (Khyloko vd., 2022, s.7). Özellikle 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Ukrayna deniz gücünün daha modern ve teknolojik biçimde yapılandırılması ihtiyacını da açık biçimde ortaya koymuştur (Combes, 2022, s. 3).

Sonuç

Ukrayna, 2.759 km deniz kıyısı ve 72 bin kilometrekareden fazla münhasır ekonomik bölgeyle askerî ve ekonomik açıdan ulusal çıkarları denizlerle yakından bağlantılı olan bir devlettir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ukrayna, bu tarihten sonra sahip olduğu jeopolitik önemi nedeniyle hem Rusya hem de NATO ve Batı için stratejik bir ülke olarak konumlandırılmıştır. Azak Denizi ve Karadeniz'e bulunan kıyıları, enerji rezervlerine yakınlığı, Rusya ve Orta-Asya petrol ve doğal gazının Avrupa'ya taşınmasındaki transit ülke konumu Ukrayna'yı bölgede sürdürülebilir refah ve güvenliğin kilit aktörü haline getirmekte, Avrupa ve Rusya arasında uzun bir sınır oluşturan Ukrayna, Rusya'nın üstünlük mücadelesine de ev sahipliği yapmaktadır.

Ukrayna'da ülke yönetiminin zaman zaman artan oranda NATO yanlısı tutumu sergilemesi Rusya'nın bölgede radikal güç gösterisinde bulunmasına neden olmuştur. 2014 yılında Kırım'ın ilhaki ve 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı askerî operasyon bu güç gösterilerinin en belirgin örneklerindedir. Ukrayna'nın sahip olduğu donanma gücü Kırım'ın ilhak edilmesiyle %70 oranında yok olmuş, ülke donanmasının yeniden inşa edilmesi amacıyla bu tarihten sonra çalışmalar hız kazanmıştır. Ukrayna, stratejik ortaklarıyla birlikte deniz potansiyelini eski haline getirmek için NATO standartları, ilkeleri ve değerleri doğrultusunda reformlar gerçekleştirmiş ve ülke deniz kuvvetlerini daha modern ve teknolojik biçimde yeniden inşa etmek amacıyla 2019 yılında resmi olarak Ukrayna 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'ni yayınlamıştır. Bu strateji belgesi, ülke deniz gücünün NATO ile çalışabilir üst düzey bir güç yapılanmasını içermektedir. Rusya açısından büyük bir tehdit olarak görülen NATO ve Batı (başta ABD olmak üzere Batı menşeli ülkeler ve uluslararası örgütler) Ukrayna tarafından stratejik ortak olarak görülmekte ve yanı başındaki Rus yayılcılığı ve baskısına karşı denge unsuru olarak kullanılmaktadır.

Ukrayna tarafından yayınlanan 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'nin en önemli özelliği denizlerin, deniz ekonomisinin ve askerî deniz yeteneklerinin ulusal çıkarların korunması ve elde edilmesinde ne denli önemli olduğunu vurgulaması ve denizlerde NATO standartlarında bir güç inşa etme hedefini içermesidir. Rusya uzun bir sınır paylaştığı Ukrayna ile Soğuk Savaş Dönemi'nden itibaren düşman olarak gördüğü NATO arasında süregelen iş birliğini ulusal tehdit olarak algılamakta ve hem askerî hem ticari açıdan Ukrayna'yı abluka altına alacak müdahalelerde bulunmaktadır. Özellikle Şubat 2022'de Rusya tarafından Ukrayna'ya karşı başlatılan askerî müdahale II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki en büyük askerî krizi temsil etmektedir. Bu savaş sırasında NATO müttefikleri ve ittifak ortakları tarafından Ukrayna'ya büyük oranda askerî destek sağlanmış ve 11-12 Temmuz 2023 tarihinde gerçekleşen Vilnius Zirvesi'nde NATO üyeliği için gerekli olan Üye Eylem Planı'ndan Ukrayna'nın muaf tutulacağı açıklanmıştır.

Uluslararası güvenlik ortamını derinden etkileyen Ukrayna-Rusya Savaşı, Ukrayna'nın NATO üyeliğinde bir dönüm noktası oluştururken Ukrayna, NATO tarafından savaş boyunca geniş çaplı askerî ve siyasi destek almıştır. Kendisini NATO'nun fiili üyesi olarak tanımlayan Ukrayna, bu üyeliğin resmileşmesi için İttifak'tan davet beklerken bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren Rusya'nın müdahaleci ve yayılcı politikalarını Batı iş birliği ile engellemeye çalışmıştır. Eski Sovyet ülkesi olarak Ukrayna, NATO üyeliğini ortaya çıkabilecek Rus tehditlerine karşı güvenliğini sağlamanın bir yolu olarak görmektedir. Bu kapsamda genel olarak ülke silahlı kuvvetleri ve özelde deniz kuvvetlerinin NATO standartlarında inşa edilmesi, uzun vadeli stratejik bir planlamayı yansıtmaktadır. Bu kapsamdaki en somut belge ise 2019 yılında Ukrayna

tarafından ilan edilen 2035 Deniz Kuvvetleri Strateji Belgesi'dir. Bu belge 2035 yılına kadar inşa edilmesi planlanan ülke deniz kuvvetlerinin bir yol haritasını sunmakta ve NATO ile iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda dikkat çeken en önemli nokta ise Rusya'nın NATO varlığını yakın coğrafyasında bir tehdit olarak görmesine ve bu konuda sert askerî politikalar izlemesine rağmen Ukrayna'nın NATO ile birlikte çalışabilir kuvvet yapılanması hedefini resmi olarak ilan etmesidir. Ukrayna'nın NATO'yu önceleyen ulusal strateji belgelerini ilan etmesi, Rusya'dan gelen tehditleri NATO müttefikliği ile dengelediğinin de en somut kanıtıdır.

KAYNAKÇA

BİELİESKOV, M. (2019). "Ukraine's Navy Has Plans for 2035 Involving Russia and NATO". Erişim Tarihi: 06.08.2023. <https://nationalinterest.org/feature/ukraines-navy-has-plans-2035-involving-russia%E2%80%94and-nato-46442>

BOZKUŞ, Y. D. (2023). "NATO'nun Genişleme Politikası, Kafkasya ve Türkiye ile İlişkiler". *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, V10: 71-99.

COMBES, B. (2022). "The War at Sea, Russia's War in Ukraine". Series No. 6: 1-4. Erişim Tarihi: 08.08.2023. https://icds.ee/wp-content/uploads/dlm_uploads/2022/06/ICDS_Brief_Russia%C2%B4s_War_in_Ukraine_No6_Bill_Combes_June_2022.pdf

ÇANAR, B. (2022). "Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları". *ViraVerita E-Dergi*. 16: 125-164.

ERDİL, B. (2021). "Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı İşgaline Etki Eden Süreç ve Ukrayna Jeopolitiği". *Karadeniz Araştırmaları*, V18/69: 47-56.

FISH, T. (2023). "Eastern European Navies Expand as Russian Occupation of Ukraine Drags On". Erişim Tarihi: 26.07.2023. <https://news.usni.org/2023/07/20/eastern-european-navies-expand-as-russian-occupation-of-ukraine-drags-on>

FIX, L. Keil, S. (2022). "NATO and Russia After the Invasion of Ukraine. Policy Brief". Erişim tarihi: 15.08.2023. <https://www.gmfus.org/news/nato-and-russia-after-invasion-ukraine>

FORSBERG, T. Herd, G. (2015). "Russia and NATO: From Windows of Opportunities to Closed Doors". *Journal of Contemporary European Studies*, V23/1: 41-57.

GARDNER, H. (2014). "NATO, the EU, Ukraine, Russia and Crimea: The "Reset" that was Never "Reset". Briefing Paper No. 49. Erişim Tarihi: 13.08.2023. https://natowatch.org/sites/default/files/briefing_paper_no_49_-_ukraine_russia_crimea.pdf

GÖTZ, E. Staun, J. (2022). "Why Russia Attacked Ukraine: Strategic Culture and Radicalized Narratives". *Contemporary Security Policy*. V43/3: 482-497.

KHYLKO, M. Shelest, H. (2022). "Perceptions of the Black Sea Region Security Amid the Russian Invasion of Ukraine: View from Ukraine". *Caucasus Analytical Digest* V130: 2-12.

KORMYCHA, B. Malyarenko, T. (2022). "From Gray Zone to Conventional Warfare: the Russia-Ukraine Conflict in the Black Sea". *Small Wars & Insurgencies*. <https://doi.org/10.1080/09592318.2022.2122278>.

Mission of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization (2023). "NATO-Ukraine Council Addresses Security Situation in the Black Sea", Erişim Tarihi: 09.08.2023. <https://nato.mfa.gov.ua/en/news/rada-ukrayina-nato-obgovorila-bezpekovu-situaciyu-v-chornomu-mori>

MYRE, G. (2023). "Ukraine struggles to rebuild a navy destroyed by Russia". Erişim Tarihi: 07.08.2023. <https://www.npr.org/2023/07/28/1190544651/ukraine-rebuild-navy-destroyed-by-russia>

NATO (2005). "First Step Taken in Intensified Dialogue with Ukraine. Erişim Tarihi: 09.08.2023. <https://www.nato.int/docu/update/2005/06-june/e0627a.htm>

NATO (2022). "Operation Active Endeavour(2001-2016)". Erişim Tarihi: 15.08.2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm?selectedLocale=en

NATO (2023). "Relations with Ukraine". Erişim Tarihi: 02.08.2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm

PAÇZEK, B. (2019). "Analyse and The Assesment of Strategy of The Naval Forces of The Armed Forces of Ukraine to 2035". *Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego*. V13: 1-31.

POKOTYLO, O. Nashyvochnikov, O. (2021). "Sources of the Russian-Ukrainian Armed Conflict". *East European Historical Bulletin*, V18: 210-218.

ROİNİNEN, A. (2017). "Myths & Pretexts: NATO and Origins of the Ukraine Crisis", Erişim Tarihi: 10.08.2023. <https://www.iir.cz/lies-provocations-or-myths-pretexts-nato-and-the-ukraine-crisis>

SAĞLAM, M. (2014). "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, V69/2: 435-444.

SANDERS, D. (2007). "Rhetoric and Reality: Can Ukraine Create an Effective Navy to Protect its Interests in the Black Sea?". *European Security*, V16/2: 143-161.

SANDERS, D. (2012). "Ukraine's Maritime Power in the BlackSea—A Terminal Decline?". *Journal of Slavic Military Studies*, V25: 17-34.

SANDERS, D. (2023). "Ukraine's Third Wave of Military Reform 2016–2022, Building a Military able to Defend Ukraine Against the Russian Invasion". *Defense & Security Analysis*. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2201017>.

SHEVCHENKO, R. (2020). "Training of Officers of The Naval Forces of Ukraine in Higher Military Education Institutions: Present and Prospects". *Scientific Journal of Polonia University*. V38/1: 202-207.

THE WHITE HOUSE (1999). "NATO Summit: NATO-Ukraine Commission". Erişim Tarihi: 25.07.2023. <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/New/NATO/fact6.html>

UKRAINIAN NAVY (2019). "Strategy of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine 2035". Erişim Tarihi: 25.07.2023. <https://navy.mil.gov.ua/en/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>

VORONCHENKO, Igor (2019). "Strategy of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine 2035". Erişim Tarihi: 29.07.2023. <https://navy.mil.gov.ua/en/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/>

WHITE, S. Korosteleva, J. Allison, R. (2006). "NATO: The View from the East". *European Security*, V15/2: 165-190.

WRIGHT, K. A. (2022). "Where is Women, Peace and Security? NATO's response to the Russia-Ukraine War". *European Journal of Politics and Gender*. V5/2: 275-277.

YAPICI, U. (2007). "Ukrayna-NATO İlişkilerinin Tarihsel Analizi". 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 38: 1475-1494.

EXTENDED ABSTRACT

The Ukrainian Naval Forces' reform is an issue that needs to be analyzed due to the weakening naval power, especially after Russia's invading policies. Ukraine, which established close relations with NATO after gaining its independence, used NATO as a balancing factor against invading policies of Russia. As a result of Russia's annexation of Crimea in 2014, 70% of the Ukrainian Navy was destroyed, and the importance of the country's naval power was once again understood in the military operation launched by Russia against Ukraine in 2022. In order to develop its naval power, Ukraine has initiated a process of modernization of its armed forces in general and its navies in particular. The main guide in this modernization process is NATO standards, principles and values. The purpose of this article is to analyze the 2035 Naval Strategy Document published by Ukraine and to examine the objectives that include the realization of the reforms included in the document in line with NATO standards, principles and values.

In this study, the Strategy Document published by the Armed Forces of Ukraine, which includes the reform of the country's naval forces until 2035, has been examined in detail. With this study, which is based on literature and document analysis, the stated objectives for the realization of NATO standards in the Ukrainian Naval Forces have been revealed. Despite Russia's unwillingness to have NATO presence in Ukraine, Ukraine declares its goal of working with NATO in its national strategy documents. The Naval Forces Strategy Document, officially announced by Ukraine in 2019, includes the reform process initiated under the guidance of NATO. In this study, which is based on document analysis and historical analysis, the goal of modernization in the Ukrainian Navy was examined theoretically.

This work is divided into three parts. First of all, Ukraine 2035 Naval Forces Strategy Document was examined in general terms. Thus, the scope and purpose of this strategy document announced in 2019 has been revealed. The second part of this study explains the process towards the goal of building a naval force in NATO standards. In this context, the historical development of the relations between Ukraine and NATO is discussed in the second part. It is mentioned how the relations started, developed and the expanding partnership. In the third chapter, the emphasis on NATO in the Ukraine 2035 Naval Forces Strategy Document is discussed in detail. In the conclusion part, the importance of gaining power in the seas for Ukraine and Ukraine's use of NATO against Russia are emphasized. In addition, Ukraine's increasing partnership with NATO despite the Russian invasions was evaluated by Ukraine as a major threat to Russia.

When evaluated historically, Ukraine, which gained its independence after the collapse of the Soviet Union, has been under the constant influence of Russia. Although Ukraine achieved its official independence due to historical ties and geographical proximity, it had difficulties in de facto independence. Russia has constantly fueled domestic conflicts, especially in the East of Ukraine. Ukraine is a state of high strategic importance for both Russia and the West, due to its coasts to the Azov Sea and the Black Sea, its strategic position in global trade and its proximity to energy resources. Therefore, it can be damaged in the conflicts between the West and Russia. However, Ukraine can sometimes use these conflicts for its own interests. Ukraine, which has significant national interests in the seas, has not been able to obtain a strong naval power since 1991. With the annexation of Crimea in 2014, 70% of its Navy was destroyed. Starting to build a modern navy after this date, Ukraine declared a Naval Forces Strategy Document in line with these goals in 2019. With this strategy, Ukraine aims to achieve a modern naval power by 2035 within the scope of NATO standards, principles and values.

Ukraine aims to build a Naval Forces to NATO standards in three stages by 2035. In the first phase between 2018-2025, the main priority is to establish an effective sea area awareness and exploration system in the coastal region, then to develop sea rejection capabilities, and finally to ensure sea control. In the second phase, which covers the years 2025-2030, it is aimed to develop already-built capabilities and expand their impact to the entire exclusive economic zone of Ukraine, the Black Sea and the Sea of Azov. In the third and final stage covering the years 2030-2035, it is aimed to develop the naval capabilities necessary for the protection of Ukraine's national interests beyond the Black Sea. er these three phases, Ukraine aims to have an offshore navy and modern naval forces. However, this Force will have an infrastructure that can work together with NATO. In this strategy document, Russia was identified as the greatest threat to Ukraine's sovereignty and state integrity. Ukraine aims to gain power in the seas to ensure its national security and welfare.

In this study, the strategy document for the modern Naval Forces, which Ukraine, which has important national interests in the seas, aims to build until 2035, is discussed. 2014 Russia's annexation of Crimea, 2022 Russia-Ukraine War started by Russia and still continuing at the time of writing this article, once again revealed the importance of the country's navy and naval forces. Ukraine has developed relations with NATO since 1991 and has instrumentalized NATO in military, political and geopolitical scope against the Russian threat. The most important point that draws attention in this context is that although Russia sees NATO presence as a threat in its immediate geography and follows strict military policies in this regard, Ukraine has officially declared its goal of establishing an interoperable force with NATO.

BUCAK (BURDUR) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Celal ERYİĞİT*

ÖZ

Toplumda yaygın bir şekilde kullanılan kitle iletişim araçları, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan birçok sözü kullanımdan düşürmüş, yöre ağızlarını yazı dilinin kurallarına yaklaştırmıştır. Yok olmaya yüz tutmuş bu söz varlığı unsurlarının bir an evvel kayda geçirilmesi gerekmektedir. 1932 yılından itibaren Türk Dil Kurumu vasıtasıyla başlanan derleme çalışmaları ve akademisyenler tarafından yapılan ağız çalışmaları bu amaca hizmet etmektedir. Bu çalışma da Derleme Sözlüğü'ne ve ağız çalışmalarına katkı sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışma Bucak ilçesinin merkezi ve köylerinde derlenen sözleri içermektedir. Belirlenen kelimeler yöredeki konuşma özellikleri dikkate alınarak transkript işaretleri ile yazıya aktarılmış, her kelime cümle içinde kullanılmıştır. "Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözler", "Derleme Sözlüğü'nde Bulunan Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözler", "Derleme Sözlüğü'nde Aynı Anlamda Kullanılan Ancak Bucak İbaresiz Olmayan Sözler" başlıklarıyla üç bölüme ayrılarak incelenmiştir. Derleme Sözlüğü'nde Bulunan Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözler kısmında anlamları farklı kelimeleri, karşılaştırma yapabilmek adına anlamlarının yanına Derleme Sözlüğü'ndeki cilt ve sayfa numaraları yazılmıştır. Tespit edilen sözler isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil, ikileme, kalıp sözler başlıklarıyla gruplara ayrılmıştır. Yapılan çalışma neticesinde yörede toplam 563 söz tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bucak Ağızı, Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızları

CONTRIBUTIONS TO THE COMPILATION DICTIONARY FROM BUCAK (BURDUR) DIALECT

ABSTRACT

Mass media, which are widely used in society, have made many words used in Turkish dialects obsolete and brought local dialects closer to the rules of the written language. These vocabulary elements, which are about to disappear, need to be recorded as soon as possible. Compilation studies started by the Turkish Language Association since 1932 and dialect studies carried out by academics serve this purpose. This study was prepared to contribute to the Compilation Dictionary and dialect studies.

The study includes lyrics compiled in the center and villages of Bucak district. The determined words were transcribed with transcript marks, taking into account the speech characteristics of the region, and each word was used in the sentence. It was examined in three sections under the titles "Words Not Found in the Compilation Dictionary", "Words Found in the Compilation Dictionary But Used in Different Meanings", "Words Used in the Compilation Dictionary with the Same Meaning but Without Bucak Phrase". In the Words Found in the Compilation Dictionary but Used with Different Meanings section, the volume and page numbers in the Compilation Dictionary are written next to the meanings of words with different meanings in order to make comparisons. The identified words are divided into groups under the headings of noun, adjective, pronoun, adverb, preposition, conjunction, exclamation, verb, reduplication and formulaic words. As a result of the study, a total of 563 words were identified in the region.

Keywords: Bucak Dialect, Compilation Dictionary, Türkiye Turkish Dialects

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 09.12.2023

* Öğr. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, BURDUR; ORCID: 0000-0003-1385-7620,
E-Posta: celaleryigit@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Ağızlar, aynı lehçede daha küçük farklara dayanan, daha küçük yerleşim yerlerine has olan konuşma şekilleridir (Aksan, 2007, s. 142). Ağızların söz varlığı, toplumun binlerce yıl önce oluşturduğu maddi ve manevi kültürü, yaşam şartlarını, deneyimleri ve dünya görüşünü yansıtır.

Kitle iletişim araçlarının hızlı bir şekilde yaygınlaşması ile birlikte ağızların yok olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ağızlar yazı dilinden farklı olarak birçok sözcük, deyim, atasözü ve kalıp söz bulunmaktadır. Bu sözlerin kaydedilip yazıya aktarılması yazı dilini zenginleştirecek, çeşitliliği artıracak ve geniş çevrelerce bilinmesini sağlayacaktır (Uysal, 2018: 141). Ağızların araştırılması birbirleriyle benzer veya farklı yönlerinin ortaya konulması tarih, toplum bilim, folklor gibi disiplinler için önemlidir. Ağız incelemeleriyle ölçünlü dilde var olmayan söz varlığı dile kazandırılmakta, dilin esas kuralları tespit edilmektedir (Özdarandereli, 2013, s. 59).

Ağız çalışmalarının temelinde derleme faaliyetleri bulunur. Ağız bölgelerinden farklı tekniklerle oluşturulan malzemeler, ağızların söz varlığı ve dil özelliklerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla elde edilen bu ürünler, yazı dili sözlüklerine aktarılmaktadır. Bu alanda ülkemizde özellikle akademik eğitim almış araştırmacıların yaptıkları çalışmalar Derleme Sözlüğü'ne büyük katkı sağlamaktadır (Buran, 1996, s. 38-43; Şanlı, 1996, s. 542-547; Kalay, 1997, s. 25-33; Gülensoy, 1998, s. 14-17; Yıldız, 2007b, s. 790-800; Nergis, 2009, s. 747-776; Özdarandereli, 2013, s. 57-79; Tekin vd. 2014, s. 33-46; Özkaya, 2015, s. 33-39; Nas vd. 2016, s. 50-59; Akı, 2017, s. 39-46; Özden, 2017, s. 273-315; Bulut, 2018, s. 171-190; Telli, 2019, s. 664-693; Erdoğan, 2022, s. 211-226; Kuşdemir, 2020, s. 39-55).

Ülkemizde derlemeler ile ilgili en kıymetli çalışma Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Derleme Sözlüğü'dür. 1932 yılında başlayıp 1960 yılına kadar yurdun çeşitli bölgelerinde halk ağzından birçok Türkçe ve Türkçeleşmiş söz derlenmiştir. İlk derleme 1932-1934 seneleri arasında yapılmıştır. Söz Derleme Talimatnamesi ile her ilde derleme heyeti kurulmuş, tüm yurttaki derleme seferberliği başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde 153500 derleme fişi Türk Dili Tetkik Cemiyetine ulaştırılmıştır. 153500 fişten yararlanarak Söz Derleme Dergisi meydana getirilmiş ve 1939-1951 yılları arasında 4 cilt olarak basılmıştır. 1952'de 6., 1957'de 5. ciltler eklenerek Söz Derleme Dergisi üzerindeki çalışmalar 1957'de bitirilmiştir.

Bölge ağızlarında kullanılan birçok sözün Söz Derleme Dergisi'nde bulunmaması, hem kelimelerde hem de anlamlarda bazı yanlışların bulunması yeni bir derleme çalışmasının yapılmasını zorunlu hâle getirmiştir. İkinci derleme çalışmaları da dil gönüllülerinin desteğiyle 1952-1959 seneleri arasında yapılmıştır. 450000 yeni fiş gelmiş, Söz Derleme Dergisi'ndeki sözlerin anlamlarına yeni anlamlar ve derleme yerleri eklenmiştir (Gül, 2013, s. 518-522). 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik bir derleme sözlüğü yayımlanmış, 2008 yılında da Türk Dil Kurumunun internet sayfasında Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü) ismiyle hizmete sunulmuştur.

1. İlçenin Coğrafi Konumu ve Tarihi

Nüfus ve yüzölçümü açısından Burdur'un en büyük ilçesi olan Bucak'ın yüzölçümü 1414 km², nüfusu ise 2022 yılına göre 66894' tür. İlçenin kuzeyinde Çeltikçi ve Ağlasun ilçeleri, kuzeydoğusunda Isparta merkez ilçesi, kuzey batısında Burdur, doğusunda Isparta'nın Sütçüler

ilçesi, batısında Kemer yer alırken güneyinde ise Antalya'nın Korkuteli ilçesi bulunmaktadır (Arıbaş vd. 2007, s. 311).

Kurtuluş Savaşı sırasında "Oğuzhan" ismiyle bir nahiye teşkilatının kurulması 1927-1928 yılı Devlet Salnamesi'nde Burdur vilayetine bağlı Bucak kazasının diğer isminin "Oğuzhan" olarak geçmesinden dolayı yörenin eski adının Oğuzhan olduğu kabul edilir (Uysal, 2010, s. 104).

Yörede yapılan araştırma ve kazılar ilçenin tarih öncesinden beri yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Neolitik, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı devirleri bu bölgede yaşanmıştır. Türklerden önce Bucak çevresi Pisidyahlar, Persler, Makedonyalılar, Selefkoslar, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir. Bu devletlerden kalma pek çok tarihî kalıntı Bucak ilçesinde görülmektedir.

Türklerin Bucak ve çevresine yerleşmesi 13. yüzyıldadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı III. Kılıçarslan zamanında Anadolu'ya kitleler hâlinde Oğuz Türkleri yerleşmiştir. Bunlar yapılan tespitlere göre Büğdüz, Kayı, Yıva, Yüreğir Kargın boyları; Sarıkeçili, Bayad, Kayı, Kayı Ece ve Emirhan Oğlanları Yörükleri ve Etrak-ı Kargın, Kışla, Küreciyan, Kızıl İshaklar ve Ürkütlü Cemaati'dir (Yıldız, 2007a, s. 304).

Yöre, Antalya'da yaşayan Tekeoğulları ile Isparta ve Burdur'da yaşayan Hamitoğulları arasındaki uzun çatışmalardan sonra Hamitoğulları'nın eline geçmiştir. Bu şekilde Kremna Antik Kenti yakınlarında Girmiyeye (günümüzde Çamlık) köyü kurulmuştur. Melli (günümüzde Kocaaliler) çevresine de yerleşimlerin ilk temeli bu dönemde atılmıştır. Bucak ilçe merkezine yakın İncir Hanı çevresinde İncirli köyü kurulmuştur. İncirli köyü 18. yüzyıl sonlarına kadar önemini korumuştur. Cumhuriyet döneminde önemini kaybetmesiyle halk yeni yerleşim yeri olan Bucak istikametine göç etmiştir. İncirli köyünden ve Melli nahiyesinden göçlerle Bucak köyü kısa zamanda büyümüş önce nahiye daha sonra da kaza olmuştur. 1909 yılına kadar Teke (Antalya) Sancağı'na bağlı bir nahiye iken, bu tarihten sonra Antalya'ya uzak olması, halkın irtibatının daha çok Burdur ile olmasından ötürü Burdur'a bağlanmıştır. 25 Haziran 1919 günü İtalyanlar tarafından işgal edilen Bucak, 8-9 Temmuz 1921'de işgalden kurtulmuştur. Cumhuriyetin ilânından sonra, 30. 05. 1926 tarih ve 877 Sayılı Kanun'la günümüzdeki ismini almış ve Burdur iline bağlı bir ilçe olmuştur (<https://www.bucak.bel.tr/bucak/Bucak-Sehri/Tarihce/04/09/2023>).

2. İlçenin Ağız Grubu

Leyla Karahan ses, ek, söz dizimi gibi ayırt edici özellikleri dikkate alarak Anadolu ağızlarını üç ana başlık altında toplamıştır. Bucak'ın içinde bulunduğu Burdur ve yöresi ağızları Afyon, Antalya, Aydın, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları ile birlikte Batı Grubu Ağızlarının birinci alt grubunda yer almaktadır (Karahan, 1996, s. 116).

Bu çalışmada yer alan kelimeler Bucak ilçe merkezi ve köylerinde derlenmiştir. Söyleyiş özellikleri dikkate alınarak transkript işaretleri ile yazıya aktarılmıştır. Çalışma "Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözcükler", "Derleme Sözlüğü'nde Bulunan Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözcükler", "Derleme Sözlüğü'nde Aynı Anlamda Kullanılan Ancak Bucak İbaresiz Olmayan Sözcükler" başlıklarına ayrılarak incelenmiştir. Bazı kelimelerin varyantları Derleme Sözlüğü'nde bulunmasına rağmen ses, şekil vb. bakımından farklılık gösterdiği için bu tür sözler de incelemeye

dâhil edilmiştir. Yazılışı aynı olmasına rağmen sözlükteki anlamları farklı olan kelimelerin birbirleriyle karşılaştırmasını sağlamak için kelimelerin Derleme Sözlüğü'ndeki anlamları da verilmiş ve anlamlarının yanına Derleme Sözlüğü'ndeki cilt ve sayfa numaraları eklenmiştir. Tespit edilen sözler isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem, fiil, ikileme, kalıp sözler başlıklarıyla gruplara ayrılmıştır. İsimler de mekân, bitki, yiyecek/yemek, hayvan, alet/eşya/nesne, meslek, akraba, oyun, renk, hastalık isimleri ile diğer isimler şeklinde gruplara ayrılarak başlıklar hâlinde verilmiştir. Her kelime, yöre ağzına uygun bir şekilde cümle içinde kullanılmıştır.

3. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözler

3.1. İsimler

3.1.1. Mekân İsimleri

etmeklik: Ekmek pişirilen yer. (*fırlnlârda bazar ekmēniñ olmadı zamanlarda etmeklikde çok ekmek bişirdik eveli.*)

pevluke: Fabrika. (*bizim_ölan ötedē pevlukede çalışıp duru hindi.*)

3.1.2. Bitki İsimleri

ālāngelin: Ters lale. (*bizim kōñ dālānda olur o ālāngelin diridik.*)

amma: Trabzon hurması. (*bazardan iki kilo amma aldım da éyi de,elmiş.*)

balye: Sıkıştırılmış saman. (*yazın ekinler biçildi mi kōñ bütün adamı balye eTdiri mallāna.*)

biTdak: 1. Yumurta, 2. Cevizin küçüğüne verilen bir isim. (*yımırda gücük oldu mu biTdak denir bullarda.*)

çetimek: Menengiç, çitlembik. (*bāhçamızda çetimekler çokdu hindi yok ğāri.*)

ēşiölak: Kuzukulağı veya ekşikulak bitkisi. (*ēşiölak derler ğuzuğulā dēriler hindi.*)

ğarafil: Sümbül çiçeği. (*baharın o meraniñ oldū yerler heP ğarafil olur ğalır.*)

ğuğğuk: Anemon, dağ lalesi. (*mayıs gibi bizim_ollarda ğuğğuk çiçek_açar.*)

ğuşyürē: Kuş otu, cam otu da denen karanfillerden beyaz yapraklı bir bitki. (*midjye eyi gelirİmiş bu ğuşyürē.*)

ğuzuölak: Kuzukulak bitkisi. (*işde ovada beride olya bu ğuzuölaklar, acık eşidir.*)

haşğaş: Haşhaş. (*bulguruñ içine acık haşğaş ğaTarsañ yimesi güzel olur.*)

ilangelmez: Civanperçemi. (*oTlāñ içinde sapsarı olur o çiçek, ilangelmez otu derler*)

işgelen: Soğan tohumu. (*toprā işgelenleri batırısñ acık da üsdünü ördüh mü ta-mam_olur o.*)

köpekdaşşā: Salep bitkisi. (*dālarda domdurmā ğōýcaz deyi köpekdaşşā topları.S.*)

malır: Marul. (*bāhçada malırla ispanak ettiK bu sene.*)

menegiş: Menengiç, çitlembik. (*esgiden evlerde ğırıntı deyi verilerdi menegişi.*)

patadiz: Patates. (*āşama evde bi patadiz yemē yapñ derin.*)

3.1.3. Yiyecek/Yemek İsimleri

büsgüt: Bisküvi. (*çayın içine büsgüt batırışın yersin.*)

ğısdırma: İki bisküvi arasına lokum koymak suretiyle yapılan bir tür yiyecek. (*çocukluk zamāni bakğalda yēcek bişi bulamazdık ğısdırma eder yerdik.*)

solumaz ~ solutmaz: Pişmiş bulgur ile haşhaşın karıştırılması ile yapılan bir yiyecek. (*misefirlikde o solumazı çok yiridik emme hindilerde olmāri bek.*)

şirbe: Üzüm suyu. (*üzümlēñ şirbesi de güzel olur.*)

3.1.4. Hayvan İsimleri

dermen böcē: Uğur böceği. (*iñsanın cince barmāna ğonar dermen böcekleri, gücücükdür.*)

ğısdırğaç: Kulağakaçan böceği, kıskaç böceği. (*ğısdırğaç böcekleri ğısğaçları vardır iñsanın elini kısırsa acık acidūru.*)

3.1.5. Alet/Eşya/Nesne İsimleri

dapındırak: Huysuz hayvanların ayağına bağlanan alet. (*esgiden o dapındırakları bālardık hayvanlāñ ayāna, hindi yok ğāri.*)

diş ğurcalacā: Kürdan. (*hindi kürdan dēyiler emme biz diş ğurcalacā deriS eveli.*)

döverbiçer: Biçerdöver. (*harman vātı bullar döverbiçerle dolar.*)

ğolösdur: Büyük testere. (*makinelər yōka ğarşılıklı dutar ğolösdurla keserdik ācı mācı.*)

ğövata: Küçük su kovası. (*gücük ğövatalarla eve çıkmadan eviñ öñünde elimizi ayāmızı yürüS.*)

mellek: Halı dokurken iplerin arasına geçirilen ara ip. (*halı dokumada ğullanılır o mellekler, iPlere geçirilir.*)

mıncırdak: Salıncak. (*çocukları mıncırdā bindir de getir bakām bi.*)

pakır: Kova. (*bi pakır alma topladık alānbucāndan.*)

pırtıcık: Eşya. (*eveli az eşşāmız vardı bizim bi iki pırtıcık yetirdi.*)

şarpa: Eşarp. (*ğadınlar şarbasını başına bālar öle geder alana.*)

ülüklü: Arazide kullanılan ağaçtan yapılmış su kabı. (*eveli işe gederike su ilāzım olcaK dēyi ülüklüleri alır gederdik.*)

3.1.6. Meslek İsimleri

deşdoan: Sığır çobanı. (*mallāñ başındadeşdoanlar olurdu esgi zamānlarda.*)

öbö: Ebe. (*gebe ğadınları evlēnde eveli öböler do, uTdurūrdı.*)

3.1.7. Oyun İsimleri

g.T ğazma: Çelik çomak oyunu. (*dēneklerle çocūka g.T ğazma oynarđık sokaklarda.*)

loPbak: Beştaş oyunu. (*hindi beşdaş dēyiler emme eveli loPbak deridik.*)

siñlenmeç: Saklambaç. (*çocūka bullarda az mı siñlenmeç oynadık.*)

3.1.8. Hastalık İsimleri

zücce: Grip. (*bacaklām ārıdan ğopuya, yoruldu zücce mi oldum bilmen.*)

3.1.9. Diğer İsimler

bo,azkōde: Birinin yemek yediğini belirten bir tabir. (*biri yemek yirise bo,azkōde deller eveli.*)

bort ğapı: Eski evlerde avluların girişindeki kapılara verilen isim. (*bort ğapı ğapatma-mışın içeri tavıklar dolumuş.*)

dıldık: Küçük sevimli kız çocukları için kullanılan bir tabir. (*hu alandā ğoşan dıldık kimiñ ğızıke?*)

duasiñgili: Allah tarafından korunduğuna inanılan kişi. (*endēciñ kimsiye zararı yokdur, duasiñgilidir yavrım.*)

dutdur_acı: Bir kimsenin başında sürekli durma, bekleme. (*dutdur_acı gibi başımda beklēp durma, acık aralaş bakām.*)

el_örencesi: İlk kez acemilikle yapılan. (*buzāyı asılıyan asılıyan gelmiya, becemeriyaz, el_örencesi ğāri olacak bu.*)

feline: Kendi hâline. (*işde feline bıraktım ğāri nōlcāsa olsun bakām.*)

ırāmatlık: Rahmetli. (*dedem ırāmatlık çok muğallıT adamdı, milleti ğüldürüdü.*)

ilaç: Büyü. (*bu çoçcāz saFca durıri, ilaç mı edildi buna?*)

ilemzemberē: Gökkuşağı. (*hava ğözelke bi yāmırcık yāsa ilemzemberē ğörükür uzaKdan.*)

kerāt cetveli: Çarpım tablosu. (*biz mektePde okurka kerāt cetvelini eveli öredirlerdi.*)

narğı: Heves. (*narğı ğalmamış adamıñ, bi isdē yok.*)

oba çanā: Çok gezen kişi. (*nerde o oba çanā? gine mi yok evde.*)

patarna: Kavga, gürültü, tantana. (*öteki mahallenin patarnası çok_olur, ğavğa gürültü ēsik_olmaz.*)

safir: Sahur. (*ıramazanda safıra ğalKması ğözel olurdu, hindi zor ğeliri.*)

salı(sı): Bayram haftası. (*gelcek sene salısına ğörüşürüz ğāri.*)

şefte: Siftah, ilk alışveriş. (*hu dükkenin sa_abı şefte etmedi dā.*)

telēşe: Telaş, telaşe. (*bizim ğızın işleri bōle, telēşeden ıratı yoK.*)

tirçem: Parça. (*ğücük bir tirçem alurın hu ekmekden.*)

tombaz deke: Takla. (*ufākan çok tombaz deke atdık bullarda.*)

zencir kemı: Sırt boyunca uzanan omurga kemikleri. (*zencir kemiklēm bazı bi ārarı, sebebini bilmērin.*)

zımbacı: Tıka basa doyma. (*olanı yidiñ emmim, zımbacı gibi olduñ, şişcēñ davıl gibi.*)

3.2. Sıfatlar

bahacı: Ürünlerini pahalıya satan kişi. (*çarşıda çok bahacı adamlar var, dükgenlerden bişi alıncak gibi de, el.*)

börden: Şımarık. (*bu börden olanı nerden bulup getirdiğiniz bilmen.*)

burkuntulu: Rüzgarlı. (*burkuntulu havada yürümek de zordur hā, bi sâ gedersin bi sola.*)

buruşuk: Beceriksiz, maharetsiz. (*eline iş yakışmaz bizim gızın, acık buruşuk gızdır.*)

cabbar: Gözü pek, korkusuz. (*bizim gōşunun anasına bak sen bi, cabbar gadin.*)

cicak: Tavırları ilgisiz, kayıtsız olan, gevşek. (*aliniñ bu cicak gonusmaları olmasa adam yerine goyulur belkim.*)

cince: Serçe parmak. (*cince barmā ganamış, onu gösderiya bize.*)

çeñgebez: Geveze, konuşkan. (*bu gadar çeñgebez inşan olmaz, bi dakğa susmadı.*)

dakalaşık: Tavırlarında güven vermeyen kişi. (*endiñe güvenme dakalaşık adamdır ha.*)

dilber: Güzel, hoş giden şeyleri ifade etmek için kullanılan bir tabir. (*dilber gızın yaşına bakmamışlar ufākan evlendirmişler.*)

dirgen gibi: Uzun, ince anlamlarına gelen benzetme amaçlı kullanılan bir söz. (*dirgen gibi gollāni haviye galdırdı, dutdu çocū.*)

dökeleşik: Bakımsız, dağınık kişi. (*üdü başı perişan, dökelişik inşandır, bakımı yok.*)

dördül düzen: Eksiksiz yapılan veya düzenlenen. (*her şimiz eyidi eveli, dördül düzen işimiz vardı.*)

dürelek: Dürüm. (*dürelek ekmē olanıñ eline vermiş.*)

düsdürlü: Güvenilir, dürüst kişiler için kullanılan bir tabir. (*düsdürlü birine varsa da bunu bi eversek.*)

efdikli: Hemen telaşlanan, aceleci. (*başına bişi gelse niđicēni bilmez efdikli olandır.*)

emletsiz: Önemsiz. (*durur durur emletsiz işlere bakar.*)

esdeksiz: Uygun, yakışır bir hâlde olmayan. (*hunıñ esdeksiz laflāna bakıp durmañ.*)

gacav: Güvenilmeyen kişiler için söylenen bir söz. (*dışcakcınıñ veli gacav biridir, sözüne itimaT edilmez.*)

gağbanalı: Çıkarıcı. (*gağbanalı mēmeT gine bizden para istēp durur.*)

gartak: Tazeliğini yitirmiş, kartlaşmış. (*bāçāda gartak bamleleri toPlamış, getiriya.*)

gazâroskesen: Özellikle yaramaz çocuklara alay yollu söylenen bir söz. (*ırāmatlıK rāfeT emmiñ gazâroskesen çocuklar deridi.*)

gıpcık: Yaramazlık yapan çocuklara benzetme amaçlı söylenen bir söz. (*güssünün gelini vardı bi ya, gıpcık bi çocū olmuş onuñ.*)

hılkıyatsız: İyilikbilmez. (*hılkıyatsız çocuklar, böyüdüler de bize bakmārılar.*)

ıldızlı: Beğenilen, hoş giden kişi. (*böyü dēl de ıldızlı olan gücük çocuk.*)

içine yalı: Çıkarıcı, menfaatçi. (*onuñ öle durdūna bakma sen içine yalı biridir o.*)

lökgeşik: Üşengeç kişi. (*bizim göşunuñ ğızı lökgeşik biridir, kâku dersin kaKmaz yerinden.*)

muğallit: Şakacı, espirili kişi. (*antellē giden ısırlıklı āmat muğallit bi adamcıkdı.*)

müsemmeçi: İhmalkar, savsak. (*bunun ğadar müsemmeçi bi arkedeş yokdur.*)

nemekör: Nankör. (*nemekör adam çok gördük bullarda biz emme, etceK bişj yok.*)

pişiz: Yemek seçen, bazı yemekleri sevmeyen kişi. (*kamyonculuk ederke seniñ dedeñ lo-kantada yemek be,enmezidi, pişizdir esgiden.*)

ö_tüz: Diğer taraf, diğer yüz. (*gedū ö_tüzden yasdıkları al gel.*)

sālım: Süt veren, sağılan hayvan. (*kōde çok ahırın içinde sālım inek bulunur, geçim derdi işde onlāñ.*)

samıt: Salak, avanak. (*samıt çocuk nere bakışi.*)

samraşık: Karışık, birbirine karışmış. (*dün ovada samraşık oTları aralaşdıracān dı ūraşūdum.*)

sokurdak: Etrafındaki insanların duyamayacağı bir şekilde sessizce konuşan kişi. (*haTca abanıñ çocukları acık sokurdakdır, sesleri çıKmaz.*)

sovuk: Soğuk. (*bu sene sovuk gış geçirdik, ğar hile çok yādı.*)

şımbıldak: Parlak, süslü giyinmiş. (*dūne güzel sırtlānla getmiş, şımbıldak ğadındır esgiden beri.*)

şo_yanda: Orada, o tarafta, ileride. (*şo_yanda armuT tarlamız var bizim.*)

tısmık: Etlı, dolgun. (*tısmık ali öteden ğeliri gine.*)

yādak: Yağışlı, yağmurlu. (*yādak havada ovıye hile gidilmez.*)

yakınsak: Cana yakın, sevimli. (*heş işan seşmez yakınsak bi ğızcāzdır.*)

yanniç: Yanlış. (*telefonu elime aldım yanniç yeri aramışın, hemen ğapadūdum.*)

yılkındırık: Etin sinirlerinin olduğu yenmeyen bölüm. (*ötekiñ ğulāna getmesin de ğur-ban etiniñ yılkındırık tarafi heP bize düşmüş.*)

zoddirik: Serseri, başıboş. (*bizim kōde bōle zoddirik adam çok, ipinden boşandı mı ğāviye ğoşar.*)

zövere: İri yapılı, kaba görünümlü. (*acık zövere adamdır bizim_ali, insan korkcak ondan.*)

3.3. Zamirler

kimezi: Bazısı, bazıları. (*kimezi atar sıkılar ni dıđđni bilmez.*)

3.4. Zarflar

āşamilā: Akşamleyin, akşam zamanı. (*işı ğücü geş bitirebildik, āşamilā zor attık kendi-mizi.*)

bıkğın: Bitkin, yorgun. (*bıkğın görünür eñere olsun, yörēcek vātı yok.*)

çikinlemē: Ters veya kötü bir biçimde. (*suyun içine çikinlemē düşdüm, g.tüm başım acıdı.*)

- dañadak:** Hızlı ve sert bir biçimde. (*topa nahil dañadak vurıri bilimıriñ.*)
- deşdiya:** Susuz. (*bullarda buna bakan olmamış, yēcek işcek bişi bulamamış, epı deşdiya ğalmış.*)
- dibecesine ğadar:** En dibine kadar. (*toprā dibecesine ğadar ğazām bōn.*)
- enimeşmen:** Üşenmeden, bıkmaksızın. (*bizim ğız enimeşmen çalışır, heş yorulmaz.*)
- ğatdiken:** Asla, hiçbir zaman. (*ni olursa olsun ben ğatdiken onūla ğonuşman.*)
- ğavice:** Sağlam. (*işinde ğāydında o her vakıt, ğavice durur.*)
- gelgeçir:** Özensiz yapılan. (*heP işlēñ seniñ bōle gelgeçir olup géder.*)
- ğıntarık:** Kapı için aralıklı. (*alana çıkın gelin didim eve vardım dış ğapı ğıntarık ğalmış.*)
- ğücülece:** Zorlukla, güçlkle. (*işi ğāri ğücülece bitirēdük.*)
- henkli:** Çoşkulu, eğlenceli. (*cūmertesi ğünū dūn epı henkli geşdi, ğarılar oyna oyna biTdi.*)
- ıhrak:** İşe yaramaz, atıl. (*endeki ıhrak ğalmış, atcāsañ aT.*)
- ıñğılığıř:** Yavaş yavaş. (*acıık yörūse ıñğılığıř geğirin.*)
- kendi umurduna:** Kendi hâline. (*o adam acık esiriklidir, kendi umurduna bırak get.*)
- kertiklemē:** Uygunsuz bir biçime gelecek şekilde. (*ırazıñ ismıl kertiklemē ğonuşur, adamıñ canını sıkar.*)
- könezik ~ könezemiş:** Fersiz, cansız. (*emmimiñ malları ıñsana könezik bakar, hasda mı bilmen.*)
- lanettayın:** Sıradan, gelişigüzel. (*o ğonuşdu mu lanettayın ğonuşur, bakma ona sen.*)
- ön_dūn ~ ön_dōn:** O gün, o zaman, geçen gün, geçen günlerde, önceden. (*dā ön_dūn gelmedi bu akrabālāñ seniñ.*)
- sibek gibi:** Belirgin, görünür şekilde. (*herkez içeri girdi, bizim olan sibek gibi sā sola bakıñ duru.*)
- vere:** Sürekli, hiç durmadan. (*bu çıkmış yatāñ üsdüne, vere tavana vuruya, çok naşsal bi çocuk.*)
- yarı başlı:** Bir işin yarıda kalmasını ifade eden bir söz. (*ocā yémek vurcādım edemedim, işim yarı başlı bekler.*)
- yatēdiş:** Gecenin geç saatleri, yatma vakti. (*durdu durdu da yatēdiş iş çıkardı bize.*)
- yeklemcik:** Şaka, şaka yollu. (*onu çok sevđimden yeklemcik ğonuşurun onūla ben.*)
- zapıradak:** Hızlı bir biçimde, çabucak. (*arabıle eve zapıradak getdi, ni acelesi vardı, bilmen.*)
- zımbacı gibi:** Karnı tok, doymuş. (*olan ekmē yidiñ, zımbacı gibi olduñ ğāri.*)
- 3.5. Edatlar**
- ekā ~ hekā:** Onun gibi, ona benzer. (*hasanıñ ekā gülüya bak, adına çekmiş.*)

3.6. Bağlaçlar

bi var: Bir taraftan, bir yandan. (*acık gezem diyaS, bi var ölgülē mi getsek diyaS, bilemedik.*)

hile: Bile, dahi. (*hu hile baņa üsdün geliri, yıkcaak beni.*)

3.7. Ünlemler

adık: Kişinin herhangi bir yeri acıdığına verdiği tepki sözü. (*adık! elime acıtdıñ kör müñ sen, öñüne bak.*)

diñğa ~ dañğa: “Orada” anlamında kullanılan bir ünlem. (*bak, diñğa. get ğonuş ne decēseñ.*)

3.8. Fiiller

alabacaklık et-: Ara bozuculuk yapmak. (*milleTiñ içinde bōle alabacaklık eden çok olur, ğınsanı birbirine düşürü.*)

āmaşmak: Yükselmek, yukarı doğru çıkmak. (*arabıle giderike bi rampa geldi, yola āmaşdım, çıkdım.*)

ayaklandırmak: Telaşlandırmak, acele ettirmek. (*eve zapıradak vardı, korkmuş ellēm, bizi de ayaklandırdı.*)

bekilemek: Artmak, ilerlemek. (*gece yolunu ğaybedersin, gar bekiledi.*)

biñgeşmek: Birbiri üzerine binmek, üst üste gelmek. (*damar damar üsdüne biñgeşdi, bi ārı oldu.*)

büşöldemek: Bir işi yapmaya isteksiz olmak. (*hatma bi iş etcek olsun, eli ğıpırdamaz, büşöldenir durur.*)

cibildenmek: Suda yüzmekten çok oyalanmak, çırpınmak. (*suda yüzmez cibildenir, başğa etdi bişı yok.*)

cortlatmak: Hamam böceği vb. böcekleri ezerek öldürmek. (*öñüne çıkan bōcē ezer cortlatır.*)

çilpişmek: Herhangi bir su veya sıvı sıçramak. (*dereniñ ğıranından gederike üstüme su çilpişdi.*)

dakalaşmak: Karışmak, birbirinin içine girmek. (*orda adam çok olunsura dakalaşdık ğaldık birbirimize.*)

deñgelūmek: Uyumak, uyuyakalmak. (*yoruldum ırıldım hu yere deñgelūdüm.*)

dikdirmek: İnat etmek, diretmek. (*sabāħdan beri dikdirdi bu çocuk bubama gedecēn deyi.*)

duruşamamak: Yerinde duramamak, sürekli kıpırdamak. (*ğıpcık ğıpcık yerinde duruşamadı, bi otur bakām g.tūñ üsdüne.*)

dutmak: Tutmak, yerine saymak. (*sen benden geçēn bi para aldıñ, onuñ yerine dutam ğarı bunu.*)

ebişdirmek: Çocuğu sırtta bindirmek. (*ula üssin eveli çocūka çok ebişdirdim seni ben.*)

- enteres_ etmek:** İlgilendirmek. (*ni edersen et, beni enteres_ etmēri.*)
- erekleşmek:** Toplaşmak, beklemek. (*işde hullarda erekleşdik beklēriz, etdimiz yok.*)
- eslenmek:** Seslenmek, uzaktan bağırarak çağırarak. (*āşamdan beri eslenirin, bilmērin ne dī bakmāri.*)
- ğaçılmak:** Çekilmek, uzaklaşmak. (*ğaçıl bakām hurdan da biz geçēm.*)
- ğartakmak:** Tazeliğini kaybetmek. (*bācāda heP zebzeler ğartakmış, yinmez hinden sōna.*)
- geñlemek:** Uzun zaman boyunca yemediği bir yiyeceği yemek. (*ni zamandır fasille yemē yimedim, geñledik getdi ğāri.*)
- geynellemek:** Ortalığı dağıtmak. (*çocuklar oynācāz deyi evi geynellemişler.*)
- ğıvğalamak:** Kavga etmek için kişiyi tahrik etmek. (*o adamı ğıvğalayıp durma, başına iş aşmasın.*)
- ğo_ulaşmak:** Dedikodu yapmak. (*dulluk zamāni ğarılar ğāri ğo_ulaşır sokāñ başında.*)
- günletmek:** Güneşte bekletmek. (*ēşiyi ğaynadām, ondan kēri güneşde günledēm.*)
- heñgildemek:** Oyalanmak, vakit geçirmek. (*nīdem ōlum be bullarda heñgildeşip duruS.*)
- hontuldamak:** Bir iş veya durumda gönülsüz davranmak. (*heÇ iş yapcak gibi durmya, ōle hontuldar.*)
- hoPbalamak:** Şımartmak. (*o çocukları bek sever, devamlı her yerde hoPbalar.*)
- ibiklenmek:** Diklenmek, karşı gelmek, kafa tutmak. (*acık bize ğızdı ya ibikleniya bize, dö_öşcek bizile.*)
- işletmek:** Ev veya bina içini yaptırmak. (*o kōde eviñ içini işletebildiñ mi addıraman?*)
- keħelleşmek:** Tembelleşmek. (*elime bi kürek hile alasım gelmēri, keħelleşdik eyice.*)
- kesmek:** Birini söz ve davranışlarıyla taklit etmek. (*çocuk işde benim dediklēmī der, kesiya bizi.*)
- keyālık etmek:** Kız istemek. (*dedemi eveli ğız isdemē götürüleridi, keyālık edürüdü bize.*)
- könezimek:** Ağaç kurumaya ve ateş sönmeye yüz tutmak. (*dünden beri ataş yanıp durūdu, hindi acık könezimiş.*)
- kürdümek:** Dişi köpek erkek istemek. (*hu köpeklere bak, adamı ısırcağ, kürdümüş mü bilmen.*)
- kürneşmek:** Hayvanlar birbirine sokulup toplanmak, birbirine girmek. (*mahalleniy başında bütün köpekler kürneşmiş, geçerike acık çekindik.*)
- miÇcildemek:** Uyuşuk davranışlar sergilemek. (*miÇcilder bizim ğız bullarda, işi bitürirsin demez.*)
- mozurdanmak:** Söylenmek, gönülsüz iş yapmak. (*bi iş vercek olduk bi sātDir mozurdanır durur.*)
- mükellef olmak:** Belli bir olgunluğa erişmiş olmak. (*bōle şiler heP bize ğalır, ē mükellef_ olduk ğāri.*)

ökelenmek: Kızmak, sinir olmak, öfkelenmek. (*töbü olsun ökelenirsem kimsiyi dinlemen hā.*)

övümek: Midesi bulanmak, kusmak. (*bizim_ōlanıñ ğızı accık bişi yidi, sabāħdan beri elli kere övür.*)

sērmek: Seğirmek, titremek. (*gece kirpiklēm sabā_dār sērdi durdu, geşmedi bi.*)

seksellemek: Ayak bir şeye takılıp düşecek olmak. (*da_a çıkarka ayām sekselledi düşeyazdım eñere olsun.*)

sömeleşmek: Bakımsız görünmek. (*bekir dedeñi görmēmñriñ adamcık sömeleşmiş ğalmış.*)

sūmak: Bir yere yerleşip sığınmak, kabuğuna çekilmek. (*āciñ dibine sūmuş zavallıcık, kimse de görmēri.*)

şırkılmak: Çok çalışmaktan yorgun ve hâlsiz düşmek. (*āşamā_dar araba ğullandım, ırıldım şırkıldım eñere.*)

tañğırdamak: Yaptığı gürültüden dolayı çevresini rahatsız etmek. (*öf_ali tañğırdama bi, ğafamı āritdiñ.*)

tutaşmak: Tutuşmak, yanmaya başlamak. (*Baca dolmuş, ka_at yakarın, tutaşmaz.*)

ürevillemek: Başkasını aşırı şekilde kıskırtmak. (*adamları hindi ürevilleme, dö_üşdürcēn töbü olsun.*)

ümek: Uyumak. (*bōñ kimse ellememiş, ğuşluk vātına ğadar ümişin.*)

yamşalamak: Birinin sözünü alaylı bir şekilde tekrar etmek. (*āzımı yamşalama, elimiñ tersile bi vurusam görüsün anāñ kōnü.*)

yoñğallanmak: Yuvarlanmak. (*yoñğalla bakñn o topu bura dōru.*)

yüksemek: Yükselmek, artmak, çıkmak. (*hayat bahalı emmim ğāri, her şı yüksemiş.*)

zıvaşmak: Bulaşmak. (*dōkdū yemek üsdüne başına zıvaşmış.*)

3.9. İkilemeler

combul cokuş: Hep birlikte, beraberce. (*ölgülē combul cokuş hepimiz vardık ora durduk.*)

dıkım dıkım: 1. Yavaş yavaş, 2. Biraz, azıcık. (*eTcē işi dıkım dıkım eder, heş ğıvrak etmez.*)

edik düdük: Sıradan, rastgele. (*işde bizim ōlanla ordan burdan edik düdük ğonuşuruz.*)

ellek dillek: 1. Becerikli, 2. Ağzı laf yapan, dolu dolu konuşan. (*bizim āşa abanıñ ğızları ellek dillekdir hā, her_ışı beceriler.*)

eni(m) ğonu(m): Emek verilerek yapılan işler için kullanılan bir tabir. (*ōlenden beri enim ğonum yemek eTdim, biri de yemē gelmedi.*)

fiTdik fiTdik: Çok gezenler için kullanılan bir tabir. (*sabāħdan çıkar fiTdik fiTdik āşamı eder, her yeri gezer.*)

ğosdak ğosdak: Çalımlı, kibirli. (*ğosdak ğosdak bi yörüşü var, çalımından yanına yanaşılmāri.*)

hayırlı ğursaklı: Yararı olan, dürüst kişi. (*bunnar böyür de hayırlı ğursaklı birini bulurlarsa öp başına ğo.*)

heves ğüves: Hevesle yapılan iş. (*atladık biz de bu işe heves ğüves emme bişi çıkaramadık.*)

ıbık ğıbık: Gereksiz veya boş. (*her yerde ıbık ğıbık lafı boldur bunun, heş sakınmaS.*)

ıcını cıcını: Her şeyi, hepsini anlamından kullanılan bir tabir. (*ğazāñı bulcān deyi çamaşırılāñ ıcını cıcını çıkardı.*)

mal meğal: Büyükbaş hayvan. (*sa,ad beş oldu mu ahırda mal meğal bizi bekler.*)

metdik metdik: Zıplaya zıplaya. (*metdik metdik atlıya ordan burdan.*)

nemne nümne: Falan filan, önemsenmeyen kimse veya şey. (*dün annaTdılar da işde nemne nümne bişiler, annamadım.*)

semel sümel: Sersemlik hâli. (*eslendiler, yataktan semel sümel ğakdım getdim.*)

sullum sucuk: Çok ıslananlar için kullanılan bir tabir. (*moturla ğedriken yāmır başladı, eve varıncā dar sullum sucuk oldum.*)

yallah yavuş: Tadı tuzu olmayan yiyecek. (*yallah yavuş bi çorba etmişñ, içilcek gibi de,el.*)

yantiri yuntiri: Yan yan ve doğru gidemeyen kişi veya kavramlar için kullanılan tabir. (*bu ğarşıdan ğeliri emme yantiri yuntiri ede ede ğeliri.*)

yarın bürün: İleride, yakın bir zamanda. (*endēni bi yere sakla, yarın bürün başımıza bi iş gelirse bunu ğöşderēm.*)

zivil zivil: Çok, fazla. (*okuluñ öñünde bissürü çocuk var, zivil zivil ğayniya.*)

3.10. Kalıp Sözcükler

allah_eTmē: Olması istenmeyen bir olay veya durumdan söz ederken söylenen bir söz. (*kendi başına ğeTmesin oncāz, allah_eTmē başına bi iş gelir.*)

allah siñerini versin: Kişinin isteğinin gerçekleşmesini ve içinin rahat olmasını temenni eden bir söz. (*çalışdıñ çabaladıñ, allah siñerini versin ğāri saña.*)

de bakām: Herhangi olumsuz bir iş veya durumdan sonra “sorun olmaz” anlamında kullanılan bir tabir. (*sen etcēñi etmişñ, de bakām olur gider.*)

eñere olsun: Gerçekten, hakikaten. (*eñere olsun bi kere bilem benim yanıma gelmedi.*)

eşşek bacā: Kişilerin arasındaki samimiyete rağmen herhangi bir iş veya olayda birbirine haber vermemesi durumunda laf arasında söylenen bir tabir. (*madem yemek var, eşşek bacā iñsan bizi de ünneme mi?*)

eveli de var: Önceden tahmin edilen bir durum veya olay hakkında sonradan söylenen bir söz. (*ğaş kere ğeşdi burdan_o. eveli de var bişiniñ ardından ğediya.*)

narasın: Yok, öyle değil. (*bizde endē gibi eşşā yok, narasın bullarda o.*)

olamaz olasıca: Sevilmeyen insanlar için kullanılan bir beddua sözü. (*hu olamaz olasıca her ğün ğarşıma çıkar, bi aralaş ağam bakām.*)

4. Derleme Sözlüğü'nde Bulunan Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözcükler

4.1. İsimler

4.1.1. Mekân İsimleri

atanak: Harman atmak için ikinci kez açılan yer. (*esgiden ovada atanak eder, harmanı orda atardık.*) (DS'de atanak: 1. Çocukların kuş vurdukları sapan, 2. Köy odalarında misafirlerin elbise ve paltolarını asmak için iki direk arasına yatay uzatılmış ağaç, 3. Ağaç ve ot kökü.) (krş. DS I, s. 366)

ğaydırma: Ev gibi yapıların çatıları üstüne sacdan yapılan korunak. (*bā eviniñ yanına bi ğaydırma yapan diyaz ya bakām.*) (DS'de ğaydırma: Tahtadan yapılan basit baraka evler.) (krş. DS VI, s. 1944)

isket: Oturma odası. (*elimdēnleri isketete götür, gelirin ben.*) (DS'de isket: Bağdadî duvar.) (krş. DS VII, s. 2557)

şāni: Eskiden evlerin genellikle dış kısımlarına ahşaptan yapılan balkon. (*dedem eviñde eveli şāniye çok eşşā ğoyardı.*) (DS'de şāni: Güzel, iç açıcı yapı.) (krş. DS X, s. 3743)

4.1.2. Bitki İsimleri

ğarıca: Çörek otu. (*esgiden yoküdu bullarda da hindi baya bi ğarıca eken var.*) (DS'de ğarıca: 1. Arpacık soğanı, 2. Ekinlerdeki kararma hastalığı, 3. Meşe, diken, çalı gibi bitkilerden elde edilen odun.) (krş. DS VI, s. 1925)

gemlik: Yemlik otu, ilkbaharda yetişen, uzun ve sivri yapraklı, toplanıp yenilen bir yabani ot. (*gemlik otu, dāda kendilinden olur, bazıları toplar.*) (DS'de gemlik: 1. Ekin demetlerini bağlamaya yarayan uzun buğday sapı, 2. Dövene koşulacak çağa gelmiş öküz, manda, 3. Ata gem yapılan kayış.) (krş. DS VI, s. 1987)

irim: Yol kenarlarında bulunan dikenli otlar. (*ovalāñ arasından geçerken ayām dakıldı irimiñ içine düşdüm.*) (DS'de irim: 1. Gözün görebildiği kadar uzaklık, 2. Sokak, 3. Dar sokak, dar yol, patika, 4. Dört yol ağzı.) (krş. DS VII, s. 2550)

kelleli: Ada çayı. (*bullarda çok toplanıya o kelleli diyalar, çayı da olur.*) (DS'de kelleli: Başlı büyük olan.) (krş. DS VIII, s. 2734)

pañğuduz: Keten tohumu. (*ovalara pañğuduz ekerdik biz.*) (DS'de pañğuduz: Giydiğini çabuk eskiten, yıpratın.) (krş. DS IX, s. 3392)

4.1.3. Yiyecek/Yemek İsimleri

gevinti: Ağızda ezilmiş lokma. (*āzında gevintiñle ğonuşcān deyi ūraşır.*) (DS'de gevinti: Burgunun ucundan dökülen talaş, 2. Ekinin sap ve kabuğu, boş başak, 3. Talaş, tahta tozu.) (krş. DS VI, s. 2012)

kef: Kaynayan pekmezin üzerinde oluşan köpük. (*bekmezi ğaynadırkana ğaşşıklarla kefini alır atarıS.*) (DS'de kef: 1. Orakçıların kullandığı parmak uçları tahta meşin eldiven, 2. Tereyağı.) (krş. DS VIII, s. 2718)

4.1.4. Hayvan İsimleri

gümbül: Yazın ortaya çıkan insanı rahatsız eden bir sinek türü. (*yazın ısıcakda ğara ğara bu gümbüller başımızdan eksik olmaz.*) (DS'de gümbül: 1. Biçilmiş ekin yığını, 2. Bohça.) (krş. DS VI, s. 2221)

palaz: Keklik yavrusu. (*tüfēni alan palaz vurma geder bullarda.*) (DS'de palaz: Manda yavrusu, 2. Kaz yavrusu) (krş. DS IX, s. 3384)

4.1.5. Alet/Eşya/Nesne İsimleri

binit: Araba, araç. (*çarşıya gedecēdim binite biñdim onūla vardım.*) (DS'de binit: Binek atı.) (krş. DS II, s. 697)

dış donu: Kadınların dışarıda giydikleri pamuklu kumaştan yapılan bir şalvar. (*dūne mūne giderike de geyilir o dış donu.*) (DS'de dış donu: Pantolon.) (krş. DS IV, s. 1473)

ğolan: Örme ip. (*hazır ğolan varka bi ğazak örū bize bakām.*) (DS'de ğolan: Hayvanın se-merini ya da eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer.) (krş. DS VI, s. 2097)

küsük: Ağaç yarmaya yarayan ucu sivri demir. (*eveli odun yarmā küsük ğullanırdık.*) (DS'de küsük: Taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk ya da ağaç, basit kaldıraç.) (krş. DS VIII, s. 3051)

tiril: Çizgili ince kumaş. (*bazısında bulunur tiril kumaşlardan.*) (DS'de tiril: 1. Zayıf, kansız cansız, sıska, 2. Soğuktan ya da yağmurdan üşümek için, 3. Kendisini varlıklı gösteren.) (krş. DS X, s. 3938)

yuluk: Sapan taşı konan deri. (*esgiden çok sapan sıkcāz deyi çok yuluk keserdik.*) (DS'de yuluk: 1. Sahtiyan, meşin, 2. Giysi, ayakkabı vb. için eski, 3. Kış için hazırlanan dolmalık patlıcan kurusu, 4. Yılık, 5. Şaşı.) (krş. DS XI, s. 4314)

4.1.6. Oyun İsimleri

lobbak: Beştaş oyunu. (*çocukā bullarda duvarıñ üsüne çıkar, lobbak oynanırdık.*) (DS'de lobbak: Fasulye.) (krş. DS IX, s. 3081)

yulak: Bir çeşit oyun. (*yulak da oynanır esgiden, hindi ğalmadı ğāri.*) (DS'de yulak: Hamam kurnası.) (krş. DS XI, s. 4314)

4.1.7. Diğer İsimler

as(ı): Bir yerin yerlisi. (*o dūrdüşgil buranıñ asıdır ha, burahlılar.*) (DS'de ası: 1. İri, gelişimli, büyük, yetişkin, 2. Erken, 3. Erken yetişen ürün, erken doğan koyun, keçi yavrusu, 4. Fayda, 5. Sürüye katılan kuzulamış koyun.) (krş. DS I, s. 342)

dernek günü: Toplanma günü. (Yörede perşembe günü için söylenir.) (*perşembe oldu mu burda ğāri dernek günü olur, herkeS gelir.*) (DS'de dernek günü: Pazar günü.) (krş. DS IV, s. 1436)

dulluk: Kadınların mahallenin herhangi bir yerinde toplanıp sohbet etmesi. (*ikindi ezeni okundu mu bazı yerde dulluk olur, işi olmān gelir oturu.*) (DS'de dulluk: 1. Saçak, 2. Köşe, köşebaşı.) (krş. DS IV, s. 1598)

ev_uşā: Oğul, çocuk. (*kim varısa, ev_uşā heP toplandı.*) (DS'de ev uşağı: Evin hanımı.) (krş. DS V, s. 1818)

ğacara: Gülme, eğlenme. (*bizim ollāñ iñsānınıñ ğacarası çok olur, ēlenirsiñ.*) (DS'de ğacara: 1. Hileci, 2. İnatçı, 3. Çingene, 4. Kavgacı ve zorba kimse.) (krş. DS VI, s. 1887)

hüşüntü: Evlerde kirlilikten dolayı kıyıda köşede oluşan oluşan süprüntü. (*evi iki gün silemesen her yer hüşüntü olup ğalıya.*) (DS'de hüşüntü: Rendeden dökülen kırıntı, talaş.) (krş. DS VII, s. 2452)

inat: Saçın sabit kalan, yatmayan kısmı. (*bizim ğızınñ olanlānda saçında heP inat var, daraşan da inmēri.*) (DS'de inat: Bostan dolaplarında suyun düşüş yönüne karşı çakılan kazıklara destek olarak konulan ağaç.) (krş. DS VII, s. 2537)

sıkmaç: Merhem. (*bi yerimiz acısa sıkmacı sıkar, ırāhaT ederdik.*) (DS'de sıkmaç: 1. Bir avuç dolusu şeyin sıkılmış durumu, 2. Bulgur ve kıyma ile yapılan köfte, 3. Dürülerek yenilen kalın ekmek.) (krş. DS X, s. 3607)

temre: Yaranın bir süre sonra vücutta oluşturduğu kuru kabuk. (*ötün düşdüydüm dizim ğanadı, temresi iki ayda zor geşdi.*) (DS'de temre: Bir çeşit deri hastalığı.) (krş. DS X, s. 3876)

uluk: Konuk, misafir. (*bizim oranıñ adamı ulū sever, buyur eder evine.*) (DS'de uluk: 1. Miskin, tembel, pasaklı, 2. İnce, narin, hastalıklı, 3. Çürümüş, çürümeye yüz tutmuş, 4. Em-siz, ilaçsız, 5. Aptal, 6. Düzensiz, dağınık.) (krş. DS XI, s. 4034-4035)

4.2. Sıfatlar

bisēl: Biraz, bir kısım. (*dā getdim yorgun argın bisēl odun ğırdım geldim.*) (DS'de bisēl: 1. Az bir zaman, bir an, 2. Akşama doğru, akşamüstü.) (krş. DS II, s. 703)

büñgöldek: Şımarık. (*bizim büñgöldek olan söS diñnemeS, uslanmācakyalım.*) (DS'de büñgöldek: 1. Bataklık, 2. Kaynak, pınar, 3. Suyu bol akan pınar.) (krş. DS II, s. 823)

evsan: Ücret açısından uygun. (*evsan paraya geldi bu mal, çok para vermedim.*) (DS'de evsan: Hafif, kolay.) (krş. DS V, s. 1814)

ğıcımık: Çok az, biraz. (*şişeniñ içinde ğıcımık yā ğalmış.*) (DS'de ğıcımık: 1. Kısa boylu kimse, 2. İneklerin yem yemesine engel olan, ağzında meydana gelen koni şeklindeki etler, 3. Çocukça hareketler yaparak konuşan, çocukluğa özenen kimse, 4. Yaban güllerinin dökülmesinden sonra dallarda kalan yuvarlak ve kırmızı meyvesi, 5. Çok fazla, sık, 6. Melez hayvan.) (krş. DS VI, s. 2027)

ğurtlu: Yerinde duramayan kişi. (*deli olan bi dakğa g.tünñ üsdüne oturamāri, gurtlu bu çocuk.*) (DS'de ğurtlu: 1. Kıskaç, 2. Eğlenceye düşkün.) (krş. DS VI, s. 2201)

löllüş: Tembel (*löllüş adamla iş yapmācāñ, işlēñ hepici şağa ğalır.*) (DS'de löllüş: Ağırbaşlı, saf ve biraz da şişmanca kimse.) (krş. DS IX, s. 3091)

mataf: Önemsiz iş veya davranışları ifade etmek için kullanılan bir söz. (*endeki ğonuşdñ adam mataf birine de benzemēri.*) (DS'de mataf: Çeşit çeşit eşya) (krş. DS IX, s. 3135)

muşaf: Şüpheli. (*bek güvenilcek gibi durmāri o, muşaf hareketleri var.*) (DS'de muşaf: 1. Oyunda eşit olma, başa baş kalma durumu, 2. Paylaşılmamış, ortak mal.) (krş. DS IX, s. 3224)

siñirse: Çok öfkeli kişiler için kullanılan bir tabir. (*emmimiñ ğızı aşāna acıK siñirseK ğadındır, çok laf_ edilmez.*) (DS'de siñirse: 1. Kalınca yaprakları çıkan ve yarayı işletip iyileştirmekte kullanılan, labadaya benzer bir çeşit ot, 2. Islak odun, yaş ağaç, 3. Odun vb. için güç kırılan, kırılmaz, sert, 4. Et, sebze, vb. için güç pişen, iyi pişmemiş, 5. Az kuru.) (krş. DS X, s. 3642)

tiñildek: Çabuk sinirlenen. (*biri ona bi laf_eTsin, hemēn ğalkūru, tiñildekdir.*) (DS'de tiñildek: Yerinde durmayan, sürekli kımlıdayıp sallanan, kıpırdayan.) (krş. DS X, s. 3934)

ummacı: Canı bir şey çekmesine rağmen yiyememiş kişi. (*öñüme geleni yēsim var yiye-medik ğāri, ummacız bōn.*) (DS'de ummacı: Korku verici yaratık, hayalet.) (krş. DS XI, s. 4037)

yergin: Aşırı yeme isteği olan. (*hu yergin adama bakū sen, bizi bile yēcek.*) (DS'de yergin: 1. Çiftçilikte, tohum atılması sakıncalı görülen birkaç gün, 2. Yerinen.) (krş. DS XI, s. 4251)

4.3. Zamirler

nemne ~ nemnēce: Bilinmeyen veya ismi akla gelmeyen birini tarif etmek için kullanılan bir söz. (*nemne bişi ğonuşmuş emme annamadım ni dimiş.*) (DS'de nemne: Çer çöp.) (krş. DS IX, s. 3243)

4.4. Zarflar

bi boy: Sürekli, devamlı. (*ni zaman görsek bu bi boy aynı şēyi ğonuşuruz, bıkdırır adamı.*) (DS'de bi boy: Eşiy boyda, bir boyda.) (krş. DS II, s. 678)

eğere: Gerçekten, hakikaten. (*eğere ben bu işden bi iş annamadım, ne olup bitiri.*) (DS'de eğere: Eğer, şayet.) (krş. DS V, s. 1751)

husasız: Dertsiz tasasız, rahatça. (*ğafañ ārılmaz hindi, husasız otur_eviñde.*) (DS'de husasız: Düşüncesiz.) (krş. DS VII, s. 2445)

4.5. Ünlemler

ayen: Şaşırma, garipseme bildiren bir ünlem. (*ayen camali sen de bi adamakıllı laf_et-meSsiñ.*) (DS'de ayen: 1. Köy ya da mahalle muhtarı, 2. Dost, arkadaş, yeğen anlamında hitap.) (krş. DS I, s. 413)

4.6. Fiiller

aşılamak ~ aşırnak: Demi biten çaya su eklemek. (*bi çay içesim var, çay da biTmiş didiler. aşıladık çayı öle işdik.*) (DS'de aşılamak: 1. Katmak, karıştırmak, 2. Eski bir şeyi yenilemek, tamir etmek.) (krş. DS I, s. 354)

belemek: Kirlletmek. (*çocūñ eline ğalemi vermiş, her yeri belemiş o da.*) (DS'de belemek: 1. Çocuğu kundaklamak, sarmak, beşiğe bağlayarak, sararak yatırmak, 2. Bulamak, bulaştırmak.) (krş. DS II, s. 611)

bozalamak: Bozmak, eski özelliğini kaybetmek. (*o dükgende esgisi gibi mal yok, onnar işlēni bozaladı.*) (DS'de Acidan kıvrınmak, sızlanmak.) (krş. DS II, s. 749)

çimnak: Herhangi bir nesne bulunduğu yerden çıkmak, ayrılmak. (*elimdē çırpiyi sā sola sallārka elimden bi çīdı, uşdu geTdi.*) (DS'de çimnak: 1. Fırlamak, ansızın koşmak, 2. Testi dışına su vermek, 3. Terlemek, nemlenmek.) (krş. DS III, s. 1163)

dilmek: Yarmak. (*evin öjünde odunları dilmış, ırılmış bö,ön.*) (DS'de dilmek: Dokunmak) (krş. DS IV, s. 1497)

farımak: 1. Herhangi bir şeyi veya zararlı bir bitkiyi temizlemek, 2. Yeşermek (*endēnleri bi farı bakām da paklansın ollar.*) (DS'de farımak: 1. İhtiyarlamak, 2. Yıpranmak, eskimek, 3. Zayıflamak, 4. Yorulmak, yorgunluktan halsiz düşmek, 5. Kaynar bir şey soğumak, 6. Uslanmak, kötü huylarından vazgeçmek.) (krş. DS V, s. 1835)

fiymak: Fırlamak, hızla birdenbire bulunduğu yerden çıkmak. (*elimdē dēnek fiydi getdi, töbü olsun biriniñ başını yarcak deyi korkdum.*) (DS'de fiymak: Kaçmak, sıvışmak.) (krş. DS V, s. 1862)

hıT_ol-: İçi geçmek, ezilmek. (*bazardan aldīm ğavunu kesdik bi bakdık hıT_olmuş, yencek gibi de,el.*) (DS'de 1. Yorgunluktan bitkin olmak, 2. Kışın el ve ayak parmakları soğuktan kızarıp şişmek ve kaşınmak, 3. Sırılsıklam olmak, 4. Çok kısıkanmak, 5. Mahcup olmak, 6. Üzülme, 7. Yemek iyice pişmek.) (krş. DS VII, s. 2361)

horazlanmak: Suçlu olduğu hâlde diklenerek karşısındakini suçlamak. (*biz onu suşlāriz o dā bize horazlaniya.*) (DS'de horazlanmak: Büyükleme, gururlanma.) (krş. DS VII, s. 2410)

paklamak: Yenmek, galip gelmek. (*ğāvede oyun_ oynarka bayā bi pakladık bunnarı, iki gün gelmediler ğāveye.*) (DS'de paklamak: Marangozlukta köşelerin keskinliklerini gidermek.) (krş. DS IX, s. 3381)

selkimek: Rahatlamak, rahata kavuşmak. (*su sulaninsıra ırāhatladım ğāri, selkidim birez.*) (DS'de selkimek: 1. Hamlaşmak, 2. Devrilip dökülmek, 3. Devrilip düşmek.) (krş. DS X, s. 3577)

siñirseme: Sinirlenmek. (*bişi deseñ hemēn siñirser, alt ğolundan gelmez.*) (DS'de siñirseme: 1. Odun vb. sertleşmek, 2. Nohut, fasulye vb. pişmez duruma gelmek, büzüşmek.) (krş. DS X, s. 3642)

siñişmek: Koku, toz vb. kişinin üzerine yapışmak, bulaşmak. (*ıramazan emmimiñ orda misefirle oturaka çok ci,ara işdiler, dumanı siñişmiş üsdüme.*) (DS'de siñişmek: Göz için alışmak) (krş. DS X, s. 3642)

süzükme: Gökte kanat çırpmadan uçmak. (*baraşñ üsdünde ğuşlar āşamüsdü gökde ğāri süzükür, izlemesi ğözel_olur.*) (DS'de süzükme: Yıldız kaymak.) (krş. DS X, s. 3731)

tepimek: Yağmurdan sonra toprak kurumaya başlamak. (*yoncanıñ oldü tarla tepidise varan bakan bi balye etmē.*) (DS'de tepimek: Hamur, yufka vb. ıslak şeyler hafif kurumak.) (krş. DS X, s. 3884)

tiñildemek: Hemen ve aniden sinirlenmek. (*buna acık çatū hemen tiñildeler, laf_eTdirmeS.*) (DS'de tiñildemek: 1. Zıplayarak yürümek, koşmak, 2. Sıçramak, zıplamak, yerinde duramamak, 3. Kımıldamak, oynamak, sallanmak, 4. Titremek, 5. Tez gelmek, 6. Hayvan tırs gitmek.) (krş. DS X, s. 3934)

yeklemek: Aniden sarsılmak. (*ğardaşınıñ habarını alınsıra bayā bi yekledi yavrıcık.*) (DS'de yeklemek: 1. Bir ağırlığı kaldırmaya güç harcamak, 2. Üstüne çullanmak, vurmak.) (krş. DS XI, s. 4229)

zıbartmak: Birinin vücuduna vurmak suretiyle o bölgeyi kızartmak. (*bi dekme atdı bacāma, zıbartmış her yerimi.*) (DS'de zıbartmak: 1. Çok dövmek, ezmek, 2. Öldürmek.) (krş. DS XI, s. 4364)

4.7. İkilemeler

bambıl bambıl: Devamlı sigara içenler için kullanılan bir tabir. (*ümîde kötü hasdalā yakalandı didiler, bambıl bambıl ci, ara içiri gine.*) (DS'de bambıl bambıl: Tombul, şişman, gürbüz çocuk, hayvan yavrusu.) (krş. DS II, s. 514)

haldır huldur: Düzensiz ve kaba bir biçimde. (*bunun bi gidişi var, haldır haldur düşürcek bizi arabadan.*) (DS'de haydır huydur: 1. Gürültü patırtı, 2. Davranış için düzensiz, 3. Uğraş için gereksiz.) (krş. DS VII, s. 2259)

yavan yaşık: Davranışlarında ciddi olmayan. (*aklı başında bi adam dēl endē, yavan yaşık hareketleri var.*) (DS'de yavan yaşık: 1. Yemek için atıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar, 2. Karın doyuracak yiyecekler için yağlı, yağsız. (krş. DS XI, s. 4203)

5. Derleme Sözlüğü'nde Aynı Anlamda Kullanılan Ancak Bucak İbaresini Olmayan Sözcükler

5.1. İsimler

5.1.1. Mekân İsimleri

abdahlık: El yüz yıkanan yer, lavabo. (*abdahlā vardım elimi yüzümü güzelce yūdüm bi.*)

dam: 1. Üstü toprak ev, 2. Evin çatı olmayan üst bölümü. (*hindiki evler moderin. esgiden dam evler vardı, ollarda oturuduk biz.*)

ērek: Hayvanların toplandığı yer. (*malları ērē getiriz, orda sulārıS.*)

gēcek daşı: Çamaşır yıkanan yer. (*makinelər yōka gēcek daşına sırtları gör, tokuşla vura vura yürdük.*)

ğıran: Kıyı, kenar. (*duvarıñ ğıranından yavaş yavaş yörü.*)

öpcük: Kıyı, köşe, kenar. (*masanıñ öpcüne ğafamı bi çārpdım, ğafayı ğanatdık.*)

ören: Kuru taşla örülen duvar, yıkıntı. (*çevre kōlerde bōle örenler çokdur.*)

teslik: Terslik, hayvan dışkısının bırakıldığı yer, gübrelik. (*yoluñ ğıranına bi teslik yapmışın kokudan milled şikāyet ediri.*)

5.1.2. Bitki İsimleri

acı: Buruşuk kabuklu, üzeri ince çizgili, boz renkli bir çeşit uzun hıyar. (*bāçāda acırlar olsa da hōle duzla, aP yisek.*)

bamle: Bamya. (*bamleler bu señe olmadı, yāmırdan mı niden bilemedik.*)

bobaçça: Papatya. (*baharın heller bobaççāyla dolar, apapbak olur.*)

cırtlık: Dardağan, çitlembik ağacı veya meyvesi. (*oviya var bissürü cırtlık görüsün ğıyıda köşede.*)

cirbe: Üzüm posası. (*üzümlēñ üsdüne basdım geşdimjdi cirbesi ğaldı bi.*)

desde: Küçük ekin yığını. (*ekin desdelēni bi yere topladık, sōna götürēm deyi.*)

düvelek: Kokusuz, tatlı bir tür kavun. (*eveli düvelek ğavunu derleridi bullarda çok olurdu.*)

feslikan: Fesleğen. (*yemē acık feslikan atsañ dadı gözel olur, kokuluca yersin.*)

ğapcık: Tahıl kabuğu. (*arpanın ğapcī ayrılmamış, acık şaşğın mı o bilmen.*)

ğarpız: Karpuz. (*kōde çok ğarpuz eken olur emme çok para eTmez.*)

ğavın: Kavun. (*yazın çok yinir ğavın ğarpız.*)

gilik: Meyve çekirdeği. (*erīñ gilini çıkar, yutma hā.*)

gülhatma: Hatmi çiçeği. (*irenkli irenkli olur işde o çiçek, gülhatma deriz biz.*)

hışır: Karpuz, kavun. (*bu sene ovada hışırlar bol oldu emme para etmedi.*)

ilanbıçā: Genellikle mezarlıklarda enli, uzun parlak yapraklı ortasında mor çiçeği bulunan bir bitki. (*ovada daşda çok olur o ilanbıçāndan, irenklidir.*)

kedibici: Havuç. (*esgiden ğırıntı yēcek olsak sofraya kedibici getirilerdi.*)

kerdeme ~ kerdime: Tere. (*kerdemeleri duzlāp duzlāp bi yimesi olur.*)

kirez: Kiraz. (*bu sene ğurtdan kirez mirez yēmedik.*)

misir: Mısır. (*dün bazardan üçcük misir aldım ğaynadūdum āşama.*)

pambık: Pamuk. (*elim yarıldı demiş de eline bi pambık versinler geçer o.*)

pür: Bazı çam ağaçlarının altındaki kurumuş dal. (*evin öñünde çam ācının pürleşni tek tek ğırdımdı.*)

tefek: Asma yaprağı. (*anamıñ tefek dolması da bi gözel olur.*)

zēre: Tahıl, zahire. (*bu seneki zēreleri ambara yıdık, ğafamız ırāhat.*)

5.1.3. Yiyecek/Yemek İsimleri

aydaş aşı: Gelişemeyen çocukları iyileştirmek için yapılan yemek. (*çocuklar böyüsün deyi bunnara zamānında çok aydaş aşı yidirdik.*)

besdel: Pekmez pişirilirken içine konan kabak. (*o bekmeziñ içindē besdeli yimesi olur kütür kütür.*)

cicik: Çocuk dilinde et. (*bizim çocuklāmız et gördü mü ğāri cicik yēcez deyi dutdularıdı.*)

dutmaç: İnce ince kesilen hamurdan yapılan çorba. (*o anamıñ acılı ıscacık dutmaç çorbası da ni içilir be.*)

ğargabeyni: Yoğurt ve pekmezle karıştırılarak yapılacak yiyecek. (*esgiden ğargabeyni eder, yirdik, datlıca olurdu.*)

ğırıntı: Meyve, çerez. (*āşam misefirlē getsek öñümüze ğırıntı ğorlar, yer öle ğalkarıS.*)

ımız: Tam olgunlaşmamış yoğurt. (*yo,urt ütdünde ğärer olmamışsa ımızdır dā.*)

sede yā: Tereyağı. (*ğaba ekmēñ içine sede yā sürersiñ, başğa olur onuñ dadı.*)

tosmanğara: Pekmez, un ve yağla yapılan helva. (*mevlüdlerde hile tosmangara dādillar millede.*)

yımırta: Yumurta. (*tavıklar bu sene şaşğın, yımırta hile yok bu señe.*)

yi_inti: Yiyecek, kuruyemiş. (*misefirlikde yi_inti gelecek dı bekleriS, heş gelen geden yok.*)

5.1.4. Hayvan İsimleri

bövelek: Baharda ortaya çıkan sığır sineği. (*bizim malları çok ıratsız eder o bövelek sinekleri.*)

doñuz: Domuz. (*bāçāmıza doñuz gelmesin deyi telle ördük.*)

ğale: Sincap. (*tekgedē āciñ arkasından bisēl ğale ğaşdı getdi.*)

ğoklanğız: Salyangoz. (*acık yāmur yāsa ğoklanğızlar ğörükür bullarda.*)

göven: Yeşil renkli eşek sineği. (*mallara musallaT_olur o gövenler.*)

ğuyruklu: Akrep. (*küçūke bubamı bi ğuyruklu sokmuş da öle annadırlardı.*)

keme: Fare. (*ekmekliñ içi bütün keme dolu, ni ğadar fak ğursañ da fāýdası yok.*)

pali: Kısa boylu köpek yavrusu. (*hu ğošūnuñ palileri vardı bi zaman.*)

potak: Manda yavrusu. (*o mandalāñ yavrılāna potak déridik, hindi manda ğalmadı da.*)

tosbā: Kaplumbağa. (*mezerlē giriş çıkış büssürü tosbā olur.*)

5.1.5. Alet/Eşya/Nesne İsimleri

aparlo: Hoparlör. (*bişı sōylencēnde aparlodan duyurular, öle biliriz.*)

bārtlak: Çocuğun beşikten düşmemesi için kullanılan enli kuşak. (*bebekleri eveli bārtlaklara sarar, öle yatırıldık.*)

bışğı: Testere. (*çok marağozluk eTdik bullarda, bışğı hile elimizden düşmeSdi.*)

cācur: Fermuar. (*bubam pantolunun cācurunu çekmemiş, öle gezermiş alanda.*)

çevre: Kenarları işlemeli mendil. (*ğadınlāñ elinde işlemeli bisēl çevre, vakıt geçirileridi.*)

dergi: Tahta tırmık. (*otu samanı dergile çeker, toplarıS bi yere.*)

dı_an: Dığan, yağ tavası. (*anamıñ evinde dā içi yā dolu dı_anı vardır, heş esgimeS.*)

dolak: Boyun atkısı. (*dolak dolan boynuğa, buz dutarsın eñere olsun.*)

döndüreç: Sacda pişirilen yufkayı döndürmeye yarayan tahta veya ince demirden yapılmış fırıncı küreği. (*ğaba etmek ederike etmē döndüreçle bi sā bi sola döndürüler.*)

düver: Kalın ve uzun kereste. (*ev yapcāmızda düverleri ğullanırdık eveli.*)

ēsi: Yarı yanmış odun. (*ēşi ğazanınıñ altından bi ēsi getir de huna ğoyām.*)

eyser: Çok kalın ve uzun çivi. (*normel çividen böyük_olur o eyser didikleri çiviler.*)

ğayış: Kemer. (*dedemiñ on senelik bi ğayışı vardı, nere geTse onu dakardı.*)

gōnek: 1. Gömlek, 2. Kollu veya yarım kollu kumaştan dikilmiş iç çamaşırı. (*esgi adamlar alana gederke gōnek geymeden bi yerlere geTmezler.*)

gōrek: Kilit. (*siziñ bā evinde asma gōrekleri dakarlardı.*)

ıskıran: Teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç. (*ekmek bişirīke oturdum ıskıranla hamırı ilēnden aldım aldım verdim.*)

ıspirte: Kibrit. (*ocā ispiritēle dutaşdırdım.*)

kırlık: Koyun kırkma makası. (*bizim çok gōyunumuz varıdı, kırlıkla keserdik onlāñ yūnünü.*)

kirman: Yün, kıl eğirme aracı. (*eveli makineler mi varıdı, kirmanlarla elimizle yūnleri ēridik.*)

laylon: 1. Naylon, 2. Traktör römorku. (*bi laylon poşeTle bazara varūmuşın.*)

menevrek: Kıldan dokunmuş giysi. (*esgi bazı elbiseler varıdı, menevrek denilirdi.*)

namazlā: Seccade. (*dedemiñ namazlāsı şerbetliñ içindedir, başğa yerde aramañ.*)

örtü: Yatak, yorgan. (*yatēdiş örtüleri seriñ de yatām gāri, vakıt geşdi.*)

övendire: Öküz dürtmekte kullanılan ucu sivri değnek. (*o övendiriyi öküze dürtdüñ mü cayıradak geder.*)

pardı: Toprak damlara döşenen ve üstüne toprak atılan yassı ağaç parçası. (*ovadā eviñ üsdünde getsen baksan bıssürü pardı vardır.*)

sācak: Sacayağı. (*gazanı sēcāñ üsdüne godum, şişe gāynaTdım.*)

seren: Odalarda tavana yakın konulan raf. (*ıvırı zıvırı ni varsa hepisi sereniñ içindedir.*)

sırt: Giysi, elbise. (*anam dün neneme vardı, nenemiñ sırtları kokmuş, onnarı, yūcemiş.*)

sikge: Hayvanların otlağa bağlandığı zincirin ucundaki kazık. (*baharın malları oTlatmā götürüken sikkelerle yere dakarıS.*)

silbinç: Bebeklerin yatağını kirletmemeleri için beşiğe yerleştirilen oturak. (*biz sizi heP bu silbinçlerle böyüTdük, bez mi varıdı ay_abam.*)

soku: Dibek tokmağı. (*haşşeşi dibēñ içine gōr, sokuyla vura vura ezerdik.*)

şapşak: Ağaçtan oyma tas, bardak. (*zamānında cam yokdu, şapşaklarla içeridik suyu.*)

şibidik: Terlik. (*hindi tellik dēriler de eveli şibidikdi onuñ adı.*)

terbiye: At arabasında dizgin. (*atıñ terbiyesini çekersiñ o at gāri acık acık durur.*)

tille: Kanca, çengel. (*elindēniñ tillesini çekicēñ onu da bi yere dakcāñ.*)

topan: Köşe yastığı. (*eveli divanlarda topanları indiri gāfamızı ona gōrdük, ūrdük.*)

yuluk: Deri parçası. (*endē yulukları belmiş, yere aTmış.*)

zevle: Öküzün boyunduruğundan çıkmaması için boyunduruğa geçirilmiş eğri değnek. (*çok esgiden zevleler bile ahırda saklardık hindi atdık getdik gāri.*)

zoba: Soba. (*gışın zobanıñ başında bi ūmesi olur.*)

5.1.6. Meslek İsimleri

deşdivan: Bağ koruyucusu, kır bekçisi, köy bekçisi. (*esgiden bullarda gıyāfeTlideşdivanlar varıdı.*)

ileşber: Rençper, çiftçi. (*kōde niğelim, ileşberlikle olup gederis.*)

5.1.7. Akraba İsimleri

dēze: Teyze. (*dēzemiñ ōlu var, pevlukede işci çalışıri.*)

5.1.8. Renk İsimleri

ğoñur: Koyu kahverengi renk. (*onuñ irengi acık ğoñur ğaçıya, acık irenk de,el.*)

5.1.9. Hastalık İsimleri

acerik: Mide ekşimesi, hazımsızlık. (*yemē çok ğaçırdık da acık acerik olduk ellēm.*)

5.1.10. Diğer İsimler

akdarma: Düvenle sürülen harmanı bir daha sürmek için hazırlama. (*harmanı bi sürdük bi dā aKdarma ederiS, bi dā süreriS.*)

bertik: Deride oluşan ödem veya şişlik. (*nahil oldu bilmērin emme ayāmda bi berTik var, nere vurduk bilmērin.*)

bö,ör: Böbrek. (*ni zamāndır bö,örlēm de ārı var, daş mı düşürriS.*)

cimcik: Çimdik. (*çocuklāñ elini bacānı cimcik eTmiş.*)

ciyara: Sigara. (*sabāñ āşam o ciyara bi işmesi olur emme.*)

çıyğın: Rüzgarla birlikte yağan yağmur. (*hava eyice kötüleşdi, çıyğın var, esdi de esdi.*)

depme: Tekme. (*ahırda mallara bakarka malıñ biri bi depme vurdu, iki gün kendime gelemedim.*)

fıyık: Islık. (*uzaKdā adamı fıyıkla ünnēriS bu taraFa.*)

ğılçar: At kuyruğu tüyü. (*atıñ ğuyru,undā tellere ğılçar denirdi.*)

ğōşak: Aralık, boşluk. (*arabıye sandıkları yüklemişin de sandıklāñ ğōşakları çok ğalmış, düşmesin.*)

hoiraz: Poyraz, rüzgar. (*bōñ hoyraz eşiri, sovak olur acık.*)

işmar: El, göz, kaş ile işaretleşme. (*bize öteden işmar veriri gördün mü?*)

mavrı: 1. Çamın kırmızı renkli kabuğu, 2. Eriğin olgunlaşmamış hâli. (*dā bu erikler mavrı, acık olsun yiriS bakām.*)

mehel: Uygun, yerinde. (*onuñ etdį meheline ğāri, haklı olmuş olıya.*)

mıncırak: Tahterevalli. (*eviñ ötesindē parkda mıncıraklara bindir getir bunnarı.*)

namlı: Ekin yığınının savrulduğu kısım. (*ğalburuñ içindē namlıyı savur bakām.*)

oku: Havlu, kumaş gibi hediyelerle yapılan düğün çağrısı. (*hu dü,ünlerdē oku da,ıTmį bıraksalar olcak, telēşe işi.*)

ölgülük: Başsağlığı. (*dün bi ölgülē vardık geldik, canımız acıdı, gencecik çocuk ölmüş.*)

sabı: Küçük çocuk, bebek. (*ben onu büyük adam sanarın, endē dā sabımış.*)

say: Yamaçtaki kaya basamağı. (*davarları oTladırka dāda ayānı saya dayamış, ollara baka-kar durur.*)

şavk: Işık. (*mutFāk lambasının şavkı pek yok, de, işdirem bāri.*)

susa: Ana yol, asfalt yol. (*şēhre gederke susayı gullanırız biz.*)

tolu: Bir yağış türü, dolu. (*baharın tolu meyve āşlāna vurdu mu o sene māsūl olmaz ğāri.*)

tühüm: Dügüm. (*donumuş uşguru tühüm olmuş, çözemērin.*)

ürük: Şiş, şişlik. (*ni yidim bilmērin, ğarnımda ürük olmuş, patlācak.*)

ürüsüm: Adet, gelenek. (*ürüsümüz yok olmasın, çocuklāmız sürdürsün.*)

yapık: 1. Karışık saç, 2. Tarakta toplanan saç örgüsü. (*ğızıñ saçını gördün mü? yapık olmuş, çözülmēri. makaSla kescekler.*)

yarılğan: Kuraklık sebebiyle toprakta oluşan yarık. (*bu sene allāhdan yādak geşdi, yōsam toPrak yarılğandı.*)

5.2. Sıfatlar

ala bulaşık: Yarım, tamamlanmamış, kirli. (*seniñ eTcēñ iş bu ğadar olur, ala bulaşık iş yaparsın zāti.*)

apapbak: Beyaz, bembeyaz. (*o apapbak ğōñēle işe mi gedilir? batırcāk yesyeni şjyi.*)

benava: Sersem, budala. (*benava adam, ni dığını bilmēri.*)

cıbrı: Yoksul, ihtiyaç sahibi. (*cıbrıñ tekisiñ, nerde malıñ var seniñ.*)

colak: Kolu olmayan veya kesilen kişi. (*bi colak emmi vardı bullarda, ğolu yokdu.*)

dene: Tane, adet. (*iki dene laylon getirmiş, yeTcek gibi.*)

erezil: Durumu iyi olmayan, perişan. (*niğelim ölüm işde, ereziliz. eyi kötü olcāz deyi ūraşırıs.*)

eşet: Kötü. (*hunuñ eşet hareketlēne bak hele, töbū olsun dōcen.*)

evin: Tahılın kalitesini göstermek için kullanılan bir tabir. (*eveli çok evin arpa būdey olurdūdu, hindi esgisi gibi dēl ğāri.*)

evsan: Hafif, kolay. (*bunuñ evsan işleri var, olur geder o.*)

ğovu: Dedikoducu. (*dayımıñ ğızı acık ğovudur, çok lafetme onuñ yanında.*)

gündüzleme: Hayırsız çocuk. (*bizim māmud gündüzleme bi çocukdur, güvenme ona.*)

hapaz: Avucun alabileceği miktar. (*bi hapaz toprā fıydırdı bize.*)

hırlı: İyi, doğru. (*sen zāti hırlı biri olsañ milleT saña lafetmezdi.*)

kısmır: Cimri, pinti. (*dedeçim ırāmaTlık çok kısmır bi adamıdı, dede para ver bakām desey vermezdi.*)

lağgırdak: Yüksek sesle konuşan. (*hu aliniñ sesi ğafa āritcak töbü olsun, bōle lağgırdak adam   olmaz.*)

mısmıl: Düzenli, düzgün. (*bizim bōy k  lan acık mısmıl biridir, ğu c k gibi d ldir.*)

m z ms z: Yersiz konuşan, patavatsız. (*m z ms z işanlar ille bizi bulur ağam.*)

naşşal: Dik kafalı, ters. (* le naşşal bi  ocuk d  yokdur, d dimi dinlemiya.*)

 zbe: Deste, demet. (*bi  zbe  alba varmış, onu ğ veciye saTdı.*)

pahlı: Kıskaç. (*abamıñ ğuc  acık pahlı bir ğızdır,  tekilere benzemeS.*)

sarğın: İ ten, y rekte. (*seniñ tanışd ğ dediğ adam bek sarğın biri d ldir, işsandan uzak duru.*)

şilim: Yemek beğenmeyen. (*dedeğe  ok şilim biri derler, kamyonculuk yaparka her yerde yemek yimezmiş.*)

s ms k: Ağg zl . (*seni s ms k  ocuk seni, ğapd ğı alıp g t rceğ.*)

şelet: Yaramaz, haşarı. (*ni ğadar şelet veled varısa hepisi bu ma all  toplanmış, huzur verm riler.*)

tiğoz:  abuk sinirlenen,  fkeli. (*acık ona  at sağ hemen siğirleniş, tiğoz bi adamcıkdır acık.*)

 sduruplu: D zenli, derli toplu. (*bi  sduruplu işiğ olmaz vessel m, bi de seniñ ardıña ba-karıS.*)

yalbır: Parlak. (*d  nde yalbır zinileri nerden bulmuş bilmen, pasparlak eğere olsun.*)

y ni: 1. Hafif, 2. Davranışlarında ciddi olmayan. (*ğonuşdukl nı bek hesaba ğatma, y ni  landır birez.*)

yoşuk: Eskimiş, yıpranmış. (*dolaPd  yoşuk sırTl nı bi  ıkar da y  bak m.*)

y net: Uygunluk, yerinde olma h li. (*ş F r  emmi y net bi yerde dur da in m.*)

ziğgaziğk: Ağzına kadar dolu. (*arabanıñ i i ziğgaziğk talebe dolu, ayakda geğiriler.*)

5.3. Zamirler

endire: Orası, sizin yanınız. (*yarın b r  g n misefirl  endire gelesim var.*)

onc z: 1. O, zavallı o, 2. O denli az, azıcık. (*onc ziğ  zı var dili yokdur, eşsesine vur, yem ni al.*)

5.4. Zarflar

bek: Fazla,  ok, pek. (*bize g sderđi bek g zel olmuş.*)

boy l ~ boy m: Bu sefer, bu kez. (*eve varmış, orada duramamış, boy l geTmiş tarlıya  a-paya.*)

cımcıcık: Az,  ok az. (*dokduruy verdi damlaýı cımcıcık d k g z me.*)

cıscıvlak:  ıplak. (* sd nde ni varısa aTmiş aşş  da cıscıvlak ğalmış.*)

daldaşşak:  ırıl plak. (*herkeziğ i inde daldaşşak soyunmuş bu.*)

dēmetekin: Kolay kolay, kolayca. (*didij iş öle zor, dēmetekin olacak bişiyē benzemēri.*)

ellēm: Herhâlde, galiba. (*dargın oldūmuzunu unutduñ ellēm, laf atıP durusuñ_ā.*)

emsiz: Beceriksiz. (*eline bek bi iş yakışmaz, emsiz gelir accık.*)

ımsık: Girişken olmayan. (*o esnaf emme acık ımsık geliri, bek iş_ edemez gibi.*)

nañil: Nasıl. (*bu işler nañil olacak bilemērin eñere.*)

ölekez: Bakımsızlıktan gelişememiş. (*o hayvancā heş bakmadiz mı siz, ölekez ğalmış.*)

tāca: Daha, henüz. (*deli irbēm benim dayımıñ oludur emme tāca evime varmış dēl.*)

teñgerlek: Yuvarlak. (*elindē acık teñgerlek durır, öle dēl mi?*)

5.5. Edatlar

kēri: Sonra, başka. (*bu ğonuşdu ğonuşdu ondan kēri āzını bıçak_ açmadı.*)

sede: Sadece. (*ni dersen de sede baña bi laf_ eTme.*)

uçu: İçin. (*onuñ_ uçu ben nilere ğaTlandım da ğıymat bilmez işde.*)

5.6. Bağlaçlar

emme: Ama, fakat. (*çok ğonuşmaz emme yeri gelse lafını sōler geçer.*)

hazār: Evet, tabii ki. (*elli kere annaTdıñ, hazār varcaz o yanna.*)

ya'a: Hayır, yok, olmaz. (*işe geTceñ mi dersin, ya'a geTmēcen der çıkar.*)

5.7. Ünlemler

annā: Şaşırma, korku bildiren bir ünlem. (*annā, nerden çıkdıñ bilmērin, korkuTdıñ_ a bizi.*)

ihi: İşte, burada anlamında bir ünlem. (*nere bakarsın, ihi burda ğormiya mıñ?*)

yāv: Tepkileri dile getirmek için kullanılan bir söz. (*ora gel dēriS gelmezsin, yāv ben saña ğaş kere sōleceñ.*)

5.8. Fiiller

āmak: Yükselmek, yukarı doğru çıkmak. (*ğatrancık dāna dōru yavaş yavaş ādım moturu.*)

apalamak: (Bebek için) emeklemek. (*نینikler on_ ay oldu mu ğāri acık acık apalar.*)

arbılmak: Bir yere tutunarak aşağıya doğru bakmak. (*eviñ dōrdüncü ğatına çıkdım, merdimana arbıldım, ğözelce sēreTdim olları.*)

avkımak: Ovmak, ovalamak. (*eliñle bacāmı acıcık avkı bakın, yoruldum ırıldım.*)

aykırlamak: Kaçmak, uzaklaşmak. (*bunu biri dōcek oldu da aykırladı geTdi ordan.*)

bertmek: İncinmek, burkulmak. (*yolda yürürke bi düşdü bu ayā bertmiş acık.*)

bıdırdaşmak: Karşılıklı konuşmak. (*dünden beri bunnar kendi aralānda bıdırdaşıP dururlar.*)

börtmek: 1. Haşlamak, 2. Kabarmak. (*iki yımırta börtüm, āşama onları yēcez.*)

- buzalamak:** Sığır yavrulamak. (*düvelēñ hePsi buzaladı, danalāni satdık.*)
- bürülenmek:** Örtünmek. (*yavrım gece donmuş yalım, batdāniyeyi bürülenmiş ğalmış.*)
- cayırdamak:** Gıcırtilı ses çıkarmak. (*adem_ā başımda cayırdama bi, ğafamı ārıTdiñ.*)
- cılbanmak:** Soyunmak, elbiselerini çıkarmak. (*üsdünde ni varısa çıkarmış, cılbanmış ğalmış.*)
- cimcirmek:** Çimdiklemek. (*eliñ içinde anam etimi cimcirdi durdu.*)
- civrişmek:** Buruşmak, kırışmak. (*defderlēñ uçlāni hep civrişdirmişsiñ, acık tertipli ol bakām.*)
- çemremek:** Kol veya paçaları sıvamak. (*abdas_alcān deyi gōñēñ ğollāni yokarı çemremişmiş.*)
- çilemek:** Damlatmak, sulamak. (*evde ekmek ğalmamış, iki yuka ekmek çiledim, niğin.*)
- çömeşmek:** Ayaklar üzerine oturmak, çömelmek. (*yoluñ ğıranına çömelmiş, orda dolmuşu beklerİmiş.*)
- daşırğamak:** Hayvanın taşlık yerde çok gezmesinden dolayı ayağı yaralanmak. (*malları dā dōru gütdümüdü, hayvancıklāñ daşdan ayakları daşırğamış, canım acıdı.*)
- dayfalmak:** Bulantı duymak, bayılma derecesine gelmek. (*çok_ıısıcak oldu burası, dayfalcān hindi.*)
- dēşirmek:** Devşirmek, toplamak. (*ni ğadar daş toPrak varısa hepsini eviñ önüne dēşirmiş.*)
- delebimek:** Hızlı hızlı tekrarlamak. (*ni dersem ardımdan delebiri benim sōlediklēmi.*)
- depmek:** Tepmek, tekme atmak. (*kōde eşsek bunu bi depdi, ni oldūnu bilemedi.*)
- diñelmek:** Ayakta durmak, dikilmek. (*bu ötede diñeliñ emme ne di diñeliñ bilemedik.*)
- dirkeşmek:** Arka arkaya tek sıra olmak. (*bankada sırada beklerke bizim olanla hōle barabır dirkeşdik, bekledik.*)
- dişemek:** Süt dişleri çıkmak. (*bizim torunuñ dişleri sekiz aylıka dişedi.*)
- domurmak:** Ağaçlar filizlenmek. (*bahar geldi mi a_aşlar yeşil yeşil domuru.*)
- dulunmak:** Gözden kaybolmak. (*ğuşlar öñümüzde uçardı, hindi ğayboldular, dulundu geTdiler.*)
- duşamak:** Huysuz hayvanın ön ayaklarını bağlamak. (*malıñ birini kescek olduk, hayvan durmāri, ayaklāni duşadık ğāri.*)
- dürütmek:** Aslı olmayan şeyleri uydurmak, yalan söylemek. (*yalanı çok sever o, dürüdür, yakıştırır.*)
- ekleşmek:** Sataşmak, birinin başına bela olmak. (*sokakda bi kedi var, yanımdan ayrılmañı, ekleşdi ğaldı.*)
- ernimek:** Elbise veya kumaş eskimeye yüz tutmak. (*seni bildim bileli aynı sırtları geyersin, ernidi geTdi üsdünde.*)

felfellemek: Eski canlılığını, hareketliliğini yitirmek. (*ğāri alana çıkamaz olduk, bacaklar dutmāri, felfelledik eyice.*)

ğañırtmak: Bir şeyi zorlayarak ayırmak, koparmak. (*sandıkda çiviyi ğañırttı da öle çıkardı.*)

ğayarlamak: Küfretmek, sövmek. (*kōde bi deli var, milled buna çatusun, ğayarlar durur.*)

geçmek ~ geçümek: Uykuya dalmak. (*yoruldum aşamā dar çalışcaz deyi, divana uzandım geçümüştin.*)

geñirmek: Geğirmek. (*yemē çok yemiştin ellēm, ikidir geñiririn.*)

gepitmek: Kapatmak. (*ğāpīyi ğepit de öle gel bura emmim.*)

ğınamak: Ayıplamak. (*başğasını ğınama bak, seniñ başıña da gelir.*)

ğızmak: Isınmak. (*ğışın sovuksa zobanıñ başında ğızınırıS.*)

gölümek: Asma dalını kütüğünden koparmadan köklenmek üzere gömmek. (*bu asmanın üzümü güzel, bunu alcan, bizim başa gölücen.*)

görükmek: Görünmek, gözünmek. (*bizim olan sen ni zamandır görükmiyan, ğaybolduñ geTdiñ.*)

ğunnamak: Doğurmak. (*ğōşunuñ ahırında bi eşşek ğunnamışmış.*)

ğüvenmek: Sevinmek, memnun olmak. (*ōlanıñ imtānı ğazandını duydum, ğüvendim bayā.*)

heyallamak: Tahmin etmek, sezme. (*onuñ niğip edip bura gelcēni heyalladıdim ben.*)

hıñkırmak: Sümürmek. (*burnumuñ içi sümüle dolu, hıñkırır hıñkırır geçmeS.*)

höykürmek: Topluca bağırarak. (*ğāvede adamlar birden höykürdü, ni oldunu da bilemedik.*)

ıkıldamak: Acı, ağrı vb. durumdan dolayı ses çıkarmak. (*bizim torun top oynācan deyi kendini sakaT etmiş, sabā dar ıkıldadı durdu.*)

kaksımak: Kokmak, bozulmak. (*üş gün eveli dolaba ğodu, um yemek kaksımış, yencek gibi dēl.*)

körlemek: Küçümsemek, beğenmemek. (*benim elti kendini çok bēnir, bizi esgiden beri acık körler.*)

kösnüme: Hayvanlar için eşleşme, çiftleşme zamanı gelmek. (*yarın bürün hayvanları götürēm, kösnümüşt eyice onnar.*)

kütelmek: Keskinliği ve sivriliği aşınmak. (*ğalemiñ ucu kütelmış, dā onūla yazacān deyi ūraşiri.*)

mışmak: Sözünden dönmek, vazgeçmek. (*o ğadar söz verdiñ emme gine mişdıñ, gine mişdıñ.*)

ocumak: Bir şeyden korkmak, çekinmek. (*gece ğāveden eve giderke köpeklē sarcak deyi çok ocudum.*)

ölçermek: Sönmeye yakın ateşi canlandırmak, alevlendirmek. (*bulgur ğaynadırka ataş azalmıŝ, iki odun getirdim de ataşı ölçerdim.*)

öcelelemek: Bir şeyi avuçta sıkarak ezmek, ufalamak, ovalamak. (*tārnanıñ topaklānı elimle hōle öceledimidi.*)

sıdırmak: Yumurtaı herhangi bir yemeğın içine dökmek, akıtmak. (*menemeni yaparka sovanı, biberini ğorsun, yımırıtı de içine sıdırdıñ mı datlıca olur.*)

şımek: 1. Bir sıvının içinde bulunduğú kap vb.den sızması veya akması, 2. İŝemek. (*pilasdik ğovaya ni zaman su ğorsam hemen boşalıya, bi yerinden şıya ellām.*)

şımek: Saklanmak, gizlenmek. (*zobi oynarka eveli a, aşlāñ arkasına şıñer, beklerdik.*)

sormak: Emmek, somurmak. (*ğarpuz dilimini āzına ğötürdü, hepşisini bitircen dı somurdu da somurdu.*)

sövelmek: Sivrilmek, yontmak. (*endē tātaniñ ucu yerine geşmez, sen onu eyice bi sövelt.*)

süzünmek: Gözlerini yere dikerek öylece durmak. (*heş yerinden ğıpırdamārı, süzünüp duru öle.*)

şirnemek: (Çocuk) şıarmak, yaramazlık etmek. (*vallā bak bişı dimiyaS emme şirnediñ ğāri sülūman.*)

tavsımak: Hızı, gücü azalmak, sönmeye başlamak. (*motur tavsıdı ğāri, geTcek gücü ğalmadı, bırakām gedēm.*)

tenelemek: Hayvanlar çok tahıl yiyerek şişmek, hastalanmak. (*ahırdā mallardan biri ni zamandır hasda, teneledi eyice.*)

tetmek: Burkulmak, yerinden oynamak. (*bacā tetmiş, yere basamārı hindi.*)

tıslamak: İnlere gibi ses çıkarmak. (*burnu dikalı, yolda gederke bile tıslar durur.*)

tülenmek: Tüylenecek, saçları uzamak. (*emmimiñ sacı başı uzamış, eyice tülenmiş, bi berbere geTse olcak.*)

tütütmek: Duman çıkartmak. (*Baca temizlecez deyi ka, aT yakdımdı dumanı tütütdük.*)

usmak: Susmak. (*us bakıñ, otur oturdūñ yerde.*)

uylamak: Sataşmak. (*sen ğoşğoca adamsıñ, uylama eliñ adamına.*)

ünnemek: Çağırarak, seslenmek. (*ünnērin ünnērin eslenmēriñ bilmērin ne dı eslenmēriñ*

ürülmek: Karnı şişmek. (*midem eyice ğarışdı, ğarnım ürüldü ğaldı.*)

ütmek: Galip gelmek, kazanmak. (*dün ğāvede oyun_ oynarka bunlāñ hepiciñi ütdüm.*)

üyüşmek: Uyuşmak. (*beş dakğa bi çömeldimdi bacaklām üyüşmüş.*)

yalbırdamak: Parlamak, parıldamak. (*elindē daş nahil de yalbırdārı öteden.*)

yasılmak: Eğilmek. (*bu ğarşıdānı ğörcen deyi yere dōru yasıldı.*)

yavancımak: Çok acıkmak, midesi ezilmek. (*sabāhdan beri bişı yimedim, yavancımdım eyice.*)

yaykamak: Yıkamak. (*anam bulaşıkları makinēye atın demeS, elinde yaykar geçer.*)

yedemek: Birini desteklemek. (*sen başa ni derseñ ben seni heP yededim, arkañda durdum.*)

yekinmek: İkinmek, bir şeyi güç harcayarak yapmaya çalışmak. (*daşı yerinden oynadacān deyi ğāri yekindi durdu.*)

yoymak: Eski özelliğini kaybetmek. (*o makine çalışmaz ğāri at onu sen, eyice yoymuş.*)

yümek: Yıkamak. (*sırtlāmı çıkardım, ilēniñ içinde yüdü.*)

yürmek: Hayvan için çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek. (*inek yürülcek didiler, hayvanı aldık, bo,anıñ yanına götürdük.*)

zömbüldemek: Sarsılarak, sendeleyerek yürümek. (*uzakdan bi geliri bu sallana sallana zömbüldēri.*)

5.9. İkilemeler

abidik ğubidik: Saçma sapan, abuk sabuk. (*abidik ğubidik ğonuşmaları var bu adamıñ, iñsanı siñir_eTcek.*)

delep delep: Hızlı hızlı. (*uzakdan delep delep yörjri, nere yetişcek bilmērin.*)

fildir fildir: Sıcak zamanlarda serin esen rüzgar için kullanılan bir tabir. (*ovanıñ yüzü sabāñ aşam fildir fildir eşi.*)

ğıdım ğıdım: Ancak, en son kertede, ucu ucuna. (*moturda benzın az dēridi, ğıdım ğıdım varabilmiş ğāri.*)

palaz pandıraz: Hazırlık yapmadan, birdenbire, hemen. (*dā bi dakğa oturmadan palaz pandıraz gedēm deyi bizi ayaklandırdı.*)

yan yöre: Etraf, çevre. (*seniñ yanıñda yöreñde bi ğız yok mu, bunu bi everēm ğāri.*)

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde yaygınlaştığı ve bölge ağızlarında kullanılan sözlerin git gide unutulduğu günümüzde ağız özellikleri ile unsurların ortaya çıkarılması, dilimize katkı sağlayacak çalışmaların yapılması kaçınılmaz hâle gelmektedir. Burdur'un Bucak ilçesinde yapılan bu ağız çalışmasında yöreden 563 söz derlenmiştir. Bu sözleri sınıflandırdığımızda Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözlerin sayısı 225, Derleme Sözlüğü'nde Bulunan Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözlerin sayısı 69 ve Derleme Sözlüğü'nde Aynı Anlamda Kullanılan Ancak Bucak İbaresini Olmayan Sözlerin sayısı ise 269'dur. Kelime türlerine göre dağılımı tabloda gösterilmiştir:

Bucak Ağızı	İsim	Sıfat	Zamir	Zarf	Edat	Bağlaç	Ünlem	Fiil	İkileme	Kalıp Söz
Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Sözler	64	46	1	27	1	2	2	54	20	8
Derleme Sözlüğü'nde Bulunan	31	12	1	3	-	-	1	18	3	-

<i>Ancak Farklı Anlamda Kullanılan Sözcükler</i>										
<i>Derleme Sözlüğü'nde Aynı Anlamda Kullanılan Ancak Bucak İbaresini Olmayan Sözcükler</i>	124	32	2	13	3	3	3	83	6	-
Toplam	219	90	4	43	4	5	6	155	29	8
Genel Toplam	563									

Tablo 1: Bucak Ağzındaki Sözcüklerin Sayısı

Derlenen kelime ve cümlelerden yola çıkarak yörede karakteristik olarak görülen bazı ses özellikleri şunlardır:

* Standart dilde kalınlık-incelik uyumuna girmeyen kelimeler, yöre ağzında genel olarak uyuma girmiştir: *narasın, aparlo, abdaslık, telêşe, sede* vb.

* Standart dilde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen kelimeler, yöre ağzında genel olarak uyuma girmiştir: *bürün, malır, pambık, acır, dokdur* vb.

* Ünsüz ikizleşmesinin örnekleri görülmektedir: *daldaşşak, eşşek bacā, anassı* vb.

* “r” ve “l” akıcı ünsüzleriyle başlayan alıntı kelimelerde ünlü türemesi görülmektedir: *ileşber, ırâmatlık, iramazın, iraz* vb.

* Standart dilden farklı olarak kelime başında y sesinin düştüğü görülür: *ıldızlı, ilangelmez* vb.

* Kelime başında ötümlüleşme hadisesi yaygındır. d- < t-, g- ~ ğ- < k-, b- < p-, z- < s- değişimleri yaygın ve ileri durumdadır. Özellikle yörede d- < t-, g- ~ ğ- < k- değişimlerinin örnekleri fazladır:

d- < t-: *depmek, depme, dēze, dutmak* vb.

g- ~ ğ- < k-: *ğavın, ğartak, ğaçılmak, gepitmek, ğınamak, ğızmak, ğaşırtmak* vb.

b- < p-: *bahacı, bobaçça, bek* vb.

z- < s-: *zoba, zini, zebze* vb.

* Ünsüz kaybolmaları da yöredeki karakteristik düşme hadiseleridir. Özellikle erime, büzülme, derilme ile “ğ, h, l, r, y” seslerinin kaybolduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır: *duasıngilî, yâdak, âşamilâ, geceğ daşı, târna, eşiölak, çîmak, ev_uşâ* vb.

* İlerleyici ve gerileyici ünsüz benzeşmeleri görülmektedir: *fasille, bunnar, ünnemek, annatmak* vb.

* Özellikle kapalı heceli kelime köklerinde “ş < ç sızıcılışma örneği görülmektedir: *tokuş, bışğı, ğaşmak, menegiş, geşmek* vb.

* Ünsüz uyumu standart dile göre oldukça geridedir. Özellikle ekleşme sırasında uyumun bozuk olduğu örnekler fazladır: *ebişdirmek, deşdivan, ileşber, metdik metdik, tosbā, şaşgın, haşgaş, akdarma, dikdirmek, sikge, bıkgın, gosdak gosdak, yasdık, gıskaç* vb.

* Damak n'si (ŋ) sık kullanılmaktadır: *ğonur, laŋğırdak, siŋirse, doŋuz, eŋere, siŋişmek* vb.

* -ŋg- < -ng- gerileyici ünsüz benzeşmeleri görülmektedir: *duasiŋgili, tiŋgildemek, biŋgeşmek taŋğırdamak, yoŋgallanmak, paŋğuduz, teŋgerlek* vb.

* Tespit edilen sözlerin bir kısmının Tarama Sözlüğü'nde görülen Eski/Orta Türkçe dönemlerine ait eskicil kelimelerdir: *bövelek, colak, çimək, farımak, cince* vb.

Yörede tespit edilen kelimelerin geneli Türkçe kökenli olmakla birlikte yazı dilinde kullanılan Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelerin farklı söyleyişleri bulunmaktadır. Hem Bucak ağızı hem de diğer ağızlarla ilgili bundan sonra yapılacak akademik çalışmalarda ağız bölgele-
rindeki söz varlığının belirlenmesi dile önemli katkılar sağlayacaktır. Böylelikle karşılaştırmalı ağız çalışmaları yapılarak ağızların birbiriyle ilişkisi ortaya konulabilir, ağızlarda yaşayan birçok söz bu çalışmalarla ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

AKI, S. (2017). "Yozgat Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*. X/2: 39-46.

AKSAN, D. (2007). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.

ARIBAŞ vd. (2007). "Bucak İlçesinin Nüfus Coğrafyası". *Doğu Coğrafya Dergisi*. XII/17: 309-344.

BULUT, S. (2018). "Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 57: 171-190.

BURAN, A. (1996). "Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Türk Dili Dergisi*. 535: 38-43.

ERDOĞAN, S. (2022). "Türkiye'de Derleme Sözlüğü ile İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" (1990-2021). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 27: 211-226.

GÜL, M. (2013). "Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Deneme". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 6/2: 505-530.

GÜLENSOY, T. (1998). "Anadolu Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Türk Dili Dergisi*. 553: 14-17.

KALAY, E. (1997). "Edirne İli Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar I". *Türk Dili Dergisi*. 547: 25-33.

KUŞDEMİR, A. (2020). "Tokat ve Yöresi Ağızından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar I". *TULLIS*. Cilt V/1: 39-55.

NAS vd. (2016). "Bartın Ağızından Derleme Sözlüğüne Katkılar". *Diyalektolog*. 13: 50-59.

NERGİS B. (2009). "Denizli Ağızından Derleme Sözlüğüne Katkılar". *Turkish Studies*. 4/8: 747-776.

ÖZDARENDELİ, N. (2013). "Velimeşe Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 34: 57-79.

ÖZDEN, M. (2017). "Bilecik Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, V/11: 273-315.

ÖZKAYA, H. (2015). "Kırklareli İli Ağzlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *RumeliDE*. 2: 33-39.

ŞANLI, C. (1996), "Kırklareli Erzurum ve Artvin İllerimizden Derleme Sözlüğüne Katkılar". *Türk Dili Dergisi*. 552: 542-547.

TEKİN vd. (2014). "Giresun ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Diyalektolog*. 9: 33-46.

TELLİ, B. (2019). "Hatay Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Journal Of History School*, 12: 664-693.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UYŞAL, İ. N. (2018). "Himmetli (Niğde-Merkez) Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar." *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 74: 139-156.

UYŞAL, M. A. (2010), "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bucak'ta İdari ve Sosyal Yapı". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3: 103-119.

YILDIZ, O. (2007a). "Bucak Ağzında Şimdiki Zaman Çekimi". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*: 289-302.

YILDIZ, O. (2007b). "Isparta Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Turkish Studies*. (Osman Nedim Tuna Armağanı). II/2: 790-800.

İnternet Kaynakları

Erişim Tarihi: 04/09/2023. <https://www.bucak.bel.tr/bucak/Bucak-Sehri/Tarihce1/>

Çeviriyazı İşaretleri

- ∨ : ikiz ünlü işareti
- : ulama işareti
- ā : uzun a
- â : a-o arası ünlü
- Ç : patlamasını kaybettiği için c'ye yakın duyulan ses
- ē : uzun e
- é : e-i arası ünlü
- F : f-v arası ünsüz
- ḥ : düşmek üzere olan h sesi

ī	: uzun ı
ĩ	: kısa ı
ì	: ı-i arası ünlü
í	: ı-u arası ünlü
ĭ	: uzun i
ĩ	: kısa i
î	: i-ü arası ünlü
ġ	: art damak g'si
K	: patlamasını kaybetmiş k
Í	: ön damak l'si
ŋ	: düşmek üzere olan n sesi
ŋ	: damak n'si
ō	: uzun o
ó	: u-o arası ünlü
õ	: uzun ö
P	: patlamasını kaybetmiş olduğu için b'ye yakın duyulan p sesi
ɾ	: düşmek üzere olan r sesi
S	: s-z arası ünsüz
T	: patlamasını kaybetmiş olduğu için d'ye yakın duyulan t sesi
ũ	: kısa u
ū	: uzun u
ũ	: u-ü arası ünlü
ũ	: uzun ü
ɣ	: düşmek üzere olan v sesi
ý	: düşmek üzere olan y sesi
'	: kesme

EXTENDED ABSTRACT

The colloquial language that may differ in sound, form, syntax and meaning within the same language and is specific to certain settlements or classes is met by dialect. The vocabulary of dialects reflects the material and spiritual culture, living conditions, experiences and worldview that the society created thousands of years ago. Today, there are many words, idioms, proverbs and formulaic expressions in dialects, unlike the written language.

It is important to compile the words used in the dialects of the Turkish language before they disappear. With the rapid spread of mass media, there is a possibility that dialects will disappear. Recording and transcribing these words will enrich the written language, increase diversity and make them known to wider circles. These vocabulary elements in dialects can also be a source for future etymological dictionaries. Studies on this subject will be a great service to our Turkish language and will ensure that our cultural heritage is carried on to future generations.

The study includes lyrics compiled in the center and villages of Bucak district. The determined words were transcribed with transcript marks, taking into account the speech characteristics of the region, and each word was used in the sentence. It was examined in three sections under the titles "Words Not Found in the Compilation Dictionary", "Words Found in the Compilation Dictionary But Used in Different Meanings", "Words Used in the Compilation Dictionary with the Same Meaning but Without Bucak Phrase". In the Words Found in the Compilation Dictionary but Used with Different Meanings section, the volume and page numbers of the Compilation Dictionary are written next to the meanings of words with different meanings in order to make comparisons. The identified words are divided into groups under the headings of noun, adjective, pronoun, adverb, preposition, conjunction, exclamation, verb, reduplication and formulaic words. The names are divided into groups such as place, plant, food/meal, animal, tool/item/object, profession, relative, game, color, disease names and other names and given under headings. In this dialect study, 563 words from the region were compiled. When we classify these words, the number of words not found in the Compilation Dictionary is 225, the number of words found in the Compilation Dictionary but used in different meanings is 69, and the number of words used in the Compilation Dictionary with the same meaning but without the phrase Bucak is 269.

Based on the compiled words and sentences, there are some sound features that are characteristic of the region:

Words that do not fall into the harmony great vowel and minor vowel in the standard language have generally entered into harmony in the local dialect.

Examples of consonant twinning are seen. There are many examples of voicing at the beginning of words. There are especially many examples of d- < t-, g- ~ ğ- < k- changes.

Consonant disappearances are other characteristic sound features seen in the region. With the disappearance of the sounds "ğ, h, l, r, y", long vowels appear.

Consonant harmony is far behind the standard language. There are many examples where harmony is disrupted, especially during attachment. The palatal n (ŋ) is frequently used in the word. It is seen that some of the compiled words are archaic words seen in Old/Middle Turkish.

Although most of the words identified in the region are of Turkish origin, words of Arabic, Persian and Western origin used in the written language have different pronunciations. Determining the vocabulary in the dialect regions will make significant contributions to the language in future academic studies on both Bucak dialect and other dialects. In this way, comparative dialect studies can be carried out to reveal the relationship between dialects, and many words living in dialects can be revealed through these studies.

ANADOLU'DA BOZKIR KAVİMLERİNİN KÜLTÜREL İZLERİ

Eda DURMUŞ*

ÖZ

Bozkır kökenli kavimlerden Kimmerler ve İskitler Anadolu siyasi tarihinde önemli bir yer tutar. Asur ve Grek kaynakları onların Anadolu'ya göçleri ve siyasi ilişkileri hakkında bilgi verir. Şüphesiz Anadolu'da Kimmer ve İskit varlığını arkeolojik buluntular kanıtlar. Anadolu'da Kimmer ve İskit yayılım bölgelerinde kurganlar açılmıştır. Kimmer ve İskitlere ait kurganlardan savaş araç- gereçleri ortaya çıkarılmıştır. Kurgan buluntuları arasında at kalıntıları ilk sırayı almaktadır. Buluntular arasında yay- ok, balta, kılıç, kama ve mızrak gibi savaş gereçleri de yer almaktadır. Bu tür kurgan ve buluntuları Kimmer ve İskitlerin Anadolu'da kültürel varlıklarını ortaya koyma bakımından değerlidir. Anadolu'da ortaya çıkarılan kurganlar ile buluntuları hem Orta Asya hem de Karadeniz'in kuzeyindeki kurganlar ve buluntularıyla karşılaştırma yapmaya da imkân vermektedir.-Buluntular üzerindeki tasvirler de Kimmer ve İskitlerin bozkır sanatının özelliklerini ortaya koymakta ve birbirleriyle karşılaştırılabilmektedir. Bütün bu veriler Kimmer ve İskitlerin kültürü hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Bütün bu veriler Kimmer ve İskitlerin sosyal, iktisadi, dini ve askeri yapısı ile sanat anlayışına ışık tutmaktadır. Anadolu'da ileride yapılacak kurgan kazı ve buluntuları onların kültürel varlığına daha fazla katkı sunabilecektir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Bozkır, Kimmer, İskit, kurgan

TRACES OF THE EURASIAN STEPPE PEOPLES IN ANATOLIA

ABSTRACT

The Cimmerians and Scythians, who were the Eurasian steppe origin peoples, have an important place in the political history of Anatolia. Assyrian and Greek sources contain information about their migrations to Anatolia and their political relations. Archaeological remnants prove the Cimmerian and Scythian presence in Anatolia. Some Kurgans were excavated in the Cimmerian and Scythian expansion regions in Anatolia, where war equipment was found. Horse remains have the primary place among the kurgan finds. War equipment such as bows, arrows, axes, swords, daggers and spears were among the finds. Those kurgans and the findings are significant in terms of revealing the cultural heritage of the Cimmerians and Scythians in Anatolia. It also lets comparison of the Anatolian kurgans and their findings with the kurgans and their findings in Central Asia and Eastern Europe. The depictions on the finds reveal the characteristics of the Cimmerian and Scythian steppe arts and can be compared with each other. Thus, it possible for us to be informed about the culture of the Cimmerians and Scythians. The retrieved data shed light as well on the social, economic, religious and military structure and artistic approach of the Cimmerians and Scythians. Future excavations and finds of kurgans in Anatolia will make further contribute to the studies on their cultural existence.

Keywords: Anatolia, Eurasian steppe, Cimmerian, Scythian, kurgan.

Giriş

Yaklaşık MÖ 800'lerde Moğolistan ve Türkistan'da ortaya çıkan, uzun süre etkisini hissettiren kuraklık, Avrasya bozkırlarında kayda değer nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Otlak

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 23.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi.
E- posta: eda.durmus@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0460-4712

alanlarının kuraklıktan olumsuz etkilenmesi, bozkırların doğusunda yaşayan Hunların Çin'in kuzeybatıya yönelmelerini zorunlu hale getirmiştir. (Tarhan 1979, s. 365). MÖ 8. yüzyıl başlarında iklimde yaşanan olumsuzluklar sonucunda Hunlar Çinlilerle ve Choularla savaşa girişmişlerdir (Eberhard 1987, s. 38- 39). Böylece Hunlar Çin sınırının batı tarafına çekilmiş, orada yaşayanları yurtlarından etmişlerdir. Bu gelişmelerle her bir boy, kendilerine otlaklar bulma gayesiyle batılarında bulunan komşularına saldırma zorunluluğu duymuşlardır (Rice 1958, s. 43).

İskitlerin tarih sahnesine çıkışları boyların birbirini doğudan batıya sürüklemeleri sonucu olmuştur. MÖ 8. yüzyılda İskitlerin Karadeniz'in kuzeyinde Kimmer yurduna geldikleri anlaşılmaktadır. Herodotos onların göçüyle ilgili olarak; "Konar- göçer İskitler Asya'da yaşamaktaydılar, Massagetlerle yapmış oldukları savaştan yenik çıkarak, Kimmerlerin yanına göçtüler" demektedir (Herodotos IV, 11). İskitler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara geldiklerinde, Kimmerler bir durum değerlendirmesi yapmışlardır. Aralarında İskitlere karşı birlik olamamışlar, yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır (Herodotos IV, 11).

Yurtlarını terkeden Kimmerler Kafkasları aşmışlar ve Doğu Anadolu topraklarına ulaşmışlardır. Kimmerler Urartu yerleşim alanlarına yayılmışlar, Urartu kralları ise saldırılara karşı önlem almaya çalışmışlardır. MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru Kimmer akınlarını durdurmaya çalışan Urartulular, anlaşmak için gayret sarf etmişlerdir. Kimmerler Asurlularla da savaşmışlar, Anadolu içlerinde Friglere karşı harekete geçmişler, sonunda Batı Anadolu'da Lidyalılara saldırmışlardır. Kimmerler MÖ 7. yüzyılın başlarında Lidyalılar tarafından Kızılırmak'ın doğusuna Kapadokya'ya sürülmüşlerdir. MÖ 6. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da yaşamışlardır (Durmuş 1997, s. 273).

İskitler ise Kimmerleri takip ederek, Kafkasları doğu taraftan geçerek, Hazar Denizi kıyısından, Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan ve İran'a dalgalar halinde yönelmişlerdir (Herodotos IV, 12). İskitlerin Anadolu'ya yönelmeleriyle birlikte Urartulularla karşılaştığı görülmektedir. İskitler daha sonra Asur sınırına varmışlar ve Asurlular ile antlaşma yapmışlardır (Durmuş 1997, s. 279). İskitler yazılı kaynak verilerine göre Anadolu ve çevresinde 28 yıl hakimiyet sürmüşlerdir (Herodotos IV, 1).

İskitlerin güneydeki ülkelere yöneldikleri tarihi verilerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. İskitler, tamamen Anadolu içlerine kadar da yayılmış ve hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. İskitler Akamenit döneminden önce de Fırat ile Dicle nehirleri civarında yaşamışlar, dillerine ait yazılı belge bırakmışlardır (Durmuş 1997, s. 285). Onların MÖ 4. yüzyılın başlarında dahi Doğu Anadolu'da hüküm sürdükleri yazılı belgelerden anlaşılmaktadır (Ksenophon IV, 7, 18).

Bütün bu bilgiler bozkır kavmi olan Kimmerler ve İskitlerin Anadolu'da yayıldıklarını ve kendilerine ait kültürel izler bıraktıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle onlara ait kurganlar ve kurganlardan çıkarılan buluntular maddi kültür unsurlarını göstermektedir. Şimdi sırayla kurganlar ve kurganlardan çıkarılan buluntular üzerinde durabiliriz.

Kurgan

Kurgan'ın kavram olarak çeşitli tanımları üzerinde durulmaktadır. Bunun hem "mezar, gömüt, mezar tümseği" hem de "sur, şehrin etrafını çeviren kemer" olduğu açıklanmaktadır. (Roux 1999, s. 295). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kurgan iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı ölen kişi ve eşyalarının konulduğu yer, ikinci anlamı ise yaşayanların dışarıdan gele-

bilecek saldırılar karşısında korunduğu şehrin sur sistemidir. Kimmer ve İskit dönemlerinde kurgan mezar yapısı anlamına gelmektedir. Ölen kişi eşyalarıyla birlikte bu mezarlara gömülmektedir. Bu bağlamda söz konusu dönem için ölen kişinin eşyalarıyla birlikte korunduğu mezar yapısı ön plana çıkmaktadır. Şehrin korunmasına yönelik anlamı bozkır kültür çevresinde daha geçtir.

Kimmer ve İskitlerin yaşadığı kültür coğrafyasında en önemli maddi kültür unsuru kurgan denilen mezarlardır (Şekil 1). İskit kurganları hakkında hem yazılı hem de arkeolojik veriler bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. İskit kurganının ne şekilde yapıldığı ve içinin nasıl düzenlendiğine dair yazılı kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Bu hususta Herodotos'un verdiği bilgiler kayda değerdir. İskitler hükümdarları ölünce, dörtgen şeklinde büyük bir çukur kazmaktalar. Bedeni mumyalanmış ölü bir araba üzerine konulmakta ve bütün boyların yaşadığı yerlere götürülmektedir. Ölünün dolaştırıldığı yerlerden boyların mensupları da bu törene katılırlar. Bu esnada Şahane İskitlerin gelenekleri uygulanır. Katılımcılar kulaklarının memesini keser, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alın ve burunlarını yırtarlar. Hükümdarın cenazesi tamamen boylar gezdirildikten sonra Gerrhos¹ bölgesine götürülür ve orada kazılmış kurgana yerleştirilir. Mezara hükümdar ile hizmetçileri, atları ve günlük hayatta kullandığı eşyalar konulur. Bu işlemden sonra kurganın üzeri kapatılarak bol miktarda toprak yığılır (Herodotos, IV, 71).

Ana kaynakta yer alan bu ifadeler İskit döneminde kurganların nasıl yapıldığını, planlarının nasıl olduğunu, içlerine nelerin konulduğunu, aynı zamanda İskit kurgan yapma geleneğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntularla da bu bilgiler karşılaştırılabilmektedir. Yazılı kaynak bilgilerini kazı sonucu ortaya çıkarılan kurganlar desteklemektedir. Bu bağlamda özelde İskit, genelde bozkır çevresi kurgan yapma geleneği daha iyi anlaşılabilir. Kurganların yapısı, planı, büyüklük ve küçüklükleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır (Şekil 2).

İskitler bozkır coğrafyası üzerinde doğuda Mançurya'dan batıda Macaristan'a kadar yayıldığından onlara ait kurganlar da bu kültür coğrafyalarında bulunmaktadır. İskit hükümdar kurganları hakkında Herodotos tarafından verilen bilgileri destekleyen verilere arkeolojik olarak ulaşılmış durumdadır. İskit kurganları oldukça geniş sahaya yayılmış olup, mezar geleneği içinde özel bir yere sahip olmaktadır.

Anadolu'da yapılan araştırmalar bozkır kökenli kavimlere ait olmak üzere çeşitli kurganların varlığını ortaya koymaktadır. Bu merkezlerden birisi Yukarı Fırat bölgesinde Elazığ yakınında bulunan Norşuntepe'dir. Burada kazılar H. Hauptmann tarafından yapılmıştır. 1970- 1972 yıllarında yerleşim yerinin akropolisinde yapılan kazılarda kurganlar ve buluntuları tespit edilmiştir (Hauptmann 1974, s. 60). 1973 yılı kazılarında da yeni bu verileri destekleyen buluntulara ulaşılmıştır (Hauptmann 1976, 66). Bu kurganlardan bir tanesi el değmemiş halde ortaya çıkarılmış, atlı kurgan olarak bilinmektedir. Kurganda bir tane kısrağ, iki tane aygır ve iki tane köpek iskeleti çıkarılmıştır. Bu hayvanların gömüldükleri kurgana orada öldürülerek konuldukları anlaşılmıştır. İkinci kurgandan ise bir insana ait iskelet, demir bir bıçak, baltaya ait parçalar, pullu zırha ait demir levhalar ile üç kanatlı tunç ok ucu ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca bunlardan başka kurgandan

¹ Gerrhos hem ırmak hem de belirli bir coğrafi bölge için kullanılmış bir kavramdır. Donetz suyunun Gerrhos olduğuna işaret edilmektedir (Herodotos 1991, s. 520). Çiftçi İskitlerin yaşadığı bölgenin doğusunda Pantikapes'i (Dinyeper'in kollarından biri) geçince, konar- göçer İskitlerin ülkesine ulaşılmaktadır. Burası doğuda Gerrhos ırmağına kadar ulaşmaktadır. Gerrhos ırmağı Dinyeper'in ayaklarından biridir. Bu bölge batıdan bakıldığında İskitlerin en uzak ülkesi olup, hükümdar mezarları burada bulunmaktadır (Herodotos IV, 19, 56, 71).

ortaya çıkarılanlar arasında at donanımı da bulunmaktadır (Ivantchik- Parzinger 2001, s. 21-23).

Amasya'da da iki kurgan tespit edilmiştir. Birinci kurgan Gümüşhacıköy'de İmirler köyü yakınında yer almaktadır. Kurganda insan ile at gömüsü tespit edilmiştir. Bu kurgandan ortaya çıkarılan buluntular arasında demir uzun kılıç, at gemi parçaları ile tunçtan ok uçları sayılabilir (Ünal 1982, s. 65- 66). İkinci kurgan Amasya'nın Ladik ile Taşova arasında ki vadide bulunmakta ve kaçak kazı sonucunda açılmıştır. Bu kurgandan oldukça çok tunçtan kovanlı ok uçları ortaya çıkarılmıştır. Kovanın içinde bulunan ahşap malzemeden okların gövde kısımlarının ahşap olduğu anlaşılmıştır (Ünal 1982, s. 69- 70). Anadolu'da ortaya çıkarılan kurgan buluntuları ve gömü adetleri Karadeniz'in kuzeyi ile Orta Asya'da yaşayan bozkır kavimlerine işaret ediyor. Buradan atlı konar- göçer kültür için kurganlara gömünün karakteristik olduğu ortaya çıkıyor. Ölen kişi günlük hayatta kullandığı eşyalarla gömülüyor (Ünal 1982, s. 78- 80). Bunlardan başka Tokat ili Maşathöyük kazılarında bir mezarda gömülü halde at iskeleti bulunmuştur. Maşathöyük kazılarında mezarlardan İskit savaş gereçleri de bulunmuştur (Özgüç 1978, s. 1, 17). Bütün bu veriler Anadolu'da kurgan varlığını ortaya koymuştur.

Kurganlardan Elde Edilen Temel Buluntular

At

Toplumların hayatında yaşanan kültür coğrafyasının özelliğine göre farklı hayvan türlerinden yararlanılmaktadır. Çölde yaşayan göçebeler deve, dağlık ve engebeli arazidekiler katır ve bozkırda konar- göçerler ise at kullanma ihtiyacı duymaktadır. Bozkır kavimleri çeşitli hayvanlar beslemekle birlikte at onların hayatında ilk sırada yer almaktadır. Onlar atın hızı ve gücü sayesinde uçsuz bucaksız bozkırları aşabilmekte, sürüleri geniş otlak alanlarında yönlendirmekte, yaylak- kışlak yolculuğunda, tanrıya ve atalara kurban olarak sunmada, et ve sütüyle beslenmede, boylar arası ve düşmanlara karşı savaşlarda hep attan yararlanmaktadırlar.

Bozkır kavimlerinin sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında önemine dikkat çektiğimiz at iskeletleri Anadolu kültür çevresinde İskit dönemi kurganlarında da bulunmuştur. Norşuntepe'nin akropolisinde birinci kurgandan iki tane aygır, bir tane kısrağ ve iki tane köpeğe ait olmak üzere hayvan iskeletleri ortaya çıkarılmıştır. Hayvanların kurgana bırakılmadan önce öldürüldüğü anlaşılmıştır (Ivantchik- Parzinger 2001, s. 21- 23). Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesine bağlı İmirler köyü yakınında birinci kurganda insan ile at gömüsü bulunmuştur (Ünal 1982, s. 65-66). Tokat ili Maşathöyük kazılarında bir mezarda gömülü at iskeletini de ortaya çıkarılmıştır (Özgüç 1978, s. 1, 17). Bu veriler Anadolu'da bozkır kavimlerinin kurganlara at gömme geleneğini ortaya koymaktadır. Bazı verilere göre gömülen atların genelde aygır oldukları anlaşılmaktadır.

Kurganlara at gömme geleneği bütün bozkırlara yayılmış durumdadır. Herodotos İskitlerde at kurbanı hakkında kayda değer bilgi vermektedir. İskitler hükümdarlarının gömülmesi esnasında at kurban ederek kurgana koyarlar (Herodotos IV, 71). Hükümdarlarının ölümünden bir yıl geçtikten sonra da kurgan başında bir tören yaparak en güzel atlarından elli tanesi kurban edilir. Atların içleri boşaltılır ve içleri samanla doldurularak dikilir. Atlar tahta direkler vasıtasıyla ayakları yere değmeyecek şekilde yerleştirilir. Gem ve dizginleri takılır. Sonra bu şekilde atları bırakıp ayrılırlar (Herodotos IV, 72).

Bozkır kültür çevresinde kurganlara at gömme geleneği yaygınlık göstermektedir. Doğu Altaylarda Ulagan vadisinde Pazırık kurganlarından 7- 14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Atların buz kazması ile alınlarına vurularak öldürüldükleri anlaşılmaktadır, az ya da çok düzenli olarak üst üste konuldukları ve dini geçit töreni koşumları görülüyor. Atların iç kısımları, adaleleri, kıl ve derileri korunmuştur. Atların dokuzunun yaklaşık 17- 20 yaşlarında olduğu anlaşılmıştır (Hancar 1952: 473- 474). Atların kulaklarındaki nişanların ayrı ayrı olması, ölü ile beraber gömülmeleri, kuyruk, yele ve topak saçaklarının kesikliği, hepsinin aygır olması dikkate değer husustur. Bu atların her birinin bir boya ait oldukları dikkat çekmektedir. Her boyun eni başka olduğuna göre, Pazırık atlarının da ayrı boylar tarafından takdim edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır (İnan 1991: 263- 264). Karadeniz'in kuzeyindeki İskit kurganlarında da aynı şekilde at gömü geleneği görülmektedir. Özellikle Ordzonikidze kurganında atlarda yüksek yaş, renklerinin doru, yele ve kuyruklarının siyah olması dikkati çekmektedir. (Rolle 1980, s. 108). Kurganlara aynı anda çok sayıda at gömülüyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda açılan kurganlardaki at gömüleri bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Şekil 3- 4). Bu bilgilerden hareketle bütün İskit yayılım coğrafyasında aynı at gömü geleneğinin varlığından söz edilebilir.

Anadolu'da tespit edilen kurganlara yapılan gömüler ve buna bağlı gelenekler Karadeniz'in kuzeyi ve Orta Asya bozkır kökenli kavimlerin varlığına işaret ediyor. Bu itibarla kurganlara at gömüsü bozkır kavimleri için bilindik bir uygulama olarak dikkat çekiyor. Kurgana ölen kişi nasıl günlük hayatta kullandığı eşyayla gömülüyorsa, at da bütün donanımıyla gömülmekteydi. Bu itibarla kurganlarda yalnız ölen kişi gömülü olarak bulunmuyor, aynı zamanda ona ait eşyalar da yer alıyor (Ünal 1982, s. 78- 80).

Yay- Ok

Bozkır kavimlerinin uzaktan savaş stratejisine en uygun savaş aracı yay- oktur. Yay ile ok adları ayrı ayrı geçmekle birlikte bir savaş silahını tamamlayan parçalardır. Yay olmadan ok, ok olmadan da yay tek başına bir işe yaramaz. Nasıl ki silahın mermisinden söz ediliyorsa, yayın da okunun olması gerekir. Bozkır kavimlerinin hayatında ve mücadelelerinde yay- ok hep stratejik öneme sahiptir.

Yaylar düz veya içeriye doğru kıvrılmış bir beden ile buna iki taraftan tutturulan ve geriye doğru bükük iki kısa koldan oluşmaktadır. Yayın malzemesinde ahşap başta olmak üzere kemik, boynuz ve sinir bulunmaktadır. Yay yapım özelliğiyle çok parçalı ve bileşik denilen türdendir. Bu bileşik yay türü yarım metreden biraz uzun, elde ve at üzerinde kolayca taşınabilme özelliğine sahiptir (Durmuş 2005, s. 20). Yayların nasıl olduğunu kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış tasvirler açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Şekil 5).

Yay yapımında en çok kayın ağacı kullanılmaktaydı (Kaşgarlı Mahmud 1992: I, 343). Yay kirişleri genel olarak sığır sinirindendi. Kahramanlara ait yayların kirişinde genelde kurt siniri kullanılıyordu. (Sümer 1999, s. 391). Yayların boyları genelde 1 metre idi. At üzerinde kullanmayı kolaylaştırmak için büyük ölçüde kısa idiler (Tarhan 2002, s. 600).

Yazılı kaynaklarda özelliklerinden söz edilen ok arkeolojik kazılar sonucunda da oldukça bol miktarda ortaya çıkarılmış durumdadır. Bu oklara herhangi bir özelliği olmayan basit mezarlarda dahi rastlanılmış durumdadır. Bozkır kültür çevresinde ihtiyaca binaen ok üretimi oldukça fazla idi. Bunu kurganlardaki okluklarda bulunan yüzlerce ok açık bir şekilde ispatlamaktadır (Durmuş 2005, s. 18).

Bozkır kavimleri çeşitli ok tipleri kullanıyordu. Ok uçları ise 40- 70 santimetre uzunlukta bir beden üzerinde bulunuyordu. Bunlar kullanım yerine göre ahşap ya da kamıştı. En eski İskit buluntuları arasında demir ok uçlarına rastlanılmıştır. Esasen ok uçları arasında sert alaşım ve tunçtan olanları ilgi görüyordu. Ok uçlarının boyları 2,5 ile 5 cm arasındaydı. Av ve savaşta kullanılanlar tipolojileri bakımından çeşitlilik gösteriyordu (Tarhan 2002, s. 600).

İskit tipi olarak bilinen mahmuzlu, kovanlı ve üç kanatlı ok uçları Anadolu'da ilk kez Demir Çağı'nda kullanılmıştır. Kovanlı ok uçlarının örnekleri İstanbul'da bulunan Sadberk Hanım Müzesi'nde mevcuttur. Kovanlı ok uçları iki türe ayrılır. Birinci türde iki adet ok ucu sergide bulunmaktadır. İlkinde namlu yassı kesitli olup yaprak ve silindir şeklinde zırhlıdır. İkinci ok ucunda ise namlu baklava şeklinde olup, kovana üzerinde bir mahmuz bulunmaktadır. Burada ikinci türde olan altı tane ok ucu yer almaktadır. Ok ucunun namluları üç dilim halindedir. Bunlar kovan özelliğine göre iki türe ayrılmaktadır. Birincisi namlu uzantısı gittikçe daralan kovanlı tür olup, tek örnekle temsil edilmektedir. Diğer beş tane ok ucunda ise, git gide daralan bir yapıda olan kovan üç dilimli namlu içinde bulunmaktadır. Bu ok ucu türlerinden kovanlı ve mahmuzlu olanları Kerkenezdağ, Çavuştepe ve Kayalıdere buluntuları arasında yer almaktadır (Anlaşan- Bilgi 1989, s. 87).

Bu tür ok uçları İmirlerden de ortaya çıkarılmıştır. Burada birinci kurganda tunç ok uçları bulunmuştur (Ünal 1982, s. 65- 66). Ladik ve Taşova arasındaki vadide bulunan kurgandan çok sayıda (250 adet) tunçtan yapılmış kovanlı ok ucu ortaya çıkarılmıştır. Kovan içinde kalan ahşap kısımdan ok ucu gövdelerinin ahşaptan olduğu belirlenebilmiştir (Ünal 1982; s. 69- 70). Anadolu'da kurganlara gömü adetleri ve kurgan buluntuları Karadeniz'in kuzeyi ve Orta Asya kültür çevresi atlı bozkır kavimlerinin temsilcilerinin varlığını gösteriyor. Bundan dolayı kurganlara gömü konar- göçer kültür için karakteristiktir. Kurgan buluntuları ölenin günlük hayatta kullandıklarını da içermektedir (Ünal 1982: 78- 80).

Balta

Bozkır çevresinde kullanılan en eski savaş aletlerinden biri baltaydı. İskitler döneminde baltalar yoğun olarak kullanılıyordu. Bu baltalar bakırdan yapılıyor ve sagaris adıyla anılıyordu (Herodotos, I, 215). İskitlerde devlet kuran üç kardeş ile ilgili efsaneye göre gökten düşen hediyelerden bir tanesi altın balta idi (Herodotos IV, 5). Bu bağlamda balta bir savaş aleti olmasına rağmen hakimiyet sembolü idi. Arkeolojik kazılar sonucunda da çeşitli baltalar bulunmuş olup, bir kısmının demir olduğu tespit edilmiştir. Savaş baltalarının çeşitli tipte olanları vardı. Bunlar çoğunlukla dar, keskin ağızlı ve dikdörtgen şekilli idiler. Çok az kısmında kazma olarak kullanılan tarafın üstünde yuvarlak bir çekiç yer alıyordu. Söz konusu baltaların delik kısımları ise yuvarlaktı. Savaşçı heykellerinin kemerlerlerinin sağ tarafında da balta tasvirlerine rastlanmıştır. Yay sadakları ve kaplar üzerinde de aynı balta tasvirleri tespit edilmiştir (Grakov 2006, s. 184-185). Özellikle kaplar üzerinde İskit savaşçı tasvirlerinde balta açık bir şekilde görülmektedir (Şekil 6). Bozkır çevresinde uzun zaman diliminde kullanılan baltalar hafif silahlı atlıların yoğun olarak kullandığı silahlar arasındaydı (Hudyakov 2002, s. 475).

Anadolu'da İmirlerden ortaya çıkarılmış olan savaş baltası ile kabzasının balta başı demir namlulu olup tunç kovan saplıdır. Bu balta büyük ölçüde günümüz kazmalarına benzerlik göstermektedir. Bu balta 28,2 cm uzunlukta, 9,7 cm yükseklikte olup, 3,5 cm sap çapına sahiptir. Kazmanın ucu bronzdan, sap kısmı ise demirdendir. Baltanın bir tarafı keskin bir şekilde olup öbür tarafı ise kısa, küt ve dört köşelidir. Bu parçanın savaş baltası olmadığı tam tersine sivri

uçlu çekiç ya da kazma olarak adlandırılan silah grubundan olduğu belirtilmektedir. Baltanın gövdesinin başlangıcında bir yırtıcı kuşbaşı bulunmaktadır. Sapın bağlantı kısmında kuş gagası, gövdede ise bir kopça yer almaktadır (Ünal 1982, s. 66- 67). Sapı delikli tunç balta ve farklı örnekleri Çorum- Tokat ve Amasya civarındaki kazılarda fazlaca bulunmuştur (Özgüç 1978, s. 34).

Kılıç

Bozkır kavimleri ok- yay kadar olmasa da savaş gereci olarak kılıç da kullanıyordu. Kılıç kullanım alanı itibariyle yakın savaş silahıydı ve daha çok ok ve yayın kullanılmadığı zaman ön plana çıkıyordu. Bozkır kavimleri tarih öncesi devirlerden itibaren yaygın olarak kılıç kullanmaktaydı. Farklı dönemlerde kullanılan bu kılıçlar tipleri bakımından da birbirine benzemekteydi. Bu kullanılan kılıçlar eğri ve düz olmak üzere iki tür olup, birbirinden farklı büyüklükteydiler. Kılıçların boyları yaklaşık 70- 75 cm ve enleri ise 3 cm idi. Kılıçlar demir, gümüş ve tunçtan yapılıyordu. (Ögel 1948, s. 451- 452). Bunlar arasında iki tarafı keskin olanlar da bulunuyordu (Phillips 1965, s. 92). Bu tür iki tarafı keskin kılıçlar yoğun olarak İskitler tarafından kullanılıyordu. Bunlar genelde demirden olup, boyları 50 cm civarındaydı. (Tarhan 2002, s. 601). İskitler için kılıç önemli bir yer tutuyordu. Törenlerinde kılıcı kutlu sayıyorlardı. Her bölgenin toplanti yerinde bir alana dallardan bir demet oluşturulmaktaydı. Bu küçük tepenin üzerine demirden yapılmış bir kılıç dikiliyordu. Bu kılıca her yıl sürü hayvanlarını ve en çok atı kurban ediyorlardı. Yalnız domuz kurban edilmiyordu. Hatta İskit ülkesinde domuz yetiştirmiyorlardı Kılıcı kutlu sayıyorlardı (Herodotos IV, 62- 63).

Anadolu'da bu tür kılıç örneği Amasya Müzesinde bulunmaktadır. Bu müzede yer alan kılıç 78,8 cm uzunlukta, 6 cm kabzaya sahip, 6,7 cm eni ve 4 cm uç genişliği bulunmaktadır. Bıçak bölümü iki yönlü bir olukla bölünmüş ortası kaburgaya benzemekte olup, uç bölümde orta izgara ile bir araya gelmiştir. Kılıç oldukça fazla bükülmüştür. Buradan kılıcın mezar içinde bir kılıfta olmadığı anlaşılmıştır (Ünal 1982, s. 66). Maşat Höyük madeni buluntuları arasında İskit özelliklerini taşıyanlar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar ele geçen kılıçlar başta olmak üzere İskit silahı olarak bilinen türde arkeolojik malzemelerdir (Özgüç 1978, s. 17).

Kama

Kama kılıçtan daha kısa, atlı savaşçıların bulundurduğu önemli savaş gereçlerinden biriydi. Yakın savaşlarda birincil savaş gereci kılıç olmasına rağmen kama da bu kapsamda kullanılan savaş silahıydı. Kamalar genel olarak genelde 30- 40 cm boyundaydı. Savaşlarda kullanılan kamalar Orta Asya'da tespit edilmiş fresklerinden biliniyordu. Taş heykellerde de bulunmaktaydı. Kama iki kayışla kemere tutturuluyordu ve yaklaşık yatay olarak duruyordu. Bu tür kamalar kaba bir sapa sahipti. Savaş kamalarının yuvarlak kabzası vardı. Bu kamaların ağaçtan kabzalarına kurgan buluntuları arasında rastlanmıştır (Balint 1989, s. 254- 255). Kazılarda ortaya çıkarılan eşyalar üzerinde savaş sahnelerinde diğer silahlarla birlikte kamalarda dikkati çekmektedir (Şekil 7). Bu tür tasvirler İskit silahları hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmaktadır.

Mızrak

Bozkır kavimlerinin kullandığı savaş gereçleri arasında mızraklar da bulunuyordu. Kurgan buluntuları ve kaya resimleri süvariler tarafından kullanılan mızraklar hakkında bilgi sunmaktadır. (Ögel 1984, s. 161). Bunlar genelde 10- 15 cm uca sahip olup, demirden yapılıyordu (Tarhan 2002, s. 601). Mızrak yalnız savaş zamanlarında değil, bazen sportif faaliyetlerde de

kullanılıyordu. İskitler tavşan avında bu mızraklardan yararlanmışlardı. At dötrnala giderken atın üstünde bulunan kişi bir mızrak ya da kısa kılıçla yabancı tavşanı öldürmek için mücadele ediyordu (Rolle 1980, s. 106). Bu av sahnesi İskitler için önemli bir sportif faaliyetti. İskit savaşçıların tasvirlerinde de mızraklar dikkat çekmektedir. Bu mızrakların nasıl olduğu hususunda bir fikir vermektedir (Şekil 8).

Atlı savaşçının kullandığı silahlar arasında mızrak ve harbe (Kısa mızrak) önemli bir yer tutuyordu. Mızrak savaşçı tarafından fırlatılmak ya da saplamak suretiyle düşmanın daha zayıf durumda olan üst tarafına indirilmekteydi. Bunların demirden temrenleri 24 cm uzunluğa kadar olanları bulunuyordu. Bunlar ya defne yaprağı ya da düz yaprak şeklinde idi. Gövdenin bitim yerinden itibaren yuvarlak kısım mızrak sapına geçirmeye uygun yapılmıştı. Buranın alt kısmında silindir biçimli keskin bir demir damlalık veya kadehe benzer bir boru sağlamlık vermesi için geçiriliyordu. Zırhın zamanla geniş şekilde kullanılmasıyla mızrağın kalem kısmı uzayarak daha dar hale gelmiş ve siperlik orta kısımda yer almıştır. Mızrakların uzunluğu 1,80 ile 2,10 m arasında değişkenlik gösteriyordu. Harbelerin uzunluk ve damlalıkları da mızraklarınkı gibiydi, yalnız temrenleri değişiklik gösteriyordu. Koni şeklinde kısa ucun, iki taraftan aşağıya kavisli bir şekilde uzanan üç köşesi olan küçük kalem biçiminde uzun çubuğu bulunuyordu. Mızrak ile harbeler genellikle birlikte taşınmakta, bazen ölen kişinin yanına her iki türden de bol miktarda konmaktaydı (Grakov 2006, s. 182- 183).

Zırh

Bozkır kavimlerinin hayatı hep mücadele içinde geçiyordu. Bu mücadele şekli hep saldırıya yönelikti ve saldırı için silahlar geliştirilmişti. Böyle bir durumda saldırıyı gerçekleştiren kişi kendini güvende hissetmek ve rahat bir şekilde çarpışabilmek için savunma gereçlerine de ihtiyaç duyuyordu. Uzaktan mücadele esnasında düşman oklarından, yakın dövüşte ise kılıç, kama ve mızrak darbelerinden korunma ihtiyacı bulunuyordu. Savunma ve korunma için zırh, miğfer ve kalkan kullanılıyordu (Durmuş 2005, s. 21).

Süvarinin üzerine giydiği ve bedenini koruyan gereç zırh idi. Zırh malzemesi genel olarak deri, demir, pul ve çubuklardı. Deri üzerine demir pullar dikilmekte ve parçaların birleştirilmesi ile zırh esnekliğini yitirmiyordu. Kolsuz gömlek zırh dışında pazu ve pantolon zırh da yapılıyordu (Minzulin 1991, s. 137- 140).

Başlangıçta deri zırhlar kullanılıyordu. Sonradan metal zırhlar kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında pullu zırhlar önemli bir yer tutuyordu. Dört köşeli ve alt tarafı yuvarlak olan pullar, bakır kopça ve ince kayışlarla örülen gömlek üzerine yerleştiriliyordu. Birbirine sıkışık pul dizileri içeri hiçbir şey geçirmeyecek şekilde yapılmıştı. Zırh ince kayışlarla birbirine bağlanmış kürk astardan dolayı esnek bir yapıya sahipti. Zırhlar kısaydı ve ağırlıklı olarak kısa kollu yapılmıştı. Zırhlar arasında kemik pullardan yapılmış olanlar da vardı (Grakov 2006, s. 179).

Anadolu'da da Norşuntepe'de yapılan kazılarda ikinci kurganda bir insan iskeleti ile pullu zırhın çok sayıda demir levhacıkları ortaya çıkarılmıştır (Ivantchik- Parzinger 2001, s. 21- 23). Bu durum açık bir şekilde bozkır konar- göçerlerinin savaşlarda zırh kullandıklarını ortaya koymaktadır.

At Koşum Takımları

Kurgan buluntuları arasında at koşum takımları da bulunmaktadır. Bunların işlevlerinin dışında üzerlerine yapılmış süslemeler dikkate değerdir. İskitler ait silahlar ile at koşum takımları üzerinde hayvan üslubu denen tarzda hayvan betimlemeleri bulunmaktadır. Altın, gümüş, tunç ve kemik eşyalar üzerinde hayvan betimlemeleri bulunmaktadır (Grakov 2006, s. 193).

İskit sanatı "hayvan üslûbu" adı verilen hayvan mücadele sahnelerini içermektedir. Bozkır çevresinde oluşan Orta Asya'dan başlayıp Ön Asya'ya kadar uzanan sanat anlayışı insanların tabiatüstü güçlere karşı ilgilerinden doğmuştur. Bozkır kültür çevresinde insanla, hayvanla savaş ve bozkırda amansız mücadele bu sanat anlayışının doğuşunda etkili olmuş durumdadır. Dokumalar, keçeler, kılıç sapları, mızrak ve bıçaklar, kuşandıkları kuşaklar, at donanım takımları, eyerler ile maşrapa kulp ve gövdelerinde büyük ölçüde hayvan betimlemeleri bulunmaktadır (Durmuş 2012, s. 152- 153). Bu hususta kurgan buluntularından hareketle atın donanımı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. At donanımıyla ilgili oldukça fazla veri bulunmaktadır. İskitlerin yayılım coğrafyasında büyük ölçüde aynı buluntular dikkat çekmektedir (Şekil 9- 12).

At donanımları arasında bronz ve kemikten yanak kayış dağıtıcısı ve yanaklık ile at gemi parçaları bulunmaktadır. Bu parçaların bir kısmı diğer bir kısmı ise bozkır kavimlerinin sanat zevkine uygun bir şekilde süslüdür. Bu tür örneklerden birisi Çavuştepe'den bulunmuş hayvan başı tasvirli kemik yanaklık parçasıdır. Geme bağlantı sağlayan kısımda kısmen kırık üç tane delik dikkati çekmektedir. Bunun uç tarafı hayvan başı şeklinde betimlenmiştir. İkinci yanaklık parçasının da hayvan başı şeklinde betimlendiği anlaşılmaktadır. Deliklerin alt kısmında iki adet yuvarlak çıkıntı bu yanaklığın diğerinden farkını göstermektedir. Ayrıca önceki örnekten farklı olarak hayvan üslûbu özelliğini yansıtan tasvirin boynuz bölümü kısmen daha yuvarlaktır. Ağız kısmında bulunması gereken gaga kırık durumdadır. Her iki örnek de yapım tekniği ve betimleme yönünden birbirine benzerlik göstermektedir (San 1998, s. 106- 107).

Van yöresinden çıkarılmış olan at göğüslük parçası Diyarbakır müzesinde bulunmaktadır. Bu parçanın üzerindeki tasvir ile süsler İskit hayvan üslûbu özelliği taşımaktadır. Metal göğüslük 21,3 cm uzunlukta, 10 cm yükseklikte ve 0,2 cm kalınlıkta olup, sağ uç ve alt kenarında ip delikleri bulunmaktadır. Uç kısımda bandın iç tarafında gövdesi kuş şeklinde, kanatlı aslan başlı ve insan kollu iki adet mitolojik varlık tasvir edilmiştir. Ortada bulunan ana panoda ise savaş sahnesi betimlenmiştir. Burada arka arkaya iki süvari tasvir edilmiş olup, öndeki süvari at üzerinde geriye doğru dönmüş bir şekilde sağ elinde yay tutmaktadır. Arkada bulunan süvarinin de vücudu geriye dönmüş, baş kısmı eksik durumdadır. Bu tür at göğüslüğü örneği Van Müzesi'nde de bulunmaktadır. Her iki göğüslük kompozisyon, bezeme ve teknik açısından birbirine çok benzemektedir (Çavuşoğlu 2010, s. 399- 400). Çavuştepe'den ortaya çıkarılan at donanım takımları İskitlerin somut arkeolojik kanıtı olup, bu itibarla İskitlere aitliği anlaşılıyor (Erzen 1978, s. 55).

Çavuştepe'den çıkarılmış at donanımları ile Norşuntepe'den çıkarılanlar stil özelliği, konu içeriği ve tipoloji açısından benzerlik gösteriyor. Bu benzerliklere bakılarak her iki buluntunun yaklaşık olarak aynı dönem eserler olduğu anlaşılıyor. Bozkır kavimlerine has grifon betimli eserlerin Anadolu'da bulunması kayda değerdir. Bütün bu veriler İskitlerin bölgede varlığını ortaya koymakta olup, belirli bir sürede olsa kalıcılığını gösteren kanıtlardır (Hauptmann 1972, s. 90).

Kayış dağıtıcıları bozkır kökenli kavimlerin sanat eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserlerin Anadolu'daki en kayda değer örneği Norşuntepe kazılarında bulunmuştur. Tunçtan iki kayış dağıtıcısı Norşuntepe kurgan buluntularındandır. Bunlardan birinin üzerinde grifon türü varlık tasvir edilmiştir. Göz çevresini dolaşan ve yukarı bükülen boynuzlar ile bunun altında bulunan aşağı doğru kıvrılmış gaga, boynuz ile gaga üzerinde yer alan derin oluklar, iri gözler ve kulaklar gösterilmiştir. Grifonun boyun bölgesinden kayışın geçmesini sağlayan bir delik mevcuttur. Norşuntepe kazılarında bulunan ikinci kayış dağıtıcısı malzeme ise şekil ve tasvirin işleniş yönünden ilki ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu tasvirde daha itinalı olarak hatlar belirtilmiştir (San 1998, s. 109- 110). Norşuntepe kazılarında at donanım takımı parçaları ile beraber üzenği türünde bir at gemi de bulunmuştur. Bulunan bu gemi ile grifon başı şeklinde olan kayış bağlantı parçası İskit etkisini ortaya koymaktadır (Yıldırım 1987, s. 463).

Sonuç

Anadolu'da bozkır kökenli kavimler denilince İskitler ve Kimmerler akla gelmektedir. Onlar Ön Asya dünyasında siyasi bakımından büyük bir güç olarak kendilerini göstermişler ve adlarını duyurmuşlardır. Yazılı kaynaklarda onların siyasi olarak güç ve etkilerinden söz edilmektedir. Hatta onların ne derece güçlü oldukları askeri başarılarından ve siyasal antlaşmalarda yer almalarından da açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Kimmer ve İskitlerin Urartu ve Asur ile ilişkileri açık bir şekilde dikkat çekmektedir. Özellikle Kimmer ve İskitlerin Asurlularla gerçekleştirdikleri antlaşmalar onların gücünü ortaya koymaktadır. İskitlerin Mısır önlerine kadar gitmeleri dikkate değerdir. Kimmerler ise Batı Anadolu'da Lidya topraklarının içine kadar yayılmış olmaları kayda değerdir.

Bozkır kavimlerinin Anadolu ve hatta çevresinde ne derece etkili olduğunu kendilerine ait maddi kültür unsurlarının varlığı açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kurganlar ve buluntuları her geçen gün İskit ve Kimmerlerin Anadolu'da varlığını güçlendirmektedir. Kalıntı ve buluntular bu durumu belirgin bir şekilde göstermektedir. Kalıntılar arasında insan, at, köpek iskeletleri dikkat çekmektedir. Hem kurgan hem de yerleşim yerlerinden çok sayıda buluntu ortaya çıkarılmış durumdadır. Bunlar arasında kılıçlar, savaş baltaları, mızrak uçları, ok uçları, at donanımı parçaları vb. saymak mümkündür. Bütün bu veriler Anadolu'da İskit ve Kimmerlerin kültürel varlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anadolu ve çevresinde kazılan kurganlar ve ortaya çıkarılan buluntular Kimmer ve İskitlerin yayılım alanlarını göstermektedir. Yazılı kaynak verileri ve ortaya çıkarılmış olan maddi kültür unsurları yayılım coğrafyasını göstermektedir. Doğrudan kendi kültürlerini yansıtan buluntular olduğu gibi şüphesiz bağlantılarının olduğu kavimlerle etkileşimleri de dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu etkileşim savaş olmadığı zamanlarda gerçekleşmiş durumdadır. Bu bağlamda Kimmer ve İskitlerin Anadolu'da iz ve etkilerinden söz edilebilir. Bunlar kazılar sonucunda ortaya çıkarılan buluntularla her geçen gün artmaktadır.

KAYNAKÇA

ANLAĞAN, Ç.- Ö. Bilgi (1989). "Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ silahları", *Vehbi Koç Vakfı Sadberg Hanım Müzesi*, İstanbul: Grafik Sanatlar Matbaası.

ARTAMONOV, M. İ. (1970). *Goldschatz der Skythen in der Eremitage*, Hanau; Verlag Werner Dausien.

- BALİNT, C. (1989). *Die Archaeologie der Steppe*, Wien- Köln: Böhlau Verlag.
- ÇAVUŞOĞLU, R. (2010). "Bir grup Urartu At Koşum Parçası", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 25-29 Mayıs 2009 Denizli, Ankara: İsmail Aygül ofset Matbaacılık.
- DURMUŞ, İ. (1997). "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", *Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, s. 13- 19.
- DURMUŞ, İ. (2005). "Eski Türklerde Askeri Kültür", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 385, s. 4- 25.
- DURMUŞ, İ. (2012). *İskitler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EBERHARD, W. (1987). *Çin Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- ERZEN, A. (1978). *Çavuştepe I, M.Ö.7.- 6. Yüzyıl Urartu Mimari Anıtları ve Orta Çağ Nekropolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GRAKOV, B. N. (2006). *İskitler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- HANCAR, F. (1952). "Stand und Historische Bedeutung der Pferdezucht im 1. Jahrtausend v. Chr." *Wiener Beitrage zur Kulturgeschichte und Linguistik*, Sayı IX, s. 465- 483.
- HAUPTMANN, H. (1974). "Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe 1972: Bericht über die 5. Kampagne", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 35, s. 59- 74.
- HAUPTMANN, H. (1976). "Die Grabungen auf dem Norşuntepe 1973: Bericht über die 6. Kampagne", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 39, s. 63- 86.
- HERODOTOS. (1973). *Herodotos Tarihi*, (çev. M. Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HUDYAKOV, Y. S. (2002). "Eski Türklerde Silah", *Türkler*, III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 468- 480.
- İNAN, A. (1991). "Altaylarda Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumun Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama" *Makaleler ve İncelemeler*, C. II., Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, s. 261- 268.
- İVANTCHİK, A. – H. Parzinger. (2001). *Steppenvölker Eurasiens*, Moskau: Deutscher Archaeologischer Institut.
- JETTMAR, K. (1964). *Die Frühen Steppenvölker*, Baden- Baden: Holle Verlag.
- KAŞGARLI MAHMUD. (1992). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, I- IV, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KSENOPHON. (1944). *Anabasis*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Maarif Matbaası.
- MİNZULİN, A. I. (1991). "Skythische Rüstung im Experiment die Krigerbestattung von Gladkovscina", *Gold der Steppe, Archaeologie der Ukraine*, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, s. 137- 142.
- ÖGEL, B. (1948). "Türk Kılıcının Menşe ve Tekâmülü Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt VI, Sayı 5, s. 431- 460.
- ÖGEL, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ÖZGÜÇ, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PİOTROWSKI, B. (1986). *Skythische Kunst*, Aurora- Kunstverlag, Leningrad, 1986,
- PHİLLİPS, E. D. (1965). *The Royal Hordes, Nomads Peoples of the Steppes*, London: Thames and Hudson.
- RİCE, T. T. (1958). *The Scythians*, London: Thames And Hudson.
- ROLLE, R. (1980). *Die Welt der Skythen*, Frankfurt: Verlag C. J. Bucher.
- ROUX, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. A. Kazancıgil), İstanbul: KabalcıYayınevi.
- SAN, O. (1998). *Demir Çağ ve Demir Çağ Öncesinde Anadolu'da Göçebelik ve Göçebe Sanatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü.
- SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TARHAN, M. T. (1979). "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, I., Ankara: s. 355- 369.
- TARHAN, M. T. (2002). "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler*, 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 597- 610.
- ÜNAL, V. (1982). "Zwei Graeber eurasischer Reiter Nomaden im nördlichen Zentralanatolien", *Beitraege zur Allgemeinen und Vergleichenden Archaeologie*, 4, s. 65- 81.
- YILDIRIM, R. (1987). "Urartu At Gemleri", *Belleten*, Cilt LI, Sayı 200, s. 441- 468.

EXTENDED ABSTRACT

A prolonged drought in Mongolia and Turkestan that appeared around 800 BC caused significant demographic pressure in the steppe regions of Central Asia and Southern Russia. The Scythians came to the steppes north of the Black Sea in the 8th century BC as a result of the chain migrations when several tribes were pushing each other from east to west. Regarding that migration; Herodotus informs us that the nomadic Scythians previously lived in Asia and were defeated in the war with the Massagetes, thus they migrated to the Cimmerians. When the Scythians came to the steppes north of the Black Sea, the Cimmerians had to abandon their lands as a result of the Scythian pressure. Therefore, the Cimmerians crossed the Caucasian passes, reached Eastern Anatolian regions and spread to the Urartu country in a short time. The Urartians tried to resist the Cimmerian invasion at the end of the 8th century BC but had to make an agreement with them. After that, the Cimmerians, who also fought against the Assyrians, spread into the interior parts of Anatolia and attacked the Central Anatolian Phrygians, and then they reached Western Anatolia and waged wars with the Lydians. It seems the Cimmerians continued to live in Western Anatolia for about a century from the end of the 8th century BC, until the beginning of the 6th century BC, when the Lydians in Western Anatolia expelled the last Cimmerian groups to the Cappadocia region east of the Kızılırmak, in Central Anatolia.

After the Cimmerians, the Scythians began to come in waves to Azerbaijan and Iran, or more generally to the Middle East, travelling through the eastern parts of the Caucasus and

passing the Caspian gates in Darband. When they turned towards Anatolia, they also encountered the Urartians. They continued their advance and reached after a short time the Assyrian border. The Assyrians had to make an agreement with them. As stated in written sources, they became the lords of the region for 28 years. Scythians spread into the interior of Anatolia as well and left traces of their presence. They probably ruled around the rivers Euphrates and Tigris before the Achaemenid period and left some linguistic clues. Written sources report that they were hegemon in Eastern Anatolia even at the beginning of the 4th century BC.

All this information shows that the steppe origin tribes Cimmerians and Scythians spread in various parts of Anatolia and left their cultural traces. Especially the kurgans and the findings unearthed from them contain the elements of their material culture. Important kurgans belonging to the Cimmerians and Scythians were identified in Anatolia. There is more information about the Scythian kurgans both in written sources and in archaeological means. These are strong evidences of the presence of Eurasian steppe tribes in Anatolia. Noteworthy kurgans were found in Norşuntepe near Malatya in the Upper Euphrates, in the İmirler village in Gümüşhacıköy district of Amasya, in the valley between Ladik and Taşova in the north of Amasya, and in Maşathöyük in Tokat. Burial customs in those kurgans indicate the presence of representatives of the equestrian steppe tribes of the northern Black Sea and Central Asian cultural environments.

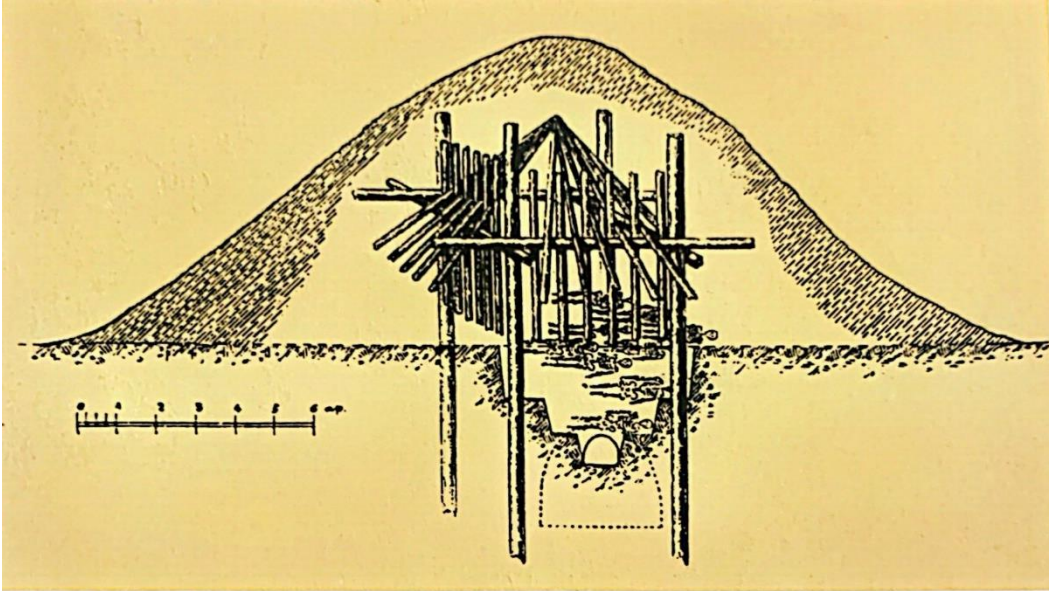
Horse skeletons were found in the kurgans from the Scythian period in the Anatolian cultural environment. Horse burial in kurgans is characteristic for the equestrian steppe culture. The dead was buried with the tools that he used in daily life; and the horse was also buried with its equipment. All kurgan finds include not only the skeleton of the deceased, but also their things. The sleeved and spur arrowheads and the three-winged arrowheads, used in Anatolia firstly in the Iron Age, are known as the Scythian type arrowheads. Of them, the ones with sleeves and spurs were found in the Amasya-Merzifon-İmirler finds, in Kerkenezdağ and in the ruins of Çavuştepe and Kayalıdere settlements in Eastern Anatolia. The ones with sleeves and three leaves were found among the finds in Çavuştepe and Kerkenezdağ. The Scythians used also battle axes extensively. Bronze axes with holes in the handle and examples of various types were seen frequently in the research around Çorum, Tokat and Amasya. Swords had an important place among the war equipment that the Scythians used. Such a sword sample is exhibited in the Amasya Museum. Archaeological materials that are considered to be Scythian weapons, especially the swords found in Maşat Höyük, attract attention. Another war equipment used by the Scythians was the spear. A good example of a spear that may belong to the nomadic warriors in Anatolia may be the spear tips unearthed from the Norşuntepe kurgan. A human skeleton and many iron plates of scaled armour were discovered in the kurgan at the acropolis of Norşuntepe, near Malatya in the Upper Euphrates. This clearly shows that the Eurasian steppe nomads used armour in wars. The Scythians engraved unique animal figures, called the steppe animal style, on weapons and horse harnesses. Animal figures were used as complementary elements in cut, pressed, melted gold, silver and bronze items, in wrought iron items and in horn and bone carvings. Those figures were used almost everywhere on textiles, felts, sword handles, spears and knives, belts, horse equipment, saddles, mug handles and bodies. It is widely accepted that the finds of horse equipment unearthed in Çavuştepe belong to the Scythians and are concrete archaeological proof of the Scythian presence in the region. The horse equipment pieces found in Çavuştepe and the same equipment pieces unearthed in Norşuntepe are similar in terms of style, subject matter and form. All these ruins and finds discovered in

both kurgans and settlements shed evidences increasingly to the existence of Scythians and Cimmerians in Anatolia.

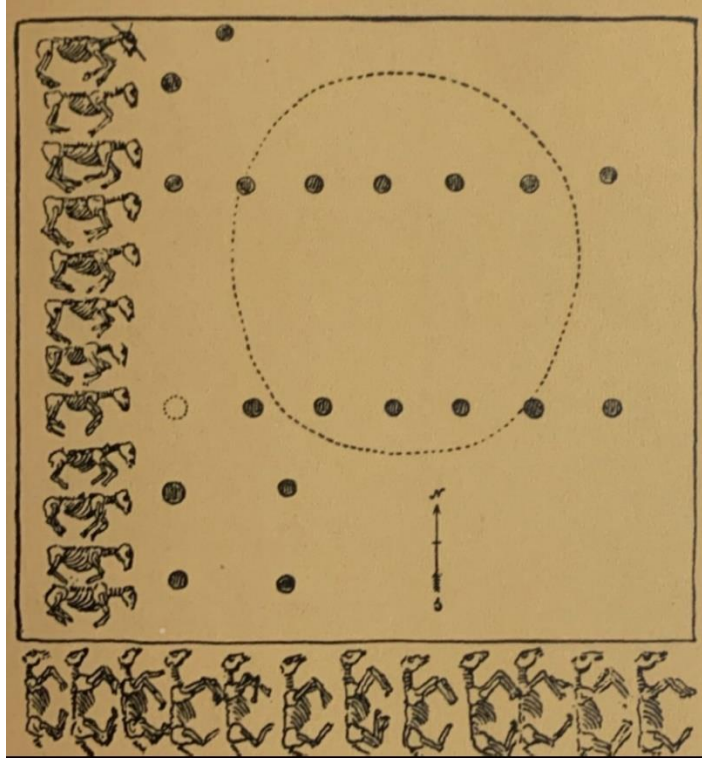
EKLER

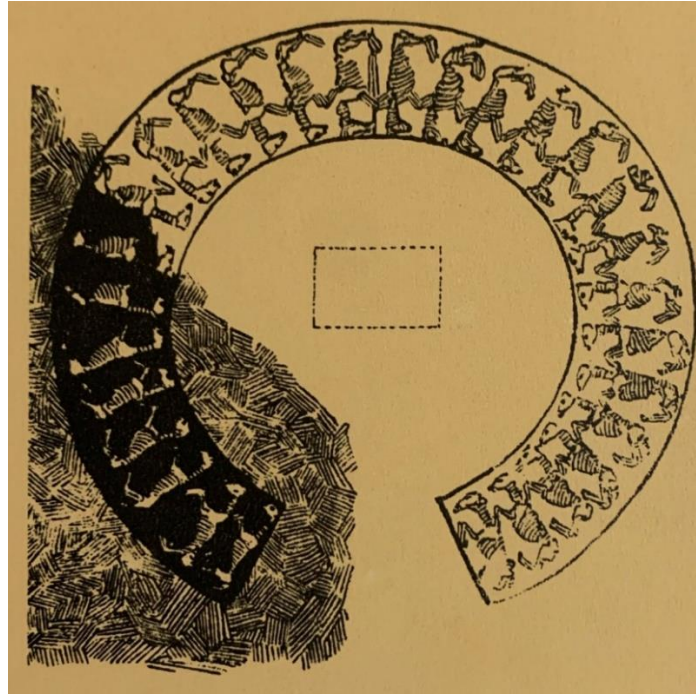
Şekil 1. Aleksandropol Kurganı. Kazı Öncesi Durum. (Artamonov, 1970, Ek I).

Şekil 2. Kostromskaya Staniza Kurganı'nın Planı. (Artamonov, 1970, Ek IV).

Şekil 3. Atlı Kurgan. Kelermes. (Artamonov, 1970, Ek III).

Şekil 4. Atlı Kurgan. Staniza Voronezkaya. (Artamonov, 1970, Ek IV).

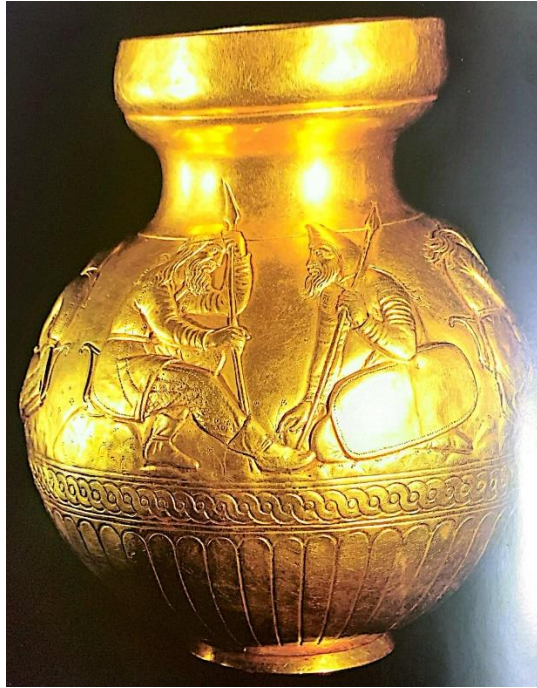
Şekil 5. İskit Savaşçıları. Altın. Kul Oba. (Piotrovski, 1986, res. 199).

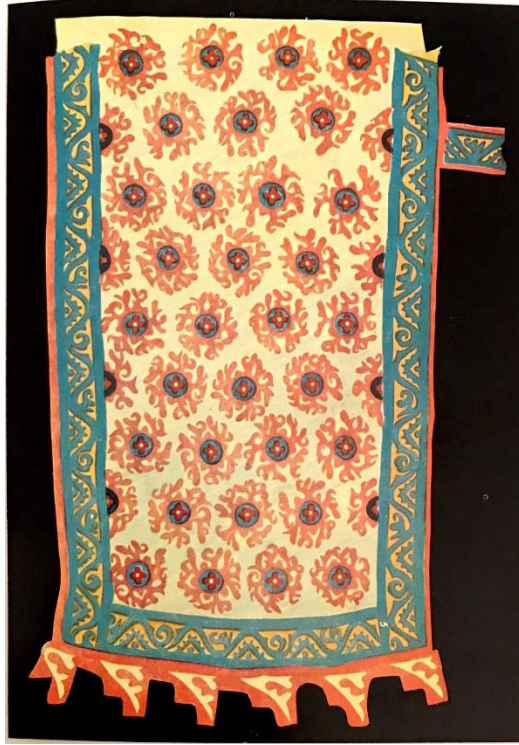
Şekil 6. Baltalı İskit Savaşçısı. Gümüş Kap. (Artamonov, 1970, res. 198).

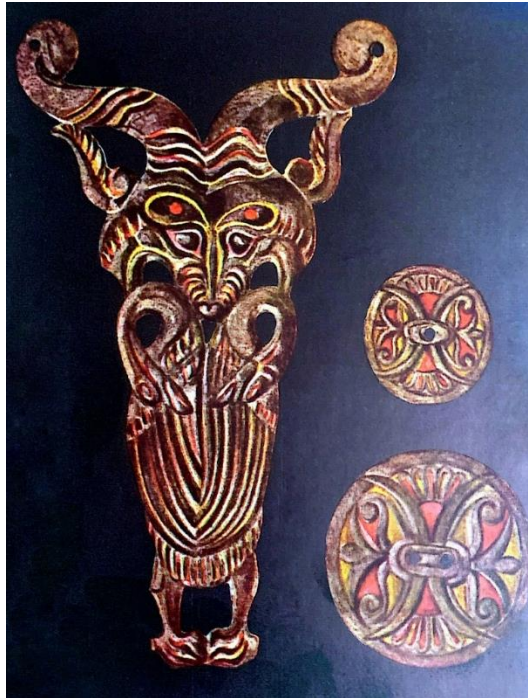
Şekil 7. İskit Savaşçıları. Altın Tarak. Solokha Kurganı. (Jettmar, 1964, s. 25).

Şekil 8. Mızraklı İskit Savaşçıları. Altın İçecek Kabı. Voronez. (Artamonov, 1970, res. 198).

Şekil 9. Süslü Çaprak. Keçe Aplike. 5. Pazırık Kurganı. (Jettmar, 1964, s. 113).

Şekil 10. Koşum takımı ön plaka ve süslemeleri. II. Pazırık Kurganı. (Jettmar, 1964, s. 91).

Şekil 11. Eyer Örtüsü Süsü. Keçe Aplike. I. Pazırık Kurganı. (Jettmar, 1964, s. 109).

Şekil 12 Eyer Örtüsü Süsü. Keçe Aplike. I. Pazırık Kurganı.(jettmar,1964, s.109)

THE EFFECTS OF THE COMMON HISTORY BETWEEN TURKS-GEORGIANS IN PRE-SECOND WORLD WAR PERIOD ON THE FUTURE RELATIONS

Burak Şakir ŞEKER*

ABSTRACT

The present article provides an analysis of the longstanding relations between Türkiye and Georgia, encompassing various dimensions such as diplomatic, economic, social, cultural, and military. The historical background of Turkish-Georgian relations can be traced back to the Seljuks Conquest and the period of Ottoman Empire's rule in the Caucasus region through its diplomatic, economic, social, and cultural relations with Georgian region. The historical impact of the Seljuk and Ottoman Empires on Georgian's economic growth as a trading partner in the Black Sea, Caucasians and the Mediterranean is noteworthy. However, the extent of Ottoman's influence was curtailed by the dominance and sway of Russia. Following the Independence War of Türkiye, diplomatic ties were restored through the establishment of the Republic of Türkiye before the annexation of Georgia by the Soviet Union. After the Soviet occupation of Georgia, Türkiye faced a challenging situation, as the political system recently established in Georgia exhibited a strong alignment with the Soviet Union, a geopolitical entity that Türkiye perceived as a possible menace to its own security. Georgia's independence ushered in a new era in Turkish-Georgian ties after the Cold War ended. The two nations now cooperate in political, economic, social, and cultural areas, with recent years seeing a rise in military ties as well. This article explores the correlation between political interdependence and cultural interactions, with a particular focus on historical events such as the Russo-Turkish War, the Battle of Sarikamish, and the Status of City of Batumi. In this context, it will be investigated whether the Turkish-Georgian relations in the pre-World War II period are the main determining factor in the following period. As an assumption, the hypothesis that well-founded Turkey-Georgia relations will help resolve regional crises will be defended.

Keywords: Türkiye, Georgia, Ottoman Empire, Russian Empire

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRK-GÜRCÜ ORTAK TARİHİNİN GELECEK DÖNEM İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

ÖZ

Bu makale, Türkiye ve Gürcistan arasındaki uzun süredir devam eden ilişkileri diplomatik, ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri gibi çeşitli boyutlarıyla analiz etmektedir. Türk-Gürcü ilişkilerinin tarihsel arka planı, Selçukluların bölgeyi fethine ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan bölgesi ile diplomatik, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri aracılığıyla Kafkasya bölgesindeki hakimiyet dönemine kadar uzanmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının Karadeniz, Kafkaslar ve Akdeniz'deki ticari ortağı olarak Gürcistan'ın ekonomik büyümesine olan tarihi etkisi dikkat çekicidir. Ancak, Osmanlı tesiri, Rusya'nın egemenliği ve etkisi nedeniyle sınırlı kalmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Gürcistan'ın Sovyetler Birliği tarafından ilhakından kısa bir süre önce diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Gürcistan'ın Sovyet işgalinden sonra, Türkiye zorlu bir durumla karşı karşıya kalmıştır, çünkü Gürcistan'da yeni kurulan siyasi sistem, Türkiye'nin kendi güvenliği için olası bir tehdit olarak algıladığı jeopolitik bir varlık olan Sovyetler Birliği ile güçlü bir uyum sergilemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Gürcistan'ın bağımsızlığı, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır. İki ülke artık siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliği yapmaktadır ve son yıllarda askeri bağlarını da artırmıştır. Bu makale, siyasi bağımlılık ile kültürel etkileşim arasındaki ilişkiyi, özellikle Rus-Türk Savaşı, Sarikamış Muharebesi ve Batum Şehri'nin Statüsü gibi tarihi olaylara odaklanarak araştırmaktadır. Bu kapsamda, 2. Dünya

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 21.08.2023; Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2023

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-8536-1790, E-posta: seker.burak@hbv.edu.tr

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

Savaşı öncesi dönemdeki Türk-Gürcistan ilişkilerinin sonraki dönemde temel belirleyici faktör olup olmadığı konusu araştırılacaktır. Bir varsayım olarak, sağlam temellere dayanan Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin bölgesel krizlerin çözümüne yardımcı olacağı hipotezi savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gürcistan, Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu

Introduction

The historical background of Turkish-Georgian relations can be traced back to the Seljuks Conquest and the period of Ottoman Empire's rule in the Caucasus region, where the Ottoman Empire established diplomatic, economic, social, and cultural relations with Georgian region.

The Seljuk Empire, which dates back to Central Asia, founded a formidable empire that extended from Central Asia to Anatolia and Persia, and exerted a notable influence on the region's historical structure. The Ottomans extended assistance to the Georgian monarchs in their struggles against adversaries, while the Ottoman-Georgian relationship was influenced by the strategic significance of Georgian position as a buffer zone against the expansion of the Safavid Empire of Persia and the Russian Empire.

Up to the Russian Empire's growth and rule over Georgia, the Ottoman Empire still had an important presence in the region. Georgia's connections with Turks were restricted under the Russian rule as a result of Russian control and influence.

The Ottoman Empire played a major role in the development of Georgian reigns as a trading partner in the Caucous and the Black Sea, which enabled the emergence of novel industries such as carpet weaving and silk production. The Russo-Turkish War of 1828-29, where the Ottoman Empire and Principality of Abkhazia formed an alliance and the Turks provided military assistance to the Georgian forces. In 1877-78, a significant conflict between Türkiye & Russia concerning the governance of the Balkans resulted in a triumph for Russia and the formation of an autonomous Bulgaria in the Balkans and Russian influence over Georgia has significantly increased. However, the Ottoman Empire and Georgia found themselves on the same side during the First World War, which resulted in some coordination and cooperation in the Caucuses. During the Great War, Türkiye sought to gain autonomy through pressure from France and Great Britain, while the Russian Empire was attempting to gain dominance over the Caucasus region.

Relations with Georgia were re-established with the dissolution of the Ottoman Empire and the founding of the Republic of Türkiye. Relations became tense after the Soviet Union occupied Georgia, and Türkiye's influence in the area was very small expect City of Batumi. Georgia's independence ushered in a new era in Turkish-Georgian ties after the Cold War ended. The two nations now cooperate in political, economic, social, and cultural areas, with recent years seeing a rise in military ties as well.

The main objective of this essay is to present a thorough examination of the background history and present situation of Turkish-Georgian relations. It will briefly examine the historical foundation of relations, interactions with Turkish Grand National Assembly (TGNA) and the new Turkish Republic up until the Second World War, and interactions following the Second World War, Cold War up to the present. This paper will shed light on these elements by analyzing how they affect the complexity, difficulties, and present level of collaboration in Turkish-Georgian relations. In this context, it will be investigated whether the Turkish-Georgian relations in the pre-World War II period are the main determining factor in the following period.

As an assumption, the hypothesis that well-founded Turkey-Georgia relations will help resolve regional crises will be defended.

Political History of Georgian Reigns

In the 7th century, Muslim Arabs entered the South Caucasus and captured Tiflis with a peace agreement. The Tbilisi Arab Emirate was established in the Kartli region, and over time, this emirate separated from the caliphate and turned into an independent Muslim Georgian Emirate. As a result of successful preaching activities during these periods, some of the Georgian people became Muslims and Islam spread from there to the North Caucasus. In the 9th century, Ashot I from the Bagrat dynasty took advantage of the weakness of the Byzantines and the Arabs in the region and became the King of Kartli. Bagrat united the principalities in Eastern and Western Georgia under the roof of a state. The city of Kutaisi became the capital of this state (Jones, 2004).

Starting from the second half of the 11th century, Georgia's western neighbor, Byzantium, was replaced by the Seljuks. In the 12th century, David Agmashenebeli (David IV, also known as David IV the Builder) ensured the unity of the country. He captured Tbilisi from Muslims in 1122 and the capital became Tbilisi again. King David, who worked for the cultural and economic development of the country, also gave importance to scientific studies and art (Ruffin et al, 1996).

The brightest period in Georgian history was the reign of George III's daughter Tamara (1184-1213). The borders of the state stretched from Azerbaijan to the North Caucasus, from Erzurum to Ganja, making Georgia a Caucasian empire. During this period, the welfare level of the country increased, and many works were produced in the fields of architecture, sculpture and painting. This brilliant period of the Georgian kingdom continued for about a hundred years until the arrival of the Mongols in the region. Starting from the first half of the 13th century, the Mongols began to enter Georgia. Eastern Georgia came under the rule of the Ilkhanate descendants of Hulagu in Iran, but the Imereti region remained under the rule of the Bagratid princes and remained in a semi-independent position (Toumanoff, 1971).

Although George V, who became king in the 14th century, restored the integrity of the country, Georgia came under the rule of Timur in the last period of this century. Georgia could not be united under a central government, especially in the 15th century, due to the feudal wars it was involved in. Due to the feudal structure, Georgian kingdoms were short-lived throughout history. In the first half of the 15th century, Georgian king Alexander I divided his country into three: Imereti, Kakheti and Kartli, sharing it among his three sons. By the 16th century, the country was divided into the kingdoms of Kartli (central Tbilisi), Kakheti (central Zagemi), Imereti (central Kutaisi) and Samtskhe-Saatabago (Samtskhe, Javakheti, Shavsheti, Klarjeti and Tao) (Kortepeter, 1966).

Georgian history is intertwined with the Ottoman and Iranian histories for a period of nearly 350 years, from the mid-15th century to the mid-19th century. In the wars between the Ottomans and Iran, Georgian kings and princes sometimes sided with the Ottomans and sometimes with Iran. Especially the Muslim Georgian lords of the Meskhetian and Adjara regions and the Christian lords of Guria, Imereti and Megrelia sided with the Ottomans. The Muslim khanates on the Caspian coast and the kingdoms of Kartli and Kakheti, whose majority were Christians, remained under Iranian rule (Hitchins, 2023).

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

Georgians became border neighbors with the Ottomans after Fatih Sultan Mehmet conquered Trabzon in 1461. Ottoman-Georgian relations began to develop positively during the period of Yavuz Sultan Selim's governorship of Trabzon, and during the Chaldiran campaign of 1514, Mirza Chabuk, one of the Georgian lords, expressed his friendship to the Ottomans by providing logistical support to the Ottoman army. During the reign of Bayezid II, Yavuz Sultan Selim and Suleiman the Magnificent, the southern and southwestern regions came under Ottoman rule. In 1578, Tbilisi was captured by the Ottomans and made the provincial capital. Starting from the 16th century, the people of Western Georgia became partly Muslim and local Muslim Georgians from Adjara were brought as the rulers. During this period, Georgia was divided into four provinces by the Ottomans: Tbilisi, Kakheti, Eresh and Sukhumi Province. Some of the people of Eastern Georgia were exiled to Iran by the Iranian ruler Shah Abbas in 1615 and 1616. Between 1632 and 1744, Eastern Georgia was ruled by pro-Iranian Muslim Georgian kings. With the agreement made in 1746, the Iranians appointed Teimuraz as the King of Kartli and his son Heraclius in Kakheti. Taking advantage of the gap in authority that arose after the death of Nadir Shah in 1762, King Heraclius (Heraclius II, also known as Erekle II, The Little Kakhetian, Erekli Khan) united the kingdoms of Kartli and Kakheti under one administration (Jones, 1987).

As a result of the struggle for influence between the Ottomans, Iran and Russia in Georgian geography between 1762 and 1783, the Georgian kingdom turned towards Russia. In 1783, King Heraclius signed an agreement with Russian Tsarina Katerina II on the condition that their political independence was recognized and they became Russian protectorates. Following this development, in 1795, the Shah of Iran, Agha Mohammad Khan, captured the city of Tiflis and deported some of its people to Iran. Leaving Georgian entities alone in the face of Iranian attacks, Russia annexed Kartli and Kakheti in 1801. Russia disregarded Georgia's state structure and turned the country into a province of Russia. Georgian princes and nobles tried to re-establish the Georgian kingdom, but their efforts were unsuccessful. Uprisings by Georgians against Russian rule in the first half of the 19th century ended in failure. In order to take Georgian geography completely under control, the Russian government abolished the Georgian kingdoms and principalities, exiled the members of the Georgian dynasty to various regions of Russia and executed some of them. Russians tried to eliminate the Georgian language and closed Georgian schools and churches. The most important of these rebellions are the 1812 Kakheti, 1820 Imereti, 1828 Guria, and 1832 Georgian rebellions (Kotchikian, 2004).

In 1915-1916, the Caucasus Committee, consisting of Georgian, Azeri and northern Caucasian delegates, made contacts in Europe, especially Berlin and Vienna, and initiated a confederative state effort consisting of Azerbaijan, Armenia, Georgia and the Northern Caucasus for the liberation of the Caucasus. On April 9, 1918, the Transcaucasian Federative Republic, consisting of Georgia, Azerbaijan and Armenia, declared its independence. However, this Federation did not last long and Georgia declared its independence on May 26, 1918. A Menshevik government was established under the chairmanship of Noe Zhordania. With the agreement signed with Bolshevik Russia on May 7, 1920, Georgia's independence was recognized by the Russians. Despite this, Georgia was annexed by the Soviet administration on February 25, 1921. Svaneti revolted against the Soviet rule in 1922, Mtilueti in 1923, and the whole of Georgia in 1924 for independence. Georgians were the first to fight against communism during the Soviet period. The rebellion movement, which was a continuation of the 1924 uprising and launched on March 6-10, 1956, was bloodily suppressed by the Russians (Lough, 2021).

The Historical Basis of Turkish-Georgian Relations

The Republic of Georgia boasts a significant historical legacy that can be traced back to antiquity. According to Jones (2012), the initial inhabitants of the region were the Colchians and Iberians, and subsequently, it was governed by several empires including the Persians, Greeks, and Romans. During the mediaeval era, Georgians underwent a transformation into a Christian monarchy and fostered a unique culture, language, and artistic expression (Rayfield, 2012).

Throughout its history, the country has been subject to invasion and occupation by various empires and kingdoms, including the Mongols, Ottomans, and Persians (Suny, 2015). The year 1918 marked the declaration of independence by Georgia from the Russian Empire, leading to its establishment as a democratic republic. However, the Soviet Union occupied Georgia in 1921, as noted by Hewitt (2013).

Following the dissolution of the Soviet Union in 1991, Georgia proclaimed its sovereignty and transitioned back to a democratic republic (Hansen, 2014). Subsequent to that period, the nation has undergone noteworthy political, economic, and societal transformations, and has emerged as a pivotal participant in the South Caucasus locality (Javakhishvili, 2018).

The historical relations between Türkiye and Georgia have a lengthy and intricate past that can be traced back to ancient eras. The basis of the relationship has been influenced by a variety of factors, including political, economic, cultural, and religious considerations.

The Georgian geography is situated in the Caucasus region, an area that has historically served as a hub for diverse cultures and civilizations. The region was denoted as Colchis by the ancient Greeks, renowned for its gold mines and the mythical Golden Fleece. The area has been governed by a multitude of empires throughout its history, such as the Persian, Roman, and Byzantine empires. The Turkish people, whose ancestral roots can be traced back to Central Asia, made their initial appearance in the region during the 11th century. The Seljuk Turks founded a formidable empire that extended from Central Asia to Anatolia and Persia. The Seljuk Empire exerted a notable influence on the historical trajectory of the surrounding area, including the nation of Georgia. During the 11th century, the Seljuk Empire conducted a military campaign in Georgian territory which actually resulting in their first governance of the area (Brox, 2017).

The historical interactions between the Georgian and Seljuk entities were not consistently characterized by hostility. David IV, who was also referred to as David the Builder, established a cooperation with the Seljuks to confront the Persian Muslim leaders. According to Kakabadzade's (2019) account, the alliance between the Seljuks and the Georgians was effective in repelling the Persian invaders and achieving victory. David IV successfully established his authority over Georgian landscape and extended the territorial boundaries of the Georgian realm. The Seljuk-Georgian relations experienced a decline as time progressed, culminating in the defeat of the Seljuks by the Mongols during the 13th century. The Mongol Empire exerted its dominion over the territory of Georgia and its environs, encompassing Anatolia. Subsequent to the Mongol dominion, the Timurid Empire emerged under the leadership of Timur, who was alternatively referred to as Tamerlane. The Timurid Empire had a brief existence and was subsequently succeeded by the confederations of Kara Koyunlu and Ak Koyunlu, both of Turkic origin. The Kara Koyunlu dynasty exercised dominion over Azerbaijan, Iraq, and certain regions

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

of Anatolia, whereas the Ak Koyunlu dynasty held sway over Persia and Iraq. The Kara Koyunlu and Ak Koyunlu were involved in persistent military conflicts, resulting in a decline in their governance over the area.

The relations between the Ottomans and Georgians can be characterised as a multifaceted blend of rivalry and collaboration, which indicates the intricate geopolitical situation of the Caucasus area. The 16th century saw the Ottoman Empire's territorial expansion towards the Caucasus region, which had a noteworthy impact on the region's historical trajectory. Georgia's involvement in this expansion was of crucial importance. Despite the persistent conflict between the Ottoman Empire and the Kingdoms of Georgia, the Ottomans extended assistance to the Georgian monarchs in their struggles against enemies, again with the imposition of tribute payments upon the Georgians. The Ottoman-Georgian relationship was influenced by the strategic significance of Georgian position as a buffer zone against the expansion of the Safavid Empire of Persia and the Russian Empire. The Ottomans perceived Georgian reigns as a mechanism to safeguard their interests in the region (Babayán & Aghajanian, 2004).

The Battle of Chaldiran in 1514 stands out as a momentous occurrence in the historical interactions between the Ottoman and Georgian entities. In this conflict, King David X of Kartli provided military assistance to the Safavid Empire of Persia and engaged in combat alongside the Persian forces in opposition to the Ottomans. The Ottoman Empire emerged triumphant in the aforementioned conflict, signifying the onset of the Safavid Empire's decline. The event marked a significant shift in the diplomatic ties between the Ottoman Empire and Kartli, as it showcased the former's military might and its capacity to extend its influence beyond its territorial boundaries (Andrews, 2015).

The period of Ottoman hegemony in Georgian geography was marked by notable transformations in the region. The Ottoman Empire introduced the Islamic faith to the area and founded various religious establishments, including mosques, madrasahs, and tekkes. The proliferation of Islamic culture and education in Georgian communities had a noteworthy influence on the region's language, culture, and religion. During the period of Ottoman rule, the Georgian language underwent a process of lexical enrichment through the assimilation of numerous terms originating from Turkish, Arabic, and Persian languages (Aslan, 2021).

The impact of Ottoman culture on Georgian literature during this era was significant, resulting in the creation of numerous literary works that were influenced by Ottoman traditions. The impact of the Ottoman Empire on Georgian art and architecture is noticeable, as evidenced by the presence of numerous structures in Georgian geography that are built in the Ottoman style. The mentioned structures serve as evidence of the architectural heritage of the Ottoman Empire and their impact on the cultural landscape of Georgia. The influence of the Ottoman Empire on the art and architecture of Georgia is evident in the structural composition of various notable edifices, including the Tbilisi Mosque and the Orbeliani Baths (Piwko, 2021).

Nevertheless, the Ottoman Empire's governance over Georgian reigns was not devoid of obstacles. The Georgian aristocracy frequently engaged in rebellions against the Ottoman governance, necessitating the Ottoman authorities to employ coercive measures to suppress these insurrections. Furthermore, the Ottoman Empire was confronted with extrinsic challenges, exemplified by the Safavid Empire, which similarly harboured ambitions for the Caucasus area. During the 18th century, the diplomatic ties between the Ottoman Empire and Kingdom of Kartli-Kakheti had high tensioned. The Ottoman Empire experienced a gradual decline in their

influence in the Caucasus region due to internal conflicts and instability. Together with, the Russian Empire initiated a southern expansion towards the Caucasus region. As per the analysis of historian Ronald Grigor Suny (2015), the competition between Russian and Ottoman Empires in the Black Sea area and the Eastern Mediterranean was a significant aspect of global politics during the 18th century. Consequently, Georgian powers was utilized as a tool in this power struggle for the supremacy between the Ottoman Empire and the Russian Empire. The Caucasus region witnessed multiple conflicts between the Ottoman Empire and the Russian Empire, culminating in the latter's triumph over the former. In 1783 with the Treaty of Georgievsk, Kingdom of Kartli-Kakheti came under the Russian Empire protectorate which effectively brought an end to the Georgian monarchy was a milestone in the relations. The Georgian people was permitted to preserve their distinct language and cultural practices, together with, they were compelled to assume the status of subjects within the Russian Empire.

The significant influence of the Ottoman Empire on Georgian history and culture has been widely recognized. The impact of Ottoman governance on some part of Kingdom of Imereti was extensive, encompassing its linguistic, religious, economic aspect in the relation between them. Ottomans played a crucial role in the development of Georgian reigns as a significant trading partner in the Middle East and the Black Sea, which subsequently facilitated the emergence of novel industries such as carpet weaving and silk production together with the trade of the goods from Central Asia. Additionally, the Ottoman-the reigns Georgian relations facilitated a cultural interchange during the Ottoman rule. Georgian culture was enriched by the exposure of the Georgians to novel ideas, art, and literature from the Ottoman Empire. Simultaneously, the Ottoman Empire was subject to the influence of Georgian culture, specifically in the domains of music and dance, the Georgian and Caucus roots of culture became very popular (Tsurtsumia, 2009).

The influence of the Ottoman Empire on Georgian community extended beyond the duration of the Ottoman Empire's governance. Following the expulsion of the Ottomans from the area by the Russians, a significant number of Georgians migrated to the Ottoman Empire, with a particular concentration in Istanbul. The Istanbul Georgians was a noteworthy group of Georgians who exerted a considerable influence on the cultural and political landscape of the Ottoman Empire. A significant number of Georgians residing in Istanbul attained important positions as politicians, diplomats, and intellectuals during the Ottoman Empire (Eldem, 2016).

Notwithstanding the instances of discord between the Ottoman Empire and the Georgian Kingdoms, there were also intervals of collaboration and reciprocal advantage which as a result of their cultural ties. An instance of diplomatic collaboration can be observed in the Russo-Turkish War of 1828-29, where the Ottoman Empire and the Circassians in Georgian geography formed an alliance. During that period, the Georgians, who were under the governance of the Russian Empire, perceived the Ottoman Empire as a reliable alliance in their efforts to counter the Russian influence. The Ottoman Empire perceived Georgian reigns as a valuable and strategic alliance in their efforts to counter the Russian expansionism, and thus extended military assistance to the Georgian forces during the war (Zviadadze, 2018).

Russian Hegemony and Growing Challenges

The breaking-even points and diverse in the basis of the relations between Türkiye and Georgia during the period of Russian dominance spanning from the latter half of the 18th century up until the onset of the Great War in 1914 was very determined and important. The historical era under consideration was marked by dynamic alliances and recurrent enemies, as the Ottoman Empire and Georgian reigns endeavoured to preserve their sovereignty and self-governance amidst the expansionist ideas of the Russian Empire. In this context, an examination will be continued on the basic characteristics of the relations between the Ottoman Empire and Georgian reigns during the specified time frame. This will encompass an analysis of their diplomatic and military engagements, economic associations, and cultural interchange. This part aims to analyse the effects of Russian hegemony on the diplomatic ties between the Ottoman Empire and Georgian reigns. Additionally, it will explore the responses of both entities to this external pressure which gathered around the mathematics of the Great War's itself.

During the latter part of the 18th century and the beginning years of the 19th century, the Ottoman Empire experienced a period of deterioration, characterised by its efforts to sustain its extensive domains and resist the advances of the European powers such as the British Empire and the French Empire. Alongside, the Russian Empire was experiencing significant territorial growth, as it extended its reach towards the southern regions of the Caucasus and Central Asia. In the late 18th century, Georgian geography was the site of military conflict between Russian, Ottoman and Persian troops. In the year 1801, the Russian Empire undertook the annexation of Kingdom of Kartli and Kakheti, thereby ending its sovereignty and placing it under the control of the Russian governance. Notwithstanding this, Georgia sustained a strong sense of national identity and a yearning for autonomy. During the 19th century, Georgian intellectuals and activists endeavoured to advance Georgian culture and language, while simultaneously opposing Russian efforts to integrate them into the Russian Empire. The Ottoman Empire's territorial expansion towards the south into the Caucasus region prompted its consideration of Georgian reigns as a prospective ally in countering Russian expansionist tendencies and threats (Sakhuja, 2015).

The historical record indicates that the Ottoman Empire provided military and financial assistance to Solomon II of Imereti during its efforts to achieve independence from Russia in the 1800s, as documented by Stromquist (1992). Although the Ottoman Empire had its own economic and military problems, it maintained diplomatic relations with Georgian reigns throughout the 19th century, even if the often-strained relationship due to Russian interference. Both the Ottoman Empire and Georgian reigns (Kingdom of Kartli and Kakheti, Kingdom of Imereti, Principalities of Guria, Svaneti, Mingrelia, Abkhazia) aimed to improve their relations with other European powers in the late 19th century, seeking recognition and support for their respective independence movements. Georgian reigns hoped to gain autonomy through pressure from the France and the Great Britain, while the Ottoman Empire sought to resist Russian expansionism with alliances with Germany and Austria-Hungary in the Balkans and Caucus region to prevent to reach Middle Eastern oil fields. Armed conflicts between nations or groups, often involving the use of military force and resulting in violence and casualties, are commonly referred to as military conflicts (Jones, 2012).

During the 19th century, there existed recurrent military confrontations among the Ottoman Empire, Georgian reigns, and Russia. During the 1820s and 1830s, the Ottoman Empire

and Principality of Abkhazia engaged in a number of military campaigns against Russian forces in the Caucasus, all of which ultimately proved to be unsuccessful. During the years 1877-78, a significant conflict ensued between the Ottoman Empire and Russia creating a hegemony and the governance of the Balkans. The outcome of the war resulted in a triumph for Russia and the formation of an autonomous Bulgaria. Georgian reigns had aspired to attain autonomy subsequent to the war, however, the result was not in its favour, leading to its persistent opposition against the governance of Russia. During the beginning decades of the 1900s, there was a notable increase in tensions between the Ottoman Empire and Russia due to their competing interests in the Caucasus region. In the year 1904, the Ottoman Empire entered into a military alliance with Germany. This action was perceived as a direct affront to the prevailing Russian influence in the surrounding area. The year 1914 marked the conclusion of the era characterized by fluctuating alliances and armed confrontations due to the onset of the Great War (Smith, 2009).

During this period, the dominant factor that affected the relationship between the Ottoman Empire and Georgian reigns was the regional hegemony of the Russian Empire. The geopolitical influence of Russia over Georgian geography had a constraining effect on the Ottoman Empire's capacity to provide assistance to Georgian separatist movements, resulting in recurrent military confrontations between the Ottoman Empire and Russia. The influence of Russian imperialism on Georgian culture and society was notable, as the Russian authorities endeavoured to quell Georgian national identity and integrate the Georgian populace into the Russian Empire.

The Pre-World War I Relationship between the Ottoman Empire and Georgia and The Great War

The historical significance of the relationship between the Ottoman Empire and Georgia during the Great War (1914-1918) is a subject worthy of academic inquiry. The basic relationship between the two nations was influenced by their mutual historical, geographical, and strategic concerns. This section endeavors to examine the character of the relationship between the Ottoman Empire and Georgia in the context of the Great War, scrutinizing the political, military, and economic determinants that influenced their engagements. Furthermore, will examine the historical background of the Great War, including the various military conflicts, military operations, and overall framework of the era.

According to Hobsbawm (1994), the global conflict known as the Great War exerted a significant influence on the political, economic, and social spheres, ultimately leaving a lasting impact that persisted for several decades. The global conflict commonly referred to as World War I occurred between 1914 and 1918, and involved numerous major powers that were divided into two opposing factions, namely the Allies and the Central Powers. The origins of the war can be traced back to a convoluted network of alliances, territorial conflicts, and imperial competitions that had emerged in Europe during the preceding years. The assassination of Archduke Franz Ferdinand of Austria-Hungary in 1914 served as the catalyst that initiated a series of events culminating in the onset of war. The Great War was distinguished by the implementation of trench warfare, the emergence of novel technologies, and substantial loss of life, with an approximate 8.5 million military fatalities and 13 million civilian fatalities.

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

According to Jones (2017), the Ottoman Empire's relationship with Georgia stretches back to the 16th century, when they seized the country. Georgia was conquered by the Ottoman Empire, but its rulers retained some autonomy after the annexation. Tensions and disputes marked Georgia's relationship with different imperial powers, notably Persia, Russia, and the Ottoman Empire. During the 19th century, Georgia was caught in the middle of the Great Game, a geopolitical conflict between the Russian and British empires for dominance and territorial control in the region. The relationship between the Ottoman Empire and Georgia changed in the early 20th century as Georgia sought to gain independence. Georgia adopted a parliamentary system and declared itself a constitutional monarchy in 1906. Because they saw Georgia as an integral part of their empire, the Ottoman rulers fought Georgia's wish at independence. However, Georgian nationalists' efforts to gain independence continued uninterrupted, and this fact greatly contributed to the conditions that led to the First World War.

At the outbreak of World War I, Georgia was still a part of the Russian Empire and a member of the Allies. The Ottoman Empire, on the other hand, had joined the Central Powers led by Germany and Austria-Hungary. Because of its location between two rival coalitions, Georgia found itself in a difficult situation. Ottoman officials saw Georgia as a potential ally and worked to enlist the country in their army. To this end, the Ottoman Empire offered Georgia a deal in which, in exchange for its loyalty, Georgia would be allowed a degree of autonomy. The Ottoman Empire made some efforts to use Georgia as a base for its military operations in the Caucasus region. In an effort to wrest control of the Caucasus region from the Russian Empire, the Ottoman forces launched a series of invasions. There was a string of victories and defeats for the Ottoman army throughout their military campaign in the Caucasus. But by establishing a foothold on the Black Sea coastline, the Russian army and navy gained a considerable advantage after seizing the vital port of Trabzon in 1915. Besides, a military stalemate and subsequent end to hostilities had followed the Ottoman Empire's inability to advance farther into Russian territory. A rift sprung up in Georgian society about which empire to pledge loyalty to, the Ottoman or the Russian. Some Georgians saw Russia as the guarantor of Georgian freedom, while others saw the Ottoman Empire as a potential ally in the face of Russian persecution. While Georgia was formally a member of the Russian Empire, its government maintained an official attitude of neutrality. Georgia's neutrality was constantly tested as the Ottoman Empire and Russia fought for control of the country (Lang, 2012).

The Battle of Sarikamish was a significant occurrence in the diplomatic interactions between the Ottoman Empire and Georgia in the period of the Great War. During December of 1914, the Ottoman military initiated a military operation aimed at the Russian Empire in the region of the Caucasus. Enver Pasha, the Ottoman commander, held the belief that a rapid triumph in the Caucasus region would compel Russia to retreat from the conflict, thereby enabling the Ottoman Empire to fortify its eastern boundary. Nonetheless, the campaign ultimately proved to be unsuccessful due to the Ottoman army's inadequate preparation and the adverse winter weather conditions. The military forces of the Ottoman Empire incurred significant casualties, resulting in the conclusion of the campaign through a withdrawal. The historical event known as the Battle of Sarikamish had a noteworthy influence on the diplomatic ties between the Ottoman Empire and Georgia. The Ottoman military had also utilized the services of Georgian soldiers, who were perceived to exhibit greater allegiance to the Ottoman Empire in comparison to Russia. Nonetheless, the Georgian military forces incurred significant losses during the military operation, prompting a growing number of individuals to scrutinize the prudence

of endorsing the Ottoman Empire. The outcome of the battle at Sarikamish served as a pivotal moment in the course of the war, as it signalled the realization that Türkiye's aspirations for a conclusive triumph in the Caucasus were unattainable. So, the Battle of Sarikamish underscored the constraints of Turkish military might and influenced Georgian nationalism (Kieser, 2017).

Although a portion of the Georgian population remained loyal to the Ottoman Empire, a significant number grew disenchanted with the notion of backing a foreign authority that exhibited minimal concern for their domestic concerns. The formation of the Georgian National Council in Tbilisi during October of 1917 was a response to the increasing sense of national identity and the aspiration for greater autonomy. The council was composed of a diverse range of members from various sectors of Georgian society, encompassing political parties, trade unions, and religious organizations. The principal objective of the initiative was to attain enhanced political self-governance for Georgia while remaining a constituent part of the Russian Empire (Melvin, 2018).

The tumultuous events of the Great War had resulted in a state of disarray within the Russian Empire. The February Revolution of 1917 resulted in the dethronement of Tsar Nicholas II and the formation of a provisional government in Russia during the month of March. The provisional government's inability to reinstate order or garner the backing of the populace ultimately led to its downfall at the hands of the Bolsheviks in October of 1917 (McMeekin, 2017).

The dissolution of the Russian Empire had a significant influence on the political landscape of Georgia (Koç, 2023). Following the weakening of the central authority in Moscow, Georgian nationalists commenced a more assertive advocacy for increased autonomy. In May of 1918, the Georgian National Council made a declaration of independence from Russia for Georgia. Georgia, upon gaining independence, encountered various obstacles such as territorial conflicts with adjacent nations and internal political fragmentation. Nevertheless, the state was successful in establishing itself as a feasible entity, with a well-operating governance system and a robust perception of a collective national character. The attainment of independence by Georgia had significant ramifications for the bilateral relations between the Ottoman Empire and Georgia. At first, Ottoman Empire had served as a guarantor of Georgian independence within the Russian Empire and had aspired to sustain an amicable association with the emerging Georgian state. But then, the emergence of an autonomous Georgia presented a possible challenge to Ottoman concerns in the Caucasus region. During the month of May in the year 1918, the Ottoman Empire initiated a military operation targeting Georgia, with the objective of consolidating its presence in the Caucasus region. The campaign proved to be successful at the outset, as the Ottoman army managed to seize considerable portions of Georgian land. With that, the campaign proved to be futile as the Georgian military was able to launch a triumphant counteroffensive and recapture the majority of the previously lost territory. The military operation conducted by the Ottoman Empire in Georgia had a significant and enduring influence on the diplomatic ties between the Ottoman Empire and Georgia. Following the conclusion of the war, the two nations managed to establish diplomatic ties, albeit with a persistent undercurrent of mutual distrust and suspicion. Georgia perceived the Ottoman Empire as a great actor to its territorial sovereignty, whereas the Ottoman Empire regarded Georgia as a viable platform for the proliferation of Russian expansionism (Khalid, 2019).

Diplomatic Relations between the Turkish Grand National Assembly / Turkish Republic and Georgia

The Great War resulted in notable alterations to the global political terrain. The Treaty of Sèvres, which was signed in 1920, emerged as a direct outcome of the Ottoman Empire's defeat, and it facilitated the formation of novel states in the Middle East (Shaw, 2016). The treaty imposed stringent terms on the Turkish government, resulting in the Turkish War of Independence. Türkiye was successful in establishing alliances with neighboring nations, such as Georgia, which significantly contributed to the triumph of the Turkish War of Independence (Togan, 2017). Mustafa Kemal spearheaded the Turkish War of Independence subsequent to the Treaty of Sèvres, assuming the leadership of the Turkish nationalist movement. Mustafa Kemal deemed the treaty to be unacceptable and consequently launched the Misak-ı Milli, also known as the National Pact, with the objective of safeguarding Turkish territories from external hostilities. On May 19, 1919, the individual in question arrived in Samsun and proceeded to embark on a journey to Amasya, Erzurum, and Sivas. During this journey, a series of congresses were held which played a significant role in laying the groundwork for the Turkish nationalist movement (Balkan, 2017). According to Karpaz (2018), the leadership of Mustafa Kemal played a pivotal role in mobilizing the Turkish populace to wage a struggle for their autonomy and fostering a collective consciousness of national identity. The inception of the Turkish Grand National Assembly on the 23rd of April in 1920 represented a pivotal juncture in the Turkish War of Independence. The establishment of the assembly was a reaction to the Turkish nationalist movement and its location was situated in Ankara. Following the establishment of the Republic of Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk assumed the position of the head of the government, while the assembly effectively functioned as the government of the nation. The formation of the assembly provided the Turkish nationalist movement with a valid political forum and contributed to the unification of the Turkish opposition against external hostilities.

Kazım Karabekir's leadership of the Eastern Front during the Turkish War of Independence played a crucial role in safeguarding Türkiye's eastern borders. This was achieved through his successful efforts in repelling Armenian forces and engaging in diplomatic negotiations with neighboring nations. In 1921, the Treaty of Moscow was signed, which acknowledged the Turkish Grand National Assembly by the Soviet Union and denoted the conclusion of the Turkish-Soviet War. Furthermore, the Treaty of Gümrü (Alexandropol), which was signed in 1920, served to establish amicable relations between Türkiye and Armenia. The Treaty of Kars, which was signed in 1921, acknowledged the sovereignty of Georgia and facilitated the establishment of a harmonious association between Türkiye and Georgia (Kasaba, 2017).

The Misak-ı Milli, also known as the National Pact, constituted a collection of fundamental principles that delineated the boundaries and autonomy of the Türkiye. According to the Misak-ı Milli, Türkiye's territorial boundaries encompassed the regions where Turkish populace resided, comprising Eastern Thrace, Istanbul, and Anatolia. On January 28, 1920, the Grand National Assembly approved the declaration, which subsequently served as the foundation for Türkiye's territorial assertions. The Misak-ı Milli, which was ratified by the Turkish Grand National Assembly in 1920, assumed a pivotal role in the Turkish War of Independence. The Misak-ı Milli was a declaration that established the boundaries of Turkish territory and sought to safeguard Turkish lands against external incursions. The said document served as a representation of Turkish nationalism and played a significant role in bringing together the Turkish

populace towards a shared objective. The Misak-ı Milli has exerted a notable influence on the formulation of Turkish foreign policy, particularly with regard to its neighboring nations (Hanioglu, 2010)

The Misak-ı Milli had significant implications for the diplomatic relations between Türkiye and Georgia either. The declaration encompassed territorial assertions that incorporated areas with a historical association to Georgia, including Batumi, a city that was under Russian governance during that period. The assertion of territorial ownership by both Georgia and Türkiye resulted in strained relations between the two nations. The city of Batumi, situated within the borders of Georgia, emerged as a contentious matter during the period of the Turkish War of Independence, contributing to the diplomatic discord between the two countries. The urban centre in question held significant importance as a port of strategic value on the Black Sea. Prior to its transfer to Russia in 1878, it had been under the dominion of the Ottoman Empire. The Turkish nationalist movement regarded the city as an emblem of Turkish authority and insisted on its restitution. The resolution of the issue between Türkiye and Georgia was a matter of great dispute, ultimately culminating in the signing of the Treaty of Kars in 1921. The treaty acknowledged the sovereignty of Georgia and conferred upon Türkiye restricted privileges to access the Batumi port. The successful resolution of the Batumi issue marked a noteworthy milestone in the diplomatic ties between Türkiye and Georgia, contributing to the establishment of a harmonious and nonviolent relationship between the two nations (Kieser, 2017).

The time span from 1919 to 1923 holds great importance in the history of Türkiye. The conclusion of the Great War and the ratification of the Treaty of Sèvres signified the commencement of a phase of political and societal turbulence within Türkiye. The period of the Turkish War of Independence, under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, holds immense importance in the history of Türkiye, as it played a pivotal role in the formation of the contemporary Turkish state. In this timeframe, Türkiye successfully established partnerships with adjacent nations, such as Georgia, thereby consolidating its autonomy. The Turkish-Georgian relations witnessed significant milestones with the establishment of the Turkish Grand National Assembly, the Misak-ı Milli, and the resolution of the Batumi issue (Aksakal, 2013).

The signing of the Treaty of Friendship and Cooperation in 1926 between Türkiye and Georgia is regarded as a significant landmark in the progression of Turkish-Georgian relations, as noted by. The treaty was designed with the objective of enhancing economic, cultural, and political connections between the two nations, and encompassed clauses for reciprocal support in the event of an assault on either party. The proclamation of the Republic of Türkiye had noteworthy consequences for the diplomatic ties between Türkiye and Georgia. The nascent Turkish administration displayed a strong interest in forging diplomatic ties with the Soviet Union, which had extended formal recognition to the newly formed republic. Georgia, being a former Soviet republic, was perceived as a prospective collaborator in this context. During the initial years of the republic, a number of agreements were entered into by the two nations, which included a treaty pertaining to amicable relations and collaboration in 1926. The treaty facilitated the expansion of commercial activities between Türkiye and Georgia. The economies of the two nations were complementary, as Türkiye primarily exported manufactured goods to Georgia while importing agricultural products, including tea, hazelnuts, and citrus fruits. The initiation of bilateral trade connections between the two nations facilitated the promotion of economic expansion and advancement in the locality. Apart from the economic collaboration,

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

the treaty also encompassed provisions for reciprocal cultural interchange between Türkiye and Georgia. The two nations had a shared past and cultural legacy, and the interaction among artists, writers, and intellectuals facilitated the development of enhanced comprehension and admiration of each other's cultures. With that the favourable advancements in the bilateral relations between Türkiye and Georgia in this timeframe, there were also obstacles encountered. The geopolitical impact of the Soviet Union on Georgia resulted in strained relations with Türkiye, which exhibited apprehension towards Soviet expansionist policies. Furthermore, the ongoing territorial disagreements between Türkiye and Georgia concerning the Batumi area persist as a significant point of contention between the two nations (Kavakli, 2019).

The Soviet Union's occupation of Georgia in 1921 was a pivotal moment in the historical trajectory of Turkish-Georgian relations. The inception of the Soviet Georgian Socialist Republic resulted in the unification of the two nations under a common political framework, albeit with the emergence of fresh obstacles in their bilateral ties.

The present part of the study aims to examine the evolution of Turkish-Georgian relations during the time frame between the Soviet annexation of Georgia and the onset of the Second World War, with a particular emphasis on the pivotal political, economic, and cultural determinants that influenced their engagements. After the Soviet occupation of Georgia, Türkiye was faced with a challenging situation. The political system recently established in Georgia exhibited a strong alignment with the Soviet Union, a geopolitical entity that Türkiye perceived as a possible menace to its own security. During this period, Turkish-Soviet relations experienced tension, as Türkiye pursued a cautious and pragmatic approach in its interactions with the Soviet Union. Regarding Georgia, Türkiye upheld its acknowledgement of the nation's sovereignty, however, it encountered limitations in extending substantial assistance as a result of its domestic political and economic predicaments. Türkiye faced economic and political difficulties that constrained its capacity to pursue foreign policy endeavors. The aforementioned factors have led to a phase of comparatively secluded state for Türkiye, characterized by restricted interaction with its neighboring countries in the Caucasus region. The restricted scope of Turkish-Georgian relations during the specified period can be attributed to the Soviet Union's influence on Georgia's foreign policy. Due to its status as a Soviet republic, Georgia faced significant limitations in pursuing autonomous foreign policy endeavors and was instead beholden to the priorities and interests of the Soviet Union. The constraints imposed upon Georgia had a restrictive impact on its capacity to interact with Türkiye, thereby posing challenges for the two nations to identify areas of shared concern (Kaplan, 2011).

The political tensions and territorial disputes that arose during the Soviet occupation of Georgia led to a deterioration of the Georgian-Turkish relationship, as noted by. The establishment of a sustainable foundation for cooperation between the Soviet Union and Georgia was hindered by the territorial dispute over Batumi and the Soviet Union's control over Georgia's foreign policy, despite limited cooperation in trade and diplomacy. Despite external challenges, the resilience of the Georgian-Turkish relationship is evidenced by its persistence during this period (Duman, 2017).

Effects of The Previous Term Turkish-Georgian Relations on The Current Period

The chapter is about the geopolitical landscape of the Caucis region during and after the Cold War era, with a particular focus on the concept of Russian hegemony. The discussion will

also delve into the fundamental aspects of the relationship between the Caucous region and Georgia and after the relations with Georgia which gained independence from the Soviet Union.

The Caucasus region has been a significant area of geopolitical tensions, marked by a series of conflicts and power struggles throughout its history. Following the conclusion of World War II, the aforementioned region became embroiled in the geopolitical tensions of the Cold War, as the Soviet Union and its affiliated nations endeavored to assert their dominance over the area. The Second World War had a significant influence on the geopolitical configuration of Europe and the international area. According to Westad (2012), the Soviet Union had gained substantial global power and exerted significant influence in Eastern Europe and other regions by the conclusion of the war in 1945. The Soviet Union's post-war agenda involved a concerted effort to extend its sphere of influence into the Caucasus region, which it deemed to be of significant strategic value due to its economic and geopolitical significance. Following its emergence from the war, Türkiye assumed the role of a significant regional power. However, it encountered a challenging situation as it became entangled in the conflicting interests of the Soviet Union and the Western powers. In the aftermath of World War II, the Soviet Union commenced its efforts to exert control over the Caucasus region. The Soviet Union's requests for territorial concessions from Türkiye and other neighboring nations prompted apprehension regarding the Soviet Union's motives, as numerous individuals were apprehensive that it was endeavoring to enlarge its territory and assert more influence over the area.

In response to the perceived Soviet threat, the Turkish government sought to enhance its relations with Western powers, with a particular focus on the United States. Türkiye took an active role in the Korean War as a response to the escalating Soviet threat, deploying its military personnel to participate in the conflict alongside the United States and other Western nations. This development solidified Türkiye's status as a significant partner of the Western nations and a stronghold against the expansionist efforts of the Soviet Union in the area. Nonetheless, the aforementioned event exacerbated the pre-existing animosity between Türkiye and the Soviet Union, as the latter perceived Türkiye's involvement in the conflict as a direct affront to its objectives. Türkiye's accession to the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in 1952 solidified its status as a significant Western partner in the area. This action was perceived as a direct affront to the Soviet Union's sway in the Caucasus, thereby exacerbating the already tenuous relationship between Türkiye and the Soviet Union. During the period spanning the 1950s and 1960s, the relationship between Türkiye and the Soviet Union was characterized by a state of tension, which was punctuated by sporadic instances of violence and aggression along their shared border (Gönlübol, 2017).

The dissolution of the Soviet Union in 1991 constituted a pivotal moment for the region, and its ramifications have been extensively examined in scholarly literature. As per the assertion made by Professor Sarah E. Mendelson (2018), the disintegration of the Soviet Union had a profound impact on the Caucasus region, leading to the emergence of fresh prospects for regional powers to establish their dominance and pursue their objectives. This progress had noteworthy consequences for the diplomatic ties between Türkiye and Georgia, as both nations were situated in a predicament where they had to navigate the conflicting interests of the Western powers and Russia. Türkiye endeavored to preserve its strong relations with the United States and other Western nations, while simultaneously cultivating stronger connections with Georgia and other regional powers. Nonetheless, achieving equilibrium was challenging due to

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

the persistent instability and volatility of the area, characterized by enduring power struggles and conflicts.

Türkiye and Georgia have maintained a mutually beneficial and collaborative partnership since the inception of their diplomatic ties in 1992. The foundation of this relationship is rooted in a common history, cultural ties, and mutually beneficial strategic objectives within the region. Türkiye has established significant economic relations with Georgia, resulting in Türkiye's emergence as Georgia's second most prominent trading partner, following Russia. Furthermore, noteworthy military, social, and cultural interactions have taken place between the two nations. The establishment of diplomatic relations between Türkiye and Georgia dates back to 1992, which coincided with Georgia's independence from the Soviet Union. Subsequently, there have been periodic exchanges at the upper echelons of government between the two nations, encompassing the presence of heads of state, heads of government, and other dignitaries. Türkiye has demonstrated robust backing for Georgia's ambitions to become a part of the Euro-Atlantic community, encompassing its endeavors to accede to the European Union and NATO. As per Oğuz's (2017) statement, Türkiye has been actively supporting Georgia's endeavours towards Euro-Atlantic integration and has been regarded as Georgia's closest partner in the region.

According to Kakachia and Kandelaki (2016), Georgia's political system is characterised as a semi-presidential representative democratic republic, while its economy has undergone notable advancements in the establishment of a free market. The nation has placed significant emphasis on its association with the European Union and NATO, and has been actively striving towards assimilation into both entities (Sturua, 2017).

Georgia has demonstrated noteworthy advancements in its economy during the recent years. According to the World Bank (2021), the nation has managed to attract substantial foreign investment due to its streamlined business registration process, liberalised trade regime, and relatively low tax burden. Georgia is a country that exhibits a positive trade balance, as it exports more goods and services than it imports. Notably, its primary exports comprise copper ores, vehicles, wine, and nuts, as reported by the International Trade Centre in 2022.

According to the Georgian National Tourism Administration (2022), the nation boasts a flourishing tourism sector, which draws in tourists due to its abundant cultural legacy, picturesque landscapes, and welcoming people.

In recent years, there has been an increase in economic relations between Türkiye and Georgia. Türkiye has emerged as one of the leading investors in Georgia. Turkish companies have made significant investments in diverse sectors including construction, energy, and banking. Furthermore, the report underscores that there has been a noteworthy surge in bilateral trade between the two nations, amounting to \$2.8 billion in 2022, with Türkiye having exported a diverse array of commodities to Georgia. The social and cultural connections between Türkiye and Georgia exhibit a robust bond. There have been noteworthy interactions between the two nations in the domains of education, tourism, and cultural legacy. The Turkish government has granted scholarships to students from Georgia, enabling them to pursue higher education at Turkish universities. Additionally, cultural events and festivals showcasing Georgian traditions have been organized in Türkiye. Furthermore, there has been a noteworthy surge in tourism activity between the two nations, as evidenced by the annual influx of thousands of Turkish visitors to Georgia (Janjgava, 2023).

Currently, there has been a notable increase in military relations between Türkiye and Georgia. The Georgian military has received training and equipment from Türkiye, and the two nations have engaged in collaborative military exercises. Furthermore, Türkiye has participated in endeavors aimed at enhancing the defence capabilities of Georgia, such as the NATO-Georgia Joint Training and Evaluation Centre. In general, the association between Türkiye and Georgia is founded on a mutual aspiration for a secure and thriving locality. Türkiye has emerged as a significant trading partner for Georgia, with the two nations forging strong economic bonds. Furthermore, noteworthy social and cultural interactions have taken place, alongside an increasing level of military collaboration. The promising outlook for Turkish-Georgian relations is attributed to the mutual dedication of both nations to enhancing their partnership. Türkiye and Georgia have collaborated extensively in addressing regional security concerns, with a particular focus on combating terrorism and organized crime in recent times (Saari et al., 2021).

Georgia's geographical location at the intersection of Europe and Asia renders it a crucial transit point for energy resources originating from the Caspian and Central Asian regions. Türkiye, being a significant regional power, has provided vital support to Georgia's endeavors to establish itself as a significant transportation and energy center. This has been achieved through the funding of infrastructure initiatives, including the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and the Baku-Tbilisi-Kars railway. There has been an escalation in the collaboration between Türkiye and Georgia in the energy domain, particularly in the development of pipelines and transmission lines, leading to a rise in the transit capability of the area.

Additionally, both nations exhibit a robust dedication to advancing regional stability and security. Türkiye has demonstrated a robust support for the territorial integrity and sovereignty of Georgia, particularly in light of the persistent conflicts in the region, including the Abkhazia and South Ossetia conflicts. The recognition of Türkiye's endorsement of Georgia's integration into Euro-Atlantic institutions has been acknowledged by other parties. Türkiye has significantly contributed to the advancement of Georgia's NATO membership through the provision of military aid, the facilitation of joint military drills, and the exchange of intelligence with Georgia. The potential for enhanced collaboration in domains such as education, tourism, and environmental preservation exists as the two nations endeavor to fortify their alliance. Türkiye and Georgia are favorably situated to further develop a robust and prosperous partnership, given their mutual dedication to advancing peace, stability, and economic growth in the area.

Conclusion

The history of Turkish-Georgian relations dates back to the Seljuks and the Ottoman era. The Russian occupation of Georgia transformed these relationships, and the Ottoman Empire's role became crucial for Georgia's independence after World War I. After the formation of the Soviet Union, Türkiye recognized Georgia's independence and resumed diplomatic relations with Georgia.

Georgia was under Russian hegemony during the Cold War, and relations between Türkiye and Georgia remained tense. However, following the dissolution of the Soviet Union and Georgia's independence in 1991, relations between the two countries were re-established, and both countries sought to strengthen economic, social, and cultural cooperation.

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

Today, Türkiye and Georgia enjoy a mutually respectful and cooperative strategic partnership. They've established solid diplomatic, economic, social, and cultural ties. In addition to supporting each other in numerous international organizations, bilateral military cooperation has also increased.

Regional and global politics have influenced the evolution of Turkish-Georgian relations over a period of history. Nevertheless, both countries have maintained a positive relationship, which has become a significant pillar of regional stability and cooperation.

The Caucasus region has been a significant area of geopolitical tensions throughout its history, especially later on, with the EU and NATO and its affiliated nations endeavoring to assert their dominance over the area after World War II. Türkiye has established significant economic relations with Georgia, resulting in Türkiye's emergence as Georgia's second most prominent trading partner and has provided significant support for its efforts to become a part of the Euro-Atlantic community. Türkiye supports Georgia's efforts to establish itself as a significant transportation and energy center and has contributed to the advancement of Georgia's NATO membership. They have also opened up opportunities for further collaboration in domains such as education, transportation, economy, tourism, and environmental preservation. In that case, Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, Baku-Tbilisi-Kars railway, the Georgian workers which are seasonal workers working in Türkiye, the ease of travel with ID cards and huge investment in all over the Georgia can be given as an example.

As a result, it would not be wrong to say that the Turkish-Georgian relations in the pre-World War II period were the main determining factor in the following period. For this reason, the effects of this period, when the foundations of good neighborly relations were laid, are still felt today. As an assumption, it stands out that well-founded Turkey-Georgia relations will help solve regional crises. The situation in question has also manifested itself in crises in the relevant geography and has been tested. During this period, while maintaining its relations with Russia, Turkey also supported Georgia by criticizing Russia's aggressive interventions. For this reason, it is predicted that long-term relations will continue based on past conditions.

REFERENCES

AKSAKAL, M. (2013). *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War* (pp. 238-240). Cambridge University Press.

ANDREWS, P. W. (2015). The battle of Chaldiran. In *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford University Press.

ASLAN, I. (2021). Ottoman Cultural Influence on Georgia. *Journal of Eurasian Studies*, 12(1), 26-37.

BABAYAN, K., & Aghajanian, L. (2004). Georgia and the Ottomans in the Sixteenth Century. *Iranian Studies*, 37(1), 65-82.

BALKAN, N. (2017). Mustafa Kemal Atatürk: The founder of the Turkish Republic. *Journal of Social Sciences and Humanities Research*, 5(3), 321-328.

- BROX, H. (2017). The Turkish-Georgian relationship: An overview of historical and political factors. *Caucasus Analytical Digest*, (95), 5-9.
- DUMAN, T. (2017). Georgian-Turkish relations: A brief history. *Insight Türkiye*, 19(3), 95-104.
- ELDEM, E. (2016). Georgia in the Ottoman context: Ottoman Georgian relations in the 19th century. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 3(1-2), 87-104.
- Georgian National Tourism Administration. (2022). Georgian Tourism. <https://georgia.travel/> (Retrieved: 18.05.2023)
- GÖNLÜBOL, M. (2017). Türkiye's Relations with the Soviet Union in the Early Cold War: The Turco-Soviet Pact of 1945. *Journal of Cold War Studies*, 19(2), 48-74.
- HANIOGLU, M. S. (2010). *Atatürk: An intellectual biography*. Princeton University Press.
- HANSEN, S. (2014). *Small states in international relations*. New York: Routledge.
- HEWITT, B. (2013). *The Abkhazians: A handbook*. New York: Routledge.
- HITCHINS, K. (2023). On The Edge of Empires: Southeastern Europe and The Caucasus, 18th Century. In I. A. Jazi & T. Kahl (Eds.), *Ethno-Cultural Diversity in the Balkans and the Caucasus* (pp. 21–36). Austrian Academy of Sciences Press.
- HOBBSAWM, E. (1994). *The age of extremes: A history of the world, 1914-1991*. Vintage.
- International Trade Centre. (2022). Trade Map. <https://www.trademap.org/> (Retrieved: 12.05.2023)
- JANJGAVA, G. (2023). Türkiye, Georgia trade close to record \$3 billion as ties grow. <https://www.dailysabah.com/business/turkiye-georgia-trade-close-to-record-3-billion-as-ties-grow-envoy/news> (Retrieved: 30.05.2023)
- JAVAKHISHVILI, I. (2018). *Post-Soviet Georgia: A mixed legacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- JONES, L. (2004). 'Abbasid Suzerainty in the Medieval Caucasus: Appropriation and Adaptation of Iconography and Ideology. *Gesta*, 43(2), 143–150.
- JONES, R. F. (2017). *Georgia: A Political History since Independence*. I. B. Tauris.
- JONES, S. (2012). *Ancient Georgia: A short history*. London: I. B. Tauris.
- JONES, S. F. (1987). Russian Imperial Administration and the Georgian Nobility: The Georgian Conspiracy of 1832. *The Slavonic and East European Review*, 65(1), 53–76.
- KAKACHIA, K., & Kandelaki, S. (2016). *Democratization in post-Soviet countries: An introduction*. New York: Routledge.

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

KAPLAN, M. (2011). The Soviet Union and Türkiye, 1917–1945. In M. E. Yapp, & B. Balım-Harding (Eds.), *The Making of Modern Türkiye* (pp. 144-162). Routledge.

KARPAT, K. H. (2018). *The transformation of the Ottoman state, 1789-1908*. Cambridge University Press.

KASABA, R. (2017). *The Cambridge History of Türkiye*. Cambridge University Press.

KAVAKLI, K. (2019). Türkiye-Georgia Relations: Historical Background and Future Prospects. *Journal of Humanities and Social Sciences Research*, 1(1), 11-21.

KHALID, A. (2019). *Ottoman Georgia: A History of Culture, Power, and Identity*. University of California Press.

KIESER, H. J. (2017). *Atatürk: An intellectual biography*. Princeton University Press.

KORTEPETER, C. M. (1966). Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century. *Journal of the American Oriental Society*, 86(2), 86–113.

KOÇ, T.T. and Özer, Ç. (2023). Analysis Of Putin's Foreign Policy Practices Within The Context of Political Psychology. *International Journal of Eurasian Research*, 11 (34), p: 414-431.

KOTCHIKIAN, A. (2004). The Perceived Roles of Russia and Turkey in Georgian Foreign Policy. *Insight Turkey*, 6(2), 33–44.

LANG, D. M. (2012). *The Last Years of the Georgian Monarchy: A Study of the 1903-1918 Period*. Routledge.

LOUGH, J. (2021). The weight of history. In *Germany's Russia problem: The struggle for balance in Europe* (pp. 15–63). Manchester University Press.

MCMEEKIN, S. (2017). *The Russian Revolution: A New History*. Basic Books.

MELVIN, N. J. (2018). The evolution of the Black Sea as a security space. In *Rebuilding Collective Security in the Black Sea Region* (pp. 5–16). Stockholm International Peace Research Institute.

OĞUZ, Ş. (2017). Türkiye-Georgia Relations: Historical, Political and Economic Perspectives. *Insight Türkiye*, 19(1), 9-29.

PIWKO, A. (2021). Islamic architecture in Tbilisi and Batumi: Muslim heritage in Georgia. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 9:4:69-83.

RAYFIELD, D. (2012). *Edge of Empires: A History of Georgia*. London: Reaktion Books.

RUFFIN, M. H., McCarter, J., Upjohn, R., & Starr, S. F. (1996). Georgia. In *The Post-Soviet Handbook: A Guide to Grassroots Organizations and Internet Resources* (pp. 130–140). University of Washington Press.

SAARI, S., Secrieru, S., & Bechev, D. (2021). Russia and Turkey in The Post-Soviet Neighbourhood: Uneasy tango. In *Fire and Ice: The Russian-Turkish partnership* (pp. 29–40). European Union Institute for Security Studies (EUISS).

SAKHUJA, V. (2015). Georgia's security predicament in the South Caucasus. *Strategic Analysis*, 39(4), 341-353.

SHAW, S. J. (2016). *The origins of the Ottoman Empire*. Bloomsbury Publishing.

SMITH, J. (2009). *The Caucasus: An Introduction*. Routledge. Stromquist, S. (1992). Ottoman-Georgian diplomatic relations (1810-1872). *Middle Eastern Studies*, 28(2), 287-296.

STURUA, I. (2017). Georgia's NATO Integration: From Words to Deeds. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 3(1), 39-54.

SUNY, R. G. (2015). *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

TOGAN, Z. V. (2017). *Mustafa Kemal Atatürk and the Turkish War of Independence*. Routledge.

TOUMANOFF, C. (1971). *Caucasia and Byzantium*. *Traditio*, 27, 111–158.

TSURTSUMIA, Z. (2009). *Abkhazia in Russian-Ottoman Relations*. Sokhumi State University. <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/164204/3/Avtoreferati%20ing.pdf> (Retrieved: 19.05.2023)

WESTAD, O. A. (2012). *Restless Empire: China and the World Since 1750*. Basic Books. World Bank. (2021). *Doing Business 2021*. <https://www.worldbank.org/en/businessready/doing-business-legacy> (Retrieved: 08.05.2023)

ZVIADADZE, S. (2018). The Unbearable Lightness of Being Muslim and Georgian: Religious Transformation and Questions of Identity among Adjara's Muslim Georgians. *Region*, 7(1), 23–42.

EXTENDED ABSTRACT

Türkiye and Georgia have a long historical past in their relations which dating back to the Seljuks Conquest and the period of Ottoman rule in the Caucasus region. The Ottoman Empire established diplomatic, economic, social, and cultural relations with Georgia, but their influence was limited in the period of Russian control and influence. After the Turkish Independence War, relations between the two nations were re-established with the dissolution of the Ottoman Empire and the founding of the Republic of Türkiye. But with the annexation of Georgia by the

The Effects of The Common History Between Turks- Georgians in Pre-Second World War Period on The Future Relations

Soviet Union as another aspect, relations were frozen until the Georgia got the independence from the Soviet Union.

On the paper, also examined the relationship between economic ties and cultural exchanges, and the interrelated events and circumstances that have occurred. With that, the study examined the evolution of Turkish-Georgian relations during the time frame between the Soviet annexation of Georgia and the onset of the Second World War, with a particular emphasis on the pivotal political, economic, and cultural determinants that influenced their engagements.

The Seljuk Empire, which dates back to Central Asia, founded a formidable empire that extended from Central Asia to Anatolia and Persia, and exerted a notable influence on the region's historical structure. The Ottomans extended assistance to the Georgian monarchs in their struggles against adversaries, while the Ottoman-Georgian relationship was influenced by the strategic significance of Georgia as a buffer zone against the expansion of the Safavid Empire of Persia and the Russian Empire. The Battle of Chaldiran in 1514 marked a shift in the diplomatic ties; introducing the Islamic faith to the area and establishing various religious establishments, as well as influencing the art and architecture of Georgia. The most important details of the phrases Turkish, Georgian, Ottoman Empire, Russian Empire, and Caucasus are that the Ottoman Empire has historically been largely peaceful, with no hostile relations between them in the region.

This period of Ottoman rule had a significant impact on the regions, leading to the assimilation of numerous terms from Turkish, Arabic, and Persian languages, as well as the alteration of language, culture, and religion. The Ottoman Empire played a major role in the development of Georgia as a trading partner in the Caucasus and the Black Sea, which enabled the emergence of novel industries such as carpet weaving and silk production. The Russo-Turkish War of 1828-29, where the Ottoman Empire and Georgia formed an alliance and the Turks provided military assistance to the Georgian forces. In 1877-78, a significant conflict between Türkiye & Russia concerning the governance of the Balkans resulted in a triumph for Russia and the formation of an autonomous Bulgaria in the Balkans and Russian influence over Georgia has significantly increased. During the Great War, Türkiye sought to gain autonomy through pressure from France and Great Britain, while the Russian Empire was attempting to gain dominance over the Caucasus region.

The Battle of Sarikamish was a major factor in the diplomatic interactions between Türkiye and Georgia during the Great War, with the Ottoman military initiating a military operation aimed at the Russian Empire in the region of the Caucasus. The outcome of the battle served as a pivotal moment in the course of the war, as it signaled the realization that Türkiye's aspirations for a conclusive triumph in the Caucasus were unattainable. Mustafa Kemal led the Turkish War of Independence and Misak-ı Milli, also known as the National Pact, which established the boundaries of Turkish territory and sought to safeguard Turkish lands against was ratified on the Meclis-i Mebusan.

The conclusion of the First World War and the ratification of the Treaty of Sèvres signified the commencement of a phase of political and societal turbulence within Türkiye, leading to the formation of the contemporary Turkish Republic.

Georgia was a key ally of Türkiye during the First World War, contributing to its victory with the Treaty of Kars in 1921, signed by the Republic of Türkiye, acknowledging the sovereignty of Georgia and granted restrictions on Türkiye's access to the Batumi and city ceded to the Georgia already.

The Treaty of Friendship and Cooperation in 1926 between Türkiye and Georgia is seen as a significant milestone in the progression of Turkish-Georgian relations. The two nations had a shared past and cultural legacy, and the interaction among artists, writers, and intellectuals facilitated the development of enhanced comprehension and admiration of each other's cultures. However, there were obstacles encountered due to the geopolitical impact of the Soviet Union on Georgia and the ongoing territorial disagreements between the two nations.

After the Soviet occupation of Georgia, Türkiye faced a challenging situation, as the political system recently established in Georgia exhibited a strong alignment with the Soviet Union, a geopolitical entity that Türkiye perceived as a possible menace to its own security. Despite external challenges, the resilience of the Georgian-Turkish relationship is evidenced by its persistence during this period.

The Caucasus region has been a significant area of geopolitical tensions throughout its history, especially later on, with the EU and NATO and its affiliated nations endeavoring to assert their dominance over the area after World War II. Türkiye has established significant economic relations with Georgia, resulting in Türkiye's emergence as Georgia's second most prominent trading partner and has provided significant support for its efforts to become a part of the Euro-Atlantic community. Türkiye supports Georgia's efforts to establish itself as a significant transportation and energy center and has contributed to the advancement of Georgia's NATO membership. They have also opened up opportunities for further collaboration in domains such as education, transportation, economy, tourism, and environmental preservation. In that case, Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, Baku-Tbilisi-Kars railway, the Georgian workers which are seasonal workers working in Türkiye, the ease of travel with ID cards and huge investment in all over the Georgia can be given as an example.

Georgia has a population of around 3.7 million people, with Tbilisi being the principal and most populous city. The nation has seen notable advancements in the establishment of a free market and has managed to attract foreign investment due to its streamlined business registration process, liberalized trade regime, and relatively low tax burden. Georgia is a country with a positive trade balance, exporting more goods and services than it imports, and its primary exports include copper ores, vehicles, wine, and nuts. With this growing partner, Türkiye-Georgia trade amount to be reached up to 5 million US \$ and that interdependency will ensure the stability in the region.

As a result, it would not be wrong to say that the Turkish-Georgian relations in the pre-World War II period were the main determining factor in the following period. For this reason, the effects of this period, when the foundations of good neighborly relations were laid, are still felt today. As an assumption, it stands out that well-founded Turkey-Georgia relations will help solve regional crises. The situation in question has also manifested itself in crises in the relevant geography and has been tested. During this period, while maintaining its relations with Russia, Turkey also supported Georgia by criticizing Russia's aggressive interventions. For this reason, it is predicted that long-term relations will continue based on past conditions.

İMZASIZ BİR RAPOR: II. MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İÇ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kurtuluş DEMİRKOL*

ÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi'nin başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunlarına ve çözüm önerilerine dair dönemin bakış açısına örnek teşkil eden bir raporun ilgili literatüre kazandırılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada, Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan ve İmparatorluğun başlıca iç sorunlarının tespit ve çözümünü içeren isimsiz rapor transkribe edildikten sonra sadeleştirilerek verilmiştir. Rapora göre dönemin en büyük iç sorunu emniyet, güvenlik ve asayiş meselesidir. Bunun dışında başlıca sorunlar idari teşkilatın yetersizliği, İmparatorluğun muhtelif etnik ve dini grupları arasındaki ayrılıkçı duygular, bayındırlık, toprak dağılımındaki adaletsizlik, tefecilik, adalet ve eğitim sistemidir. Başlıca çözüm önerisi hükümetler üstü sabit ve istikrarlı bir programın hazırlanıp yürürlüğe konulmasıdır. Bununla birlikte jandarma sayısı artırılmalı, yeni bir toprak sayımı yapılarak topraklar bedelsiz olarak topraksız halka dağıtılmalı, gayrimüslim unsurlar devlet hizmetine daha çok alınmalı, Ziraat Bankasının resmi işlemleri kolaylaştırılarak herkesin krediye ulaşması sağlanmalıdır. Adliye teşkilatı tamamlanmalı ve eğitim tüm İmparatorluk geneline yayılmalıdır. Vilayet ve nahiye kanunları yürürlüğe konulmalı ve İmparatorluğun yol ağı tamamlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İç siyaset, emniyet ve güvenlik, jandarma, bayındırlık, adalet ve eğitim

AN UNSIGNED REPORT: THE INTERNAL PROBLEMS OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE FIRST YEARS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY AND SUGGESTIONS FOR SOLUTIONS

ABSTRACT

The aim of this study is to present the internal issues and proposed solutions of the Ottoman Empire at the beginning of the Second Constitutional Period from the perspective of the era. In the study, the anonymous report prepared by the Ministry of Interior Affairs, which includes the identification and resolution of all internal issues of the Empire, is transcribed and then presented in a simplified form. According to the report, the most significant internal issue of the era was the issue of public safety, security and public order. Apart from this, the main problems were the inadequacy of the administrative organization, separatist sentiments among various ethnic and religious groups within the Empire, public welfare, injustice in land distribution, usury, the state of justice and education systems. The main solution proposal is the preparation and implementation of a stable and comprehensive intergovernmental programme to be put in place. In addition, the number of gendarmerie personnel should be increased and a new land survey should be conducted. Lands should be distributed free of charge to the landless people, non-Muslim elements should be recruited more into government service. The official procedures of the Ziraat Bank should be facilitated and everyone should have access to credit. The judiciary organisation should be completed and education should be extended throughout the entire Empire. Provincial and district laws should be enacted and the Empire's road network must be completed.

Keywords: Domestic politics, public security and safety, gendarmerie, public welfare, justice and education

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 07.11.2023

* Doç.Dr. Gebze Teknik Üniversitesi, e-mail: kurtulusdemirkol@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5936-7374

Giriş

Bu makalede Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı tasnifinde bulunan HSDHADB 1/26 künyeli belge transkribe edildikten sonra sadeleştirilerek verilmiştir. Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Dördüncü Şube antetini taşıyan belge 10 sayfadan oluşan bir rapordur. Rapor arşiv uzmanları tarafından “memleketin dâhili düzeninin sağlanabilmesi için uygulanması gereken program konulu imzasız rapor” olarak kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla raporun yazarı belli değildir. Künyesinde Rumi 31-11-1328 (13 Şubat 1913) tarihi geçtiği halde raporun orijinalinde tarih yazılı değildir. Belgenin künyesinde yer alan tarih kuvvetle muhtemel Osmanlı Arşivi uzmanlarının verdiği tahmini tarihtir. Öte yandan raporun içinde geçen “1328 senesine mahsûs olarak jandarma mevcûdunun merbût cetveldeki mîkdârlara iblâğıyla tahsîsâtının bütçeye vaz’ı lâzımdır” cümlesi raporun Rumi 1328 yılına ait değil de kuvvetle muhtemel bir önceki yıl olan Rumi 1327 Miladi 1911-1912 yıllarında kaleme alındığını göstermektedir.

II. Meşrutiyet başlarında kaleme alınan rapor, ilk cümlesinden anlaşılacağı üzere Sadaret makamına/sadrazama sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Rapor, İmparatorluğun hemen hemen her konuda iç sorunlarını tespit ettiği gibi sorunların tamamına-profesyonel olmaktan uzak olsa da-çözüm önerisi getirmiştir. Raporun yazarı tespit ettiği tüm sorunların sebeplerini açıklamış ve buradan hareketle çözüm önerilerini ortaya koymuştur. II. Meşrutiyet Dönemi’nde adeta İmparatorluğun iç sorunlarının fotoğrafını çekmeye çalışan raporun temel kaygısı, Osmanlı içinde yaşayan muhtelif unsurların birliğini sağlama, başka bir deyişle Osmanlılık fikrinin hayat bulmasını, dolayısıyla İmparatorluğun devamını sağlamaktır.

Rapor

İdari Teşkilat ve Devlet Politikası

Bir ülkenin iç siyaseti sağlam ve bozulmayan esaslara uygun olarak belirlenip düzenlenmedikçe, devletin genel siyasetinin güvenli ve sağlıklı bir şekilde yol alamayacağı gerçeği Sadrazam nezdinde açıklanmaya muhtaç olmayan bir gerçektir. Memleketin iç siyasetinin ihtiyacı, ülkede yaşayan muhtelif halkların eğilimleri, meyilleri, yaşadıkları çevrenin etkileri, mizaçları ve kabiliyet dereceleri göz önüne alınarak tayin edilen sabit ve istikrarlı bir programın uygulanmasından geçmektedir. Oluşturulan bu program hükümetler üstü olmalıdır. Bakanlar hatta hükümetler değişse dahi program yürürlükten kaldırılmamalı, tavizsiz bir şekilde uygulanmalıdır. Üç buçuk, dört seneden bu yana ülkenin genelini kapsayan iç idare hakkında bir program oluşturulup, uygulamaya konulmadığı için idare tarzı vilayetlerdeki yöneticilerin inisiyatiflerine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu idare tarzının sonucu olarak da ülkenin hiçbir yerinde esaslı bir iş yapılmamıştır.

Gerçi hâlihazırdaki idari teşkilatımız ülkenin hakiki ihtiyaçlarını tamamıyla inceleyerek etraflı bir program oluşturmaya müsait değildir. Bir yandan hâlihazırdaki idari teşkilatı mükemmel hale getirmek için gayret sarf etmek, diğer yandan en önemli ve acil ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir yol takip etmek mümkün değildir.

Asayiş, Emniyet ve Adalet

Fikr-i acizanemizce devletin iç siyasetinin belirlenmesi her şeyden önce genel emniyetin tamamıyla sağlanması ve herkesin can ve mal güvenliğini sağlayacak tüm şartların kati suretle

temin edilmesiyle mümkün olabilir. İç siyasetin asli noktası ve esası emniyet ve asayiş meselesidir. Bu yüzden şahsi emniyetin sağlanamadığı yerlerde, sabit bir yol takip etmek mümkün değildir. Ülkemizin en müthiş ve öldürücü yarası ise emniyet ve asayişin tamamıyla sağlanamamasıdır.

Bu halde idari teşkilattaki memurlar kısmen istenilen vasıflara sahip değildirlere. Fakat en fazla eksiklik emniyet ve asayişimize dair hususlarda vardır. Bundan dolayı her şeyden önce kamu emniyetinin sağlanmasının vasıtası olan jandarma teşkilatının ihtiyaç duyduğu düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Jandarma sayısı ihtiyaca binaen arttırılmalı, vazifeleri açık, anlaşılır ve kati surette belirlenmelidir. Sahillerde kaçakçılığa kesin olarak son vermek için Bahriye Nezareti'nin öncülüğünde Rüşumat, Düyun-ı Umumiye ve Reji idareleri birlikte müzakere ederek kesin ve iz bırakacak ciddi tedbirler almak zorundadırlar.

Jandarma ile ilgili sorunlar aşağıdaki gibi üç başlıkta özetlenebilir:

- 1- Jandarma kadrolarının ülke genelinde görev yaptıkları mahallerde ihtiyaç duyulan sayıdan az olması.
- 2- Boş olan kadrolar için istihdam edilecek er ve subayların bulunamaması.
- 3- Vilayetlerin emniyet ve asayişinden birinci derecede valiler sorumludur. Bu yönüyle jandarma kuvvetlerinin vilayetlerin sınırları içinde dağılımları, hangi şekillerde ve nerelerde hizmet verecekleri doğrudan doğruya valilerin sorumluluğu altındadır. Esasında Vilayet İdare Kanunu ve Jandarma Nizamnamesinde bu durum çok açık bir şekilde yazılıdır. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanından sonra teşebbüs edilen jandarma düzenlemesinden sonra vilayetlerden devamlı surette gelen şikayetlerden de anlaşıldığına göre bu esas ihlal edilmiştir. Başka bir deyişle yetki karmaşası ortaya çıkmıştır.

Yukarıda sıraladığımız jandarma ile ilgili sorunlardan birincisi devletin mali gücüyle ilgilidir. Gerek Maliye Nezareti gerekse Milli Meclis tarafından denk bütçe oluşturma adına tahsisat verilmemektedir. Halbuki jandarma için harcanacak para hiçbir zaman faydasız bir masraf olarak adlandırılmaz. Bilakis bu uğurda yapılacak fedakarlıklar sayesinde jandarma kuvveti ihtiyaç duyulan seviyeye ulaşır ve her tarafta muntazam karakollar kurulursa asayiş hakkıyla yerleştirilmiş olur. Bugün hesap edildiğinde sayısı bir sene içinde binleri geçen cinayetlerin arkası kesilecek, böylece hem nüfus hem milli servet hem de devlet gelirleri artacaktır. Dolayısıyla bu uğurda harcanan para kat kat çıkarılmış olur. Bununla birlikte şunu da bilhassa dikkate almalıdır ki jandarma için vermekten kaçınılan para olay çıkma potansiyeli yüksek olan yerlerde tedbir almak veya ne yazık ki muhtelif yerlerde çıkan olayların artmasına meydan vermemek ve cüret edenleri yola getirmek üzere askeri kuvvetleri sevk etmek suretiyle kat kat fazlasıyla harcanmaktadır. Diğer yandan askerlerin geçici olarak muhtelif yerlerde uzun süre bekletilmeleri muhtaç oldukları talim ve terbiyeyi yapamamalarına dolayısıyla savaççılık yeteneklerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı Allah korusun büyük bir ihtilal hareketi gibi durumlara müdahale için gerekli olan kapsamlı ve önemli bir harekâtın dışında ülke içindeki emniyet ve asayişe dair olayların hepsi kesinlikle jandarma kuvvetiyle önlenmelidir. Jandarma mevcudunun ekte bulunan cetveldeki sayılara ulaştırılması için Rumi 1328 (1912-1913) yılına mahsus olmak üzere ihtiyaç duyulan tahsisatın bütçeye eklenmesi gereklidir. Bu meseleyle ilgili ciddiyetle dikkate alınması gereken bir konu da seyyar aşiretlerin komşu oldukları köylere yaptıkları tecavüzlerdir. Bu durumun kati şekilde önüne geçilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır. Gerek sadece hayvan otlatarak ve tamamen seyyar bir

halde kır, ova göçebe olarak yol alan gerek çiftçilikle iştiğal ettikleri kayıt altına alınmış aşiretlerin biran evvel iskân ve medenileştirilmelerine ait şartların oluşturulması lazımdır.

Allah'ın yardımıyla bu tedbirler tam olarak uygulandığında özellikle el-Cezire¹ bölgesinde yeni bir hayat başlayacak ve devlet hazinesi kesinlikle büyük menfaat sağlayacaktır.

Jandarma ile ilgili yukarıda değindiğimiz sorunlardan ikincisine gelince: Kadroların boş kalmasının sebebi jandarma kuvvetlerinin nizamiye askerlerinden oluşturulmasına çalışılması, hariçten jandarmaya kabul edilebilmek için yaş haddi ve bunun gibi birçok özellik aranmasından ileri gelmektedir. Harbiye Nezaretince nizamiye taburlarının kıymet-i harbiyelerini ihlal etmemek amacıyla jandarmaya talimli erler verilmeyerek çoğu zaman acemi başka bir deyişle gerekli askeri eğitimi almamış erler verilmektedir. Jandarma Dairesi ise talim ve askeri terbiye ile iştiğal edecek zamanı olmadığından genellikle bu erleri kabul etmemektedir. Bu yüzden kadrolar boş kalmaktadır. Öte yandan bazı vilayetlerde çok genç yaşta jandarma kuvvetlerine katılan erler hükümetin nüfuz ve vakarını temsil edecek surette ahalinin gözünü dolduramadıklarından sayı olarak yeterli olsalar bile vakar, ağırbaşlılık ve haysiyet itibarıyla istenilen tesiri meydana getirememektedirler. Bu yönüyle jandarma kuvvetlerine kabul edilebilmek için şart olan iki sınır genişletilerek yirmi ile kırk yaşları arasında olan, bedenlen hizmet etmeye muktedir ve yaşamları boyunca kötü işlere karışmamış, iyi halleri, ahlakları, seciyeleri, karakterleri, hareketlerinin düzgünlüğü yaşadıkları bölgelerde tasdik edilmiş olan kimselerin de jandarma mesleğine alınmalarına izin verilmesi zaruridir. Diğer yandan da mektepli jandarmaların çoğaltılmasına itina göstermekle beraber beş sene sonunda hizmeti terk etmelerinin önüne geçmek için beşinci senenin sonunda maaşlarına elliser kuruş zam yapılmalı ve bu zam her beş senenin sonunda tekrar etmelidir. Yalnızca çalışırken aldıkları maaş değil emekli olduklarında aldıkları maaş da cazip hale getirilmelidir. Öyle ki emekli maaşı jandarma mesleğine heves ve bağlılık uyandıracak seviyeye getirilmelidir. Subay eksikliğini gidermek için Jandarma Subay Okulunun her sene iki yüz elli subay yetiştirecek seviyeye yükseltilmesi gereklidir. Önceki zamanlarda kadro dışına çıkarılarak emekli edilmiş olan jandarma subaylarının bir kısmının tecrübe ve bilgilerinden yararlanılabileceği gibi emekli kara ordusu subaylarından da istifade etme yolunu düşünmelidir. Doğrusu bu subaylar içinde halihazırda jandarma kuvvetleri içinde hizmet edecek yaş ve sağlığa sahip olanların sayısı oldukça fazladır. Bunlar tekrar istihdam edildiklerinde emekli maaşları hiç kesinti yapılmadan olduğu gibi verilmelidir. Ayrıca istihdam edilecekleri rütbenin karşılığı olan maaşın üçte ikisi oranında bir maaş daha verilmelidir. Eğer bu yapılır ve jandarma subayı olurlarsa bu tecrübeli subayların hizmetlerinden faydalanılacağı gibi subay açığı kısa sürede kapatılmış olacaktır. Bu durumun getireceği diğer bir fayda ise ordu için gerekli olan birçok subayın her sene jandarma kuvvetlerine naklinin önüne geçilerek ordu zor durumda bırakılmayacaktır.

Bir de jandarmanın hangi şartlarda silah kullanacağı Jandarma Nizamnamesi ve sonradan yayımlanan talimatta açıkça belirlendiği halde bu talimata uygun olarak vazifesini yerine getirmeye mecbur kalan bazı jandarma subayları daha sonra ya bu vazifenin gereğine maruz kalan kişilerin müracaat ve yalan beyanları veya bazı savcıların güç göstermek ve sindirmek

¹Dicle'nin doğusunda kalan Silvan, Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısında kalan Adıyaman civarını da içine alan bölgedir. Bazı araştırmacılar Musul ve Tikrit'i de bu bölgenin içine dâhil ederler (Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeşen, 1993, s. 509).

amacıyla bizzat vuku bulan teşebbüsleri sebebiyle adli makamlar tarafından takibata uğramaktadırlar. İşin aslını bilen hükümet ne yazık ki jandarmaya yardımcı olmamaktadır. Bu durum jandarmaların görevlerini ifa ederken şevk ve cesaretleri fevkalade kırmakta ve özellikle bazen pek zor, nazik ve hızlı icraata ihtiyaç hasıl olan zamanlarda çok sakıncalı haller doğurmaktadır. Bundan dolayı ellerindeki talimata uygun olarak vazifesini yerine getirmiş olan jandarmaların haklarında vilayetçe yapılacak incelemeden sonra istinaf savcılıklarına verilecek resmi bilgi ve belge üzerine takibatta bulunulmamasının Adliye Nezaretine tebliği uygun olur.

Ülke içi emniyetle ilgili şiddetle anlaşılan diğer bir önemli husus icra-yı adalet ve temin-i hukuk meselesidir. İşlenen suçlar tahlil edildiğinde birçoğunun alacaklının borçludan alacağını tam olarak tahsil edememesinden başka bir deyişle alacak-verecek meselesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bundan dolayı kamu emniyetinin istikrarı için gerekli olan adaletin mükemmel derecede uygulanması zorunludur. Gerçi günün sonunda birçok yerde adliye teşkilatı kurulmuş ise de bunların en mühimi olan sulh mahkemeleri teşkilatı henüz kurulmadığından yoksul ahali küçük davalar için birçok zorluğa duçar olmaktadır. Bundan başka memleketimizin her tarafı ahlak ve medeniyetçe aynı seviyede olmadığından adliye usulü esasen her taraf için biraz daha basit bir şekle dönüştürülmelidir. Aşiretleri çok olan yerler için insan öldürme, ağaç kesme, hayvanları gasp etme gibi büyük cezaları gerektiren suçları işleyenlerin hızlı bir şekilde cezalarını temin edecek surette basit ve tesirli kanunlar düzenlemesi halinde adı geçen yörelerin asayişinin sağlanması için fevkalade iyi etki edeceği kesindir. Yukarıda değinilen hususların etraflıca tahkik ve araştırılmasıyla gereğinin yapılmasına Adliye Nezaretince vakit geçirilmeden süratle başlanmalıdır.

Toplumun Birliği

İç siyasetimizin en önemli hedeflerinden biri "ittihâd-ı anâsır" kaziyesi olarak nitelenen, Osmanlı sınırları içinde yaşayan tüm unsurları ortak bir Osmanlı üst kimliği altında bir araya getirme meselesi olmalıdır. Vakıa bugün memleketimizin her neresinden bakılsa başka renk ve emel göze çarpmaktadır. Gerçi Din-i Mübin-i İslam yolunda olanlar arasındaki bağ inanç ise de bu da geçmiş günlerde meydana gelen birçok olay ve sebeplerle pek gevşemiş ve adeta çürümüş bir halde bulunmaktadır. Bugün Suriye'de birkaç yüz bin nüfusa sahip olan Nusayrilerin Anadolu'nun her köşe ve bucağında tahtacı, çetmi, çarapuf gibi muhtelif namlarla hala payidar olan bakaya-ı Rafaza'nın ve Dersim Kürtleri ile bütünüyle Irak hattında Şii çöl Araplarının ehli sünnete ve devlete olan bakışları pek düşmanca bir şekildedir. Yukarıda anlatılan topluluklar cehaletlerinden dolayı İslam'ın yasakladığı muhtelif şeyleri mubah kılmış ve ahlaken pek sefil bir dereceye düşmüşlerdir. Bu noktadan dahi bunların bir kurtuluş yolu ve selamete ulaştırılmaları Osmanlı'nın noksanlarını tamamlaması için şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulan fevkalade elzem bir durumdur. Bazı Amerikan misyonerleri ta Amerika'dan Suriye ve Kürdistan'a kadar gelip hem mahalli lisanı öğrenmekte ve hem de dağlı Nusayrilerden bazı kızlara eğitim verip Hristiyanlaştırarak Amerika'ya göndermektedirler. Bu duruma nazaran bahsedilen illetin en etkili çaresi adı geçen yerlerde eğitimin yaygınlaştırılmasından geçmektedir. Bu hususta Meşihat-ı Celile-i İslamiye ve Maarif ve Evkaf nezaretlerinin birlikte mesai harcayarak alınacak tedbirleri belirlemeleri zaruridir. İttihâd-ı anâsırın ikinci kısmı gayrimüslimlerle ilgilidir. Bugünkü nesli Osmanlı olmaktan uzaklaştırmayacak sebepleri hazırlamakla beraber gelecek nesli Osmanlılık duygusu ve ideali ile beslemek ve yetiştirmek lazımdır. Bugünkü gayrimüslim nesli Osmanlı üst kimliği altında bir araya getirip, Osmanlı milletinin

ayrılmaz bir parçası yapabilmek için uygulanması gereken sebeplerin başlıcaları şunlardır: Arazi ihtilaflarının esaslı surette halledilerek mülkiyet hukukunun temin edilmesi, ihtida meselelerinin yani gayrimüslim iken kendi dininden ayrılarak İslam'ı seçip Müslüman olma meselelerinin sağlam, sağlıklı bir yola bağlanması, herkesin kabiliyet derecesine göre kamu hizmetinde istihdam edilmesi gibi şeyler olup bunları halletmek gerekmektedir. Gelecek nesil için ise mekteplere önem vererek zararlı akımları ortadan kaldırmaya çalışmak zorunludur. Arazi ihtilaflarının muhtelif evreleri bu konuda kaleme alınmış ve ...² tarihli tezkire ile takdim olunan yasa tasarısında tüm ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Adı geçen yasa tasarısının hızlı bir şekilde tasdik edilmesi ve uygulanması çaresine bakılmalıdır.

İhtida meselesi Kanun-i Esasi'yle sağlanan vicdan hürriyetine temas ettiğinden bu konuda tedbir almaya pek gerek olmadığı düşünülse de evli olan kadınların bazı duygulara kapılarak ve menfaatlerine uyararak ihtida eylemeleri yani Müslüman olmaları kurulmuş olan aile ocaklarını söndürmektedir. Olayın bu yönü göz önüne alındığında bu durum haklı olarak gayrimüslim unsurların öfkesini davet etmektedir. Bu yüzden evli kadınların Müslüman olabilmeleri bazı kayıt ve şartlara bağlanmalı düşüncesindeyim. Bu kayıt ve şartların tür ve mahiyeti Mezaheb İdaresince belirlenip takdir edilebileceğinden âcizane düşüncem kabul olunduğu takdirde gerekli talimatın kaleme alınması konusu Adliye ve Mezaheb Nezaretine havale edilmelidir. Genç kızlara gelince bunların ihtidasının kabulü için esasen belirlenmiş bir yaş mevcut olduğundan buna kati suretle uyulmalıdır. Bazı yerlerde yapıldığı gibi ihtida muamelesi esnasında Müslüman olmaya karar vermiş kızın haline bakarak yaş belirlenmesine izin verilmemeli, aksi yönde davrananlar sorumlu tutulmalıdır.

Gelecek nesil için bugün alınabilecek en önemli tedbir Maarif Nezaretince onaylanmış olan gayrimüslim mekteplerinin programlarına ek olarak Osmanlılık duygusunu aşılacak kitaplar yazdırıp okutmaktır. Bu kitapların yazılması için dolgun ve nakit mükâfatların verileceği yarışmalar tertip edilmelidir.

İttihâd-ı anâsırı zorlaştıran meselelerden biri de bazı yerlerde memurların hal ve hareketleridir. Memurların muhtelif unsurlara karşı tamamen adalet ve doğruluk dairesinde ve tam bir tarafsızlıkla muamele etmelerini sağlamalı ve buna riayet etmeyen memurlar şiddetli bir şekilde sorumlu tutulmalıdır. Öte yandan kamu hizmetinde çalışan gayrimüslim unsurların sayısı çoğaltılmalı, her devlet dairesi çalışan gayrimüslim vatandaşların sayısının artırılması yönünde gayret göstermelidir.

Taşrada Mülki İdare

İç idarenin en esaslı noktalarından biri de nahiye teşkilatıdır. Bu teşkilat için bir yasa tasarısı kaleme alınması kararlaştırılarak Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'ne havale edilmişti. Fakat henüz başlanılamamış olduğu sonradan gelen tezkirenin muhteviyatından anlaşılmıştır. Büyük öneme haiz öte yandan da birçok şeyi kapsayan bu kanunun esaslarını belirlemek için daha önce taşrada görev yapmış dolayısıyla taşra tecrübesine sahip ve ihtisas sahibi kişilerden bir heyet oluşturulup, kanunun bu heyet tarafından kaleme alınmasının amaca daha fazla hizmet edeceği mülhaza olunmuştur. Sonuç olarak bu iş için bir komisyon teşkil edilip kanun tanzim ettirilmesi karar altına alınmıştır.

² Belgenin orijinalinde yazılmadığı için bu kısım boş bırakılmıştır.

Tefecilik

Memlekette incelemeye değer toplumsal hastalıkların en önemlilerinden biri de vurgunculuk seviyesindeki tefeciliktir. Pek çok vilayette köylülerimizin hissiyatını zehirleyen bu illetin önünü alacak tedbirler etraflıca düşünülmeli ve bu konu bir nizamname hazırlanmak üzere Adliye Nezaretine havale edilmelidir. Diğer yandan köylüyü tefecinin eline düşmekten kurtarabilmek için Ziraat Bankası borç verme başka bir deyişle kredi verme işlemlerinin muhteviyatını genişletmeli ve kolaylaştırmalıdır. Vurguncular abartısız yüzde elli faiz ile para verecek müşteri ve bunu tahsil için çare buldukları halde Ziraat Bankasının yüzde altı faiz ile verdiği krediyeye bazen talip olmaması ve verdiği kredileri de hükümetin gücüne rağmen çoğunlukla tam ve zamanında tahsil edememesi şimdiki kadar izlenen usulün ihtiyaca cevap vermediğinin en büyük delilleridir. Bundan dolayı kredi verirken mali ve şahsi kefalet kabul edilmeli, kefaletin kıymet ve itibarı oranında ve seneler sonra taksitle tahsil edilmek üzere uzun vade ile ve daha büyük miktarda kredi verilmelidir. Ziraat Bankası şubelerince özel tahsildarlar istihdam edilerek alacakların takibi için teşebbüste bulunulmadığı halde vade sonunda borca karşı alıkonulan malların birden açık arttırma yoluyla satılması ahaliye pek ağır gelmektedir. Bankalar alacakların takibi işini özel tahsildarlara yaptırmalı ve şayet bu durum fazla masrafa sebep olursa bu görev aidat karşılığında maliye tahsildarlarına tevdi edilmelidir. Bir de vadesi son bulan alacaklar için borca karşılık rehin alınmış malın hemen müzayedesi yoluna gidilmeyip borçluya bir iki sene ek süre verilmelidir. Bu ek sürenin bitiminde de borç ödemeye yanaşmaz ise ancak o zaman borca karşılık rehin alınmış mal müzayedeye çıkarılmak suretiyle kolaylık gösterilmelidir. Böylelikle halkın bankalara olan rağbeti artacağı gibi halk, vurgunculardan yani tefecilerden şüphesiz uzak duracaktır.

Tarım ve Hayvancılık

Memleketimizde tarımın gelişmesi, ilerlemesi ve hayvan cinslerinin ıslahı için hükümetin kolaylık göstermesine ve teşvikte bulunmasına fevkalade ihtiyaç vardır. Var olanlara ilaveten daha birçok yerde zirai alet ve edevat depoları açılarak zirai aletler gayet uygun koşullar ve uzun vadeyle tarım ile iştigal edenlere satılmalı ya da kiralanmalıdır. Depolara komşu alanlarda ahırlar kurulmalı ve ahırlara veterinerlerin gözetim ve sorumluluğu altında her cinsten damızlık hayvanlar getirilmelidir. Ahırların işleyişleri ile hesapları Meclis-i Umumiyenin denetim ve gözetimi altına verilmelidir. Tüm bu sayılanları yapmak elzemdir.

Yollar

En başlıca ihtiyaçlarımızdan biri de yollardır. Bu konuda ciddi surette tedbir almak zorunludur. Bugün vilayetlerin çoğunda bir işçi günlüğü üç kuruştan hesaplanarak dört günlük mükellefiyete karşılık vergi mükelleflerinden yıllık on iki kuruş tahsil edilmektedir.³ Halbuki bugün pek çok yerde işgücünün en ucuz olduğu dönemlerde dahi yedi sekiz kuruştan aşağı işçi bulunamamaktadır. Vilayetlerin çoğunda bir yıllık yol vergisinin toplamı on bin lirayı geçmediği gibi yüzde 25-30'u tahsil edilememektedir. Bu kadarlık akçe ile memleketin ihtiyaç duyduğu yolları kısa zamanda yaptırmak mümkün değildir. Öte yandan yol inşaatının bağlı olduğu kurallar bünyesinde birçok zorluğu barındırdığından bir yıllık bütçede yollar için ayrılmış para çoğu vilayette harcanamamaktadır.

³Tahsil edilen para yol vergisidir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "yol vergisi" isimli bir vergi ihdas edilmiş ve adı geçen vergiyi tahsil etme işi 26 Mart 1913 tarihli Vilayet İdaresi Kanunu'na göre vilayet yönetimlerine bırakılmıştı (Gönüllü, 2011, s. 289-333).

Yukarıda anlatılan sebeplerin yanı sıra yol inşasına rağbet gösteren müteahhitlerin çoğu adi ve cahil kimselerdir. Bu yapılarından dolayı işe gözü kapalı girerek ve bazen sermayelerini faizle tedarik ettiklerinden açık eksiltme yöntemiyle inşasına çalışılan yolların çoğu zamanında bitmediği gibi bir kısım yol inşaatları tamamen durmaktadır. Tabiatıyla bu durum birçok zorluğa sebep olmaktadır. Bunun üstesinden gelebilmek için müteahhitlere nakit olarak ödenen para miktarı arttırılabilir ve nakit olarak ödenecek para genel bütçeden ayrılabilir. Bundan başka vilayetlerin yolları ahaliden nakit para toplanarak eksiltme yöntemiyle ihale edilerek veya emaneten ya da sivil halkın yollarda zorunlu çalıştırılması yöntemiyle yapılabilir. Bunlardan hangisi daha kolay ve hızlı olabilir? Keşif ve eksiltme muamelesinin sahip olduğu zorlukların giderilmesi dahil yukarıda anlatılan tüm meseleler teker teker incelenmeli ve doğru kurallar konulmalıdır. Vilayet meclislerine vilayet yollarını inşa edebilme adına borçlanma ve diğer tedbirleri alabilme konularında tam yetki verilmelidir.

Bir de devlet tarafından ana yollar arasına alınmış olan yollardan henüz pek az kısmının yapımına başlanmış olması halk nezdinde hükümetin ciddiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu yolların inşa sürecinin hızlandırılmasıyla beraber gerek mevcut şose yolların gerek bundan sonra yapımı tamamlanacak yolların güzel bir şekilde muhafazaları için her yerde yürürlükte olan kantonyer (yol tamircisi) usulünün bizde de uygulanması gereklidir.

Eğitim-Öğretim

Eğitim ve öğretim konusunda vilayetlerde neler yapılması gerekiyorsa şimdiden karar altına alınarak vilayetlere tebliğde bulunulmalı ve her vilayetin hissesine düşen eğitim ve öğretim ödeneği toptan verilmelidir. Bununla birlikte eğitim ve öğretim için ihtiyacını kendisi yerinden belirleme tarzında yapılmış bazı tekliflerin vilayet meclisleri kararıyla düzenlemesine izin verilmelidir.

Devlete Ait Tarım Arazileri

Rumeli ve Anadolu'da hazinenin çok eskiden bu yana elinde bulunan veya 1908 Devrimi sonrası kendisine devrolunan birçok çiftliği ve büyük, geniş arazisi olduğu gibi mükellefiyetten devlet hazinesine geçmiş pek çok tarla ve arazisi de vardır. Bunların bazılarında önceki idare döneminde pek külliyetli masraflar edilerek çok büyük yapılar vücuda getirildiği halde bugün idarenin değişmesi ve bazılarında muhafazalarına memur olan askerlerin çekilmeleri sebebiyle bu büyük yapılar her gün bir derece daha harabe halini almaktadır. Tarlalara gelince bunlar hazinenin mülkiyetine geçmiş olsalar da kasabaların dışında olduklarından tabiatıyla denetlenip, kontrol altına alınamamışlardır. Sonuç olarak adı geçen tarlalar yine eski sahipleri tarafından sürülmektedir. Sonuç olarak bu gibi tarlalar hazinenin mülkiyetine geçtiği halde hazine bunlardan bir fayda sağlayamamaktadır.

Tarımsal Arazilerin Dağılımı Meselesi

Bir de bunlardan başka Anadolu'nun her tarafında kayıt dışı büyük araziler mevcut olup farz edelim ki bir adamın elindeki tapu senedinde yazılı arazisi on dönüm olduğu halde tasarruf ettiği yer muhakkak olarak bunun beş, on ve hatta bazen yüz misline ve daha fazlaya ulaşmaktadır. Buna karşılık ise pek çok yerde binlerce nüfus araziden mahrum olup yarıcılıkla yani sürdükleri tarlanın sahibiyle ürünü yarı yarıya paylaşarak geçinmektedirler. İşte gerek yukarıda adı geçen bir kısım arazilerin idare tarzı hakkında isabetli bir karar verilerek bu araziler açık arttırma yoluyla satılır gerek resmi kayıtlarda olmayan araziler yeniden yapılacak

sayımların sonucunda kayıt altına alınarak ücretsiz olarak ihtiyacı olan halka dağıtılsa özellikle doğu vilayetlerinde bir zamandan bu yana büyük sıkıntıya sebep olan arazi meselesi doğal olarak son bulacaktır. Arazilerin sayımının yapıp kayıt altına alınması için harcanacak paraya gelince yapılacak masraf kazanılacak paradan çok daha az olacağı için hazine bu işin sonunda fevkalade fayda ve kazanç sağlayacaktır.

Sivil Ticari Girişimin Yetersizliği ve Bayındırlık Meselesi

Memleketimizde pek çoğu kişisel girişimciler tarafından yapılabilecek ve hatta para kazanılabilecek birçok bayındırlık işleri vardır. Fakat çoğunlukla iş yapabilecek yeterliliğe ve bazen de bu gibi önemli işlere başlayacak cesarete sahip girişimcilerin bulunamamasından dolayı ilk teşebbüsün yine hükümet tarafından yapılması zorunludur.

Çevre Sağlığı

Birçok yerde havayı bozan bataklıklar, ekinleri tehlike altına sokan nehirler ve çoğu şehir ve kasabalarımızda toplum sağlığını altüst eden lağım ve sular, nesli zayıf düşüren ve belki yok eden mahalli ve salgın hastalıklar vardır. Bunların bir kısmı çok büyük masrafla bir kısmı ise küçük bir çalışmayla halledilebilecek şeylerdir. Bunlardan hangilerinin imtiyazat⁴ ile hangilerinin devletçe verilecek tahsisat veya mahallerince temin edilecek gelirler ile yapılabileceği ayırt edilerek belirlenmeli ve vilayet umumi meclisleri bu gibi bayındırlık işlerini yerine getirmek için duhuliye vergisi ihdas etmeli veya başka şekillerde kaynak bulmalarına izin verilmelidir. Vilayetlerde bayındırlık konularında eksiklikleri tamamlamak için gerekenler derece derece yapılmalıdır.

Raporun Sonuç Kısmı

İş bu ayrıntılara girilerek geniş biçimde anlatılan maruzatta açıkça ortaya konulduğu üzere iç siyasetimiz:

Evvela- Asayişin tamamıyla ve fiilen yerleştirilmesine ait tedbirlerin eksiksiz alınmasına

İkinci olarak- Osmanlı'nın muhtelif halkları arasında birlikte uyum içinde yaşamaya engel ve çeşitli yerlerde şikâyetlere sebep olan bazı ahval ve alışkanlıkların kaldırılmasıyla Osmanlı kardeşliğinin tesis edilmesi ve bu arada ihtida yani gayrimüslimlerin Müslüman olma kurlarının bazı şartlara bağlanmasına ve memurların tüm unsurlara karşı tamamıyla tarafsız bir yol takip etmelerine

Üçüncü olarak- Kamu hizmetleri kadrolarını tüm Osmanlılar arasında adil bir şekilde dağıtılabilmek için şimdiden başlayarak, aranılan vasıflara sahip olan gayrimüslim unsurların tüm daireler tarafından memuriyetlere tayin edilmelerine

Dördüncü olarak- Vilayet ve Nahiye İdare kanunlarının yürürlüğe konulmasına

Beşinci olarak- Adliye Teşkilatının tamamlanmasına

Altıncı olarak- Ziraat bankaları işlemlerinin kapsamının daha fazla genişletilmesiyle borç verme başka bir deyişle kredi verme şartlarının kolaylaştırılması ve tefeciliğin yasaklanması

⁴Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde daha çok kamu hizmetleri çerçevesinde ele alınan imtiyaz; hukuki bir belge karşılığında birtakım hizmetlerin tesis, teşkil ve işletmesinde herhangi bir girişimci, şirket veya heyete merkezi yönetim ile yapılacak görüşme sonunda alınacak karar(lar) doğrultusunda verilen hakları, muafiyetleri ve öncelikleri ifade eder (Malhut, 2010, s. 410-411).

ve banka alacaklarının borçluları zor durumda bırakmayacak zamanlarda taksitle tahsiline ve tarımın derece derece gelişmesini sağlayacak vasıtaların tamamlanmasına

Yedinci olarak- Vilayetlerin yollarının az bir zamanda tamamlanmasına

Sekizinci olarak- Eğitim ve öğretim teşkilatının tüm İmparatorluk geneline yayılmasına

Dokuzuncu olarak- Bazı vilayetlerde hükümetin tasarrufu altından bulunan arazilerin ihtiyacı olanlara ücretsiz dağıtılmasıyla ahalinin toprağa bağlanmasına

Onuncu olarak- Vilayet umumi meclisleri ve belediyelere yeni gelirler sağlamaları için yetki verilmesi mahallerince yapılacak imar işlerinin yıllarca geciktirilmemesi ile ilgili olup işbu maddelerin tamamının devletin iç işlerinde izleyeceği yol olarak kabul edilebilmesi için özel bir kurul tarafından müzakere edilmesi ve her nezaretin kendisiyle ilgisi olan bölümün tatbik ve icrasının kararlaştırılması lazımedendir ol bâbda.

Değerlendirme ve Sonuç

Raporun sadeleştirilmiş metni yukarıda konularına göre tasnif edilerek verilmiştir. Raporun konu başlıkları ve üzerinde durduğu meselelere bakıldığında en önemli sorunun idari teşkilatın yetersizliği ve asayiş ile adaletin sağlanamaması olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Raporun başlangıcında yapılan, teşkilat düzenlemelerinin hükümetlere göre değişmeyecek nitelikte olmasının yani tabir yerinde ise devlet politikası olarak kabul edilmesinin gerçekliliğine yapılan vurgu, raporun en haklı tespiti olarak kabul edilmelidir.

Bunun dışında rapora dair dikkat çeken hususların altını çizmek gerekir. Şöyle ki, bu rapor Dahiliye Nezareti bünyesinde hazırlanmış olmasına rağmen, içeriği ve kurgusu bakımından, memleketin sorunlarının çözümüne çareler önerebilmekten son derece uzaktır. Osmanlı ülkesinin çözüm bekleyen meselelerinin tespit edilmesi ve çözüme dair öneriler sunulması bu kadar kısa bir rapor ile mümkün değildir. Ayrıca raporun sorunları tespiti ve buna göre meseleleri tasnifi son derece karışıktır. Konu başlıklarına ayrılmadan hazırlanan raporda, kimi mevzulara çok kısaca değinilmiş, kimisi ise biraz daha uzun olarak ele alınmıştır. Örneğin tarım ve hayvancılığın geliştirilmesine çok kısaca değinilmiş ardından başka meseleler ele alınmıştır. Sonrasında ise devletin elindeki tarım arazilerinin durumunun günden güne kötüleşmesinden bahsedilmiş, devamında da tarım arazilerinin adaletsiz dağılımı ve kayıt altına alınamayışı ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken en önemli unsur, 1908 devrimi sonrasında hazineye intikal eden arazilerin durumunun kötüleşmesinden bahsedilmesidir. Zira açıkça bahsedilmese de padişah ve hanedan emlaki olan bu çiftliklerin iyi idare edilemediğinin ifadesi, bir nevi bilinçsiz veya örtülü bir itiraf olarak kabul edilebilir.

Dolayısıyla, Osmanlı ülkesinin genişliği ve devletin çözmek zorunda olduğu çetrefil meseleler düşünüldüğünde, raporun profesyonel bir kadronun ürünü olmadığı anlaşılmaktadır.

Raporun üzerinde en fazla durduğu mesele asayiş, emniyet ve adaletin sağlanması olmuştur. Bu konuda özellikle taşradaki düzenin sağlanmasında jandarma teşkilatının daha sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi ve ahali arasındaki adli sorunların giderilmesi için sulh mahkemelerinin etkinleştirilmesi, daha sade ve amil bir hukuk mevzuatı önerilmiştir.

Toplumdaki birliğin sağlanması için sosyal tabakalara gayrisünni ve gayrimüslim iki grup olarak odaklanan rapordaki en dikkat çekici hususların başında, gayrisünni bazı Müslüman unsurlara dair değerlendirmeler gelmektedir. Aslında bu değerlendirmeler yukarıda vurgulanan,

raporun uzman kadrolarca hazırlanmadığı kanaatinin de en kuvvetli desteğidir. Bu kesimlerin devlete düşmanca bakışlarının eğitim ile giderilebileceği ve bunun da Meşihat, Maarif ve Evkaf Nezaretlerince yapılması gerektiği önerilmektedir. Ancak bu unsurlara dair ifade edilen, “cehaletlerinden dolayı İslam’ın yasak kıldığı bazı şeyleri mübah görmeleri ve bu sebeple ahlaken sefil bir duruma düşmeleri”, şeklindeki ifade yukarıda vurgulanan raporun yetersizliğinin en önemli göstergelerinden birisidir. Zira diğer bahislerdeki benzer yaklaşım örneklerinde görüleceği gibi, bu mevzuda da son derece subjektif bir yaklaşım sergilenmiş ve toplum kesimleri bilgi ve gözlemden ziyade algıya dayalı bir biçimde ele alınmıştır. Profesyonel bir rapordan beklenen ise, öncelikle bu unsurların esaslı bir şekilde tanınması ve anlaşılması için sosyolojik incelemeler yapılmasının vurgulanması, söz konusu grupların sorunlarının tespitinin ifade edilmesi ve ardından devlete ve toplumun diğer kesimlerine olan zararlarının izalesi yönündeki çözüm önerilerinin sıralanmasıdır.

Ülkenin pek çok sorununa temas eden bu raporun faydalı olması için, hazırlayan kişi veya kadroların, çok geniş bir saha çalışması sonrasında elde edilen verilere dayanarak, her konudaki uzmanların görüşleri eşliğinde, benzer konularla ilgili başka ülkelerden modellere vurgu yapılarak ve her konuda önerilen çözümlerin detaylı bir biçimde olması gerekmektedir.

Hülasa bu rapor, devletin karşı karşıya olduğu iç sorunların çözümü için uzmanlarca hazırlanan bir çalışmadan ziyade, adeta ülkeyi az çok tanıyan devlet erkanından bir kimsenin layihasını andırır niteliktedir. Dahiliye Nezareti bünyesinde böyle bir raporun yer alması dahi, ülkenin içinde bulunduğu duruma çareler arayan devletin, ne derece bir “kaht-ı rical”in pençesinde olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

BOA. HSDHADB. 1/26.

DEVELİOĞLU, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

GÖNÜLLÜ, A. R. (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30): 289-333.

Kubbealtı Lugatı, lugatim.com, Erişim Tarihi: 15.09.2023

MALHUT, M. (2010). 20. Yüzyıl Başında “İmtiyaz” Kelimesi İle “Kapitülasyon” Kelimesinin Tarihsel Açıdan Karşılaştırılmalı İncelenmesi, *History Studies*, 2 (2): 401-413.

SAMİ, Ş. (1978). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

ŞEŞEN, R. (1993). Cezîre, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII: 509-511.

EXTENDED ABSTRACT

In this article, the document is labelled HSDHADB. 1/26, found in the classification of the State Archives Presidency Ottoman Archives, specifically in the categorization of the documents obtained by Hacı Adil Bey, has been transcribed and subsequently presented in a simplified form. It is a document with the letterhead of the Fourth Branch of the Department of Communications of the Ministry of Internal Affairs and is a report consisting of 10 pages. The report was registered by archive staff as "an anonymous report on the programme to be implemented to ensure the internal order of the country". Therefore, the writer of the report is not known. The report was most probably prepared in 1911-1912 AD.

The first issue addressed in the report written at the beginning of the Second Constitutional Monarchy was administrative organisation and state policy. According to the report, a consistent programme should be prepared and implemented by taking into account the characteristics of the various people living in the country. This programme should be above governments. Even if ministers or even governments change, the programme should not be abolished and should be implemented without compromise.

Another important problem in the country is the issue of security, public order and justice. The determination of the internal politics of the state can only be possible if, first and foremost, general security is completely ensured and all the conditions that will ensure the safety of life and property of everyone are strictly ensured. The most important point of domestic politics is the issue of security and public order. The most serious and fatal wound in the country is the lack of security and public order. Therefore, first and foremost, the military police organisation, which is the means of ensuring public security, needs to be regulated.

Another very important aspect of domestic security is the question of justice and law. A perfect administration of justice is essential for the stability of public security. The judicial system must be simplified for all parts of the empire, and simple and effective laws must be drawn up.

One of the most important goals of our domestic politics should be to unite all the people living within the Ottoman borders under a common Ottoman super-identity. First of all, Muslims with a heterodox understanding of Islam should be drawn towards orthodox Islam through education. The current generation of non-Muslims should be brought together under the Ottoman super-identity. The main reasons applied to make non-Muslims an integral part of the Ottoman nation are as follows: Land disputes should be settled fundamentally and property law should be ensured. The existing law for non-Muslims who became Muslims must be organised in a sound and healthy way. Everyone should be employed in public service according to their ability. For the future non-Muslim generation, it is imperative to give importance to schools and try to eliminate harmful movements.

One of the most fundamental aspects of internal management is the organisation of *na-hiye*. A new law should be prepared for this organisation.

One of the most important social ills in the country that deserves to be analysed is usury. The Ministry of Justice should prepare a law on this issue. On the other hand, to save the peasants from falling into the hands of moneylenders, the Ziraat Bank should expand and facilitate the content of its lending operations.

For the development and progress of agriculture in our country and the breeding of animal breeds, there is a great need for the government to facilitate and encourage. Agricultural tools and equipment depots should be opened in many more places in addition to the existing ones. Agricultural implements should be sold or leased to those engaged in agriculture on favourable terms and conditions. Stables should be established in areas adjacent to the warehouses. Breeding animals of all breeds should be brought to the stables under the supervision and responsibility of veterinarians.

One of our main needs is roads. The road network of the Empire is quite inadequate. It is necessary to take measures in this regard. The relevant law should be reorganised by taking into consideration the needs of the country.

Whatever needs to be done in the vilayets in the field of education and training should be decided in advance. Each vilayet's share of education and training allowance should be given in advance and a lump sum.

There must be a land reform covering the whole of the Empire. Some of the state-owned agricultural lands are under occupation. These lands should be liberated from occupation and distributed free of charge to landless peasants.

Entrepreneurs should be encouraged. Works should be carried out on environmental health.

EK : Transkripsiyon

Bâbîâlî

Dahiliye Nezâreti

Muhâberât-ı Umûmiye Dâiresi

Dördüncü Şu'besi

Bir memleketin siyâset-i dâhiliyesi metîn ve sâlim ve gayr-i mütebeddel esâslara istinâden ta'yîn ve tanzîm olunmadıkça siyâse-i umûmiye-i devletin mecrâ-yı selâmetde cereyânı kâbil olamayacağı nezd-i sâmi-i Sadâret-penâhîlerinde muhtâc-ı arz ve îzâh olmayan hakâyıktandır. Siyâset-i dâhiliyesi memleketin ihtiyâcâtı, anâsır-ı muhtelifenin temâyülâtı, muhîtin te'sîrâtı ve heyet-i umûmiyesiyle sekenenin emzice ve derecât-ı kâbileyeti nazar-ı dikkate alınarak ta'yîn edilen sâbit ve müstakar bir proğramın devâm-ı tatbîkinden ibâret olmak lâzım gelir. Yani ne yapılacağı, nasıl bir meslek ta'kîb olunacağı her türlü şüphe ve tereddütten masûn olarak ta'ayyün ederek nâzırların ve hatta kabinelerin değışmesi ile bu meslek-i mu'ayyen dûçârı tahavvül olmamalıdır. Üç buçuk dört seneden beri idâre-i dâhiliye hakkında bir proğram tanzîm ve tatbîk edilmemiş olması vilâyetlerde ta'kîb edilecek mesleğın ta'yînine main olmakla tarz-ı idâre re's-i idârede bulunan eşhâsın ictihâdât-ı zâtiyelerine göre dûçâr-ı tahavvül olduğundan hiçbir yerde esaslı bir iş görülememiştir.

Gerçi teşkilât-ı hâzıra-i idâriyemizin ihtiyâcât-ı hakîkiye-i memleketi tamamıyla tedkîk ile etraflı bir proğram vücûda getirmeye müsâ'id olmadığı derkâr ise de bir taraftan teşkilât-ı hâzırayı derece-i mükemmeliyete îsâle ihtimâm ile beraber diğerk cihetten en mühim ve âcil ve hâl-

i hâzırımıza nazaran tatbîki kâbil olan ihtiyâcâtı tesviye edecek sâbit ve müstakar bir hatt-ı hareket ta'kîbindeki lüzûm-ı ehemmiyet kâbil-i efkâr değildir.

Fikr-i âcizânemizce devletin siyâset-i dâhiliyesinin ta'yîni her şeyden evvel emniyet-i umûmiyenin tamamıyla takrîri ile herkesin mal ve canının mahfûziyeti esbâb ve vesâilinin sûret-i kat'iyede te'mîn edilmesiyle mümkün olabilir. Siyâset-i dâhiliyenin nokta-i asliye ve esâsiyesini emniyet ve âsâyîş kazıyyesi teşkîl edeceğinden emniyet-i şahsiyyenin te'mîn edilemediği yerlerde sâbit bir meslek ta'kîbi mümkün olamaz. Memleketimizin en müdhiş ve mühlik yarası ise emniyet ve âsâyîş-i dâhiliyenin tamamıyla istirâr edememesi maddesinden ibârettir.

Bu hâlde idâre me'mûrlarının kısmen evsâf-ı matlûbeyi hâiz olmamalarıyla beraber en ziyâde vesâit-i inzibâtiyemizin noksanın dan münba'is olduğu kâbil-i inkâr değildir. Binâenaleyh her şeyden evvel emniyet-i âmmenin vâsıtâ-i te'mîniyesi olan jandarmanın ihtiyâc ile mütenâsib sûrette ıslâh ve tezyîdi ve vazîfelerinin sarîh ve kat'î bir sûrette ta'yîn ve tavzîhi ve sevâhilde kaçakçılığa sûret-i kat'iyede mâni' olmak üzere Bahriye Nezâreti'nce Rûsûmât, Düyûn-ı Umûmiye, Reji idâreleriyle bi'l-müzâkere bu bâbda müttehiden tedâbîr-i kat'iyeye ve müessire ittihâzı vâcibâtandır.

Jandarmaya atf olunan nevâkis ber-vech-i âtî üç noktada hülâsa edilebilir:

Evvelâ- Jandarma kadrolarının mahallerinin ihtiyâcına nisbetle noksan olması

Sâniyen- Bu noksan kadroların da doldurulması için efrâd ve zâbitân bulunamaması

Sâlisen- Vilâyâtın emniyet ve âsâyîşinden birinci derecede valiler mes'ûl olup bu cihetle jandarma kuvvetinin dâhil-i vilâyette sûret-i istihdâm ve taksîmi husûslarında doğrudan doğruya valilerin taht-ı emrinde bulunması iktizâ ettiği ve esâsen İdâre-i Vilâyât Kânûnu'yla Jandarma Nizâm-nâme-i Hümâyûnu bu lâzîme-i idâreyiyi sarâhaten te'mîn eylediği hâlde ba'de'l-inkılâb teşebbüs olunan jandarma tensîkâtının vilâyetlerden mütevâlîü'l-vukû' olan şikâyetlerden de müstebân olduğu üzere bu esası ihlâl etmiş bulunmasıdır.

Râbî'an- Bunlardan birincisi devletin istitâ'at-i mâliyesiyle alakadâr olduğundan gerek Mâliye Nezâreti'nce ve gerek Meclis-i Millî'ce husûl-i muvâzene maksadıyla tahsîsât verilmekte ise de jandarma için vukû' bulacak sarfiyât hiçbir vakit masârîf-ı gay-i müsmireden ad-dolunamaz. Bilakis bu uğurda ihtiyâr olunacak fedâkârlıklar sâyesinde jandarma kuvveti derece-i matlûbeye îsâl ve her tarafda muntazam karakolhâneler te'sîsiyle âsâyîş bi-hakkın takrîr ediyor ise el-yevm inde'l-hesâb mikdârı senevî binleri geçen katillerin arkası kesilerek hem nüfûs tezâyüd ve hem servet-i memleket ve bi'n-netîce vâridât-ı devlet tekâsür ederek ihtiyâr olunan masârîf ez'âf-ı muzâ'afıyla çıkarılmış olur. Ma'a-hâzâ şunu da bilhassa nazar-ı dikkate almalıdır ki jandarma için esirgenilen para ya vukû'ât zuhûruna müsta'id olan mahallerde bu imkana mâni' olmak veya ma'atteessüf ötede beride çıkan vak'aların kesb-i cesâmet etmesine meydan vermemek ve mütecâsirlerini te'dîb eylemek üzere kuvâ-yı askeriye sevki sûretiyle kat kat verilmekte olduğu gibi bu yüzden askerin müfreze sûretiyle müteferrik mahallerde tûl müddet tevkîf ettirilerek muhtâc oldukları ta'lîm ve terbiye ve kıymet-i harbiyelerine hâlel îrâs edilmektedir. Binâenaleyh ma'âzallâh büyük bir ihtilâl vukû'u gibi harekât-ı cesîme icrâsını istilzâm edecek husûsâtdan mâ'adâ emniyet-i dâhiliyeye âid kâffe-i vekâyi'in behemehâl jandarma kuvvetiyle tesviyesini te'mîn için [1]328 senesine mahsûs olarak jandarma mevcûdunun merbût cetveldeki mikdârlara iblâğıyla tahsîsâtının bütçeye vaz'ı lâzımdır. Bu mesele sırasında pek ziyâde şâyân-ı nazar-ı dikkat olan bir husûs dahi aşâyir-i seyyârenin hemcivâr olan kurâ-yı

ma'mûreye tecâvüzlerine sûret-i kat'iyede mâni' olacak tedâbîrin ittihâzıyla gerek münhasıran ra'y-i hayvânâtla ve büsbütün seyyâr bir hâlde bâdiye peymâ-yı bedâvet olan ve gerek kaydı felâhatla mukayyed bulunan aşâyirin biran evvel iskân ve temdînlerine âid vesâilin istihzârı lâzımdır.

Bi-avnihi te'âlâ bu tedâbîr istikmâl olunduğu hâlde bâ-husûs el-Cezîre bir hayât-ı tâze iktisâb ederek hazîne-i devlete menâfi'-i külliye te'mîn edeceği emr-i mütehakkaktır. İkinci noktaya gelince: Kadroların doldurulamaması jandarmanın efrâd-ı nizâmiyeden terkîbine çalışılmasından hâriçten jandarma kabûl için tahdîd-i sin ve sâire gibi birçok evsâf aranmaktan münba'isdir. Harbiye Nezâreti'nce nizâmiye taburlarının kıymet-i harbiyelerini ihlâl etmemek maksadıyla jandarmaya efrâd-ı mu'alleme verilmeyerek ale'l-ekser efrâd-ı cedîde i'tâ edildiğinden ta'lîm ve terbiye-i askeriye ile iştigâl edecek zamanı olmayan Jandarma Dâiresi'nce ekseriya bu efrâd red olunmakta ve kadrolar bu yüzden doldurulamamaktadır. Diğer taraftan bazı vilâyâtda pek genç olarak jandarmaya kaydolunan efrâd hükûmetin nüfûz ve vakârını temsil edecek sûrette ahâlînin gözünü dolduramadıklarından adeden kâfi olsalar bile vak' ve haysiyet i'tibâriyle te'sîrât-ı matlûbe husûle getirememektedirler. Bu cihetle jandarmaya kabûl için mu'ayyen olan hudûd-ı isnân tevsî' edilerek yirmi ile kırk yaşları arasında bulunan ve cismen îfâ-yı hizmete muktedir ve hüsn-i hâl ve sîretleri mahallerince musaddak olan kimselerin de jandarma silkinde alınmasına mesâğ gösterilmek zarûrîdir. Bir taraftan da mektepli jandarmaların teksîrine i'tinâ ile beraber beş sene nihâyetinde terk-i hizmet etmelerini men' için beşinci sene nihâyetinde ma'âşlarına ellîşer gurusu zam ve bu zammı her beş senede tekrar etmek ve tekâ'üd ma'âşını jandarmaya heves ve merbûtiyet uyandıracak vechile ta'yîn ve tahsîs eylemek iktizâ eder. Zâbitân noksanı için Jandarma Zâbitân Mektebi'nin beher sene iki yüz elli zâbit yetiştirecek derecede olsun tevsî'i ile beraber vaktiyle kadro hâricine çıkarılarak tekâ'üd edilmiş olan jandarma zâbitânının bir kısmının tecrübe ve vukûflarından istifâde olunacağı gibi mütekâ'id zâbitân-ı askeriyeden de istifâde tarîkini düşünmek lâzımdır. Fi'l-hakîka bu zâbitân içinde henüz jandarmada îfâ-yı hizmet edecek sin ve sıhhatte bulunanlar pek çok olduğundan bunların tekâ'üd ma'âşları bâkî kalmak ve istihdâm olunacaklara rütbe ma'âşının sülûsânı derecesinde zamm-ı ma'âş verilmek üzere jandarma zâbitliğine kabûl edilirlerse hem tecrübeleri cihetiyle hizmetlerinden istifâde ve zâbit noksanı az vakit içinde ikmâl olunur, hem de orduca lüzûmu olan birçok zâbitânın her sene jandarmaya nakli sûretiyle ordunun ihtiyacı tazyîk edilmiş olmaz.

Bir de jandarmanın ne gibi ahvâlde silah isti'mâline salâhiyetdâr olduğu Jandarma Nizâmnâme-i Hümayûnun'da ve muahharan neşr olunan ta'lîmâtta sarâhaten ta'yîn olduğu hâlde bu ta'lîmâtta tevfiikan îfâ-yı vazîfeye muztar kalan bazı jandarma zâbitleri bilâhare ya bu vazîfenin îcâbâtına ma'rûz kalan kesânın mürâca'at ve tezvîrleri veya bazı müdde'î-i umûmîlerin îbrâz-ı nüfûz ve satvet maksadıyla re'sen vukû' bulan teşebbüsleri sebebiyle adliyece ta'kîbâta uğramakta ve işin hakîkatine vâkıf olan hükûmetçe kendilerine maatteessüf bir mu'âvenet kâbil olamamakta bulunduğundan bu hâl mûmâ-ileyhimin îfâ-yı vazîfede olan şevk ve cesaretlerini fevkalâde kırmakta ve bilhassa bazen pek müşkil ve nâzik ve icrâât-ı serî'aya ihtiyâc hâsıl olan zamanlarda mahâzîr-i azîmeyi da'vet eylemektedir. Binâen-aleyh böyle ellerindeki ta'lîmâtta tevfiikan îfâ-yı vazîfe etmiş olan jandarma haklarında vilâyetçe ba'de't-tedkîk istînâf müdde'î-i umûmîliklerine verilecek ma'lûmât-ı resmiye ve mevsûka üzerine ta'kîbâta bulunulmamasının Adliye Nezâreti'ne teblîği muvâfık-ı maslahat olur.

Emniyet-i dâhiliyeye şiddetle telakkî olan diğer bir mesele-i mühimme icrâ-yı adâlet ve te'mîn-i hukûk kaziyesidir. Vâkı'â cerâyimden birçoğunun inde't-tahlîl bir hakkın istifâsına adem-i muvaffakiyetten mütehaddis olduğu ma'lûm olduğundan emniyet-i âmmenin istikrârı için mukteziyyât-ı adâletin mükemmelen tatbîk ve icrâsı elzemdir. Gerçi eyyâm-ı ahîrede birçok mahallerde teşkilât-ı adliye icrâ edilmiş ise de bunların en mühimmi olan mehâkim-i sulhiye teşkilâtı henüz yapılmadığından fukarâ-yı ahâlî de'âvî-i cüz'iyeye için birçok tekellüfâta dûçâr olmaktadır. Bundan başka memleketimizin her tarafı ahlâk ve medeniyetçe bir seviyede olmadığından usûl-i adliyenin esâsen her taraf için biraz daha basit bir şekle ifrâğıyla beraber aşâyiri çok olan yerler için katl-i nefis, kat'-ı eşcâr ve gasb-ı hayvânât gibi cinâyât fâ'illerinin sür'atle mücâzâtlarını te'mîn edecek sûrette basit ve müessir ahkâm ve usûl vaz'ı hâlinde havâlî-i mezbûrenin husûl-i âsâyişi için fevkalâde hüsn-i te'sîr edeceği muhakkak olduğundan husûsât-ı mezkûrenin bi'l-etrâf tahkîk ve tetebbu'uyla mukteyyâtının îfâsına Adliye Nezâreti'nce müsâra'at edilmelidir.

Siyâset-i dâhiliyemizin en mühim hedeflerinden biri ittihâd-ı anâsır kaziyyesi olmak îcâb eder. Vâkı'â bugün memleketin her neresinden bakılsa başka renk ve emel göze çarpmaktadır. Gerçi Dîn-i Mübîn-i İslâm'a sâlik olanlar arasındaki râbîta-i habl i'tikâd ise de bu da eyyâm-ı sâlifede mütehaddis birçok vukû'ât ve esbâbile pek gevşemiş ve âdetâ çürümüş bir hâlde bulunmaktadır. El-yevm Suriye'de birkaç yüz bin nüfûsa mâlik olan tâife-i Ensariye'nin, Anadolu'nun her köşe ve bucağında tahtacı, çetmi, çarapuf gibi muhtelif nâmlarla hâlâ pâyidâr olan bakâyâ-yı Rafaza'nın ve Dersim ekrâdı ile umûmen hatt-ı Irakiye'de müteşeyyi' urbânın ehl-i sünnete ve devlete olan nazarları pek düşmanâne bir şekildedir. Tavâif-i mezkûre aralarında hasbe'l-cehâle envâ'-ı menâhîyi ibâha etmiş ve ahlâkan pek sefil bir derekeye düşmüş bulduklarından bu nokta-i nazardan dahi bunların bir râh-ı necât ve selâmete îsâlleri ve hiddet-i matlûbe-i Osmâniye ave istikmâl için fevkalâde elzemdir. Bazı Amerika misyonerleri tâ Amerika'dan Suriye ve Kürdistan'a kadar gelip hem lisân-ı mahallîyi öğrenmekte ve hem de meselâ cibâl-i Nusayriye'den bazı benâtı ta'lîm ve tansîr ettikten sonra Amerika'ya göndermeye muvaffak olduklarına nazaran illet-i mebhûsenin en müessir devâsı mahâll-i mezkûrede ma'ârifin neşrinden ibâret olacağı âşikâr olduğundan bu husûsda Meşihat-i Celîle-i İslâmiye ile Ma'ârif ve Evkâf nezâretlerinin bi'l-ittihâd sarf-ı mesâ'î ve ittihâz-ı tedâbîr eylemeleri lâbüddür. İttihâd-ı anâsırın ikinci kısmı gayr-i müslimlere âiddir. Nesl-i hâzır Osmanlıktan teb'îd ve tebriye etmeyecek vesâiti ihzâr ile beraber nesl-i müstakbeli âmâl ve hissiyât-ı Osmâniye ile perverişyâb eylemek lâzımdır. Nesl-i hâzır için tatbîki lâzım gelen vesâil-i ittihâdın başlıcaları arâzî ihtilâfâtının esaslı sûrette halliyle hukûk-ı mülkiyetin te'mîni, ihtidâ mesâilinin bir sûret-i sâli-meye rabt ve herkesin derece-i kâbiliyetine göre hidemât-ı umûmiyeden istifâdesi gibi şeyler olup bunları halle iktirân ettirmek ve nesl-i müstakbel için de mekteplere ehemmiyet vererek muzır cereyânları izâleye çalışmak muktezîdir. Arâzî ihtilâfâtının safahât-ı muhtelifesi bu bâbda tanzîm ve târihli tezkire ile takdîm olunan lâyiha-i kânûniyede tafsîl edilmiş olmağla kânûn-ı mezkûrun ser'ân tasdîk ve tatbîki çaresine bakılmalıdır.

İhtidâ meselesi Kânûn-ı Esâsî'nin te'mîn ettiği hürriyet-i vicdâniyeye temas ettiğinden bu bâbda ittihâz-ı tedâbîre pek de lüzûm olmadığı zan olunursa da zâtü'z-zevc kadınların bazı hissiyât ve menâfi'e tebe'an ihtidâ eylemeleri teşekkül etmiş âile ocaklarını söndürmekte olduğu cihetle anâsır-ı gayr-i müslimenin haklı infi'âlini da'vet ettiği görülmekte olduğundan zâtü'z-zevc olanların ihtidâlarını bazı kuyûd ve şerâite tâbî tutmak îcâb eder mütâla'asındayım. Bu kuyûd ve şürûtun nev' ve mâhiyeti Mezâhib İdâresi'nce ta'yîn ve takdîr olunabileceğinden, mütâla'a-i âcizânem kabûl olunduğu takdîrde, îcâb eden ta'lîmâtın tanzîmi husûsunun Adliye

ve Mezâhib Nezâreti'ne havâlesi ve genç kızlara gelince bunların kabûl-i ihtidâsı için esâsen mu'ayyen bir sin mevcûd olduğundan buna sûret-i kat'iyede ri'âyet ettirilmesi ve bazı yerlerde yapıldığı gibi ihtidâ mu'âmelesi esnâsında müsted'iyenin hâline bakarak tashîh-i sinne cevâz verilmeyip bunun hilâfında hareketi sâbit olanlar mesûl edilmesi îcâb eyler.

Nesl-i müstakbel için bugün yapılabilecek en mühim tedbîr Ma'ârif Nezâreti'nce musadak olan mekâtib-i gayr-i müslime programlarına tevfikân Osmanlılık hissiyatını telkîn edecek kitaplar yazdırıp tadrîs ettirmektir. Bu kitapların vücûda gelmesini te'mîn için dolgun mükâfât-ı nakdiyeli müsâbakalar tertîb etmelidir.

İttihâd-ı anâsırı tas'îb eden husûsâtdan biri de bazı taraflarda me'mûrînin hâl ve vaz'ıdır. Me'mûrînin anâsır-ı muhtelifeye karşı tamamen adl ü hak dâiresinde ve kemâl-i bî-tarafî ile mu'âmele etmelerini te'mîn ve buna ri'âyet etmeyen me'mûrlar şiddetle mesûl edilmelidir. Diğer taraftan hidemâtı umûmiyede müstahdem anâsır-ı gayr-i müslimenin teksîr-i a'dâdına her dâirece i'tinâ etmelidir.

İdâre-i dâhiliyenin en esaslı nikâtından biri de nâhiye teşkilâtıdır. Bu teşkilât için bir lâyiha-i kânûniye kaleme alınması takarrur ederek Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'ne havâle edilmiş ise de henüz başlanılamamış olduğu ahîran şeref-vârid olan tezkire-i sâmiye-i fehîmâneleri mûndericâtından münfehim olduğundan ve böyle ehemmiyetli ve şümüllü bir kânûnun esaslarını taşracı tecrübesi mesbûk zevâtın ve erbâbı ihtisâsdan bir heyet ma'rife-tiye tanzîm ettirmek daha ziyâde maksada hizmet edeceği mûlahaza olduğundan bu husûs için ayrıca bir komisyon teşkilî ile bir hâliya-i kânûniye tanzîm ettirilmesi mukarrerdir. Memlekette şâyân-ı tedkîk olan emrâz-ı ictimâ'iyenin mühimlerinden biri de ihtikâr derecesindeki murâbahacılıktır. Pek çok vilâyetlerde köylülerimizin hissiyatını zehirleyen bu marazın önünü alacak tedâbîr teemmül edilmek ve bu bâbda bir nizâmname vücûda getirilmek üzere Adliye Nezâreti'ne havâle-i keyfiyyet edilmelidir. Diğer taraftan köylüyü murâbahacıya mürâca'attan vâreste kılabilmek üzere Zirâat Bankası ikrâz mu'âmelâtını tevsi' ve teshîl etmelidir. Muhtekirler bilâ-mübâlağa yüzde elli fâiz ile para kabûl edecek müşteri ve bunu tahsîl için çare buldukları hâlde Zirâat Bankası'nın yüzde altı fâiz ile verdiği paraya bazen tâlib bulmaması ve hükûmetin nüfûz ve kuvveti de inzîmâm ettiği hâlde pek ağır şerâit-i te'mîniye ile beraber ekseriyâ istîfâ-yı matlub edilememesi şimdiye kadar tutulan usûlün ihtiyâcâta mutâbık olmadığına en büyük delîldir. Binâen-aleyh iktirâzâta kefâlet-i mâliye veya şahsiye usûlünün kabûlüyle bunların kıymet ve i'tibârı nisbetinde ve seneler üzerine mukassatan istîfâ olunmak üzere uzun va'de ile daha vâsî' mikdârda iktirâzâta müsâ'ade etmelidir. Zirâat bankalarının husûsi tahsildârlar istihdâmıyla matlûbâtın ta'kîbi için teşebbüsâta bulunmadığı hâlde hitâm-ı va'dede def'aten merhûnâtın müzâyedesine kıyâm edilmesi ahâlîye pek girân gelmekte olduğundan ta'kîb-i matlûbât zımında bankalarca mahsûs tahsildârlar kullanılması ve şâyet bu sûret fazla masrafı müeddî görülürse bu vazîfenin âidât mukâbilinde Mâliye tahsildârlarına tevdi' edilmesi bir de va'desi hitâm bulan ikrâzât için hemen merhûnun müzâyedesine cihetine gidilmeyip medyûna bir iki sene kadar mehîl i'tâ olunarak şâyed bu mehîl hitâmında da te'diye-i deyne yanaşılmaz ise o zaman mâl-ı merhûm müzâyedeye çıkarılmak sûretiyle teshîlât irâesi halkın bankalara rağbetini ve muhtekirlerden keff-i yed etmesini mûcib olacağında şübhe yoktur.

Memleketimizde zirâatin terakkiyâtını te'mîn ve hayvânâtın cinsini îslâh için hükûmetin teshîlât ve teşvîkâtta bulunmasına fevkalâde ihtiyâc olduğundan şimdiye kadar teşkil olunanlara ilâveten daha bir çok yerlerde âlât ve edevât-ı zirâ'îye depoları küşâd edilerek âlât-ı zirâ'îyeyi gâyet müsâ'id şerâit ve uzun va'deler ile zürrâ'a satmak veya îcâr etmek ve depolara

mücâvir ahırlar te'sîsi ile baytarların nezâret ve mesûliyeti altında her nev'den damızlık hayvânâtı celb etmek ve bu müesseselerin mu'âmelâtıyla hesâbâtını Meclis-i Umûmiye'nin taht-ı murâkibesine vermek elzendir.

İhtiyâcâtımızın en başlılarından biri de yollar olup bu husûsda sûret-i ciddiyede tedâbir ittihâzı elzendir. El-yevm vilâyetlerin çoğunda bir amelî yevmiyesi üç guruş üzerine hesâb edilerek dört günlük mükellefiyete mukâbil efrâd-ı mükellefeden senevî oniki guruş tahsil olunmaktadır. Hâlbuki bugün pek çok mahallerde en ucuz vaktinde bile yedi sekiz guruşdan aşağı amele bulunamamaktadır. Ve ekser vilâyât-ı dâhiliyenin bedelât-ı nakdiyesi senevî on bin lirayı geçmemekte olup bunun da %25 ve 30'u nâ-tahsîl kalmaktadır. Bu kadarcık akçe ile memleketin muhtâc olduğu yolları az vakit içinde yaptırmak gayr-i mümkün olduğu gibi tarîk inşââtının tâbî' olduğu mu'âmelâtındaki müşkilât ve tas'îbât sebebiyle bütçede yollar için murakkam mebâliğ bile seneleri içinde ekser vilâyetde sarf edilememektedir.

Bu esbâba ve bir de yol inşâsına râğbet eden müte'ahhidlerin çoğu âdî ve câhil kimseler olup işe gözü kapalı girmiş ve bazen sermâyeyi hâriçten fâizle tedârik eylemiş bulunmalarına mebnî bi'l-münâkasa inşâsına teşebbüs olunan yolların çoğu zamanında bitmemekte ve bir takım büsbütün ta'tîle uğramakta ve bir çok müşkilâta sebebiyet vermekte olduğundan gerek bedel-i nakdînin tezyîd-i mikdârına gerek bedelât-ı nakdiyenin umûmî bütçeden tefrîkine gerek turuk-ı vilâyâtın ahâlîden bedel-i nakdî istifâsıyla münâkasaten veya emâneten mi yoksa amele-i mükellefe istihdâmıyla inşâları mı husûl-i maksad için daha kolay ve serî' olacağına ve gerek keşif ve münâkasa gibi mu'âmelâtın tâbî' olduğu müşkilâtın izâlesine âid mesâilin yegân yegân tedkikiyle bu bâbda bir kâ'ide-i sâlime vaz'ı ve mecâlis-i umûmiyece vilâyet yollarını inşâ husûsunda istikrâz ve diğere tedâbir ittihâzı için tamamıyla bahş-ı salâhiyet olunmalıdır.

Bir de devletçe turuk-ı umûmiye miyânına idhâl edilmiş olan yollardan henüz pek az kısmına başlanmış olması halka, mevâ'îd ve icrâât-ı hükûmetin ciddiyeti hakkında şüphe tevliğ etmekte olduğundan bu yolların inşââtının tesrî'i ile beraber gerek mevcûd şoselerin gerek bundan sonra ikmâl edilecek yolların hüsn-i muhâfazaları esbâbının da istikmâli için her yerde cârî olan (kantonyer) usûlünün bizdede tatbîki lâzımedendir. Ma'ârif husûsunda dahi her vilâyette yapılması lâzım olan şeyler neden ibâret ise şimdiden taht-ı karâra alınarak vilâyetlere tebliğ olunmalı ve her vilâyete tahsîs olunacak ma'ârif hisse-i vâridâtı toptan i'tinâ kılınmakla beraber ma'ârif için santim adisyonel tarzında bazı tekâlifin mecâlis-i umûmiye kararıyla tarh ve tevzî'ine de me'zûniyet verilmelidir.

Rumeli ve Anadolu'da hazînenin ya mine'l-kadîm elinde bulunan veya ba'de'l-inkılâb kendisine devr olunan birçok çiftlikleri ve arâzî-i cesîmesi olduğu gibi mükellefiyetten teferruğ edilmiş pek çok tarla ve arâzîsi dahi vardır. Bunların bazılarında idâre-i sâbika esnâsında pek külliyetli masraflar ihtiyârıyla emâkin-i azîme husûle getirildiği hâlde el-yevm idârenin tebeddülü ve bazılarında muhâfazalarına me'mûr olan askerlerin çekilmeleri sebebiyle bu mebânî-i azîme her gün bir derece daha dûcâr-ı harâbî olmaktadır. Tarlalara gelince bunlar gerçi hazîne nâmına teferruğ edilmişler ise de kasabât hâricinde olup bi't-tabî' nezâret edilemediğinden yine sâhib-i evveleri tarafından sürülmektedir. Yani bu gibi tarlaları teferruğundan hazîne bir istifâde edememektedir. Bir de bunlardan başka Anadolu'nun her tarafında hâric-i kayd arâzî-i cesîme mevcûd olup bi'l-farz bir adamın elindeki tapu senesinde muharrer arâzîsi on dönüm olduğu hâlde tasarruf ettiği yer muhakkak olarak bunun beş on ve hatta bazen yüz misline ve daha ziyâdeye bâliğ olmaktadır. Buna mukâbil ise pek çok yerlerde binlerce nüfûs arâzîden mahrûm olup yarıcılıkla te'mîn-i ma'îşet etmektedirler. İşte gerek evvelki takım arâzînin sûret-

i idâreleri hakkında bir karâr-ı musîb i'tâsıyla şâyed bunların bi'l-müzâyede satılması tensîb olunursa bu sûretle ve gerek yeniden tahrîr icrâsıyla mektûm olan arâzînin zâhire bi'l-ihrâc bilâ-mu'accele yere ihtiyacı olanlara tefvîzi hâlinde bilhassa Vilâyât-ı Şarkıyye'ce bir zamandan beri sudâ'-ı azîmi müceb olan arâzî meselesine bir nihâyet vereceği tabî'idir. Tahrîr husûsunda ihtiyâr olunacak masrafa gelince: Bu mu'ameleden hazînenin fevkalâde müstefid ve müntefi' olacağı muhakkaktır.

Memleketimizde pek çoğu teşebbüsât-ı şahyise ile ve hatta kazanç te'mîniyle meydana getirebilecek birçok umûr-ı nâfi'a mevcûd ise de ale'l-ekser ma'rifet san'atın ve bazen de bu gibi teşebbüsât-ı mühimmeye girişmek için cesaretin fıkdanı yüzünden bunlarda da teşebbüs-i ibtidâînin yine hükûmet tarafından vâki' olması zarûret tahtındadır. Bir çok yerlerde havayı ifsâd eden bataklıklar, mevrû'atı taht-ı tehlikede bulunduran nehirler, ve ekser şehir ve kasabalarımızda ahvâl-i sıhhiyeyi zîr ü zeber eden lağım ve sular, nesli za'îf düşüren ve belki inkırâza uğratan mahallî ve istilâî marazlar mevcûd olup bunların bir takımı pek büyük masrafa ve bir kısmı da cüz'î himmete mütevakıf şeylerden olduğundan ihtiyâcât-ı mezkûreden hangilerinin imtiyâzât ile ve hangilerinin devletçe verilecek tahsîsât veya mahallerince te'mîn olunacak vâridât ile meydana geleceği ta'yîn ve tefrîk olunarak ve vilâyât mecâlis-i umûmiyesi bu gibi amelîyât-ı umrâniyeyi ifâ için duhûliye resmi ihdâs veya sâir sûrette karşılık tedâkirine me'zûn kılınarak tadrîcen vilâyetlerde husûl-i umrân esbâbı istikmâl edilmek lâzımedendir.

İşbu ma'rûzât-ı mufassaladan müstebân olacağı üzere siyâset-i dâhiliyemiz:

Evvelâ- Âsâyişin tamamıyla ve fiilen takarruruna âid tedâbîrin istikmâline

Sâniyen- Anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye arasında husûl-i i'tilâfa mâni' şikâyet-ı mahalliyeye bâdî olan bazı ahvâl ve i'tiyâdâtın kaldırılmasıyla uhuvvet-i Osmâniye'nin teessüsüne ve bu miyânda ihtidâ mu'âmelâtının bazı kuyûd ile takyîdine ve me'mûrînin bi'l-cümle anâsıra karşı tamamıyla bî- taraf bir meslek ta'kîb etmelerine

Sâlisen- Hidemât-ı umûmiye umûm Osmanlılar arasında bir nisbet-i âdile dâiresinde tevzî' edilebilmek için şimdiden her dâirece gayr-i müslim unsurlardan evsâf-ı matlûbeyi hâiz olanların me'mûriyetlere ta'yîn edilmelerine

Râbî'an- İdâre-i Vilâyât ve Nevâhî kânûnlarının mevki'-i icrâya vaz'ına

Hâmisen- Teşkilât-ı adliyenin itmâmına

Sâdisen- Zirâ'at banlarının daha ziyâde tevsî'-i mu'âmelâtıyla ikrâzâtın teshîline ve ihtikârın men'ine ve banka matlûbâtının müstakrizlerce mûcib-i müşkilât olmayacak zamanlarda mukassatan tahsîline ve zirâ'atın tadrîcen terakkîsini te'mîn edecek vesâilin istikmâline

Sâbî'an- Vilâyât yollarının müddet-i kalîle zarfında itmâmına

Sâminen- Ma'ârifin ta'mîmine

Tâsî'an- Bazı vilâyetlerde hükûmetin taht-ı tasarrufunda bulunan arâzînin ihtiyacı olanlara meccânen tevzî'i ile ahâlînin toprağa rabtına

Âşiran- Mecâlis-i umûmiyeye vilâyât ve belediye için vâridât-ı cedîde tedârikine salâhiyet i'tâsıyla mahallerince yapılacak i'mârâtın senelerce tehhurda bırakılmamasına mütedâir olup işbu mevad heyet-i umûmiyesi i'tibâriyle devletin umûr-ı dâhiliyesindeki mesleği olmak üzere

kabûl edilebilke için meclis-i mahsûsca müzâkeresiyle her nezârete ta'alluk eden aksâmının sûret-i tatbîkiye ve icrâyesinin kararlaştırılması lâzımedendir ol bâbda.

XV. VE XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZICILARINA GÖRE ALTIN ORDA*

Elif UZUN**

ÖZ

Altın Orda Devleti, XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak sahasında hâkimiyet sürerek askeri, siyasi ve ticari politikasıyla bu coğrafyada otoriter güç olur. Batu Han, Altın Orda Devleti'ni kurarak Kıpçak, Bulgar, Rus ve Alman gibi pek çok halkı egemenliği altına alır. O, Moğol geleneklerini terk etmeden, devletin bekası için bir düzen oluşturur. Batu'dan sonra Altın Orda tahtına geçen Berke Han, mevcut düzeni koruyarak hanlığın hâkimiyet sahasını daha da genişletir. Ayrıca Altın Orda'nın ilk Müslüman hanı olan Berke, İslam'ın ışığıyla Deşt-i Kıpçak'ı aydınlatır. Canibek Han yüce gönlü ve kudreti sayesinde Tebriz halkını Melik Eşref'in zulmünden kurtararak burada sükûneti sağlar. Toktamış Han'ın şanssızlığı ise Timur ile karşı karşıya gelmesidir. Toktamış ve Timur arasında uzun yıllar süren savaşlar Toktamış'ın aldığı mağlubiyetlerle sonlanır. Timur, Altın Orda topraklarını yakıp yıkar. Böylece Altın Orda'nın yıkılış süreci başlar. Timur'un gazabından kurtulmayı başaran Tatarlar, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in himayesinde Filibe'ye yerleşir. Bir dönem Altın Orda hanları, Türkiye Selçuklu sultanlarını himaye ederken şimdi süreç tersine döner. Bir tarafta çöküş sürecine giren Altın Orda, öte yanda büyüyerek güçlenen Osmanlı Devleti vardır. Ne yazık ki, iki devlet arasında siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler tam olarak kurulamaz. Bu yüzden erken dönem Osmanlı tarih yazıcılarının eserlerinde Altın Orda Devleti'ni anlatan bilgiler sınırlı kalır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Berke Han, Canibek Han, Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlis

THE GOLDEN HORDE: ACCORDING TO OTTOMAN HISTORIOGRAPHERS IN XV. AND XVI. CENTURIES

ABSTRACT

The State of the Golden Horde has been an authoritarian power in the Desht-i Qipchaq area with its military, political, and commercial policies, continuing its dominance in this geography between the 13th and 15th centuries. Batu Khan founded the Golden Horde State and ruled over many peoples including the Kpçak, Bulgarians, Russians, and Germans. He creates an order for the survival of the state without abandoning the Mongolian traditions. Berke Khan, who took the throne of the Golden Horde after Batu, extends the dominion of the khanate even further by maintaining the existing order. In addition, Berke, the first Muslim khan of the Golden Horde, illuminated Desht-i Qipchaq with the light of Islam. Thanks to his great heart and power, Canibek Khan saves the people of Tabriz from the persecution of Melik Esref and ensures peace here. Toktamis Khan's misfortune is that he came face to face with Timur. The wars that lasted for many years between Toktamish and Timur ended with the defeats that Toktamish. Timur burns and destroys lands in the Golden Horde. Thus, the process of the collapse of the Golden Horde begins. The Tatars, who managed to get rid of Timur's wrath, settled in Filibe under the the leadership of the Ottoman sultan Yıldırım Bayezid. While the khans of the Golden Horde once patronized the Seljuk sultans of Turkey, the situation has now reversed. On the one hand, there is the Golden Horde, which has entered the process of collapse, and on the other hand, there is the Ottoman State, which has grown and strengthened. Unfortunately, political, economic and

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

* Bu çalışma 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalına sunulan, "XV. Ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Deşt-i Kıpçak ve Altın Orda" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, ERZURUM; ORCID: 0000-0003-0459-1541, E-posta: elifpektas@hotmail.com

socio-cultural relations between the two states cannot be fully established. For this reason, information about the Golden Horde State remains limited in the works of early Ottoman historiographers.

Key Words: The Golden Horde, Berke Khan, Canibek Khan, Kemalpasazade, Idris-i Bitlisi

Giriş

Cengiz Han hayatta iken sahip olduğu toprakları Moğol geleneklerine uygun olarak dört oğlu arasında paylaştırır. Büyük oğlu Cuci'ye İtil Nehri'nden İrtiş'e kadar uzanan toprakları verir (Kafalı, 1976, s. 16; Kemaloğlu, 2016, s. 98; Ebülğazi Bahadır Han, 2020, s. 17). Cengiz Han'ın 1227'de ölümü üzerine tahta oğlu Ögedey geçer. Bu dönemde Batu Han, 1236-1242 yılları arasında, batıya seferler düzenler. Batu Han, İtil Bulgarlarını ortadan kaldırıp, Rus Knezliklerinin çoğunu ele geçirir. Bir yanda Kıpçaklar dağılırken, öte yanda Tatar ordusu, Macaristan'ın içlerine kadar ilerlemiştir (Saray, 1989, s. 538-539). Batu Han Deşt-i Kıpçak, Kuzey Kafkaslar, Harzem, Kırım ve İtil Bulgar Devleti topraklarında, 1242'de Altın Orda Devleti'ni kurar. Akabinde İtil Nehri kenarında Saray şehrini inşa ettirerek başkent yapar (Rizaeddin Fahreddin, 2003, s.39; Kamalov, 2009, s. 71; Kırımî, 2014, s. 62).

Batu Han, kurduğu devleti sağlam temeller üzerine oturtur. Onun 1256'da ölümünün ardından Altın Orda tahtına kardeşi Berke Han geçer (Konukçu, 1992, s. 506; Yakubovskiy, 2000, s. 38). Berke Han döneminin en önemli olayı, Müslüman olduğu için İslamiyet'in hanlık içerisinde yayılmasına müsaade etmesidir (Ötemiş Hacı, 2009, s. 45; Vasary, 2009, s. 75; Cüzcani, 2016, s. 140-141). Berke Han'ın 1266'daki ölümü üzerine tahta Batu Han'ın torunu Mengü Timur geçer (Nüveyri, 1941, s. 257; Ebülğazi Bahadır Han, 2020, s. 129). Mengü Timur, Altın Orda'nın ilk bağımsız hanı olup zeki ve adaletli bir hükümdardır (Yuvalı, 2004, s. 138). Mengü Timur, 1266'da kendi adına Altın Orda'nın ilk bağımsız parasını Bulgar şehrinde bastırır (Ağat, 1976, s. 46, 52). Mengü Timur'un ölümünün ardından Altın Orda'da fetret dönemi yaşanır. Tokta Han, 1291-1312 yılları arasında, Altın Orda'daki düzeni yeniden sağlar. Onun ölümünün ardından Özbek Han, 1313'te devletin başına geçer (Kafalı, 1976, s. 72-73; Kamalov, 2009, s. 88-89).

Özbek Han dönemi Altın Orda'nın "*altın çağı*" olarak adlandırılır. İslamiyet resmi din haline gelir. Ayrıca imar ve bayındırlık faaliyetleri hız kazanır (Ötemiş Hacı, 2009, s. 52-53; Kırımî, 2014, s. 73). Altın Orda'yı uzun yıllar başarılı bir şekilde yöneten Özbek Han'ın ölümünden sonra 1342-1357 yılları arasında tahta oğlu Canibek Han oturur. O da babası gibi devleti başarılı bir şekilde yönetir. Canibek Han'ın ölümünün ardından Altın Orda Devleti için sıkıntılı bir dönem başlar. Özellikle 1360-1380 yılları arasında ikinci fetret devri yaşanır. Taht kavgalarının hız kazanması devletin yapısını yıpratır (Kemaloğlu (Kamalov), 2018, s. 605, 607-608). Altın Orda'nın son güçlü hanı Toktamış, devletin bozulan düzenini yeniden kurar (Verdiyev, 2021, s. 92-100). Ancak uzun yıllar süren Toktamış-Timur mücadelelerinin sonucunda Altın Orda Dev-

leti bir daha toparlanamaz (Kafalı, 1979, s. 417-418). Ahmet Han'ın 1481'de ölümünün ardından Sibir-Tura hanı Aybek, Altın Orda tahtında hak iddia etmesine rağmen, tahtı ele geçirecek gücü yoktur. Ahmet Han'ın oğulları Mürteza ve Şeyh Ahmet de atalarından kalan tahtta sahip çıkmaya çalışsalar da başarılı olamadılar. 1502'de Kırım hanı Mengli Giray, Saray'a büyük bir sefer düzenleyerek burayı ele geçirir. Böylece Altın Orda Hanlığı tarih sahnesinden çekilmiş olur (Kurat, 2019, s. 144-145).

Orta Çağ Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Altın Orda, Türkistan, Anadolu, Rus knezlikleri, Doğu Avrupa ve Orta Doğu devletleri ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu yüzden, Altın Orda tarihi hakkında, Arap, Fars, Rus kaynakları ve seyahatnamelerde oldukça geniş bilgiler mevcuttur. Bu çalışmanın amacı ise erken dönem Osmanlı kroniklerindeki Cuçi ulusuna dair bilgileri derleyerek Altın Orda tarihine ve çalışmalarına katkı sağlamaktır. Öncelikli olarak çalışmamıza, XV. ve XVI. Yüzyıla ait Osmanlı kronikleri tespit ederek başladık. Çalışmamızda yer alan eserleri ve bilgileri kronolojik olarak verdik. Nihai amacımız ise Türk-İslam kültürü ile sentezlenerek "Tatar Kültürünün" oluşmasına sebep olan Altın Orda Devleti'ni, erken dönem Osmanlı tarih yazarlarının gözünden incelemektir.

XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Altın Orda

Erken dönem Osmanlı kronikleri arasında, özellikle XV. yüzyıla ait eserlerde, Altın Orda'ya dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu döneme ait Yazıcızâde Ali, Ahmedî ve Neşrî'nin eserlerinde, Batu Han, Berke Han ve Canibek Han dönemlerine ait bilgiler mevcuttur. XVI. Yüzyılda kaleme alınan ve Altın Orda'dan bahseden eserler daha fazladır. Bu anlamda, İdris-i Bitlisî, Kemalpaşazâde, Rüstem Paşa, Lütfi Paşa ve Talikizâde Mehmed Subhi gibi müelliflerin eserlerinden istifade edebiliriz. Bu müellifler de genel olarak eserlerinde, Berke Han, Canibek Han ve Toktamış Han dönemlerine dair bilgilere yer vermiştir.

Yazıcızâde Ali

Altın Orda Hanlığı'na dair bilgi veren ilk kaynak Yazıcızâde Ali'nin eseri *Tevarih-i Ali Selçuk'tur*. Müellif, Batu ve Berke Han dönemiyle ilgili siyasi ve kültürel bilgiler sunarak Altın Orda tarihine ait erken dönem kayıtlarına ulaşmamızı sağlar. Batu Han (Sayın Han)¹; Kıpçak, Rus, Bulgar, Başkırd ve Alman meliklerini kendisine bağlar. O, keskin kılıcı ile Deşt-i Kıpçak topraklarını alarak, atlarına, davarlarına otlak ve gezinme yeri yapar. Batu Han, ahlaklı, cömert ve iyi huylu bir handır. Yabancı devletler ve milletler Batu Han'a elçi göndermek zorundadır. Eksik alınan tedbirler, işini bilmeyenlerin yaptıkları hatalar, insanların hırsları ve öfkelerinden dolayı düzenin bozulması sonucunda yeniden düzeni sağlayacak olan Batu Han'dır. Batu Han'ın çağdaşı Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246), elçi olarak Naib

¹ Müellif, Batu Han'dan "Sayın Han" diye bahseder. Batu Han'a ithafen kullanılan "Sayın" ifadesi farklı kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu ifade ilim adamları tarafından farklı yorumlanır. V. V. Barthold ve B. Spuler bu lakabın *iyi kalpli ve merhametli*, J. Boyle, *merhum han*, P. Pelliot ise *bilge han* manasına geldiğini açıklar. Bkz. Ötemiş Hacı, 2009, s. 31.

Şemseddin'i ona göndermek ister. Naib Şemseddin, Selçuklu sultanının onu böyle bir vazife için görevlendirmesinden mutluluk duyar. Elçilik fermanını kabul ederek, "İlhanlı"² sarayına layık hediyeler hazırlamaya başlar. Altın Orda topraklarına yapılacak seyahat için ulaşım daha kolay ve kısa olduğundan deniz yolu tercih edilir. Batu Han'a sunmak için kıymetli mücevherler, nadir bulunan elbiseler, süslü kaplar, eyeri altından olan süratli atlar, başlığı ve üzengisi mücevherden katırlar ve develer götürür. Naib Şemseddin, deniz yolculuğunun sonunda çölleri ve ovaları aşarak nihayetinde Altın Orda hanı Batu'nun huzuruna ulaşır. Selçuklu elçisi, Batu Han tarafından iyi karşılanır. Naib Şemseddin, Selçuklu sultanının Batu Han'a olan kulluğunu ve bağlılığını bildirerek hediyelerini sunar. Yazıcızâde Ali'ye göre, hediyelerin büyüklüğü ve ihtişamı bu zamana kadar hiç görülmemiştir. Batu Han bu ziyaretten memnun kaldığından, Türkiye Selçuklu Devleti'nden giden elçilik heyetini her gün huzuruna kabul eder. Onları, Harezm, Saksin, Bulgar, Otrar, Hıta, Hoten, Çin, Maçin ve daha farklı ülkelerden gelen meliklerin huzurunda ağırlayarak, onlara izzet ve ikramlarda bulunur. Batu Han'ın sarayında misafir olarak bir müddet kaldıktan sonra Naib Şemseddin memleketine dönmek için izin ister. Batu Han elçiye müsaade ederek Selçuklu sultanına padişahlık nişaneleri olan hediyeler gönderir. Bu hediyeler; süslü taşlarla bezenmiş külâh, ok, yay, kılıç, mızrak kaftan ve yarlığdır. Ayrıca Batu Han kendi adına, Naib Şemseddin'i de Rum memleketine hâkim kılarak, ona "Nizâmü'l-Mülk" ve "Salâhü'l-âlem" unvanlarını verir. Batu Han'ın huzurundan ayrılan elçilik heyeti, kara yolunu tercih ederek, Şemahı ve Şirvan üzerinden Anadolu'ya döner (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 693-695).

Yazıcızâde Ali'nin eserinden Altın Orda tarihine dair istifade edeceğimiz bir diğer mesele ise Berke Han döneminde Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'ın elinden kurtarılmasıdır. II. İzzeddin Keykavus, hile ve dedikodulara maruz kalarak hapse atılır. Memleketini ve saltanatını bırakmak zorunda kalan sultan, bir süre İstanbul'da Fasilyus Bilavlogos'un himayesinde kalır. Daha sonra Rumeli'nden Deşt-i Kıpçak topraklarına geçen sultan kurtuluşu Altın Orda hâkimiyetinde arar. II. İzzeddin Keykavus, memleketinden uzakta 18 yılını geçirip, 679/1280-1281'de hastalanarak vefat eder (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 848). Öte yandan Berke Han, II. İzzeddin Keykavus'un iki oğlunu, Sultan Mesud ve kardeşi Rükneddin Geyumers'i, tekrar memleketlerine göndermek için yanında tutar. Kırım ve Suğdak topraklarında bulunan bu iki kardeş deniz yoluyla ülkelerine dönmek için Altın Orda hanından müsaade isterler. Rükneddin Geyumers'in deniz yolu ile Kastamonu civarına geldiği söylene de kardeşi memleketine dönmez. Ayrıca II. İzzeddin Keykavus ile Altın Orda topraklarına giden Anadolu erenlerinden Saru Saltuk da müsaade alarak sahip olduğu sürüsü ile Dobruca'ya gider (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 853).

² Kubilay Han zamanında, bu kelime hükümdar unvanı olarak kullanılır. *Memleketin hükümdarı, barış hükümdarı* anlamına gelir. Bkz. Spuler, 2011, s. 295.

Ahmedî

Osmanlı Tarihi'nin ilk dönem eserlerinden olan *İskendernâme*'de, Cengiz Han'ın kişiliği, Moğol hanları ve Altın Orda Hanı Canibek dönemiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Ahmedî, Cengiz Han'ın kâfir bir padişah olduğunu, İran'ı baştanbaşa harap ettiğini ifade eder. Bu dönemde İran coğrafyasındaki Selçuklu ve Türkmenler yerlerinden gönderilir. Zalim bir han olan Cengiz, toplantılarda yiyip içmeyi ve sohbet etmeyi ayrıca savaşlarda hile yapmayı iyi bilen bir kişidir. Moğollar diğer milletlere çok kötülükler ederek, gittikleri şehirleri, yerleşim yerlerini yakıp yıkar. Bu şehirler arasında Semerkant ve Harezm de vardır. Bağdat'ı, Horasan'ı ve Irak'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Cengiz Han hayatta iken sahip olduğu toprakları oğulları³ arasında paylaşır. Cengiz Han'ın oğullarından birisi Çağatay Han, diğeri ise Türk sultanı olarak bilinen Berke handır. Bir oğlunun adı tespit edilemese de "*Kopçak*" lakabı ile tanınmaktadır. Batıya doğru genişleyen Cengiz Han, kazandığı toprakları bahsi geçen üç oğluna verir. Ayrıca Hülagü Han'a da İran topraklarını verir (Ahmedî, 1983, s. 61b, 62a).

Ahmedî'nin, Altın Orda tarihine dair verdiği diğer bilgi de Canibek Han'ın 1356'daki Tebriz seferidir. Azerbaycan'a hâkim olan İlhanlıların güçlerinin zayıflamasının ardından, Melik Eşref bölgede söz sahibi olmaya başlar. Bu durum Melik Eşref ve Canibek Han'ı karşı karşıya getirir. Ayrıca Melik Eşref halkına zalimce davranır. Böyle bir zalimin zulmüne daha fazla dayanamayan insanlar Melik Eşref'i terk ederek, Deşt-i Kıpçak'ta bulunan Canibek Han'a sığınır. Canibek Han'a sığınan bu kişiler, ağlayıp yalvararak: "*Bizi kurtarın sizin köleniz olalım. Bunca insanı eğer kurtarırsanız Hak katında yer bulasınız.*" diyerek çare arar. Merhametli ve adaletli bir han olan Canibek, Müslümanların feryadına kayıtsız kalmayarak 600.000 kişilik ordu ile Tebriz'e gider. Canibek Han'ın sayıca üstün ordusu karşısında, Melik Eşref'in ordusu 90.000 kişiden oluşur. Melik Eşref ordusunu konuşlandırdıktan sonra büyük bir ordunun geldiğini görür. Canibek Han, bu mücadelede Melik Eşref'i yenerek esir alır. Akabinde Tebriz'e gelerek burada çadırını kurup, bir süre Tebriz'de kalır. Canibek Han, Melik Eşref'in yay gibi kaşları olan güzeller güzeli kızına talip olur. Altın Orda hanı genç kızın çeyizini vererek onunla geleneklere göre evlenip,

³ Cengiz Han'ın; Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adında 4 oğlu vardır. En büyük oğlu Cuçi, Moğollarda önemli işler arasında sayılan, av hizmetinden, Çağatay ise kanun ve adalet işlerinden sorumludur. Ögedey, yönetimde danışmanlık hizmeti görürken Tuluy da ordu hizmetinde yer alır. Bkz. *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi*, 2010, s. 279; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, 2013, s. 94. Cengiz Han, en büyük oğlu Cuçi'ye imparatorluğunun en batısındaki toprakları verir. Zaten Cuçi, babasından 6 ay önce (1227 yılında) vefat eder ve daha sonra onun hâkim olduğu topraklarda, oğlu Batu Han, Altın Orda Devleti'ni kurar. İkinci oğlu Çağatay ise eski Karahıtay toprakları olan İli, Isık Göl, Çu ve Talas vadisine sahip olur. Çağatay, Cengiz'in kanunlarını son derece titizlikle uygulayan sert mizaçlı, kendisinden korkulan ve disiplinli bir Moğol hanıdır. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey, Balkaş Gölü ile Altay Dağları arasındaki İrtiş ve İmil'in olduğu bölgelere hâkimdir. Ayrıca Ögedey, babasından sonra, Moğol İmparatorluğu'nun başına geçer. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ise Moğol geleneklerine göre, "*Oçigin*" olarak ata yurdunda kalır. Bu topraklar, Tula Nehri, yukarı Kerulen ile yukarı Onon arasında yer alır. Cengiz Han'ın sahip olduğu topraklar oğulları arasında bu şekilde paylaşılır. Bkz. Grousset, 2011, s. 263-265; Roux, 2001, s. 251-253.

halvet olur. Fakat Canibek Han, genç kızın namusunun kirletildiğini anlar ve bu evlilikten pişmanlık duyar. Melik Eşref'in öz kızının namusunu kirlettiğini öğrenen Canibek, onu öldürtür. Tebriz halkı, Melik Eşref'in ölmesinden büyük memnuniyet duyup, Canibek Han'a dualar eder. Canibek Han Tebriz'den ayrılırken oğlu Birdi Han'ı orada sultan olarak bırakır (Ahmedî, 1983, s. 64a-64b).

Neşrî

Altın Orda'ya dair bilgi edinebileceğimiz bir diğer kaynağımız Neşrî'nin kaleme aldığı *Cihannüma*'dır. Müellif, Batu Han'ın babası Cuçi'den bahsederken, bazı Arap ve Fars yazarlar gibi "Tuşi" adını kullanır. Neşrî'nin eserinde değindiği bir diğer konu ise Berke Han'ın, II. İzzeddin Keykavus'u Bizans'ın elinden bizzat kurtarması hadisesidir. Neşrî'ye göre, II. İzzeddin Keykavûs Alanya'dan gemiyle İstanbul'a Fasleyos'un yanına gelerek bir süre burada kalır. Kıpçak ve Deşt topraklarının sahibi, Cengiz Han'ın torunu ve Cuçi'nin oğlu Berke Han, II. İzzeddin Keykavûs'u Fasleyos'un elinden alarak, Kırım ve Solhat'ı ona verir. Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavûs 18 yıl boyunca ona verilen bu şehirlerden sorumlu olur. Ömrünü Kırım'da tamamlayan II. İzzeddin Keykavus, 679/1280-1281'de vefat eder. II. İzzeddin Keykavûs'un oğlu Sultan Mesud, aynı yıl içerisinde, evladını ve akrabalarını yanına alarak gemi ile Kırım'dan kaçıp Hazar'dan Sinop'a gelir. Sultan Mesud Anadolu'ya döndükten sonra Hülagü Han'ın oğlu Abaka Han'ın yanına gider (Mevlâna Mehmed Neşri, 2013, s. 20, 24-25). Neşrî, Berke Han'ın Bizans'ın elinden II. İzzettin Keykavus'u aldığını söylese de bu seferin başındaki kişi Berke Han değil Emir Nogay'dır (Erinkarlı-Ercan, 2022, s. 266).

İdris-i Bitlisî

XVI. yüzyıl müelliflerinden İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt* adlı eseri kaleme almıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultanı olan II. Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye Kastamonu Sancağı tahsis edilir. Ancak Gazi Çelebi, Anadolu'daki Cengizogullarından korkup Kefe'ye kaçır ve orada ölür (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 95).

Heşt Behişt'te anlatılan bir diğer hadise Canibek Han ile Melik Eşref'in mücadelesidir. Canibek Han'ın saltanat yıllarında, Emir Çoban'ın torunu ve Timurtaş'ın oğlu Melik Eşref, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de yönetimi ele geçirir. Melik Eşref, İslamiyet'e aykırı davranışlar sergileyerek, haram maldan haksız kazanç elde eder. Ayrıca halka zulmederek huzursuzluk çıkarır. Memlekette fitne ve fesat alıp başını yürür. Sonunda din adamları, ulemalar, şeyhler ve pîrlar başka memleketlere göç eder. Memleketini terk etmek zorunda kalanlardan birisi de Mevlânâ Kudbe'd-din Râzi'dir. O, Azerbaycan ve Deşt-i Hacı Tarhan'da bulunan Canibek Han'ın yanına gider. Canibek Han'a, Tebriz'de olup bitenleri anlatır. Kadı Muhyiddîn b. Berde isimli bir kişi ise Melik Eşref'in İlhanlı hanedanından geldiğini söyler. Canibek Han, Melik Eşref hakkındaki şikâyetleri dinledikten sonra gereğini yapar. Altın Orda hanı ordusunu hazırlatarak Azerbaycan'dan hareket edip, Şirvan üzerinden Tebriz'e varır. Melik Eşref'i kendi topraklarında mağlup

eden Canibek Han, onu öldürdükten sonra Deşt-i Hacı Tarhan'a geri döner (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 293-294).

İdris-i Bitlisî'nin eserinde, Altın Orda tarihine dair diğer bir konu, Emir Timur-Toktamış Han mücadelesidir. Timur Şiraz'ı ele geçirdiği esnada, Toktamış Han'ın fitne tohumları saçtığı ve düşmanlık yolunu seçtiği haberi Maverâünnehir'den gelir. Bu haberi alan Timur, Şiraz'daki faaliyetlerine ara verip, burayı tekrar Muzaffer'e⁴ teslim ederek, Toktamış Hanla savaşmak için Semerkant'a gider. Emir Timur eline geçen fırsatı iyi değerlendirerek Moğolistan ve Çete ulusunun hanı Koca oğlanın memleketini 797/1394'te yakıp yıkar. Moğolistan ve Deşt-i Özbek'te kazandığı zaferlerinin ardından Semerkant'a dönen Emir Timur, 797/1394-1395 senesinde Karabağ'da kışlar. Toktamış Han'ın Hacı Tarhan'da olduğu haberini alan Timur, ordusunu hazırlayarak Şirvan üzerinde Deşt-i Özbek'e hareket eder. Toktamış Han ise 300.000 kişilik ordusu ile galip geleceğini düşünür. Deşt-i Özbek'te yapılan savaşta, Toktamış Han mağlup olup, ordusu dağılır. Timur ve askerleri Deşt-i Özbek, Çerkez ve Urus'a kadar olan topraklardaki ganimetleri alır. Ayrıca Timur, Hacı Tarhan'ı da yağmalayarak yakıp yıkar. Timur, Hacı Tarhan'da iken Urus Han'ın oğlu Kopri Oğlan⁵ onun hizmetine girer. Bu olay üzerine Timur, Toktamış Han'ın yerine Kopri Oğlan'ı Cuci ulusunun başına geçmiştir (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 17-18).

İdris-i Bitlisî'nin eserinde bahsi geçen "*Çete ulusu*" ve "*Koca oğlan*" ifadelerinden kimleri kastettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Timur'un Toktamış Han üzerine sefer yaptığı düşünülürse, burada kastedilenler Altın Orda ve Toktamış Han'dır. Fakat bu ifadelerle farklı kaynaklarda karşılaşmadığımız için kesin bir çıkarımda bulunmak zordur.

Kemalpaşazâde

Müellifin kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserde, Altın Orda tarihine dair ilk bilgiler Berke Han dönemini kapsamaktadır. Kemalpaşazâde, Berke Han'ın adını "*Bereket Han*" olarak verir. Berke Han döneminde Balkanlarda Tatarlar yaşar. Deşt-i Kıpçak toprakları ise Cengiz Han'ın torunlarından Berke Han'ın elindedir ve İslâm'ın nuru ile ışıldamıştır. Berke Han, Karabağ'daki kâfirler üzerine sefer düzenleyerek zafer kazanır. Bu sefer esnasında Tuna Nehri kenarı, Kili ve Akkırman çevresi Tatar askerleri için karargâh olarak kullanılır. Burada bahsi geçen karargâh alanlarından bazıları Tarhan Yazısı, Yalpi Gölü, Kutlu Boğa Suyu'dur. Tuna Nehri'nin bir tarafında Oğuzlar diğer tarafında ise Tatarlar yer alır. Tatarlar ve Oğuzlar, gece gündüz demeden, kâfirlere göz açtırmadan, onların memleketlerine saldırır. Bu esnada Berke Han'ın askerlerinden bir bölümü, denizden geçerek Eflak üzerinden balkanları aşıp, Orta Avrupa'da bulunan Üngürüs'e (Macaristan) akın yapar. Buradaki kâfirler, sayıca Tatarlardan daha üstündür (Kemal Paşa-zâde, 1996, s. 282).

⁴ Burada kastedilen, XIV. Yüzyılda Güney İran'da Şiraz merkezli hüküm süren Muzafferîlerdir. Timur'un Toktamış ile mücadele ettiği yıllarda Muzafferîlerin başında olan kişi Şah Şuca'dır. Bkz. Tüysüz, 2021, s. 419-441.

⁵ "*Kopri Oğlan*" olarak ifade edilen kişi muhtemelen Urus Han'ın oğlu Kayırcak Oğlan'dır. Bkz. Aka, 2012, s. 29.

Kemalpaşazâde'nin eserinde bahsettiği bir diğer konu Canibek Han'ın Tebriz üzerine yaptığı seferdir. Kemalpaşazâde'ye göre, Canibek büyük bir handır. Azerbaycan ve Irak topraklarına hâkim olan Melik Eşref ise zalim ve gaddardır. Melik Eşref halkına zulmedip insanları canından bezdirir. Bu durum karşısında kayıtsız kalamayan Deşt İkliminin şanlı ve şerefli sultanı Canibek Han, Melik Eşref'e saldırarak onu mağlup ederek, ocağını söndürür (İbn-i Kemal, 1991, s. 59). Müellifin bu hadiseyi anlatırken Canibek Han için kullanmış olduğu "*âzim*" ve "*âlişan*" ifadeleri Altın Orda hanının büyüklüğünün kabul edildiğini gösterir.

Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlisî'den sonra Toktamış-Timur mücadelesinden bahseden ikinci tarihçimizdir. Müellif, Timur'un ismini "*Timur Güregân*",⁶ şeklinde verir. Timur, Deşt Kıpçak hanı Toktamış'a saldırarak, Kırım'ı harap eyler. Timur'un gazabından kurtulmayı başaran askerler dağlara kaçır. Bir grup Tatar askeri de Aktay önderliğinde Tuna'nın öte yakasına geçerek Rumeli'ne gider. Rumeli'ne geçen Tatar serdarı Aktay, Yıldırım Bayezid'in huzuruna gelerek kulluğunu bildirir. Yıldırım Bayezid'de ona Filibe'yi yaylak ve kışlak olarak verir. Toktamış Han ve Timur arasındaki savaşlar, Toktamış'ın kalbini katılaştırırken kudretini de kırır. Timur karşısında aldığı yenilgilerden sonra Toktamış Han'ın ordusu dağılır. Kemalpaşazâde'ye göre, "*Toktamış Han'ın kahri ve kini sel olmuş, köyleri ve şehirleri doldurmuştur*". Timur, Toktamış Han'ın memleketini tarumar eder. Tatar ordusuna Anadolu'dan da yardım gelmeyince onlar da Aktay'ın yanına sığınır. Askerler Çağatay soyundan gelecek işkence ve ölümden kurtulduklarına şükreder. Filibe, Deşti Kıpçak'tan gelen Tatarlarla dolmuştur (İbn Kemal, 2000, s. 327-333).

Rüstem Paşa

Yazarın kaleme aldığı eser *Rüstem Paşa Tarihi*'dir. Rüstem Paşa'nın anlatımıyla Batu Han'ın Avrupa'ya yaptığı seferler sonucunda Balkanlarda başlayan Tatar varlığı, Berke Han döneminde faaliyet gösteren Emir Nogay'ın bölgedeki hâkimiyetiyle daha da artar. Müellif, tıpkı Kemalpaşazâde gibi Berke Han'dan bahsederken "*Bereket Han*" tabirini kullanır. Cengiz Han'ın soyundan gelen Berke Han, Deşt-i Kıpçak'ın hâkimidir. Altın Orda Hanı, İslâm'ın manevi gücü ile Kara Boğdan üzerine yaptığı seferde galip gelir. Tatarlar, Tuna yalısı, Kili ve Akkirman'ı, kendilerine karargâh yapar. Tuna Nehri'nin etrafında konuşlanan Oğuz ve Tatar askerleri düşmana göz açtırmadan, gece gündüz demeden etrafı yakıp yıkar. Berke Han'ın askerlerinin çoğu Eflâk'tan geçerek, Macaristan üzerine akınlar yapar. Yapılan bu akınlar sonucunda kâfirler galip gelirken, Müslümanlar mağlup olur (İnan, 2011, s. 176-177). Rüstem Paşa, Kemalpaşazâde'nin eserinde kullanmış olduğu ifadelerin hemen hemen aynısını kullanır. Bu durum, Rüstem Paşa'nın Kemalpaşazâde'yi referans aldığı bir delili olabilir.

⁶ Kemalpaşazâde'nin eserinde geçen "*Güregân*" isminin; *Gürkan*, *Gürgen*, *Kürken*, *Küregen* şeklinde kullanımları da vardır. Bahsi geçen bu sıfat, Moğol dilinde damat ve güvey anlamına gelmektedir. Bkz. Gülensoy-Küçükler, 2015, s. 303.

Lütfi Paşa

Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri kaleme alan yazar, diğer tarih yazarlarından farklı olarak Moğol ulusunun dini yapısı hakkında bize bilgi verir. Müellif, Budizm ile ilişkilendirebileceğimiz puthanelerin varlığından bahseder. Moğollar, gittikleri köylerde, kasabalarda ve şehirlerde put-hane yaparken, buldukları oyuklara da putlar koyarak onlara tapar. Onlar ortaya çıktığından beri İslâmiyet ilerleyememiştir. Osman Gazi'nin beyliğini kurduğu döneme kadar Moğollar, Müslümanlara karşı hep galip gelir. Ayrıca Tatarlar bir yerde konaklamaya karar verdiyse önce karınlarını doyurur sonra da yatmak için kadın ister (Atik, 2001, s. 145).

Talikizâde Mehmed Subhi

XVI. yüzyılın son dönem yazarlarından Talikizâde Mehmed Subhi'nin kaleme aldığı eser *Tebriziyye*'dir. Müellif, Toktamış ve Timur arasındaki mücadeleye değinir. Timur, Toktamış'ın ülkesine varmak için Derbent'ten geçerek altı ay boyunca gündüz ve gece yol gider. Uçsuz bucaksız Deşt-i Kıpçak bozkırlarında ilerleyen Timur'un ordusu, yer karası ve gökyüzünden başka bir şey görmez (Özkuzugüdenli, 2005, s. 75).

XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerindeki Altın Orda'ya Dair Bilgilerin Değerlendirilmesi

Erken dönem Osmanlı tarihi kaynakları incelendiğinde, Deşt-i Kıpçak, Kırım Hanlığı ve Osmanlı'nın Kefe, Kili ve Akkırman'ı fethetme sürecinin yanı sıra ve Deşt-i Kıpçak'ta kurulan hanlıklarla ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı görülür. Fakat kroniklerde, müstakil olarak Altın Orda Hanlığı'na ayrılan bölümler çok azdır. XV. yüzyıla ait ilk kroniğimiz olan *Tevarih-i Ali Selçuk*, Batu Han dönemine dair önemli bilgilerin yer aldığı ender bir eserdir. Batu Han'ın, Deşt-i Kıpçak topraklarına hâkim olması ve bu toprakları, hayvanlarına otlak yeri yapması, Altın Orda Devleti'ndeki göçebe yaşam tarzının bir göstergesidir. Göçebe ulus, ot ve suyun peşinde hareket eder. Batu Han, bu hareket doğrultusunda, kışın Volga Nehri'nin aşağı bölümüne iner, yazın ise nehrin kuzey kesimlerine çıkar. Ayrıca onun güçlü ve dik duruşu, bozulan düzen karşısında takındığı tavır, "*Cengiz Yasalarını*" tatbik ettiğini gösterir. Bu durum, Altın Orda'nın kuruluş yıllarında, Orta Asya geleneklerinin devam ettirildiğinin kanıtıdır. Batu Han döneminde yaşanan önemli olaylardan birisi de Türkiye Selçuklu Devleti'nden gelen elçilik heyetinin ve hediyelerin kabulüdür. Demek ki, Moğollar Anadolu üzerindeki hâkimiyetini sadece İlhanlılar vasıtasıyla değil aynı zamanda Altın Orda aracılığı ile de sağlamıştır.

Yazıcızâde Ali'nin eserinde değindiği bir diğer önemli hadise, Bizans'ın elinde rehin olan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un, Altın Orda Han'ı Berke'nin emriyle kurtarılmasıdır. Berke Han'ın, Bizans İmparatoru VIII. Mihail Palaiologos üzerine ordusunu göndermesinin tek sebebi Selçuklu sultanının esareti değildir. Altın Orda Hanlığı ile Memlukler arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler, Karadeniz ve Marmara üzerinden yürümektedir. Bizans imparatoru, 1263'te Memlûklerden Altın Orda'ya giden elçileri esir alarak her iki devleti de karşısına alır (Vasary, 2008, s. 84-85). Ayrıca Altın Orda Devleti'nde İslamiyet resmi din olmasa da Berke Han

Müslümandır. Bu yüzden, Müslüman bir sultanın Hristiyan bir imparatorun esiri olarak kalmasına gönüllü razı gelmez. Tatar kuvvetleri karşısında Bizans mağlup olur. II. İzzeddin Keykavus, ömrünün kalanını memleketinden uzakta, Deşt-i Kıpçak topraklarında geçirir. Selçuklu sultanının burada yaşadığı süre zarfında neler yaptığına dair detaylı bilgi yoktur. Yine bu dönemde, II. İzzeddin Keykavus taraftarı olan ve aralarında Saru Saltuk'un da bulunduğu Türkmenler, Balkanlara geçerek Dobruca'ya yerleşir. Muhtemelen Dobruca'ya yerleşen Saru Saltuk ve ekibi buranın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkı sağlamıştır.

XV. yüzyıl müelliflerinden Ahmedî, Cengiz Han'dan bahseden nadir müelliflerdendir. Müellif, Putperest bir han olan Cengiz'in taş üstünde taş, baş üstünde baş bırakmadığını bize hatırlatır. Ayrıca Cengiz Han'ın topraklarını, oğullarına taksim ettiği bilgisini de vermektedir. Cengiz'in Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adında 4 oğlu vardır. Fakat müellif eserinde, Cengiz Han'ın oğullarından sadece Çağatay Han'ın adını verir. Aslında torunu olan Berke Han'ı da Cengiz Han'ın oğlu olarak gösterir. Cuçi'nin büyük oğlu Batu, Çağatay Han ile çağdaş olmasına rağmen Ahmedî, ondan hiç bahsetmez. Ayrıca Ahmedî, Cengiz Han'ın toprak bütünlüğünü ve paylaşımını anlatırken Bağdat'ı da dâhil eder. Oysa Hülagü Han Bağdat'ı 1258'de alır. Bağdat'ı, Cengiz'in toprak paylaşımının içerisinde göstermek gerçeği yansıtmaz. Altın Orda'ya dair *İskendernâme*'de yer alan bir diğer önemli olay da Canibek Han döneminde yaşanan Melik Eşref hadisesidir. Canibek Han'ın Melik Eşref olayındaki tutumu, İslamiyet'in bölgedeki koruyucusu olduğunun göstergesidir. Yukarıdaki bölümde Ahmedî'nin eserinde yer aldığı haliyle anlattığımız Melik Eşref olayını bir de Kırım'ın yerli kaynaklarına göre anlatmak yerinde olacaktır.

Tebriz'de hüküm süren Melik Eşref şeytana uyup öz kızı ile evlenir. Melik Eşref'in kızı dillere destan bir güzelliكتedir. Babası öz kızına âşık olur. Bu durum karşısında huzuru kaçan Eşref, ne yapacağını bilemez çareler arar. Sonunda Tebriz ulemalarına danışmaya karar verir. Onlara *"Bir Kimse ağaç dikse ve (ağacın) meyvesi yetişse kendisi mi yesin başkasına mı versin?"* Şeklinde bir soru yöneltir. Ulemalar bu soruya şöyle cevap verir: *"Kendisi de yese olur, başka kişiye de verse olur."* Melik Eşref'in bu soruyu sormaktaki asıl maksadı kendi kızı ile evlenmektir. Melik Eşref bu fetva üzerine kendi kızını eş olarak alır. Tebriz ulemaları ise yaşanan bu olayı Canibek Han'a bildirir. Ulemalar: *"Bu kişi bizden yalanla bir meselede (fikrimizi) aldı. Biz onun amacını bilmeden zahiren hüküm kıldık. Onun amacı ise kendi kızı imiş. Şimdi (o) kendi kızını aldı, bu kendi kâfir oldu. Bizlerde kâfire köle olmaktayız. Siz bugün İslam padişahısınız. Şimdi size vaciptir ki Müslümanların başından bu kâfiri defedesiniz."* Anlatılan rivayete göre, Canibek Han ikinci namazını kıldığı mescitte, bu şikâyeti dinler ve ardından çevresine âlimleri toplayarak sorar: *"Sizler bu söze ne dersiniz? Âlimlerin cevabı ise: Evet size vaciptir, bu kâfiri Müslümanların başından defedeceksiniz."* Canibek Han bu sözü işittikten sonra üç gün evine gitmez. Mescitte savaş hazırlıklarını yapar ve Tebriz üzerine sefere çıkar. Canibek Han, Melik Eşref'i öldürerek Tebriz ve Irak illerini alıp 30 yıl burada hüküm sürer (Ötemiş Hacı, 2009, s. 55-56).

Melik Eşref hadisesinin anlatıldığı bir diğer kaynak *Umdetü'l Ahbâr*'dir. Şirvan ve Tebriz hâkimi Melik Eşref'in çok güzel bir kızı vardır. Babası öz kızına âşık olur. Bunun üzerine Melik

Eşref: “bir kişi kendi yetiştirdiği ağacın meyvesini öncelikle kendisi yemelidir” diyerek kızını kendisine eş alır. Fakat bu olayı duyan ulema hemen harekete geçer. Ulemanın ileri gelenleri, süslü sözlerle döşenmiş bir mektup yazarak İdil’deki Saray şehrinde oturan Canibek Han’a gönderir. Canibek Han bu haberi mescitte alır. Bu işi çözmek için harekete geçer. Altın Orda hanı, 3 gün içerisinde ordu hazırlatıp sefere çıkar. Canibek Han Tebriz’deki Melik Eşref’in üzerine yürür. Melik Eşref öldürülür ve Canibek Han kendi memleketine döner. Tatar ordusu halktan hiç kimseye zarar vermez. Canibek Han’ın buradaki hâkimiyeti 30 yıl sürer (Abdûlgaffar Kırımî, 2014, s. 76-77).

Ötemiş Hacı ve Abdulgaffar Kırımî’nin eserlerinde anlatılan bu hadise paralellik gösterir. Fakat Ahmedî bu olayı daha farklı anlatır ve eserinde bu detaylara yer vermez. Ayrıca bu eserlerin her ikisinde yer alan Canibek Han’ın 30 yıl hâkimiyet sürmesi, gerçeği yansıtmaz. Çünkü Canibek Han 1340-1357 yıllarında tahtta kalmıştır.

Canibek Han’ın vefat etmesinin ardından Altın Orda Hanlığı, 20 yıl kadar taht kavgalarının yaşandığı buhranlı yıllar geçirir. Toktamış Han, 1379/80 yılında, hâkimiyetini sağlayarak bir düzen oluşturmayı başarır. Toktamış Han’ın Altın Orda’yı yeniden canlandırma süreci, Timur tehlikesinin belirmesi ile sonlanır. Osmanlı müelliflerinden İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde eserlerinde ikili arasındaki savaflara yer verir. Toktamış ve Timur, jeopolitik açıdan oldukça kıymetli olan Azerbaycan ve Harezm toprakları için karşı karşıya gelir. Altın Orda ve Timur Devleti arasında uzun yıllar savaş olur. Toktamış, Timur’un yıkıcı gücü karşısında başarılı olamaz. İdris-i Bitlisî, savaşın yaşandığı yer için Deşt-i Özbek adını kullanır. Oysa Altın Orda toprakları için yaygın olarak Deşt-i Kıpçak tabiri kullanılır. Eğer müellif, bütün Altın Orda topraklarını kastederek bu ifadeyi kullanıyorsa demek ki, onun gözünde Altın Orda, Özbek Han’ın ismiyle müsemma olmuştur.

Üzerinde durulması gereken bir diğer hususta, Kemalpaşazâde’nin eserinde geçen, “*Anadolu’dan da yardım gelmeyince*” ifadesidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin başında Yıldırım Bayezid vardır. Altın Orda hanı Toktamış, Timur’a karşı ittifak arayışına girer ve amacı Osmanlı ile bir ittifak oluşturmaktır (Kamalov-Mirgaliyev, 2008, s. 189). Toktamış Han, Osmanlı Devleti ile komşuluk ilişkilerinin iyi olmasına özen gösterir. Yıldırım Bayezid’e, elçiler ve ticaret kervanları gönderir. A. N. Kurat, Altın Orda ile Osmanlı’nın yakınlaşmasında, Timur tehlikesinin önemli bir faktör olduğunu ileri sürer. Ancak yaklaşan bu tehlikeyi ne Toktamış ne de Yıldırım Bayezid tam olarak idrak edemez. Nitekim her ikisi de Timur’a karşı bir ittifak oluşturamaz. Toktamış ve Yıldırım Bayezid bireysel olarak verdikleri mücadeleyi kaybeder (Kurat, 2019, s. 139). Kemalpaşazâde’nin eserinde yer alan bir önemli nokta da Timur’a karşı mücadele eden Aktay’ın, Yıldırım Bayezid’e sığınmasıdır. Tatar komutanı Aktay Timur’a yenilir. Bunun üzerine Özi Nehri’nin aşağı kısmına doğru kaçır (Nizamüddin Şâmi, 1987, s. 196). Büyük bir ihtimalle, 1398 yılında Aktay ve emrindeki Tatarlar Osmanlı’nın Tuna’da yer alan topraklarına gelerek Yıldırım Bayezid’e sığınır. Osmanlı sultanı, bu göçmenleri Tuna Nehri’nin güneyi ile Balkanlara

yerleştirir. Fakat çok geçmeden Yıldırım Bayezid fikrini değiştirerek Tatar ileri gelenlerini öldürtür. Sağ kalan Tatarlar ise Edirne civarına yerleştirilir (Kamalov-Mirgaliyev, 2008, s. 192). Kemalpaşazâde, Aktay'ın Anadolu'ya geldiğinden bahsetse de eserinde bu detaylara yer vermez. Toktamış ve Yıldırım Bayezid'in Timur tehdidine karşı neden ittifak oluşturmadıkları tam olarak tespit edilememektedir. Aslında Altın Orda ve Osmanlı aynı dini inanca sahip iki devlettir. Fakat Timur da Müslüman bir handır. Muhtemelen, bu sebepten dolayı, Toktamış ve Yıldırım Bayezid, Timur'a karşı din birliğine dayalı bir ittifak oluşturmaz. Bu devletler, İslamiyet'in yayılışına katkı sağlamaktan ziyade, kendi siyasi çıkarlarının zedelenmesi sonucu karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak Timur, bir taraftan Altın Orda Devleti'nin sonunu hazırlarken öbür taraftan 1402 Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti'ni Fetret Dönemine girmesine sebep olur.

Erken dönem Osmanlı kroniklerinde, tespit edebileceğimiz önemli noktalardan biri de Altın Orda'nın dini yapısıdır. Bilindiği üzere Moğollar pagan inancına sahip bir millettir. Onlar, Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmadan önce bu topraklarda da yaygın olan inanış paganizmdir (Kutlu, 2021, s. 39). Batu Han'ın inancıyla ilgili bir tespitte bulunmak zordur. Fakat farklı dinlere karşı hoşgörülü olduğu söylenebilir. Çünkü oğlu Sartak Hıristiyan, kardeşi Berke ise Müslümandır. Rubruk'un verdiği bilgilere göre Sartak'ın, dinini özgürce yaşadığı görülür (Rubruk, 2012, s. 52-56). Müelliflerin eserlerinde, Berke Han'ın Müslüman olduğu bilgisi tespit edilir. Fakat bu dini nasıl kabul ettiği hakkında detay yoktur. Deşt-i Kıpçak topraklarında, her ne kadar paganizm yaygın olsa da Müslüman olan İtil Bulgar Devleti'nden dolayı İslamiyet bilinmektedir. Altın Orda Devleti'nin büyük hanlarından olan ve erken dönem Osmanlı kroniklerinde bahsi geçmeyen Özbek Han döneminde İslamiyet, devletin resmi dini haline gelir (El-Ömerî, 2014, 112-114). İslamiyet ile Türk-İslam geleneğine uygun yaşam tarzı ve mimari yapılar Altın Orda hayatına girer. Deşt-i Kıpçak topraklarında, Medreseler, Camiler, Kervansaraylar, türbeler ve hanlar-hamamlar yapılır. Özbek Han'ın kaldığı yerden oğlu Canibek Han devam eder. O da Altın Orda'nın mamur hale gelmesi için çabalar. Ayrıca verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Canibek Han, İslamî kurallara son derece saygılıdır. Kıpçak, Rus, Bulgar, Başkırd ve Alman gibi halkların hâkimiyet altına alınması da Deşt-i Kıpçak'ta İslamiyet'in yayılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Sonuç

Orta Çağ'ın büyük ve güçlü devletlerinden olan Altın Orda Hanlığı, iki asırdan daha fazla doğuda İrtiş Nehri'nden batıda Dnyester Nehri'ne kadar olan sahada söz sahibidir. Altın Orda Hanları, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk topluluklarını egemenlikleri altına alıp, Ruslara karşı başarılı bir siyasi politika geliştirdiler. Batu Han, Cengiz geleneklerini terk etmeden bir düzen sağlar. Keskin Kılıcı, askeri başarısı ve cömert yapısı ile diğer milletler üzerinde güçlü bir izlenim bırakır. Ayrıca Batu Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nden elçi olarak gelen Naib Şemse'ddin'e "*Nizâmü'l-Mülk*" ve "*Salâhü'l-âlem*" gibi unvanları vermesi, Altın Orda'nın Anadolu'daki gücünün ve otoritesinin göstergesidir. Batu Han'ın kurmuş olduğu politik yapı Berke Han döneminde de devam etmiştir. Berke Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nden kaçan sultanları himayesine alıp koruması, Anadolu'da yaşananlara kayıtsız kalmadığının işareti olduğu gibi Altın

Orda'nın hamisi olduğunu da gösterir. Her ne kadar Moğollar, İlhanlı vasıtası ile Anadolu'ya hâkim olmaya çalışsa da Altın Orda'nın Anadolu üzerinde korku ve saygı uyandırıcı bir güç olduğu ortadadır. Özellikle Berke Han, İslamiyet'in manevi gücü ile siyasi başarılarını taçlandırır.

Altın Orda'nın güçlü, büyük ve adaletli hanlarından Canibek, yardım isteyenlere kayıtsız kalmayarak haksızlıkların karşısında durur. Tebriz halkını, Melik Eşref'in zulmünden kurtararak huzur sağlar. Öte yandan Harezmi ve Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşanan Timur-Toktamış mücadelesi Altın Orda Devleti'nin sonunu hazırlamış, Toktamış'ın Timur karşısında aldığı yenilgiler Altın Orda Hanlığı'nı yıpratır. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in, Timur tehdidinden kurtulmayı başaran Tatarları himaye etmesi, Osmanlı'nın gücünü gösterir. XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı kroniklerinde, Batu, Berke, Canibek ve Toktamış Han dönemlerine ait bilgiler olmasına rağmen, İslamiyet'i resmi din olarak kabul eden, hanlığı fetret yıllarından kurtararak altın çağına kavuşturan, imar ve bayındırlık faaliyetlerine önem veren Özbek Han'ın adının, incelediğimiz eserlerde geçmemesi ilginçtir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ele alınan eserlerde, Altın Orda tarihine dair veriler oldukça yetersizdir. Daha önceden de dile getirdiğimiz gibi bu durumun muhtemel sebeplerinden biri Moğolların Anadolu ile asıl temasının İlhanlı vasıtasıyla kurulmasıdır. Bir diğer muhtemel sebep ise Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Altın Orda Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ve çöküş sürecine girmesidir. Hal böyle olunca, Altın Orda ile Osmanlı arasında doğrudan siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda ikili ilişkiler kurulamamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ . (2014). *Umdetul-Ahbar*. (hzl. Derya Derin Paşaoğlu). Kazan.
- AĞAT, N. (1976). *Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502, Ek Olarak Şecere ve Tarih Düzeltmeleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- AHMEDÎ (1983). *İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*. (hzl. İsmail Ünver). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKA, İ. (2012). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATİK, K. (2001). *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN. (2020). *Şecere-i Terâkime-Türkmenlerin Soyağacı*. (çev. Arif Acaloğlu). İstanbul: Selenge Yayınları.

- ERİNKARLI, A. – ERCAN, A. B. (2022). “Altın Orda Devleti Siyasetinde Emir Nogay”. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*. VI/22: 263-272.
- GROUSSET, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*. (terc. Halil İnalçık). (yay. hzl. Ertuğrul Tokdemir-Mustafa Dönmez). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÜLENSOY, T. – KÜÇÜKER, P. (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İBN KEMÂL, (2000). *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter*. (hzl. Koji Imazawa). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İDRİS-İ BİTLİSÎ, (2008). *Heşt Bihîşt, I.ve II. Cilt*.(hzl. Mehmet Karataş vd.). Ankara: BETAV Yayınları.
- İNAN, G. (2011). *Rüstem Paşa Tarihi (H.699-968/M.1299-1561) (İnceleme-Metin vr.120b-vr.293b)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAFALI, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- KAFALI, M. (1979). “Toktamış”. *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*. XII/1: 412-420.
- KAMALOV, İ.-MİRGALİYEV, İ. (2008). “Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri”. *Akademik Bakış*. II/III: 187-198.
- KAMALOV, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KEMALOĞLU, İ. (2016). “Altın Orda Devleti”. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. (hzl. Hayrunisa Alan-İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 98-149.
- KEMALOĞLU (KAMALOV), İ. (2018). “Altın Orda Devleti”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları. 577-624.
- KEMAL PAŞA-OĞLU ŞEMSÜDDİN AHMED İBN-İ KEMAL (1991). *Tevârih-i Âli Osman II. Defter*. (hzl. Şerafettin Turan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KEMAL PAŞA-ZÂDE (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*. (hzl. Şefaettin Severcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KONUĞU, E. (1992).“Berke Han”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. V: 506-507.
- KURAT, A.N. (2019). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- KUTLU, F. (2021). "Berke Han Döneminde İslam Dininin Altın Orda Devleti'ne Etkisi". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. III/V: 37-47.
- ÖTEMİŞ HACI (2009). *Çengiz-Name*. (hzl. İlyas Kamalov). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MEVLANA MEHMED NEŞRÎ (2013). *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, (hzl. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- MİN HÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ. (2016). *Tabakât-ı Nâsırî-Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. (çev. Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi*. (2010). (çev. Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- NÜVEYRÎ. (1941). "Nihayetül İreb". *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. (hzl. W. De. Tiesenhansen). (çev. İsmail Hakkı İzmirli). İstanbul: Maarif Matbaası. 243-313.
- NİZMÜDDİN ŞÂMÎ. (1987). *Zafernâme*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, B. (2005). *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî Tebrîziyye, (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- RİZAEDDİN FAHREDDİN. (2003). *Altın Ordu ve Kazan Hanları*. (çev. İlyas Kamalov). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ROUX, J. J. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SARAY, M. (1989). "Altın Orda Hanlığı". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. II: 538-540.
- SPULER, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. (çev. Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL-ÖMERÎ. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l Ebsâr*. (çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- TÜYSÜZ, Ş. C. (2021). "Muzafferîler Tarihinde Şah Şüca (1358-1384)". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 67: 419-441.
- VASARY, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*. (çev. Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- VASARY, I. (2009). "The Jochid Realm: the Western Steppe and Eastern Europe". *The Cambridge History of Inner Asia, the Chinggisid Age*. (ed. Nicola Di Cosmo vd.). II. Cambridge: Cambridge University Press. 67-85.

- VERDİYEV, M. (2021). *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- YAZICIZÂDE ÂLİ (2009). *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, (hızl. Abdullah Bakır). İstanbul: Çamlıca Yayınevi.
- YAKUBOVSKIY, A. Yu. (2002). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. Hasan Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YUVALI, A. (2004). "Mengü Timur". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXIX: 138.

EXTENDED ABSTRACT

The Golden Horde Khanate, established in 1242 by Batu Khan in the territories owned by Juchi, Genghis Khan's eldest son, was one of the most influential and powerful Turkish empires of the Middle Ages. The state of the Golden Horde had a successful policy in the political, military, and economic fields. In particular, its cities with high commercial potential make it an influential player in trade between East and West. Although the Khanate of the Golden Horde has experienced periods of conquest and internal turmoil, it has endured under the leadership of skilled Khans. Khans such as Batu, Berke, Uzbek, Canibek, and Toktamish were important figures in the history of the Golden Horde. Berke was the first Khan to adopt Islam as his religion. However, Islam was declared the official religion by the Uzbek. Toktamish was the last powerful Khan involved in the collapse of the Golden Horde state. To the best of his ability, he tried to contain the disintegration. However, the defeats against Timur accelerated the collapse of the state. Although the Golden Horde Khanate ceased to exist in the first half of the XVth century, the state disappeared from history in the first quarter of the XVIth. The Golden Horde, which dominated the northern steppes of the Black Sea between the XIIIth and XVIth centuries, assimilated Turkish-Islamic customs due to the integration of Turkish communities and the adoption of Islam.

Because of its geographical location, the Golden Horde has always had historical ties to Anatolia. In the early years of the Golden Horde Khanate, links were established with Anatolia through the Seljuk Empire of Turkey. At a time when the Golden Horde was in decline and entering a period of collapse, the Ottoman Empire emerged as a new power. It is not possible to establish a strong relationship between the two nations because one is in decline while the other is on the rise. As a result, the works of early Ottoman historiographers provide only limited information on the history of the Golden Horde. Yazıcızade Ali, Ahmedi, Nesri, Idris-i Bitlisi, Kemalpaşazade, Rüstem Pasha, Lütfi Pasha, and Talikizâde Mehmed Subhi, Ottoman historians of the XVth and XVIth century, provide information about the Golden Horde Khanate in their works.

The *Tevarih-i Ali Selçuk*, written by Yazıcızâde Ali, is the earliest account of the history of the Golden Horde. This work specifically mentions Batu and Berke and describes how Batu

Khan dominated Desht-i Qipchaq and maintained Mongolian traditions. Batu, a powerful Khan, is pleased to honor embassy delegations from various countries. The Seljuk state of Turkey was also subjected to the rule of this formidable Khan. Berke, the first recognized Muslim Khan of the Golden Horde, rescued the Muslim Seljuk Sultan Izzettin Keykavus II from the custody of Christian Byzantium, thus demonstrating his role as the guardian of the Muslims. Ahmedi, one of the early writers, explains in his work *Iskendername* that Canibek acted as the defender of Islam. Canibek Khan is in charge of an expedition against Melik Ashraf, the ruler of Tabriz, who is accused of being against Islam and oppressing his people. The aim of the expedition is the shining of the light of Islam as well as the help of the people who need it. *Cihannüma*, written by Nesrî, is another XVth-century chronicle. Berke Khan has taken Izzettin Keykavus II under his patronage for this piece of work. The Seljuk sultan resided outside his native land for 18 years and ultimately passed away in Crimea.

In the works of Idris-i Bitlisi's *Hest Behist* and Kemalpasazade's *Tevarih-i Al-i Osman*, the Toktamish-Timur conflicts are discussed uniquely compared to other sources. Timur's desire for the territories under the rule of the Golden Horde led to conflict between the two Khans. In response to Timur's threat, Toktamish asked the Ottoman Khan, Yildirim Bayezit, for help, but the aid he was expecting did not come. Unable to withstand Timur's attacks any longer, the Toktamish lost the war, while some of the Tatar soldiers entered the Ottoman protectorate. On the one hand, Timur devastated the territories of the Golden Horde, and on the other, he caused the downfall of the Khanate.

BİR İNGİLİZ ASKERİ YETKİLİNİN 1814 SENESİ İLKBAHARINDA İSTANBUL'DAN SAMSUN'A UZANAN YOLCULUĞUNA DAİR NOTLARI

Nazlı MURZIOĞLU*
Ali Emre İŞLEK **

ÖZ

Doğu Hindistan Şirketi' (East Indian Company)'nin yürüttüğü etkili faaliyetler neticesinde Hindistan'da büyük bir iktisadi güce ve nüfuza ulaşan İngiltere, burada ulaştığı nüfuzu İran'da ve Kafkaslarda da devam ettirmek adına Rusya ile 19. yüzyıl başında yoğun bir mücadele içerisine girmiştir. Bu mücadelesini yürütürken iktisadi nüfuzunu diplomasi ile kullanması kendisine geniş bir hareket alanı açmış ve bilhassa İran'da, Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde görevli askeri uzmanlar önemli başarılar elde etmiştir. İranlı üst düzey yetkililer üzerinde büyük bir etkiye ve nüfuza ulaşmayı başaran askeri uzmanlar ve diplomatlar içerisinde, bu çalışmada konu edindiğimiz John Mac Donald Kinneir de bulunmuştur. Kinneir, Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde Birmanya'da ve Hindistan'da teğmenlik, yüzbaşılık gibi alt düzeydeki askeri görevlerde bulunduktan sonra John Malcolm'un başkanlığında İran'da faaliyet yürüten bir heyet içerisinde yer almıştır. Bu görevi sırasında İran coğrafyasının geniş bir kısmına seyahatler gerçekleştirmiş ve bu seyahatler esnasında aldığı notları 1813 senesinde kitaplaşmıştır. Hayatının geri kalan senelerinde diplomat kimliğiyle bu ülkede çalışmalar yürütecek olan Kinneir, istirahat etmek için gittiği memleketi İngiltere'den İran'daki vazifesine tekrar dönerken Osmanlı Devleti egemenliğindeki yerlere de uğramıştır. Anadolu'da ve Kıbrıs'ta 1813 ve 1814 senelerinde uzun seyahatler gerçekleştirmiş ve bu esnada tuttuğu notlar 1818'de yayınlanmıştır. Bu çalışmada Kinneir'in 1814 senesi ilkbaharında Anadolu'nun kuzeybatı ve kuzey kesimlerine doğru gerçekleştirdiği seyahatinde aldığı notlar, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde siyasi-iktisadi ve idari açılardan içerisinde bulunduğu vaziyet perspektifinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Doğu Hindistan Şirketi, John Mac Donald Kinneir, İstanbul, Samsun.

NOTES OF A BRITISH MILITARY OFFICIAL ABOUT HIS JOURNEY ON THE ROUTE FROM ISTANBUL TO SAMSUN IN THE SPRING OF 1814

ABSTRACT

England has been achieved a great economic power and influence in India as a result of the activities of the the East Indian Company and entered into an intense struggle with Russia for Iran and the Caucasus at the beginning of the 19th century. Used his economic influence together with diplomacy for carrying out this struggle opened up a wide field of action. And military experts who has been working for the East India Company, achieved significant successes. Among the military experts and diplomats who managed to achieve a great influence and influence on senior Iranian officials was John Mac Donald Kinneir, whom we will focus on in this study. After serving in low-level military positions such as officer and captain in Burma and India within the East India Company, has been took a part in a delegation operating in Iran under the chairmanship of John Malcolm. During this duty, he traveled to a wide part of Iran and the notes he took during these travels were compiled into a book in 1813. Kinneir, who will work in this country as a diplomat for the remaining years of his life. Visited some places which have under the rule of the Ottoman Empire when he was returning from England to Iran to restart his duty. He made long travels in Anatolia and Cyprus in 1813 and 1814, and the notes he took during this time were published in 1818. In this study, the notes

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun. ORCID: 0000-0001-6572-8586, E-Posta: nazli.murzioglu@omu.edu.tr

** Dr. Araş. Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun. ORCID: 0000-0002-5873-5865, E-Posta: ali.islek@omu.edu.tr

taken by Kinneir during his trip to the northwestern and northern parts of Anatolia in the spring of 1814 will be evaluated in the perspective of the political, economic and administrative situation of the Ottoman Empire in this period.

Key Words: England, East Indian Company, John Mac Donald Kinneir, İstanbul, Samsun.

Giriş

Bu makalede 1814 senesinde Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimlerinde gerçekleştirdiği gezi ve gözlemleri bağlamında konu edinilen John Mac Donald Kinneir, 1782'de İskoçya'da dünyaya gelmiştir. Henüz 20'li yaşlarının başında iken Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company) içerisinde teşkil edilen askeri birliğe dahil olmuş; Birmanya ve Hindistan'da teğmen, yüzbaşı gibi farklı rütbeler altında görev yapmıştır.¹ 19. yüzyıl başlarında siyasi olarak karışık durumda bulunan İran'a, Rus nüfuzunun yayılmasının engellenmesi ve İngiliz menfaatlerinin zedelenmemesi amacıyla gönderilen bir ekip içerisinde yer almıştır. John Malcolm'un başkanlığı altındaki bu ekip, Hindistan'ın kuzeyine yönelik olarak yürütülecek olan olası bir Rus-Fransız ittifakının engellenmesi amacıyla da faaliyetlerini yürütmüştür.

Kinneir, Malcolm'un heyetindeki görevinden sonra da İran'da İngiltere'nin siyasi-ticari ilişkilerinin korunması ve Şah nezdindeki nüfuzun ettirilmesi amacıyla vazifelendirilmiştir. 1808 senesindeki ilk vazifesinden 11 Haziran 1830'da Tebriz'de ölümüne kadar geçen sürecin çok büyük bir kısmında İran'da bulunmuş ve bir anlamda, hayatını İngiltere'nin menfaatlerinin korunmasına vakfetmiştir. Bu süreç içerisinde en önemli vazifesini, İran ve Rusya arasında 1828 senesinde imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın koşullarının İran lehine şekillendirilmeye çalışılması teşkil etmiştir. Antlaşmanın imzası sonrasında gerek İran gerekse Rus tarafı nezdinde saygınlık ve itibarını korumuştur. Antlaşmanın imzalanmasını takip eden aylarda Şah tarafından, İran'ın en itibarlı nişanı (madalyası) durumundaki Aslan ve Güneş nişanı kendisine takdim edilmiştir. 17 Kasım 1829 tarihinde ise ülkesi İngiltere'nin bölgedeki saygınlığını; siyasi ve ticari menfaatlerini korumasının karşılığı olarak "Sir" ünvanı ile taltif edilmiştir. (Folkner, 2004, s.744 ve Melville, 2018, ss. 70-72).

Askeri-diplomatik kariyerinde büyük bir yere sahip olacak İran'daki vazifesine, yukarıda değinildiği üzere John Malcolm'un başkanlığındaki heyette bulunma ile başlayan Kinneir, bu görev esnasında İran coğrafyasını dolaşarak halkın içinde bulunduğu koşullar, ülkenin coğrafi durumu, yer altı ve yer üstü kaynakları hakkında bilgi toplamıştır.² Seyahatleri esnasında top-

¹ East Indian Company (Doğu Hindistan Şirketi), günümüz ekonomik-siyasi yaşamında büyük bir güce sahip olup; sermaye ve insan kaynağı bakımından birçok devletten daha geniş bir imkâna sahip bulunan çok uluslu şirketlerin öncülerindedir. Hindistan gibi çok geniş bir coğrafyada İngiliz iktisadi ve siyasi hâkimiyetinin kurulmasında ve bölgenin sömürgeleştirilmesinde rol sahibi olan en önemli aktördür.

² Doğu Hindistan Şirketi'nin önemli yetkililerinden biri olan John Malcolm, İran'ı yönetmekte olan Kaçar Hanedanı'nın başındaki Fetih Ali Şah ile ilişkiler tesis etmek amacıyla görevlendirilmiştir. Malcolm'un, Kinneir'in de içerisinde yer aldığı bir heyetle birlikte Şah nezdindeki bu girişimleri, İngiltere'nin bu yüzyıl boyunca İran'ın siyasi hayatında oynayacağı rolün şekillenmesi açısından oldukça önemlidir. Heyetin başkanlığını yürüten Malcolm'un

ladığı bilgileri *A Geographical Memoir of the Persian Empire* başlığı altında toplayarak kitaplaştırmış ve 1813 senesinde Londra'da yayınlamıştır. İran'daki bu ilk görevinin ardından Musul, Diyarbakır, Ankara güzergahı üzerinden İstanbul'a ulaşmış ve buradan deniz yoluyla İngiltere'ye dönmüştür. İngiltere'deki istirahatının ardından tekrar İstanbul'a gelmiş ve 1813 ve 1814 senelerinde Anadolu'da ve Kıbrıs'ta geziler gerçekleştirmiştir. Bu gezilerinde elde ettiği izlenimleri ise *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814* başlığı altında kitaplaşmış ve 1818'de Londra'da yayınlanmıştır.³

Kinneir'in incelememize konu edindiğimiz bu eseri, İngiltere'nin 19. yüzyılda Osmanlı ve İran coğrafyalarında etkisini artırma çabasına ayna tutması ve Rusya'nın bu bölgelerdeki nüfuzunu azaltmaya yönelik olarak izleyeceği siyasete altyapı sağlayacak olan bilgi ve verilerin temin edilmesi yönüyle önemlidir.⁴ Kafkasya, İran ve Anadolu'da, Kinneir'den önce de çeşitli mesleklere ve unvana mensup İngiliz araştırmacı veya maceraperest seyahat gerçekleştirmiştir. Nitekim, Kinneir'in seyahatini gerçekleştirdiği tarihten çok kısa bir süre önce, 1808 senesi sonlarında James Morier'de İran'a gitmiş ve izlenimleri 1812 senesinde Londra'da kitap olarak yayınlanmıştır.⁵ Morier, İran coğrafyasında 1810-1816 seneleri arasında birkaç defa daha gerçekleştirdiği seyahatlerini yeni bir başlık altında ve daha zengin bir anlatımla 1818 senesinde

1815'te yayınlanan *The History of Persia, from the most Early Period to the Present Time: Containing an Account of the Religion, Government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom* başlıklı eseri, İngiliz siyaset adamlarının daha sonraki süreçte bölgeye yönelik siyasetlerinin şekillenmesi oldukça önemli bir yere sahiptir. Malcolm'un başkanlığındaki heyette yer alan Kinneir'in de yine İran coğrafyası ile ilgili olarak *A Geographical Memoir of the Persian Empire* ismiyle bir eser kaleme aldığı dikkate alındığında, Fetih Ali Şah nezdine gönderilen bu heyetin İngiliz emperyal politikalarının İran örneğinde şekillenmesinde ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Heyetin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. (Stebbins, 2017, ss. 1-2, 15-16 ve 32-33).

³ Kitabın tam künyesi *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814 - With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand* şeklindedir. Kinneir'in her iki eseri de Doğu'nun egzotizmüne dair ilerleyen süreçte daha birçok kitabın yayıncısı olacak olan John Murray tarafından kendi ismi ile anılan yayınevinde basılmıştır.

⁴ Rusya'nın, Türkmençay Antlaşması ile Kafkasya'nın güneyinde ve İran'ın kuzey-batı kesimlerinde geniş bir alan üzerinde nüfuz kurmayı başarması İngiltere nezdinde büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Bu durumun önünü alabilmek ve bölgede etnisite, din ve mezhep anlamında farklı aidiyetlere sahip olan irili ufaklı grupları ilerleyen süreçte yanına çekebilmek amacıyla Batum, Trabzon, Erzurum, Musul, Bağdat gibi Osmanlı Devleti egemenliğindeki yerlerde birbiri ardınca konsolosluklar açılmıştır. Zikredilen bölgelere tayin edilen konsoloslar ve yardımcıları, görev mahallerine yakın yerlere seyahatler gerçekleştirerek bölgedeki halklar, üretimi yapılan ürünler, değerli madenler hakkında bilgiler toparlamış ve bunları Londra'daki üst düzey makamlara rapor etmiştir. İngiltere'nin bölgede nüfuzunu artırmaya yönelik olarak yukarıda yer verilen adımları attığı bu senelerde, yakın bir tarihte kurulmuş olan Royal Geographical Society'e üye bulunan bilim adamlarınca da Anadolu'daki yerleşim yerlerine yönelik geziler gerçekleştirilmiştir. (Yılmaz, 2019, ss. 326-328). Zikredilen bu gelişmeler, İngiliz devlet adamları ve kurumları nezdinde Anadolu, Kafkaslar, İran ve Mezopotamya'nın tarihsel ve aktüel durumuna dair geniş bir veri ağının oluşmasını beraberinde getirmiştir.

⁵ Eserin künyesi şöyledir: *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*'dur.

tekrar kitaplaştırmıştır.⁶ 1824'de yayınlanan İsfahanlı Hacı Baba isimli eseri de, İran'a dair İngiliz ve Batı Avrupa kamuoyunda var olan ilginin artmasına ve daha gerçekçi bir anlatım üzerinden şekillenmesine katkıda bulunmuştur.⁷

Morier'in zikrettiğimiz bu eserleri, Kinneir'in 1813'de *A Geographical Memoir of the Persian Empire* başlığı altında yayınlanan eserine nispetle, daha sonraki tarihlerde İran'a seyahat gerçekleştiren seyyahlar veya burada görevlendirilen olan diplomatlar nezdinde daha fazla öneme sahip olmuştur.⁸ Fakat Kinneir'in kendisinden sonraki gezginler, diplomatlar nezdinden asıl itibar gören eseri bu çalışmada konu edindiğimiz *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814* başlığı altındaki kitabıdır. Anadolu'nun, Ermeniler, Kürtler, Asuriler, Nasturiler, Keldaniler gibi İngilizlerce kadim kabul edilen ve haklarında henüz yeterli bilgi bulunmayan halklarını keşfetmeye yönelik olarak 1820'lerden itibaren Doğu Anadolu'ya, İran'a ve Mezopotamya'ya seyahat gerçekleştiren hemen hemen tüm gezginlerin nezdinde bir başucu kitabı olarak daima bulunmuştur. Kitabın, İngiltere'deki ilk baskının yapıldığı yıl olan 1818 senesinde Fransa'da, 1819'da Hollanda'da ve 1821'de Almanya'da basımının gerçekleştirilmesi Osmanlı coğrafyasına yönelik Batılı ülkelerin kamuoylarında var olan ilgiyi yansıttığı gibi, yazarın değerlendirmelerine ne denli önem verildiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Bu makalemizde, Kinneir'in seyahat literatüründeki önemine kısmen temas ettiğimiz kitabının, 255-307. sayfaları arasındaki iki bölüme karşılık gelen bir kısmı okunup, değerlendirilmiştir. Kitabın 255-285. sayfaları arasındaki IX. bölümünde seyyah, İstanbul'dan Kastamonu'ya

⁶ 1818'de Londra'da yayınlanan eserin künyesi, *A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816* şeklindedir.

⁷ James Morier, İzmir'de ticari faaliyetlerde bulunan tanınmış İngiliz tüccarlardan olup, ilerleyen senelerde Doğu Hindistan Şirketi'nin İstanbul'daki temsilciliğini yürütecek olan Isaac Morier'in oğludur. Maceraya olan tutkusu ve İran'ın kültürel-edebi yaşamına dair Avrupa'nın entelektüel çevrelerindeki merakın kendisine de sirayet etmiş olması sebebiyle, bu ülkeye birkaç defa seyahat gerçekleştirmiştir. 1806 senesinde henüz 20'li yaşlarının ortasında iken İzmir'de ticari işlerini sürdüren ailesinin yanından ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Bu esnada babasının da Doğu Hindistan Şirketi'nin İstanbul'daki temsilcisi olarak atanmış olması, doğup büyüdüğü İzmir'den ayrılarak yeni yerler görmeye dair isteğini yerine getirebilmesine imkân tanımıştır. İstanbul'da, Doğu Hindistan Şirketi'nin eski temsilcisi Harford Jones ile tanışmıştır. Jones'un, İran'da çeşitli anlaşmalar yaparak İngiltere'nin siyasi-ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik girişimine kral III. George tarafından 1807 senesinde izin verilmiştir. Morier, Harford Jones'un önderliğindeki heyet içerisinde sekreter olarak görev alarak 1808 senesinde İran'a ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. 1808-1820 seneleri arasında İngiltere ve İran nezdinde karşılıklı olarak ziyaretlerde bulunan heyetler içerisinde yer almıştır. (Hanılçe, 2020, ss. 409-419).

⁸ Morier'in yanısıra, Sir Robert Ker Porter'in 1821'de yayınlanan eseri de, İran'a seyahat gerçekleştiren İngiliz seyyahlar ve diplomatlar nezdinde kıymete sahip olmuştur. (Hanılçe, 2020, ss. 415-416) Bu dönemde, İran coğrafyası hakkında eser kaleme alan bir diğer isim ise, Kinneir'in İran'daki elçilik vazifesi devam etmekte iken, maiyetine askeri ateşe olarak atanan James Erward Aleksandr'dır. James Erward Aleksandr, vazifesine atanmasını takip eden birkaç aylık zaman diliminde izne ayrılmış ve Osmanlı Devleti egemenliğindeki bölgelerden geçerek memleketi İngiltere'ye varmıştır. Memleketine döndüğünde, Birmanya, Hindistan ve İran'daki askeri deneyimleri ile 1826 senesi sonbaharında Osmanlı Devleti hükümrânlığındaki bazı yerlere dair notlarını içeren *Travels From India to England* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eseri 1827'de Londra'da yayınlanmıştır. Hayatı, askeri ve diplomatik kariyeri hakkında detaylı bilgi için bk. (Hanılçe, 2019, ss. 67-79).

önce deniz, ardından kara yoluyla gerçekleştirdiği seyahate dair notlarına yer vermiştir. 286-307. Sayfaları arasındaki X. bölümünde ise yolculuklarının Kastamonu'dan Samsun'a kadar olan kısmında başlarından geçen hadiseler ve çeşitli konulara dair gözlemlerine yer vermiştir. Kitabın IX ve X. Bölümlerinde yer alan hadiseler ve gözlemler, kariyerinin henüz başında bulunup, daha sonra İran'da şah nezdinde büyük bir itibara sahip bir diplomat olacak genç bir askerin Osmanlı idaresine, mahalli yöneticilere, imparatorluğun Rumeli ile birlikte ana gövdesi durumdaki Anadolu'nun içinde bulunduğu sosyal-ekonomik şartlara dair verileri ihtiva etmesi yönüyle önem arz etmektedir. Kinneir'in makalemizde konu edindiğimiz bu kitabı, farklı konulara, meselelere dair meydana getirilen Türkçe akademik çalışmalarda referans gösterilen, iyi bilinen bir eser durumdadır. Türkçe akademik literatürde tarih, coğrafya, sanat tarihi gibi farklı disiplinlere mensup araştırmacılar tarafından çok fazla referans gösterilmiştir. Monografiler, doktora-yüksek lisans tezleri, makaleler... gibi çeşitli başlıklar altında toplayabileceğimiz bu çalışmalar, Kinneir bibliyografyası ortaya çıkaracak ölçüde genişliğe sahiptir. Fakat bu kadar geniş bir ölçekte referans gösterilmesine karşılık olarak Kinneir'in kim olduğuna, hangi amaçla Anadolu'ya geldiğine ve eserini nasıl bir siyasi atmosfer içerisinde kaleme aldığına dair, zikrettiğimiz yelpazedeki akademik çalışmalarda hemen hiçbir değerlendirmede bulunulmamıştır. Bu makalemizde, Kinneir'in askeri-diplomatik kariyerine, İran'da İngiltere'yi nasıl bir konumda temsil ettiğine dair bilgilere yer vererek ve eserini hangi koşullar içerisinde kaleme aldığını değerlendirerek literatürde yer alan bu eksikliğin kısmen de olsa giderilmesi amaçlanmıştır.⁹

1.1814 Senesi İlbaharında Gerçekleşen Seyahatin Güzergahı

Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimleri üzerinden İran'a varmak amacıyla gerekli hazırlıkları yürüten Kinneir ve beraberindekiler, yolculuklarına İstanbul'dan başlamıştır. 29 Nisan 1814 tarihinde İngiltere'nin elçilik binasının bulunduğu Büyükdere'den Rum bir kaptanın gemisine binmiş ve Ereğli'ye varmak üzere yola çıkmışlardır. Fakat, İstanbul Boğazı'nın kuzey kesimindeki Riva'yı henüz terk edip Karadeniz'e doğru açıldıklarında, fırtınanın yaklaşmakta olduğunu anlayarak yolculuklarına devam edememişlerdir. Bu durum sebebiyle yolculuklarının tehirlenmesini istemediklerinden ve geminin ücretinin peşin olarak ödenmesinden dolayı rotalarını değiştirmişlerdir. Bindikleri gemi ile Kadıköy, Kartal, Tuzla, Gebze istikametini takip ederek İzmit'e varmışlar ve yolculuklarının buradan sonraki kısmı karadan devam etmiştir. (Kinneir,1818, ss. 252-257).

Kinneir ve beraberindekilerin Karadeniz'de patlak vermesi muhtemel bir fırtına sebebiyle yolculuklarına devam edememelerinin dönemin şartları ile birkaç açıdan ilgisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1814 senesinde, Karadeniz'in henüz büyük tonajlı gemilere, alt yapıları kurulmuş iskele ve limanlara, büyük sermaye ve organizasyon ağına sahip taşımacılık şirketlerine ev sahipliği yapmamasıdır. 1838 tarihinde imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Karadeniz'deki liman ve iskelelerin uluslararası taşımacılığı entegre olmasında bir kilometre taşı

⁹ Doğrudan Kinneir'i ve eserlerini konu edinen akademik çalışmaların sayısı Ayşegül Kuş'un bir makalesi, bir kitap bölümü ile Mehmet Köseoğlu'nun kısa bir kitap bölümünden ibarettir. Zikredilen çalışmaların künyeleri şöyledir: (Kuş, 2019, ss. 381-398); (Kuş, 2022, ss. 231-253); (Köseoğlu, 2018, ss. 202-207).

hükümündedir. Karadeniz'in insan ve emtia taşımacılığında rolünün artmasını sağlayan ikinci önemli dönüm noktası Kırım Harbi'dir. Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak Rusya'ya karşı hareket eden İngiltere ve Fransa'nın bandırasını taşıyan ticari gemilerin Karadeniz'deki ticaret hacimleri, bu savaşı takip eden senelerde büyük artış göstermiştir. Karadeniz'deki liman ve eskilerin uluslararası taşımacılıktaki payını ve etkinliğini artıran ikinci önemli husus ise Lloyd, Messagerie, Ropit gibi devlet-özel sektör güdümündeki büyük şirketlerin düzenli olarak Batum, Trabzon, Samsun, Varna, Köstence, Odessa gibi limanlardan İstanbul, Selanik, İzmir, Marsilya gibi uzak mesafedeki yerlere birbirine entegre hatlar vasıtasıyla bağlanması ve böylece seferlerin gerçekleştirilmesidir. Bu gelişmelerin neticesi olarak seferlerin sayısında yaşanan artış, insan ve mal hareketliliğinde olağanüstü bir artışı beraberinde getirmiştir.¹⁰

Karadeniz'de denizyolu taşımacılığının ne denli geliştiğine dair verdiğimiz bu bilgileri, Samsun'a farklı tarihlerde gelen iki seyyahın yolculukları üzerinden değerlendirmek de mümkündür. Kinneir'den elli sene sonra, 1864 senesinde Amerikalı misyoner Henry von Lennep Samsun'a gelmiştir. Yeni atanmış olduğu vazifesi için Tokat'a gitmek durumunda bulunan Lennep, önce İzmir'den bir buharlı ile İstanbul'a gelmiştir. Burada çeşitli ziyaretlerde bulunduktan sonra 6 Mayıs 1864 cuma gününde İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıkmış ve 8 Mayıs günü sabah saatlerinde buraya ulaşmıştır. Eserinde, sadece iki gün süren bu yolculuğunun nasıl rahat ve konforlu geçtiğine dair anekdotlara yer vermiştir. İzmir'den İstanbul-Samsun'a kadar deniz üzerinde gerçekleşen yolculuğunun tüm süresi 28 Nisan-10 Mayıs 1864 tarihleri arasındaki on bir güne karşılık gelmektedir. (Lennep, 1870, ss. 19-20 ve ss.40-41). Verdiğimiz bu bilgiler Kinneir'in kara yolu ile gerçekleştirdiği yolculuğunun süre ve konfor anlamında ne kadar zahmetli olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, aradan geçen elli senelik zaman diliminin ulaşım alanında nasıl önemli gelişmeleri beraberinde getirdiğini kıyaslayabilmek anlamında da önemlidir.

Kinneir ve beraberindekiler 1814 senesinde gerçekleştirdikleri seyahatleri esnasında yarıkarıda yer verilen gelişmeler henüz yaşanmamış olduğundan, çok daha büyük emek ve zaman sarfını gerektiren kara yolculuğuna katlanmak durumunda kalmıştır. İzmit'ten başladıkları kara yolculuğunda birkaç gün içerisinde Sapanca'ya gelmişlerdir. Buradan Bolu-Gerede taraflarına devam etmek istemişlerse de karların erimesiyle yol güzergahı üzerindeki nehirleri geçmelerinin zor olduğuna karar vermişlerdir. Bu sebeple Geyve ve Mudurnu yönünü takip ederek yani bir anlamda güzergahlarının dışına çıkıp güney istikametinden dolanarak Bolu'ya varmışlardır. Bolu'da bir gece dinlendikten sonra yolculuklarına devam etmişler ve 10 Mayıs 1814 akşamında Gerede'ye ulaşmışlardır. Gerede'den sonra Ilgaz civarına gelmişler ve buradan yönlerini kuzeye çevirerek Kastamonu'ya ulaşmışlardır. 17 Mayıs tarihinde Taşköprü'ye doğru yola çıkmışlar; Vezirköprü, Havza, Kavak istikametini takip ederek 23 Mayıs 1814'te akşam saatlerinde

¹⁰ 2010'lu senelerden itibaren Lloyd, Message Maritime, Ropit gibi özel-yarı özel nitelikteki büyük vapur şirketlerinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in bilhassa güney kıyılarındaki limanlara-iskelelere düzenledikleri seferlere dair kaleme alınan kıymetli monografiler, Karadeniz'in uluslararası insan-mal taşımacılığına nasıl entegre olduğuna dair geniş bir bilgi birikiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Samsun'a gelmişlerdir. Samsun'da bir gece istirahat ettikten sonra sabah saat dokuz civarında Çarşamba'ya doğru yola koyulmuşlardır.

İzmit'ten itibaren dağları, tepeleri aşmak suretiyle 1814 senesi Nisan ayı sonları ve Mayıs ayı başlarında gerçekleştirilen bu seyahat, İstanbul ile Anadolu'nun kuzey, doğu ve orta bölgeleri arasındaki ulaşım-haberleşme imkânlarının nasıl bir vaziyette bulunduğunu ortaya koyması yönüyle önemlidir. İzmit'ten Samsun'a kadar uzanan güzergâh, İstanbul'dan Anadolu'nun içlerine, İran'a, Irak ve Suriye havalilerine doğru devam eden yol ağının üç ana kolundan birini teşkil etmektedir. Bu kollardan ilki İstanbul-Üsküdar-Gebze-İzmit-Sapanca-Sakarya istikameti takip edildikten sonra Bolu, Gerede, Çerkeş, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum yönünde doğuya uzanmakta ve Anadolu'daki üç önemli yol güzergahının (kolun) en kuzeydekiğini teşkil etmektedir. Sapanca'dan güneye doğru inerek Geyve, Taraklı, Göynük istikametine müteakiben Nallıhan, Beypazarı, Ayaş üzerinden Ankara'ya ve Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine doğru uzanan kesim ise orta kolu teşkil etmektedir.¹¹

Sapanca'daki istirahatlerinden sonra yollarına devam eden Kinneir ve beraberindekiler, seyahatlerini en kısa biçimde devam ettirebilecekleri Sakarya, Bolu istikametini takip ederek kuzeydeki (sol) kolu takip etmek istemiştir. Fakat son zamanlarda yoğun bir şekilde yağan yağmurlar sebebiyle Sakarya (nehrinin) kıyılarında taşkınlar olduğunun ve nehrin geçilemez durumda olduğunun Sapanca'daki menzil ağası tarafından kendilerine bildirilmesi sebebiyle daha uzun ve dolambaçlı bir güzergâh olan Geyve, Taraklı, Göynük istikametinde yolculuklarını devam ettirmeye karar vermişlerdir. Güzergahlarının bu şekilde uzayacak olması Kinneir'i rahatsız etmemiş; bilakis daha önce geçmemiş olduğu yerlerden geçecek olmaları sebebiyle memnun olduğunu eserinde belirtmiştir (Kinneir, 1818, ss. 260-261).

2.Eslerinde Referans Aldığı Antik Dönem Yazarları

Kinneir ve beraberindekilerin İstanbul'dan Samsun'a uzanan yolculuklarında şahit oldukları hadiselerle değinmeden önce temas etmemiz gereken hususlardan biri, eserde referans gösterilen antik dönem yazarlarıdır. Kinneir eserinde ziyaret ettiği İzmit, Mudurnu, Bolu, Kastamonu gibi şehir ve kasabalar ile Paflagonya gibi daha geniş bir alanı kapsayan bölgelerin erken dönemleri hakkında bilgi verirken en fazla Strabon'dan alıntıda bulunmuştur. Strabon, "Geographia" isimli eserinin gerek Latince aslına rahatlıkla ulaşılabilmesi gerekse İngilizce, Fransızca gibi ulusal dillere çevrilmiş olması sebebiyle, yalnızca Kinneir'in değil; 18-20. yüzyıllarda Osmanlı devleti egemenliği altında bulunan beldelere, ülkelere seyahatler gerçekleştiren Batılı gezginlerin hemen tamamının referans aldığı en önemli isim olmuştur. Batılı gezginlerin eserlerinde yer alan geniş tasvirler ve dağ, nehir, kalelerin isimlerine, buldukları mevkilere dair yapılan doğru tespitler, Osmanlı coğrafyasındaki herhangi bir bölgeye gerçekleştirdikleri seyahatleri öncesinde "Geographia" isimli eseri dikkatlice okuyup notlar aldıklarını ortaya koymak-

¹¹ Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı coğrafyası genelinde ulaşım ve haberleşmenin sağlandığı en önemli müessese konumundaki menzil teşkilatı büyük bir organizasyon ağına ve idari-mali yapılanmaya sahipti. Bu teşkilatın tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve ana yol güzergâhları hakkında detaylı bilgi için bk. (Halaçoğlu, 1991, ss. 146-155).

tadır. Bu makalemizde konu edinilen Kinneir örneğinde olduğu üzere, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Taş Köprü, Samsun gibi yerlerde genellikle yirmi dört saatlik bir zaman dilimini dahi geçirmeden bulunan seyyahların, bu yerlerin tarihsel süreçteki durumlarına, seyahatini gerçekleştirdiği döneme dek ulaşmayı başaran antik yerleşimlerine (harabelerine) ve eserlerine dair tafsilatlı bilgiler verebilmeleri mümkün değildir.

Kinneir'in eserinde referansta bulunduğu bir diğer isim ise, Roma dönemi tarihçisi ve filozofu Plinius'tur. Antik dönemdeki ismi Nicomedia olan günümüz İzmit şehrinin kuruluş ve gelişim safhalarına dair verdiği bilgilerin büyük bir kısmını Plinius'a dayandırmış ve onun şehrin mimari yapılarına ilişkin aktardığı bilgilerle kendisinin şehre geldiği dönem arasında hangi farklılıkların ortaya çıktığını belirtmiştir.¹² Eserinin bir diğer kısmında ise, Amisos şehriden bahsederken Plinius'un tanıklığına başvurmuş ve bölgenin yerel halkının bu şehri nasıl tanımladıklarına değinmiştir. (Kinneir, 1818, s. 304).

Kinneir'in eserinde referansta bulunduğu bir diğer antik dönem yazarı Herodotus'tur. Amisos şehri ve Pontus Krallığı'nın tarihçesine dair verdiği bilgileri Herodotus'tan almış ve geniş alıntıda bulunmuştur. Herodotos'u referans göstererek, Amisos'un kuzeyden Karadeniz, güneyden Kapadokya ve Galatya, doğudan Iris (Yeşilirmak) ve batıdan Halys (Kızılırmak) ile çevrilmiş durumda olduğunu belirtmiştir. Yine Herodotos'a atıfla, bölgenin adının, şu anda Karadeniz olarak zikdedilen Pontus Euxinus'tan veya Pontus isimli bir kraldan miras aldığına dair iddialara yer vererek ilk Yunan yerleşimleri zamanında buranın yerlilerine Leuco-Syrii (Beyaz Suriyeliler) denilmekte olduğunu ve bu ismin Kapadokya'nın tüm yerlilerinin ortak bir adı durumunda bulunduğunu belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 306).

Kinneir, eserinin incelememize konu olan kısımlarının dışında ise yine Antik dönem yazarları olan *On Binlerin Yürüyüşü* isimli eserin yazarı Xenophon'dan, M.Ö. 1. Yüzyılda yaşamış olan Yunan tarihçi Diodorus Sicilus'dan, Büyük İskender'in Tarihi isimli esrin yazarı olan Romalı tarihçi Quintus Curtius'dan ve M.S. 2. Yüzyılın başlarında ölen Mestrius Plutarchus'dan alıntılarda bulunarak Çarşamba, Terme, Ünye gibi yerlerin eski dönemlerine dair bilgilere yer vermiştir. (Köseoğlu, 2018, ss. 204-205).

3. Yolların Fiziki Durumu ve Güvenliğine Dair Tespitleri

İstanbul'dan yola çıkarak uzun ve zahmetli bir yolculuk sonunda İran'da varan Kinneir'in eserinde yer yer temas ettiği konularda birisi kaçınılmaz olarak yolların fiziki durumu, kaldıkları menzilhanelerin veya hanların temizliği ve güvenli bir şekilde yolculuk edip etmedikleridir. Seyyahın belirttiğimiz bu hususlara dair anlatısı eleştirilerle doludur ve eserinin gerekli gördüğü hemen her kısmında bunlara yer vermiştir. Yolculuklarının İstanbul'dan Samsun'a uzanan

¹² Kinneir, İzmit'e dair anlatımında, Plinius'un tanıklığına başvurur ve bir su kemerinden, amfityatrodan ve bir tapınaktan bahsettiğini belirtir. Fakat bunlardan günümüze hiçbir izin ulaşmadığına ve eski Nicomedia'dan geriye kalan tek şeyin eski bir kilise olduğuna değinir. Bugünkü şehir yine kendi anlatımına göre, körfezden yükselen bir tepenin yamacında yer almaktadır ve Konstantinopolis tarzında, esas olarak ahşaptan inşa edilmiştir. (Kinneir, 1818, ss. 256-257).

kısmına dair anlatısında ise yollarının fiziksel durumunun kötülüğüne dair eleştirilerinden birini Sapanca'dan Sakarya tarafına gidememeleri ile ilgili olarak zikretmiş ve bu durumu şöyle eleştirmiştir:

“... Ağa haber göndererek atların hazır olduğunu; fakat son zamanlarda yoğun bir şekilde yağan yağmurlar sebebiyle Sakarya nehrinin kıyılarında taşkınlar olduğunu ve nehrin geçilemez durumda bulunduğunu bildirdi. Bu durum, kış mevsiminde ve ilkbaharda sıkça yaşanan bir durumdur ve yolların bakımının böylesine ihmal edildiği bir memlekette başka türlü de beklenemezdi. Bizim dışımızda en az 50 kişi daha bu durumdan dolayı alıkonulmuştur.”

Yolculuklarının yine bu bölümünde konakladıkları menzilhane ve hanların temiz olmayışına dair eleştirisini ise bugüne kadar konakladıkları yerler içerisinde en pis olanının Geyve'de konakladıkları han olduğunu belirterek aktarmıştır (Kinneir, 1818, s. 263). Kinneir'in eleştirilerinden nasibini alan bir diğer husus ise yolculuk eden kimselerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına gerek menzilhaneadaki görevlilerin gerekse mahalli idarecilerin gereken önemi vermemesidir. Bu hususlardaki eleştirilerinde haklılık payı bulunmakta ve dönemin asayiş-güvenlik durumuna dair bir gerçekliği dile getirmiş olmaktadır. Çünkü modern anlamda bir posta teşkilatı 1832 senesinden itibaren tedrici olarak kurulabilmiştir. Haberleşme-ulaşım alt yapısının modern usullerle oluşturulmasına öncülük edecek ve Tanzimat'la birlikte merkezde ve taşrada yeni idari usullerinin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynayacak olan bir nezaretin teşkili ise ancak 23 Ekim 1840 tarihinde gerçekleşecektir.¹³ Fakat eserinde yer verdiği bazı hadiseler, macera peşinde Doğu'ya gelmeyi arzulayan gezginlerin dikkatini çekebilmek için yer yer abartılmış görünmektedir. Bu kapsamda zikrettiği hadiselerden biri, Taraklıboru'dan Mudurnu'ya uzanan yolculukları esnasında gerçekleşmiş ve hadiseyi şöyle anlatmıştır:

“...Mudurnu'ya ulaşmak üzere akşam vakti yolculuklarına devam etmekte iken, ormanın kıyısında küçük bir açıklıkta büyükçe bir ateşin etrafında oturan bir kalabalıktaki kimseler, aniden büyükçe bir kervanla birlikte görünmemizle alarına geçtiler ve bizi eşkiya sanarak kollarını açtılar ve karşılamaya hazırlandılar. Karşı koymaya hazır olduklarını göstermek için havaya iki, üç defa rastgele ateş ederek, kendilerine karşı adım atacak ilk kişiyi öldürmekle tehdit ettiler. Bu kimseleri hatalarından döndürene kadar biraz zaman geçti. Ardından, korkularının temelsiz olduğunu anlayınca oldukça memnun kalarak geçip gitmemize izin verdiler. Eşkiyalar olmuş olsaydık, kimse kaçamazdı. Çünkü gecenin bu vaktinde biz onları görebildiğimiz ve ormanda saklanabildiğimiz halde onlar, ateşin alevinin yaydığı ışıqla bizim tarafımızdan rahatlıkla görülebilmekteydiler.”

Bu yolculuk esnasında başlarından geçen ikinci hadiseyi ise şöyle nakletmiştir:

“... Yaklaşık 6 mil ötede iyi atlara sahip olup silahlı olan ve görünüşlerinden şüphelendiğimiz iki kişi ile karşılaştık. İlk anda, silahlarımızı dikkatli bir biçimde gözlemleyerek yanımızdan geçip gittiler. Sonra aniden atlarımıza doğru yönelerek sürücüyü (rehberlik eden Tatar'ı) durdurdular. Kim olduğumuzu öğrenmeye yönelik bu tutumlarının belirgin bir göstergesi olarak kendisine (sürücüye) abuk sabuk sorular sordular ve aralarına aldıkları Tatarı etkisiz hale getirdiler. Bu nedenle silahlarımızdan birini kal-

¹³ Tanzimat devrinde gerçekleştirilen yeniliklerin bir yansıması olarak menzil-ulak sisteminden posta teşkilatına geçişin önemli safhaları hakkında detaylı bilgi için bk. (Çadırcı, 1991, ss. 73-78).

dırdım ve Bay Kavas ile uşağıma hazırlanmaları için seslendim. Bizi kendilerine göre biraz güçlü buldukları ile atlarını hızlandırarak bir anda gözden kayboldular. Anadolu'daki yollar bu tarz kimselerce istila edilmiş durumda ve bunlar şansı yanında olmayan kimseleri bulup soymak amacıyla sinsice bu yollarda dolaşıyorlar.”

Seyyahın ayrıntılı bir tasvirle belirttiği bu eşkıya hikayelerinin gerçekten yaşanıp yaşanmadığını tayin edebilmemiz mümkün değildir. Fakat, Osmanlı coğrafyasına -veya geniş bir tabirle ifade etmek gerekirse- Doğu'ya seyahat gerçekleştiren maceraperestlerin, eserlerinin daha çok okuyucuya ulaşması ve daha çok tanınır olmak amacıyla hayali şahısların, kişilerin merkezinde yer aldığı ve gerçekte hiç yaşanmamış hadiselerle yer verdikleri bir vakıa durumundadır.¹⁴ Kinneir'in seyahatini gerçekleştirdiği dönemde seyahat edebiyatının, kurgu, ajitasyon ve abartının içerisinde bolca yer aldığı bir tür olarak edebi çevrelerde oldukça revaçta olduğu dikkate alındığında, yukarıda yer verilen eşkıya hadiselerinin de birer kurgu niteliği taşıyor olması ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte eşkıyalığın, tarihin ilk devirlerinden itibaren yalnızca Osmanlı coğrafyasında değil tüm dünyada karşılaşılan toplumsal olgulardan biri olduğu da göz ardı edilmemelidir. (Saylan, 2018, s.64). Bu bakımdan Osmanlı coğrafyasında eşkıyalık olaylarına sıkça rastlandığı söylenebilir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin genişlemesinin durmaya başlayıp, toplum düzeninde ve devlet otoritesinde birtakım aksaklıkların meydana geldiği XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren eşkıya topluluklarının ortaya çıktığı ise bir gerçek durumundadır (Bardakoğlu, 1995, s.467).

Kinneir'in, yolculukların nasıl gerçekleştirildiğine ve yolların fiziksel alt yapılarına dair önemli tespitlerinden bir diğeri, iltizama verilen görevler sebebiyle zaman zaman beklemelerin yaşanmasıdır. Bu konudaki tespitini Sapanca ile ilgili gözlemlerini aktarırken değinmiş ve Türk (Osmanlı) imparatorluğundaki belirli görevlerin belirli bir miktardaki para karşılığında satıldığını ve bu konudaki sözleşmenin her senenin baharında en yüksek teklifi veren kimse lehine yenilendiğini anlatmıştır.¹⁵ Osmanlı idari-mali sistemindeki bu durumun, Sapanca'dan hareket etmeye hazırlandıkları esnada sorun olarak karşılıklarına çıktığını ve ulakların reislerinin görev teslimi yaptıkları bir güne denk geldiklerinden dolayı at bulamadıklarını ve birkaç gün beklemek durumunda kaldıklarını belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 259).

¹⁴ Doğu'nun egzotik, mistik yönlerini anlamaya yönelik olarak artan ilgi, 18 ve 19. yüzyıllarda seyyah, maceraperest, gezgin olarak tanımlayabileceğimiz kimselerin Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki yerlere ve İran'a yoğun bir şekilde ziyarette bulunmalarını beraberinde getirmiştir. Bahsedilen bu hususların yanısıra Avrupa'da zaman zaman revaç bulan Yunanseverlik (Phyllhellenism) gibi akımlar ile İngiliz ve Fransızların Orta Doğu, İran ve Kafkaslarda nüfuz tesis etmeye yönelik siyasetleri de gezgin, seyyah görünümündeki askeri casusların veya yetkililerin sıkça seyahat gerçekleştirmelerini beraberinde getirmiştir. Zikrettiğimiz tüm bu gelişmeler neticesinde edebi (yazınsal) bir tür olarak "Gezi Edebiyatı" ortaya çıkmış ve Oryantalizm'in gelişiminde büyük bir paya sahip olmuştur. Bu edebi türün İngiliz ve Fransız edebi çevrelerinde tarihsel süreç içerisinde nasıl oluştuğuna ve önemine dair değerlendirmeler için bk. (Yılmaz, 2014, ss. 589-591).

¹⁵ Kinneir gibi 19. Yüzyılda Osmanlı coğrafyası dâhilinde seyahat gerçekleştiren ve bu seyahatlerine dair gözlem ve değerlendirmelerini kaleme alan birçok İngiliz gezgin, gerek menzil sisteminin nasıl işlediği gerekse atların ve gerekli alet-edavatın nasıl temin edildiğine dair çarpıcı tespitlerde bulunmuştur. İngiliz gezginlerin bu konulara dair gözlem ve değerlendirmeleri şu çalışmada detaylı bir inceleme tabi tutulmuştur. (Belge ve Hanılçe, 2022, ss. 1198-1212).

Seyyahın yolların fiziki durumuna dair tespitlerinden ya da eleştirilerinden bir diğeri ise, ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahip bulunan at, katır gibi hayvanlara iyi bakılmamasıdır. Bu hayvanların iyi beslenmemeleri, aç denebilecek bir durumda bırakılmaları, uzun mesafeleri durup dinlenmeden kat ettirilmeleri, sıhhatlerine dikkat edilememesi gibi hususları eserinin birçok yerinde dile getirmiştir. Hayvanlara iyi bakılmamasına dair bu tarz eleştirilerinden birini, seyahatlerinin Geyve civarından Mudurnu'ya uzanan kısmında dile getirmiş; atlarından birkaçının çok yorgun görüldüğünü ve içlerinden birinin bitkin düşmesinden onu dolayı ormana salmak zorunda kaldıklarını söylemiştir. Bu konuda asıl eleştirisini, Osmanlı İmparatorluğu'nun mısır ve yem açısından en zengin, verimli bulunan böyle bölgelerinde dahi, özellikle bu mevsimde bu zavallı hayvanların birçoğunun kaderinin böyle olduğunu belirterek idarenin kötülüğüne dair görüşünü ortaya koymuştur.¹⁶

4. İdarecilere ve Ülke Yönetimine Dair Eleştirileri

Kinner'in seyahatine dair notlarında yeri geldikçe temas ettiği ve vurguda bulunduğu konulardan biri, tabiat güzelliklerine, madenlere, verimli tarım alanlarına ve iklime sahip bu büyük ülkenin hak ettiği ölçüde yönetilememesidir. Yazara göre bu durumun en büyük sebebinin gerek Anadolu'daki büyük veya küçük ölçekli beldelerde yönetici olan kimselerin gerekse İstanbul'da vazifeli bulunan üst düzey yöneticilerin geniş imkanlara sahip bu ülkeyi yönetebilecek yeteneğe, eğitime ve en önemlisi atılımda bulunma azmine sahip olmamaları teşkil etmektedir.¹⁷ Bahsettiği bu durumun ikinci önemli sebebi ise, ülkenin yönetici unsuru olan Türklerin kader inancını yanlış yorumlayarak tembel bir yaşam sürmeleri ve gelişmeye-kalkınmaya dair girişimde bulunmamalarıdır. Kinneir'in eserinde yer yer temas ettiği bu husus, 19. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasına seyahat gerçekleştiren İngiliz gezginler tarafından oldukça sık bir biçimde dile getirilen bir iddiadır.¹⁸ Gezginlerin hemen tamamı Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğazı toplumsal atalet ile ilişkilendirmişlerdir. Bu seyyahlara göre,

¹⁶ Seyyahın bu konudaki anlatısı şöyledir: "10. milde geçit o kadar daraldı ve -güzel ağaçlarla kaplı- dağlar ayın ışığını engelleyecek ve her şeyi belirsiz hale getirecek bir hal aldı. Bu yüzden ormanda yolumuzu güçlükle devam ettirebildik. Atlardan birkaçı çok yorgun görünüyordu ve içlerinden biri o kadar bitkin düşmüştü ki ormana salmak zorunda kaldık. Osmanlı İmparatorluğu'nun mısır ve yem açısından en zengin, verimli bulunan bölgelerinde bile -özelikle bu mevsimde- bu zavallı hayvanların birçoğunun kaderi böyle olmaktadır." (Kinneir, 1818, s. 267).

¹⁷ Kinneir, Osmanlı devlet adamlarına ve genel anlamda idarenin kötülüğüne dair eleştirilerini Kıbrıs ile ilgili gözlemlerine yer verirken de sürdürmüştür. Fakat Kıbrıs özelindeki eleştirilerinde haklılık payı bulunmadığı ve adadaki gayrimüslimlere İslam hukuku ve Osmanlı amme idaresi çerçevesinde tanınan hakların yine bu kesimlere mensup din görevlilerinin suistimallerinden kaynaklandığı konuya dair makalesinde Ayşegül Kuş tarafından tespit edilmiştir. (Kuş, 2019, ss. 384-385).

¹⁸ Türklerin tembel bir topluluk olduğuna ve Doğulu toplumlarının yaşamsal enerjilerinin bulunmadığına dair İngiliz gezi literatüründe yerleşen anlatının tipik ifadelerinden biri Edmund Spencer tarafından şöyle ifade edilmiştir: "... Reayalar, Yahudiler, Ermeniler ve Çingeneler, efendilerinin -Türklerin- ciddi, suskun tavırlarına bürünmüştür; hatta enfeksiyon benzeri bu durumdan canlı, neşeli Rumlar ve dağdaki çobanlar dahi kaçınmamıştır. Kısacası, ne eğlence ne de oynak, şen bir neşe vardır. Türkiye'de seyahat eden bir gezginin yolunu kuşatan bu morg havasına keyif katacak ne bir oynaşma ne de dans etme yoktur. Ülkenin güzel canlandırıcı havası, eğer üzerinde olmanın verdiği sağlıklı egzersiz hali ve bunun ruha verdiği dürtü olmasaydı; gerçek bir inananın üşengeç, tembel kaderciliğiyle aşılansız olurdu.; çubuk (enfiye) alıp, bağdaş kurup, iyi müslümanlar olarak Allah bilir, maşallah, inşallah diyerek haykırır ve her dünyevi işi kısmet diyerek nitelendirirdim ". (Spencer, 1851-b, s. 364).

Türklerde yaygın bir durumda bulunan tembellik, birçok iş kolunun Ermeni, Yahudi, Rum unsurların elinde toplanmasını beraberinde getirmiş ve bu kesimler ticari faaliyetler neticesinde önemli bir zenginliğe ulaşmıştır. (Şahin, 2016, s. 68).

Kinneir tarafından gözlemlerine dayalı olarak eserinin birçok yerinde bu iki başlıkta yoğunlaşarak dile getirilen bu eleştirilerin temelini oluşturan bir diğer önemli etken ise İngiliz ve Fransızların 18-20. yüzyıllarda başını çektikleri sömürgecilik hareketinin, meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır.¹⁹ Seyyahlar anlatılarında, Çin, Hindistan, İran, Osmanlı coğrafyaları ayırt edilmeksizin, her nereye gittiler ve gördüler ise eğitimsiz topluluklar, cahil yöneticiler ve yaygın durumda kadercilik anlayışı ile karşılaştıklarını belirtmiştir. Tüm bu anlattıkları ise nihayetinde, “Doğu”nun, “Batı”nın bilimi-teknik karşılarındaki acizyetlerini ortaya koymakta ve sahip oldukları yer altı, yer üstü tüm zenginliklerinin kendileri (Batılılar) tarafından alınmaya müstehak olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰

Kinneir'in, ülkenin yönetiminde gördüğü, şahit olduğu aksaklıklara dair betimlemelerinden ilki, azledilen veya görevini kötü kullanmak suretiyle idam edilen kimselerin yakınlarının, mallarının müsadere edilmesi sebebiyle acınacak bir duruma getirilmeleridir. Seyyah bu hususa dair değerlendirmesini, Yozgat ve çevresinde hüküm süren Çapanoğularının konağında bir süre doktor olarak vazife yapan bir ecnebi tanığında bahsettiği kısımda yapar. İsmi belirtmediği bu doktor dostu ile geçtiğimiz sonbaharda Yozgat'ta paşanın (Çapanoğlu'nun) konağında tanıştıklarını, paşanın devlete karşı yürüttüğü isyanın sonunda mağlup olup ortadan kaldırılması sebebiyle bu dostunun Kastamonu'daki paşanın yanına sığındığını belirtir.²¹ Bu doktor dostundan, Çapanoğlu'nun idamından sonra malının müsadere edildiğini, 12 bin kese veya 6 milyon kuruş tutarında bir meblağın geri kalan mirasçılardan zorla alındığını ve öldürülen paşanın ailesinin büyük bir zillet içerisine düştüğünü; yine ailesinin elinde bulunan toprakların,

¹⁹ Kinneir'in, İngiltere'nin İran ve Kafkaslardaki nüfuzunu ve ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla vazifelendirilen bir askeri yetkili ve diplomat olduğu dikkate alındığında, Osmanlı yönetim anlayışı ile ilgili yönelttiği eleştirilerin yalnızca gerçeği ortaya koyma amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim incelememizi konu olan bu eserinin bir başka bölümünde Kıbrıs ile ilgili değerlendirmelerine yer verirken, adanın İngiltere'nin Levant'taki ticari faaliyetleri için ne denli önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Konuya dair değerlendirmelerinde, İngiltere'nin nüfuzunu kurabilmesi durumunda, adada yetişen pamuk, tütün, pirinç, şeker, afyon gibi ürünler ile şarap, ipek gibi imal edilen şeylerin dünya pazarlarına gönderilmesi suretiyle büyük kazanımlar elde edeceğine ayrıca vurguda bulunmuştur. (Kuş, 2019, ss. 386-387). Kıbrıs örneğinde verdiğimiz bu örnek ise, tek başına dahi Kinneir'in eserini kaleme alış sebebi ve üslubunun zaman zaman sertleşmesi hakkında fikir edinmeye olanak sağlamaktadır.

²⁰ Batılı seyyahların eserlerinde ortaya koydukları miskin, uyuşuk Doğu imajına dair değerlendirmeler için bk. (Aybet, 2010, ss. 10-35).

²¹ Kinneir eserinin ilgili bölümlerinden birinde, Canik Sancağı dâhilindeki Çarşamba kazasına dair bilgilere yer verirken bu bölgenin yöneticisi olarak Canikli adında bir kimseden söz etmiştir (Kuş, 2022, ss. 236-237). Burada sözünü ettiği kimse muhtemelen, Canik Ali Paşa'nın hizmetine bulunup, hazinedarlığını yapan Süleyman Ağa (Paşa)'dır. Caniklîzâdeler ise Yozgat ve yöresinde etkin olan Çapanoğulları ile uzun bir süre silahlı çatışma içerisinde olmuş ve mücadeleyi kaybetmişlerdir.

mallarının başına geldiği gibi ailesinin elinden alındığını ve kendisinin alt edilmesine yardımcı olan düşmanlarına pay edildiğini öğrendiğini belirtir.²²

Kinneir'in ülke yönetimine dair eleştirdiği konulardan bir diğeri ise rüşvettir. Yolculukları boyunca işlerinin çabuklaşması için hediye adı altında rüşvet vermelerinden sıkça şikayetçi olmuş ve bu yöntemin çok yaygın bir uygulama durumunda olmasına temas etmiştir. Bu konuda yer verdiği hadiselerden biri şöyledir:

"Sabah, menzilhane hiç at olmadığını ve bu işi yapan kimseler olan Tatarlardan dördünün başka bir vazife sebebiyle günlerdir burada olmadığını söylediler. Kendim gidip konuştuğumdan dolayı bu anlatıların doğru olduğunu biliyordum. Bu nedenle, Menzilhane'den sorumlu kimse olan reise ve Tatarlara hediye vermeye karar verdik. Bu yöntem, Türkiye'de (Osmanlı'da) ve birçok yerde daima işi yaramaktadır.²³ Bu amaçla, menzilhane sorumlusunu çağırarak ihtiyacımız olan atların biran önce temin etmesi durumunda güzel bir hediye vereceğimi söyledim. 1 saat sonra, -Menzilhane reisine ve bize- küfreden Tatarın refakatinde yola çıktık." (Kinneir, 1818, s. 274).

Yöneticilere dair eleştirilerini sıraladığı konulardan bir diğeri ise halkın içerisinde bulunduğu derin yoksulluktur. Yolculukları boyunca, dağ başlarında, vadilerde çok zor koşullarda yaşayan ve karınlarını dahi güçlkle dolduran insanlar gördüklerini belirtmiş ve bu kimselerden vergi alınmasını eleştirmiştir. Köylülerin, bir ucunda kendilerinin bir ucunda ise hayvanlarının barındığı tek göz evlerde yaşamakta olduklarını, başlarında küçük başlıkları, ayaklarında tah-tadan yapılmış çarıkları ile Türk kıyafetine bürünmüş durumda olan erkeklerin, bu dağ başında dahi kendilerinden vergi alınmasından ve haksızlıklara maruz kalmaktan şikâyet etmelerine yer vermiştir (Kinneir, 1818, s. 289).

Kinneir'in yolculuklarına dair anlatıda eleştirdiği hususlardan biri ise, işlerinin hal yoluna koyulması için her defasında padişahın özel ihsanına sahip kimseler olduklarını ve yanlarında bir yol emri bulunduğunu belirtmeye mecbur kalmalarıdır.²⁴ Padişah tarafından bahşedilen

²² Çapanoğullarının ortadan kaldırılmasına dair Kinneir'in verdiği bir diğeri önemli bilgi, kendisine isyan sürecinde destek olan Zile'deki sancak beyinin kesilen başının sarayın bahçesinde ibret taşında sergilenmek üzere iki ulak vasıtasıyla İstanbul'a götürülmesine Sapanca'da şahit olmasıdır. Seyyahın bu tanıklığı, Tanzimat öncesi dönemde devlet kademesinde üst veya alt düzeylerde görev alan kimselerin vazifelerinde gösterdikleri kusurlara veya ihanetlere nasıl büyük bir ceza verildiğinin ortaya konulması bakımından değerlidir (Kinneir, 1818, s. 281).

²³ Kinneir'in bu ifadesi, Osmanlı devlet yönetiminde ve toplumsal hayatında yaygın durumda bulunan bir vakıanın yabancı bir göz tarafından dile getirilmiş halidir. Tanzimat devri reformlarını gerçekleştiren II. Mahmud ve Abdülmecid gibi hükümdarlar ile çevrelerinde yer alan üst düzey devlet görevlilerinin ıslahı konusunda büyük uğraş verdikleri meselelerin başında rüşvet gelmektedir. Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Âli-i Tanzimat, Şûra-yı Devlet gibi Tanzimat devrinde teşkil edilen yasama-yürütme-yargı organlarının kuruluş amaçlarından biri de devlet-toplum hayatında adaleti, nizamı sağlamak ve rüşvetin önüne alabilmektir. Detaylı bilgi için bk. (Çelik, 2013, ss.165-170).

²⁴ Yol emri, önemli bir vazife veya ticari faaliyet için bir yerden bir yere gidecek kimselere, seyahatleri boyunca gerekli kolaylığın sağlanmasına dair o mahaldeki yetkili kimselere hitaben yazılan fermanlar hükmündedir. Bir anlamda izinname durumunda bu belge, Osmanlı tebaasından olsun veya olmasın padişah ve devlet erkanı nezdinde öneme sahip bulunan kimselere verilmiştir. Kinneir gibi seyyah, araştırmacı veya diplomat vasfına sahip olan İngiliz, Fransız tabiiyetindeki çok sayıda kişiyi bu izinler ihsan edilmiştir. Tanzimat devrinde ise bu yol izinleri belirli bir nizamla, kanuna tabi tutularak devlet otoritesinin korunmasına ve iç güvenliğin sağlanmasının amaçlandığı, "Mürür Tezkiresi"ne dönüşmüştür. Detaylı bilgi için bk. (Turna, 2013).

özel izne bağlı kalmazlar ve yardımcı olmazlarsa kendilerini şikayet edeceklerine dair tehditte bulunmadıkça, at temininde, yatacak yer bulmada ve yola çıkmada daima güçlkle karşılaştıklarını eserinin çeşitli yerlerinde belirtmiştir. Yanında bulundurduğu yol emrine dayanarak yetkili kimselere tehditte bulunduğu hadiselerden biri Geyve'de meydana gelmiştir. Geyve'den ayrılacakları sırada kendilerine at temin edilememesi sebebiyle, ulak-menzil sisteminin buradaki idaresini yürüten ağaya padişah tarafından kendilerine bahşedilen fermanı hatırlatmış ve bu sayede işlerinin daha çabuk bir biçimde yoluna koyulmasına muvaffak olmuştur. Bu konudaki ısrarlı talebini ve yaşanan gelişmeleri eserinde şöyle anlatmıştır:

(Yolculuğumuzun) yeni bir safhasını başlatmak için atlar sipariş ettik; fakat gezginlerin bu bölgeyi ziyaretleri alışık olunmayan bir durum olduğu için bu isteğimizin hemen yerine getirilemeyeceğini anladık. Durumun böyle olduğunu ve Sapanca'daki posta (menzil) şefi tarafından bir dayatmaca karşısında bulunduğumuzu anlayınca yanımızdaki Tatarı kasabanın ağasına gönderdim ve (padişahın) fermanını kendisine göstererek at bulma konusunda kendilerine yardımcı olunmasını istemesini söyledim. Ağa, atları temin etmek için elinden geleni yapacağını; fakat hayvanlar otlakta olduğu için bir araya getirip toparlayabilmesinin vakit alacağını söyledi. Akşam 4'e kadar endişeli bir bekleyiş içerisinde bekledik; fakat bir gelişme olmayınca Tatar'ın işlerimizin yoluna girmesi için yeteri çalışmadığından şüphelenmeye başladım. Ağaya başka bir mesaj göndererek isteğimizin bir an önce yerine getirilmemesi halinde kendisini İstanbul'daki yetkililere şikâyet edeceğimi söyledim. Bu durum istenen etkiye sahip oldu ve (bize kılavuzluk eden) Tatar atlar verildi. Ertesi sabah gün doğarken (Ağa'nın) bize, hazır olmamız gerektiğini söylediğini (Tatar bize) ilettiler (Kinneir, 1818, ss. 262-263).

Kinneir'in yolculuğu boyunca üzerinde taşıdığı yol emrini, işlerinin çabuk biçimde görülmesi amacıyla gittiği yerlerdeki yerel görevlilere hatırlattığı bir diğer yer Kastamonu olmuştur. Buradan Taş Köprü'ye geçmeden önce görüştüğü Kastamonu'daki paşa kendilerine yardımcı olunması konusunda emri altındakilere direktif verirken padişahın bu fermanını dikkate almıştır. Kinneir bu bilgiye temas ettikten sonra, kendilerine yardımcı olunması anlamında verilen yol emirlerinin yani bizatihi padişah fermanının mahalli idareciler nezdinde ne şekilde dikkate alındığını göstermesi bakımından şu değerlendirmede bulunmuştur:

"... Kasabada ve civar yerlerde veba şiddetlenirken, kalacağımız güvenli bir yer bulabilmek için uşağımı gönderdim. Bu şekilde talepte bulunabilme ayrıcalığımızı, Kastamonu'daki paşadan bize yardımcı olunmasına dair aldığımız mektuba borçluyduk. Esasında, bizlere tüm bu yolculuklarımız esnasında yardımcı olunması amacıyla padişah fermanı da verilmişti. Ve bu fermanları gittiğimiz her yerde ilgililere sunduk. İlgili kimseler bu fermanları büyük bir saygı ile öptüler ve başlarına götürdüler. Fakat çok az bir kısmı bu fermanları, içerisinde hangi buyrukların yer aldığını anlamak üzere okuma zahmetinde bulundu." (Kinneir, 1818, s. 291).

5. Doğal Güzelliklere Dair Betimlemeleri

Kinneir'in eserinde sıkça betimlemede bulunduğu konulardan bir diğeri ise geçtikleri yerlerdeki doğal güzelliklerdir. Ağaçların ve bitki örtüsünün çeşitliliğinden, tabiatın güzelliğinden bahsettiği bölümlerde Anadolu'da gördüğü, müşahede ettiği güzelliklerin, pitoreks manzaraların başka bir yerde bulunmadığını sıkça vurgulamıştır. Eserinin genelinde, diğer başka hususlarda olduğu gibi bu konu ile ilgili olarak da eleştirilerini sıralamış ve halkın böylesine güzel

bir coğrafyada cömert topraklarda yaşamasına rağmen çevresine karşı kayıtsız bir tavır içerisinde olmasına değinmiştir. Halkın çevresindeki tabiat güzelliklerine olan kayıtsızlığını Voyvoda kasabası örneğinde şöyle ifade etmiştir:

“Kısa bir süre sonra, olağanüstü bir görünüme sahip bulunan Voyvoda kasabasını gördük. Kasabanın güneyinde, civardaki dağlardan süzülen bir ırmak ile yeşil çayırlar ve görkemli ağaçlar bulunmaktaydı. Kasabanın her iki tarafının sarp uçurumlar çevrelemekteydi ve şehre hâkim bir tepenin zirvesinde yüksek kulelerle çevrili, feodal beylerin şatolarını andıran bir kale bulunmaktadır. Bu vadideki yeşil örtü ve ağaçlar muazzam bir biçime sahipti. Bu kasabadaki bahçeler güllerle bezenmişti ve tarlalar ise yeni açılmış bulunan papatyalarla ve çeşitli çiçeklerle donanmıştı. Bu kadar güzel bir memlekette yaşayan bu halkın bunca güzellik içerisinde kayıtsız bir biçimde yaşamına devam etmesine ve şükürünü yerine getirmemesine hayret etmeden duramadık.” (Kinneir, 1818, s. 290).

Yol güzergahlarındaki tabiat güzelliklerine dair bir başka anlatımı ise Kavak'tan Samsun'a sekiz saatlik sürede kat ettikleri yerlerle ilgilidir. Katettikleri bu yolun, güzel ağaçlarla dolu, kendilerine güzel manzaralar sergileyen dağlık bir kır arazisi olduğunu betimlemiş ve kendilerini biran için İngiltere'deki Agentleman's eğlence parklarında at sürerken hayal ettiklerini vurgulamıştır. Anlatısının devamında, yedi millik sürekliliği ve çıkıştan sonra, küçük bir derenin kıyısına, ormandaki bir açıklığa ulaştıklarını, bazı ekili tarlaların ve eski bir binanın kalıntılarını gördükten sonra daha yüksek mevkilerden geçtiklerini vurgulamıştır. Bu esnada, ormandaki küçük açıklıklardan çevredeki bölgenin geniş bir görüntüsü olduğunu; Dağları, mezarları ve ekili arazileri gözlemledikleri aralıklar dışında, bereketli yapraklar içindeki asil kayın ağaçlarıyla kaplı dar vadiler ve derin vadilerden geçerek Samsun'a doğru yol aldıklarını belirtmiştir (Kinneir, 1818, ss. 300-302).

6. Antik Yerleşimlere Dair Verdiği Bilgiler

Kinneir'in İstanbul'dan Samsun'a uzanan güzergaha dair anlatısı içerisinde dikkat çeken konulardan biri de ziyaret ettiği şehir ve kasabaların Antik dönemdeki ve kendi çağındaki isimleri arasında karşılaştırma yapmasıdır. Şehir ve kasabaların eski ve yeni isimleri arasındaki etnolojik, fonetik benzerlikler veya farklılara dikkat çekerken, bu yerleşim yerlerinin Antik dönemden kendi çağına ulaşan mimari öğeleri hakkında da görüşünü belirtmiştir. Bu konudaki anlatımına İstanbul'dan ayrılıp Kadıköy, Kartal gibi şehrin o dönemde uzak bir kesiminde bulunan yerlerinin eski isimlerini zikrederek başlamış ve vardıkları yerler içerisinde Antik döneme uzanan bir geçmişi var olan hemen her kasaba-şehrin bu yönüne değinmiştir. Teferruatlı olarak değindiği ilk yerler ise Sapanca ve İzmit olmuştur.²⁵ Sapanca'dan geçtiği esnada, buradaki gölü İzmit Körfezi ile birleştirmeye yönelik olarak Roma hakimiyeti devrinde tasarlanan

²⁵ 1 Mayıs 1814 tarihinde saat dokuz buçukta, Kinneir ve beraberindekiler, sol taraflarında kalan Gebze Kasabası'nı - tarihte Hannibal'in son sığınağı olarak anılan Lybissa'dan geçmiş ve kasabaya yarım mil uzaklıkta küçük bir tümülüs üzerinde bulunan mezarını görmüşlerdir. Nicomedia (İzmit)'ya dair anlatısı ise şöyledir: “Nicomedia (şimdiki ismiyle İzmit) I. Nicomedes tarafından kurulmuş -ya da mimari eserlerle geliştirilmiş- bir şehirdir. Uzun asırlar boyunca Bitinya'nın başkentiydi. Ve bu krallık, bir Roma Eyaleti, Pro-konsülün olağan ikametgâhı haline geldi. Plinius bir su kemerinden, amfityatrodan ve bir tapınaktan bahseder; ancak bunlardan artık hiçbir iz kalmamıştır ve eski Nicomedia'dan geriye kalan tek şey eski bir kilisedir. Bugünkü şehir, körfezden yükselen bir tepenin yamacında yer

planlardan bahsetmiştir. Hatta bu konuda daha sonraki imparatorlar veya valiler döneminde de nasıl girişimlerde bulunulduğuna dair bilgilere de eserinde detaylı olarak yer vermiştir. Fakat, diğer seyyahların da düştüğü bir yanlışlık olarak 16. yüzyıl ortalarında yani Osmanlı hakimiyeti devrinde bu tarz bir girişim olabileceğine dair en ufak bir ihtimal veya fikir aklına gelmemiştir. Kinneir gibi İngiliz veya Fransız tabiiyetinde olan seyyahlara rehberlik yapan kimseler çoğunlukla Rum veya Ermeni olduğu için, Osmanlı Devleti'nin yönetici unsuru olan Türklerin ve bizatihi Osmanlı devlet adamlarının böylesine büyük bayındırlık işlerine girişmiş olduklarını çoğu zaman öğrenememişlerdir. Kinneir'in, İngiltere'nin İran, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da İngiltere'nin menfaatlerini korumak için görev alan bir askeri yetkili ve diplomat olduğu dikkate alındığında ise, Osmanlı devlet adamlarının 16. yüzyılda Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi'ni birleştirmeye yönelik planlarından haberdar olmuş olsa dahi eserinde dürüst bir biçimde bu bilgiye yer verebileceğini düşünmek mümkün görünmemektedir.

Kinneir'in antik dönemdeki ismine değindiği yerlerden biri ise Gerede'dir. Antik dönemde Cratia ve Flaviapolis şeklinde adlandırıldığını belirttiği bu belde ile Bolu arasındaki kesimde, üzerinde Yunanca yazılar bulunan 'stel'lerden çok sayıda bulunduğunu belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 274). Gerede'den sonra ise Hacı Abbas ismindeki kasabada kayalara oyulmuş durumda ve oda biçiminde üç tane mezar gördüğünü belirterek, Antik yerleşimlere dair anlatımını sürdürmüştür. Yörenin sakinlerinin bu mezarlara karşı kayıtsızlıkları ve en ufak bir merak göstermeksizin bunların cinlerin meskeni olduğuna inanmaları seyyahı oldukça şaşırtmıştır (Kinneir, 1818, s. 278). Kinneir'in temas ettiği bu mezarlar, günümüzde Kastamonu ve havalisi başta olmak üzere çok geniş bir bölgede buldukları tespit edilmiş ve kayıt altına alınmış olan kaya mezarlarıdır. Seyyah Hacı Abbas yakınlarında gördüğü bu mezarlardan bahsetse de Kastamonu şehrinde de bunları gördüğüne dair bir ifadede bulunmamıştır.

Kinneir'in eserinde bahsettiği antik yerleşimlerden bir diğeri Samsun'a çok yakın bir konumdaki Amisos'tur. Seyyah, Samsun'da yirmi dört saatten az bir süre bulunduğu için bu antik yerleşim yerinden bahsettiği kısımda, kalıntılarından hangi bölümlerin kendi zamanına ulaştığı veya ulaşmadığı gibi hususlara değinmemiş; kendi gözlemlerini aktarmamıştır. Strabon'un *Geographia* isimli eserine ve Herodotos'a atıfla Amisos'un kimler tarafından kurulduğu, nasıl bir gelişim gösterdiği gibi hususlar hakkında bilgi vermekle yetinmiştir. Kendisinden yirmi iki sene kadar sonra Samsun'a gelen William John Hamilton ise Amisos şehrinin harabelerini görmek için en az bir gününü ayırdığı için Kinneir'e nazaran verdiği bilgiler daha kıymetlidir. Kinneir'in Amisos'a dair verdiği bilgiler şöyledir:

almaktadır ve Konstantinopolis tarzında, esas olarak ahşaptan inşa edilmiştir. Şehirde 150'si Rum, 50'si Yahudi ve geri kalanı Türklerden müteşekkil 700 ailenin bulunduğu söylenmektedir. Bitinya Krallığı IV. Nikomedes tarafından terk edildiğinde, bir yanda Olimpos Dağı'nın eteklerinden Euxine kıyılarına, diğer yanda Boğaz'dan Parthenius nehri ve Galata sınırlarına kadar uzanan bölge ile Frigya'nın bir bölümünü oluşturmaktaydı. Daha sonra Danaus'un kızı Bebryce'den Bebrycia, Jüpiter'in oğlu Bithynus'tan Bithynia adını almıştır. Ksenophon zamanında buranın yerlileri Asya'nın en yiğit kimseleri olarak görülüyordu. 200 yılı aşkın bir süre kendi kralları tarafından yönetildiler. Son kralları, topraklarını Romalılara miras bırakınca Bithynia yıkıldı." (Kinneir, 1818, ss. 255-256).

“Amisos, Sinope’den sonra Pontus’un en zengin şehridir. Miletliler ve Atinalılar tarafından kurulmuş, Persler tarafından ele geçirilinceye kadar da bağımsızlığını korumuştur. Amisoslular, İskender (Alexender)’in hâkimiyeti altında özgürlüklerini idame ettirmeyi başarmışlardır. Fakat sonrasında Pontus Kralı’na bağlanmışlardır. Romalılara karşı cesurca savaşan Mithridates, zamanının büyük bir kısmını muhteşem yapılarla süslediği Amisos’ta geçirmiştir. O, şehrin çok yakınında bir yere Eupatoria adını verdiği muhteşem bir saray inşa ettirmiştir. Bu saray, Romalı Lucullus tarafından uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilmiş ve şehrin valisi Callimachus tarafından ateşe verilmiştir. Fakat son anda yağan yağmur yüzünden yok olup gitmekten kurtulmuştur. Bu yapı aynı zamanda Büyük Pompey’in en gözde ikametgâhlarından biri olmuştur. O, burayı yeniden inşa ettirmiş ve halka özgürlüklerini iade etmiştir. Pliny, burayı Amiseni’nin özgür ve konfedere bir şehri olarak anlatmaktadır. Ayrıca şehrin kendi kanunları ile yönetildiğinden söz eder. Amisos, Trabzon Rum İmparatorluğu’nun bir dominyonu olmuş ve sonrasında II. Mehmet tarafından ele geçirilmiştir.” (Kinneir, 1818, ss. 303-304) ;(Kuş, 2022, s. 233).

7. Eski Eser Kaçakçılığına Dair Anlatısı

Kinneir’in seyahatini gerçekleştirdiği dönem Anadolu’nun iç bölgelerinde eski eser bulmak amacıyla kaçak kazıların gerçekleştirildiği bir döneme denk gelmemektedir. Fakat bununla birlikte en azından İzmir ve çevresi örneğinde olduğu üzere, toprağın üzerinde bulunan ve az bir zahmetle ele geçirilebilen sikke, heykel, kabartma, çanak-çömlek gibi tarihi-kültürel değeri olan eserlerin, yerli halk tarafından yörelere ziyarette bulunan diplomatlara ve gezginlere az bir ücret karşılığında 1770’li yıllardan beri satıldığı bilinmektedir.²⁶ Kinneir’in seyahatini gerçekleştirdiği 1814 senesi bahar ve yaz aylarında da aynı İzmir ve çevresinde olduğu gibi İstanbul’a yakın yerlerde de yerli halk tarafından yöreye gelen yabancılara eski eser satıldığına dair çıkarımda bulunmamıza olanak sağlayan bir hadise gerçekleşmiştir. Seyyahın eserinde bu hadiseyi Tuzla’da geçirdikleri zaman dilimi ile ilgili olarak aktarmış; İzmit şehrine varmak üzere Tuzla’da gemiye binmek üzere hareket ettikleri esnada yanına bir Rum’un yaklaştığını ve ilgisine degeceğini düşündüğü bir şey olduğunu söyleyerek ondan eşlik etmesini istediğini belirtmiştir. Anlatısının devamında, kendisini yanına çağıran Rum’u Ortodoks Kilisesi’ne kadar takip ettiğini; orada yaklaşık olarak bir metre yüksekliğinde ve üç metre genişliğinde mermer bir bloğun bulunduğunu ve üzerinde çok eski olduğu anlaşılan bir alçak kabartma olduğunu belirtmiştir. Sözlerinin devamında, kabartmalarda figürlerin ilgisini çekmediğini, bu durumdan hayal kırıklığına uğradığını ve kendisine bunları gösteren kimseye ufak bir hediye vererek gemiye döndüğünü belirtmiştir (Kinneir, 1818, s. 254). Kinneir’in bu anlatısında tarihi bir eserin götürülme istendiğine dair açık bir anlatım bulunmamaktadır. Fakat kendisinin, bölgeden gelip geçtiğinin fark edilmesi ve kendisine tarihi-kültürel değeri bulunan bir eserin ilgisini çekmesi amacıyla takdimi, yolculuğun gerçekleştiği senelerde Batılı diplomatlara veya gezginlere eser satıldığını ve bu işe bazı kimselerin aracılık ettiğini şüpheye mahal bırakmayacak ölçüde ortaya koymaktadır. 18. yüzyıl sonunda İzmir ve çevresinde bulunmuş olan İngiliz yetkililerin veya seyyahların eserlerinde, yöredeki kimselerin kendilerine sürekli olarak tarihi eser getirdiğine

²⁶ İngiltere ve Fransa’nın İzmir’deki konsolosları ve diğer resmi görevlileri 1760’lı senelerden itibaren sikke, heykel, kabartma, çanak-çömlek gibi eserlerin Osmanlı Devleti sınırlarının dışına çıkarılmasında faal bir role sahip olmuştur (Gür, 2021, ss. 123-136). Karadeniz bölgesinde ise eski eser kaçakçılığı İzmir ve Batı Anadolu’ya nispeten daha geç dönemlerde gerçekleşmiştir.

dair ifadeleri dikkate alındığında, Kinneir'in eserinde yer alan bu hadisenin de bu şekilde değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.

8. İstanbul'a İş Bulmak İçin Giden Ermeniler

Kinneir'in eserinde yalnızca bir cümle içerisinde, kısaca temas ettiği bir konu 19. yüzyılın genel siyasi-sosyal karakterini anlamamız açısından önemlidir. Seyyahın kısaca değindiği konu, Anadolu'dan İstanbul'a iş bulmak için giden sayıca kalabalık durumdaki Ermenilerdir. Bu konuya, Gerede'den henüz ayrılıp Kastamonu'ya varmak üzere yolculuklarına devam ettikleri kısım ile gözlemlerini aktarırken değinmiş, yolda İstanbul'a iş bulmaya giden Ermeni kafilesiyle karşılaştığına işaret etmiştir. (Kinneir, 1818, s. 275). Kinneir'in bu gözlemi, Ermenilerin 19 ve 20. yüzyıllarda İstanbul'daki iş gücü piyasasında önemli bir yere sahip olmalarını teyit etmesi bakımından anlamlıdır. Nitekim bu dönemde hanlarda, çarşılarında, iskelelerde ve mavnalarda çalışan hamalların ve küfecilerin büyük bir kısmını Ermeniler teşkil etmektedir. Keza, Pera ve Galata bölgelerindeki apartmanların kapıcıları, odacıları ile geliri yüksek kimselerin köşklerindeki uşakların da büyük bir kısmı da yine Ermenilerden meydana gelmektedir. İstanbul'daki Ermeni nüfusu ise belirtilen bu işlerdeki insan gücü kaynağını karşılama imkânından mahrum olduğu için Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde köy ve kasabalarda meskûn bulunan Ermeni gençleri bu talebin karşılanmasında büyük öneme sahiptir. Kinneir'in yolculuğu esnasındaki bu gözlemi, İstanbul'daki iş gücü piyasasının insan kaynağının nereden karşılandığını anlayabilmek adına çok kıymetli olduğu gibi, 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da büyük hadiselerle sebep olan ve asayişin temininde büyük zorluklarla karşılaşılan Ermeni komitelerinin insan kaynağını oluşturan hamal, küfeci, kapıcı, uşak gibi kesimlerin kökenlerinin nerede olduğunun anlaşılması bakımından da önemlidir. Osmanlı devlet adamlarının Ermeni komitelerinin başkent İstanbul'da olası eylemlerinin önüne geçebilmek için yukarıda sayılan kesimlerin İstanbul'a kalabalık gruplar halinde gelmelerine engel olarak sorunu kaynağında kurutmaya çalışmasının arka planı, Kinneir tarafından gözlemlenen ve eserinde çok kısa olarak temas edilen bu realitede yer almaktadır.²⁷

Sonuç

John Mac Donald Kinneir, 19. Yüzyılda Osmanlı topraklarına gelip seyahat gerçekleştiren isimler içerisinde önemli bir yere sahip olup Türkçe akademik literatürde en çok referans gösterilen isimlerden biri konumundadır. Kinneir eserinin incelemiş olduğumuz kısımda yolculuğu süresince görmüş olduğu doğal güzelliklerden, yolların durumuna, devlet idaresinde gördüğü aksaklıklardan, Türklerin inançlarına kadar birçok bilgiye ulaştırmamıza katkı sağlamıştır.

²⁷ 26 Ağustos 1896 tarihindeki Osmanlı Bankası Baskını, Ermeni komitelerinin başkent İstanbul'da ne denli organize bir yapıya ve eylem gücüne sahip olduğunu Osmanlı devlet adamlarına göstermiştir. Osmanlı devlet adamları ise sorunu kaynağında çözebilmenin yollarını aramışlardır. Bu amaçla başvurulan yöntemlerden ilki komitelerin insan kaynağını teşkil eden hamal, küfeci, kapıcı, uşak gibi meslek erbabının gözetim altında tutulmaya çalışılması ve Anadolu'dan gelmelerini zorlaştırılarak kontrollerinin sağlanmaya çalışılmasıdır. Belirtilen bu hususlara dair detaylı bilgi için bk. (Lüleci, 2018, ss. 237-247).

Bunun yanında, eserin bizim için diğer bir önemi özellikle Osmanlı'nın son yüz yılı içinde geçirmiş olduğu değişimi ve modernleşme çabasının nedenlerini anlamlandırmamıza yönelik sağlamış olduğu katkıdır. Zira eserde sıkça dile getirmiş olduğu aksaklıklar bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin hedef özneleri olması bakımından oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda, Kinneir'in 1813 ve 1814 senelerinde gerçekleştirdiği gezilerinde gözlemlediği aksaklıklar, Sultan II. Mahmud ve çevresindeki reform yanlısı ekibin bilhassa 1826-1839 seneleri arasındaki dönemde devlet kurumlarını merkezde ve taşrada köklü bir değişime tabi tutmak istemelerinin arka planını bir anlamda üçüncü bir gözden görmemize ve anlamamıza olanak sağlamaktadır.

Diğer yandan Kinneir'in eseri Batı'nın Osmanlı'ya ya da daha genel ifadeyle doğuya bakışını yansıtmaya açısından da önemli bir kaynak durumundadır. Seyyahın eserinde sıkça başvurduğu eleştiriler sırasında Türkler için kullanmış olduğu birtakım sıfatlar aynı zamanda oryantalist bakış açısının da yansıması niteliğindedir. Kinneir'in Doğu Hindistan Şirketi'nin askeri bir yetkilisi olması da kendisinin Doğu'ya yönelik bakış açısında etkili olmuş görünmektedir. Zira şirketin, İngiliz sömürgeciliğinin dolayısıyla batının doğu üzerindeki hegemonyasının bir yansıması olduğu aşikârdır.

Bütün bunların yanında Kinneir eserinde Osmanlı coğrafyasının doğal güzelliklerinin karşısında oldukça etkilenmiş görünmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu coğrafyasının, Batı için yalnızca jeopolitik anlamıyla değil, aynı zamanda gerek doğal kaynakları ve tarıma elverişli bitki örtüsü gerekse kadim medeniyetlere ev sahibi olmuş olmasından kaynaklanan tarihi kalıntılara ev sahipliği yapması ile Batı'nın Osmanlı coğrafyasına olan ilgisinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Kinneir'in eserinin literatüre olan önemli bir diğer katkısı geçmiş olduğu yolları en ince ayrıntılarına kadar tasvir etmiş olmasıdır. Bu sayede kendinden önceki ve sonraki senelerde aynı bölgelerden geçen diğer seyyahların gözlemleri ile bölgedeki değişimleri kıyaslamamızı, böylece Osmanlı Devleti'nde bayındırlık anlamında gerçekleşen gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

"Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814" adlı eserin IX ve X. bölümlerinde yer alan notların okunup, değerlendirilmesi neticesinde elde ettiğimiz tüm bu çıkarımları bir araya getirdiğimizde, Kinneir, Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu doğal güzellikler, bitki örtüsü, yolların durumu gibi fiziki, Osmanlı halkının yaşam koşulları, inançları ve idarecilerin yönetsel becerileri gibi sosyolojik birçok bilgiyi okuyucuya sunmuştur. Diğer yandan 1800'lü yılların henüz başlarında İngiliz emperyalizminin altın çağının başlamakta olduğu dönemde, Batı'nın Doğu'ya ve Doğu kültürüne bakış açısını kendi şahsiyetinde anlamlandırmamıza katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- BARDAKOĞLU, A. (1995). "Eşkiya". TDV İslam Ansiklopedisi. 466-468.
- BELGE, H. Ve HANİLÇE, M. "19. Yüzyıl İngiliz Seyyahlarının Notlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tatarlarca Yürütülen Rehberlik Hizmetleri". Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. XIII/3: 1198-1212.
- ÇADIRCI, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÇELİK, Y. (2013). *Şeyhül Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- FOLKNER, J. (2004). "John Mac Donald Kinneir". *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press. XXXI: 744.
- HALAÇOĞLU, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- HANİLÇE, . (2019). "1826 Sonbaharında Erzurum'dan İstanbul'a Seyahat -Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı Ve Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6: 67-108.
- HANİLÇE, M. (2020). "James Morier'le 1809 Yazında Erzurum'dan Amasya'ya Seyahat". *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*. CXXVI/249: 409-448.
- KINNEIR, J. (1813). *A Geographical Memoir of the Persian Empire*. Londra: John Murray Yayınevi.
- KINNEIR, J. (1818). *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814 - With Remarkes on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*. Londra: John Murray Yayınevi.
- KÖSEOĞLU, M. (2018). "Kinneir's Narratives About Amisos and His Historical Resources". *Black Sea Archaeology Studies: Recent Developments*. (ed. Davut Yiğitpaşa vd.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 202-207.
- KUŞ, A. (2019). "John Mac Donald Kinneir'e Göre Kıbrıs: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XXIX/1: 381-398.
- KUŞ, A. (2022). "Kinneir'in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri". *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*. (ed. Murat Hanilçe). Ankara: Türk Yurdu Yayınları: 231-253.
- LÜLECİ, A. (2018). "Yük Taşımacılığında Devlete İsyana: Ermeni Hamallar". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmacılığı Dergisi*. III: 230-248.
- MELVILLE, F. (2018). "Alexander Sergeevich Griboedov: Russian Imperial James Bond *Malgré lui*. In Memory of the 225th Anniversary of his Birth". *Russians in Iran (Diplomacy and Power in the Qajar Era and Beyond)*. (ed. Rudi Mathee ve Elena Andreeva). Londra: I.B. Tauris: 59-84.

- LENNEP, H. (1870). *Travels in Little Known Parts of Asia Minor*. Londra: John Murray Yayınevi.
- SAYLAN, K. (2018). "Osmanlı Döneminde Kelkit ve Şiran Çevresinde Yaşanan Eşkiyalık Olayları (1760-1916)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. (24): 63-84.
- SPENCER, E. (1851). *Travels in European Turkey in 1850*. Londra: Colburn ve Ortakları Yayıncılık.
- STEBBINS, H. Lyman (2017). *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East*, Londra: IB Tauris.
- ŞAHİN, G. (2016). "İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, II/2: 60-77.
- TURNA, N. (2013) *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkireleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ÜÇEL AYBET, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, Ö. (2013) "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Önemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2: 587-614.
- YILMAZ, Ö. (2019). "Kraliyet Coğrafya Derneği ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri (1835-1845)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, XVII/33: 319-348.

EXTENDED ABSTRACT

Many foreign travelers visited the Ottoman lands for various reasons in the XIV. century. During these visits, they took important notes about the physical, sociological, cultural and economic structure of the Ottoman Empire. These travel notes are important in two respects. The first is that we have detailed information about that geography at the time of the travel. The second is that we can see what the Ottoman perception was from the perspective of the author's perspective. At this point, the identity and the mission of the traveler are significant parameters. It is also possible to evaluate the work of Kinneir, a British military officer, titled "Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the Year 1813 and 1814" in this context. Considering that Kinneir was not an ordinary traveler, we tried to identify his comments about Ottoman society, rulers and geography. While making this determination, we took the conjuncture of the time into consideration.

In order to make accurate inferences about Kinneir's identity and thus evaluate the impact of the environment he was in on his work, it should be underlined that the East India Company, in which he served, was one of the most important symbols of British colonialism. In this respect, the evaluations made by a traveler who is a senior official of the company, on the territory of the Ottoman Empire are also very valuable in terms of reflecting the British colonialism in the early 19th century and the Ottoman perception of England, the most powerful state in

Europe. When evaluating Kinneir's work, the data we currently have regarding the international conjuncture of the period will also be guiding. Since the dates of Kinneir's travel (1813-1814) coincide with the years just before the 1815 Congress of Vienna, when the European order was rebuilt. The fact that the Ottoman Empire was not invited to the Congress of Vienna, which was convened with the aim of rebuilding the sovereignty in Europe shaken by Napoleon by the great European powers, is a valuable clue in terms of reflecting the thoughts of the Europeans about the Ottomans. In this context, it is obvious that the Ottoman Empire was the "other" for Europe at that time. Kinneir's comments about the Ottoman society and rulers in his travel notes were also in this direction. In his evaluations from a classical orientalist perspective, Kinneir interpreted the Ottoman society as mostly "ignorant and fatalistic". In this sense, it can be thought that an attempt is made to provide a basis for the claim of "bringing modernity and civilization", which is perhaps one of the mainstays of Western imperialism.

On the other hand, these travel notes, which coincide with a period when the Ottoman Empire was trying to modernize, provide clues as to why the Ottoman Empire needed modernization. Especially the innovations made by the Ottoman Empire in the field of state organization overlap with the deficiencies that Kinneir criticizes in terms of administration.

In this study, we tried to evaluate the observations of the British traveler Kinneir about the Ottoman geography, which he reflected in detail in her work, by taking into account the political and social framework of the period. Although there are some correct observations in the traveler's work, it is also possible to come across traces of Western imperialism and orientalist perspective.

ETNİK KÜLTÜR VE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNDE NOSTALJİ DUYGUSUNUN ROLÜ: TÜRKİYE'DEKİ RUS GÖÇMENLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Tahire HÜSEYİNLİ*
Betül ÇAL**

ÖZ

Araştırmanın amacı, Türkiye'de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıklarını etkileyen, daha çok etnik kökenleri ya da doğup büyüdüğü ülkeleri ile ilişkilendirilebilecek nostaljik unsurların göçmen tüketicilerin Türkiye'ye uyum süreci üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu amaçla Türkiye'de yaşayan otuz bir Rus tüketici ile online mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular, Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıkları ve uyum süreçleri üzerinde kültürel ve teknolojik faktörlerin ağırlıklı etkisine işaret etmiştir. Ayrıca her iki faktör ve alt temaları ile nostaljik tüketim arasındaki önemli etkileşimler olduğu saptanmıştır. Çalışmanın, özellikle nostaljik tüketim ve göçmen tüketici davranışı konuları üzerinde önemli katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rus Göçmenler, Nostalji Tüketimi, Etnik Tüketim Alışkanlıkları.

THE ROLE OF NOSTALGIA ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHNIC CULTURE AND CONSUMPTION: A STUDY ON RUSSIAN IMMIGRANTS IN TURKEY

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the impact of the nostalgic factors that influence the consumption behaviour of the Russian immigrants living in Turkey and can mostly be related to their ethnic root or home country on their adaptation process. To meet this goal, online interviews were conducted with thirty-one Russian consumers living in Turkey. The results revealed that the cultural and technological factors had an important impact on the consumers' consumer habits and adaptation. It was further seen that there existed important interactions between both the factors together with their sub-themes and nostalgic consumption. The research is believed to contribute especially to the fields of the nostalgic consumption and the immigrant consumer behaviour.

Keywords: Russian Immigrants, Nostalgia Consumption, Ethnic Consumption Habits.

Giriş

Nostalji, insanların geçmişe duydukları özlemi ve anıları ifade etmektedir. Çoğunlukla en olumlu ve güzel duygular kişilerin hafızasında yer edinmektedir ve kişiler gelecek yıllarda da bu anılara ve özlem duyulan hatıralara dönük hayali yolculuklar yapabilmektedir. Nitekim insanlar yolculuk yapılan nostalji anlarında yaşanmış en güzel anları hatırlamakta, ona duyulan özlem duyguları ile anı yaşamaktadırlar. Aile gelenekleri, ilişkiler, kutlamalar, kültürel ritüeller

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 06.09.2023; Yayına Kabul Tarihi: 25.12.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, Antalya, ORCID ID: 0000-0001-7443-1434, E-posta: tahire.huseyinli@alanya.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Antalya, ORCID ID: 0000-0002-5020-9430, E-posta: betul.cal@alanya.edu.tr

gibi kişinin yaşamındaki önemli kişisel deneyimleri veya dönüm noktası olayları içeren anlar nostalji duygusunu oluşturmaktadır (Abeyta vd., 2015, s. 408; Kurşuncu vd. 2018, s. 956). Bu bağlamda nostalji geçmişin güzel anıları, ev ile ilgili ve geçmiş zamanlarda geçirilen kaygısız çocukluk hatıralarıyla bağlı duyguları içermekte, örneğin, çizgi filmler, tatlılar, yemekler, müzikler ve kokular geçmişin hatırlatıcıları olarak nostaljik duygular uyandırmaktadır.

İnsanların geçmişe ve yaşanmışlıklara duyduğu özlem, onların tüketim pratiklerini de farklı şekilde etkileyebilmektedir. Araştırmalar (örn. Boym, 2009, s. 108; Vojvodic, 2017, s. 327-334), tüketicinin hissettiği nostalji duygusu ile satın alınacak ürüne yönelik güven duygusu arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Tüketicilerin satın alma niyetlerinin ve davranışlarının şekillenmesinde önemli etkiye sahip olan nostalji duygusu, farklı tüketici gruplarını ve tüketim alışkanlıklarını etkileyebilmektedir. Bu tüketici grupları arasında, özellikle, farklı sebeplerden ötürü ülkesinden göç etmiş ya da uzun süreli ayrılmak durumunda kalmış olan tüketiciler, ön plana çıkmaktadır. Tüketim tercihlerinde nostaljik öğeler kullanan ürünlerin tercih edilmesi ya da eskiyi hatırlatan tüketim pratiklerinin önceliklendirilmesi gibi farklı şekillerde kendini gösteren nostalji etkisinin araştırılması, bu farklı tüketici grubunun tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi ve bunlara yönelik uygun stratejiler geliştirilmesi açısından önemli yararlar sağlayacaktır.

Mevcut yazında nostalji tüketimi konusunda yapılan çalışmalar (Holbrook, 1993; Cassin, 2018; Boym, 2009; Uryadova, 2019; Yüce, vd., 2019; Krustaleva vd., 2018; Weingarten & Wei, 2023) olmasına rağmen, nostalji duygusunun, göçmen tüketiciler üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bunun bir sonucu olarak, göçmen tüketicilerin tüketim kararlarının nasıl şekillendiği, satın alma ve tüketme tercihleri üzerinde etkili olan faktörlerin neler olduğu tam anlamıyla bilinmemektedir. Bu çalışma, nostalji ve tüketim arasındaki ilişkiyi etnik köken çerçevesinde inceleyen diğer ulusal ve uluslararası çalışmalara önemli katkılar yapacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıkları üzerinde bir araştırma yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde nostalji, göç ve tüketim ilişkileri kavramsal boyutlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde, araştırma metodu ayrıntılarıyla sunulmuş, bunu sonuç ve tartışma bölümü takip etmiştir. Çalışmanın son bölümünde, teorik ve yönetsel etkileri tartışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Nostalji Kavramı

Nostalji kelimesi köken olarak Yunanca bir kelime olup Notos (ev, dönüş) ve Algos (acı) köklerinden oluşmaktadır (Holbrook, 1993, 245; Boym, 2009; Cassin, 2018, s. 17; Natali, 2004, s.10). Söz konusu kelime 17. yüzyılın sonunda İsviçreli Doktor Johannes Hofer tarafından ülke dışında savaşıyor ve "eve dönme özlemi" hisseden askerlerin ruh halini tanımlamak için kullanılmıştır (Abramov 2012, s. 6-7; Cassin, 2018, s. 17; Chkhaidze, 2015, s. 259-260). Fiziki bir sağlık sorunu olarak kabul edilen nostalji Avrupa'nın hemen her ordusunda tıbbi teşhis konusu olmuş

ve bu hastalığın önlenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin, Napolyon sefer ettiği ülkelerde askerlerin kendi yerel müziklerinin dinlenmesini yasakladığı, savaş dönemlerinde askerlerin olumsuz etkilenmesinin önlenmek istendiği görülmektedir (Abramov- Chistyakov, 2012, s. 53).

Akademik çalışmalarda nostalji kavramı çeşitli ifadelerle tanımlanmıştır. Boym'a göre nostalji zamanı geri alma, diğer deyimle tersine çevirme girişimidir (Boym, 2002, s. 297). Uryadova'ya göre nostaljiyi toplumun kimliğinin ve toplumsal hafızanın korunması açısından geçmişe duyulan özlem ve onu geri getirme çabasıdır (Uryadova, 2019). Diğer bir tanımlamada ise nostalji, insanların gönül yarası, vatan özlemi, toplumun geçmişi ve bugünü arasında duygusal bir bağ kurulması olarak açıklanmıştır (Zborovskiy- Shirokova, 2003, s. 75).

Tüketim pratikleri kapsamında yapılan bazı çalışmalar, ürünlere duyulan güven ile ürünlerin uyandırdığı nostalji duygusu arasında pozitif ilişki öngörmektedir. Buna göre, insanlarda nostalji hisleri toplumsal yaşamda duygusal bağın ötesinde güven duygularını da pekiştirebilmektedir. Bazen insanlar günlük ilişkilerde veya tüketim ürünlerine güvensizlik ve belirsizlikler ile karşılaştıklarında geçmişte kullanmış oldukları ve güven duydukları ürünlere yönelmektedirler. Çünkü duygusal bir bağ kurdukları eski ürünlere daha çok güven duymaktadırlar. Örneğin, Sovyetler Birliği sonrası 1990'lı yıllarda ürünlerin üzerine ön ek olarak "eski" sözcüğü yazılarak ürüne yönelik bir güven aşılanmış, rağbet uyandırılmaya çalışılmış ve tüketicilerin nostalji duygularına hitap edilerek ürüne yönelik güvensizlikler aşmaya çalışılmıştır (Boym, 2009, s. 108). Benzer şekilde, ürünün güvenilir olduğu mesajını vermek için ürünün geçmiş rolünü vurgulamak, tüketicinin ürün ile duygusal bir ilişki kurmasını sağlamakta ve tüketiciler açısından ürünün güvenilir olma fikrini pekiştirmektedir (Bilge, vd., 2019, s. 4).

Nostalji kavramı, tüketici tercihlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Nostalji eğilimi olan tüketicilerin bu eğilimlerini ürün ve hizmet tüketimi tercihlerine yansıttıkları görülmektedir (Yüce, vd., 2019, s. 199). Ürün pazarlanmasında nostalji duygusu, bir marka ile müşterileri arasında duygusal bir bağ oluşturduğundan çok etkili bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, özellikle belli ürünler ve tüketici grupları kapsamında, pazarlama iletişimde nostalji duygusunun iyi yönetilmesi, önemli bir pazarlama stratejisi olarak öne çıkabilir. Benzer şekilde, nostalji duygusu üzerine yapılan vurgu, tüketicinin duygusal dünyası üzerinde önemli bir etki yaparak, marka ile tüketici arasındaki ilişkiyi güçlendirici etki yapabilir. Örneğin, birçok araştırma, nostalji duygusunun tüketicileri harcamaya teşvik ettiğini göstermektedir. Burada, ürünlerin satın alınması karşılığında vaat edilen mutlu anıların bu harcamalarda etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle ürün iletişimde nostalji kavramı üstüne vurgu yapan pazarlama kampanyalarının son yıllarda daha popüler hale geldiği söylenebilir. Özellikle Rusya'da son yıllarda kitlesel iletişim araçları ve internet aracılığıyla eski Sovyet dönemine has ürünlerin pazarlanması için çeşitli yöntemler ve araçlar kullanılmakta ve insanların nostalji duygularına hitap edilerek toplumsal hafızaları canlandırılarak satılabilir bir ticari ürün haline gelen Sovyetler geçmişi, tüketicilere pazarlanmaktadır (Abramov, 2012, s. 6). Bu doğrultuda birçok marka, tüketicilerin nostalji duygularına etkileyecek pazarlama yöntemleri ile hedef kitleler üzerinde olumlu duygular uyandırılmaya çalışmakta ve ürün iletişimde nostalji ögesini sıklıkla kullanmaktadır.

Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

Farklı ülkelerden gelen göçmenleri birleştiren birçok ortak noktalar vardır. Sosyal kültürel farklılıklar, farklı dilleri konuşma, değer verilmeme korkusu, yabancılaşma kompleksi, kimlik sorunları, nostalji duygusu ve depresif duygular yabancı göçmenleri ortak bir noktada birleştirmektedir (Krustaleva vd. 2018, s. 418). Göçmenleri etkileyen bu duyguların içinde en belirgin olanı nostaljiye dikkat çekmek gerekir. Krustaleva, nostaljiyi göçmenlerin zihinsel travması olarak ifade ederek, bu faktörün yeteri kadar literatürde incelenmediğini belirtmektedir. Dünyanın başka bir yerinde yaşamakla birlikte her an evine dönebilen bir insanda evini özlese bile nostalji duygusunun oluşmadığı ancak kendini göçmen konumunda bulur bulmaz insanda nostaljik hislerin ortaya çıktığı ve psikolojik durumlarının tamamen değiştiği belirtilmektedir. Göçmenler için tanıdık olan görsel, işitsel, dokunsal, kokusal ve tatsal alışkanlıklar, yaşadıkları yeni toplumlarında eksikliklerini duydukları önemli alanlardır. Birçok göçmenin kendi ülkelerinde alışkın oldukları ürünlere, restoranlara, müziğe, televizyon programlarına, tiyatro turlarına, dergilere vd. göstermiş oldukları duygusal tepkiler yabancı bir ülkede mutlu bir yaşam için duygusal bir eksikliğin olduğunu teyit etmektedir (Krustaleva vd., 2018, s. 418).

Kendi kimliklerine baskın bir şekilde bağlılık gösteren milletler açısından bu kimliğe has unsurlardan ayrılmak/kopmak kolay olmamaktadır. Yapılan bu çalışmaya konu olan Rus göçmenler açısından alışmış oldukları yaşam tarzı ve kültürel alışkanlıklara bağlılık, Rus etnik kimliğini taşıyanlar için baskın bir özelliktir. Örneğin Rus vatandaşları için "ev" kavramı geniş bir anlam ifade etmektedir. Söz konusu "ev" bu insanların en sevdikleri apartman dairesini, ailesini, çocukları, arkadaşlarını, komşularını kapsayacak şekilde geniş bir mekân kavramını çağırır. Bu bağlamda göçmenlerin yeni düzenleri içinde, eski "ev" ile ilgili anılarını korumaya çalıştıkları görülmektedir. Eski yaşamına, hatıralarına dönmek ve o ruhu yaşayabilmek için yaşadıkları yeni "ev" içinde bir süreliğine eski "ev"e, akrabalarının, arkadaşlarının ve hatıralarının olduğu mekâna dönme ihtiyacını sürekli hissetmektedirler (Zborovskiy- Shirokova, 2003, s. 76). Diğer bir ifadeyle, göçmenlerin ait oldukları etnik kimlik ve bu kimliğe has kültürel özellikler buldukları yeni coğrafyadaki yaşamlarına şekil vermektedir.

Etnik kimlik ve etnik grup gibi kavramlar, 1950 yıllarından itibaren genel anlamda göçmenleri işaret etmek için kullanılmıştır (Eriksen, 2004, s. 4; Sarı 2011, s. 12). Kişinin kimliğini belirli bir etnik gruba veya millete ait olma duygusuyla ilişkilendiren kültür, gelenek ve dil gibi öğeler onun etnik kimliğini de şekillendirmektedir (Semenova, 2015, s. 207). Kutlama, bayram ve kurban törenleri gibi ritüeller, toplumsal düzeyde eski kahramanlıklar ve geçmiş başarılarının ön plana çıkarılması etnik kimliği sürdürme çabaları arasındadır. Bu bağlamda, etnik kimliğin devamı için başvuru olan bu tür çabalar, göçmenlerin yeni ülkelerinde ve yaşamlarında hissettikleri yalnızlık duygusunu hafifletmekle birlikte toplumun geçmişine ve geleneklerine nostaljik bağlılığı güçlendirmekte ve etnik kimlik duygusunu geliştirmektedir (Smith 2002, s. 74).

Geniş bir coğrafyaya yayılan Rusya'da farklı etnik grupların ve toplulukların yaşamasına rağmen, diğer etnik kültürlerle de harmanlanmış olan Rus kültürünün ağırlığı hissedilmektedir (Lihacheva vd., 2014, s. 10). Söz konusu kültürün ve etnik özelliklerin Rus göçmenler üzerinde baskın bir etkisi olması kaçınılmazdır. "Rus kimliği"ni veya diğer bir ifadeyle "Rusluğu" yitirme

korkusu, göçmenlerin en hassas noktalarından biridir. Bu korku göçmenleri, buldukları ülkelerde ulusal manevi değerleri korumak için müzeler, arşivler ve kütüphaneler kurmaya itmiş ve böylece Rus kimliğinin korunmasına katkıda bulunan yeni gelenekler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, ünlü şair Puşkin'in doğum günü "Rus Kültür Günü" olarak kutlanmaktadır. Göçmenlerin bu yaklaşımının genç nesillere vatan sevgisinin aşılmasına da önemli etkisi olduğu vurgulanmıştır (Uryadova, 2019, s. 15).

1.2. Rus Göçmenlerin Nostaljik Tüketim Alışkanlıkları

Göç eden insanların göç ettikleri ülkede buldukları çevre ile aktif bir ilişki kurması ve kültürel kaynaşma içinde olmaları kaçınılmazdır. Kültürel farklılıkların tıpkı bir hazine gibi değerli olduğu ve bulunulan ortama çeşitlilik katarak zenginleştirdiği düşünülmektedir (Güleryüz, 2023, s. 31). Çeşitli çalışmalarda, bu etkileşimin asimilasyon, bütünleşme ve ayrışma biçimlerinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Asimilasyon durumunda baskın kültür ile yakınlaşma sürecinde kültürel kimliğin kaybedilmesi, bütünleşme durumunda baskın kültür ile azınlık kültürü arasında pozitif bir etkileşim içinde baskın kültüre yakınlaşmakla birlikte azınlık kültürünün korunması ve ayrışma durumunda ise her iki kültürden veya kendi kültüründen uzaklaşma yaşanması şeklinde bir süreç yaşanmaktadır (Penaloza, 1994). İster zorunlu isterse de kendi arzularıyla göç edenler, buldukları ülkede kendi varlıklarını sürdürebilmek ve aynı zamanda kendi kimlik ve kültürlerini de muhafaza etmek için mücadele vermektedirler (Bardakçı, 2018, s. 6427).

Göçmenlerle ilgili yapılan akademik çalışmalarda, Rus vatandaşlarının göç ettikleri ülkelerde kendi etnik özelliklerini, dillerini ve kültürel unsurlarını koruma çabası içinde oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle gençlerin çoğu, yurtdışında yaşadıkları süreye bakmaksızın Rus dilini, etnik-kültürel kimliklerini korumakta ve kendi yurttaşları ile iletişim içinde bulunmaktadır. Söz konusu akademik çalışmalarda, etnik ve kültürel kimliğini koruyan göçmenlerin kendi yurttaşları ile kolektif iletişim biçimlerini değil bireysel iletişim yollarını tercih ettikleri de vurgulanmaktadır (Andreeva – Dergunova, 2016, s. 177).

Amerika kıtasına göç eden Rus vatandaşlarla yapılan bir çalışmada, Rusların her iki ülkenin kültürel değerlerini benimsemekle birlikte kendi kimliklerini ve bireysel özelliklerini korumaya çalıştıkları belirtilmiştir. Kültürel alışveriş bağlamında kendi ortamlarını oluşturma arzusu, Amerika'da yaşayan Rus göçmenlerin yaşamının en önemli yönü olduğu ifade edilmiştir (Khisamutdinov, 2017, s. 49). Nitekim göç etikleri ülkede kendi kimliklerinin korunmasında göçmenlerin nostalji duyguları önemli rol oynamaktadır. Uryadova (2019) göre, nostalji, toplumsal kimliğin korunması ile yakından ilişkili olan bir kavramdır (Uryadova, 2019).

Khisamutdinov'a (2017) göre, göçmen Ruslar, göç ettikleri ülkeye kendi kültürel zenginliklerini katarak önemli katkı sağlamaktadırlar. Amerika'ya göç eden Ruslar bu ülkeye "eli boş" olarak gelmemiş ve kendileri ile birlikte toplumsal ve kültürel özelliklerini bu ülkeye taşımışlardır. Özellikle Ruslar ile Amerikanların yaşamı kıyaslandığında Rus hayat tarzının güzel ve cezbedici bazı özelliklerinin olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Rus dilinin ve musikisinin göç

Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

edilen ülkenin dil ve musikisi üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Ancak Rus insanının davranışlarındaki içtenliği Amerikalıların resmi nezaket içeren davranışlarından çok farklı olduğu belirtilmektedir. Yine Rusların bulunduğu ortamda kendisini kendi evindeymişçesine hissetme tutumu, buldukları ülkenin resmi nezaket kuralları ile çok zaman bağdaşmamaktadır (Khisamutdinov, 2017, s. 49).

Tüketici alışkanlıkları açısından göçmenlerin sürdürdükleri en önemli alışkanlıkların başında mutfak kültürü gelmektedir. Nitekim nostaljik tüketim araştırmalarında mutfak nostaljisinin özel bir yeri bulunmaktadır. Göçmenlerin gastronomi tercihleri geçmişten gelen hoş anılarla bir bütünleşme içindedir. Bu bağlamda farklı grupların nostaljik tüketimini karakterize eden farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Örneğin, çocukluk anıları ile ilgili ürünler, vatan hasreti ile ilişkilendirilen ürünler, artık kullanılmayan veya içerikleri çok değiştirilmiş özlem duyulan bazı yiyecekler, geçmişten gelen ikame ürünler ve sık kullanılmayan ancak yıldönümleri, bayramlar, aile gelenekleri gibi özel günler için önem arz eden yiyecekler bu açıdan örnek gösterilebilir (Kusimova ve Shmidt, 2017). Bu bağlamda toplumun yaş grubuna, yaşadığı yere, örf ve geleneklerine veya toplumsal etkinliklerine has tüketim alışkanlıkları farklı etkenlere göre sıralanabilir.

Rus göçmenlerinin çoğunlukta olduğu bölgelerde kendi mutfaklarında yer alan çeşitli ürünlerin satıldığı dükkanların varlığı dikkat çekicidir. Birçok Rus göçmen, kendi mutfaklarına has geleneksel birçok ürünler için bu satış yerleri tercih etmektedir. Özellikle karabuğday ve inci arpa, hardal ve mayonez, domates soslu hamsi ve çaça, kuzey tatlılarında “Kavkazkie” ve “Mishka”, patlıcan havyarı ve kabartma tozu, tütsülenmiş sosis, Rus peyniri, Kievsky pastası, Napolyon pastası ve nice ürünler göçmenlerin vazgeçemediği ürünlerdir. Başta Amerika, Avrupa ülkeleri olmak üzere, diğer birçok ülkelerde bu ürünlerin satıldığı satış noktaları bulunmaktadır (Khisamutdinov, 2017, s. 49).

Zborovskiy ve Shirokova (2003) tarafından Finlandiya'ya göç eden Rus göçmenler üzerinde yapılan çalışmada, katılımcıların kendi nostaljilerinden bahsettiklerinde genellikle Rus yemek ve yiyeceklerinden sıklıkla bahsettikleri belirtilmiştir. Özellikle söz konusu tüketim ürünlerinin tat, renk, aroma, ambalaj, üretim yeri ve üretim şekli ile bir bütün olarak göçmenler açısından anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Göçmenlerle yapılan çalışmada ankete katılanların bakış açıları ile Rusya'dan gelen birçok ürünlerin genellikle bir kült rütbesine yükseltildiği, ender ürün olarak değerlendirildiği görülmektedir. Göçmenler bu ürünlerden özellikle, “Sırlı lor kekleri”, “gri ekme”, “balık konserveleri” vb. ürünlere özlemlerini dile getirmiştir. Örneğin ankete katılanlardan bir katılımcı, göç ederek yaşadığı bölgede üretilen herhangi bir siyah ekmeğin, ekmeğin olmasının dışında ayrı bir özelliğinin olmadığını ancak Rusya üretimi siyah ekmeğin çok lezzetli olduğu için onu daha çok sevdiğini belirtmiştir (Zborovskiy ve Shirokova, 2003, s. 76).

Göçmen Rusların kendilerine has tutum ve davranışları veya yemek alışkanlıkları buldukları ülkelerde etkili olmuş ve zaman içinde göç ettikleri ülkenin tüketim alışkanlıkları içine

girmiştir. Rusların misafirperverliği, Paskalya ve diğer geleneksel günlerine has yemekleri ve kendilerine mahsus özellikleri yerli vatandaşlar üzerinde çok cazip ve etkileyici iz bıraktığı görülmektedir. Özellikle yemekler açısından Rus mantısı, havyarlı krep ve zengin meze çeşitleri ünsiyette buldukları ülkelerin insanları tarafından beğenilmiş ve ülkelerin yaşamına girmiştir. Hatta zaman içinde ve söz konusu yemeklerin Ruslara ait olduğunun bile unutulduğu görülmüştür (Khisamutdinov, 2017, s. 50).

Sonuç olarak, geçmiş yaşam alışkanlıklarına duyulan özlem kapsamında ifade edilen nostalji kavramının, tüketicilerin gündelik tüketim pratikleri üzerinde etkili olduğu açıktır. Tüketim ve nostalji ilişkisi, yeni bir ülkede bir yer edinmeye çalışırken aynı zamanda etnik kimliklerini de koruma gayreti içinde olan birçok göçmen tüketici için ise, ayrı bir önem arz etmektedir. 'Yeni' ülkeleri ile 'eski' ülkeleri ya da yaşamları arasında köprü vazifesi gören nostalji kavramı, göçmenlerin kişiler arası ilişkilerinden yeme alışkanlıklarına kadar geniş bir yelpazede gündelik pratiklerini şekillendirmekte ve yeni ülkeye adaptasyonlarında önemli rol oynamaktadır.

Bahsedilen nostalji ve göç ilişkisi kapsamında, iki araştırma sorusu geliştirilmiştir;

Araştırma Sorusu 1: Türkiye’de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıklarına yön veren ve etnik kimlikleriyle ilişkilendirilebilecek nostaljik unsurlar nelerdir?

Araştırma Sorusu 2: Bu unsurlar, Rus göçmenlerin yaşadıkları Türk toplumuna entegrasyonu nasıl ve ne yönde etkilemektedir?

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, Türkiye’de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıklarına etki eden ve daha çok etnik kökenleri ve/veya doğup büyüdüğü ülkeleri ile ilişkilendirilebilecek nostaljik unsurların belirlenmesidir. Bu amaçla ilişkilendirilebilecek diğer önemli bir nokta da tüketicilerin bu nostaljik unsurları gündelik yaşamlarında nasıl pratik ettikleri ve bu pratiklerin göçmen tüketicilerin "Türkiye" ya da "Türkiye’de yaşam" algısı üzerine ne tür etkileri olduğudur.

Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada nitel araştırma deseni uygulanmış ve Türkiye’de yaşayan Rus göçmenlerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma deseni ile hedeflenen, bir kavramı ölçmek ya da tahmin etmek olmayıp, süreç içerisinde önemli rol oynayan aktörlerin olay ve olgulara verdiği anlamın incelenmesi ve yorumlanmasıdır (Creswell ve Poth, 2017; Smith ve diğ., 2009).

2.2. Araştırma Örnekleme ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme, araştırma evreninin tam olarak bilinmediği ya da evreni oluşturan bireylere ulaşmanın zor olduğu durumlarda kullanılan bir veri toplama yöntemi olup, ulaşılan ilk birkaç örnekleme tarafından referans alınan diğer araştırma birimlerine ulaşmayı ifade etmektedir (Saunders ve Lewis, 2018). Bu yöntemde örnekleme sayısı, araştırma probleminin açıklık kazandığı noktaya kadar

**Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü:
Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma**

artırılarak devam eder. Bu araştırma kapsamında örneklem birimi Türkiye'de yaşayan Rus göçmenlerdir. Bu örneklemin seçiminde göz önünde bulundurulmuş ilk koşul, göçmen tüketicinin Türkiye'de en az 10 yıl süredir yaşıyor olmasıdır. Bu koşulla ulaşılmak istenen amaç, göçmen tüketicinin Türkiye'de yeterli bir süre yaşam sürmesinin, onların tüketim alışkanlarının belirlenmesinde ve yerleşmesinde etkili olduğu inancındır. Bu doğrultuda öncelikle araştırmacıların sosyal çevresinden iki Rus tüketicie ulaşılmış, ardından bu tüketicilerin araştırma sürecine katkı sağlayabileceğini düşündüğü ve referans olduğu beş Rus tüketicie daha ulaşılmıştır. Referans olunan beş Rus tüketiciden biri araştırmaya katılmak istemediği için araştırma dışı bırakılmıştır. Ulaşılan diğer dört tüketici toplamda on bir tüketicie daha ulaşılmalarını sağlamıştır. Ulaşılan on bir tüketiciden iki kişi, Türkiye'de en az on yıl yaşama şartını taşımadığı için araştırma dışı bırakılmıştır. Ulaşılan diğer dokuz kişi ile mülakat gerçekleştirilmiş, bu kişilerin referansı doğrultusunda on yedi tüketicie daha ulaşılmıştır. Bu tüketicilerden biri, araştırmaya dahil olmak istememiş, dolayısıyla mülakat on altı kişi ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak tuz bir tüketici ile mülakatlar sonucunda araştırma süreci tamamlanmıştır. Araştırma örneklemine dair demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcı Demografik Bilgileri

Sıra	Katılımcının İsmi*	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Türkiye'de yaşadığı yıl ve gelme sebebi
1	Tatyana	K	40	İngilizce Öğretmeni	16 yıl / Türk ile evlilik
2	Anjelika	K	40	Muhasebeci	15 yıl / Türk ile evlilik
3	Olga	K	32	Öğrenci	10 yıl/ Eğitim
4	İvan	E	76	Mühendis	11 yıl, ev satın alma
5	Ekaterina	K	38	Resepsiyon görevlisi	13 yıl / Türk ile evlilik
6	Anna	K	30	Hemşire	11 yıl / Türk ile evlilik
7	Mariya	K	38	Piyano öğretmeni	14 yıl/ Türk ile evlilik
8	Aleksey	E	26	Öğrenci	10 yıl/ Eğitim
9	Nadejda	K	36	Dişçi	12 yıl/Türk ile evlilik
10	Oksana	K	73	Doktor	14 yıl/ev satın almış

Tahire Hüseyinli-Betül Çal

11	Yana	K	50	Piyano öğretmeni	16 yıl/Türk ile evlilik
12	Tatyana	K	39	İktisatçı	13 yıl/ev satın almış
13	Diana	K	47	Hemşire	13 yıl/Türk ile evlilik
14	Raisa	K	37	Mesleği yok	18 yıl/Türk ile evlilik
15	Svetlana	K	52	Emlakçı	16 yıl/Türk ile evlilik
16	Milena	K	41	İşletmeci	12 yıl/Türk ile evlilik
17	Albina	K	55	Terzi	17 yıl/Türk ile evlilik
18	Nelya	K	66	Doktor	10 yıl/ev satın almış
19	Kristina	K	64	Mühendis	11 yıl/ ev satın almış
20	Yelena	K	71	Doktor	10 yıl/ ev satın almış
21	Maksim	E	72	Doktor	10 yıl/ ev satın almış
22	Serafima	K	60	Emekli asker	18 yıl/ ev satın almış
23	Sergey	E	62	Emekli asker	15 yıl/ ev satın almış
24	Liya	K	35	Kuaför	10 yıl/ Türk ile evlilik
25	Natalya	K	31	Aşçı	19 yıl/ Eğitim
26	Aleksey	E	34	Öğrenci	11 yıl/Eğitim
27	Larisa	K	43	Öğretmen	12 yıl/ Türk ile evlilik
28	Svetlana	K	58	Oyuncu	14 yıl/ ev satın almış
29	Vladimir	E	64	Oyuncu	16 yıl/ ev satın almış
30	Kamila	K	37	Kuaför	11 yıl/ Türk ile evlilik
31	Veronika	K	44	Mesleği yok	16 yıl/Türk ile evlilik

* Katılımcı mahremiyeti doğrultusunda takma isimler kullanılmıştır.

Mülakatlar, Kasım 2022 ile Haziran 2023 tarihleri arasında, online olarak Zoom programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Online görüşme yöntemi gerek katılımcıların gerekse araştırmacıların görüşme esnasında kendilerini güvende hissetmesi ve böylelikle araştırma sorularına daha iyi odaklanabilmelerini sağlamıştır. Ayrıca farklı coğrafyalarda bulunan katılımcı grubu ile görüşmeleri mümkün kılmıştır.

Görüşme başlangıcında her katılımcıya araştırma amacı ve yöntemi bilgisi verilmiş, istedikleri anda görüşmeye son verebilecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca her katılımcıya ait araştırmaya katılım izni, online ortamda sözel olarak alınmıştır. Toplamda görüşülen otuz bir katılımcının hepsi görüşmenin kaydedilmesine onay vermiştir. Görüşmeler yaklaşık 85 ile 110 dakika arasında sürmüştür. Ayrıca katılımcıların Türkçe bilgilerinin yeterli olması nedeniyle tüm görüşmeler Türkçe gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Veri analizi öncesi katılımcılarla yapılan her bir görüşmenin transkripsiyonu yapılmıştır. Veri kodlama süreci, öncelikle her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış, ardından elde edilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacıların katıldığı uzun görüşmeler ve tartışmalar yapılarak, ilk araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Tesit edilen bu sonuçlar, tüm katılımcılarla tekrar paylaşılmış, eklemek istedikleri ya da hemfikir olmadıkları noktalar sorulmuştur. Bu ikinci tur görüşmeler sonucunda, katılımcıların önerileri doğrultusunda bazı eklemeler yapılarak, nihai araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca, veri toplama ile veri analiz aşamaları eş güdümlü ve tekrarlayan süreçler halinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, araştırma sürecinde, mevcut yazın, araştırma verileri ve araştırma bulguları arasında bir süreklilik ve tutarlılık sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Bilimsel araştırmalarda önemli olan diğer bir nokta geçerlik ve güvenilirlik hususlarıdır. Toplanan verilerin doğası ve analiz sürecinin farklılığından dolayı nitel çalışmalar ile nicel çalışmalarda hedeflenen geçerlik ve güvenilirlik kavramları farklılık gösterebilmektedir. Kirk ve Miller (1986)'e göre, nitel çalışmalarda geçerlilik, araştırılmak istenen olayın, araştırmacı(lar) tarafından mümkün olduğunca tarafsız ve olduğu gibi ortaya konmasını ifade eder. Diğer taraftan nitel çalışmalarda güvenilirlik ölçütü, araştırma bulgularının genellenebilir olması değil, diğer benzer araştırma ortam ve süreçlerinden yol gösterici olma yeteneğidir. Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması için birçok yöntemin bir arada kullanılması önemlidir (Merriam ve Tisdell, 2015). Diğer önemli nokta ise, araştırma sürecinin ayrıntılı ve şeffaf bir şekilde anlatılmasıdır (Lincoln ve Guba, 1985). Bu doğrultuda, öncelikle, görüşmeler öncesinde araştırmacılar, farklı tüketim ortamlarında (süpermarketler, restoranlar, kafeler gibi) gözlemler yapmış, Rus tüketicilere yönelik pazarlama iletişim yöntemlerini gözlemlemişlerdir. Aşağıda bazı süpermarketlerde çekilen ve Rus tüketicilere yönelik ürün fotoğrafları sunulmuştur.

Resim 1: "Plombir" dondurma. Yağlı süt veya kremadan yapılmış dondurma türüdür.

Resim 2: Keskik "Tvorog". Çökelek benzeri bir peynirin Rusya'daki adı.

Resim 3: Tuzlu Rus krakeri "Sukhari" / Fırında kurutulmuş soslu ekmek krakeri.

***Etnik Kùltür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü:
Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma***

Resim 4: “Smetana” ekşi krema. Smetana Rusya’da ve Ukrayna’da yemeklerde kullanılmaktadır. Süzme yoğurttan daha yağlıdır. Özellikle lahanaya çorbası “Borsch” ve Rus mantısı “Pelmeni” üzerine eklenerek kullanılır.

Resim 5: “Pryaniki”, Rus kurabiyesi.

Gözlemlerin ardından nostalji, göç ve nostalji tüketimi ile ilgili yapılmış araştırmalar, haberler, sektör raporları incelenmiş ve sosyal medyada ilgili olduğu düşünölen sayfalar ve hesaplar araştırılmıştır. Veri toplama süreci, elde edilen konular kendini tekrarlamaya başlayana kadar sürdürölmüştür. Ayrıca her bir araştırmacı, araştırma süreci boyunca araştırma günlöğü tutmuş, saha notlarını ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Bu bilgiler, araştırma verilerinin analizi sırasında yol gösterici olmuştur.

Araştırma, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 17.03.2022 tarih ve 01/17 sayılı etik onayı ile gerçekleştirilmiştir.

2.4. Bulgular ve Tartışma

Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen veri analizi sonucunda, nostalji kavramı ve Türkiye’de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim pratikleri ile ilgili ulaşılan temalar takip eden bölümde tartışılmıştır.

2.4.1. Kültürel Faktörler

Araştırmada ulaşılan bulgular, Türkiye’de yaşayan Rus göçmenlerin tüketim alışkanlıklarını etkileyen en genel unsurun her iki kültürde de ortak olarak yaşanan bazı unsurlara dayandığını göstermektedir. Bu anlamda, her iki kültür de Rus tüketicilerin tüketim alışkanlıklarına yön verirken aynı zamanda yerleştikleri ülkeye uyum sağlamalarını da kolaylaştıran unsurlar içermektedir. Bu başlık altında incelenecek kültürel alt temalar Türk ve Rus kültürleri arasındaki benzer bazı yönler ve Türk kültürünün kucaklayıcı yönü başlıkları altında sunulmuştur.

2.4.1.1. Benzer Kültürel Yönler

Türk ve Rus kültürleri her ne kadar gerek orijinleri gerekse tarihsel gelişimleri bakımından önemli farklılıklar gösterse de Türkiye’de yaşayan Rus tüketicilerin tüketim alışkanlıklarına yön veren ve onların ülkeye entegrasyon sürecini kolaylaştıran önemli ortak yönler içermektedir. Araştırmaya katılan tüm Rus göçmenler tarafından özellikle vurgulanan nokta, Rus kültüründe önemli bir yeri olan Paskalya (Пасха праздник) ve Maslenitsa (Масленица) bayramları ile Türk İslam kültüründe önemli bir yeri olan Ramazan Bayramı arasındaki ortak yönlerdir. Her ne kadar iki ülkedeki bayramlar arasında kutlama şekilleri açısından farklılıklar olsa da tüketiciler bayramların hizmet ettikleri amaç bakımından benzer olduğunu ve bu ortak ruhu Türkiye’deki aileleri ile paylaşabilmenin onların Türkiye’ye uyum sürecini kolaylaştırdığını dile getirmişlerdir. Svetlana ve Mariya bu konuyu şöyle ifade etmektedir;

“Türkiye’ye ilk geldiğimde geleneklerin farklılığından dolayı biraz zorlanmıştım. Aslında gelmeden önce Türkiye’de daha önce bulunmuş arkadaşarımdan biraz bilgi edinmişim ama yine de kolay oldu diyemem. Ancak daha sonra sizin bayramlarınız ile bizim bayramlarımız arasındaki benzerlikleri gördükçe aslında ben de şaşırđım. Hatta şunu söyleyeyim, iki farklı kültürün kutlamaları arasındaki bu benzerlikleri gördükçe rahatladım çünkü, o kadar da farklı değilmiş, burada da aynısını yaşayabilirim` diyor insan.”

(Svetlana)

“Bizim kültürümüzde Paskalya önemli bir bayramdır. Ben bunu Türkiye’de kutlanan şeker bayramına benzetiyorum. Mesela bizde de Paskalya’da çocuklar yeni elbiselerini giyerler, aileler boyalı yumurtalar, tatlılar, çörekler hazırlar ve gelen çocuklara dağıtır. İkisinde de çocuklar mutludur, çocuklar mutlu olduğu için de aile halkı mutludur. Şimdi siz bu iki çocuğun mutluluğu birbirinden farklı diyebilir misiniz? Zor...Evet, iki bayram aynı şekilde kutlanıyor diyemem ama bana Şeker bayramı, Paskalya ruhunu hatırlatıyor kesinlikle.”

(Mariya)

Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

Bazı katılımcılar özellikle çocukların yaşadıkları bölgedeki diğer evleri ziyaret ederek yiyecek toplamasının (Paskalya' da yumurta; Ramazan Bayramı'nda şeker) benzer bir ortak kültürel öge yarattığını ve bu yüzden özellikle Ramazan Bayramı süresinde kendilerini Türk Kültürü'ne daha yakın hissettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar her iki bayramda da "bayramlaşma" pratiği olduğunun altını çizmiştir. Birçok araştırma nostalji duygusu ve yiyecek tüketimi arasındaki bağa işaret etmektedir. Örneğin, Vignolles ve Pichon (2014), nostaljik yiyecek tüketiminin pozitif duygularla ilişkili olduğunu, tüketicilerin özellikler çocukluk ve özel günlerde dahil oldukları özel tüketim alışkanlıklarını hatırlamanın ve tekrar etmenin tüketicilerin zihinsel süreçlerini olumlu etkilediğinden bahsetmiştir. Benzer şekilde Gu, Li ve Kim (2021), yaptıkları çalışmalarında nostalji temalı restoranların tüketicilerdeki eskiye özlem duygusunu uyarak tüketim değerini artırdığını ve hatta tüketim sonrası davranışsal niyeti üzerinde belirleyici bir unsur oluşturduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bulgular, daha önce yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Rusların dini bayramı olan ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, çarmıhta ölmesi ve dirilmesi anısına kutlanan Paskalya bayramı baharda gecenin ve gündüzün eşitlendiği ilk pazar günü olarak kutlanmaktadır. Günümüze kadar çeşitli geleneklerinin korunduğu söz konusu bayram Bizans İmparatorluğu'nda coşkulu ve eğlence bir şekilde kutlanmış ve daha sonraki süreçte Rusya'da da bayrama verilen önem büyüyerek gelenek devam ettirilmiştir (Çopur, 2006, s. 22). Süslü elbiseler giyilmesi, çelenkler yapılması, şarkılar söylenmesi, danslar yapılması, komşulara hazırlanan yiyecekler ve boyalı yumurtalar dağıtılması gibi gelenekler bu bayrama renk katmaktadır. Özellikle "kuliç" diye adlandırılan paskalya çöreği ve boyalı yumurtalar bu bayramın simgesi olarak adlandırılabilir. Bayram sürecinde İsa Mesih için çeşitli paskalya duaları yapılır ve ilahiler okunur (Krameşin, 2016, s. 153-162).

Paskalya bayramı yumurtaları¹

¹ <https://www.kp.ru/family/prazdniki/traditsii-i-obychai-paskhi/>, 01.09.2023.

Diğer yandan, Türk halk kültüründe dini bayramlar denilince akla ilk gelenler Ramazan ve Kurban Bayramları kardeşlik ve dayanışma duygularını pekiştiren ve sosyal yardımlaşma ile yakınlaşmayı sağlayan bayramlar olarak kendilerine has örf ve gelenekleriyle toplum hayatında önemli yer edinmiştir (Taşkesenligil, 2016, s. 115-125). Evlerde çeşitli yiyecekler, tatlılar hazırlanarak misafir ve komşulara sunulması, bir araya gelerek eğlenme, komşu, hasta ve mezar ziyaretleri ve diğer birçok gelenekler dostluk, komşuluk, akrabalık ve genel anlamda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan örf ve adetler olarak herkes tarafından benimsenmiştir (Oğuz, Kösemek, Çiçekoğlu ve Tuna, 2012, s. 3; Türkyılmaz, 2016, s. 31-39).

Katılımcıların iki kültür arasında benzerlik olarak ifade ettiği diğer bir bayram da Maslenitsa'dır. Eski Slav halklarının milli bayram olan Maslenitsa (Масленица) kaynağını yağ anlamına gelen "maslo" kelimesinden almıştır. "Kış'a veda ve bahara merhaba" anlamına gelen, kış mevsiminin bitip güneşin yüzünü göstermesi, baharın gelişi, baharla birlikte doğanın yenilenmesini ve canlanmasını sembolize eden ve tarihi kökü pagan inancına dayanan bu bayram günümüzde de çeşitli şekilde kutlanmaktadır (Alyılmaz, 2009, s. 30-31; Radçenko, 2016, s. 265-291; Afanaseva & Minin, 2019, s. 37-39). Hristiyanlığın kabulüyle birlikte dini bir nitelik kazanan Maslenitsa bayramı Hz. İsa'nın yeniden doğuşunu ifade etmekte olup, bayram süresince yedi haftalık oruçtan önce çeşitli eğlenceler ve etkinlikler düzenlenmekte, krep gibi yiyecekler pişirilerek dağıtmakta ve mezarlar ziyaret edilmektedir. (Demçenko, 2015, s. 76; Alyılmaz 2009, s. 31; Taşkesenligil, 2016, s. 120). Katılımcıların çoğu, Maslenitsa ile özellikle Türk Cumhuriyetlerinde yoğunlukla kutlanan ve Türk kültüründe de önemli bir yeri olan Nevruz kutlamaları arasında benzerlik kurmuştur. Örneğin Anna, "Nevruz diyorsunuz mesela, biz de Maslenitsa diyoruz. Dünyanın iki ayrı yerinde de olsak aslında baharı kutluyoruz, ikisi de çok benzer." diyerek Maslenitsa ile Nevruz kutlamaları arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir. Bir diğer katılımcı iki bayram arasındaki benzerlikleri şöyle ifade etmektedir;

"Maslenitsa baharın gelişini müjdeler. Bahar eskinin bitip yeninin başlaması, yeni başlangıçlar, yeni mutluluklar demektir. Sizde de bir bayram var mesela [katılımcı bu noktada, araştırmacının yardımı ile Nevruz olduğunu belirtmiştir], evet Nevruz da baharın gelişi demek, değil mi? Türk kültüründe de önemli bir yeri var. İki kültür için de aynı şeyi ifade etmesi önemli. Yani aslında farklı sözcüklerle ifade etsek de aynı mutluluğu duyuyor Türk de, Rus da. Burada da kutladığımda aynı bahar, Rusya'da da kutladığımda aynı bahar, değil mi?"

(Ivan)

Her iki ülkenin bayram kutlamalarına bakıldığında birçok benzer adetlerin olduğu görülmektedir. Temiz ve şık kıyafetler giyme, komşu ve misafirlere ikramlarda bulunma, toplu bayramlaşma, yardımlaşma, akraba ve dost ziyaretleri ile mezar ziyaretleri her iki kültürde yıllardır sürdürülmektedir. Taşkesenligil (2016) tarafından yapılan çalışmada, bayramların insan ilişkilerini güçlendirmede etkili olduğu, manevi duyguları güçlendirdiği, birlik, beraberlik ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirdiği, yardımlaşma ruhunu arttırdığı gibi birçok yönlerine vurgu yapılmış, bu örf ve adetlerin insan ilişkilerine katkı sağladığının ve toplumsal barış ve bireylerin sosyalleşmesine olumlu etki yaptığının altı çizilmiştir (Taşkesenligil, 2016, s. 115-125).

Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

İki bayram arasında vurgulanan diğer önemli bir benzerlik oruç tutulmasıdır. Katılımcılar, Türkiye'de Ramazan ayı boyunca tutulan oruca benzer olarak Maslenitza bayramından bir hafta sonra tutulan oruca atıfta bulunarak, Türkiye'de karşılaştıkları bu duruma çok yabancı olmadıklarını hatta bu durumun Türk kültürüne daha yakın hissetmelerini sağladıklarını belirtmişlerdir. Veronika bu konuyu şöyle ifade etmektedir;

"Belki şaşıracaksınız ama oruç tutmak bizim kültürümüzde de önemlidir. Ben ve ailem mesela, Pas-kalya`dan sonra oruç tutarız, çocuklarımız da tutar. Buradaki Ramazan ayında tutulan oruç gibi aslında. Ailenin birlikte aynı amaç için bir şey yapması, sonra günün sonunda bir araya gelip yemek yememiz., yani çok benziyor bence. O yüzden hayır, yabancılık çekmiyorum, çünkü sizin de ne için ve nasıl yaptığınızı biliyorum."

Göçmenlerin buldukları yeni coğrafyalarına uyumunu inceledikleri çalışmalarında Hirschman, Ruvio ve Touzani (2010) da benzer şekilde Ramazan Bayramı'nı, göçmenlerin uyum süreçleri üzerindeki önemli olan bayramlar arasında göstermişlerdir. Buna göre, dini bayramların ve gelenek ve göreneklerin gidilen ülkede pratik edilmeye devam edilmesi, tüketiciler üzerinde olumlu duygular yaratarak onların uyum süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Dini bayramların toplum üzerinde "birleştirici, canlandırıcı, eğitici ve mutluluk verici" etkileri bulunmaktadır. Maslenitsa ve Ramazan Bayramı da söz konusu özellikleri taşımakta ve dolayısıyla toplumlar üzerinde olumlu etkiler doğurmaktadır. Toplum fertlerinin dayanışma bağlarını güçlendirerek ortak değerleri pekiştirmesi, toplumun birliğini, geleneklerin devamlılığını, inançların tazelenmesini sağlaması ve ortak değerlerin paylaşılması açısından bayramlar olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Taşkesenligil, 2016, s. 115-125). Bu anlamda her iki bayramın ortak uygulaması olan "oruç tutma" Rus turistler açısından yadırganmamakta ve kendi geleneklerinde de bulunduğu için Türk insanları ile ortak noktada bağ kurulmasını sağlamakta ve yakınlık duygusu uyandırmaktadır.

2.4.1.2. Türk Kültürünün Kucaklayıcı Yönü

Araştırmaya katılan Rus göçmenlerin üstünde önemli durdukları gerek tüketim alışkanlıklarına yön veren gerekse ülkeye uyumlarını kolaylaştıran diğer bir nokta, Türk kültürünün misafirperver, farklı olanı ötelemeyen, ayırt etmeyen ve kucaklayıcı yönü olmuştur.

Misafirperverlik ve gelen misafire sofraya açma geleneğinin Türk insanının en önemli niteliklerinden biri olduğu söylenebilir. Bu nitelikler Türk toplumunun eski devlet geleneği ile de bağdaştırılabilir. Nitekim misafirperver bir devlet yapısı tarih boyunca devletçilik anlayışında sürdürülmüş olup, ahilik teşkilatı, kervansaraylar, hanlar, hamamlar bu anlayışın uygulamada araçları olarak kullanılmıştır (Toprak, 2019, s. 80). Misafirperver bir devlet anlayışı ile misafirperver bir aile yapısı ve misafirperver toplum anlayışı karşılıklı olarak etkileşimde olup toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır.

Türkiye'de genellikle her evde bir misafir odası olması anlayışı, konaklayacak misafirlerin rahat edeceği bir ortamın sağlanması fikrinden doğmuştur. Triandis (1994)'in ifadesiyle, Türkler için misafir kutsal bir değer taşımakta olup, söz konusu misafirperverlik sonsuza kadar bu milletin ayrılmaz bir niteliği olarak kalacaktır. Yapılan bir ampirik çalışmada toplumun %60'ından fazlasının "misafirperverlik" ile ilgili aynı algıyı taşıdığı tespitine yer verilmiştir (Mihaylova – Novikova, 2021, s. 471). Türk toplumunda misafirin konuk olduğu evi bereketlendirdiği ve ailenin rızkını arttırdığı yönünde de inançlar hâkim olup, davetsiz gelen misafiri dahi "Tanrı misafiri" adlandırarak onu kabul etmek toplumun hem inancının hem de örf ve adetlerinin bir tezahürü olduğu söylenebilir. Nitekim Türklerin ana yurdu Orta Asya'da "mihman atadan uludur", yani "misafir babadan da üstündür" şeklinde deyim misafirin toplum nezdinde değerini göstermektedir. Bu bağlamda misafirin en güzel şekilde ağırlanabilmesi için misafirin sevebileceği yemekler, tatlılar veya içecekler hazırlanması ve misafirlik süresince nasıl karşılanacağı, hangi ikramlar yapılacağı veya diğer hususlar en ince ayrıntısına kadar planlanmaktadır. Bahsedilen araştırmalarla paralel olarak, bu çalışmada da birçok katılımcı Türk insanının sıcakkanlılığı, misafirperverliği ve yardımseverliği üzerine vurgu yapmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki, yardımseverlik Türk toplumunun misafirperverlik anlayışını takip eden bir diğer önemli özelliklerdendir. Hemen hemen her yörede adı konulmayan bir samimiyet ve yakınlık duygusu, darda olana yardımcı olma, başka bir ülkeden gelmişse ilgi alaka gösterme veya yemek, kahve veya çay ikram etme, herhangi bir yardım ihtiyacı durumunda yakından ilgilenme ve yardımcı olma eğilimi yaygındır (Yıldırım, 2022, s. 122-152). Misafir, her zaman baş tacı edilmiş, en güzel şekilde ağırlanmaya çalışılmış ve ev sahibi misafirlerine en güzel ve zengin sofraları açmayı kendine vazife bilmiştir (Toprak, 2019, s. 80). Nitekim bu özelliklere Türk mutfağının eşsiz yemek kültürü de eklenince, araştırmamızda da görüldüğü üzere, Türk insanının, misafirperverliğinin, yardımseverliğinin ve mutfağının özlenecek olması kaçınılmazdır. Yelena bu durumu şöyle ifade etmektedir;

"Türk ailelerine misafir gittiğimizde her zaman çok güzel karşılandık ve çeşitli ikramlarda bulundular. Türkler misafiri mutlu etmek için her türlü çabayı sarf ediyor ve size saygı gösteriyorlar. Sadece evlerde değil işyerlerine uğradığımızda dahi çay, kahve ikram eder ve kolonya tutarlar. Misafirlerin hangi ülkeden geldiğine göre ayırt etmezler. Dinine göre ayrımcılık yapmazlar. "Misafir" kelimesi onlar için bütün farklılıkları tek kelimedede birleştiren bir sözdür. Günümüzde böyle bir misafirperverliğin sürdürülmesi çok güzel ve anlamlı bir gelenektir".

Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir husus, bahsedilen kültürel unsurların katılımcıların Türkiye'deki tüketim alışkanlıkları üzerine yaptığı etkidir. Örneğin, katılımcıların çoğu Paskalya öncesinde, Türk kültüründe olduğu gibi, çocukları için kıyafet alışverişi, ailecek yenilecek yemek için ise market ve pazar alışverişi yapmaktadır. Seçilen ürünlere ayrılan bütçe, diğer zamanlara göre daha yüksek olmak birlikte, asıl önemli olan bu tüketim biçiminin tüketicide yarattığı duygudur. Bu noktada katılımcıların bu tüketim biçimini özellikle sevinç, heyecan ve kendini önemli hissetme gibi duygularla açıklaması kayda değerdir. Söz konusu kültürel unsurların turistlerin günlük tüketim alışkanlıklarını etkilemenin ötesine geçerek, bu turistlerin kalıcı olarak Türkiye'ye yerleşmesi üzerinde etki yaptığı açıktır. Nitekim yapılan çalışmalar da ya-

bancı turistlerin Türk halkından görmüş oldukları ilgi, misafirperverlik ve diğer kültürel özelliklerin Türkiye'ye karşı duydukları ilgi üzerinde önemli olduğunun altını çizmekte (Kolesnaya, 2017, s. 208-209) ve mülk satın alarak ülkeye yerleşmeleri ya da sıklıkla ziyaret etmeleri üzerinde etkili olduğundan bahsetmektedir (Özel, 2015, s. 57).

2.4.2. Teknolojik Faktörler

Katılımcıların çoğunlukla vurguladıkları ve onların tüketim alışkanlıkları üzerinden Türkiye'ye entegrasyonlarını etkileyen diğer bir unsur, teknolojik faktörler başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda ifade edilen alt başlıklar teknolojik süreklilik ve erişilebilirlik alt başlıklarında incelenmiştir.

2.4.2.1. Teknolojik Süreklilik

Katılımcıların tüketim alışkanlıklarında başı çeken, hatta temel tüketim unsurları içinde sıraladıkları tüketim unsuru, teknolojik tüketim olmuştur. Teknolojik tüketimden kasıt, tüketicilerin doğup büyüdüğü Rus coğrafyasında bulunan sevdikleri ile iletişimlerinin kesintisiz şekilde devamlılığını sağlayacak teknolojik unsurların (anlık mesajlaşma, görüntülü görüşme vb.) satın alınması ve kullanılmasıdır. Örneğin, birçok tüketici Türkiye'ye gelir gelmez aldıkları ilk ürünler arasında SIM kartını sıralamış ve hatta telefonlarını yanlarından hiç ayırmadıklarını dile getirmişlerdir.

Burada vurgulanan ilginç bir nokta, tüketicilerin uzun yıllardır kullanıyor olsalar dahi Rusya'da kullandıkları telefonlarını değiştirmek istememelerini, hatta bozulmasından ve kullanamamaktan duydukları korkularını dile getirmeleridir. Bu noktada, telefon tüketiciler için bir nostalji ögesine dönüşmekte ve asıl işlevi olan iletişim kurabilmenin ötesine geçerek, ana yurt kurulan iletişimsel bağın devamlılığını ifade etmektedir. Aynı şekilde kendi ülkelerine ait cep numaralarını kullanmayı sürdürmelerini de benzer şekilde söz konusu bağı koruma içgüdüsünün bir tezahürü olarak görmek gerekir.

Burada teknolojik tüketim ile vurgulanan teknolojik ürünün satın alınması ve kullanılmasından çok, tüketicilere sağladığı sürekli iletişimde olabilmeye ve sevdikleri ile kesintisiz, 'sanki Rusya'daymış gibi' iletişim kurabilmeye duyulan güvendir. Uzun süredir Türkiye'de yaşayan Anna bu durumu şöyle ifade etmektedir;

"Alanya'ya taşınalı 15-20 sene oldu. Ailem Rusya'da Saint Petersburg şehrinde oturuyor. İlk yıllar ailemi, akrabalarımı ve arkadaşlarımı çok özliyordum. Zaman içinde bu duruma alıştım çünkü ailemle ve arkadaşlarımla sosyal medya ve Whatsapp gibi araçlarla irtibat sağlıyorum ve görüntülü konuşabiliyorum. Doğal olarak insan kendi memleketini özleyiyor. Ancak teknolojik aletler çok geliştiği için sürekli ülkemize gitme hissi de zaman içinde kayboluyor. Özlediğim her yakınımla her an görüşebileceğimi biliyorum."

Anna'ya benzer şekilde teknolojik tüketimin kendisinin ve ailesinin uyum sürecinde etkili olduğunun altını çizen Albina da durumu şu şekilde özetlemektedir;

“Türkiye’ye ilk geldiğimde itiraf edeyim uzakta olma hissi, sevdiklerimle istediğim anda görüşemeyecek ve haber alamayacak olma korkusu beni zorladı. Ama diğer yandan bazı hastalıkları olan ve kardeşimle benim ilgilenmemiz gereken bir annem var. Sadece bu yüzden bile geri dönme hissi yaşadım çoğu zaman. Ama tabii burada bir aileniz olduğunda bunun yapmak hiç kolay değil... Ama şimdi durumlar değişti; İnternet, programlar ve her istediğimde ailemle görüşebilmek, hatta onları görmek, seslerini duymak, sanki yanlarındaymışım gibi hissetmek, bu nasıl bir duygu size anlatabilirim. Hatta bazen kardeşimi arıyorum, telefonu bir kenara koyuyorum ve ben işimi yaparken biz sanki aynı odadaymışız gibi saatler geçiriyoruz, sanki hiç gitmemişim gibi! İnternet faturası geldiğinde hiç kızmıyorum (gülerek), hatta geçenlerde daha iyi bir telefon aldım, saçma gelebilir size ama, sanki daha net görünce daha yakın gibi hissediyorum. Ama eski telefonumda hala burada, yani o da nelere şahitlik etti!”

Her iki örnekte de katılımcılar, teknolojik tüketimlerinin ötesinde, kendileri ve ana yurtları arasında köprü vazifesi gören, uyum süreçleri üzerinde etkili olan ve büyük önem attedikleri bir tür bağlılık unsurundan bahsetmektedirler. Bu durum her ne kadar tüketicilerin uyum sürecini zedeleyecek bir unsur gibi görünse de aslında onları ‘sıkışmışlık’ hissinden kurtarıp, bir tür konfor alanı yaratarak, Türkiye’ye uyumlarını kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevdikleri ile iletişimin sürekliliğinde herhangi bir engelin bulunmuyor olması, yaşanan ülkede daha huzur içinde yaşama duygusunu geliştirecek ve Türkiye ile bağın güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

Ayrıca teknolojik tüketim unsurlarının bir gider kalemi olarak görülmemesi hatta katılan teknolojik masrafların iyi, olumlu karşılanması her ne kadar klasik ‘rasyonel tüketici’ anlayışı ile çelişse de bu bağlılık unsurunu nesnelleşmiş halleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski telefonun saklanması davranışını da tüm bu gelişen teknolojik imkanlar arasında bile nostaljik öğelere verilen önemin bir göstergesi olarak görmek mümkündür.

2.4.2.2. Erişilebilirlik

Katılımcılar tarafından önemle vurgulanan diğer bir nokta, Türkiye’ye yerleşme süreçlerinden sonra hissettikleri ve yeni yurtları ile ana yurtları arasında rahatça seyahat edebilme durumunu ifade eden erişilebilirlik duygusudur. Katılımcıların çoğu için Rusya ile Türkiye arasında teknolojik imkanların ötesinde ve fiziksel olarak seyahat edebilmek, öncelikli bir durum olarak öne çıkmaktadır. Diana bu durumu şöyle ifade etmektedir;

“Türkiye’ye ilk geldiğim zamanlardan beri benim için çok önemli bir olay var, biz artık bunu aile içinde ‘Rusya bileti bütçesi’ diyoruz, yani bu bizim ne zaman istersek Rusya’ya gitmemizi sağlayacak bir bütçe. Hiçbirimiz dokunmuyoruz ona, kesinlikle hayır!”

Bu erişilebilirlik duygusunun birçok katılımcı için özellikle özel günlerde daha büyük önem kazandığı görülmektedir. Örneğin katılımcılar bu noktada özellikle, Rusya’da büyük önem atfedilen ve özel bir şekilde kutlanan Noel’in altını çizmektedir. Bu anlamda Rus vatandaşlar için Noel bayramı ortamını yaşayabilmek çok önemlidir. Bu dönemde birçok Rus yerleşimin Noel ortamını yaşayabilmek için Rusya’ya veya Noel’in kutlandığı Finlandiya gibi ülkelere gittikleri görülmektedir (Kyakkinen, 2019, s. 34). Göç edilen Türkiye’de kutlanılan Noel gibi

Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü: Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

önemli bayramlarda ise Rus tüketicilerin kendi geleneklerine ve tüketim alışkanlıklarına uygun olarak bayram havasında kutlama yaptıkları görülmektedir. Hatta birçok diğer ülke vatandaşlarının izlenimine göre, Noel kutlaması öncesi Rus vatandaşlarının aşırı bir alışveriş alışkanlığı sergilemektedirler (Toan - Min, 2019, s. 89-91). Bu konuda Tatyana görüşlerini bu şekilde ifade etmiştir;

“Her yıl çocuklarımla memlekete uçuyorum. Bu benim için vazgeçilmez. Gidiş dönüş konusunda bir sıkıntı yaşamıyorum çünkü istediğim zaman uçak bileti alabiliyorum. Özellikle Noel ve diğer tatil dönemlerinde memlekete gitmek bana huzur veriyor. Türkiye’de de Noel ve diğer bayramlarımızı kutlamak için çeşitli etkinliklerimiz var. Kendi hemşerilerimizle bu vesilelerle bir araya gelebiliyoruz. Ayrıca yaşadığımız ilçede yılbaşı etkinlikleri yapılmakta, Noel pazarı kurulmaktadır. Bütün bunlar çok güzel. Ancak bazen bayram dönemlerinde kendi ülkeme giderek bayramı orada yaşamak beni çok mutlu ediyor. Özellikle yılbaşı alışverişleri ve eğlenceleri ülkemizde bir başka oluyor”.

Benzer şekilde istediğinde Rusya’ya gitmenin kendisi için önemini vurgulayan Olga ise erişilebilirlik duygusunu şöyle açıklamaktadır;

“Başka bir ülkede yaşıyorsanız, istediğinizde ülkenize gitme rahatlığını yaşamamız çok önemli. Ailenizden biri hasta olabilir, sizin için önemli bir bayrama katılmak isteyebilirsiniz ya da sadece gitmek isteyebilirsiniz. Aslında bu rahatlığa sahip olunca insan çok da gitmek istemiyor (gülerek), hatta size ilginç bir şey söyleyeyim, yıllar önce aldığım uçak biletlerini hala saklıyorum, anlatması zor, sanki onlar bizden bir parça gibi, sanki her türlü zorluğa rağmen katlandığımız fedakarlıkları gösterir gibi, anlıyor musunuz? Ama bugün yapmıyorum bunu. Niye? Muhtemelen her istediğimde alabiliyorum uçak bileti yani çok da anlamlı değil. Hayır, yani tabii ki anlamlı, benim için istediğimde ülkeme dönebileceğimi bilmek ne demek anlatmam zor. Ama eskiden, yani şunu demek istiyorum, bazen o biletlere bakıyorum, çoğunun üstünden yazılar silinmeye başlamış, evet diyorum birlikte yaşıyoruz!”

Bir önceki bölümde bahsedilen teknolojik süreklilik vurgusu ve bunun yarattığı güven duygusu ile paralel olarak birçok katılımcı iki ülke arasında ulaşım araçlarının varlığına vurgu yapmış ve istedikleri zaman ana vatanlarına gidebilecek olmanın yarattığı rahatlık duygusu üzerinde önemle durmuştur. Bu rahatlık duygusunun, geçmişte yaşanan erişim zorlukları ile kıyaslanarak ifade edilmesi ilginçtir. Eski uçak biletlerinin, ya da daha önce ifade edilen, eski telefonun, SİM kartın saklanması gibi eylemler nostaljik unsurların tüketicinin yerleşilen ülkeye uyum davranışı üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Her ne kadar paradoksal gibi görünse de geçmiş ile günümüz arasında kıyaslama yapan göçmen tüketici, bugün gelinen noktayı değerli bulmakta, ancak bunu yaparken de geçmişe özlem duymaya devam etmektedir.

3. Sonuç

Nostalji kavramı, kişinin geçmişe duyduğu özlem, onu tekrar yaşama ve yaşatma çabası, geçmiş ile bugün arasında duyulan duygusal bağ olarak ifade edilmektedir (Uryadova, 2019; Zborovskiy-Shirokova, 2003). Çalışmalar nostalji duygusunun tüketicilerin tüketim davranışı ve tercihleri üzerinde önemli etkileri olduğunu altını çizmektedir. Hatta birçok çalışma, nos-

talji unsurunun bir pazarlama stratejisi olarak kullanıldığı ve marka ile tüketici arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğinden bahsetmektedir (örn. Yüce, vd., 2019). Güçlenen bu ilişkinin ise tüketicinin satın alma miktarı ve sıklığı ile marka imajı ve sadakati üzerine olumlu katkı yaptığı düşünülmektedir.

Bu çalışma, mevcut alanyazında ifade edilen nostalji tüketimi olgusunu ve tartışmasını, göçmenlik ve göçmen tüketici alanlarına taşımış ve Türkiye’de yaşayan Rus göçmenler özelinde anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. Burada ifaden edilen göçmenlik kavramı etnik kimlik ve etnik grup gibi kavramlar ile yakından ilişkili olup, kişinin sadece bir yerden başka bir yere fiziki hareketinden ibaret olmayıp aynı zamanda yaşayış ve tüketim alışkanlıkları üzerine etki eden önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Göçmenlik ve nostaljik tüketim ilişkisinde özellikle dikkat çeken konu tüketicilerin hissettikleri olumlu ya da olumsuz duygularının sadece tüketim davranışı üzerinde etkili olmadığı, aynı zamanda bu durumun göçmen tüketicinin yaşadığı yeni ortama ve ülkeye uyum süreci üzerinde de etkili olduğudur (Krustaleva, v.d. 2018, s. 418).

Bu doğrultuda çalışmada, en az on yıldır Türkiye’de yaşayan otuz bir Rus göçmen ile mülakatlar yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Rus göçmenlerin uyum sürecine etki eden ve nostaljik tüketim ile ilişkilendirilebilecek iki ana başlığa işaret etmektedir. Bunlardan ilki, her iki kültür arasında ortak bazı unsurlar ile kendini gösteren kültürel faktörlerdir. Bu noktada dikkat çeken Türk ve Rus kültürü arasında özellikle bayramlar, özel günler ve bu dönemlerde yaşanan ritüeller arasındaki benzer yönlerdir. Diğer önemli faktör ise Türk kültürünün kucaklayıcı yönü ve bunun uyum sürecinde zorluk yaşayan Rus tüketici üzerinde yaptığı olumlu etkidir.

Rus göçmenlerin uyum sürecine etki eden ve nostaljik tüketim ile ilişkilendirilebilecek diğer bir unsur da teknolojik faktörlerdir. Özellikle göçmen tüketicinin ana vatanı ile sürekli, sorunsuz ve her istediğinde kurabileceği bir iletişimin tüketicilerin uyum süreçlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Diğer bir unsur ise tüketicinin teknolojik imkanların ötesinde fiziki olarak ana yurduna erişilebilirliğinin sağlanmasıdır. Göçmen tüketicinin Rusya ile sürekli bir iletişim imkanını bulmasının, sanılan aksine onun uyum süreci üzerinde olumsuz etki bulunmamasında, hatta Türkiye’ye duyulan bağı güçlendirici rol oynadığı görülmektedir. Burada teknolojik süreklilik ve erişilebilirlik unsurlarının eşlik ettiği güven ve rahatlık duygusunun önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

4. Katkılar

Türkiye’yi farklı coğrafyalardan turistler ziyaret etmekte olup özellikle Rusya’dan gelen turistler ağırlık teşkil etmektedir. Özellikle yaz dönemlerinde tatil için gelen Rus turistlerin yanı sıra aynı zamanda yerleşik olarak farklı illerimizde yaşayan Rus vatandaşları azımsanamayacak sayıda. Toplumların kendine has örf ve geleneklerinden ileri gelen görenekleri ve alışkanlıklar başka ülkelere göç ettiklerinde bile uzun yıllar sürdürülmekte ve buldukları ülkelerdeki tüketim alışkanlıklarına sirayet etmektedir. Turistik amaçla Türkiye’ye gelen veya yerleşik hayata geçen yabancıların örf adetleri ve buna bağlı olarak alışkanlıklar buldukları ülkeye

olumlu anlamda değer katacaktır. Aynı zamanda yerel işletmelere ülkemize gelen bu yabancıların tüketim ihtiyaçlarının karşılayabilmesi için toplumsal benzerlikleri ve farklılıklar zemininde istek ve ihtiyaçlara uygun bir pazarlama fırsatı tanıyacaktır.

Yapılan bu çalışmada nostalji duygusunun etnik kültür ve tüketim ilişkisi üzerinde etkileri araştırılarak Rus göçmenler üzerinde yapılan incelemede bunun sonuçları ortaya konulmuştur. Göçmen tüketicilerin tüketim kararlarının nasıl şekillendiği, satın alma ve tüketme tercihleri üzerinde etkili olan faktörler bağlamında “nostalji” ve “etnik köken” kavramlarının etkileri araştırılmıştır. Nitekim bu çalışmanın nostalji ve tüketim arasındaki ilişkiyi etnik köken çerçevesinde inceleyen çalışmalara katkı yapacağı düşünülmektedir.

5. Araştırmanın Kısıtları ve Öneriler

Araştırmaya konu edilen göçmen tüketici grubu, Rus göçmenlerdir. Bu bakımdan ülkede yaşanan diğer göçmen grupları araştırmaya dahil edilmemiş ve veriler sadece Rus tüketiciler ile sınırlı tutulmuştur. Gelecek çalışmaların diğer göçmen grupları da dahil etmesinin çalışmanın kapsamını genişleteceğine inanılmaktadır. Hatta bu çalışmaların farklı göçmen grupları arasında karşılaştırma yapılmasına olanak verebilir.

Araştırmada, kartopu örneklem yöntemi kullanılmış ve ulaşılan ilk katılımcıların referans oldukları diğer katılımcılara ulaşılma suretiyle araştırma örnekleme genişletilmiştir. Bu durum araştırmanın diğer benzer araştırma ortamlarına örnek olabilmemesini zorlaştıran bir unsur olarak görülebilir. Ancak şunu söylemekte fayda vardır; nitel bir araştırma deseni sergileyen bu araştırmanın amaçları arasında, nicel araştırmalarda hedeflenen şekilde ‘genelleme yapmak’ bulunmamaktadır. Gelecek çalışmaların farklı örnekleme yöntemleri kullanmaları araştırma sonuçlarının çeşitlendirilmesi açısından önemli olabilir.

Araştırmaya Türkiye’de en az 10 yıl yaşayan Rus göçmenler dahil edilmiş, daha az süre yaşayan tüketici grupları dışarı da tutulmuştur. Bu anlamda daha kısıtlı bir örneklem grubu ile hareket edilmiştir. Gelecek çalışmaların örneğin Türkiye’ye yeni yerleşen ya da yerleşme aşamasında olan tüketici gruplarını dahil etmesi, nostalji tüketimi ve göç ilişkisi üzerinde yeni bakış açılarının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayabilir.

Son olarak, tüm mülakatlar elektronik ortamda Zoom programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Online mülakatla ilgili tarafların jest ve mimiklerini okumada ya da genel olarak vücut dilinin kullanılmasında ve yorumlanmasında zorluklara neden olabileceği gibi kanılar mevcuttur. Diğer yandan, özellikle coğrafi mesafenin büyük olduğu, araştırma bütçesinin sınırlı olduğu ve/veya araştırılan konuların hassas bir nitelik taşıdığı ve katılımcıların fiziki olarak mülakat ortamında bulunmaktan çekindikleri durumlarda sıklıkla kullanılan ve tavsiye edilen bir yöntemdir. Gelecek çalışmalarda araştırmacılara bu durumu göz önünde bulundurması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

ABEYTA, A., ROUTLEGE, C., ROYLANCE, C., WILDSCHUT, R. T., SEDİKİDES, C. (2015). Attachment-related avoidance and the social content of nostalgic memories. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32, 406-413.

ABRAMOV R.X. CHİSTYAKOVA A.A. L. (2012). Nostalgiçeskie Renrezantatsii Pozdnego Sovetskogo Perioda V Medianproektak L. Parfenova, (Абрамов, Р. Н., Чистякова, А. А. Ностальгические Репрезентации Позднего Советского Периода В Медианпроектах л. Парфенова: По Волнам Коллективной Памяти, *Международный Журнал Исследований Культуры International Journal of Cultural Research*, 2012, 1(6), 52-58).

ABRAMOV R. X. (2012) Vremya i Prostranstvo Nostalgii, *Sotsiologičeskiy Jurnal.*, (Абрамов Р. Н. Время и пространство ностальгии, *Социологический журнал*. 2012. № 4, С. 5-23.)

AFANASEVA V.V & Minin (2019). Prazdnik Maslenitsa V Sovremennoy Russkoy Kulture, Rossiya i Mir v Novoe i Noveyşee Vremya - İz Proşlogo v, 37-39. (Афанасьева, В. В., & Минин, А. С. (2019). Праздник Масленицы В Современной Русской Культуре, *Россия и мир в новое и новейшее время-из прошлого в*, https://pure.spbu.ru/ws/files/85272191/_pdf#page=38, (23.12.2022).

ANDREEVA, E. V. and Dergunova, N. V. (2016), Potrebnost V Obşenii S Sooteçestvennikami Kak Sposob Soxraneniya Kulturnoy İdentiçestnosti, *Vlast.*, (Потребность В Общениии С Соотечественниками Как Способ Сохранения Культурной Идентичности, *Vlast*, 24 (9), 172-177).

ALYLMAZ, S. (2009). Maslenitsa ve Nevruz Bayramları Arasındaki İlişki, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, s. 30-33.

BARDAKÇI TOSUN, S. (2018). "Avrupa'ya Göç Suriyeli Mülteciler İçin Bir Umut Mu," *Sssjournal Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 28, ss. 6426-6431.

BİLGE, F. A., Aktaş, E. (2019). Nostaljik Bölge Pazarlaması: Sille Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (18), 1-9.

BOYM S. (2002). S Obşie Mesta., (Бойм, С. *Общие Места, Москва, 2002*).

BOYM, S. (2009). Nostaljinin Geleceği. (F. B. Aydar, Çev.) Metis Yayınları.

CASSİN, B. (2018). Nostalji: insan ne zaman evindedir? (S. Kıvrak, Çev.) İstanbul: Kolektif.

CHKHAİDZE, E. (2015). K Voprosı Razvitiya Tipov Pnyatiya "Nostalgiya" V Sovremennih İssledovaniyah, *Jurnal Sjani.*, Modern araştırmalarda "nostalji" kavramının türlerinin geliştirilmesi, *Sjani Dergisi*, N: 16, 259-269. (Чхаидзе, Е. *К вопросу развития типов понятия «ностальгия» в современных исследованиях, Журнал Sjani, Номер 16, 259-269*).

CRESWELL, J. W. ve Poth, C. N. (2017). *Qualitative Inquiry and Research Design, Choosing Among Five Approaches* (4. Basım). Sage Yayınları.

***Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü:
Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma***

ÇOPUR, L. (2006). Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avvakum (Hayatı ve Eserleri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

DEMÇENKO P. N. (2015). Masleniçnyı Komleks: Filososfsko-Ontologičeskie Aspektı, Monografiya, Sankt Peterburg. (Демченко П. Н. (2015) Масленичный Комплекс: Философско-Онтологические Аспекты, Монография, Санкт-Петербург).

GU, Q., Li, M. ve Kim, S. S. (2021). The role of Nostalgia-Evoking Stimuli at Nostalgia- Themed Restaurants in Explaining Benefits, Consumption Value and Post-Purchase Behavioral İntention. *International Journal of Hospitality Management*, 96, 102955.

HİRSCHMAN, E.C., Ruvio, A.A. ve Touzani, M. (2010). Breaking Bread with Abraham's Children: Christians, Jews and Muslims' Holiday Consumption in Dominant, Minority and Diasporic Communities'. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39 (3), s. 429-448.

GÜLERYÜZ Ö. (2023). Yöneticiler için Kültür Ağacı, "Girişimci Kültür & Yönetim: Güncel Gelişmeler", (Editörler: Himmət Karadal ve d.), Özgür Yayınları, Gaziantep.

HOLBROOK, M. (1993) Nostalgia and Consumption Preferences: Some Emerging Patterns of Consumer Tastes. *Journal of Consumer Research*, 20/2, 245-256.

KHİSAMUTDİNOV A. A. (2017). How Russians appeared in America., (Издательство Дальневосточного Университета Владивосток,) УДК 394.912 ББК 63.3 (7), <https://core.ac.uk/download/pdf/86639165.pdf>, (30.09.2022).

KİRK, J. ve Miller, M. (1986). *Reliability and Validity in Qualitative Research*. Sage yayınları

KOLESNAYA, Y. G. (2017). Strukturnie İ Territioalnie Osobonnosti Razvitiya Trustskogo Sektora Turtsii, Demografičeskie Riski XXI Veka (K Mejdunarodnomu dnyu Norodeseleniya. (Колесная, Ю. Г. (2017). Структурные и территориальные особенности развития туристского сектора Турции, Демографические Риски XXI Века (к Международному дню народонаселения) Материалы IV Межвузовской студенческой конференции с международным участием 12 мая 2017 г., Минск, Беларусь, s. 208-209).

KRAMEŞİN, S. H. (2016). Pasxalnie Molitvı V Rossiyskey Selax: Traditsii İ Transformatsii/ Kontekst İ Refleksiya: Filosofiya O Mire İ Çeloveke. (Храмешин С. Н. (2016). Пасхальные молитвы в российских селах: традиции и трансформации// Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. № 4. с. 153-162).

KRUSTALEVA, N. S., Antonova, D. V. & Begler, A. M. (2018). Psikologiya Krizisnik i Ekstremalnıh Situatsii. -- Хрусталёва Н. С., Антонова Д. В., & Беглер А. М. (2018). Психология кризисных и экстремальных ситуаций (учебник : для студентов по направлению "Психология"], под ред. Н. С. Хрусталёвой, ISBN 978-5-288-05830-1, Санкт-Петербург.

KURŞUNCU, S. R., İmadoğlu T., Çavuş F. M. (2018), Mesleki Tükenmişlik ve İšten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Nostaljinin Etkisi, *BMIJ*, (2018), 6(4), 952-968.

KUSIMOVA T., Schmidt M. (2016). Nostalgic Consumption: Sociological Analysis, Journal Of Institutional Studies, (*Журнал институциональных исследований*) Том 8, № 2. 2016, <http://hjournal.ru/en/journals/journal-of-institutional-studies/2016/157-no-2/1311-nostalgic-consumption-sociological-analysis.html>, (15.12.2020).

KYAKKINEN, S. (2019). Brend Regiona Sayma - Turisticeskiy Marketing V Russkih Sotsialnih Media. (*Хяккинэн, С. (2019). Бренд Региона Сайма - Туристический маркетинг в русских социальных медиа, Дипломная работа Университет г. Ювяскюля Отделение языковедения Кафедра русского языка и культуры, <https://juh.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/66142/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-201911044712.pdf?sequence=-1>, (02.01.2023).*

LINACHEVA A.K., Sergey, M.I. (2014). Natsionalnaya İdenticesnost U Budşee Rossii., (*Лихачева, А. К., Сергей, М. И. (2014). Национальная идентичность и будущее России, Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай», Москва, февраль, s-10*). http://vid1.rian.ru/ig/valdai/doklad_identichnost_RUS_ISBN.pdf, (14.11.2022)

MAKARENTSEVA A. A. (2021). Emotsionalnoe Vozdeystvie Kak Instrument Marketingovoy Strategii., (*Макаранцева, А. А. Эмоциональное Воздействие Как Инструмент Маркетинговой Стратегии, материалы студенческой научно-технической конференции, проводимой в рамках международного молодежного форума «Креатив и инновации' 2021», Минск, 20-30 апреля 2021 г. Минск, БНТУ, 2021. – С. 138-140*), <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/94675/138-140.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (16.11.2023)

MERRIAM, S. B. ve Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (4. Basım). Jossey-Bass yayınları

MİHAYLOV, V. İ., Novikova, Y. A (2021). Kulturno-Bitovaya Spetsfika, Kak Osnova İndividualno - Psikologiceskiy Osobennostoy İ Zrelogo PovedeniyaV Turetskoй Vıbirke. (*Михайлов, В. И., Новикова Ю.А. (2021). Культурно-Бытовая Специфика, Как Основа Индивидуально-Психологических Особенностей И Зрелого Поведения В Турецкой Выборке, Научно-теоретический журнал «Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта», 1(191), 468-475*).

NATALI, P.M. (2004). History and the Politics of Nostalgia, Iowa Journal of Cultural Studies, Vol.5, ss. 10-25.

OĞUZ, M. Ö., Kösemek, M., Çiçekoğlu, N. ve Tuna, Y. (2012). Türkiye'de 2011 Yılında Yaşayan Ramazan ve Kurban Bayramı Geleneksel Kutlamaları. Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları. Ankara.

ÖZEL, Ç. H. (2015). Turizmin Sosyo-Kültürel Boyutta Ortaya Çıkardığı Etkilerin İncelenmesi: - Marmaris Örneği, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (42), 57-68.

***Etnik Kültür ve Tüketim İlişkisi Üzerinde Nostalji Duygusunun Rolü:
Türkiye'deki Rus Göçmenler Üzerine Bir Çalışma***

PENALOZA, L. N., (1994). Atravensendo Fronteras / Border Crossings: A Critical Ethnographic Exploration of the Consumer Acculturation of Mexican Immigrants, *Journal of Consumer Research*, 21, 32-54.

RADÇENKO D. A. (2016). Politiceskoe Viskazivanie Prazdnika: "Antisakcionnaya" Maslenitsa, *Şagi/Steps*, 2(4). (Радченко Д. А. (2016). Политическое высказывание праздника: «антисакционная» Масленица. *Шаги/Steps*, 2(4), 265-291.

ROSTONTSEVA L. İ (2004). Potrobitelskaya Kultura Kak Regulyator Povedeniya Potrobiteley., (Ростовцева, Л. И. (2004). Потребительская Культура Как Регулятор Поведения Потребителей, *московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова, диссертации на соискание ученой степени доктора социологических наук, Москва*.) <https://www.dissercat.com/content/potrebitejskaya-kultura-kak-regulyator-povedeniya-potrebitelei/read>, (12.11.2022).

RUDENKO, İ. L. Provaslavnie Traditsii Kak Sredstvo Duxovnoravstvennogo Vospitaniya V Detskom Sadu İ Doma. (Руденко И. Л. Православные Традиции Как Средство Духовнонравственного Воспитания В Детском Саду И Дома, https://bel-snegirek.ru/docs/sociokul/sock_8.pdf, (25.12.2022).

SARI, G. (2011). Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

SEMENOVA L.A. (2015). Семенова, Л. А. (2015). Factors of Russian national identity formation of university students, *Ноябрьский гуманитарно-экологический институт, Гуманитарные исследования. Humanitates*, Том 1. № 1(1). 206-214, <https://vestnik.utmn.ru/upload/iblock/d96/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> (30.11.2022).

SMİTH, D. Anthony. (2002). Ulusların Etnik Kökeni. Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi.

SMİTH, J. A., Flowers, P. ve Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis, Theory, Method and Research*. Sage yayınları

TAŞKESENLİGİL, M. (2016). Kültürel Bağlamda Rus ve Türk Kültüründe Dini Bayramlar, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30(30), s. 115-125.

ERİKSEN, T. H. (2004). Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış, çev. Ekin Uşaklı, İstanbul, Avesta.

TOAN, L. B. Nguen, L. M., (2019). Prazdnovanie Novogo Goda i Vo Vetname, *Мы говорим на одном языке (Материалы Международной Межвузовской Студенческой Конференции в РГГМУ)*. с. 89-91).

- TOPRAK, A. (2019). Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak / Sofra Çekmek (Samsun Örneği), *Mecmua*, (7), 74-81.
- TRİANDİS H. C. (1994). *Culture and social behavior*, New York, McGraw-Hill, XVI.
- TÜRKYILMAZ, D. (2016). "Eğlencenin Tadı: Türk ve Macar Kültürlerinde Bayram ve Festival Yemekleri". *Tatların Benzer Dünyası: Türk-Macar Ortak Yemek Kültürü*. (Ed. Mihály Hoppál, Öcal Oğuz, Evrim Ölçer Özünel). Ankara: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurulu, s. 31-39.
- URYADOVA A.B. (2019). Nostalgiya Emigratsii: Emotsii, Pamyat, İstori., (Урядова, А. В. (2019). *Ностальгия эмиграции: эмоции, память, истории, Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки. № 2 (48), 13-17*).
- WEİNGARTEN, E., & Wei, Z. (2023). Nostalgia and consumer behavior. *Current Opinion in Psychology*, 101555.
- VİGNOLLES, Alexandra ve Pichon, Paul-Emmanuel. (2014). A Taste of Nostalgia: Links between Nostalgia and Food Consumption. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 17(3), s. 225-238.
- VOJVODIĆ, K. (2017). Understanding Nostalgic Consumers In A Retail Environment: A Review. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 4(4), 327-334.
- YILDIRIM, İ. (2022). Şırnak'ta Misafirperverlik Kültürü Üzerine Bir Araştırma, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (14), 122-152.
- YÜCE, A., Samsa, Ç., & Meriç, K. (2019). "Effects of Nostalgia Proneness on ConsumerBased Brand Equity: A Case Study on the Eastern Express". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 199-212.
- ZBOROVSKIY, G.E., Shirokova E.A (2003). Nostalgiya Rossiyski Emigrantov: Probnıy Opros V Finlandii., (Зборовский, Г. Е., Широкова, Е.А. (2003). *Ностальгия Российских Эмигрантов: Пробный Опрос В Финляндии, Социологические исследования. № 8. С. 75-79, s.75*), <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/18780927.html>, (14.11.2022).

EXTENDED ABSTRACT

Nostalgia refers to people's longing for and memories of the past. Often, the most positive and beautiful emotions remain in people's memories, and people can make imaginary journeys towards these memories and longed-for memories in the years to come. As a matter of fact, people remember the most beautiful moments experienced during the nostalgic moments of traveling and live the moment with the feelings of longing for it. Moments involving important personal experiences or milestone events in one's life, such as family traditions, relationships, celebrations, and cultural rituals, constitute the feeling of nostalgia. In this context, nostalgia

includes feelings associated with good memories of the past, home and carefree childhood memories of past times, for example, cartoons, sweets, food, music, and smells evoke nostalgic feelings as reminders of the past.

People's longing for the past and past experiences can also affect their consumption practices in different ways. Research has revealed that there is an important relationship between the sense of nostalgia felt by the consumer and the sense of trust towards the product to be purchased. The feeling of nostalgia, which has a significant impact on shaping consumers' purchase intentions and behaviors, can affect different consumer groups and consumption habits. Among these consumer groups, consumers who have migrated or had to leave their country for a long period of time for various reasons come to the forefront. In terms of consumer habits, culinary culture is one of the most important habits that immigrants maintain. As a matter of fact, culinary nostalgia has a special place in nostalgic consumption research. The gastronomy preferences of immigrants are integrated with pleasant memories from the past. It is seen that there are different approaches to characterizing the nostalgic consumption of different groups. For example, products related to childhood memories, products associated with homesickness, some foods that are no longer used or whose content has changed a lot, substitute products from the past, and foods that are not used frequently but are important for special occasions such as anniversaries, holidays, and family traditions. In this context, consumption habits specific to the age group, place of residence, customs and traditions, or social activities of the society can be listed according to different factors.

Academic studies on migrants show that Russian citizens endeavor to preserve their ethnic characteristics, language, and cultural elements in the countries they migrate to. In particular, most young people, regardless of the length of their stay abroad, retain the Russian language, their ethno-cultural identity, and communicate with their compatriots. In these academic studies, it is also emphasized that migrants who preserve their ethnic and cultural identity prefer individual rather than collective forms of communication with their fellow citizens.

It is noteworthy that in areas where Russian immigrants are the majority, there are shops selling various products of their own cuisine. Many Russian immigrants prefer these outlets for the many traditional products of their own cuisine. In particular, buckwheat and pearl barley, mustard and mayonnaise, anchovies and sprats in tomato sauce, the Northern sweets "Kavkazkie" and "Mishka," aubergine caviar and baking powder, smoked sausage, Russian cheese, "Kievsky cake," "Napoleon cake," and many other products are indispensable for immigrants. There are sales points where these products are sold in many other countries, especially in America and European countries.

Migrant Russians' unique attitudes and behaviors or food habits have been influential in the countries where they have settled, and over time they have become part of the consumption habits of the country they migrated to. The hospitality of the Russians, their special food for Easter and other traditional days, and their unique characteristics have left a very attractive

and impressive impression on the local citizens. Especially in terms of food, Russian dumplings, pancakes with caviar, and rich appetizers have been appreciated by the people of the countries they have been in contact with and have entered the lives of. In time, it was even forgotten that these dishes belonged to the Russians.

As a result, it is clear that the concept of nostalgia, which is expressed within the scope of longing for past life habits, is effective in consumers' daily consumption practices. The relationship between consumption and nostalgia is of particular importance for many immigrant consumers who endeavor to preserve their ethnic identity while trying to find a place in a new country. The concept of nostalgia, which acts as a bridge between their "new" country and their "old" country or life, shapes the daily practices of migrants in a wide range from interpersonal relations to eating habits and plays an important role in their adaptation to the new country.

Within the scope of the relationship between nostalgia and migration, two research questions were developed: "Firstly, what are the nostalgic elements that shape the consumption habits of Russian immigrants living in Turkey and can be associated with their ethnic identity?". Secondly, "How and in what way do these factors affect the integration of Russian immigrants into the Turkish society in which they live?".

The aim of this research is to determine the impact of the nostalgic factors that influence the consumption behavior of the Russian immigrants living in Turkey and can mostly be related to their ethnic roots or home country on their adaptation process. To achieve this goal, online interviews were conducted with 31 migrant Russian consumers living in Turkey. The results revealed that cultural and technological factors had an important impact on consumers' consumer habits and adaptation. It was further seen that there existed important interactions between both factors, their sub-themes, and nostalgic consumption. The research is believed to contribute, especially to the fields of nostalgic consumption and immigrant consumer behavior.

PLEVNE MUHAREBESİ'NİN ALLGEMEİNE GAZETESİ'NDEKİ YANSIMASI*

Zeynep TEMİZSOY**
Gülbadi ALAN***

ÖZ

Osmanlı-Rus Savaşı, 1877-1878 yıllarında gerçekleşen ve tarihî kaynaklarda, Rumi takvime göre 1293 yılına denk gelmesinden dolayı "93 Harbi" olarak kaydedilen kapsamlı bir çatışma dönemidir. Temmuz-Aralık 1877'de Ruslar tarafından kuşatılan Plevne'de verilen mücadelede Türkler damgasını vurmuş, bir kahramanlık hikayesinin yazılmasına neden olmuştur. Her iki ülkenin büyük mücadeleler etmesine neden olan gelişmeler diğer yabancı basında olduğu gibi Alman basınında da büyük yankı yapmıştır.

Almanya'nın önde gelen siyasi ve kültürel yayın organı olan Allgemeine Gazetesi, bu tarihi süreci yakından takip etmiş ve özellikle Plevne Muharebesi'nin Alman basınındaki etkilerini ayrıntılı bir şekilde yansıtmıştır. Bu bağlamda, Balkanlar'daki genel durum, Rus ve Osmanlı ordularının stratejik konumu, benimsenen stratejiler ve Plevne'nin sonuçları gibi kritik olaylar, derinlemesine bir kronolojik sıra içinde incelenmiş ve detaylı bir analizle ele alınmıştır.

Bu makalede Allgemeine Gazetesi'nde konuyla ilgili haberlerin bir değerlendirmeye tabi tutulmasıyla, tekden tümevarım yöntemiyle Almanların konuyla ilgili bakış açıları analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allgemeine Gazetesi, Plevne Muharebesi, Gazi Osman Paşa, Alman Basını, Osmanlı-Rus Savaşı.

REFLECTION OF THE BATTLE OF PLEVNE IN THE ALLGEMEINE NEWSPAPER

ABSTRACT

The Ottoman-Russian War is a period of comprehensive conflict that took place in 1877-1878 and is recorded in historical sources as the "War of 93" because it coincides with the year 1293 according to the Greek calendar. The Turks left their mark on the struggle in Plevna, which was besieged by the Russians in July-December 1877, and caused a heroic story to be written. The developments that caused great struggles in both countries had a great impact in the German press, as in other foreign press.

Allgemeine Newspaper, Germany's leading political and cultural publication, followed this historical process closely and especially reflected the effects of the Battle of Plevna on the German press in detail. In this context, critical events such as the general situation in the Balkans, the strategic position of the Russian and Ottoman armies, the strategies adopted and the results of Plevna were examined in an in-depth chronological order and discussed in detail.

In this article, by evaluating the news on the subject in the Allgemeine Newspaper, the Germans' perspectives on the subject have been tried to be analyzed using the single-induction method.

Keywords: Allgemeine Zeitung, Battle of Plevna, Gazi Osman Pasha, German Press, Ottoman-Russian War.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 12.11.2023; Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2023

* Bu çalışma, Zeynep Temizsoy tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim dalı adına hazırlanmış olup Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenen "1871-1900 Yılları Arasında Alman Basınında Türk-Alman İlişkileri" isimli yüksek lisans tezinin bir parçasıdır.

** Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, KAYSERİ;
ORCID: 0000-0002-7131-9399, E-posta: zeynptem@gmail.com

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, KAYSERİ;
ORCID: 0000-0001-9238-4942, E-posta: gulbadi@erciyes.edu.tr

Giriş

Plevne Muharebesi, 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiş Osmanlı-Rus Savaşı'nın¹ önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu muharebenin kökenleri, Osmanlı Devleti'nin Tuna Cephesi'nde ve Balkanlar'a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerini durdurma stratejisiyle yakından ilişkilidir. Gazi Osman Paşa'nın liderliğindeki Osmanlı kuvvetleri, Plevne'de savunma pozisyonunda 143 gün boyunca büyük bir direniş sergileyerek tarihi bir savunma göstermiştir. Bu makalede, Allgemeine Gazetesi'nde yayınlanan haberler doğrultusunda Plevne Muharebesi'nin kökenleri, çatışmaların gelişimi ve sonuçları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Plevne kuşatması, o dönemin gazeteleri tarafından geniş bir şekilde takip edilmiş ve kamuoyuna aktarılmıştır.

Bu gazete haberleri, dönemin stratejik, askeri ve politik bağlamını aydınlatma açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada Almanya'nın önde gelen yayın organlarından biri olan Allgemeine Gazetesi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar'daki askeri olayları yakından izlemiş ve bu olayları okuyucularına geniş bir perspektifle sunmuştur.

Almanya, 19. yüzyılın son çeyreğinde güçlü bir devlet olarak yükselmektedir ve Alman basını, Avrupa'da ve dünya çapında önemli bir etkiye sahiptir. Almanya'nın önde gelen gazetelerinden biri olan Allgemeine Gazetesi² bu dönemde, uluslararası olaylar hakkında güvenilir bilgi sağlamıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın seyrini Avrupa ve dünya kamuoyuna aktararak Osmanlı Devleti'nin mücadelesini değerlendirmiştir. Bu gazete haberleri, Osmanlı-Rus Savaşı'nın tarihsel bir belgesi olup, bu dönemin tarihi bağlamının analiz edilmesine ve savaşın anlaşılmasına önemli katkılar sağlayan değerli kaynaklardan biridir.

Yayınlanan haberler doğrultusunda, Plevne Muharebesi'nin askeri, stratejik ve tarihsel boyutu, Plevne Kuşatması'nın aşamaları ve sonucu ele alınarak, Rusların Plevne'yi kuşatma kararı, Osman Paşa'nın savunma stratejileri, kuşatmanın Osmanlı Devleti'ne etkileri analiz edilmiştir.

1. Plevne Muharebesi Öncesi Balkanlar'daki Genel Durum

Zayıflayan Osmanlı toprakları önce güçlenen komşu devletleri Rusya ve Avusturya'nın ve ardından deniz aşırı topraklarda sömürge imparatorlukları kuran İngiltere ve Fransa'nın hedefi haline gelmiştir. Bunlardan Avusturya, Rusya'nın bölgede güçlenmeye başlamasından dolayı

¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında hem Türk hem de Ruslar tarafından birçok önemli araştırma yapılmıştır. Çalışmaların bir kısmı, savaş bir bütün olarak ele almış, bir kısmı cepheleri, bir kısmı da savaş açısından önemli olan dönemin şahsiyetlerini değerlendirmiştir. 1943-2004 yılları arasında bu savaş ile ilgili Türkiye'de yayınlanmış yedi önemli eserin değerlendirmesi hakkında bkz. (Şakar, 2018, s. 1-2).

² Allgemeine Gazetesi ilk kez 1 Ocak 1798'de Tübingen'de yayın hayatına başlayan Almanya'nın en önemli siyasi günlük gazetesidir. 19. yüzyılda savaşların yoğun olduğu dönemde gazetenin günlük tirajının artması Edmund Heyck tarafından *halkın gazetesine ne kadar güvendiğinin bir göstergesi* şeklinde yorumlanmıştır. Burdan yola çıkarak bu gazetenin Alman halkı tarafından verdiği bilgiye itibar edilen bir gazete olduğu görüşünü desteklemektedir (Heyck, 1898, s. 187).

Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yeniden masaya yatırmış ve 1791'de imzalanan Zıstovi Antlaşması ile Osmanlıyla münasebetlerinin, artık savaş meydanları yerine masada diplomasi aracılığıyla sona erdirilmesi yolunu tercih etmiştir (Koçak, 2018, s. 280).

Rusya'nın, Şark Meselesi çerçevesinde Osmanlı topraklarını parçalama sürecinde politikalarını şekillendiren en önemli araç, Osmanlı tebaası arasında Ortodoks Hıristiyan azınlıkların da yer alması olmuştur. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 26 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar, Osmanlı Ortodoksları üzerinde himaye hakkı elde ettiği iddiasıyla ortaya çıkarak, özellikle Osmanlı'nın Avrupa (Balkan) topraklarında yaşayan Hıristiyan azınlıklara bağımsızlıklarını kazanmalarında yardımcı olma görevini üstlenmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde Rusya'nın, Osmanlı topraklarını parçalama niyetiyle gücünü Güneydoğu Avrupa'ya kaydırmaya başladığını gören İngiltere ve Fransa kendi ulusal çıkarları doğrultusunda dikkatlerini bu bölgeye çevirmişlerdir (Beydilli, 2002, s. 353). İngiltere ve Fransa'nın bu tutumu, Şark Meselesi çerçevesinde Rusya'nın Osmanlı topraklarına tek başına sahip olmaya çalışmasına karşı çıkmaları ve artık bu paylaşımında kendilerinin de olduğunu göstermeleri anlamına gelmektedir. Böylece bu devletler, Osmanlı topraklarını parçalamaya yönelik attıkları her müstakil adımda diğerlerini kendilerine karşı mücadele ederken bulmuşlardır (Karadağ, 2015, s. 22).

Fransa'nın 1798'de, bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ı işgal etmesiyle, 5 Ocak 1799'da imzalanan bir ittifak antlaşması ile İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğü esasına dayalı bir politika izlemeye başlamıştır. Artık İngiltere, Osmanlıya karşı takip ettiği politikasını, bir taraftan Rusların güneye inmesini engellemek, diğer taraftan Fransa'nın ticari üstünlüğünü etkisiz hale getirmek esasları üzerine inşa etmiştir (Genelkurmay, 1974, s. 31).

Avrupa barışının sağlanması için 1815'te Viyana Konferansı toplanmışsa da Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde tek başına hâkimiyet kurma hayalinden vazgeçmemiş ve 1821 Rum isyanında Osmanlı Devleti aleyhine müdahil olmuştur (Karal, 2017, s.114). İngiltere, Fransa ve Avusturya bu gelişmede statükonun korunmasından yana tavır takınarak soruna ortak çözüm bulma yönünde hareket etmişlerdir. 4 Nisan 1826'da St. Petersburg Protokolü imzalanmış ve bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması kararlaştırılmıştır (Demirhan, 2013, s. 360-361).

Ardından başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Demirhan, 2021, s. 66).

Böylece Mora'yı tamamen kaybeden Osmanlı Devleti, hemen ardından Fransızların Ceza-yir'i işgal etmesiyle burayı da kaybetmiştir. Akdeniz'deki bu iki önemli toprak kaybının yaşandığı dönemde Mısır Valisi, devlete karşı isyan etmiş ve bu isyan sadece Osmanlı'nın bir iç sorunu olarak kalmamış, Avrupa devletlerinin de kendi aralarındaki mücadelenin merkezine oturmuştur. Osmanlı'yı hem iç hem de dış siyasetinde 10 yıl meşgul eden bu sorunun ardından bölgedeki statüko değişmiş, Avrupa devletlerinin her biri kendi çıkarları doğrultusunda farklı politikalar takip etmişler ve nihayetinde bir Rus filosunun Boğaz'a girerek Beykoz'a asker çıkarması İngil-

tere ve Fransa'yı harekete geçirmiş, 14 Mayıs 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşması ile Osmanlı-Mısır mücadelesi sona ermiştir. Ancak Fransa, Mısır valisine açık destek veren tavrını devam ettirmiş ve Kuzey Afrika'daki nüfuzunu artırmaya yönelik siyaset takip etmiş, Rusya her ne olursa olsun Osmanlı topraklarına hakim olmak ve sıcak denizlere inmek yönündeki siyasetini bırakmamış, İngiltere ise Rusya'nın güneye doğru yayılmasını önlemek, Hindistan'a uzanan yolun kendisine dost olan ellerde kalmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti ile ekonomik ilişkilerini sürdürmek amacıyla bu devletin toprak bütünlüğünü koruma yönünde karar kılmıştır (Altundağ, 1945, s.135-136).

Rusya, Osmanlı topraklarına tek başına hâkim olma hayalinde ısrarlı tutumunu devam ettirmiş ve 1853-1856 Kırım Savaşı ile bunu resmen talep etmiştir. Ancak savaşta, İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleri ile başarısız olmuştur. Bu mücadele ile Osmanlı Devleti üzerinde bir Rus koruyuculuğunun, Mısır üzerinde bir Fransız koruyuculuğu kadar tehlikeli olacağını bilen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik tüm politikaların karşısında yer almış, İstanbul ve Boğazlar'ın Osmanlı haricinde başka hiçbir devlete bırakılmaması esasına dayanan politikayı benimsemiştir. Ancak bu çok uzun süreli bir durum olmayacaktır (Soy, 2007, s. 158).

Islâhat Fermanı'nın ilânından sonra Balkanlar'da gelişen olaylar ve bu arada Rusya'nın şiddetle körüklediği Panslâvizm fikri, bu bölgeyi barut fıçısı haline getirmiş, bir taraftan Sırp ve Karadağ isyanları diğer taraftan Bosna-Hersek olayları ve Bulgar meselesi, Osmanlı Devleti'ni oldukça güç durumda bırakmıştır. Rusya, Kırım Savaşı'nda kendisine karşı Osmanlı ile birlikte hareket eden Avrupa devletlerinin desteğini alabilmek ve Panslavist politikasını Hristiyanların koruyuculuğu adı altında gösterebilmek için Avrupa kamuoyunun sempatisini kazanma yolları aramaya başlamış, bunu diplomatik temaslar ve basını kendi yanına çekerek başarabilmiştir. Batılı devletler Osmanlı ile ilgili haberleri Beyoğlu ve Galata'daki Avrupalı muhabirlerden alınan dedikodulardan elde etmektedir. Bu durumu bilen Rusya, İstanbul elçiliği vasıtasıyla satın aldığı gazete ve yazarlara, Osmanlı aleyhine yalan haberler yazdırmıştır. Bu haberlerde Bulgaristan'da on binlerce insanın öldürüldüğü yalanlarını yaymıştır. Bir yandan bu haberlerin Avrupalılar tarafından önemsenmesi bir yandan da 1870-1871 Alman yenilgisi ile Fransa'nın Avrupa'da gücünü kaybetmesi üzerine Rusya, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığı ve silahtan arındırılması maddelerini tek taraflı olarak kaldırmış, Avrupa devletleri de 13 Mart 1871'de imzalanan Londra Antlaşması ile bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerden yararlanmak isteyen Karadağ ve Sırbistan da 2 Temmuz 1876'da Osmanlıya karşı savaş açmışlardır. Osmanlı Devleti savaşta başarılı olmasına rağmen Batılı devlet temsilcilerinin ısrarı üzerine 25 Eylül 1876'da ateşkes ilan etmek zorunda kalmış, ancak ateşkes esnasında bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu durumu fırsat bilen Rus elçisi İgnatıyef, 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom vermiştir. Şark meselesi noktasında Avusturya, Almanya ve Rusya ortak bir tutum sergilerken, İngiltere Balkanlar'daki mevcut durumun korunmasını desteklemesinden dolayı Balkan milletlerini bir ölçüde yatıştırmak amacıyla Osmanlıyı bazı tavizler vermeye zorlamıştır. Büyük bir çıkmazın içine giren Osmanlı, Balkanlar'da yaşanan sorunların bir çözüme kavuşturulmasını sağlamak amacıyla İstanbul'da

bir konferans düzenlenmesi fikrini kabul etmiş ve 23 Aralık 1876'da Tersane Konferansı toplanmıştır. Konferansta devletin bağımsızlığıyla uyuşmayan öneriler kabul edilmemiş ve sonuçta konferans bir karara varılmadan dağılmış, hemen ardından Sırp ve Karadağ prensleri mütareke için görüşmeye davet edilmiştir. Sırbistan, savaştan önceki durumunun korunması şartıyla Osmanlıya bağlı bir prenslik statüsü kazanmış, ancak Karadağ ile bir anlaşmaya varılamamıştır. Bunun üzerine Karadağ temsilcisi Ruslardan yardım talep etmiştir (İpek, 2002, s. 10-11).

Bu müracaat üzerine harekete geçen Rusya, İngiltere ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı'nın Balkanlar konusunda bir reform yapması gerektiği görüşünü gündeme taşımıştır. Bir Osmanlı-Rus savaşının çıkmasını istemeyen İngiltere konuyla doğrudan ilgilenmeye başlamıştır. Neticede Bab-ı Ali'yi Balkanlar'daki reformları hızlandırmaya zorlamak amacıyla Londra Rus büyükelçisi ve İngiliz Hariciye Nazırı Lord Derby'nin çalışması sonucunda İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya ve İtalya'nın 31 Mart 1877'de imzaladıkları ve *Londra Protokolü* olarak tarihte yerine alan bir belge hazırlanmıştır. Bağımsız bir devletin kabul etmesi oldukça imkânsız maddeler içeren belge Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir (Kurat, 1962, s. 591).

Bunun üzerine aradığı fırsatı yakalayan Rusya, Şark meselesini kendi lehine çözebilmek için Ortodoks Hıristiyanları himaye etmek bahanesiyle 16 Nisan 1877'de Romanya ile bir anlaşma yaparak, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Rumen birlikleri Tuna Nehri'nin savunmasını Ruslara bırakarak geri çekilmiştir. Bu dönemde Rumenler, Tuna'nın sol yakasındaki kasabaları savunmakla kalmayıp aynı zamanda Türklerle çatışmalara girişmiştir. Rumen birlikleri, uzun yürüyüşleri başarıyla tamamlamalarıyla cesaretlenmiş ve Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesine olanak sağlamıştır. (Rosetti, 1930, s. 556-558).

Savaşın ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı ve Rus orduları arasında, Balkan topraklarında çatışmalar başlamıştır. Her iki tarafın orduları seferberlik ilan ederek mali destek arayışına girmişlerdir. Böylece, 93 Harbi olarak da anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan halklarıyla birlikte büyük güçleri de ilgilendiren bir meseleye dönüşmüştür.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephele bir savaş olmuştur. Tuna cephesinin başkumandanlığına Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa, hareket kumandanlığına Müşir Ahmed Eyüp Paşa getirilerek kuvvetler üç orduya ayrılmıştır: Gazi Osman Paşa kumandasında Garp (Batı) Ordusu, Süleyman Paşa kumandasında Balkan (Güney) Ordusu ve Ahmed Eyüp Paşa kumandasında Şark (Doğu) Ordusu olmak üzere üç ordudan teşkil edilmiştir. (İpek, 2002, s. 14)

Osmanlı ordusunun en büyük beklentisi Rusların Tuna nehri gerisinde durdurulması ve burayı geçmelerine engel olunmasıdır. Ancak Rus ordusu 27 Haziran 1877'de Tuna'yı geçerek Zıştovi kasabasını zapt etmişlerdir. Abdülkerim Nadir Paşa'nın düşmanın Tuna'yı geçmesine seyirci kalması, aslında savaşın yarı yarıya kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Abdülkerim Paşa bu başarısızlığından dolayı 17 Temmuz 1877'de II. Abdülhamid tarafından azledilerek, 21

Temmuz günü Varna limanından İstanbul'a gönderilmiştir. Aynı gün Tuna Orduları Genel Komutanlığına Yenipazar Komutanı Mehmet Ali Paşa, İşkodra'dan gelen tümenlerle Yeni Zağra'daki tümenlerden teşkil edilen Balkan Komutanlığına Süleyman Paşa, Sofya ve Niş tümenlerine Vidin Komutanı Mareşal Osman Paşa, Yenizağra Tümen Komutanlığına Rauf Paşa'nın atanması uygun bulunmuştur.

Rus kuvvetleri süratle ilerlemişler ve Balkanlar'daki Şipka geçidini işgal etmişlerdir. Artık Rus ordusu için Edirne ve İstanbul yolu açılmıştır. Ancak 19 Temmuz 1877'de 190 km yol katederek Plevne'ye gelerek toprak tabyalar oluşturup Plevne'yi bir kale haline getiren Osman Paşa, Rusların bu ilerleyişini durdurmuştur. (Genelkurmay, 2004, s. 48-50)

Allgemeine Gazetesi Rusya'nın savaş hazırlığını ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu haberde Rusya'nın Panslavist ajitasyonlarla halkını savaşa hazırladığı, İmparator II. Alexander'ın uzun zamandır beklenen seferberlik emrini verdiği ve iki büyük askeri ordunun kurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Kışinev-Dinyester bölgesinde Güney veya Prut Ordu karargâhı ile Kafkas Ordusu olmak üzere iki büyük ordu hakkında bilgi verilmiştir. Kafkas Ordusu'nun, Kafkasya'da yerli halkı korumak amacıyla 180.000 piyade ve 45.000 süvariden oluşan güçleriyle bu operasyona tam destek verdiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan, Rusya'nın saha ordusu yedeklerinin seferberlik için hazır olduğu belirtilmiştir (Allgemeine, 8 Mayıs 1877).

Allgemeine aynı zamanda Rusya'nın savaşa girişini eleştiren yazılara da yer vermiştir. Rus hükümetinin savaşı başlatmasının gerekli olup olmadığı sorgulanmış ve Rusya'nın savaşı başlatmasının ardındaki nedenler şu şekilde analiz edilmiştir (Allgemeine, 3 Mart 1877):

...Mümkün olduğunca açıklıkla halkın iç dünyasına derinlemesine inmeye çalıştık, Rusya'nın savaş hazırlıkları nedeniyle şimdiye kadar yaşadığı kayıpları anlamaya ve böyle bir felakete neden olabilecek bir savaş olan Babıali'ye karşı gerçekten bir savaşın yaşanması durumunda bu kayıpların ne kadar büyüyebileceğini anlamaya çalıştık ve şimdi ikinci soruya geçmek istiyoruz: "St. Petersburg'daki Çar, büyük Sultan'ı sonunda mağlup ederse ne kazanabilir ve yere serilmiş olan Türkiye, ona hangi zafer ödülünü sunabilir?" Bu kadar geniş ve ölçülemeyecek kadar önemli bir çatışmaya, canı sıkılmış, hırslı subaylara biraz eğlence ve terfi sağlamak amacıyla sadece macera ruhu ve askeri bir istekle St. Petersburg'da bir karar verilmeyeceği konusunda tam güvenle beklenmektedir. Bu beklenti, St. Petersburg'daki devlet adamlarının bilgeliğine ve en önemlisi İmparator II. Alexander'ın barışa olan gerçek sevgisine dayanmaktadır.³

Bu yüzden, bu savaşın amacı ve zaferin bedeli, eğer varsa, önceden düşünülmelidir ve bunun hakkında sağlam bir anlayışa sahip olunmalıdır; çünkü böylesine büyük bir öneme sahip bir olaya sarhoşken

³ Burada Çar II. Alexander'ın savaş taraftarı değil barış yanlısı bir insan olduğu vurgulanmaktadır.

girmek imkânsız olacaktır. Ancak bu savaşın nedeni nedir ve Rusya bununla neyi hedefliyor? Bu, Almanya'daki tüm çıkarlarımızı temelinden etkileyen sorular olup, bağımsız ve büyük bir Alman gazetesinde yapılacak bir inceleme genel ilgi uyandırabilir. Elbette, St. Petersburg Kabininin sırlarına en azından tam anlamıyla hâkim olmadığımızı memnuniyetle kabul ediyoruz, ancak sade bir özel birey olarak, dikkate değer bir derecede mütevazı ve neyse ki tamamen bağlı olmayan ve sınırlanmayan bir pozisyonda bulunmamıza rağmen, yıllarca Avrupa'daki siyasi durumu ve özellikle Doğu'daki durumu inceleyerek, bu konuda görüşlerimizi ifade etmekte tamamen yetersiz olmak istemiyoruz.

Aynı yazının devamında, Romanya'nın savaş stratejisi de incelenmiştir. Romanya, Osmanlı Devleti'nin saldırılarına karşı savunma pozisyonuna geçmiş ve bağımsızlığını ilan etme hazırlıkları yapmıştır. Bununla birlikte, Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve bağımsız bir prenslik olarak varlığını sürdürmesi, büyük güçlerin vereceği yanıtı bağlı olduğundan, Romanya'nın geleceği hala belirsiz olarak nitelendirilmiştir.⁴

Sonuç olarak Balkanlar'da hakimiyet kurma çabasında olan Rusya, Osmanlı ülkesindeki Slav halkını kışkırtarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti Rusya'nın ilerlemesini durdurabilmek ve savunma hatlarını güçlendirerek Rusya'nın ilerlemesini durdurmak adına faaliyete geçmiştir. Bu faaliyetler ise Plevne'de yoğunlaşmış, savunma hatları oluşturulmuştur. Böylece 10 Aralık 1877'de Osmanlı kuvvetlerinin teslim olmasına kadar sürecek olan Plevne Muharebesi başlamıştır.

1. Birinci Plevne Muharebesi

Plevne Muharebesi'nin kökenleri, Osmanlı Devleti'nin Tuna Cephesi'nde Rusların ilerlemesini engelleme ve Balkanlar'a doğru sarkan Rus kuvvetlerinin önünü kesme stratejisine dayanmaktadır. Bu dönemde Osman Paşa⁵, Vidin'de bulunmakta ve Tuna Nehri boyunca Rusların muhtemel hareketlerini izlemektedir.

Rusların Tuna Nehri'ni geçmeleri, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmuş ve bu nedenle Osman Paşa, 1 Temmuz 1877'de 25.000 kişilik bir kuvvetle Rusların önüne geçmek amacıyla Niğbolu Kalesi'ne doğru harekete geçmiştir. Fakat bu esnada, Serdâr-ı ekrem Abdülkerim Paşa tarafından Plevne'ye yönelmesi için acil bir emir almıştır. Bu emir sonucunda Osman Paşa, 7 Temmuz 1877'de Plevne'ye ulaşmış ve Plevne Muharebesi'nin temelleri atılmıştır (Hülagü, 2006, s. 1).

⁴ Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden önce Romanya ile yaptığı gizli anlaşmaya göre Romanya'nın bağımsızlığını onaylayacak ve destekleyecekti. Romanya da buna karşılık Rusya'nın yanında taraf olarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edecek ve askeri yardımda bulunacaktı (Ürkmez, 2020, s. 791).

⁵ Asıl ismi Osman Nuri olan Gazi Osman Paşa, sekiz yaşında İstanbul'a gitmiş, 1844'te askerî idareye yazılmış sonrasında Mekteb-i Harbiyye'ye girmiştir. Osman Paşa, Cebeli Lübnan isyanı, Girit ihtilali ve 1868 Yemen ihtilalinde görev almış ve tuğgeneralliğe yükselmiş, 1876 yılında Osmanlı ile Sırbistan-Karadağ savaşında başarılar göstermiştir (Hülagü, 1996, s. 464-465).

Osmanlı kuvvetleri Plevne yakınlarındaiken sağ kanadını güvence altına almak isteyen Grandük Nikola, Batı Ordusu Kumandanı General Krüdener'e⁶ Plevne'ye hücum emri vermiştir. General Krüdener, hücum için General Schilder'i görevlendirdikten sonra kuvvetlerini toplamak için zaman kazanmak amacıyla 7 Temmuz'da taarruza geçmiştir (Babacan, 2017, s. 25) ve burada ilk yenilgiyi almıştır. Bu ilk püskürtme sonucunda, öncü Rus kuvvetlerinin yarısı (74'ü subay 3.000 kişi) kaybedilmiş ve Ruslar, ciddi miktarda silah ve cephane bırakarak Plevne'den uzaklaşmak zorunda kalmışlardır (Emin, 2020, s.10-14).

13 Temmuz'da Allgemeine gazetesinde yayınlanan bir haber, Rus ordularının ilerleyişini detaylı bir şekilde yazmıştır. Buradan elde edilen bilgilere göre Türk garnizonunun Tirnova'dan Osmanpazar'a doğru ilerlediği sırada, Sistova'dan Plevne'ye ilerleyen Rus birliklerinin Plevne'nin kuzeydoğusundaki Trstenik'i işgal etmiş ve Plevne'yi korumak için Niğbolu'dan 4.000 Türk askeri göndermiştir. Ayrıca Türkler, Ruslara karşı kesin bir galibiyet elde etmek amacıyla Şumla ve Rusçuk arasında güvenli alanlarda toplanmıştır. Bu esnada Kazak müfrezeleri Osmanpazar ve Dranova'ya kadar ilerlemiştir. Romen topçu tekneleri ise Tuna Nehri üzerinden geçiş yapmak üzere Kalaraş'a gelmiştir (Allgemeine, 13 Temmuz 1877).

Rus ordusunun bir bölümü Balkanlar'da ilerlerken, diğer bölümü Niğbolu'yu kuşatmıştır. Türk kuvvetleri Vidin ile Niğbolu arasında ilerlemeye çalışmış, ancak Rusların geri çekilmesini sağlayacak yeterli güçleri olmadığı düşünüldüğü için geri dönmek zorunda kalmışlardır. Rus birlikleri ise Niğbolu'yu ele geçirme girişiminin ardından bir süre dinlendikten sonra Tuna Nehri'nin yukarısına çekilmeye karar vermişlerdir.

Türk birlikleri Vidin ile Niğbolu arasında ilerleseler de haberde Türklerin, Rusların geldikleri yere geri çekilmelerini sağlayacak güçlerinin olmadığı düşünülerek; "Ruslar, Rusçuk ile Vidin arasındaki Tuna'nın efendisidir..." yorumunda bulunulmuştur. Gazetede yer alan haberin devamında Osmanlı Devleti'nin barış sağlama girişimlerinin beklendiği, ancak Türk ordusunun savunmaya yeniden başladığı ve barış müzakerelerine dair çıkan söylentilerin sona erdiği belirtilmiştir (Allgemeine, 23 Temmuz 1877).

2. İkinci Plevne Muharebesi

Birinci Plevne Muharebesi, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın büyük çatışmalarından biri olmuştur. Osmanlı Devleti strateji olarak Plevne'deki savunma hattını güçlendirmiş ve Osman Paşa tarafından Ruslar başarıyla geri püskürtülmüştür. İlk yenilgiden yalnızca 10 gün sonra General Krüdener yeniden saldırma emri almış ve General Schilder ile birlikte (50-60 bin kişi ve 184 top) Plevne'ye gelmiştir. Karşılık olarak, Osman Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, 33 bin kişilik bir muharebe kuvveti ve 58 topa sahiptir. İkinci Plevne Muharebesi olarak adlandırılan bu savaş, 18 Temmuz sabahı başlamış ve gün batana kadar devam etmiştir.

Bu çatışmanın sonucu ilk muharebeden pek farklı olmamıştır, Ruslar bir kez daha geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği rapora göre, Rusların ölü

⁶ General Krüdener, Plevne'nin işgali için General Şildner Şuldner'i üç piyade alayı altı batarya top 18 Kazak süvari bölüğünden ibaret bir kuvvetle 18 Temmuz tarihinde Güneye doğru sevk etmiştir (Cemal, 2020, s. 54).

sayısı 8 binden fazla ve yaralıları bunun 2-3 katı, Türk tarafında ise 100 şehit ve 300 yaralıdır (Yüksel vd. 2018, s. 247).

Mağlubiyetin ardından, Rus birlikleri daha önce ele geçirdikleri bölgelere geri çekilmiş, takviye kuvvetlerinin gelmesiyle birlikte 20 Temmuz 1877 sabahı erken saatlerde yeniden taarruza geçmiştir. Osmanlı topçu atışları ve piyadelerin kararlı mücadelesi, Ruslara büyük kayıplar yaşatmıştır. İki gün süren bu çarpışmalar sırasında Türkler yaklaşık 1.200 kayıp ve yaralı verirken, Rus kayıpları tam olarak verilmemesine rağmen çok daha yüksek olmuştur. Ruslar, Türkler karşısında direnç gösterememiş ve Plevne'ye yaklaşık 16 kilometre uzaklıkta olan bölgeye çekilmiştir (Çavuş, 2016, s.169).

Bu çatışma sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun süvari birliklerinin yetersizliği nedeniyle Gazi Osman Paşa, geri çekilen Rusları takip ederek imha etme fırsatını kaçırmıştır. Bu kritik safhada, Rusların asker kaybı 7.000 kişiyi aşarken, Osmanlı ordusunun asker kaybı ise 1.200 civarında olmuştur. Plevne Müdafaası'nın bu aşamasında, Gazi Osman Paşa'nın liderliğindeki Osmanlı birlikleri, büyük bir fedakârlıkla ve kararlılıkla Rus taarruzlarına direnmiş ve Plevne'yi savunmayı başarmıştır (Çavuş, 2015, s. 2-3).

Rus saldırıları devam ederken, Osmanlı Devleti'nin barışı sağlaması beklenmiş, Türk ordusunun savunmaya geri dönmesiyle birlikte, barış müzakereleri umutları sona ermiştir. Bunun temel nedeni, Allgemeine Gazetesi'nin 25 Temmuz'da yayınladığı habere göre Tuna hattını savunan Osman Paşa'nın Plevne'de Ruslara karşı başarılı olmasıdır. (Allgemeine, 25 Temmuz 1877).

Allgemeine'de konuyla ilgili yer alan yazılara göre, Plevne'nin Ruslar tarafından işgal edilmesinin gerçekçi olmadığını gösteren bir unsur, General Krüdner komutasındaki kolordunun, 20-31 Temmuz tarihleri arasında yapılan çatışmalarda ağır kayıplar vermesi ve savaşa devam edemez duruma düşmesidir.

20 Temmuz'da Rusların Plevne'ye saldırması ve ardından yenilgiye uğraması, Rusları vazgeçirmemiş ve Temmuz sonunda Ruslar tarafından ikinci bir taarruz gerçekleşmiş ve 31 Temmuz'da yine mağlup olarak geri dönmüşlerdir (Allgemeine, 5 Ağustos 1877).

Allgemeine'de konuyla ilgili yer alan haberler, genelde konunun tarafı olan devletlerin başkentlerinden alınan bilgiler çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında gazetenin yaklaşımı tarafsızlık ve olayları detaylı bir şekilde ele alma çabasıyla karakterize edilmektedir.

3. Plevne'nin Düşüşü

Art arda gelen yenilgilerin ardından Rus liderlerini karamsarlık sarmış, hatta Grandük Nikola Tuna'nın gerisine çekilmeyi teklif etmiştir. Ancak Çar Aleksandr ve Rus Savaş Bakanı Milivtin onu bu fikrinden vazgeçirmiştir. Rus tarafı yeni bir oluşturarak 7 Eylül sabahı harekete geçmiştir. Böylece Altı Gün Muharebeleri (Eyyâm-ı Sitte Muhârebâtı) olarak adlandırılan Üçüncü Plevne Muharebesi başlamıştır. Rusların 11 Eylül günü kalkıştıkları umumî taarruz da yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu yenilginin ardından geri çekilen Ruslar taarruz yoluyla alamayacaklarını anladıkları Plevne'yi kuşatmaya karar vermişlerdir. Bu karar doğrultusunda

General Totleben Rus ve Rumen askerinden oluşan muhasara ordusunun başına getirilmiştir. Gurno-Dubnik ve Teliş mevkileri de General Gurko tarafından geri alınınca 9 Aralık 1877'de Plevne tamamıyla kuşatılmıştır.

Bu sırada Gazi Osman Paşa⁷, elinde çok kısa bir süre için yetecek miktarda erzak kaldığından ya düşmana teslim olmayı yahut bir huruç hareketinde bulunmayı tercih etmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak kurmaylarıyla yaptığı müzakerelerin ardından huruç hareketinde bulunmayı tercih etmiş fakat bu hareket geri püskürtülmüştür (9 Aralık). Plevne ordusu önden ve arkadan kuşatılmıştır. 4 misli kuvvete ve 10 kat fazla topa sahip olan düşmana mukavemette bulunmak güç bir hal almıştır. Osman Paşa, maiyetindeki kumandanların ısrarıyla teslim olma kararı almıştır. Böylece 143 gün süren bir direnişin ardından Osmanlıların Tuna boyundaki son savunma noktası olan Plevne düşmüş, Gazi Osman Paşa esir edilmiştir (Yüksel vd. 2018, s. 247-248).

16 ve 25 Eylül'deki çatışmalar, Rusların büyük kayıplar vermesine yol açmıştır. Bu süreçte Osman Paşa sadece savunmada kalmamış fırsat buldukça karşı taarruzlara da geçmiştir. Kuşatmanın son dönemlerine doğru, Osman Paşa'nın kaynakları tükenmeye başlamış ve Plevne'nin durumu kötüleşmiştir. Plevne, her yönden kuşatılmış ve çevre şartları daha da zorlaştırmıştır. İlerleyen süreçte her ne kadar Osman Paşa hala Ruslar için tehdit unsuru olsa da kaynakların eksikliği büyük bir sorun teşkil etmiş ve yardım alamamıştır (Çavuş, 2016, s.140).

Plevne'deki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler sunan *Allgemeine*, Osman Paşa'nın stratejilerini ve kuşatma koşullarını da ele almıştır. Ayrıca Osman Paşa'nın Sofya'ya gitmeye çalışabileceği ve garnizonunun kaderinin 14 gün içinde netleşebileceği yönündeki spekülasyonları da aktarmış, gelişmeler hakkında bilgi eksikliği olduğunu vurgulamıştır. Harp Nezareti dahil kimsenin Osman Paşa'nın erzak ve mühimmat ihtiyacının ne kadar süreyle karşılanabileceğini bilmediğini kaydetmiştir. Bununla beraber Mehmet Ali Paşa'nın yönetiminde Sofya'daki ordunun Osman Paşa'ya yardım edeceği söylentisinin olduğu fakat bunun bile bir tahminden ibaret olmasına dikkat çekilmiştir (*Allgemeine*, 16 Kasım 1877).

Allgemeine başka bir sayısında ilk olarak tarafların Plevne'de izlediği stratejileri, askeri durumları vermiş, ardından Osman Paşa'nın yaşadığı erzak sıkıntısı karşısında verdiği mücadeleyi gündeme taşımıştır. Haberde, iki taraf için de stratejik önem teşkil eden Plevne'de yaşanan gelişmelere, ilk olarak Rus askeri gücü ve planına değinerek başlangıç yapılmıştır. Rus ordu komutanlığı, görevlerini doğru belirleyen ve düzenli bir şekilde takip eden bir komutanlık olarak nitelendirilmiş, Rusların bu harekâta son iki ay içerisinde gelen tüm takviye kuvvetlerini ve muhafız kıtasını bir araya getirdiği, siyasi çevrelerce tahmin edildiği gibi, muhafız birliğine ait iki piyade tümeni ile bir süvari tümenini Plevne'ye yönlendirdiği belirtilmiştir.

⁷ 21 Eylül 1877'de Sadrazam Ethem Paşa'nın Mareşal Osman Paşa'ya çektiği telgrafla *Üçüncü Plevne Zaferi*'nin mükâfatı olarak kendisine *gazilik* unvanı ile murassa nişan-ı ali, bir kılıç ve iki altın padişah tarafından ihsan buyurulmuştur (Genelkurmay, 2004, s. 65).

Devamında, gazeteye Plevne-Rahon arasındaki muhafız birliği hareketlerine dair raporların ulaştığı ifade edilmiştir. Bu raporların doğru olması halinde, “son iki ay içinde Plevne'de en az beş piyade ve üç süvari tümeni, bir tüfek tugayı ve birkaç istihkâm taburu ile birlikte toplam 76 tabur, 48 küçük süvari bölüğü ve 276 sahra topunun” bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, mevcut takviye kuvvetleri arasında Rus ikinci ve üçüncü piyade taburları ile Romanya ordusunun yarısının da Rahon'a yönlendirildiği bildirilmiştir (Allgemeine, 2 Aralık 1877).

Osman Paşa'nın, Plevne'de 20 Ekim'den beri herhangi bir erzak veya küçük çaplı mühimmat alamadığı, acilen yardım beklediği esnada Mehmet Ali Paşa'nın, yardım ordularını oluşturması ve stratejik konuşlandırmaya yönelik düzenlemeleri yapması esnasında huzursuzlukların ortaya çıktığı, bu durumun Osman Paşa'nın erzak yetersizliğinden silahını bırakmak zorunda kaldığı ana kadar devam ettiği, 19 Kasım'dan bu yana, Türk Lom Ordusu'nun konumunun Rusçuk'tan Osmanpazar'a kadar genişlediği, daha küçük birliklerle bir dizi tutarsız ilerlemeler gerçekleştirildiği, ancak stratejik açıdan herhangi bir değişikliğin olmadığı bilgisine yer verilmiştir.

Ancak Aralık ortalarına gelindiğinde, Plevne'nin düşüşü gündemdeki en büyük konu olmuştur. Gazete haberine göre yanlış stratejiler, Osman Paşa'nın erzak sıkıntısı ve diğer olumsuz faktörler sebebiyle muharebe Türklerin aleyhine dönmüştür. Plevne'nin düşmesinin ardından Osman Paşa'nın hükümete yazdığı mektup gündeme gelmiştir. Mektupta, Osman Paşa'nın hükümeti suçladığı ve destek alamadığı belirtilmiştir. Osman Paşa'nın yaşadığı zorluklar şu şekilde ifade edilmiştir (Allgemeine, 12 Aralık 1877):

Plevne düştü; Osman Paşa cesur ordusuyla birlikte teslim oldu. Bu felaketin sebeplerini açıklamaya gerek yok; Tuna ve Balkanlar arasındaki korkunç savaş dramı itaat eden etmeyen herkesin ağzında.

Felaket Osman Paşa'nın stoklarının tükenmesiyle ve dışarıdan yardımın da gelmemesiyle kaçınılmaz oldu. Erzak tükendi ve doğu, batı ve güneyden yani dışarıdan gelen yardım ulaşamamıştı. Ne Mehmet Ali Paşa Plevne'ye zorla girebilmiş ne de Süleyman Paşa'nın kurtarmaya gücü yetmişti. İki aydan fazla zamandır Türk ordusunun Başkomutanıydı, ama bu uzun sürede çok gelişme olmamıştı; sadece son birkaç gün içinde saldırıya geçmiş, ama kuvvetli ve yeterince hızlı değildi, öyle ki bu operasyonda Plevne'nin durumu hesaba katılsa da genel olarak bir başarı getirmemişti.

Aralık sonunda *Allgemeine*'nin bir başka sayısında, Türklerin Plevne'deki yenilgilerinin nedenleri değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Bunlardan biri, Türk Lom ordusunun birkaç hafta boyunca Rus ordusuna karşı yanlış politika izlemesiyle Ruslar için avantaj sağlamaları olmuştur. Bir diğer konu ise 18 Kasım'dan itibaren Süleyman Paşa'nın, Plevne'de sıkışıp kalan Osman Paşa ve askerlerini kurtarmaya yönelik yapmış olduğu harekâtlardır. Sofya ve Ukrayna'da Mehmet Ali'nin komutasındaki kurtarma ordusunun yetersiz kaldığı eleştirileri benzer şekilde dile getirilmiştir (Allgemeine, 21 Aralık 1877):

Piyade söz konusu olduğunda Süleyman Paşa'nın saldırı operasyonları için mevcut olan askeri birlikler, bir kanatta hızla toplanarak, büyük Prens'in ordusunun karşı kanadına kesin bir darbe yapmak için yeterliydi. Rusçuk'tan sonra ele geçirilen kuvvetlerin Osmanpazar yakınlarında bulunan pozisyonlara hızlı bir şekilde birleştirilmesi ya da tersine çevrilmesi için Rusçuk'tan Osmanpazar'a giden yol uygundu; belki doğuya doğru uzanan demiryolu hattının bir kısmı da kullanılabilirdi.

Sonuç

Rusya'nın Balkanlar'daki etki alanını genişletme arzusuyla başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın önemli bir bölümünü Plevne Muharebesi oluşturmuştur. Başlangıçta her ne kadar Osman Paşa tarafından başarılı bir biçimde savunulmuşsa da yaşanan erzak sıkıntısı Osmanlı kuvvetlerinin zayıflamasına yol açmıştır. 10 Aralık 1877 tarihinde Osman Paşa ve kuvvetleri yoğun direnişin ardından teslim olmuş, böylece Plevne Muharebesi sona ermiştir.

Plevne Muharebesi, Osmanlı ordusunun az sayıda ancak kararlı ve cesur askerlerden oluşan birliklerinin, teknik ve sayısal üstünlüğe sahip olan Rus ordusuna karşı nasıl direnebileceğini göstermiştir. Gazi Osman Paşa'nın liderliği ve askerlerin fedakarlığı, Plevne'nin düşmesini geciktirmiş ve Osmanlı Devleti'nin umut vermiştir.

Allgemeine Gazetesi, Plevne Muharebesi'ni büyük bir ilgi ve dikkatle takip etmiş ve bu olayın Osmanlı Devleti'nin direnişini öne çıkarmıştır. Gazete, Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı gösterdiği direnişi büyük bir ilgiyle rapor etmiş ve Osmanlı ordusunun cesaretini ve kararlılığını vurgulamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilere olan etkilerini analiz etmiştir.

Plevne Muharebesi'nin sonucunda Gazi Osman Paşa esir edilmiş ve Plevne düşmüştür. Ancak bu olay, Osmanlı Devleti'nin savaşın sona ermesine kadar direnmesine ve barış müzakereleri sırasında daha iyi bir konum elde etmesine yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak, Plevne Muharebesi, sadece bir askeri çatışma değil, aynı zamanda tarihsel ve stratejik bir dönüm noktasıdır. Plevne Muharebesi'nin mirası, sadece o dönemin tarihini değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin karmaşıklığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu muharebe hem askeri hem de diplomatik açıdan büyük etkiler yaratmış ve tarihsel bir olay olarak önemini korumuştur. Rusya, savaşçı ve kavgacı ruh haline girmesinden dolayı eleştirilmiştir.

Allgemeine Gazetesi, olaya genel olarak dengeli bir bakış açısıyla yaklaşmış, Rusya'nın savaş hazırlıklarını detaylı bir şekilde ele alarak objektif bir rapor sunmuştur. Aynı zamanda Rusya'nın savaşa girişini eleştiren görüşlere de yer vermiştir, bu da gazetenin çok taraflı bir perspektif sunmaya çalıştığını ortaya çıkarmaktadır. Eleştirilerde, Rus hükümetinin savaşı başlatmasının gerekliliği sorgulanmış, bu da Allgemeine'nin olayları analiz ederken eleştirel bir yaklaşım benimsemiş olduğunu göstermektedir. Genel anlamda, gazete haberlerinde dengeli ve çeşitli bakış açılarına yer vermiştir.

KAYNAKÇA

Allgemeine, 16 Kasım 1877.

Allgemeine, 2 Aralık 1877.

Allgemeine, 12 Aralık 1877.

Allgemeine, 21 Aralık 1877.

Allgemeine, 3 Mart 1877.

Allgemeine, 13 Temmuz 1877.

Allgemeine, 23 Temmuz 1877.

Allgemeine, 25 Temmuz 1877.

Allgemeine, 5 Ağustos 1877.

..... (2004). *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini*, Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

..... (1987). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbî (Napolyon'un Mısır Seferi)*. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

ALTUNDAĞ, Ş. (1945). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BEYDİLLİ, K. (2010). "Şark Meselesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul. XXXVIII: 352-357.

CEMAL, A. (2020). *Plevne Müdafaası*, (hızl. Samet Özdemir). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇAVUŞ, R. (2015). "Plevne Müdafaası'nda Topun Önemi". *OTAM*. 38:1-12.

ÇAVUŞ, R. (2016). "İngiliz Basınında Plevne Savunması". *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. I/1: 165-179.

DEMİRHAN, H. (2013). *İngiltere'nin Balkan Politikası ve Yunanistan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

DEMİRHAN, H. (2021). Rum İsyanında İngiltere'nin rolü (1821-1830). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2: 51-70.

EMİN, M. (2020). *Plevne Kahramanlarından Miralay Yunus Bey*. İstanbul: Samer Yayınları.

HEYCK, E. (1898). *Die Allgemeine Zeitung*. München: Allgemeinen Zeitung.

HÜLAGÜ, M. (1996). "Gazi Osman Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul. 13: 464-465.

- HÜLAGÜ, M. (2006). *Yaralı Mareşal Gazi Osman Paşa*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- İPEK, N. (2002). "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı". (ed. Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca). *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. XIII: 15-24.
- KARADAĞ, R. (2015). *Şark Meselesi*. İstanbul: Truva Yayınları.
- KOÇAK, Z. (2018). Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Antlaşması. *Gazi Akademik Bakış*. XI/22: 261-289.
- KURAT, Y.T. (1962). "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri". *Belleten*, XXVI/103: 567-592.
- ROSETTİ, R. (1930). "Roumania's Share in the War of 1877". *The Slavonic and East European Review*. VIII/24: 548-577.
- SOY, B. (2007). "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 7: 141-168.
- ŞAKAR, U. (2018). "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) Üzerine Bazı Çalışmalar". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*. I/4: 89-112.
- ÜRKMEZ, N. (2020). "Savaşın Öteki Yüzü: Romanya'daki 93 Harbi Esirleri". *Belleten*. LXXXIV/300: 791.
- YÜKSEL, A.- H. BABACAN (2018). "Plevne ve Gazi Osman Paşa'yı Dünya Gözüyle Görmek". *History Studies Dergisi*. X/6: 245-268.

EXTENDED ABSTRACT

The article, "Reflection of the Battle of Plevne in the Allgemeine Newspaper," delves into the historical significance of the 1877-1878 Ottoman-Russian War, particularly focusing on the Battle of Plevne. This battle, occurring within the context of a larger conflict, marked a turning point in the Russo-Ottoman War. The Allgemeine Newspaper, a prominent German political and cultural publication, meticulously covered this historic event and its impact on the German press.

At the heart of this narrative lies the siege of Plevne, where Turkish forces, under Gazi Osman Pasha, displayed remarkable resilience against the Russian siege from July to December 1877. This resistance turned into a tale of heroism, leaving a lasting impression in historical records. The engagement in Plevne resonated profoundly not only within both nations involved but also reverberated across foreign media, including the German press.

The Allgemeine Newspaper extensively analyzed critical events, including the Balkan situation, strategic positions of the Russian and Ottoman armies, adopted strategies, and the repercussions of the Battle of Plevne. Their coverage aimed to provide a detailed, chronological

examination of these events, shedding light on the military, strategic, and historical dimensions of the conflict.

Utilizing a method of inductive reasoning, the article evaluated German perspectives by examining the news coverage in the Allgemeine Newspaper. Key topics highlighted in the analysis included the newspaper's portrayal of Gazi Osman Pasha, the Battle of Plevne, the broader context of the Russo-Ottoman War, and the reflections on the Ottoman Empire's international relations.

The Battle of Plevne epitomized a significant phase of the Ottoman-Russian War, showcasing the Ottoman forces' resolute defense despite facing hardships, such as food shortages, leading to their eventual surrender on December 10, 1877. However, this resistance demonstrated the ability of the Ottoman army, despite numerical and technical inferiority, to withstand the more substantial Russian forces, largely owing to the leadership of Gazi Osman Pasha and the dedication of his troops.

Allgemeine Newspaper meticulously followed and emphasized the resistance displayed by the Ottoman Empire in the Battle of Plevne. The newspaper's reports emphasized the courage and determination of the Ottoman army against the Russians, amplifying the significance of the Ottoman Empire's resistance. Furthermore, the newspaper critically analyzed the impact of this conflict on the international relations of the Ottoman Empire, particularly during peace negotiations.

The news covered in the Allgemeine was generally analyzed based on information obtained from the capitals of the states involved in the subject. In this regard, the newspaper's approach is characterized by impartiality and an effort to comprehensively address the events.

In conclusion, the Battle of Plevne stands not only as a military engagement but also as a historical and strategic turning point. Its legacy extends beyond its time, contributing to a deeper understanding of the complexities within international relations. This battle yielded significant military and diplomatic implications, maintaining its historical significance. The Allgemeine Gazette adopted a balanced approach in reporting the events, offering a multifaceted perspective and even questioning the necessity of Russia's initiation of the war, showcasing the newspaper's critical and diverse coverage of the conflict.